

V. İ. LENİN

**MATERYALİZM VE
AMPİRYOKRİTİSİZM**

ERİŞ YAYINLARI

MATERYALİZM VE AMPİRYOKRİTİSİZM

V. İ. LENİN

ÜÇÜNCÜ BASKI

MATERYALİZM VE AMPİRYOKRİTİSİZM
GERİCİ BİR FELSEFE ÜZERİNE ELEŞTİREL NOTLAR^[1]
V. İ. LENİN

V. İ. Lenin'in *Materializm i empiriokritisizm* (1908) adlı yapıtını, Sevim Belli Fransızcasından (*Matérialisme et Empiriocriticisme, Notes Critiquis sur une Philosophie Réactionnaire*, Editions Sociales, Paris 1948 - Editions du Progres, Moscou 1970) dilimize çevirdi ve kitap İngilizcesiyle (*Materialism and Empiriocriticism, Critical Comments on a Reactionary Phitosophy*, Progress Publisher, Moscow 1970) karşılaştırıldıktan sonra *Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar* adı ile, Sol Yayınları tarafından Kasım 1993 (Birinci Baskı: Şubat 1976; İkinci Baskı: Nisan 1988) yayınlanmıştır. Eriş yayınları tarafından düzenlenmiştir, Mart 2013.

İÇİNDEKİLER

7	Önsözler
7	Birinci Baskıya Önsöz, <i>Yazar</i>
9	İkinci Baskıya Önsöz, <i>N. Lenin</i>
10	GİRİŞ YERİNE – Bazı “Marksistler” 1908’de ve Bazı İdealistler 1710’da Materyalizmi Nasıl Çürütüyorlardı?
29	BİRİNCİ BÖLÜM. – Ampiryokritisizmin ve Diyalektik Materyalizmin Bilgi Teorisi I
29	1. Duyumlar ve Duyum Karmaşaları
42	2. Dünya Ögelerinin Bulunması”
57	3. İlke Düzenlemesi ve “Safça Gerçekçilik”
65	4. Doğa İnsandan Önce Var mıydı?
77	5. İnsan Beyni ile mi Düşünür?
84	6. Mach ve Avenarius’un Tekbenciligi
89	İKİNCİ BÖLÜM. – Ampiryokritisizmin ve Diyalektik Materyalizmin Bilgi Teorisi II
89	1 “Kendinde-Şey” ya da V. Çernov, Friedrich Engels’i Çürütüyor
98	2. “Aşış” (“ <i>Transcensus</i> ”) ya da V. Bazabov Engels’i “Düzeltiliyor”
109	3. “Kendinde-Şey” Konusunda L. Feuerbach ve J. Dietzgen
114	4. Nesnel Gerçek Var mıdır?
123	5. Mutlak Ve Göreli Gerçek ya da A. Bogdanovun Bulduğu Engels Seçmeciliği
130	6. Bilgi Teorisinde Pratiğin Ölçütü
137	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM. – Ampiryokritisizmin ve Diyalektik Materyalizmin Bilgi Teorisi. III
137	1. Madde Nedir? Deney Nedir?
144	2. Plehanov’un “Deney” Kavramına İlişkin Yanılgısı
147	3. Doğada Nedensellik ve Zorunluluk
163	4. Düşünce Tasarrufu İlkesi ve “Dünyanın Birliği” Sorunu
169	5. Uzay ve Zaman
182	6. Özgürlük ve Zorunluluk
189	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM. – Felsefi İdealistler, Ampiryokritizmin Silah Arkadaşları ve Ardılları
189	1. Kantçılığın Soldan ve Sağdan Eleştirisi
200	2. “Ampiryosembolcü” Yuşkeviç “Ampiryokritikçi Çernov’la Nasıl Alay Etti?”
205	3. Mach ve Avenarius’un Silah Arkadaşları
213	4. Ampiryokritisizm Hangi Doğrultuda Gelişiyor?
222	5. A. Bogdanov’un “Ampiryomonizm”i

229	6. “Simgeler Teorisi” (Ya da Hiyeroglifler Teorisi) ve Helmholtz’un Eleştirisi
236	7. Dühring’in İki Tür Eleştirisi
241	8. J. Dietzgen Nasıl Gerici Filozofların Gözüne Girebildi?
248	BEŞİNCİ BÖLÜM. – Doğa Bilimlerinde Çağdaş Devrim ve Felsefi İdealizm
250	1. Modern Fiziğin Bunalımı
256	2. “Madde Kayboldu”
264	3. Maddesiz Hareket Kavranabilir mi?
272	4. Modern Fizikte İki Akım ve İngiliz Tinselciliği
281	5. Modern Fizikte İki Akım ve Alman İdealizmi
290	6. Modern Fizikte İki Akım ve Fransız İnancılığı
288	7. Bir Rus “İdealist Fizikçisi”
301	8. “Fiziksel” İdealizmin Özü ve Önemi
313	ALTINCI BÖLÜM. – Ampiryokritisizm ve Tarihi Materyalizm
314	1. Alman Ampiryokritikçilerinin Toplumsal Bilimler Alanındaki Gezintileri
322	2. Bogdanov, Marks’ı Nasıl Düzeltiyor ve “Geliştiriyor”
331	3. Suvorov’un “Toplumsal Felsefesinin Temelleri”
335	4. Felsefede Taraflar ve Beyinsiz Filozoflar
347	5. Ernst Haeckel ve Ernst Mach
358	SONUÇ
361	DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN 1. KESİMİNE EK – N. G. Çernişevski Kantçılığın Eleştirisine Hangi Açıdan Yaklaşıyor?
	EKLER
367	Konferansçıya On Soru
370	Diyalektik Sorunu Üzerine
376	Adlar Dizini
439	Açıklayıcı notlar

ÖNSÖZLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Marksist geçinen bazı yazarlar, bu yıl, marksist felsefeye karşı gerçek bir kampanyaya giriştiler. Altı aydan kısa bir zamanda, esas olarak ve hemen hemen sadece diyalektik materyalizme saldıran dört kitap çıktı. Bunların, ilki ve en önemlisi, Bazarov, Bogdanov, Lunaçarski, Bermann, Hellfond, Yuşkeviç ve Suvorov'un yazılarından derlenen *Marksist Felsefe Üzerine* (? – “karşı” denseydi daha doğru olurdu) *Denemeler*'i (St. Petersburg 1908); sonra Yuşkeviç'in *Materyalizm ve Eleştirel Gerçekçilik*'i, Bermann'ın *Çağdaş Bilgi Teorisi Işığında Diyalektik*'i, Valentinov'un *Marksizmin Felsefi Yapıları*'dır.

Bütün bu adamlar, Marks ve Engels'in, felsefi görüşlerinin, [sayfa 7] diyalektik materyalizm olduğunu defalarca belirtmiş oldukları gerçeğini bilmezlikten gelemezler. Siyasi görüşlerinde

keskin ayrılıklar olmasına karşın, gene de bütün bu adamlar, diyalektik materyalizme duydukları kinde birleşmişlerdir ve gene de felsefede marksist olduklarını öne sürmektedirler! Engels'in diyalektiği, "gizemci"dir ("*mystique*"tir) diyor Bermann. Bazarov, sanki kendiliğinden açık bir gerçekmiş gibi, Engels'in görüşleri "eskimiştir" diye gelişigüzel atıyor – ve materyalizm, "çağdaş bilgi teorisi"ni, "modern felsefe"yi (ya da "modern olguculuğu"), yani "20. yüzyılın doğa bilimleri felsefesi"ni böbürlenerek kendilerine tanık gösteren bu gözüpek savaşıçılarımız tarafından böylece çürütülmüş oluyor. Bütün bu sözde en modern öğretilere dayanarak, diyalektik materyalizm yıkıcılarımız, pervasızca, işi, doğrudan inancılığa¹ (*fidéisme*)^[2] vardiıyorlar (bu, en iyi Lunaçarski'de görülür, ama o, tek basma değildir!^[3]) Buna karşılık Marks ve Engels'e karşı tutumlarını açık bir şekilde belirlemek sözkonusu olduğunda, bütün cesaretlerini ve kendi inançlarına karşı bütün saygılarını yitiriyorlar. Gerçekte, diyalektik materyalizmden, yani marksizmden tam bir ayrılma; lafta, sadece sonu gelmez kaçamaklar, kurnazlıklar, sorunun özünden kaçma çabaları, kendi gerilemelerini maskeleyen, genel olarak materyalizm yerine bir çeşit materyalizm koyma, kısaca, Marks ve Engels'in sayısız materyalist tezlerinin doğrudan tahlillerini yapmayı kararlı bir şekilde reddetme. Bir marksistin çok doğru olarak nitelendirdiği gibi, bu, gerçek bir "diz çökerek isyan"dır. Bu, tipik bir felsefi revizyonizmdir, çünkü, marksizmin temel görüşlerinden uzaklaşarak ve terkettikleri fikirlerle açık sözlülük, dürüstlük, kararlılık ve açıklıkla "hesaplarını kesmede" yeteneksizlik ve aşırı korkaklık göstererek kötü bir ün kazanan sadece revizyonistlerdir. Ortodoks marksistler, Marks'ın bazı [sayfa 8] eskiyen görüşlerini belirtmek durumunda kaldıkları zaman (Mehring'in bazı tarihsel önermelerine karşı çıktığı gibi), bu işi, her zaman o kadar belirlilikle ve o kadar ayrıntılı bir biçimde yaptılar ki, onların çalışmalarında hiç bir zaman en küçük bir kuşku uyandıracak bir durum bulunmadı.

Zaten, *Marksist Felsefe "Üzerine" Denemeler*'de ger-

¹ * İnancılık (*fidéisme*) – İnancı bilimin yerine geçiren ya da daha geniş bir anlamda inana belli bir önem yükleyen öğreti. –ç.

çeğre benzer bir tek tümce vardır. Bu da, Lunaçarski'nin “Belki yanlış yoldayız, [burada, besbelli ki, *Denemeler*'in yazarları kastediliyor], ama bir arayış içindeyiz.” (s. 161) diyen tümcesidir. Okurun dikkatine sunduğum bu kitapta, tümcenin birinci tümcecığının mutlak bir gerçek olduğunu, ikincisinin ise görelî bir gerçek olduğunu tanıtlamaya çalışacağım. Şimdilik şunu belirtmekle yetineyim ki, eğer filozoflarımız, marksizm adına değil de, bazı marksist “arayıcılar” adına konuşmuş olsalardı, kendilerine ve marksizme karşı daha büyük bir saygı göstermiş olacaklardı.

Kendi payıma, ben de, felsefede “arayanlar” dan biriyim. Daha açıkçası: bu notlarda, marksizm kılığı altında, bize, bilmem hangi tutarsız, karmakarışık, gerici şeyi sunan kişilerin nerede yollarını şaşırđıklarım araştırmayı kendime görev edindim.

Eylül 1908

YAZAR

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu baskı, birkaç düzeltme dışında, daha önceki baskıdan farklı değildir. Kitabın, –Rus mahçılan ile olan polemik dışında– marksizmin felsefesine, diyalektik materyalizme ve doğa bilimlerinin en son buluşlarından çıkarılan felsefi sonuçlara giriş anlamında olmak üzere, pek de yararsız olmayacağını umarım. Yoldaş V. İ. Nevski'nin bu kitabı izleyen makalesi, incelemek fırsatını bulamamış olduğum A. A. Bogdanov'un son yapıtları hakkında gerekli açıklamalar [sayfa 9] veriyor.^[4] Genel olarak yalnızca bir propagandacı olarak çahşmalarında değil, aynı zamanda, özel olarak parti okulunda etkin bir militan olarak da V. İ. Nevski yoldaş, A. A. Bogdanov'un “proletarya kültürü”^[5] kılığı altında burjuva ve gerici görüşleri yaydığı inancına varma fırsatını bol bol bulmuştur. [sayfa 10]

2 Eylül 1920

N. LENİN

GİRİŞ YERİNE

BAZI “MARKSİSTLER” 1908’DE, VE BAZI İDEALİSTLER 1710’DA MATERYALİZMİ NASIL ÇÜRÜTÜYÖRLERDİ?

FELSEFİ yazınla çok az tanışıklığı olan bir kimse, bugün doğrudan ya da dolaylı olarak, materyalizmi çürütme çabasında olmayan bir tek felsefe (ya da tanrıbilim) profesörü bulmakta güçlük çekileceğini bilmek zorundadır. Yüzlerce ve binlerce kez materyalizmin çürütülmüş olduğu ilan edildi, ama yüz birinci, hatta bin birinci kez, materyalizmi çürütmeye devam ediyorlar. Bizim bütün revizyonistlerimiz, ne materyalist Engels’i, ne materyalist Feuerbach’ı, ne de J. Dietzgen’in materyalist görüşlerini değil, gerçekte, sadece materyalist Plehanov’u çürütmeye çalışır görünüyorlar – ve ayrıca da, materyalizmi, “modern” ve “çağdaş” olguculuk, doğa bilimleri vb. görüş açısından çürütüyorlar, isteyen [\[sayfa 11\]](#) herkesin, yukarıda belirtilen yapıtlarda,

yüzercesini bulabileceği alıntılara başvurmadan, ancak, Bazarov, Bogdanov, Yuşkeviç, Valentinov, Çernov¹ ve bazı öteki Mach yandaşlarının materyalizmi yenmelerine yardımcı olan kanıtları hatırlatacağım. Mahçı terimini, ben, bütün kitap boyunca, ampiryokritikçilerin bir eşanlamı olarak kullanacağım, çünkü bu terim, hem daha kısa ve basittir ve hem de Rus yazınında yer alma hakkını kazanmış bulunmaktadır. Ernst Mach, genellikle felsefi yazında² “ampiryokritisizm”in güncel temsilcilerinin en popülerleri olarak tanınmaktadır ve Bogdanov’un ve Yuşkeviç’in onun “saf” Mach öğretisinden sapmaları, daha ilerde göstereceğimiz gibi, tamamen ikincil önemdedir,

Materyalistler, deniyor bize, bilinemez “kendinde-şey”i, “deney dışında” bizim bilgimizin dışında bulunan maddeyi, düşünülemez ve bilinemez olarak kabul ederler. Onlar, “deney”in ve bilginin sınırlarının üstünde bir şeyin, ötesinde bir şeyin varlığını kabul ederek, gerçek bir gizemciliğe düşerler. Maddenin, duyu örgerlerimiz üzerinde etki yaparak duyular meydana getirdiklerini söylediklerinde, materyalistler kendilerine temel olarak, “bilinmeyen”i, hiçliği almaktadırlar; çünkü böylece onlar, duyularımızın bilginin tek kaynağı olduğunu bizzat ifade etmiş olmuyorlar mı? Materyalistler (Plehanov “kendinde-şey”in, yani bilincimizin dışındaki şeylerin varlığını kabul etmekle) kantçılığın içine düşüyorlar; onlar, dünyayı “ikileştiriyor”, ve ikiciliği (*dualisme*) öğütüyorlar, çünkü materyalistler, görünümün ötesinde kendinde-şeyin varlığını, doğrudan duyu verilerinin ötesinde bir başka şeyin, bir tür fetişin, bir “put”un, bir mutlak’ın, bir “metafizik” kaynağın, dinin bir suretinin varlığını (Bazarov’un [sayfa 12] dediği gibi “kutsal madde”yi) kabul ediyorlar.

İşte mahçıların, materyalizme karşı kanıtları, yukarda adı geçen yazarların değişik perdeden yineleyip durdukları, dönüp dolaşp söyledikleri kanıtlar bunlardır.

¹ V. Çernov, *Felsefe ve Sosyoloji İncelemeleri*, Moskova 1907. Avenarius’un acar bir yanlısı, tıpkı Bazarov ve ortakları kadar diyalektik materyalizme karşı bir yazar.

² Örneğin bkz: Dr. Richard Höningwald, *Über die Lehre Hume’s von der Realität der Aussendinge*. Berlin 1904, s. 26.

Bu kanıtların yeni olup olmadıklarını ve gerçekten sadece “kantçılığa düşmüş” bir Rus materyalistine karşı yönelip yönelmediklerini anlamak için, eski bir idealist George Berkeley’in “yapıtlarından, ayrıntılı bazı bölümler aktaracağız. Berkeley’e ve felsefede yarattığı akıma sık sık başvuracağımızdan, bu tarihsel inceleme, yorumlarımızın girişinde çok gereklidir, çünkü, mahçular, Mach’ın Berkeley’le olan ilişkilerini olduğu kadar, Berkeley’in felsefesinin özünü de yanlış olarak sunmaktadırlar.

Piskopos George Berkeley’in 1710’da *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine İnceleme*³ adıyla yayınlanmış olan yapıtı, şu aşağıdaki uslamalarla başlar; “insan bilgisinin konularını inceleyen herhangi bir kimse için, bu konuların ya duyarlar tarafından gerçek olarak algılanan fikirleri (*ideas*), ya tutkuların ve aklın edimlerinin (*aetes*) ilgisiyle kazanılmış fikirleri, ya da nihayet belleğin ve imgelemenin yardımıyla biçimlenmiş fikirleri temsil ettikleri açıktır. ... Görme yoluyla, ışık ve renk, onların çeşitli dereceleri ve farklılıkları fikrine sahip oluyorum. Dokunma ile yumuşağı ve sert, sıcak ve soğuk, hareketi ve direnci algılıyorum. ... Koku alma bana kokuları; tat alma tatları; işitme ise sesleri öğretiyor. ... Çeşitli fikirler birbirleriyle birarada gözlemlendikleri için, onlara ortak bir ad verilir ve onlar bir şey sayılırlar. Böylece, örneğin, belli bir düzenleniş (*to go together*) içersinde, belli bir renk, bir tat, bir koku, bir biçim, bir kıvam gözlemlenir; elma sözcüğüyle belirlenen ayrı bir şey olarak tanınır; öteki fikir dermeleri (*collections of ideas*), taş, ağaç, kitap ve öteki duyulanabilir şeyleri meydana getirirler...” (§ 1.) [sayfa 13]

Berkeley’in yapıtının birinci paragrafının içeriği işte budur. Şunu aklımızda tutalım ki, bu yazar, felsefesine temel olarak, “sert, yumuşak, sıcak, soğuk, renkleri, tatları, kokuları” vb. alıyor. Şeyler, Berkeley için “fikir dermeleri”dirler, fikirlerden de soyut fikirleri değil, kesinlikle, az önce sıraladığımız nitelikleri ya da duyulanları anlar.

Berkeley daha aşağıda diyor ki, “bilginin bu fikirlerinden

³ *Works of George Berkeley*, c. I. hazırlayan A. Frazer. Oxford 1871. Kitabın bir de Rusça çevirisi vardır.

ya da konularından” başka, onları algılayan şey –”akıl, ruh, can ya da *ben*”– de vardır (§. 2). Şurası kendiliğinden anlaşılır ki –yargısına varıyor filozof–, “fikirler”, onları algılayan akim dışın-da varolamazlar. Buna, kendimizi inandırmak için “varolmak” sözcüğünün anlamını tahlil etmek yeterlidir. “Üzerinde yazı yazdığım masa vardır dediğim zaman, bu, ben, onu görüyorum ve onu duyuyorum demektir; ve eğer odamdan dışarı çıksaydım gene masanın var olduğunu söyleyecektim, şu anlamda ki, eğer odamda olsaydım onu algılayabilirdim. ...” Yapıtının 3’üncü paragrafında Berkeley, düşüncesini, böyle ifade ediyor ve materyalist dediği kimselere karşı polemige girişiyor (§ 18-19 vb.). “Benim için, diyor o, algılanması ile herhangi bir bağıntı olmaksızın düşünme yeteneğinden yoksun şeylerin mutlak varlığından sözedilmesi, tamamıyla anlaşılmaz bir şeydir.” Varolmak, algılanmaktır (*their*, [yani nesnelere], *esse is percipi**4, § 3 – Berkeley’in felsefe tarihi özetlemelerinde kullanageldiği bilge sözü). “İnsanlar arasında, evlerin, dağların, ırmakların, bir sözcükle, duyulur tüm nesnelere, aklın onları algılamalarının dışında doğal ya da gerçek bir varlıklar olduğu görüşü, garip bir şekilde yaygın haldedir.” (§ 4.) Bu görüş, diyor Berkeley, “apaçık bir çelişkidir”. “Çünkü bu nesnelere, duyularımız tarafından algılanan şeylerden başka neyi temsil eder? Peki, eğer fikirlerimizi ya da duyularımızı (*ideas or sensations*) algılamıyorsak, neyi algılıyoruz? O halde fikirlerin ya da [sayfa 14] duyuların ya da bunların bileşimlerinin algılanmaksızın da varolabildiklerini sanmak, düpedüz saçma değil midir?” (§4.)

Berkeley, şimdi de “fikir dermeleri” ifadesi yerine, ona göre eşdeğer olan *duyuların bileşimi* ifadesini koyuyor ve materyalistleri, daha da ileri gitmek ve bu karmaşığın –afedersiniz, bu duyular bileşiminin– kaynağını araştırmak gibi “saçma” bir eğilimleri olmakla suçluyor. § 5’te, materyalistler soyutlamayla çok uğraşmakla suçlanıyorlar, çünkü, Berkeley’e göre, duyularını nesnelere ayırmak salt bir soyutlamadır.

“Gerçekte –diyor ikinci baskıda çıkartılan § 5’in, sonunda– nesne ve duyum, bir tek ve aynı şeydir (*are the somet-*

*4 Birinci ve üçüncü sözcükleri İngilizce, öteki ikisi Latince **olan** bu tümce şu anlama geliyor: *Onların varlığı algılanmış olmalıdır.* -ç.

hing) ve birbirinden soyutlanamazlar.” “Diyeceksiniz ki, diye yazıyor Berkeley, fikirler, zihnin dışında varolan nesnelere düşünce yeteneğinden yoksun töz (*substance*) içindeki kopyaları ya da yansılar (*resemblances* – benzerleri) olabilirler. Ben de, fikir, fikirden başka bir şeye benzemez derim; bir renk ya da bir dış görünüş, ancak başka bir renge ya da başka bir biçime benzeyebilir. ... Soruyorum: fikirlerimizin görüntüleri ya da ifadeleri olan bu varsayılan asıllar (*originals*) ya da dış şeyler, bizzat algılanabilirler mi, algılanamazlar mı? Eğer evet diyorsanız, öyleyse bunlar fikirdirler ve biz bir adım ileri gitmedik;^{5*} ve eğer bana hayır diye yanıt veriyorsanız, renk görülemez bir şeye benzer, sert ya da yumuşak dokunulamaz bir şeye benzer vb. biçimindeki önermelerin bir anlamı olup olmadığını sorarım.” (§ 8.)

Bazarov’un Plehanov’a karşı, bizim dışımızda, bizim duyularımız üzerinde etkisi olmayan şeylerin var olup olmadıkları konusundaki kanıtları, okurun da gördüğü gibi, Berkeley tarafından adı belirtilmeksizin materyalistlere karşı ileri [sayfa 15] sürülen kanıtlardan hiç bir farkı yoktur. Berkeley, “maddenin ya da maddi tözün” varlığı fikrini (§ 9) bir “çelişki”, çürütmek için zaman kaybetmeye değmeyen bir çeşit “saçmalık” sayar. “Ama, diyor o, bu, maddenin varlığı tezi (*tenet*), filozofların kafasına derin bir şekilde demir atmış görüldüğünden ve bir sürü tehlikeli vargılar doğurduğundan, bu peşin yargıyı ortaya çıkarmak ve kökünden söküp atmak için herhangi bir şeyi eksik bırakmaktansa, sözü uzatmayı ve sıkıcı olmayı yeğ tutuyorum.” (§ 9.)^{6**}

Berkeley’in değindiği tehlikeli vargıların neler olduklarını biraz sonra göreceğiz. İlk onun materyalistlere karşı teorik kanıtlarının işini görelim. Berkeley, nesnelere “mutlak” varlıklarını, yani insan bilgisi dışındaki şeylerin varlıklarını yadsıyarak,

⁵ * “... *biz bir adım ileri gitmedik.*” şeklindeki ifade. İngilizce metinde “... *biz haklı çıkmış oluruz.*” şeklindedir, -ç.

⁶ ** 9. paragrafın bu bölümü ve aynı şekilde 5. paragrafın sonu ikinci baskıda eksik. *Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge*’ın daha sonraki baskıları, bu kısmı birinci baskıdan alıp not halinde koyuyorlar. -ç.

karşıtlarının görüşlerini, açıkça, sanki onlar “kendinde-şey”i kabul ediyorlarmış gibi sunuyor. § 24’te, Berkeley, çürüttüğü bu görüşün, “*kendinde duyulabilir şeylerin (objects in themselves) ya da zihnin dışındaki şeylerin mutlak varlığını*” kabul ettiğini altını çizerek belirtiyor. (*Op. cit.*, s. 167-168.) Klasik filozofları “yani” sistemlerin çağdaş yapımcılarından ayırdeden iki felsefe akımı, burada, kesinlik, açıklık ve açık yüreklilikle gösterilmiştir. Materyalizm, “kendinde-şeyler”in ya da zihnin dışında şeylerin kabul edilmesidir; fikirler ve duyular, materyalizme göre, bu şeylerin kopyaları ya da yansılardır. Karşıt öğreti (idealizm), şeylerin “zihnin dışında” varolmadığını ileri sürer; şeyler, “duyum bileşimleri”dirler.

Bunlar, 1710’da, Emmanuel Kant’ın doğumundan on-dört yıl önce yazıldı. Ve bizim mahçularımız, “modern” olduğunu iddia ettikleri bir felsefeye dayanarak, “kendinde-şey”in kabul edilmesinin, materyalizmin kantçılıkla bulaştırılmasının ya da bozulmasının bir sonucu olduğunu keşfediyorlar! [\[sayfa 16\]](#) Mahçuların bu “yeni” bulguları, bellibaşlı felsefe akımlarının tarihi konusundaki şaşırtıcı bilisizliklerinin ürünüdür.

Bunların “yeni” fikirlerinden biri de, “madde” ya da “töz” kavramlarının, eleştiri ruhundan yoksun eski öğretilerin kalıntılarından başka bir şey olmadığıdır. Mach ve Avenarius, öyle görünüyor ki, felsefi düşünceyi ilerlettiler, tahlili derinleştirdiler, “mutlak”ı ve “değişmez tözler”i vb. felsefeden ayıkladılar. Bu iddiaları doğrulamak kolaydır: ilk kaynağa, Berkeley’e kadar çıkmaktan başka bir şey gerekmez, ve bunların, yükselten atma birer uydurma oldukları görülecektir. Berkeley, çok kesin bir şekilde, maddenin bir “*non-entity*” (tözü olmayan, § 68), maddenin *yokluk (néant)* (§ 80) olduğunu ifade ediyor. “‘Madde’ sözcüğünü, canınız pek istiyorsa, başkalarının ‘yokluk’ sözcüğünü kullandıkları yerde kullanabilirsiniz” diye materyalistlerle alay ediyor (*op. cit.*, s. 196-197). İlkin, diyor Berkeley, renklerin, kokuların vb. “gerçekte varolduğu” sanıldı; ama daha sonra, bu çeşit görüşler reddedildi, ve görüldü ki, bunlar, ancak duyularımız sayesinde vardır. Ne var ki, bu eski yanlış kavramların ayıklanması işi sonuna kadar götürülmedi; geriye, Berkeley’in 1710’da kesin olarak çürütmüş bulunduğu bu yuka-

ırdakilere benzer bir “önyargı” (§ 195) olan “töz” (§ 73) kavramı kaldı. Oysa, bizde, hâlâ 1908’de, Avenarius’un, Petzoldt’un, Mach’ın ve ortaklarının, yalnızca “modern olguculuğun” ve “modern doğa bilimlerinin”, bu “metafizik” kavramları ayıklamayı başarabildiğini ileri süren beyanlarını ciddiye alacak maskaralar bulunuyor.

Bu aynı maskaralar (Bogdanov da dahil), insan bilinci dışında var olan şeylerin, insan bilincindeki bir tür “yansı” olduğunu söyleyen, ebedi olarak çürütülmüş materyalist öğretideki “dünyanın ikilenmesi” yanılığını, kesin olarak yeni felsefenin ortaya koyduğu konusunda, okurlara inanca veriyorlar. Adı geçen yazarlar, bu “ikilenme” üstüne bir sürü heyecan verici şeyler yazdılar. Ama, bilisizlikten [sayfa 17] ya da unutkanlıktan, bu bulguların, daha 1710’da bulunmuş olduğunu eklemeyi ihmal ettiler.

“Bizim [fikirler ya da şeyler hakkındaki] bilgimiz –diye yazıyor Berkeley– son derece bulanık ve karmakarışık hale getirildi, duyulabilir şeylerin ikili (*twofold*) varlığı, –biri, *kavranılır* (*intelligible*) varlığı ya da zihinde varlığı, ve öteki, gerçek varlığı, zihnin dışındaki [yani bilinç dışındaki] varlığı– varsayılarak, son derece tehlikeli yanlışlara sürüklendik.” Berkeley, düşünülmezi düşünmek olanağını kabul eden “saçma” görüşü alaya alıyor! Bu “saçmalığın” kökeni, doğaldır ki, “şeyler”le “fikirler” ayırımında (§ 87), “dış nesnelerin kabulü”ndedir. Berkeley’in 1710’da bulunduğu ve Bogdanov’un 1908’de yeniden bulunduğu gibi, fetişlere ve putlara inanma da aynı kaynaktan doğmaktadır. “Maddenin ya da algılanmamış şeylerin varlığı, diyor Berkeley, yalnız tanrıtanımazların ve kadercilerin başlıca dayanak noktası olmamıştır; putatapıcılık da, bütün biçimleriyle, bu ilkeye dayanmaktadır.” (§ 94.)

İşte şimdi, piskopos Berkeley’i, bu öğretiyi yalnızca teorik olarak çürütmekle kalmayıp, aynı zamanda, bu öğretinin yandaşlarını düşman olarak tutkuyla mahkûm etmek zorunda bırakan dış dünyanın varlığı gibi “saçma” öğretilerden çıkarılan şu “tehlikeli” sonuçlara gelmiş bulunuyoruz. “Tanrıtanımazlığın ve dini yadsımanın tüm dinsiz yapıları, gösterildiği gibi, madde ya da maddi töz öğretisi üzerine kurulmuş gibidir. ... Her devrin

tanrıtanımazlarının maddi tözde nasıl büyük bir dost bulmuş olduklarını söylemeye hiç gerek yoktur. Onların dehşet verici bütün sistemleri, bu maddi töze, açıkça ve o kadar kaçınılmaz bir şekilde bağlıdır ki, bu köşetaşı çekip çıkarıldığında, bütün yapının yıkılması kaçınılmaz olacaktır. Onun için, tanrıtanımazların çeşitli sefil mezheplerinin saçma öğretilerine özel bir dikkat göstermemiz gerekmez.” (§ 92, *op. cit.*, s. 203 ve 204.)

“Madde, bir kez doğadan sürülüp atıldıktan sonra tanrı [sayfa 18] bilimciler ve filozoflar için, onların görüşlerini karartanı gözleri önünde birer perde olan bir sürü şüpheli ve dinsiz yapıları da ve [Mach tarafından 1870 ve 1880’de bulunan “düşünce tasarrufu ilkesi”, Avenarius tarafından 1876’da ortaya atılan “felsefe, asgari çaba ilkesi üzerine kurulmuş dünya anlayışı” gibi] bir sürü tartışmaları ve karmakanşık sorunları da kendisiyle birlikte alıp götürür; madde, insana o kadar yararsız iş yüklemiştir ki, bizim ona kargı ileri sürdüğümüz kanıtlar, pek tanıtlayıcı olmasaydılar bile, (ben kendi payıma onları apaçık kabul ediyorum) bu yüzden, gerçeğin, başın ve dinin tüm dostlarının bu kanıtların yeterli sayılmasını istemek için, her türlü nedene sahip olduklarına daha az inanmayacaktım.” (§ 96.)

Piskopos Berkeley biraz safça bir açık yüreklilikle düşünmekteydi! Günümüzde, felsefedeki “madde”nin “ekonomik” olarak ayıklanması konusundaki aynı fikirler, çok daha kurnazca bir biçime sokulmuş, ve “yeni” terminolojiyle bulanıklaştırılmış, böylece, saf kişiler, bu fikirleri, “modern” bir felsefe olarak kabul etmişlerdir.

Berkeley, kendi felsefesinin eğilimlerinden tam bir açık yüreklilikle özetlemekle yetinmiyordu; aynı zamanda kendi idealist çıplaklığını da örtmeye, ve onu bütün saçmalıklardan başışık, arınmış gibi ve “sağduyu”ca kabul edilebilir gibi göstermeye çalışıyordu. Şimdi öznel idealizm ve tekbencilik (*solipsisme*) denebilecek olan bir suçlamaya karşı içgüdüyle kendini savunarak diyor ki, bizim felsefemiz, “doğadaki hiç bir şeyden bizi yoksun bırakmaz.” (§ 34.) Doğa varlığını sürdürür, ve gerçek olanlar ile gerçek olmayanlar arasında ayrım devam eder, ancak, “her ikisi de eşit ölçüde bilinçte vardır”, “ister duyular

tarafından, ister anlayışımız tarafından olsun, kavrayabileceğimiz herhangi bir şeyin varlığına karşı çıkmıyorum. Gözlerimle gördüğüm ve ellerimle dokunduğum şeyler vardır, gerçekte vardır, bundan en ufak kuşku yok. Varlığını reddettiğimiz tek şey, *filozofların* [sayfa 19] (italikler Berkeley'indir) madde ya da maddi toz dedikleri şeydir. Bunu yadsımak, sanırım ki, onun yokluğunu hiç bir zaman fark etmeyecek olan insanlığa herhangi bir zarar getirmez. ... Ama tanıtanırmaz, gerçekte, kendi tanıtanırmazlığını kurmak için anlamdan yoksun bir adın yarattığı bu heyulaya gereksinme duyar. ...”

Bu düşünce, Berkeley'in felsefesine yönelmiş olan, maddi tözleri yoketme suçlamasını yanıtladığı § 37'de, daha da açıklıkla ifade edilmiştir: “Töz sözü, eğer sözcüğün kaba (*vuigar*) anlamıyla yani duyulabilir niteliklerin bileşimi, boyut, katılık, ağırlık vb. olarak anlaşılıyorsa, bunu yoketmekle suçlanabilirim. Ama eğer töz, felsefi anlamında, bilincin dışında [var olan] belirtilerin ya da niteliklerin temeli olarak anlaşılıyorsa, o zaman, imgelemde (muhayyilede) bile hiç bir zaman var olmamış olan bir şeyin yok edilmesinden söz edildiği ölçüde, gerçekten de onu yoketmeyi kabul ediyorum.” Berkeley yanlısı bir idealist olan, öğretmeninin yapıtlarını yayınlayan ve onları kendi notlarıyla tamamlayan, idealist İngiliz filozofu Fraser, Berkeley'in öğretisini “doğal gerçekçilik” (“*realisme naturel*”) olarak adlandırmakta haksız değildir (*Op. cit.*, s. x). Bu ilginç terminolojiye dikkat edilmelidir, çünkü Berkeley'in gerçekçilik oynama isteğini iyi dile getirmektedir. Daha ilerde de, başka söz oyunlarıyla, başka bir biçimde, ama aynı manevraları ya da aynı kalpazanlığı tekrarlayan “modern olgucular”la daha pek çok kez karşılaşacağız. Berkeley, gerçek şeylerin varlığını yadsımıyor! Berkeley, bütün insanlığın görüşüyle ters düğmek niyetinde değildir! Berkeley, “sadece”, filozofların öğretilerini, yani bütün düşünce sistemlerini, ciddiyetle ve kararlılıkla, dış dünyanın ve onun, insanların bilincindeki yansısının tanınıp kabul edilmesi üzerine kurulan bilgi teorisini yadsıyor. Berkeley, bu teori üzerine, yani materyalist bilgi teorisi üzerine kurulu, ve her zaman da (çok kez bilinçsiz olarak) kurulmuş olan doğa bilimlerini yadsımıyor. § 59'da şunları okuyoruz: “Biz, [sayfa 20]

bilincimizdeki fikirlerin bir arada bulunuşları ve birbirini izlemesi konusunda sahip olduğumuz deneyimizden [Berkeley: “salt deney” felsefesi]⁷ ... şu anda bulunduğumuz koşullardan çok farklı koşullar içinde bulunduğumuzda, duyacağımız (ya da göreceğimiz) şeylerin pek doğru bir yargısına varabilme olanağına sahip olabiliriz. İşte doğanın tanınması bundan ibarettir, [iyi dinleyiniz!] ki bu, yukarda söylenenlerle uygunluk içersinde, gayet mantıklı olmak üzere, değerini ve kesinliğini koruyabilir.”

Dış dünyayı, doğayı, tanrısallığın zihnimizde meydana getirdiği bir “duyumlar bileşimi” olarak ele alalım. Bunu kabul ediniz ve bu duyumların “kaynağım” bilincin dışında, insanın dışında aramaktan vazgeçiniz, ben de, benim idealist bilgi teorimin çerçevesi içerisinde, *bütün* doğa bilimlerini, onların vargılarının bütün değerini ve kesinliğini kabul edeceğim. Benim “barış ve din” lehindeki vargılarımı (*diéuctions*) doğrulamak, haklı çıkarmak için bu çerçeveye, sadece bu çerçeveye gereksinmem var. işte Berkeley’in düşüncesi budur. Daha ilerde mahçuların doğa bilimlerine karşı tutumların incelediğimizde, idealist felsefenin özünü ve onun toplumsal niteliğini iyi ifade eden bu düşünceyle yeniden karşılaşacağız.

Burada, 20. yüzyıldaki modern olgucu ve gerçekçi eleştirmen P. Yuşkeviç’in piskopos Berkeley’den aldığı modern bulgulardan birini daha kaydedelim. Bu “ampiryosymbolizm”dir. Berkeley’in “gözde teorisi” diyor Fraser, “doğal evrensel simgecilik” (*op. cit.*, s. 190) ya da “doğal simgecilik” (*Natural Symbolism*) teorisi. Eğer bu sözcükler 1871’de çıkan bir basımda bulunmasaydı, inancı (*fideist*) İngiliz filozofu Fraser’in, çağdaşımız matematikçi ve fizikçi Poincaré’nin ve Rus “marksist”i Yuşkeviç’in sözlerim aşırıldığından şüphe edilebilirdi. [sayfa 21]

Fraser’in hayran olduğu Berkeley’in bu teorisi, piskopos tarafından şu terimlerle açıklanmıştır:

“Fikirlerin ilişkisi [Berkeley’e göre, fikirlerin şeylerden farklı olmadığını unutmayınız] *neden* ve *etki* bağlantısını göstermez, ama sadece *belirtilmiş* olan şeyin bir işareti ya da bir

⁷ Önsözünde Fraser, hem Berkeley hem de Locke’un “yalnızca deney başvurdukları” belirtiyor, (s. 117.)

simgesini gösterir.” (§ 65.) “O halde şurası açıktır ki, etkilerin sonucuyla bir arada ve uygunluk içindeki neden kavramı açısından (*under the notion of a cause*) bu şeyler kesinlikle açıklanamaz, ve bizi büyük saçmalıklara sürükler, ancak bize bilgi vermeye hizmet eden işaretler ya da simgeler olarak kabullendiklerinde ... çok doğal olarak açıklanabilirler.” (§ 66.) Berkeley ve Fraser’e göre, kuşkusuz, bu “görgücü-simgeler” (“ampiryosemboller”) yoluyla, bize bilgi veren, tanrısalıktan başka bir şey değildir. Simgeciliğin bilgebilimi (*gnosélogie, Epistémologie*) bakımından değerine gelince, bu, Berkeley’in teorisinde, “şeyleri maddi nedenlerle açıklamayı ileri süren” (§ 66) öğretinin yerine simgenciliği koymaktan ibarettir.

İşte, nedensellik sorunu konusunda, iki felsefi eğilim ile karşı karşıyayız. Biri, “şeyleri, maddi nedenlerle açıklamayı ileri sürüyor” ve piskopos Berkeley tarafından çürütülmüş olan şu “saçma madde öğretisine” apaçık bir şekilde bağlı bulunuyor. Öteki, “neden kavramını”, “bize” (tanrısal) “bilgi vermeye yarayan” “işaret ya da simge” kavramı yerine koyuyor. Mach öğretisinin ve diyalektik materyalizmin bu soruna karşı tutumunu tahlil ederken, 20. yüzyıl modasına göre uygulanan bu iki eğilimle yeniden karşılaşacağız.

Ayrıca, gerçek sorunuyla ilgili olarak şunu da kaydetmek gerekir: Berkeley, bilincin dışındaki şeylerin varlığını kabul etmeyi reddederek, gerçek ve kurgusal olan arasında bir ayırım ölçütü bulmaya çalışır. § 36’da, insan zihninin kendi keyfince canlandırdığı fikirlerden söz ederken şöyle diyor: “Bunlar, duyularımızın bize sağladığı fikirlere göre, soluk, güçsüz, karar-sız, oynaktırlar. Doğanın belirli kurallarına [sayfa 22] ya da belirli yasalarna göre bizde yer eden bu sonuncular, insan zihninden daha güçlü, daha bilge bir zihnin etkisine tanıklık ederler, Bunların, dendiği gibi, birincilerden daha büyük bir *gerçekliği* vardır; onlar, bir başka deyişle, daha berrak, daha düzenli, daha açık-seçiktirler ve onları algılayan, zihnin kurguları değildir. ...” Başka yerde (§ 84), Berkeley, gerçek kavramını, birbiriyle özdeş olan duyuların pek çok kişiler tarafından aynı anda algılanmasına bağlamaya çalışıyor. Örneğin, şu sorunu nasıl çözümlmeli: Bize anlatılan, diyelim, suyun şaraba dönüşme-

si gerçek miydi? “Eğer bütün hazır bulunanlar şarabı görmüş olsalardı, onun kokusunu almış olsalardı, eğer ondan içmiş ve tatmış olsalardı, eğer onun etkisini duymuş olsalardı, bu şarabın gerçekliği konusunda hiç kuşku olmazdı.” Ve Fraser yorumluyor: “Aynı *duyulabilir* fikirlerin başka başka kişilerdeki aynı andaki bilinci, burada, hayal edilen nesnelere ya da heyecanların salt bireysel ya da kişisel bilincinin tersine, birinci kategoriden fikirlerin *gerçekliğinin* kanıtı olarak kabul edilmiştir.”

Buradan da görülüyor ki, Berkeley’in öznel idealizmi, bireysel algı ile kolektif algı arasındaki ayrımı bilmezlikten geldiği anlamında yorumlanamaz. Tersine o, kendi gerçeklik ölçütünü bu ayrım üzerine kurmaya uğraşır, Berkeley, “fikirleri”, tanrısallığın insan zihni üzerindeki etkisiyle açıklayarak nesnel idealizme yaklaşır: dünya, artık, benim bir tasarımı değil, “doğa yasaları” olduğu kadar “daha gerçek” fikirleri daha az gerçek fikirlerden ayrılan yasaları vb. yaratan bir tek üstün tanrısal nedenin ürünüdür.

Berkeley’in kendi görüşlerini halkın anlayacağı bir dille ortaya koymaya çalıştığı *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma* (1713) adlı başka bir yapıtında, kendi öğretisi ile materyalist öğretisi arasındaki ayrım şöyle belirtilmiştir:

“Herhangi bir şey dışarıdan bizim üzerimize etki yaptığına göre, (bizim) dışımızda var olan kuvvetlerin, bizden ayrı bir varlığa ait bulunan kuvvetlerin varlığını kabul etmek [\[sayfa 23\]](#) zorunda olduğumuzu ben de sizin [materyalistler] gibi ileri sürüyorum. Öyleyse biz, birbirimizden, bu güçlü varlığın ne türden bir varlık olduğu konusunda ayrılıyoruz. Ben bunun ruh (*esprit*) olduğunu iddia ediyorum; siz, bunun madde ya da bilmem hangi (ve ekleyebilirim ki, bunu, siz de bilmiyorsunuz), üçüncü doğa olduğunu iddia ediyorsunuz.” (*Op. cit.*, s. 335.) Fraser şöyle yorumluyor: “Sorunun düğüm noktası budur. Materyalistlerin görüşüne göre duyulabilir olaylar bir *maddi tözden* ya da bilinmeyen bir “üçüncü yapı”dan gelmedir; Berkeley’e göre, Akılcı İradeden; Hume’ün ve olguların görüşüne göre ise, bunların kökeni katıyen bilinemez ve biz, onları, ancak tümevarım yöntemiyle, süregelen alışkanlıklarla, olgular olarak,

genelleştirebiliriz.”

Berkeley’in İngiliz öğretisi Fraser, burada, kendi tutarlı idealist görüş açısından, materyalist Engels tarafından son derece açık bir biçimde nitelendirilen felsefenin temel “görüşlerine yaklaşıyor. Engels, *Ludwig Feuerbach* adlı kitabında, filozofları “iki büyük kamp” a ayırır; materyalistler ve idealistler. Bu iki akımın teorilerini en gelişmiş biçimleriyle Fraser’den çok daha derinlemesine inceleyen Engels, onlar arasında şu ana ayrımı görüyor; materyalistlere göre doğa birincil, ruh ikincildir; idealistlere göre ise, tam tersidir. Engels, *bilinemezci* (*agnostiques*) diye adlandırdığı evreni tanıma olanağını yadsıyan ya da hiç değilse derinliğine tanıma olanağını yadsıyan Hume ve Kant yandaşlarını, bu iki kampın arasına yerleştirir.^[6] Bu kitapta, Engels, bu terimi, sadece, (Fraser’in de, kendi kendilerini “olgucu” diye adlandırmaktan hoşlandıkları gibi) Hume’ün öğrettileri için kullanmıştır; ama *Tarihi Materyalizm* üzerine incelemesinde, “*yeni-kantçı bilinemezci*”in^[7] görüşlerini ince ler ve yeni-kantçılığın^[8] bilinemezciliğin bir çeşidi olarak kabul eder.⁸ [sayfa 24]

Burada, F. Engels’in bu dikkat çekici haklı ve derin düşüncesi (Mach’ın öğrettilerinin utanmadan bilmezlikten geldikleri düşüncesi) üzerinde duramayız. Aynı konuya daha ilerde tekrar inceden inceye değineceğiz. Şimdilik bu marksist terminolojiye ve karşıt uçların karşılaşmasına, yani felsefenin bellibaşlı iki akımı konusundaki tutarlı materyalist ile tutarlı idealistin görüşlerine değinmekle yetineceğiz. Bu eğilimleri (ki daha ileride, bunlarla uğraşmak sürekli işimiz olacaktır) aydınlatmak için Berkeley’inkinden ayrı bir yol izlemiş olan 18. yüzyılın ünlü filozoflarının fikirlerini kaydedelim.

İşte Hume’ün, *İnsan Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*’sında, şüpheli (*sceptique*) felsefe bölümündeki (XII) düşünceleri: “İnsanların doğal içgüdüleriyle ya da doğal yetenekleriyle kendi duygularına güvenmeye eğilimli oldukları ve bizim algılarımıza bağımlı olmayan ve duyarlılıkla bezenmiş bütün varlıklarla bir-

⁸ F. Engels, “Über historischen .Materialismus”, *Neue Zeit*^[9]- XI, Jg., c. I (1892-1893). sayı I, s. 18. İngilizceden Engels tarafından çevrilmiştir. *Tarihi Materyalizm*’deki (St. Petersburg 1908. s. 167) Rusça çevirisi sağlıklı değildir.

likte ortadan kalktığı takdirde bile var olacak olan bir dış evrenin varlığı, en ufak bir uslamlama yapmadan ya da hatta uslamlamaya başvurmadan önce, her zaman varsaydığımız apaçık belli bir şey olarak kabul edilebilir. Hayvanlar bile bu türden bir kaniyle yönetilirler ve hayvanlar bütün düşüncelerinde, bütün tasarımlarında, bütün eylemlerinde dış nesnelere bu inancım korurlar. ... Ama bütün insanların bu evrensel ve birincil kanısı, bize, zihnimizde hiç bir şeyin bir imgesi ya da algısı dışında varolamayacağını ve duyuların zihin ve nesne arasında doğrudan doğruya herhangi bir müdahalede (*intercourse*) bulunma yeteneğinden yoksun olarak bu imgelerin içerisinden geçtiği birer kanaldan (*inlets*) başka birşey olmadığını öğreten birazcık (*slightest*) felsefeyle hemen sarsılır. Görmekte olduğumuz masa, ondan uzaklaştıkça daha küçük görünür, ama bizden bağımsız olarak var olan gerçek masa, değişmez; o halde [sayfa 25] bizim zihnimiz, masanın imgesinden (*image*) başka bir şeyi algılamamıştır. Usun gösterdikleri bunlardır ve düşünen, hiç bir kimse, bugüne dek sözünü ettiğimiz nesnelere (*existances*), örneğin “bu masa”nın, “bu ağaç”ın bizim zihnimizin algılarından başka bir şey olduklarından kuşulanmamıştır. ... Zihnin algılarının onlara benzemekle birlikte (eğer öyle olabilese), onlardan tamamen farklı dış nesnelere tarafından ortaya çıkarılmış olmaları gerektiği ve ne bizzat zihnin enerjisinden ya da bir tür görülemez ve bilinemez bir ruhun varsayımından ya da bizce çok daha az bilinen bir başka nedenden mi ortaya çıktıkları hangi kanıtla tanıtlanabilir? ... Bu sorun nasıl belirlenebilir? Kuşkusuz, bu cinsten bütün sorunlar gibi, deneyle. Ama burada deney susuyor ve susmamazlık edemez. Zihnin algıdan başka hiç bir şeyi yoktur ve algılar ile nesnelere arasındaki ilişkiler üzerindeki herhangi bir deneye hiç bir şekilde girişemez. Bunun içindir ki, böylesine bir karşılıklı bağıntının varlığı varsayımı mantık temelinden yoksundur. Duyularımızın gerçekliğini tanıtlamak için Yüce Varlığın gerçekliğine başvurmak, kuşkusuz, sorunu, hiç beklenmedik bir biçime saptırmaktır. ... Biz dış dünya sorununu koyduğumuz andan itibaren, bu Varlığın ya da onun herhangi bir sıfatının varlığını tanıtlayabilecek kanıtları

bulmakta güçlük çekeceğiz.”⁹

İnsan Tabiatı Üzerine İnceleme'sinde (IV. kısım, 2. bölüm, “Duyularımız Konusundaki Şüphencilik Üzerine”) Hume, aynı şeyi söylüyor: “Algularımız bizim tek nesnelimizdir”. (Renouvier ve Pillon'un Fransızca çevirisi, 1878, s. 281.) Hume, duyuları, nesnelere, ruhun vb. etkisi ile açıklamayı reddetmeyi, algıları bir yandan bir dış dünyaya, öte yandan da tanrısallığa ya da bilinmeyen bir ruha indirgemeyi reddetmeyi şüphencilik diye adlandırıyor. Hume'ün Fransızca çevirisinin önsözünün yazarı, –(daha ileride göreceğimiz gibi) [sayfa 26] felsefede Mach'inkine yakın bir eğilimde olan– F. Pillon, haklı olarak, Hume'de, özne ve nesnenin, “çeşitli algı grupları”na, “bilincin öğelerine, izlenimlere, düşüncelere, vb.” indirgendiğine, haklı olarak işaret etmektedir; ve [Hume'e göre] sadece “bu öğelerin gruplaşmaları ve bileşimleri”¹⁰ sözkonusu olmalıdır. Aynı şekilde, Hume'ün İngiliz öğretisi, doğru ve yerinde bir terim olan *bilinemezlik* (*agnosticisme*) teriminin yaratıcısı Huxley, Hume hakkındaki kitabında, “duyuları”, “bilincin ilk ve indirgenemez durumları” olarak kabul eden Hume'ün, duyuların kökenlerini nesnelere insan üzerindeki etkisiyle mi, yoksa zihnin yaratıcı gücüyle mi açıklamak gerektiğini kendine sorduğu zaman, kendi kendisiyle tutarlı olmadığını belirtiyor. “O (Hume) realizmle idealizmi, her ikisi de aynı ölçüde olası iki varsayım olarak kabul eder.”¹¹ Hume, duyulardan öteye gitmez. “Kırmızı ya da mavi renk, gülün kokusu, yalın algılardır. ... Kırmızı gül, bize, kırmızı renk ve gül kokusu vb. gibi yalın algılara ayrışabilen bileşik bir algı verir.” (*İbid.*, s. 64 ve 65.) Hume, “materyalizmi” de, “idealizmi” de kabul ediyor (s. 82); “algılar dermesi”, Fichte'nin “ben”i tarafından meydana getirilmiş olabilir ve, aynı zamanda, gerçek herhangi bir şeyin (*real something*) “imgesi ya da hiç değilse simgesi” olabilir. İşte Huxley'in Hume hakkındaki yorumları bunlardır.

⁹ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding. Essays and Treatises*, Londra 1822. c. II, s. 124-126.

¹⁰ *Psychologie de Hume. Traité de la nature humaine, etc. Ch.* Renouvier ve F. Pillon çevirisi, Paris 1878. Giriş. s. X.

¹¹ Th. Huxley, *Hume*, London 1879. s. 74.

Materyalistlere gelince, ansiklopedistlerin^[10] hocası Diderot, Berkeley için şöyle yazıyor: “Sadece kendi varlıklarının, kendi, içlerinde birbirlerini izleyen duyumların bilincinde olan, başka bir şeyi kabul etmeyen filozoflara *idealist* denir. Bana göre, bu, ancak körün ortaya çıkarabileceği zırva bir sistemdir; insan aklı ve felsefe için ne utanılacak şeydir ki, hepsinin en saçması olduğu halde mücadele edilmesi en güç olan sistemdir.”¹² Ve çağdaş materyalist görüşe [sayfa 27] (ki onlara göre yalnız başına kanıtlar ve tasımlar idealizmi çürütmeye yetmez, çünkü bu durumda teorik kanıtlar sözkonusu değildir) çok yaklaşmış olan Diderot, idealist Berkeley’in ilkeleri ile duyumcu (*sensualiste*) Condillac’ın ilkeleri arasındaki benzerliği ortaya koyar. Diderot’nun görüşüne göre, Condillac, duyumları bizim bilgilerimizin tek kaynağı olarak gören öğretiden çıkartılan böyle bir saçmalığın vargılarına karşı korunmak için Berkeley’i çürütmeyi görev edinmeliydi.

Diderot, *d’Alembert ile Konuşma*’sında, felsefi anlayışını şöyle açıklıyor: “... Bir duyarlık ve bellek klavseni* varsayınız ve tuşları üzerinde meydana getireceğiniz havaları acaba kendiliğinden tekrarlamayacak mı? söyleyiniz. Bizler duyarlılık ve bellekle bezenmiş aletleriz. Duyularımız, bizi kuşatan doğanın üzerlerine vurduğu ve çoğu kez kendi kendilerine vuran tuşlar gibidirler; ve işte, benim düşünceme göre, sizin ve benim gibi, örgenlenmiş bir klavsende de olup bitenler bundan ibarettir.” D’Alembert, bu şekilde yapılmış bir klavsenin kendini beslemek ve küçük klavsenler üretmek yetisine sahip olması gerekirdi diye karşı yıkıyor. – Kuşkusuz, diye yanıtlıyor Diderot. Bu yumurtayı görüyor musunuz? “İşte bununla bütün tanrıbilim okulları ve yeryüzünün bütün tapınakları altüst edilir. Bu yumurta nedir? Tohum içine girmezden önce duyarsız bir kitle; peki ya tohum içine girdikten sonra nedir? Gene duyarsız bir kitle, çünkü bu tohumun kendisi de devinimsiz ve kaba bir akışkandır. Bu kitle, başka bir örgenlenişe, duyarlılığa, hayata nasıl geçecektir? Isı ile. Isıyı kim meydana getirecektir? Hareket.”

¹² *Œuvres complètes de Diderot*, hazırlayan J. Assezat, Paris 1875. c. I. s 304.

* Piyanodan önce kullanılmış klavyeli bir çalgı. -ç.

Hayvan yumurtadan çıkışında sizin bütün duyularınızla donanmıştır; o, bütün eylemlerinizi yapar. “Descartes’la birlikte bunun salt bir makine benzeri olduğunu mu ileri süreceksiniz? Ama küçük çocuklar sizinle alay edecekler ve filozoflar, [sayfa 28] eğer bu bir makineyse, siz de bir makinesiniz diye yanıt vereceklerdir. Eğer hayvan ile sizin aranızda sadece örgenlenmede ayırım olduğunu kabul ederseniz, anlayış ve akıl göstermiş, iyi niyetle davranmış olursunuz, ama buradan size karşı bir sonuç, devinimsiz bir maddeden ısı ve hareket yoluyla bir başka devinimsiz madde parçasının içine işlemesiyle belli bir yolda örgenlendiği, duyum, hayat, bellek, bilinç, tutku ve düşüncenin meydana geldiği sonucu çıkacaktır.” Size sadece şu ikisinden birini kabul etmek kalıyor, diye devam ediyor Diderot, ya devinimsiz kitlesi içersine, gelişmenin belirli bir anında kabuğu arasından yumurtaya usulca sokulan, uzayda yer tutup tutmadığı, maddi olup olmadığı, ya da bir amaç için yaratılıp yaratılmadığı bilinmeyen bir “gizli öge”yi varsaymak. “Bu, sağduyuya aykırı bir şeydir ve bizi çelişkilere ve saçmalığa götürür.” Ya da, “her şeyi açıklayan basit bir varsayım” yapmak zorundayız, yani duyum yetisi, “maddenin genel bir özelliği ya da örgenlenmenin bir ürünü”dür. Ve Diderot, d’Alembert’in bu varsayımın özünde madde ile bağdaşmaz bir özelliği kabul ettiği yolundaki itirazına yanıt olarak: “Peki, maddenin ya da duyarlılığın özü konusunda hiç bir şey bilmediğinize göre, duyum yetisinin, özünde madde ile bağdaşmaz olduğunu nasıl biliyorsunuz? Hareketin mahiyetini, onun bir cisim içindeki varlığını ve onun bir cisimden bir başkasına iletilişini daha mı iyi anlıyorsunuz?” D’Alembert: “Duyumun ya da maddenin mahiyetini kavramaksızın, ben, duyum yetisinin, yalın bir nitelik, tek, bölünmez ve bölünebilir bir öznenin ya da onun yerini tutan şeyle bağdaşmaz bir nitelik olduğunu görüyorum.” Diderot: “Metafizik-teolojik zırva! Ne yani? Maddenin bütün niteliklerinin ve duyulabilir biçimlerinin özünde bölünmez olduklarını görmüyor musunuz? Anlaşılmazlığın azı ya da çoğu olmaz. Yuvarlak bir cismin yarısı vardır, ama yuvarlaklığın yarısı yoktur. ... Fizikçi olunuz ve bir etkinin meydana geldiğini gördüğünüz zaman, neden ile sonuç arasındaki [sayfa 29] bağı kendi kendinize açıklayamamanıza karşın, sonucun

meydana gelişini kabul ediniz. Mantıklı olunuz ve neden olan ve her şeyi açıklayan bir nedenin yerine, kavranamayan, sonuçla bağlantısını kavramak daha da güç olan, sonsuz derecede çeşitli güçlükler doğuran ve bunlardan hiç birini çözümlenemeyen başka bir nedeni koymayınız.” D’Alembert: “Ama ya bu nedenden vazgeçersem?” Diderot: “Evrende, insanda, hayvanda, sadece bir töz vardır. Laterna ağaçtandır, insan etten. Kanarya ettendir, müzisyen de başka türlü örgenlenmiş ettendir; ama her İkisi de aynı kökendir, aynı oluşumdandır, aynı işlevleri vardır ve erekleri aynıdır.” D’Alembert: “Peki sizin iki klavseniniz arasındaki ses uyuşması nasıl oluyor?” Diderot: “... Duyarlı alet ya da hayvan, belli bir sesi çıkarırken kendisinin dışında belli sonuçlar meydana getirdiğini, kendisine benzer başka duyarlı aletlerin ya da başka benzer hayvanların yaklaşıtlıklarını, uzaklaştıklarını, istediklerini, sunduklarını, yaraladıklarını, okşadıklarını deneyle öğrenmiştir ve bütün bu sonuçlar, onun belleğinde ve öteki hayvanların belleğinde bu seslerin oluşumuyla ilişki içerisine girmiştir; ve dikkat ediniz, insanlar arasındaki ilişkilerde sadece gürültüler ve eylemler vardır. Ve benim sistemimin bütün gücünü kavrayabilmek için şuna da dikkat edin ki, bu sistem de, Berkeley’in cisimlerin varlığına karşı ileri sürdüğü aynı aşılmaz güçlkle karşı karşıyadır. Öyle bir taşkınlık anı oldu ki, duyarlı klavsen, yeryüzünde gelmiş geçmiş tek klavsen olduğunu ve evrenin tüm uyumunun kendi içinde yer aldığını düşündü.”¹³ Bu sayfalar 1789’da yazıldı. Bizim tarihi kaynaklara kısaca başvurmamız burada bitiyor. “Modern olguculuğu” tahlilimiz boyunca bu “çılgın klavsen”i ve “insanın içinde olan evrenin uyumu”yla birçok kez karşılaşacağız.

Şu an için, şu basit varğı ile yetinelim: Mach’ın “modern” [sayfa 30] öğretileri, materyalistlere karşı piskopos Berkeley’de bulunamayacak hiç bir, ama sözcüğün tam anlamıyla hiç bir kanıt ortaya koymamışlardır.

İlginç bir şey olarak, bunlardan birinin, Valentinov’un, durumun yanlışlığını yarım yamalak hissederek Berkeley ile olan yakınlığının “izlerini silmeye” çalıştığım ve bunu gülünç bir

¹³ *Œuvres complètes de Diderot*, hazırlayan J, Assezat. Paris 1875, c. II, s. 114-118.

tarzda becerdiğini kaydedelim. Kitabının 150. sayfasında şunları okuyoruz: “... Mach’tan sözederken, Berkeley’i kastedenlere soruyoruz: hangi Berkeley kastediliyor? Geleneksel olarak, kendini bir-tekbenci (*solipsiste*) sayan [Valentinov, biz öyle sayıyoruz diyebilir] Berkeley’i mi? Yoksa Tanrının doğrudan varlığını ve koruyuculuğunu olumlayan Berkeley’i mi? Genel olarak tanrıtanımazlığın yıkıcısı filozof piskopos Berkeley’i mi; yoksa derin tahlilci Berkeley’i mi kastediyorlar? Gerçek şudur ki, Mach’ın, tekbenci ve dinsel metafiziğin propagandacısı Berkeley ile ortak hiç bir yanı yoktur.” İdealist Berkeley’i, bu “derin tahlilci”yi materyalist Diderot’ya karşı savunmak zorunluluğunu duymasının nedenlerini iyi farkedemediği için, Valentinov, burada, bir karışıklık yaratıyor. Diderot, belli başlı felsefi eğilimleri açık bir biçimde birbirinden ayırmıştı; Valentinov, onları birbirine karıştırıyor ve eğlenceli bir tonla bizi avutuyor: “Mach’ın, Berkeley’in idealist görüşleriyle yakınlığı,” diye yazıyor, gerçek bile olsaydı. bunun felsefi bir cinayet olduğuna inanmıyoruz.” (149.) Felsefenin uzlaşmaz iki temel eğilimini birbirine karıştırmak – “cinayet” olacak ne var bunda? İşte tam da bu karışıklığa indirgeniyor Mach’ın ve Avenarius’un büyük bilgeliği. Şimdi biz, bu bilgeliğin tahliline geliyoruz. [sayfa 31]

BİRİNCİ BOLÜM
AMPİRYOKRİTİSİZMİN VE DİYALEKTİK
MATERYALİZMİN BİLGİ TEORİSİ.

I

1. DUYUMLAR VE DUYUM KARMAŞALARI

Mach ve Avenarius'un teorisinin temel ilkeleri, bu yazarların ilk felsefi yapıtlarında, içtenlikle, yalın ve açık bir biçimde ortaya konmuştur. Sonradan giriştikleri düzeltme ve artımların tahlilini daha sonraya bırakarak, şimdi bunların tahliline başlıyoruz.

“Bilimin görevi, diye yazıyordu Mach 1872’de, ancak şunlar olabilir: 1. Tasarımlar arasındaki ilişkilerin yasalarını araştırmak (psikoloji). 2. Duyumlar arasındaki ilişkilerin yasalarını bulmak (fizik). 3. Duyumlarla tasarımlar arasında mevcut bağın yasalarını açıklamak (psikofizik)”.¹ İşte gayet [sayfa 32] açık.

Fiziğin konusu, duyumlar arasındaki ilişkidir, ve duyum-

¹ E. Mach. *Die Geschichte and die Wurzel des Satzes von der Erhaltung der Arbeit*. Vortrag, gehalten in der K. Böhm. Gesellschaft der Wissenachften am 15. Nov. 1671. Prag. 1872. s. 57-58.

larımızın imgeleri oldukları şeyler ya da cisimler arasındaki ilişkiler değildir. Mach, 1883'te *Mekanik* adlı kitabında aynı düşünceyi tekrarlar: “Duyumlar ‘şeylerin simgeleri’ değildir. ‘Şey’, tersine, görelî kararlılığın duyumlar karmaşasının zihni bir simgesidir. Dünyanın gerçek *öğeleri*, şeyler (cisimler) değil, renkler, sesler, basınçlar, uzaylar, zamanlardır (ki, bunlar, alışıldığı üzere, duyumlar dediğimiz şeylerdir)”²

Oniki yıllık “düşünceye dalmanın” meyvesi olan bu küçük “öğeler” sözcüğünden daha sonra sözedeceğiz. Şimdilik, yalnız şunu aklımızda tutalım ki, Mach, burada, kesin bir biçimde, şeylerin ya da cisimlerin duyum karmaşaları olduklarını kabul ediyor ve kendi felsefi görüşünü, oldukça açık bir biçimde, duyumların, şeylerin “simgeleri” (şeylerin imgeleri ya da yansılarını demek daha doğru olurdu) olduğunu kabul eden karşıt teörinin karşısına koyuyor. Bu ikinci teori, *felsefi materyalizmdir*. Marks'ın ünlü çalışma arkadaşı ve marksizmin bir kurucusu, materyalist Friedrich Engels, yapıtlarında sürekli ve istisnasız olarak şeylerden ve onların zihindeki yansımalarından ya da imgelerinden (*Gedanken-Abbilder*) sözederek ve, açıktır ki, bu zihni imgeler, tamamen duyumlardan meydana gelir. İnsana öyle gelir ki, “marksist felsefe”nin bu temel kavramını, bu felsefeden sözederek herkesin, hele hele basında *onunla* övünenlerin bilmeleri gerekirdi. Ama işte, biz, bizim Mach öğretilerinin yarattıkları aşırı karmakarışıklık nedeniyle herkesçe bilinmesi gereken şeyleri tekrarlamak zorunda kalıyoruz. *Anti-Dühring*'in *Giriş*'ini alalım ve “... şeyler ve onların düşüncedeki yansılarını ...”³ diye [sayfa 33] başlayan pasajı okuyalım. Ya da bu yapıtın “felsefe” bölümünün birinci kesimini:

“Ama düşünce bu ilkeleri nereden alır? (Her çeşit bilginin ilk ilkeleri sözkonusudur.) Kendinden mi? Hayır ... burada sözkonusu olan sadece *Varlık*, sadece dış dünya biçimleridir, ve düşünce, bu biçimleri, hiç bir zaman kendinden değil, ama tastamam ancak dış dünyadan çıkartıp türetebilir. ... İlkeler (bir

² E. Mach. *Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt*, 3. baskı, Leipzig, 1397, s. 472.

³ Fr. Engels, Herrn Eugen Dührings *Umwälzung der Wissenschaft*, 5. baskı, Stuttgart, 1304, s. 6.

materyalist olmayı pek isteyen ama materyalizmi uygularken fikirlerinde sebat gösteremeyen Dühring'in istediği gibi) araştırmanın hareket noktası değil, sonucudur; doğaya ve insanların tarihine uygulanamazlar, bunlardan soyutlanırlar; doğa ve insan alemi ilkelere uymaz, ilkeler, ancak doğa ve tarihe uydukları ölçüde doğrudurlar. Sorunun tek materyalist anlayışı budur, ve Bay Dühring'in bunun karşısına çıkardığı anlayış idealisttir, o, şeyleri tamamıyla tepesi üstüne koyar ve fikirden hareket ederek gerçek dünyayı kurar.” (*İbid.*, s. 21.)^[11] Ve Engels, bu “tek materyalist anlayışı”, tekrar edelim ki, değişmez bir şekilde, istisnasız olarak, Dühring'deki materyalizmden idealizme doğru en küçük sapmayı, her yerde ve istisnasız olarak acımasızca ortaya dökerek uygular. Her okur, ne kadar dik-katsiz olursa olsun, *Anti-Dühring*'de ve *Ludwig Feuerbach*'ta, Engels'in, şeylerden ya da onların insan beynindeki, bilinçteki, düşüncedeki, vb. yansımalarından söz ettiği onlarca pasaj bulacaktır. Tutarlı materyalizmin, burada, “imgeleri”, yansılarını, ya da tasarımlarını, yeri geldiğinde ayrıntılı olarak göstereceğimiz gibi simgelerin yerine koyması gerektiğinden, Engels, duyumlar ya da tasarımlar, şeylerin “simgeleri” dirler demez. Şu anda materyalizmin şu ya da bu tanımlaması değil, ancak, materyalizm ile idealizm arasındaki çatışma (*antinomie*), felsefenin iki temel çizgisi arasındaki ayrılık sözkonusudur. Şeylerden duyma ve düşünceye mi gitmek gerekir? Ya da düşünceden ve duyumdan şeylere mi? Engels birinci çizgiyi, yani materyalizmin çizgisini izler. İkincisi, idealizmin [\[sayfa 34\]](#) çizgisidir. Mach'ın izlediği çizgidir. Hiç bir kurnazlık, hiç bir safsata (bunlarla pek çok karşılaşacağız), Ernst Mach'ın, şeyleri duyum karmaşaları sayan öğretisinin öznel idealizm olduğu ve Berkeley teorisinin yeniden kotarılp ortaya konulması olduğu tartışma götürmez gerçeğini, gözlerden gizleyemez. Eğer, Mach'ın ifade ettiği gibi, cisimler, “duyum karmaşaları” iseler, ya da Berkeley'in ifade ettiği gibi “duyum bileşimleri” iseler, bundan, zorunlu olarak, dünya benim tasarımdan başka bir şey değildir, sonucu çıkar. Bu öncülden hareket edince bizden başka insanların varlığını kabul edemeyiz: salt tekbencilik. Mach, Avenarius, Petzoldt ve ortakları; boşuna bunu yalanlamaya uğraşıyorlar, gerçekte,

apaçık göze batan mantık saçmalıklarına başvurmadıkça tek-bencilikten kurtulamazlar. Mach felsefesinin bu temel öğesini daha iyi ortaya çıkarmak, belirtmek için bu yazarın yapıtlarından tamamlayıcı birkaç pasaj daha aktaralım. İşte *Duyumların Tahlihi*'nden (Kotliar'ın Rusça çevirisi, Skirmunt yayını, Moskova 1907) alınmış bir örnek:

“Önümüzde sivri bir S cismi var. Bu cisme dokunduğumuz zaman, onu vücudumuza dokundurarak, bir batma duyuyoruz. Batmayı duymadan da bu cismi görebiliriz. Ama batmayı duyduğumuz zaman, sivri ucu buluyoruz. Böylece görülebilir sivri uç, değişmez, sabit bir öğedir, batma ise, durum ve koşullara göre, değişmez öğeye bağlı olabilen ya da olmayabilen ilineksel (arızı) bir öğedir. Benzer olayların sık sık yinelenmesiyle, sonunda, biz, kendimizi, cisimlerin *bütün* özelliklerini, bu değişmez öğelerden ortaya çıkan ve bedenimiz aracılığıyla *Ben*'imize ulaşan “etkiler” olarak, “*duyumlar*” diye adlandırdığımız “etkiler” olarak kabul etmeye alıştıırız. ...” (s. 20.)

Bir başka deyişle, insanlar, materyalizmin görüşü açısından yer almaya ve duyumları, cisimlerin, şeylerin, doğanın bizim duyu organlarımız üzerindeki etkilerinin sonucu olarak görmeye kendilerini “alıştıırlar”. Bu “alışkanlık”, [sayfa 35] idealist filozoflar için (bütün insanlık tarafından ve bütün doğa bilimi tarafından elde edilmiş bir alışkanlık!) öylesine tehlikelidir ki, Mach'ın hiç hoşuna gitmez ve onu yıkmak için şöyle devam eder:

“... Ama, bizzat bu yüzden, değişmez öğeler, bütün duyulur içeriklerini yitirirler ve düşüncenin salt simgeleri haline gelirler. ...”

Eski nakarat bu, pek sayın profesör! Maddeyi salt soyut bir simge sayan Berkeley'in iddialarının sözcüğü sözcüğüne yinelenmesi. Gerçekte, salt soyutlama içinde dolaşan daha çok Ernst Mach'ın kendisidir, çünkü eğer o, bizden bağımsız olarak varolan nesnel gerçeğin sadece bizim “duyulur içeriği”miz olduğunu kabul etmiyorsa, elinde yalın soyut *Ben*'den, büyük ve italik harflerle yazılmış *Ben*'den, “yeryüzünde tek şey olduğunu sanmış olan çılgın klavsen”den başka bir şey kalmaz. Eğer “duyumlarımızın duyulur içeriği” dış dünya değilse, bundan,

kendini boş “felsefi” hayallere kaptırmış bu çınlıçplak *Ben*’in dışında hiç bir şey yoktur. Budalaca ve kısır uğraş!

“... O halde dünyanın sadece bizim duyularımızdan oluştuğu gerçektir. Ama bu durumda, biz, *sadece* duyularımızı biliyoruz, ve değişmez öğelerin ve aynı şekilde onların bizim duyularımızı meydana getiren karşılıklı etkilerinin varlığı varsayımı tamamıyla boş, gereksiz ve yararsız olur. Bu görüş, ancak *ikircimli* gerçekçiliğe ya da *ikircimli* eleştiriciliğe uyar.”

Mach’ın *Metafizğe Karşı Düşünceler*’inin 6. paragrafını tümüyle aktardık. Bu, baştan aşağı, Berkeley’den yapılmış bir aşırımdan başka bir şey değildir. “Biz sadece duyularımızı algılarız”dan başka, tek bir fikir, tek bir düşünce kırıntısı yok. Bundan yalnızca bir tek sonuca varılıyor, o da “dünya sadece *benim* duyularımından oluşmuştur”. Mach’ın, “benim” sözcüğü yerine “bizim” sözcüğünü kullanmaya hakkı yoktur. Yalnızca bu sözcükle, Mach, başkalarına suç [sayfa 36] olarak yüklediği bu aynı “ikircimliğe” düşmektedir. Çünkü, eğer dış dünyanın varlığı “varsayım”], “boş”sa, eğer benden bağımsız olarak iğnenin ve benim bedenim ile iğnenin ucu arasındaki karşılıklı etkilemenin varlığı varsayımı “boş ve anlamsız”sa, öteki insanların varlığı “varsayımı” daha da boş ve anlamsızdır. Yalnızca *Ben* vardır, tüm öteki insanlar ve dış dünya, boş öğeler durumuna düşerler. Bu görüşe göre, “*bizim*” duyularımızdan sözetmenin yeri yoktur ve Mach, bunlardan sözettiğinde sadece kendi ikircimliğini ortaya koymuş olur. Bu da, sadece, onun felsefesinin yazarının kendisinin de inanmadığı boş ve yersiz sözcükler yığını olduğunu tanıtlar.

İşte Mach’ın ikircimli ve karmakarışıklığının çarpıcı bir örneği. *Duyuların Tahlili*’nden XI. bölümün 6. paragrafını okuyalım: “Eğer ben, duyularımı kullandığım sırada, çeşitli fiziksel ve kimyasal yollarla benim ya da bir başkasının beynimi gözlemleyebileceğim düşünebilecek olsam, o zaman, benim, organizmanın hangi özel duyum süreçlerine bağıntılı olduğunu bilmem mümkün olurdu. ...” (s. 197.)

Çok güzel! Böylece, duyularımız, genel olarak organizmamızda, özel olarak da beynimizde yer alan belirli süreçlerle bağıntılıdır? Evet, Mach, çok belirgin bir biçimde bu

“varsayımı” yapıyor – zaten doğa bilimleri açısından bunu yapmamak güç olurdu. Ama sabredin, bu varsayım, filozofumuzun az önce boş ve yersiz ilan ettiği “değişmez öğeler ve onların karşılıklı etkisi” “varsayımı”nın aynıdır! Şeyler, deniyor bize, duyum karmaşalarıdır; bundan öteye gitmek –Mach bizi temin ediyor–, duyumları, şeylerin bizim duyu organlarımız üzerindeki etkilerinin ürünleri saymak, metafiziktir, Berkeley’vari boş ve yersiz bir varsayımdır vb.. Oysa beynin kendisi de bir şeydir. Şu halde, o da, bir duyumlar karmaşasından başka bir şey değildir, öyleyse ben, (çünkü *ben* de bir duyum karmaşasından başka [sayfa 37] bir şey değildir) duyum karmaşalarını, bir duyum karmaşası yardımıyla duyuyorum. Hoş bir felsefe! Önce duyumlar “dünyanın gerçek öğeleri” olarak ilan edilir; bu temel üzerine “orijinal” bir *berkeleycilik* kurulur, daha sonra da, tamamen karşıt bir görüşe, yani duyumların organizma içersinde belirli süreçlere bağlı oldukları karşıt’ görünüşe sığınılır. Ama bu “süreçler”, “organizma” ile dış dünya arasında madde alışverişiyle bağıntılı değil midir?, Eğer organizmanın duyumları, ona bu dış dünya hakkında nesnel olarak doğru, şaşmaz bir fikir vermiş olsalardı, bu madde değişimi olabilir miydi?

Mach, Berkeley öğretisinden alınma parçalarla, materyalist bilgi teorisinden, kendiliğinden esinlenen doğa bilimlerinden çıkartılmış anlayışları mekanik bir biçimde bir araya toplarken, böylesine cansıkıcı soruları kendisine sormuyor. Aynı paragrafta Mach şöyle yazıyor: “insan, (inorganik) “madde”nin de, duyma yetisine sahip olup olmadığını, zaman zaman soruyor. ...” Bu demektir ki, kuşkusuz, *organik* maddenin duyum yetisi vardır? Bu demektir ki, duyum bir şey değil, maddenin özelliklerinden biridir? Mach, burada, berkeleyciliğin tüm saçmalıklarını atlıyor!... “Bu soru, diyor, eğer biz organik ve inorganik her şeyin üzerine kurulduğu maddenin dolaysız ve tartışmasız belli bir *gerçek* olduğu yolundaki bugünkü yaygın fizik anlayışından hareket edersek, tamamıyla doğaldır.” Mach’ın maddeyi dolaysız gerçek olarak gören ve ancak bu gerçeğin bir türünün (organik madde), günümüzün yaygın fiziksel anlayışı olarak duyumun iyi belirlenmiş özelliğine sahip olduğu yolundaki bu gerçekten değerli itirafını aklımızda tutalım. ...

“Ama, diye devam ediyor Mach, eğer bu böyleyse, duyum, maddeden oluşmuş bu yapı içerisinde bir yerde birdenbire ortaya çıkmış olmalıdır, ya da daha önceden bu yapının temelleri içinde bulunmalıdır. *Bizim* görüşümüze göre, bu sorun yanlıştır. Bize göre, madde, ilk veri değildir. Bu ilk veri, daha çok, (iyi [sayfa 38] belirlenmiş, belli bir ilişki anlamında duyumlar denilen) *öğeler* tarafından temsil edilir. ...”

Böylece duyumlar, her ne kadar organik madde içinde ancak belirli süreçlere “bağlı” iseler de, ilk verilerdir! Ve Mach, bu saçmalığı gevelerken, materyalizmi (“günümüzün yaygın fizik anlayışı”nı) duyumların “kökeni” sorununu yanıtsız bıraktığı için suçlamak istiyor. Materyalizmin, inancılar ve yordakçıları tarafından “çürütülmesi”nin güzel bir örneği. Başka hangi felsefe öğretisi, çözümü için yeteri kadar verinin henüz toplanmamış olduğu bir sorunu “çözümüyor”? Mach’ın kendisi, aynı paragrafta, “bu sorun (duyumların, organik alemde ne ölçüde yayıldığı sorunu) tek bir özel durumda bile çözümlenmediği sürece, bu soruyu yanıtlamak olanaksızdır” demiyor mu?

O halde, materyalizm ile mahçılık arasında, bu sorunla ilgili fark, şundan ibarettir: materyalizm, doğa bilimleriyle tam bir uyum halinde, maddeyi bir ilk veri, bilinç, düşünce ve duyum ise ikincil veriler olarak kabul eder, çünkü, duyarlık, en açık ve seçik biçiminde ancak maddenin daha üstün biçimleriyle (organik maddeye) ilintilidir, ve “maddenin bizzat yapısının temelinde” duyarlığı andırır bir özelliğin varlığı ancak varsayılabilir. Örneğin ünlü Alman doğa bilgini Ernst Haeckel’in, İngiliz biyoloji bilgini Lloyd Morgan’ın ve yukarıda kendisinden bazı pasajlar aktardığımız Diderot’nun önsezisinden sözetmezsek, daha nicelerinin varsayımı böyledir. Mach’ın öğretisi, karşıt bir görüşü, idealist görüş açısını benimser ve birdenbire saçmaya varır, çünkü, ilkin, duyum, her ne kadar belirli bir tarzda örgenlenmiş olan bir maddenin bağrında yer alan belirli süreçlere bağlı ise de, ilk veri olarak kabul edilmiştir; ve ikincisi, şeylerin duyumların karmaşası olduğu şeklindeki temel ilke, başka canlı varlıkların varlığı ve genel olarak belli büyük *Ben*’in yanında öteki karmaşaların varlığı varsayımıyla çiğnenmektedir. Saf birçok insanın (ilerde de göreceğimiz gibi) [sayfa 39] bir çeşit yenilik

ya da buluş sandıkları “öge” sözcüğü, aldatıcı bir çözüm ya da ilerleme izlenimi yaratan anlamsız bir terim olduğundan ötürü, aslında, sorunu, sadece içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bu izlenim yanlıştır, çünkü, hiç bir duyarlıkla bezenmemiş görünen maddenin, aynı atomlardan (ya da elektronlardan) meydana gelmiş, ama gene de çok iyi belirlenmiş duyum yetisiyle bezenmiş başka bir maddeyle olan ilişkisinin ne olduğu, hâlâ incelenmesi ve yeniden incelenmesi gereken bir sorun olarak kalır. Materyalizm, henüz çözümlenmemiş olan bu sorunu, açık seçik bir biçimde koyar, böylece, bu sorunun çözümünü ve daha ileri deneysel araştırma girişimlerini isteklendirir. Bulanık, anlaşılmaz idealizmin bir çeşidi olan Mach öğretisi, sorunu kararır, ve “öge” konusunda salt söze dayanan hileler, kurnazlıklarla sorunun incelenişini doğru yoldan saptırır.

Mach'ın bütün yapıtlarının özeti olan felsefe konusundaki son kitabından, bu idealist kurnazlıkta yanlış olan ne varsa hepsini göreceğimiz bir pasaj aktaralım. *Bilgi ve Yanılgı*'dan okuyoruz: “Duyumlardan, yani ruhsal öğelerden her fiziksel öğeyi kurmakta (*aufzubauen*) herhangi bir güçlük olmadığı halde, modern fizikte kullanılmakta olan öğelerden, yani kitle ve hareketten (bu öğelerin bütün katılıklarını –*Starheit*– yalnız bu özel bilime özgü durumu içinde almak üzere) herhangi bir ruhsal ögenin nasıl gösterileceğini (*darstellen*) tasarlamak kesinlikle olanak dışıdır (*ist keine Möglichkeit abzus ehen*).”⁴

Engels, birçok çağdaş bilim adamının anlayışlarının katılığından ve onların metafizik (sözcüğün marksist anlamında, yani onların anti-diyalektik) görüşlerinden sık sık ve çok açık bir biçimde söz eder. Daha ilerde göreceğiz ki, Mach da, görecelik ile diyalektik arasındaki ilişkileri anlamamak ya da bilmemek yüzünden, tam bu noktada pusulayı şaşırır. Ama şimdilik sözkonusu olan bu değildir. Burada önemli olan, yeni [sayfa 40] olduğu öne sürülen, bulanık, karışık bir terminolojiye karşın, apaçık bir şekilde görünen Mach'ın idealizmini kaydetmektir. Demek ki, duyumlarla, yani ruhsal öğelerle, her fiziksel öğeyi kurmakta herhangi bir güçlük yoktur! Gerçekten de böylesine

⁴ E. Mach. *Erkenntnis und Irrium*. 2. baskı, 1906, s. 12. not.

yapıtları kurmak, salt sözde yapılar olduklarından ötürü ve inancılık için sığınacak bir kovuk görevi gören bomboş bir skolastik olduğu için, kuşku yok ki, zor değildir. Bundan sonra Mach'ın, yapıtlarını, içkincilere (*immanents*) adamasında ve en gerici felsefi idealizmin yandaşı olan içkincilerin de Mach'a kucak açmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Ernst Mach'ın “modern olguculuğu” ancak iki yüzyıl kadar gecikmiş oluyor. Berkeley, kendi zamanında, “duyumlarla, yani ruhsal öğelerle” tekbencilikten başka bir şey kurulamayacağını yeteri kadar göstermişti. Mach'ın, burada da, açıkça, tam deyimıyla “düşman” diye adlandırmaksızın felsefi görüşleriyle karşı çıktığı materyalizme gelince, Diderot örneğiyle de onun gerçek görüş tarzının ne olduğunu daha önce görmüştük. Bu görüş tarzı, duyumu, maddenin hareketinden çıkarmak ya da duyumu maddenin hareketine indirgemekten ibaret değildir, ama, duyumu, hareket halindeki maddenin özelliklerinden biri olarak kabul etmekten ibarettir. Bu konuda Engels, Diderot'nun görüşünü paylaşıyordu. Engels, diğer şeyler yanında, karaciğerin safra salgıladığı gibi beynin de *aynı şekilde* düşünce salgıladığı yolundaki yanlış inancı taşımaları nedeniyle Vogt, Büchner ve Moleschott gibi “kaba” materyalistlerden kendini ayrı tutmuştur. Ama durmadan felsefi görüşlerini materyalizmin karşısına diken Mach, besbelli ki, bütün büyük materyalistleri, Diderot'yu olduğu kadar Feuerbach'ı, Marks ve Engels'i de, tıpkı resmi felsefenin bütün resmi profesörlerinin yaptığı gibi, görmezlikten gelmektedir.

Avenarius'un en eski ve temel görüşlerini belirlemek için 1876'da yayınlanan ilk bağımsız felsefi yapıtını alalım: *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses. Prolegomena zu einer Kritik der reinen Erfahrung*'unu alalım. Bogdanov, *Ampiryomonizm*'inde (Kitap I, 2. baskı, 1905, s. 9, notta) şöyle diyor: “Mach'ın görüşlerinin gelişmesinde, hareket noktası felsefi idealizm idi, oysa ta başından beri gerçekçilik eğilimi Avenarius'un bir özelliğiydi.” Bogdanov böyle diyordu, çünkü o, Mach'ın söylediklerine (*Duyumların Tahlihi*'ne bakınız, Rusça çeviri, s. 288) inanmıştı. Bogdanov Mach'a inanmamalıydı ve onun savı, gerçekle taban tabana karşıttır. Tersine, Avenarius'un idealizmi, 1876'da yayın-

lanmış yapıtında, öylesine açık bir biçimde göze çarpmaktadır ki, Avenarius'un kendisi de, 1891'de, bunu, kabul etmek zorunda kalmıştır. *İnsanın Dünya Anlayışı*'nın önsözünde şöyle yazıyor: “Benim ilk sistematik çalışmamı yani *Felsefe*'yi vb. okuyan bir kimse, hemen, benim, *salt deneyin eleştirisi* sorununu, İdealist görüşle ele almaya çalıştığımı, sanacaktır.” (*Der Menschliche Weltbegriff*, 1891, Önsöz, s. ix), ama “idealizmin felsefi kısırlığı”, “beni daha önceki yolumun doğru olup olmadığı konusunda kuşkuya düşürdü” (s. x). Avenarius'un bu idealist çıkış noktası, felsefi yazında genel olarak bilinmektedir; *Prolegomenes*'de Avenarius'un felsefi görüşünü, “birici (*monist*) idealizm” olarak nitelendiren Fransız yazar Couwelaert'i belirteceğim,⁵ Alman yazarları arasında ise, Avenarius'un öğrencisi, “Avenarius, gençliğinde ve özellikle 1876'daki ilk çalışmasında tamamıyla bilgilimsel (*gnoséologique*) idealizm denen şeyin etkisi altında (*gam im Banne*) kalmıştı” diyen Rudolf Willy'yi anacağım.⁶

Gerçekte, Avenarius'un, açık bir biçimde “*varolan olarak yalnızca duyum düşünülebilir*” dediği *Prolegomenes*'indeki idealizmi yadsımak gülünç olurdu, (ikinci Almanca [sayfa 42] bası, s. 10 ve 65, italikler bizimdir.) Avenarius'un yapıtının 116'ıncı paragrafının içeriğini bizzat koyusu böyledir. İşte bu paragrafın tümü: “Varlığın (*das Seiende*) duyarlıkla bezenmiş bir töz olduğunu kabul ettik; töz gidince (tözün ve dış dünyanın olmadığını düşünmenin, “daha ekonomik” olduğunu, “daha az çaba” İsteddiğini, görmüyor musunuz!) ... geriye duyum kalır: varlık, bu andan itibaren, duyuma yabancı (*nichts Empfindungsloses*) tüm dayanaktan yoksun bir duyum olarak kavranacaktır.”

Böylece, duyum, “töz” olmaksızın vardır, yani düşünce beyin olmaksızın vardır! Ya bu beyinsiz felsefeyi savunabilecek filozoflar gerçekten var mıdır? Bulunuyor böyleler!. Profesör Richard Avenarius bunlardan biridir. Akli-başında bir insan için onu ciddiye almak ne kadar güç olursa olsun, şu savunma

⁵ F. Van Cauwelaert. “L'empiriocriticisme”, *Revue néo-scholastique*,^[12] 1907. Feb.. s. 51.

⁶ Rudolf Willy, *Gegen die Schulweisheit. Eine Kritik der Philosophie*, München 1905, s. 179.

üzerinde biraz durmak zorundayız. Avenarius'un aynı yapıtının 89 ve 90'ıncı paragraflarındaki düşüncelerini aktaralım: "... Hareket duyumu meydana getirir önermesi, yalnızca görünür deneye dayanır. Algı edimini içeren bu deneyin, belirli bir töz (beyin) içersinde, bu töze iletilen bir hareketin (uyarı) sonucu olarak ve öteki maddi koşulların (örneğin kanın) yardımıyla, duyumun meydana geldiği gerçeğinden oluştuğu varsayılır. Ne var ki, –böylesine bir oluşun, hiç bir zaman, bizzat (*selbst*) gözlemlenememiş olması gerçeği bir yana– bu varsayılan deneyi, bütün ayrıntılarıyla gerçek bir deney olarak kurabilmek için, en azından, şu ya da bu şekilde, daha önce töz içinde bulunmayan, iletilmiş hareket yoluyla bir töz içersinde meydana geldiği kabul edilen duyumu, görgül (*empirique*) olarak tanıtlamak gerekir; öyle ki, duyumun ortaya çıkışı, ancak iletilen hareketin yaratıcı bir edimi ile açıklanabilsin. Böylece, şimdi duyumun meydana geldiği yerde, daha önce en ufak bir duyumun meydana gelmediğini tanıtlayarak, ancak, tüm öteki deneyleri yadsıyan ve tüm öteki doğa anlayışımızı (*Naturanschauung*) kökten değiştirecek olan bir [\[sayfa 43\]](#) yaratma edimini simgeleyen bir gerçeği koymak mümkün olabilirdi. Ama, hiç bir deney, bu tanıtlı sağlamamıştır ve sağlayamaz. Tersine, daha sonra duyum ortaya koymaya başlayacak olan bir tözün, duyumdan tümüyle yoksun oluşu kavramı, sadece bir varsayımdır. Ve bu varsayım, bizim bilgimizi yalınlaştırıp, durulaştıracağı yerde, karmaşık hale getirir ve bulandırır.

“Sözde deneyin, yani bir tözde iletilen hareketin *ortaya çıkan* ve bu andan itibaren algılanmaya başlanan duyumun daha yakından incelenmesiyle ancak açığa çıkabileceği anlaşılrsa da, bu deney, en azından, hareketin koşullarından gelen duyumun görelî kökenini gösteren, yani belirsiz ya da pek az ya da herhangi bir nedenden ötürü bilincimize erişememiş, iletilmiş hareket dolayısıyla serbest hale gelmiş ya da artmış ya da bilinçte ortaya çıkmış olmasına karşın, mevcut duyumları gösteren, deneyin geri kalan içeriğinde gene de yeterince malzeme vardır. Ama deneyin içeriğinin bu küçücük kalıntısının kendisi de ancak bir görüntüdür. Eğer, ideal bir gözlemler hareket halindeki bir A tözünden türeyip çıkan ve çeşitli ara

merkezlerle iletilen, duyarlılıkla bezenmiş bir B tözüne erişen bir hareketi tahlil edersek, olsa olsa B tözünün duyarlılığının, hareketin bu töze iletildiği ölçüde gittikçe yükseldiğini ya da geliştiğini buluruz, ama bunun, hareketin bir *sonucu* olduğunu saptayanlayız. ...”

Avenarius’un bu materyalizmi çürütmesini, okur “modern” ampiryokritikçi felsefenin gerçekten ne zavallı safatalara başvurduğunu görsün diye kasıtlı olarak bütünüyle aktarıyoruz. Şimdi idealist Avenarius’un uslamlaması ile Bogdanov’un *materyalist* uslamlamalarını, materyalizme ihanet etmiş olmasından dolayı cezalandırmak için de olsa, karşılaştıralım!

Çok eski günlerde –bundan dokuz yıl kadar önce– o zaman “doğa bilimlerinin materyalizmine yarı yarıya bağlı (yani çağdaş doğa bilimcilerin pek çoğunun içgüdüsel [sayfa 44] olarak kabul ettikleri materyalist bilgi teorisinden yana olan) Bogdanov, karışık kafalı Ostwald’ın yarı yarıya yolundan saptırdığı Bogdanov şöyle yazıyordu: “Alışlageldiği üzere, antik çağdan günümüze kadar, betimli psikolojide, bilinç olguları üç gruba ayrılır: duyumlar ve tasarımlar, duygulanmalar, içtepiler. ... Birinci gruba, bilinç içersinde kendileri olarak alman ya da iç dünyanın olgularının *imgeleri* girer. ... Böyle bir imgeye, dış duyu organları aracılığıyla, ona uygun düşen dış olgularla doğrudan meydana gelmişse, duyum denir.”⁷ Biraz daha aşağıda şunu okuyoruz: “Duyum ... bilinçte dış duyu organlarıyla dış ortamdaki iletilen belli bir içtepinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.” (s. 222.) Ya da şöyle: “Duyumlar, zihni hayatın temelidir, onun dış dünya ile doğrudan bağlıdır.” (s. 240.) “Duyum sürecinin her anında, dış uyarmanın enerjisinin bilinç olgusuna dönüşmesi vardır.” (s. 133.) 1905’te bile, Bogdanov, Ostwald’ın ve Mach’ın lütufkar yardımlarıyla felsefede materyalist görüşü, idealist görüş uğruna terk etmişti, *Ampiryomonizm*’de (*unutkanlıkla!*) şöyle yazıyordu: “Bilindiği gibi dış uyarının enerjisi, sinir uçlarında, (henüz az incelenmiş ama gizemli hiç bir yanı olmayan bir sinir akımının) telgraf’vari bir biçimde, sinir akımına dönüşür, önce, “aşağı” merkezler denilen yerlerde bulunan nöron-

⁷ A. Bogdanov, *Tarihsel Doğa Anlayışının Temel Öğeleri*, St. Petersburg 1899, s. 216.

lara –gangliyonlara, omurilik merkezlerine ve korteks-altı merkezlere– ulaşır.” (Kitap I, 2. baskı, 1905, s. 118.)

Her materyalist için olduğu gibi profesörce felsefeyle yolundan saptırılmamış her bilgin için de, duyum, gerçekten de, bilinç ile dış dünya arasındaki doğrudan ilişkidir; dış uyarma enerjisinin bilinç olgusuna dönüştürülmesidir. Bu dönüşüm, herbirimiz tarafından milyonlarca kere her yerde gözlemlenmiştir ve gözlemlenmektedir. İdealist felsefenin bilgiççiliği (sofizmi), duyumu, bilinç ile dış dünya arasındaki bir [sayfa 45] bağ gibi değil, ancak, bilinci dış dünyadan ayıran bir bölme, bir duvar gibi kabul etmekten; duyuma uygun düşen dış olgunun bir imgesi değil de, ancak “varolan tek veri” olarak kabul etmekten ibarettir. Avenarius, piskopos Berkeley tarafından cıvığı çıkarılmış bu eski bilgiççiliği hafifçe değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Duyum ile belirli bir biçimde örgenlenmiş madde arasında, devamlı gözlemlediğimiz ilişkilerin bütün koşullarını henüz bilmediğimize göre, bir tek duyumun varlığını kabul edelim: işte Avenarius’un bilgiççiliğinin vardığı yer budur.

Ampiryokritisizmin temel idealist ilkelerini açıklamayı tamamlamak için felsefi eğilimin İngiliz ve Fransız temsilcilerine kısaca değineceğiz. Mach, kaçamaklı sözlere başvurmaksızın, İngiliz Karl Pearson’un “bütün temel noktalarda, onun bilgilimsel görüşleriyle tam bir birlik içersinde olduğunu (*erkenntniskritischen*)” açıklıyor. (*Mekanik*, adı geçen basım, s. ix.) Buna karşılık, Pearson da, Mach’la görüş birliği içersindedir.⁸ Pearson’a göre “gerçek şeyler”, “duyu izlenimleri “dir. Pearson’a göre, duyu izlenimlerinin sınırlarının ötesinde şeylerin varlığını kabul etmek, metafiziktir. Pearson, materyalizme karşı (ne Feuerbach’ı, ne de Marks-Engels’i tanımadan) büyük bir kararlılıkla savaşıyor; onun kanıtları, yukarıda incelediklerimizden farklı değildir. Bununla birlikte, materyalistlik taslamak isteğı Pearson’a öylesine yabancısıdır ki (zaten bu Rus mahçularının bir özelliğidir), Pearson öylesine dikkatsizdir ki, kendi felsefesine “yeni” adlar bulmuyor, ve sadece, kendi görüşlerine

⁸ Karl Pearson. *The Grammar of Science*. 2. baskı. London 1900. s. 326.

ve Mach'ın görüşlerine “idealist” adını veriyor! (*İbid.*, s. 326.) Pearson'ın soyağacı, doğrudan, Hume'e ve Berkeley'e kadar uzanır. Pearson'ın felsefesi, ilerde tekrar tekrar göreceğimiz gibi, Mach'ın felsefesinden daha büyük bir bütünlük ve daha büyük bir derinlik göstermesiyle ayrılır.

Mach, Fransız fizikçileri P. Duhem ve Henri Poincaré [sayfa 46] ile dayanışma içinde olduğunu açıklamaya özen gösterir.⁹ Yeni fizikle ilgili bölümde, bu yazarların, özellikle çelişik .ve tutarsız felsefi görüşlerini inceleyeceğiz. Burada, biz, H. Poincaré'ye göre şeylerin, “duyum grupları”ndan¹⁰ başka bir şey olmadıklarım, benzer bir görüşün Duhem¹¹ tarafından zaman zaman ifade edildiğini belirtmekle yetineceğiz.

Şimdi ilk baştaki anlayışlarının idealist niteliğini kabul eden Mach ve Avenarius'un daha sonraki yapıtlarında bunları nasıl *düzeltiltiklerini* görelim.

2. “DÜNYA ÖGELERİNİN BULUNMASI”

Zürich Üniversitesi'nin privat-doçenti, belki de, Marks'ı, Mach'ın yardımıyla tamamlamayı isteyen tek ciddi Alman yazar Friedrich Adler'in Mach hakkındaki yapıtı için seçtiği başlık budur.¹² Bu saf privat-doçentin hakkını vermek gerekir: o, temiz yürekliliği içinde, Mach'ın öğretilerine iyilikten çok kötülük etmektedir. O, en azından, sorunu açık ve kesinlikle koyuyor. Mach, gerçekten “dünya ögelerini buldu” mu? Eğer bu böyleyse, yalnız bilisizler ve geri zekalılar kuşkusuz hâlâ materyalist olarak kalmaktadırlar. Ya da bu buluş, felsefenin eski yanılığa-

⁹ *Analyse der Empfindungen*, s. 4, *Erkenntnis und Irrium*'un 2. baskısının önsözü ile karşılaştırmız.

¹⁰ Henri Poincaré, *la Valeur de la Science*, Paris 1905 (bir de Rusça çevirisi vardır) *passim*.

¹¹ P. Duhem, *la Théorie physigue, son objet et sa structure*, Paris 1906. bkz. s. 6. 10.

¹² Friedrich W. Adler, “*Die Entdeckung der Weltelemente (Zu E. Machs 70. Geburtstag)*”, *Der Kampf*^[13]. 1908. Nr. 5 (Februar). *The International Socialist Review*^[14], 1908, Nr. 10'da (April) çevrilerek yayınlanmıştır. Adler'in makalelerinden biri Rusçaya çevrilerek *Tarihi Materyalizm* sempozyumunda yayınlanmıştır.

rına Mach'ın bir dönüşü müdür?

Gördük ki, 1872'de Mach ve 1876'da Avenarius salt bir idealist görüşü benimsemişlerdir, dünya onlar için sadece duyumlarımızdan ibaretti. 1883'te Mach'ın *Mekanik*'i yayınlandı; yazar, burada, özellikle birinci baskıya önsözde, [sayfa 47] Avenarius'un *Prolegomènes*'ine değinmekte, ve onun fikirlerini kendi felsefesine, "çok yakın" (*sehr verwandte*) bularak övmektedir. İşte *Mekanik*'te açıklanan öğelerle ilgili düşünceleri: "Doğa bilimleri, ancak, bizim, alışıldığı üzere *duyumlar* dediğimiz öğe karmaşalarını betimleyebilir ve temsil edebilirler (*nachbilden und vorbilden*). Bu, öğeler arasındaki bağıntı sorunudur. A (ısı) ile B (alev) arasındaki bağıntılar, fiziğin alanındadır; A ile N (sinirler) arasındaki bağıntılar, fizyolojinin alanındadırlar. Bu ilişkilerden ne biri, ne de öteki, *ayrı olarak* mevcut değildirler; her zaman birlikte bulunurlar. Bunlardan birini ya da ötekini ancak geçici olarak soyutlayabiliriz. Bu durumda bile salt mekanik süreçler, her zaman, aynı zamanda, fizyolojik süreçler gibi de görünürler." (*Op. cit.*, Almanca baskı, s. 499.) *Duyumların Tahlihi*'nde de aynı tezler vardır: "... 'Duyum', 'duyumlar karmaşası' terimleri, 'öğeler karmaşası' terimleriyle birlikte, ya da bunların yerine kullanıldığı zaman, unutmamak gerekir ki, *ancak* bu *ilişkide* [yani A, B, C'nin K, L, M ile ilişkileri içinde, yani "cisim dediğimiz karmaşalar" ile, "bizim bedenimiz dediğimiz karmaşalar" içinde] ve bağıntıda, ancak bu işlevsel bağımlılıkta öğeler *duyum* olurlar. Öğeler, aynı zamanda, bir başka işlevsel bağımlılık içerisinde fiziksel nesnedirler." (Rusça çeviri, s. 23 ve 17.) "Rengi, örneğin, aydınlatma kaynağına (başka renklere, ısıya, uzaya vb.) bağımlılığı açısından incelediğimiz zaman, o, fiziksel bir nesnedir. Bununla birlikte, bu rengi, gözün ağtabakasına bağımlılığı bakımından (K, L, M... öğeleri) inceleyecek olursak, o zaman karşımızdaki *ruhsal* bir nesne, bir duyumdur." (*İbid.*, s. 24.)

Böylece, dünya öğelerinin bulunması şuna varır;

1° var olan her şeyi *duyum* olarak göstermek;

2° duyumları *öğeler* diye adlandırmak;

3° öğeleri fiziksel ve ruhsal diye ayırmak – ruhsal olanlar insan sinirlerine ve genel olarak insan organizmasına bağımlı-

dırlar; fiziksel olanlar, bunlara bağımlı değildir; [sayfa 48]

4° fiziksel öğelerin bağı ile ruhsal öğelerin bağıının bir-birlerinden ayrı olarak varolmadıklarını, ve ancak birbirlerine bağılı olarak bulunabileceklerini ileri sürmek;

5° bu ilişkilerden birinin ancak geçici olarak ayrı tutulabileceğinin mümkün olduğunu öne sürmek;

6° “yeni” teorinin “tekyanlılık”tan arınmış olduğunu ileri sürmek.¹³

Gerçekten de, burada sözkonusu olan tekyanlılık değildir, ama birbirine karşıt felsefe anlayışlarının birbirini tutmaz yığını sözkonusudur. Kendinizi *sadece* duyumlara dayandırdığınıza göre “öge” terimiyle idealizminizin “tekyanlılığı”nı düzeltmiyorsunuz, ama sadece sorunu karıştırıyor ve kendi öz teorinizden korkakça kaçılıyorsunuz. Lafta fiziksel olan ile ruhsal olan arasındaki çelişkiyi,¹⁴ materyalizm ile (ki ona göre, madde, doğa birincil veridir) idealizm (ki ona göre, ruh, bilinç, duyum birincil veridir) arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırıyorsunuz; ama gerçekte bu çelişkileri hemen yeniden kuruyorsunuz; temel ilkenizden vazgeçerek sınısice onu yeniden kuruyorsunuz! Çünkü eğer öğeler duyumlar ise, benim sınırlarımdan, benim bilincimden *bağımlılıkları dışında* olarak, öğelerin varlığını bir an için bile kabul etmeye hakkınız yok. Ama, eğer siz, benim sınırlarımdan ya da duyumlarımdan bağımsız, ancak benim gözümün ağtabakası üzerindeki etkileri ile duyumunu meydana getiren fiziksel nesnelere kabul ettiğiniz anda, “tekyanlı” idealizmi terk ediyor ve “tekyanlı” materyalist görüş açısını benimsiyorsunuz. Eğer renk, ancak (doğa bilimlerinin sizi kabul etmeye zorladıkları gibi) ağtabakaya bağımlılığınan dolayı bir duyum ise, bundan, ışık ışınlarının ağtabakaya ulaşarak renk [sayfa 49] duyumunu sağladıkları sonucu çıkar. Bu demektir ki, bizim dışımızda, bizden ve bilincimizden bağımsız

¹³ Mach, *Analyse der Empfindungen*'de şöyle diyor: “Bu öğeler çoğu kez duyumlar diye adlandırılır. Ama bu terim *zaten* tek yanlı bir teori demek olduğuna göre, yalnızca öğelerden söz etmeyi yeğliyoruz.” (s. 27-28.)

¹⁴ “Ben” ile dünya arasındaki, duyum ya da görüngü ile şey arasındaki çelişki böylece kaybolur ve bu. öğelerin bağıntı sorunudur yalnızca. (*Ibid.*, s. 21.)

ağtabaka üzerinde etki meydana getirerek insana belli bir rengin duyumunu sağlayan madde hareketleri, diyelim ki, belirli bir uzunluk ve hızdaki esir (*ether*) dalgaları vardır. Doğa bilimlerinin görüş açısı budur. Doğa bilimleri, çeşitli renk duyumlarını, insanın ağtabakasımın dışında, insanın dışında ve ondan bağımsız olarak varolan ışık dalgalarının çeşitli uzunlukta oluşuyla açıklarlar. İşte materyalist anlayış budur: madde, duyu örgenlerimiz üzerinde etki yaparak duyumu meydana getirir. Duyum, beyne, sinirlere, ağtabakaya vb., yani belirli bir biçimde örgenlenmiş maddeye bağlıdır. Maddenin varlığı, duyumlara bağlı değildir. Madde en başta gelir. Duyarlık, düşünme, bilinç, belli bir biçimde örgenlenmiş maddenin en yüksek ürünleridir. Genellikle materyalizmin ve özel olarak da Marks-Engels'in görüşleri bunlardır. Mach ve Avenarius, teorilerini, öznel idealizmi “tekyanlılık”tan kurtararak, sözümona, ruhsal olanın ağtabakaya, sinirlere vb. bağımlı olduğu varsayımını, ve fiziksel olanın insan organizmasından bağımsız olduğu varsayımını kabul ederek, “öge” sözcüğüyle, *gizlice* materyalizm kaçakçılığı yapıyorlar. Gerçekte, bu “öge” sözcüğü ile yapılan hile, zavallı bir bilgiççilikten başka bir şey değildir. Mach ve Avenarius’u okuyan bir materyalist, hemen şu soruyu soracaktır: “Öğeler” nedir? Yeni bir sözcük icat etmekle felsefenin geçerli ilkelerinden sıyrılmanın mümkün olduğunu sanmak çok çocukça bir şey olurdu. Ya, “öge”, Mach, Avenarius, Petzoldt¹⁵ ve öteki bütün ampiryokritikçilerin savundukları gibi bir duyumdur ve sizin felsefeniz, beyler, tekbencililiğinin çıplaklığına daha “nesnel” bir terminoloji giydirmeye boşuna çabalayan idealizmden başka bir şey değildir; ya da, “öge”, bir duyum değildir ve [sayfa 50] öyleyse sizin “yeni” sözcüğünüzün bir *anlamı yoktur* ve siz bir hiç için gürültü koparıyorsunuz.

Örneğin, Rus ampiryokritikçilerinin en başta geleni ve en tanınmış V. Lesseviç’in¹⁶ ampiryokritisizmin en son yetkin

¹⁵ Joseph Petzoldt, *Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. I, Leipzig 1900. s. 113. “Öğeler, basit ve yalınlaştırılmaz’ algıların (*Wahrnehmungen*) sözcüğün sıradan anlamında duyumlardır.”

¹⁶ V. Lesseviç, *Bilimsel* [moda, profesörce, seçmecî] *Felsefe Nedir?*, St. Petersburg 1891. s. 229, 247.

kişi olarak adlandırdığı Petzoldt'u, alalım. Petzoldt, öğeleri duyular olarak tanımladıktan sonra, daha önce adı geçen yapının ikinci cildinde şöyle diyor: “Duyular dünyanın öğeleridir’ önermesindeki *duyum* sözünün, sadece öznel bir şeyi ve bu nedenle dünyanın alışlagelen görüntüsünü bir yanılsamaya (*verflüchtigendes*) dönüştüren esiri bir şeyi temsil ettiğini düşünmekten sakınılmalıdır.”¹⁷

Dil, dışın ağırdığı yere gider! Petzoldt, duyular, öğeler olarak alındığında, dünyanın “dağılıp yok olduğunu” (*verflüchtigt sich*) ya da bir yanılsamaya dönüştüğünü sezinlemektedir. Ve yetkin Petzoldt, şu sınırlamayı yaparak işin içinden sıyrılacağım sanıyor: duyumu sadece öznel bir şey olarak değerlendirmek yanlış olurdu! Bu gülünç bir safsata değil midir? Duyularını duyum olarak “alırsak” ya da bu sözün anlamını zorlarsak, ne değişir ki? Bu, insanda duyuların normal işlevini yapan sinirlerle, ağtabakayla, beyinle vb. bağlantılı olduğu, dış dünyanın duyularımızdan bağımsız olarak varlığı olgusunu ortadan kaldırırmı? Eğer kaçamaklarla, kurnazlıklarla işi idare etmek istemiyorsanız, gerçekten öznelcilikten ve tekbencilikten sakınmayı pek istiyorsanız, her şeyden önce felsefenizin temel idealist öncüllerinden sakınınız; felsefenizin idealist çizgisi (duyulardan dış dünyaya) yerine, materyalist çizgiyi (dış dünyadan duyulara) koymak zorundasınız; bu boş ve karışık süslü “öge” sözcüğünü bırakmak zorundasınız, ve basitçe, duyumun duyularımız üzerinde maddenin etkisinin bir sonucu olduğunu söylemekle aynı şey demek olan rengin ağtabaka üzerinde [\[sayfa 51\]](#) fiziksel bir nesnenin etkisinin sonucu olduğunu söylemelisiniz.

Avenarius’a tekrar dönelim. “Öge” sorunuyla ilgili en değerli malzeme, son yapıtı olan (ve denilebilir ki, felsefesinin anlaşılmasında en önemlisi olan) *Psikolojinin Konusu Üzerine Gözlemler*’inde¹⁸ bulunabilir. Yazar, burada esasını aşağıya aktardığımız, son derece “çarpıcı” bir tablo (c. XVIII, s. 410) ver-

¹⁷ Petzoldt. c. II, Leipzig 1904, s. 329.

¹⁸ R. Avenarius. “Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes des Psychologie”, *Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie*[15], c. XVIII (1894) ve c. XIX (1895).

mektedir:

	Öğeler, öge karmaşaları:
I. Şeyler ya da maddiyet ...	Maddi şeyler
II. Düşünceler ya da düşüncellik (<i>Gedankenhaftes</i>)	Maddi olmayan şeyler, anımsamalar ve imgelenimler

Bunu, onun “öğeler” konusundaki bütün açıklamalarından sonra, Mach’ın söyledikleriyle karşılaştırmamız (*Duyumların Tahlili*, s. 33): “Duyumları meydana getiren cisimler değil, ama cisimleri yapan öğeler karmaşası (duyumlar karmaşası) dır.” işte size, idealizmin tekyanlılığını ve materyalizmi alteden “dünya öğelerinin bulunuşu”! Önce, bize “öğeler”in, aynı zamanda, hem fiziksel, hem de ruhsal yeni bir şeye eşit olduğu konusunda güvence verilmektedir; daha sonra, küçük bir düzeltme el altından sokuşturulmaktadır: maddi (cisimler, şeyler) ve ruhsal (duyumlar, anımsamalar, imgeler) kaba materyalist farklılaşması yerine, bize maddi öğeler ve zihni öğelerle ilgili “modern olguculuk” öğretisi sunulmaktadır. Adler (Fritz) “dünya öğelerinin bulunuşu”ndan pek fazla bir şey kazanmamıştır!

Bogdanov, Plehanov’a karşı çıkararak, 1906’da şöyle yazıyordu: “... Ben kendi payıma felsefede bir mahçı olamam. Genel felsefi anlayışta, Mach’tan aldığım bir tek şey vardır – deney öğelerinin “fiziksel” ve “ruhsal” olarak ilişkilerindeki tarafsızlığı, ve bu özelliklerin salt deneyle ilişkisine bağımlılığı düşüncesi” (*Ampiryomonizm*, kitap III, [sayfa 52] St. Petersburg 1906, s. xii.) Bu, dindar bir adamın şöyle söylemesi gibidir: Ben, kendi payıma dine inanmam, inananlardan aldığım “tek bir şey” vardır: Tanrıya inanç. Bogdanov’un Mach’tan aldığı bu “tek şey” mahçılığın *temel yanılışıdır*, tüm felsefenin temel yanılışıdır. Bogdanov’un kendisinin çok büyük bir önem verdiği ampiryokritisizmden bu sapmalar, gerçekte ikincil önemdedirler, ve Mach’ı onaylayan ve Mach’ın da onayladığı ampiryokritikçiler arasındaki kısmi ve bireysel ufak tefek farklılıklardan başka bir şey değildir (ilerde bundan daha çok sözeceğiz). Onun için Bogdanov mahçılar arasında sayılmasına kızdığı zaman, ken-

disinde, ve öteki mahçılarda ortak olan şey ile materyalizm arasındaki *temel* ayrımı bilmediğini açığa vurmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bogdanov'un, Mach'ın felsefesini ne ölçüde geliştirdiğini, iyüştürdüğünü ya da kötüleştirdiğini bilmek önemli değildir. Önemli olan, Bogdanov'un materyalist görüşten vazgeçtiği, böylelikle kendini idealist sapmalara, yanılmalara, şaşkınlığa kapırdığıdır.

Gördüğümüz gibi 1899'da, Bogdanov, "Karşımda duran adamın imgesi görme yoluyla doğrudan doğruya bana gelen imge, bir duyumdur."¹⁹ diye yazmakta haklıydı. Bogdanov, kendi eski görüşünün bir eleştirisini yapmak zahmetine girişmedi. Mach'ın sözlerine körü körüne inandı, ve deney öğelerinin fiziksel ve ruhsal bakımdan tarafsız olduklarını, onun ardından yinelemeye koyuldu. "Modern olgucu felsefenin ortaya koymuş olduğu gibi, diye yazıyordu Bogdanov *Ampiryomozizm*'in I. kitabında (2. baskı, s. 90), ruhsal deneyin öğeleri fiziksel deneyin öğelerine özdeş oldukları gibi, genellikle bütün deneyin öğelerine de özdeşler." 1906'da da şöyle yazıyordu (kitap III, s. xx): "idealizme gelince, salt fiziksel deneyin öğelerinin ruhsal deneyin öğeleriyle ya da temel duyumlarla özdeş olarak kabul edilmeleri, bu tamamen kuşku götürmez bir olgu olsa da, idealizm olarak adlandırılabilir mi?" [sayfa 53]

İşte Bogdanov'un ve genel olarak onun gibi öteki tüm mahçıların, felsefede bütün talihsizliklerinin gerçek kaynağı. Duyumlarla "fiziksel deneyin öğeleri"nin (fizik, dış dünya, madde) özdeşliği kabul edildiğinde, idealizmden sözedilebilir ve edilmelidir, çünkü, bu, berkeleycilikten başka bir şey değildir. Bu konuda ne modern felsefeden, ne olgucu felsefeden, ne de kuşku götürmez bir olgudan iz yoktur, burada düpedüz çok eski idealist bir bilgiççilik vardır. Ve eğer Bogdanov'dan, duyumların fiziksel olana özdeş oldukları "kuşku götürmez" olgusunu tanıtlaması istenseydi: yalnız kendi duyumlarımı duyarım; "benim bilincimin tanıklığı" (*die Aussage des Selbstbewusstseins*, Avenarius'un *Prolégomènes*'inde, Almanca 2. baskı, § 93, s. 56); ya da (bize "duyarlıkla bezenmiş tözler olduğumuzu" öğreten)

¹⁹ *Temel Öğeler* vb., s. 216. Yukarıdaki alıntıyla karşılaştırmız.

“deneyimizde, duyum, bize, töz olma niteliğinden daha büyük bir kesinlikle verilmiştir.” (*İbid.*, § 91. s. 55) vb., gibi idealistlerin sonu gelmez nakaratlarından başka bir kanıt elde edilemezdi. Bogdanov (Mach’ın sözüne inanarak) gerici bir felsefe hilesini, “kuşku götürmez bir olgu” olarak alıyor, çünkü gerçekten de, duyumun dıg dünyanın bir imgesi olduğu görüşünü, 1899’da Bogdanov’un paylaştığı ve doğa bilimlerinin bugüne dek kabul ettiği bir görüşü çürütmeye elverişli hiç bir olgu getirilmemiş ya da getirilememiştir. Fizikçi Mach, felsefi yanılığlarında, “çağdaş doğa bilimleri”nden tamamen sapmıştır. Bogdanov’un gözden kaçırdığı bu önemli olguya tekrar uzun uzun dönmek zorunda kalacağız. Bogdanov’un böylesine doğa bilginlerinin materyalizminden Mach’ın karmakarışık idealizmine böylesine birdenbire sıçrayışını kolaylaştıran etkenlerden birisi (Ostwald’ın etkisi hesaba katılmazsa), Avenarius’un, deney dizilerinin bağımlılığı ve bağımsızlığı öğretisi olmuştur. Bogdanov, bu konudaki düşüncelerini işte şu terimlerle ifade ediyor (*Ampiryomonizm*’in I. kitabı): “Deneyin verileri, *belli bir sinir sisteminin durumuna bağımlı oldukları ölçüde, belli [sayfa 54] bir kişiliğin ruhsal dünyasını* yaratırlar, ve biz, deneyin verilerini *bu bağımlılığın dışında* aldığımız ölçüde, karşımızda fiziksel dünya vardır. Bu yüzden, Avenarius, bu iki deney alanım, deneyin bağımlı dizileri ve bağımsız dizileri olarak niteliyor.” (s. 18.)

Cisimlerin duyumların karmaşası olduğunu, duyumların fiziksel “öğeler”le “özdeş” olduğunu söyleyen felsefi anlayış açısından mantıksız, keyfi ve seçmeci (*éclectique*) olan bu *bağımsız* (insan duyumlarından bağımsız) “dizi” öğretisinin asıl bahtsızlığı, materyalizmi, el altından işin içine sokmasıdır. Gerçekten de insandan ve insan bilincinden *bağımsız olarak* ışık kaynaklarının ve ışık dalgalarının varlığını tanıdığınız anda, renk, böylece bu dalgaların ağtabaka üzerindeki etkisine bağımlı olduğuna göre, “duyum karmaşaları” modern olguculuk tarafından bulunmuş öğeler ve bunlara benzer daha başka saçmalıklar gibi idealizmin bütün “kuşku götürmez olgularını” *temellerine kadar yıkan* materyalist anlayışı fiilen kabul etmiş olursunuz.

Bogdanov’un asıl bahtsızlığı (Mach’ın bütün öteki Rus

öğrettileri gibi), Mach ve Avenarius'un ilk idealist anlayışlarına hiç bir zaman nüfuz edememiş olmasıdır; onların temel idealist ilkelerini hiç bir zaman anlamamış olması, ve bu yüzden de onların, daha sonra materyalizmi el altından işin içerisine sokma girişimlerinin mantıksızlığını ve seçmeciliğini keşfedememiş olmasıdır. Bununla birlikte, Mach ve Avenarius'un ilkel idealizmlerinin felsefi yazında kabul edilmesi gibi, aynı şekilde, ampiryokritisizmin de, daha sonraları materyalizme doğru yönelmeye çabaladığı kabul edilmektedir. Yukarda kendisinden aktarma yaptığımız Fransız yazarı Couweleart, Avenarius'un *Prolegomènes*'inde "birinci idealizm"!, *Salt Deneyin Eleştirisi*'nde (1888-1890) "mutlak gerçekçiliği" ve *İnsanın Dünya Anlayışı*'nda (1892) ise bu değişikliği "açıklama" çabası görür. Şunu da kaydedelim ki, burada gerçekçilik terimi, idealizmin bir karşıtı olarak kullanılmaktadır. [sayfa 55] Engels'i izleyerek, bu anlamda, ben, *yalnızca* materyalizm sözcüğünü kullanıyorum. "Gerçekçilik" terimi, olgular tarafından olduğu gibi materyalizmle idealizm arasında yalpalayan öteki karmakarışık kafahlarca da benimsenmiş olduğundan, materyalizm sözcüğünü, tek, yerinde, doğru terim sayıyorum. Şimdilik, Couweleart'ın, Avenarius'un *Prolegomènes*'inde (1876) duyumun tek gerçek olduğu ve "töz"ün ise ("düşünce tasarrufu" ilkesine uygun olarak!) ayıklanıp atıldığını, ve *Salt Deneyin Eleştirisi*'nde fiziksel olanın *bağımsız dizi* olarak, ruhsal ve buna bağlı olarak duyumların bağımlı dizi olarak kabul edildiği konusunda kesin bir inanca sahip olduğunu belirtmek yeter.

Avenarius'un öğrencisi Rudolf Willy de, 1876'da, "tamen" idealist olan Avenarius'un, daha sonraları, kendi öğretisini "safça gerçekçiliği" (*ibid.*,) ile, yani bizim bilincimiz den bağımsız olarak dış dünyanın varlığını kabul eden İnsanlığın içgüdüsel ve bilinçsiz materyalizm anlayışıyla "uzlaştırmaya" (*Ausgleich*) çalıştığını kabul eder.

Avenarius, Ampiryokritisizmin Kurucusu adlı bir kitabın yazarı olan Oskar Ewald, bu felsefenin, idealizmin ve "gerçekçiliğin" ("materyalizm" demesi gerekirdi) birbiriyle çelişik öğelerini (Mach'ın ona verdiği anlamda değil de, sözcüğün günlük anlamında öğelerini) bağdaştırdığımı söylüyor. Böylece,

“bu mutlak [tahlil], safça gerçekçiliği ölümsüzleştirecek görelî tahlil, tekelci idealizmi kalıcı olarak tahta oturtacaktı.”²⁰ Avenarius, Mach’ta bizim bedenimizin dışındaki “öğeler”in ilişkilerine karşılık olan şeye “mutlak tahlil”, ve Mach’ta bizim bedenimize bağımlı öğelerin ilişkilerine karşılık olan şeye de “görelî tahlil” diyor.

Adı geçen yazarların çoğunluğu gibi kendisi de çapraşık idealizm görüşünde yer alan, ama belki de ampiryokritisizmi bütün ötekilerden daha dikkatle tahlil eden Wundt’un [sayfa 56] düşüncesi, bu açıdan bizim için özel bir ilgi taşıyor görünmektedir. İşte P. Yuşkeviç’in onun hakkında söyledikleri: “Wundt’un, ampiryokritisizmi, materyalizmin en son tipinin,”²¹ yani ruhsal olana maddî sürecin bir işlevi olarak bakan materyalist tiplerin en bilimsel biçim olarak görmesi (ve –biz de ekleyeceğiz ki– Wundt, bunu, spinozacılık^[16] ile mutlak materyalizm arasında da bir ara olarak kabul eder) ilginçtir.²²

Gerçekte, W. Wundt’un görüşü son derece ilginçtir. Ama bu durumda daha da “ilginç” olan, Bay Yuşkeviç’in üzerinde durduğu felsefe kitaplarını ve makalelerini inceleyiş tarzıdır. Bütün mahçularımızın davranış tarzının parlak bir örneğidir. Gogol’un Petruşka’sı^[18] harflerin her zaman birleşerek sözcükler oluşturmasını ilginç bulurdu. Bay Yuşkeviç, Wundt’u okudu ve onun, materyalizmin Avenarius’unu suçlamasını “ilginç” buldu. Eğer Wundt yanılıyorsa, neden onu çürütmemeli? Eğer haklıysa, materyalizm ile ampiryokritisizm arasındaki karşıtlıkları neden açıklamamalı? Bay Yuşkeviç idealist Wundt’un dediklerini “ilginç” buluyor, ama bu mahçı (elbette ki, “düşünce tasarrufu” İlkesi gereğince) bu sorunu açıklığa kavuşturmayı yararsız bir çaba sayıyor.

Gerçek şudur: Yuşkeviç, Wundt’un, materyalizmin Avenarius’unu suçladığı konusunda okuru haberdar ederek, ama

²⁰ Oskar Ewald, *Richard Avenarius als Begründer, des Empiriokritizismus*, Berlin 1905, s. 66.

²¹ P. Yuşkeviç, *Materyalizm ve Eleştirel Gerçekçilik*, St. Petersburg 1908. s. 15.

²² W. Wundt, “Über naiven und kritischen Realismus”. *Philosophische Studien*^[17], c. XIII, 1897. s. 334.

Wundt'un ampiryokritisizmi bazı yönleriyle materyalist ve bazı yönleriyle idealist olarak nitelendirdiğini ve ikisi arasındaki bağların yapma olduğunu kabul ettiğini okura açıklamayarak, *gerçekleri tümüyle çarpıtmaktadır*. Ya bu beyefendi okuduklarından hiç bir şey anlamıyor, ya da Wundt'dan yararlanarak kendini hatırlatmak tutkusuna kapılmıştır. Görüyorsunuz, resmi profesörler de, bize, karışık kafalılar olarak değil, materyalistler olarak davranıyorlar!

Wundt'un incelemesi, ilkin içkincilik (*immanentisme*) [sayfa 57] okulunun, sonra da ampiryokritisizmin titizlikle tahliline ayrılmış hacimli bir kitap (300 sayfadan fazla) koyuyor ortaya. Bu iki okulu Wundt niçin birleştiriyor? Çünkü, bu iki okulu *yakın akraba* olarak alıyor, ve Mach, Avenarius, Petzoldt ve içkinciler tarafından paylaşılan bu düşünce, daha ilerde de göreceğimiz gibi, tamamen doğrudur. Wundt, çalışmasının birinci bölümünde, içkincilerin, idealist, öznelci ve inancı yandaşları olduklarını gösteriyor. Ve bu da, gene daha ilerde göreceğimiz gibi, Wundt'un kendisinin bir idealist ve tanrıtanır olması olgusuyla açıklanabilecek, profesörce derin bilginin işe yaramaz safralarını gereksiz incelik ve ihtiyatla ortaya koymuş olmasına karşın, tamamen doğru bir düşüncedir. O, içkincileri, idealist oldukları ve inancı yandaşları oldukları için değil, bu büyük ilkelere doğru olmayan yöntemle ulaşmış olduklarına inandığı için suçluyor. Wundt'un çalışmasının ikinci ve üçüncü bölümleri, ampiryokritisizme ayrılmıştır. Wundt, burada, çok açık bir biçimde, ampiryokritisizmin en önemli teorik önermelerinin (daha ilerde sözünü edeceğimiz "deney" ve "ilke düzenlemesi" anlayış tarzının), içkincilerin önermeleriyle özdeş olduklarını belirtiyor (*die empiriokritische in Uebereinstimmung mit der immanenten Philosophie annimmt*, s. 382). Avenarius'un öteki teorik önermeleri, materyalizmden alınmıştır ve ampiryokritisizm, genel olarak, "kendisini meydana getiren çeşitli bölümleri *tamamen benzemeyen*" (*an sich einander völing heterogen sind*, *İbid.*, s. 56) "*yamalı bir bohça*"dır. (*bunte Mischung*, s. 57). Avenarius-Mach türüsünün materyalist lokmaları arasında, Wundt, esas olarak, Avenarius'un "*bağımsız dırimsel dizi*"si öğretisini katıyor. Eğer çıkış noktası olarak "C sistemini" (yeni terimlerle

bilimsellik oyununa pek meraklı olan Avenarius, insan beynini (*cerveau*) ya da genellikle sinir sistemini böyle belirtiyor) alırsanız, eğer ruhsal, size göre, beynin bir işlevi ise, bu “C sistemi” bir “metafizik töz”dür ve sizin öğretiniz materyalizmden başka bir şey [sayfa 58] değildir, diyor Wundt (*İbid.*, s. 64). Şunu söylemek gerekir ki, idealistlerin pek çoğu ve bütün bilincemeciler (kantçılar ve hümcüler de dahil), materyalistleri metafizikçi olarak nitelendirirler, çünkü, insan bilincinden bağımsız olarak dış dünyanın varlığını kabul etmek, onlara, deneyin sınırlarını aşmak gibi gelir. Bu terminolojiye tekrar döneceğiz ve bu terminolojinin marksist açıdan kesin olarak yanlış olduğunu göreceğiz. Burada, “bağımsız” dizi varsayımının, Avenarius’ta (aynı düşünceyi başka terimlerle ifade eden Mach’ta da) çeşitli gruplardan filozofların, yani çeşitli felsefi eğilimdeki filozofların genel kanısına göre, *materyalizmden alınma* olduğunu kaydetmenin önemli olduğuna inanıyoruz. Eğer var olan her şeyin duyum olduğunu ya da cisimlerin duyum karmaşaları olduklarını çıkış noktası olarak alırsanız, bütün temel ilkelerinizi, “sizin” bütün felsefenizi çiğnemedi, *fiziksel* olanın bizim bilincimizden *bağımsız olarak var* olduğu, ve duyumların belirli bir tarzda örgülenmiş maddenin *işlevi* olduğu sonucuna varamazsınız. Mach ve Avenarius’un felsefelerinde, idealizmin temel ilkeleri ile bazı materyalist vargıları birleştirmeleri, teorilerinin, Engels’in haklı olarak horgörüyle karşıladığı şu “seçmecici dilenci çorbası”nın^[19] bir örneği olmasındandır.²³

Bu seçmecilik Mach’ın son felsefi yapıtı olan *Bilgi ve Yanılgı*’da (2. baskı, 1906) göze çarpar. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Mach, burada, “her fiziksel öğeyi, du-

²³ *Ludwig Feuerbach*’a önsöz Şubat 1838 tarihini taşır. Engels’in bu sözleri genel olarak profesörce Alman felsefesini kastetmektedir. Marksist olmak isteyen mahçular, Engels’in bu düşüncesinin önem ve anlamını kavrayamamaksızın zaman zaman şu zavallı gerekçenin ardına sığınır: “Engels hem Mach’ı tanııyordu.” (*Tarihi Materyalizm*’de Fritz Adler. s. 370.) Bu görüş neye dayanıyor? Bu görüş. Engels’in Mach ve Avenarius’tan söz etmiyor olmasına dayanır. Bundan başka dayanak yoktur ve bu dayanak da anlamsızdır, çünkü Engels *herhangi bir* seçmeciyi adıyla anmaz ve ta 1876’dan beri “bilimsel” felsefe konusunda dört aylık bir dergi çıkarmakta olan Engels’in Avenarius’u tanımasına olasılığı pek yoktur.

yumlardan, yani ruhsal ögelerden yola çıkarak kurmakta hiç bir güçlük olmadığını” ileri sürer. Aynı kitapta şunları [sayfa 59] okuyoruz: “U’nun sınırlarının (= *Umgrenzung*’un, yani “bedenimizin uzaysal sınırları”nın, s. 8) ötesindeki ilişkiler, sözcüğün en geniş anlamıyla fiziksel olanı meydana getirirler.” (s. 323, § 4.) “Bu ilişkileri, arı durumu içinde (*rein erkalten*) elde etmek için, U’nun içerisinde yer alan ögelerin gözlemcisinin etkisini mümkün olduğu kadar ayıklamak gerekir.” (*İbid.*) Ne iyi, ne iyi. iskete kuşu önce denizi ateşe vermeyi vaat etti, yani “ruhsal ögelerden fiziksel ögeleri” kurmak hayaline kapıldı ve bu durumda, fiziksel ögeler, “*bedenimizin içinde yer alan*” ruhsal ögelerin sınırlarının üstünde yer alırlar! Ne felsefe, diyecek yok doğrusu! Bir başka örnek: Tam (*idéal, vollkommenes*) gaz, tam sıvı, tam esnek cisim yoktur; fizikçi, kurgularının, gerçeklere ancak yaklaşık olduğunu bilir, onları keyfi olarak yalınlaştırır; kaçınılması mümkün olmayan bu sapmanın farkındadır.” (s. 418, § 30.)

Hangi sapma (*Abweichung*) sözkonusudur burada? Neyin, neye karşı sapması? Düşüncenin (fiziksel teorisinin) gerçeklerden sapması. Öyleyse düşünceler, fikirler nedir? Fikirler “duyumların izleri”dir (s. 9). Olgular nedir? Olgular “duyum karmaşaları”dır. Böylece, duyumların izleri ile duyumların karmaşaları arasındaki sapma önlenemez.

Bu, ne demektir? Bu, Mach, çeşitli fizik sorunlarını inceleyenken, kendi teorisini *unutuyor*, yalınlıkla, idealist kıvrımlardan uzak olarak, yani materyalistçe düşünüyor, demektir. O zaman da, bütün “duyum karmaşaları” ve Berkeley’vari bütün incelikler uçup gidiyor. Fizikçilerin teorisini, bizim dışımızda ve bizden bağımsız olarak varolan cisimlerin, sıvıların ve gazların yansıması, kuşkusuz yaklaşıklık olan bir yansıması olduğunu tanıtıyor; ama, yaklaşıklığı ya da yalınlaştırmayı “keyfi” diye nitelendirme yanlıştır. *Gerçekte*, burada, Berkeley ve Hume’ün öğretileri tarafından “artılmış” olmayan duyum, Mach tarafından tıpkı bütün doğa bilimlerinde alındığı gibi, *dış dünyanın bir imgesi* olarak alınmaktadır. Mach’ın kendi öz teorisini, öznel idealizmdir, ama nesnellik etkeni gerektiğinde, [sayfa 60] Mach, kendi uslamalarını içersine, karşıt ilkeleri, yani materyalist bilgi

teorisini sokmakta hiç sakınca görmüyor. Felsefede, tutarlı bir idealist, tutarlı bir gerici olan *mağçıların materyalizme karşı mücadelesine yakınlık duyan* Eduard von Hartmann, Mach'ın felsefesinin, “safça gerçekçilik ile mutlak yanılsamacılığın (*illusionnisme*) bir karışımını (*Nichtunterscheidung*)”²⁴ temsil ettiğini söylerken, gerçeğe çok yaklaşmaktadır. Bu, doğrudur. Cisimleri duyum karmaşaları vb. sayan öğreti mutlak yanılsamacılıktır, yani tekbenciliktir; çünkü bu görüş açısına göre, dünya benim yanılsamamdan başka bir şey değildir. Mach'ın yukarda sözünü ettiğimiz düşünce sistemine ve daha birçok kırık dökük düşüncelerine gelince, bunlar, “safça realizm” denen şeyin, yani bilinçsiz olarak doğa bilimcilerden alınmış materyalist bilgi teorisinin belirtilerinden başka bir şey değildir.

Avenarius ve onu izleyen profesörler “ilke düzenlemesi” teorisinin yardımıyla, bu belirsiz karışımı örtbas etmek çabasına girişmektedirler. Bu teoriyi incelemeyi şimdi sürdüreceğiz, ama daha önce Avenarius'a yöneltilen materyalizm suçlamasını tamamlayalım. Anlamamış olduğu Wundt'un düşüncesini ilginç bulan Bay Yuşkeviç, Avenarius'un öğrencilerinin ve en yakın izleyicilerinin bu suçlamaya nasıl bir tepki gösterdiklerini öğrenmeyi ilginç bulmamış ya da bu konuda okura bilgi vermek inceliğini göstermemiştir. Ama eğer biz, Marks'ın felsefesinin, yani materyalizmin, ampiryokritisizm felsefesine karşı tutumuyla ilgileniyorsak, bu tepki hakkında bilgi edinmemiz gereklidir. Ve ayrıca, Mach'ın öğretisi eğer materyalizmle idealizmin bir karmaşası, bir karışımı ise, resmi idealistler, materyalizme verdiği ödünler yüzünden bu akımı –eğer bir akım olarak kabul etmek doğru olursa– reddetmeye başladıkları zaman, bu akımın hangi doğrultuya yönelmiş olduğunu bilmek önemlidir. [sayfa 61]

Özellikle Avenarius'un en katıksız, en katı öğrencilerinden ikisi, J. Petzoldt ve Fr. Carstanjen, Wundt'u yanıtladılar. Herhangi bir Alman profesörü için böylesine aşağılatıcı olan materyalizm suçlamasını soylu bir öfkeyle reddederken Petzoldt, –inanır mısınız?– Avenarius'un, içerisinde töz kavramının

²⁴ Eduard von Hartmann, *Die Weltanschauung der modernen Physik*. Leipzig 1902, s. 219.

yerlebir edildiği sanılan *Prolégomènes*'ine başvuruyor! Elverişli bir teori, gerçekten de, hem salt idealist yapıtları, hem de keyfi olarak varsayılan materyalist öncülleri kucaklayabilecek hale getirilebilir! Avenarius'un *Salt Deneyin Eleştirisi*, kuşkusuz bu öğretiyile –yani materyalizmle– çelişki halinde değildir, diye yazıyor Petzoldt, ama bunun taban tabana karşıtı olan tinselcilik öğretisiyle de çelişmez.²⁵ Mükemmel bir savunma! Engels'in “seçmeciliğin dilenci çorbası” dediği tam da budur. Kendisini mahçı olarak kabul etmek istemeyen ve (*felsefede*) marksist sayılmaya canatan Bogdanov, Petzoldt'u izliyor. Ona göre, “ampiryokritisizmin, ... materyalizmle, tinselcilikle ya da genel olarak metafizikle herhangi bir ilgisi yoktur”²⁶ ve “gerçek ..., çatışan akımlar [materyalizm ve tinselcilik] arasında ‘tam orta yerde’ değil, bunların dışında bulunur”²⁷ Bogdanov'un gerçek olarak aldığı şey, karışıklıktan, materyalizm ile idealizm arasında yalpalamaktan başka bir şey değildir.

Carstanjen, Wundt'u yanıtlayarak, “salt deneyin eleştirisine, kesinlikle yabancı olan materyalist ilkenin herhangi bir şekilde el altından (*Unterschiebung*) sokulmasını” kesenkes reddettiğini yazdı.²⁸ “Ampiryokritisizm, her şeyden önce kavramların içeriği konusunda $\chi\alpha\iota\ \epsilon\tilde{\xi}\chi\eta\nu$ (en üstün derecede) şüphelilikten (*scepticisme*) başka bir şey değildir. Mach öğretisinin yansızlığını böyle abartarak belirtme eğiliminin [sayfa 62] belli bir nedeni vardır: Mach ve Avenarius'un ilk idealizmlerinde yaptıkları düzeltmeler, sonuç olarak, materyalizme yapılan yarı-ödünlere varmaktadır. Berkeley'in tutarlı görüşü –dış dünya benim duyularımdır– yerine, zaman zaman Hume'ün görüşüne varınız – benim duyularımın ötesinde herhangi bir şey olup olmadığı sorusunu dıştalarım. Ve bu bilinemezci anlayış, insanı, kaçınılmaz olarak materyalizm ile idealizm arasında yalpalamaya mahkum eder.

²⁵ J. Petzoldt, *Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. I, s. 351. 352.

²⁶ *Empiriomonism*, c. I. 2. baskı. s. 21.

²⁷ *Ibid.*, s. 93.

²⁸ Fr. Carstanjen, “Der Empiriokritizismus, zugleich eine Erwiderung auf W. Wundt's Aufsätze”. *Vierteljahsschrift für wissenschaftliche Philosophie*. Jahrg. 22 (1898). s. 73 ve 213.

3. İLKE DÜZENLEMESİ VE “SAFÇA GERÇEKÇİLİK”

Avenarius’un ilke düzenlemesi (*coordination*) konusundaki öğretisi *İnsanın Dünya Anlayışı*’nda ve *Düşünceler*’inde açıklanmıştır. Bunlardan ikincisi daha sonra yazılmıştır, ama Avenarius, burada, *Salt Deneyin Eleştirisi*’nde ve *İnsanın Dünya Anlayışı*’nda *aynı şeylerin* biraz daha değişik bir biçimde açıklandığını, fikirlerinde bir değişiklik olmadığını belirtir (*Bemerkungen -zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie*], 1894, yukarıda adı geçen derginin 137. sayfası). Bu öğretinin özü, “*Ben*’in (*das Ich*) ve çevrenin *çözülmez (unauflösliche) düzenlenmesi* [yani karşılıklı bağıntısı]” tezidir (s. 146). Avenarius, burada, “felsefi olarak ifade edildiğinde, *Ben* ve *Ben-olmayan*” denilebilir diyor. Birisi ve ötekisi, *Ben* ve çevreyi, biz, “*her zaman* birarada buluruz” (*immer ein Zusammen-Vorgefundenes*). Verilmiş olanın (ya da bulduğumuz: *des Vorgefundenenem*) hiç bir tam betimlemesi, bu “çevre”nin kendine *uygun* olduğu bir *Ben* –hiç değilse bulunmuş olanı (ya da verilmiş olanı: *das Vorgefundene*, s. 146) betimleyen *Ben* olmaksızın– *çevreyi* içeremez. *Ben*’e düzenlemenin *merkez terimi*, çevreye ise *karşıterim (Gegenglied)* denir. (Bkz: *Der mensehliche Weltbegriff*, 2. baskı, 1905, s. 83-84, § 148 ve devamı.)

Avenarius, bu öğretille, *sajça gerçekçilik* diye bilinen şeyin, yani varolup olmadıkları ve çevrenin, dış dünyanın [sayfa 63] varolup olmadığı konusunda kendilerini sıkıntıya sokmayan tüm insanların avundukları alışlagelmiş, felsefi olmayan safça görüşün tüm değerini kabul ettiğini öne sürmektedir. Avenarius’a arka çıkan Mach da, “safça gerçekçiliğin” bir savunucusu gibi görünmeye çalışır (*Duyumların Tahlihi*, s. 39). Ve Mach’ın bütün Rus öğretileri, istisnasız, bunun gerçekten “safça gerçekçiliğin” savunması olduğuna Mach ve Avenarius’un sözlerine bakarak inanmışlardır: *Ben* kabul edilmektedir, çevre de öyle, öyleyse daha ne istiyorsunuz?

Bu durumda, en yüksek derecesine varılan gerçek *safliğin* hajji yanda bulunduğunu aydınlığa kavuşturmak için biraz daha geçmişe bakalım, işte bir filozof ile bir okur arasında herkesin anlayabileceği bir konuşma:

“Okur: Şeylerin bir sisteminin varlığı [sıradan felsefenin kabul ettiğine göre] gerekmektedir ve bunlardan çıkarılabilecek olan ancak bilinçtir.

“Filozof: Şu anda sen, sağduyu ve gerçek bilinç açısından değil... meslekten filozoflar gibi konuşuyorsun. ...

“Yanıtlamadan önce iyice düşün ve söyle bakalım bana: bir şey, senin bu şey hakkındaki bilincinle aynı anda mı, yoksa bu bilinç yoluyla mı, yoksa başka bir biçimde mi karşında ve sende belirir ve varolur?

“Okur: Düşününce senin fikrine katılmak zorundayım.

“Filozof: Şimdi konuşan sen kendinsin, ve senin ruhun, senin ruhunun ifadesidir. O halde kendi kendinin dışına çıkmamaya, kucaklayabileceğinden (ya da kavrayabileceğinden) fazlasını, yani bilinci *ve* [italikler filozofundur] şeyi, şeyi *ve* bilinci, ya da daha doğrusu ne birini, ne de ötekini ayrı ayrı kucaklamaya değil, ancak, yalnız sonradan şuna ve buna ayrışacak olanı, başka bir deyişle mutlak olarak öznel-nesnel ve nesnel-öznel olanı kavramaya çalış.”

İşte ampiryokritisizmin ilke düzenlemesinin bütün özü, “safça gerçekçiliğin” en modern olguculukla modern savunması budur! “Çözülmez” düzenleme düşüncesi, burada, [sayfa 64] insanlığın, “meslekten filozofların yüksek bilgeliğiyle bozulmamış, öteden beri sahip olageldiği görüşün gerçek savunmasının bu olduğu kanısından hareket edilerek bütün açıklığıyla ortaya konmaktadır. Oysa yukarıda aktardığımız konuşma, *öznel idealizmin* klasik temsilcisi Johann Gottlieb Fichte’nin 1801’de *yayınlanmış* bir yapıtından alınmıştır.²⁹

Mach ve Avenarius’un öğretisinde, öznel idealizmin laf kalabalığı ile geniş bir yinelenmesinden başka bir şey yoktur. Bu yazarların, materyalizmin ve İdealizmin daha üstünde bir düzeye yükselmiş olmak, nesneden bilince *doğru* giden anlayış ile bunun karşıtı olan anlayış arasındaki çelişkiyi çözümlenmiş olmak gibi iddiaları, Fichte’nin çağa uydurulmuş öğretisinin boş iddialarından başka bir şey değildirler. Fichte de, “ben”

²⁹ Johann Gottlieb Fichte. *Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie. Ein Versuch die Leser zum Verstehen zu zwingen*. Berlin 1801. s. 178-80.

ile “çevre”yi, bilinç ile nesneyi “çözülmezcesine” birbirlerine bağlamış olduğunu ve insanın kendi kendisinin dışına çıkamıyacağını öne sürerek, sorunu çözümlenmiş olduğunu sanır. Bir başka deyişle, Berkeley’in kanıtı yinelenmektedir: Ben, ancak kendi duyularımı algılarımla, şu halde benim duyumumun dışında “kendinde-nesne”nin bulunduğunu varsaymaya hakkım yoktur. Berkeley’in 1710’da, Fichte’nin 1801’de, Avenarius’un 1892-1894’te farklı biçimlerde fikirlerini açıklamış olmaları, işin aslını, yani felsefi idealizmin temel çizgisini hiç değiştirmez. Dünya benim duyumumdur; Ben-olmayan ise *Ben*’imiz tarafından “varsayılmış”tır (yaratılmıştır, meydana getirilmiştir); şey, çözülmezcesine bilince bağlıdır; *Ben*’imiz ile çevre arasındaki çözülmez düzenleme ampiryokritisizmin ilke düzenlemesidir; – hep aynı önerme, yeniden yarım yamalak boyanmış yaftalar altında sunulan hep o eski elden düşme mal.

Bu felsefenin yardımıyla savunulduğu ileri sürülen “safça gerçekçiliğe” başvurma, en zavallı *safsatalardan* biridir. [sayfa 65] Bir tımarhaneden ya da idealist filozofların okulundan geçmemiş sağlam kafalı her insanın “safça gerçekçiliği”, bizim duyularımızdan, bilincimizden, *Ben*’imizden, ve genel olarak insandan *bağımsız olarak* şeylerin, çevrenin, dünyanın varlığını kabul etmekten ibarettir. Bizde, sadece yüksek, alçak, sarı, katı vb. gibi duyularımızın karmaşalarının değil, bizden *bağımsız olarak* öteki insanların da var oldukları sarsılmaz kanısını yaratan bu aynı *dene*y (sözcüğün mahçü anlamında değil, insanca anlamında) evet bu aynı *dene*y, bizde, bizden *bağımsız olarak*, şeylerin, dünyanın, çevrenin varlığı kanısını yaratır. Bizim duyularımız, bizim bitincimiz ancak dış dünyanın *bir imgesidir*; ve açıktır ki, bir imge, imgelenen şey olmadan var olamaz; ve imgelenen şey, onu imgeleyen *bağımsız olarak* vardır. Materyalizm, insanlığın bu “safça” kanısını, bilinçli *olarak* kendi bilgi teorisinin temeli yapar.

“İlke düzenlemesinin bu değerlendirilişi, materyalistlerin, mahçülüğe karşı cephe almalarının bir sonucu değil midir? Hiç de değil. Materyalizme sempati duymakla suçlanmak şöyle dursun, materyalizmden nefret bile eden ve çeşitli idealist sistemleri benimseyen uzman filozoflar, Avenarius ve ortaklarının

ilke düzenlemesinin öznel idealizmden başka bir şey olmadığını açıklamakta sözbirliği etmektedirler, ilginç değerlendirmesi Bay Yuşkeviç tarafından anlaşılmamış olan Wundt, bir *Ben*, bir gözlemci ya da bir betimleyici olmadan verilmiş olanın ya da bizim bulduğumuz bir şeyin tam bir betimlemesini yapmanın olanak dışı olacağını ileri süren Avenarius'un teorisinin “gerçek deneyin içeriği ile bu deney üzerindeki uslamlamaların yanlış bir karışımı” olduğunu açıkça söylüyor. Doğa bilimlari, diyor Wundt, her türlü gözlemciden tamamen soyutlanmıştır. “Oysa, bu soyutlama, ancak, şu nedenle olanaklıdır: çünkü bu konuda içkin felsefe ile görüş birliği halinde olan ampiryokritikçi felsefenin kabul ettiği, deney yapmakta olan bireyi her deneyin içeriği içinde görmek [sayfa 66] [*hinzudenken*, sözcüğü sözcüğüne düşünme yoluyla birleştirmek] zorunluluğu, genel olarak gorgül (ampirik) bir temelden yoksun ve deneyin gerçek içeriği ile bu deney üzerinde yürütülen uslamlamaların yanlış bir biçimde birbirine karıştırılmasının sonucu olan bir varsayım olduğu için mümkündür.” (*Loc. cit.*, s. 382.) Daha aşağıda göreceğimiz gibi, Avenarius'a olan büyük sempatilerini bizzat kendileri belirten içkinciler (Schuppe, Rehmke, Leclair, Schubert-Soldern) başlangıç noktası olarak *tamı* tamına özne ile nesne arasındaki “çözülmez” bağ fikrini almaktadırlar. Ama, W. Wundt, Avenarius'u tahlil etmeden önce, içkincilik felsefesinin, Berkeley'inkinin ancak “değiştirilmiş bir biçimi” olduğunu, ve içkincilerin, Berkeley'le olan yakınlıklarını ne kadar yadsırlarsa yadsınsınlar, bazı söyleyiş farklarının, bu “felsefi öğretilerin,” yani berkeleycilik ya da fihteciliğin “derin içeriğini” gözlerimizden gizlemek için bazı söyleyiş farklılıklarına izin vermemiz gerektiğini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktadır.³⁰

İngiliz yazarı Norman Smith, Avenarius'un *Salt Deney Felsefesi*'ni tahlil ederken, bu vargıyı, daha açık ve daha kesin bir biçimde koymuştur:

“Avenarius'un *İnsanın Dünya Anlayışı*'ni bilenlerin çoğu her halde, [idealizm hakkındaki] eleştirisi ne kadar inandırıcı olursa olsun, onun vargılarının tamamen aldatıcı olduklarını

³⁰ *Loc. cit.*, § C: “İçkinci Felsefe ve Berkeleyci İdealizm”, s. 373 ve 375; karşı: s. 386 ve 407. “Bu görüş açısından tekbencililiğin kaçınılmazlığı”, s. 381.

kabul edeceklerdir. Onun deney teorisini, bize onun açıkça sunulduğu biçimi içerisinde yani gerçekten gerçekçi bir teori olarak (*genuinely realistic*) yorumlamaya çalıştığımız sürece, bütün açıklığı kaybolur: bütün anlamı alaşağı ettiği öznelciliğin yadsınması içerisinde tükenir gider. Ama Avenarius'un teknik terimlerini daha anlaşılır bir dile çevirecek olursak, bu yutturmacamın gerçek kaynağını buluruz. Avenarius, başlıca saldırısını, kendi teorisi için ölümcül olan zayıf [sayfa 67] noktaya [idealizm kastediliyor] yönelterek, dikkatimizi kendi zayıf konumundan uzaklaştırmıştır.³¹ “Deney” teriminin belirsizliği, Avenarius'a bütün tartışma boyunca büyük bir hizmette bulunmuştur. Bu sözcük [deney], kimi zaman deney yapana, kimi zaman da deneyi yapılanla ilişkin olmaktadır; bu son anlam, *Ben*'imizin (*of the self*) yapısı sözkonusu olduğu zaman altı çizilerek belirtilmektedir. “Deney” sözcüğünün bu iki anlamı, deneyin mutlak tahlil ve görelî tahlil arasındaki önemli ayrımla pratikte çakışmaktadır. [Avenarius'taki bu ayrımlın önemine daha yukarıda işaret etmiştim]; ve bu iki görüş, Avenarius'un felsefesinde, gerçekte, uzlaştırılmış değillerdir. Çünkü, Avenarius, deneyin ideal olarak düşünmeyle tamamlandığı [çevrenin tam betimlemesi, gözlemci *Ben*'in düşüncesiyle ideal olarak tamamlanır] ilkesini geçerli olarak kabul ederse, böylece, *Ben*'imizle (*to the self*) olan ilişkilerin dışında hiç bir şeyin var olmadığı savı ile uzlaştırılabilecek durumda olmayan bir varsayım ileri sürmüştür. Verilmiş gerçeğin ideal tamamlayıcısı, maddî cisimlerin insan duyularının kavrayamadığı öğeler halinde [burada sözkonusu Mach ve Avenarius tarafından icat edilen öğeler değil, doğa bilimlerinin bulduğu maddî öğeler, yani atomlar, elektronlar vb. kastedilmektedir], ayrıştırılmasının sonucu olan verilmiş gerçeğin ideal tamamlayıcısı ya da yeryüzünü insan denen varlığın henüz mevcut olmadığı çağlarda olduğu gibi betimleyerek elde edilen bu ideal tamamlayıcı, sözcüğün tam anlamıyla deneyin bir tamamlayıcısı değil, ama bizim denemekte olduğumuzun tamamlayıcısıdır. Bu ideal tamamlayıcı, Avenarius'un ayrılmaz kabul ettiği düzenleme

³¹ Norman Smith, “*Avenarius' Philosophy of Pure Experience*” *Mind*^[20], c. XV, 1906. s. 27-28.

halkalarından ancak bir tanesini tamamlamaktadır. Böylece yalnız şimdiye kadar hiç bir zaman deneylenmemiş (*has not been experienced*), ama hiç bir zaman, hiç bir şekilde bizim gibi varlıklar tarafından denenmemiş olana varıyoruz. Ve [sayfa 68] işte tam burada, çift anlamlı *deney* sözcüğü Avenarius'un imdadına yetişiyor. Avenarius, düşünmenin, deneyin olduğu kadar duyuların algısının da doğru (gerçek, *germine*) bir biçimi olduğunu yazıyor, böylece öznel idealizmin, eski, modası geçmiş (*time-worn*) kanıtına dönüyor; düşünce ve gerçek birbirinden ayrılamazlar, çünkü, gerçek, ancak düşünce ile kavranabilir ve düşünce, düşüncenin varlığını içerir, öyleyse gerçekliğin herhangi bir orijinal ve derin, yeniden kurulması değil, ama öznel idealizmin bilinen durumunun en ilkel (*crudest*) biçiminin yeniden ileri sürülmesi, Avenarius'un gerçek kurgularının son ürünüdür." (s. 29.)

Avenarius'un, Fichte'nin yanılgısını yineleyen yutturmacası burada iyice meydana çıkarılmıştır. Materyalizmle (Smith yanlış olarak gerçekçilik diyor buna) idealizm arasındaki karşıtlığın küçük bir "deney" sözcüğünün yardımıyla ünlü tasfiyesi, iyice belirli somut sorunlara geçilir geçilmez bir masal olduğunu ortaya koyuyor. Örneğin yeryüzünün insandan *önceki*, bütün duyarlı varlıklardan *önceki* varlığı sorunu, bu sorunlardan biridir. Az sonra, bundan, daha ayrıntılı olarak gene sözedeceğiz. Şimdilik şunu belirtmekle yetinelim ki, Avenarius'un ve onun aslı olmayan "gerçekçilik"inin maskesini düşüren, yalnızca onun teorisine karşı olan N. Smith değildir, aynı zamanda da, *İnsanın Dünya Anlayışı*'nın çıkışını *sağca gerçekçiliğin bir doğrulanması* olarak selamlayan ikinci filozof W. Schuppe'dir.³² W. Schuppe, bu "gerçekçilik"!, Avenarius'un ortaya çıkardığı bu materyalizm yutturmacasını *olduğu gibi* onaylıyor. W. Schuppe, ben de sizin kadar, haklı olarak, *hochverehrter Herr College* (çok sayın meslektaşım) –diye yazar Avenarius'a– her zaman böyle bir "gerçekçilik"-in özlemini duymuşumdur, çünkü, ben ikinci filozofa, öznel idealist diyerek iftira etmişlerdir. "Benim düşünce anlayışını [sayfa 69] ... çok sayın meslektaşım,

³² Bkz: *Vierteljahrsschriftliche für wissenschaftliche Philosophie*'deki W. Schuppe'nin R. Avenarius'a açık mektubu, c. 17, 1833, s. 387-388.

sizin *Salt Deneyin Teorisi*'yle kusursuz bir biçimde uyuşmaktadır (*verträgt sich vortrefflich*).” (s. 384.) Gerçekte, yalnız bizim *Ben*'imiz (*das Ich*, yani Fichte'nin soyut kendiliğinden bilinci ya da beyinden ayrılmış düşünce) “düzenlemenin iki teriminin bağım ve çözülmezliğini” sağlar. Gene Schuppe, Avenarius'a yazıyor: “dışarda tutmak istediğiniz şeyi varsayıyorsunuz.” (s. 388.) Ve zaten bu ikisinden hangisinin Avenarius'un maskesini daha acı bir şekilde düşürdüğünü söylemek güçtür, açık ve dolaysız çürütmesiyle Smith'in mi, yoksa Avenarius'un son yapıtını coşkunlukla öven Schuppe'nin mi? Schuppe'nin felsefedeki öpücüğü, Piyotr Struve'nin ya da M. Menşikov'un siyasetteki öpücüğünden daha iyi değildir.

Gene, Mach'ı materyalizmin etkisi altında kalmamış olmasından dolayı öven O. Ewald da ilke düzenlemesi konusunda şunları söylüyor:

“Kaçınılmayan bilgilimsel bir zorunluluk olarak merkezi terim ile karşı-terim arasında bir karşılıklı ilişki kurmak gerekiyorsa, ‘ampiryokritisizm’ yaftası ne kadar büyük, ne kadar göze çarpıcı harflerle yazılmış olursa olsun, mutlak idealizmden hiç bir bakımdan farkı olmayan bir görüş açısında yer alınıyor demektir, [Burada ‘mutlak idealizm’ terimi yanlış olarak kullanılmıştır: öznel idealizm demek gerekirdi, çünkü, Hegel'in mutlak idealizmi, doğa mutlak fikrin bir ‘özel biçimi’ olarak kabul edildiğine göre, yeryüzünün, doğanın ve fiziksel evrenin insansız varlığıyla bağdaşabilir.] Eğer tersine, mantıki olarak bu düzenleme ile yetinilmezse ve karşı-terimlere tam bir bağımsızlık tanınırsa, bütün metafizik olanakların ve özellikle deneyüstü gerçekçilik olanağının yeniden doğduğu görülür.” (*Op. cit.*, s. 56-57.)

Ewald takma adı ardına gizlenen Bay Friedlander, *materyalizmi*, metafizik ve deneyüstü gerçekçilik olarak nitelendiriyor. Kendisi de idealizmin çeşitlerinden birini savunduğu için, materyalizmi, bir metafizik, “başından sonuna kadar en [sayfa 70] ilkel metafizik” (s. 134) sayan mahçuların ve kantçıların fikirlerine tamamıyla katılmaktadır. Bu konuda, yazar, Baza-rov'un ve materyalizmin deneyüstü ve metafizik özünden sözeden bizim bütün Rus mahçuarımızın görüşlerini pay-

laşmaktadır; bu konuya ilerde döneceğiz. Şimdilik bizim için önemi olan, idealizmi ve materyalizmi aşmak gibi *gerçek-ten de boş* ve pek bilgiççe iddianın, sorun katı bir uzlaşmazlıkla konduğunda, nasıl birdenbire söndüğünü bir kez daha göstermektedir. “Karşı-terimlere bağımsızlık tanımak”, (eğer gösterişçi Avenarius’un kurumlu dilini günlük konuşma diline çevirecek olursak) bu, doğanın, dış evrenin insan bilincinden, ve duyularından bağımsız olduklarını kabul etmek demektir; ve bu, materyalizmdir. Bilgi teorisini, nesnenin insanın duyularına çözülmez bağı postulatı üzerine kurmak (“duyum karmaşaları” = cisimler; “dünyanın öğelerinin” ruhsal alanda ve fiziksel alanda özdeşliği; Avenarius’un düzenlemesi vb.) kaçınılmaz olarak idealizme düşmek demektir. Avenarius, Schuppe, Ewald ve ötekilerin bilimsellik iddiasıyla, kasıtlı olarak, sorunu anlaşılabilir bir hale getiren ve kamuoyunu felsefeden uzaklaştıran, güçlüklere toplanmış karmakarışık terminoloji yığınının altındaki en ufak bir dikkatle bile rahatça ortaya çıkarılabilecek olan, yalın, kaçınılmaz gerçek işte budur.

Avenarius’un teorisinin “safça gerçekçilik” ile “uzlaşması”, onun kendi öğrencileri arasında bile, sonunda kuşku uyandırmaya başladı. Örneğin R. Willy, Avenarius’un “safça gerçekçiliğe” varmış olduğu yolundaki alışılmış yaygın iddia *cum grano salis* [Ciddiye alınmamalıdır. -ç.] sayılmalıdır. “Safça gerçekçilik, bir dogma olarak, insanın dışında (*aussepersonliche*), duyulabilir biçimiyle var olan şeylere inanmaktan başka bir şey olamaz.”³³ Bir başka deyişle, materyalizm, Willy’ye göre, kuruntu olarak değil de gerçekten “safça gerçekçilik” ile bağdaşan [sayfa 71] tek bilgi teorisidir. Willy materyalizmi reddeder kuşkusuz. Ama, Avenarius’un, *İnsanın Dünya Anlayışı*’nda “karmaşık, bazan da pek uydurma çeşitli yardımcı ve aracı anlayışların yardımıyla” (s. 171) “deney”in birliğini, “ben”, ve çevrenin birliğini yeniden kurduğunu kabul etmek zorunda kalır. *İnsanın Dünya Anlayışı* Avenarius’un başlangıçtaki idealizmine karşı bir tepki olduğu için, “baştan aşağı sağduyunun safça gerçekçiliği ile okul felsefesinin bilgebilimsel idealizmi arasındaki

³³ R. Willy. *Gegen die Schweisheit*, s. 170.

bir uzlaşmanın (*eines Ausgleichs*) damgasını taşır. Ama böyle bir uzlaşmanın deneyin birliğini ve bütünlüğünü kurabileceğini söylemeye cesaret edemem. [Willy: *Grunderfahrung*, yani *temel deneyin* diyor; işte bir yeni kelimecik daha!]" (s. 170.)

Değerli bir itiraf! Avenarius'un "deney"i idealizmle materyalizmi uzlaştırmayı başaramadı. Willy, öyle görünüyor ki, yerine üç kez daha karışık olan "temel" deneyi getirmek için deney üzerine *okul felsefesinden* vazgeçmektedir. ...

4. DOĞA İNSANDAN ÖNCE VAR MIYDI?

Bu soru, daha önce de gördük, özellikle Mach ve Avenarius'un felsefeleri için cansıkıcıdır. Doğa bilimleri, yeryüzünün, ne insanın, ne başka herhangi bir canlı varlığın varolmadığı, varolmadığı bir durumda da varolduğunu kesin olarak doğrular. Organik madde, çok sonradan gelen bir olgudur, uzun bir evrimin ürünüdür. Demek ki, o çağlarda duyarlıkla bezenmiş madde yoktu, "duyum karmaşaları" yoktu. Avenarius'un öğretisine göre "çözülmezcesine" çevreye bağlı, hiç bir biçimde bir *Ben* yoktu. Madde ilktir: düşünce, bilinç, duyarlık çok yüksek bir evrimin ürünleridir. İşte doğa bilimlerinin içgüdüsel olarak kabul ettikleri materyalist bilgi teorisi budur.

Şu soru çıkıyor ortaya: ampiryokritisizmin önde gelen temsilcileri, kendi teorileri ile doğa bilimleri arasındaki bu [sayfa 72] çelişkiyi farketmemişler midir? Evet etmişlerdir, ve açık açık, hangi kanıtlarla bu çelişkinin ortadan kaldırılacağını araştırmaya koyulmuşlardır. Materyalist açıdan, bu soruya karşı üç tutum, Avenarius'un tutumu ve öğrencileri J. Petzoldt ile R. Willy'nin tutumları özel bir ilginçlik taşır.

Avenarius, doğa bilimleri ile arasındaki bu çelişkiyi, düzenlemenin "potansiyel" merkez teriminin yardımıyla gidermeye çalışır. Bildiğimiz gibi, düzenleme, *Ben* ile çevre arasındaki "çözülmez" bir ilişkiden oluşmuştur. Bu teorinin apaçık saçmalığını gidermek için "potansiyel" bir merkez terimi kavramı getirilmiştir, örneğin, insanın bir embriyonun gelişmesinin ürünü olması olgusunu nasıl açıklamalı? Eğer "merkez terimi" bir embriyonla temsil ediliyorsa, çevre (= "karşı-terim") var

mıdır? Avenarius, embriyoner C sistemi, “gelecekteki bireysel çevreye göre, potansiyel merkez terimi”dir diye yanıtıyor. (*Düşünceler*, s. 140.) Potansiyel merkez terimi hiç bir zaman sifıra eşit değildir, henüz ana-babanın var olmadığı zamanda bile değildir (*elterliche Bestandteile*), ve sadece ana-baba olmayan elverişli “çevrenin bütünleyici bir parçasıdır.” (s. 141.)

Öyleyse düzenleme çözülemez bir şeydir. Ampiryokritikçi, felsefesinin dayanaklarını, duyumları ve onların karmaşalarını kurtarmak için bunu olumlamak zorundadır. İnsan, bu düzenlemenin merkez terimidir. Ve insan henüz var olmadığına da, henüz doğmamış bulunduğu da, merkez terimi sifıra eşit değildir: bu terim, *potansiyel* bir merkez terimdir! Hâlâ önünüze böyle uslamamalar süren bir filozofu ciddiye alan insanların bulunmasına şaşmaktan başka yapılacak bir şey yoktur! Metafizikğin (yani inancılığın) hiç bir biçimine düşman olmadığını açıklayan Wundt bile, burada, düzenlemeyi tümünden geçersiz kılan “potansiyel” sözcüğü ile “deney kavramının gizemci bir biçimde karanlıklaştırılmasını” kabul etmek zorunda kalmıştır. (*Op. cit.*, s. 379.)

Gerçekten çözümlenmezliği. kendi terimlerinden birinin [sayfa 73] potansiyel oluşunda yatan bir düzenlemeden ciddi bir biçimde sözedilebilir mi?

Bu, bir gizemcilik, inancılığa varan bir yol değil midir? Eğer gelecek bir çevre ile ilişkili potansiyel bir merkez terimini düşünmenin olanağı varsa, neden *geçmiş* çevre ile, yani insanın *ölümünden sonrasında* ilişkili bir merkez terimi düşünülmesin? Diyeceksiniz ki, Avenarius, teorisinden bu sonucu çıkarıncı. Evet, ama onun saçma ve gerici teorisi, bundan bir şey kazanmadı; tersine, bu yüzden, daha iyi bir teori değil, ancak biraz daha yüreksiz bir teori oldu. 1894’te, Avenarius bu teoriyi mantiki sonucuna kadar götürmedi, ya da belki de bunu yapmaktan korktu. Oysa, daha ilerde göreceğimiz gibi 1896’da Schubert-Soldern *düpedüz bu teoriye* dayanıyordu, onu kaynak gösteriyordu ve bunu da tanrıbilimsel varlıklara ulaşmak için yapıyordu. Mach, 1906’da, kendisinininkine “çok yakın bir yol” izlediğini söylediği Schubert-Soldern’i *onaylıyordu*. (*Duyumların Tahlili*, s. 4.) Engels, kesin tanrıtanımazlığına karşın, felsefe-

sinde, mantıksızca inancılığa *kapıları açık bırakan* Dühring'e saldırmakta tamamen haklıydı. Engels, hiç değilse 1870-1880 arasında tanrıbilimsel vargdar çıkarmadığı halde materyalist Dühring'e bu konuda bin kez ve haklı olarak sitem etmiştir. Evet, bizde marksist geçinmeye istekli olup da inancılığa çok yaklaşan bir felsefe yığını yaymaya çalışanlar bulunuyor!

Avenarius aynı sayfada şöyle yazıyor: “Denilebilir ki, özellikle ampiryokritisizm açısından, doğa bilimlerinin bugünkü çevremizin insanın varlığından önceki dönemlerini ele almaya hakkı yoktur.” (s. 144.) Avenarius şöyle yanıtıyor: “Sorunu böyle koyan kimse, zihinsel olarak kendini katmaktan [*sich hinzuzudenken*, yani kendini mevcut saymaktan] sakınamaz.” “Çünkü, diye devam ediyor Avenarius, (yeteri kadar açıklıkla farkında olmasa bile) doğabilimcinin aradığı şey, özünde şudur: eğer ben, zihinsel olarak, kendimi bir gözlemci yerine koymuş olsaydım, canlı varlıkların ya da [sayfa 74] insanın ortaya çıkışından önce yeryüzü nasıl tanımlanacaktı – tıpkı yetkinleştirilmiş araçlarla kendi yeryüzümüzden bir başka yıldızın ya da hatta bir başka güneş sisteminin tarihini izleyebileceğimiz düşünülebileceği gibi.”

Nesne bizim bilincimizden bağımsız olarak var olamaz; “biz her zaman, bu nesneyi tanımaya çalışan bir zeka olarak kendimizi ona katarız”.

İnsan bilincini, her şeye, insandan önce gelen bütün doğaya “zihinsel olarak katma” zorunluluğunun bu teorisi, burada iki paragrafta sergileniyor, bunlardan birincisi “modern olgucu” R. Avenarius’tan, ikincisi ise öznel idealist J. C. Fichte’den alınmıştır.³⁴ Bu tezinin safsatası o kadar açıktır ki, insan onu incelemekte biraz rahatsızlık duyuyor. Eğer kendimizi “zihinsel olarak katarsak”, bizim varlığımız *sanal* olacaktır, insandan önce yeryuvarlığının varlığı ise *gerçektir*. Pratikte, insan, örneğin, akkor halindeki yeryüzünün bir gözlemcisi *olamamıştır*; ateşten bir yeryüzünde kendi varlığının bulunduğunu “tasarlamak” *bilmesinlercilik* (*obscurantisme*) yapmaktır, tıpkı cehennemın varlığını tanıtlamak için şu aşağıdaki kanıtlamadan yararlanılı-

³⁴ J. G. Fichte, *Rezension des “Aenesidemus”*, 1794. *Sämliche Werke*, c. I, s. 19.

yormuş gibi: Eğer bir gözlemci olarak kendimi “zihinsel olarak katsaydım” cehennemini gözlemleyebilirdim. Ampiryokritisizm ile doğa bilimlerinin “uzlaşması”, Avenarius’un gönül rahatlığı ile benimsediği “zihinsel olarak katma”ya, doğabilimlerinin *dıştaladığı* şeylerin olabileceğini kabul etmeye varır. Eğitim görmüş ve aklıbaşında hiç kimse, üzerinde herhangi bir yaşamın, herhangi bir duyumun, herhangi bir “merkez terim”in *olanak-dışı* olduğu zamanda bile yeryüzünün var olduğundan kuşku duymaz. Mach ve Avenarius’un bütün teorileri, ki bu teoriye göre yeryüzü bir duyumlar karmaşasıdır (“cisimler duyum karmaşalarıdır”), ya da “içinde ruhsal olanın fiziksel olana özdeş olduğu bir öğeler karmaşasıdır” ya da “merkez [\[sayfa 75\]](#) terimi hiç bir zaman sifra eşit olamayan bir karşı-terimdir”, bu teori öznel idealizmi saçmalığa götüren *felsefi bilmesinlerciliktir*.

J. Petzoldt, Avenarius’un içine düştüğü durumun saçmalığını anlamıştır ve bundan utanç duymuştur. Petzoldt, *Salt Deneinin Felsefesine Giriş*’inde, (c. II), bütün bir paragrafı (§ 65), “yeryüzünün önceki (*frühere*) dönemlerinin gerçekliği sorunu-na” ayırır.

“Avenarius’un öğretisinde, diyor Petzoldt, *Ben (das Ich)* Schuppe’de olduğundan başka bir rol oynar [belirtelim ki, Petzoldt, açıkça ve yineleyerek, bizim felsefemiz üç adamın, Avenarius, Mach ve Schuppe’nin yapıtıdır diye açıklar], ama bununla birlikte teorisi için oynadığı rol daha da önemlidir [Petzoldt açık-seçik olarak Schuppe’nin her şeyin *Ben* üzerine kurulduğunu göstererek Avenarius’un maskesini düşürmesi olayından etkilenmişti; ve Petzoldt bir düzeltme yapmak istemektedir]. “Avenarius bir kere şöyle demiştir, diye devam ediyor Petzoldt, insanın henüz adım atmadığı bir bölge düşünebiliriz, ama böyle bir çevreyi *düşünebilmek* [italikler Avenarius’undur] için *Ben* terimi ile belirttiğimiz [*Ich-Bezeichnetes*] şeyin, *kimin* [italikler Avenarius’undur] düşüncesi olduğuna gerek vardır.” (*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, c. 18, 1894, s. 146, notlar.)

Petzoldt yanıtıyor:

“Bilgibilimsel olarak önemli sorun, genellikle, böyle bir

bölgeyi düşünüp düşünemeyeceğimiz değil, bu bölgenin herhangi bireysel bir zihinden bağımsız olarak varolması ya da varolmuş olmasını düşünmeye hakkımız olup olmadığıdır.”

Doğru olan doğrudur, insanlar her çeşit cehennemi, her çeşit gulyabaniyi tasarlayabilir ve kendilerine “zihinsel olarak katabilirler”; Lunaçarski bile ... kibar bir ifadeyle, dinsel fikirlerin “zihinsel olarak yanına katılmıştır”.^[21] Ama bilgi teorisinin asıl amacı da tam bu zihinsel katılmaların [sayfa 76] gerçeksizliğini, uydurma ve gerici niteliğini tanıtlamaktır.

“... C [yani beyin (*cerveau*)] sisteminin düşünme için zorunlu olduğu, Avenarius’a göre de, savunduğum felsefeye göre de apaçıktır. ...”

Bu doğru değil, Avenarius’un 1876’daki teorisi beyinsiz bir düşünme teorisidir. 1892-1894 teorisi ise, o da, göreceğimiz gibi, aynı idealist saçmalık ögesinden bağımsız değildir.

“... Oysa, bu C sistemi, örneğin, yeryüzünün ikinci zamanının (*Sekundarzeit*) varlığının bir koşulu mudur?” (italikler Petzoldt’un.)

Petzoldt, Avenarius’un daha önce de söylenen doğa bilimlerinin konusu üzerine ve gözlemciyi “zihinsel olarak katma”mız olanağı üzerine uslamasının sözünü ederek şöyle karşılık veriyor:

“Hayır, yerin, dün ya da bir dakika önce var olduğunu düşündüğüm gibi, çok eski bir dönemde de var olduğunu düşünmekte haklı olup olmadığımızı bilmek istiyoruz. Ya da gerçekten, yeryüzünün varlığı, [Willy’nin de ileri sürdüğü gibi] hiç değilse gelişmesinin en alt aşamasında bile olsa, belli bir dönemde, bir C sistemiyle birarada var olduğunu varsaymaya hakkımız olması koşuluna mı dayandırılması gerekir?” (Biraz sonra Willy’nin bu düşüncesine yeniden geleceğiz.)

“Avenarius, Willy’nin garip bir varlığını, bu soruyu soran? işi, zihinsel olarak kendini dışta tutmaz (*sich wegdenken*, kendini yok sanamaz), ya da kendini zihinsel olarak katmaktan kaçınmaz (*sich hinzuzudenken*; bkz: *İnsanın Dünya Anlayışı*, s. 130, Almanca birinci baskı) şeklindeki fikriyle önlüyor. Ama, Avenarius, soruyu soran kişinin böylece, bireysel *Ben*’ini, ya da böyle bir *Ben* düşüncesini, yaşanamayacak yeryüzü açışın-

dan düşünce ediminin zorunlu bir koşulu yapmakla kalmıyor, o zaman da yeryüzünün varlığına inanmayı doğrulamanın da zorunlu bir koşulu yapıyor. [sayfa 77] “Bu *Ben*’e böylesine büyük teorik değer verilmediğinde, bu yanlış yollara düşmekten kaçınmak kolaydır. Bilgi teorisinin, uzay içinde ve zaman içinde bizden uzak olan şeye ilişkin değişik kavramları hesaba katarak, mutlaka istemesi gereken tek şey, onun kavranabilir ve kendine özdeş (*eindeutig*) olarak belirlenebilir olmasıdır; bütün geri kalan, özel bilimlerin işidir.” (c. II, s. 325.)

Petzoldt, nedensellik yasanını özdeş belirleme yasası diye yeniden kutsamış ve kendi teorisine, bu yasanın öncelliğine (*apriorité*) oturtmuştur. Bu demektir ki, kantçı fikirlerin yardımıyla, Petzoldt, kendini, (profesör dilinde dendiği gibi, “bizim *Ben*’imize abartılmış bir önem veren”) Avenarius’un öznel idealizminden ve tekbenciliğinden kurtarmaktadır. Avenarius’un öğretisinde nesnel etkenin yetersizliği, yeryüzünün (nesnenin), canlı varlıkların (öznenin) ortaya çıkışından çok daha önce var olmuş olduğunu açıklayan doğa bilimlerinin istemleriyle bu öğretinin uzlaşma olanaksızlığı, bütün bunlar, Petzoldt’u nedenselliğe (özdeş belirlemeye) başvurmak zorunda bırakmıştır. Yeryüzü var olmuştur, çünkü onun insandan önceki varlığı nedensel olarak bugünkü varlığına bağlıdır. ilkin, nedensellik nereden gelmiştir? Nedensellik önceldir diyor Petzoldt. Sonra, cehennem fikri, gulyabaniler fikri ve Lunaçarski’nin “zihinsel katılmaları” da nedensellikle bağıntılı değil midir? Üçüncü olarak, “duyum karmaşaları” teorisi, öyle de böyle de Petzoldt tarafından yıkılmıştır. Petzoldt, Avenarius’ta saptadığı çelişkiyi çıkarıp atmamış, ama daha büyük bir karışıklığa düşmüştür, çünkü, onun için burada bir tek çözüm yolu olabilir, o da bizim bilincimizde yansımış olan dış evrenin bilincimizden bağımsız olarak var olduğunu kabul etmektir. Yalnız bu materyalist çözüm, doğa bilimlerinin verilerine gerçekten uygun düşer ve yalnız bu, Petzoldt ve Mach’ın nedensellik sorununun idealist çözümünü saf dışı bırakır, bundan ayrıca sözedeyeceğiz.

“*Der Empirio-kriticismus als einzig wissenschaftlicher* [sayfa 78] *Standpunkt*” (“Ampiryokritisizm, Tek Bilimsel Görüş Açısı”) başlığım taşıyan bir makalede, başka bir ampiryokritik-

çi olan R. Willy, 1896'da, ilk olarak Avenarius'un felsefesi için cansıkıcı olan bu soruyu ortaya attı. insandan önceki dünya hakkında nasıl bir tutum benimsenmelidir? diye sorar Willy.³⁵ Ve o, Avenarius'un örneğini yanıtlamakla işe başlıyor. “Kendimizi zihinsel olarak geçmişe götürürüz.” Ama daha ileride, deneyden hiç de insan deneyini anlamak zorunda değiliz diyor. “Çünkü, hayvanların yaşamım genel deneyle olan ilişkileri içinde aldığımız anda, hayvanlar alemini, isterse en zavallı bir kurtçuk olsun, ilkel insanlar (*Mitmenschen*) alemi gibi dikkate almamız gerekir.” (s. 73-74.) Böylece, yeryüzü, insandan önce, Avenarius'un “düzenleme”sini ve felsefesini kurtarmak üzere, “merkez terim”in işlevini yapan kurtçuğun “deney”i idi! Bundan sonra, Petzoldt'un bir saçmalık incisi olan (jeologların teorilerine uygun olarak, yeryüzü anlayışı bir kurtçuğa mal edilmiştir) ve ayrıca yeryüzü yalnız insandan önce değil bütün canlı varlıklardan önce var olduğu için filozofumuza hiç bir yardımı da bulunmayan böyle bir uslamlamadan vazgeçmeye çalışmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Willy bu konuya bir kez daha 1905'te yeniden döndü. Bu kez kurtçuk kaybolmuştu.³⁶ Petzoldt'un “özdeşlik yasası”nı, “mantık biçimciliği” olmaktan başka bir şey olarak görmeyen Willy'yi kuşkusuz tatmin edemezdi. Petzoldt tarzında konulmuş olan, insandan önce dünyanın varlığı sorunu, “bizi, kısaca, sağduyunun anladığı biçimde kendinde-şeylere” yeniden geri götürmeyecek midir diye soruyor yazar (yani materyalizme! Gerçekten de ne korkunç!). Yaşamın bulunmadığı milyonlarca yılın anlamı nedir? “Bizzat zaman bir kendinde-şey değil midir? Kuşkusuz hayır.³⁷ Ama öyleyse, [sayfa 79] insanın dışındaki şeyler, tasarımlardan, çevremizde bulduğumuz kalıntıların yardımıyla insanın yaratmış olduğu hayallerinin parçalarından başka bir şey değildir. Peki niçin değildir? Filozofun hayat selinden korkması gerekir mi? ... Kaldır at, diyorum kendi kendime, yapmacık sistemleri ve bu ana, yaşadığın bu ana, sana tek mutluluğu

³⁵ *Vierteljahrsschriftliche für wissenschaftliche Philosophie*, c. XX. 1896, s. 72.

³⁶ R. Willy, *Gegen die Schulweisheit*, 1905. s. 173-78.

³⁷ Bu konuyu mahçularla daha sonra tartışacağız.

verecek olan bu ana (*ergreife den Augenblick*) sarıl.” (s. 177-178.)

Güzel, güzel! İkisinden biri: ya materyalizm ya da tekbencilik. İşte R. Willy'nin, gösterişli sözlerine karşın, insandan önce doğanın varlığı sorununun tahlilinde vardığı nokta budur.

Özetleyelim. Bin bir zahmetle felsefelerini doğa bilimleri ile uzlaştırmaya ve boşlukları tekbencilikle tıkamaya çalışan, ampiryokritisizmin üç ileri gelenini görmüş bulunuyoruz. Avenarius, Fichte'nin kanıtını yinelemiş, gerçek dünyanın yerine sanal bir dünya koymuştur. Petzoldt, Fichte'nin idealizminden uzaklaşmış, Kant'ın idealizmine yönelmiştir. “Kurtçuğu” ile tam bir fiyaskoya uğrayan Willy her şeyden elini çekmiş, istemediği gerçeği elinden kaçırmıştır: ya materyalizm, ya tekbencilik, hatta içinde bulunulan anın dışında hiç bir şeyin var olmadığını itirafı.

Şimdi bize kalan tek şey, okura, bizim Rus mahçularımızın bu sorunu nasıl anladıklarını ve nasıl ele aldıklarını göstermektir, işte Bazarov'un *Marksist Felsefe “Üzerine” Denemeleri*'nde söyledikleri (s. 11):

“Şimdi bize, yanılmaz elkitabımızın (yani Plehanov'un) yol göstericiliğiyle, tekbenci cehennemden en son, en korkunç çemberine, Plehanov'a göre, dünyayı, iktiyozorusların ve arkeopterikslerin dünyayı tasarladıkları gibi algılama zorunluluğuyla tehdit edilen her türlü öznel idealizmin çemberine inmek kalıyor. ‘Zihinsel olarak kendimizi, diye yazıyor Plehanov, yeryüzünde yalnızca insanın uzak atalarının oturdukları çağa, Örneğin ikinci çağa götürelim. O zaman, uzayın, zamanın ve nedenselliğin durumunun ne olduğu çıkıyor [sayfa 80] ortaya. O zaman neyin öznel biçimleriydiler bunlar? İktiyozorusların öznel biçimleri mi? Hangi zeka, o zaman, kendi yasalarını doğaya benimsetiyordu? Arkeopteriksin zekası mı? Kant'ın felsefesi, bu sorulara yanıt veremez. O, modern bilimle mutlak olarak uyum sağlamadığı için uzlaşmaz bir felsefe olarak atılmalıdır.’” (*L. Feuerbach*, s. 117.)

Bazarov, Plehanov'dan yaptığı aktarmayı, burada, hemen şimdi göreceğimiz gibi, çok önemli tümencenin başında

kesiyor: “İdealizm der ki: öznesiz nesne olmaz. Yeryüzü tarihi, nesnenin, öznenin ortaya çıkışından çok önce, yani ne kadar az olursa olsun bir bilinçle bezenmiş olan organizmaların ortaya çıkışından çok önce varolduğunu gösterir. ... Evrim tarihi, materyalizmin gerçekliğini gösterir.”

Bazarov’un aktarımını sürdürelim:

“Plehanov’un kendinde-şeyi, istenen çözümü sağlıyor mu? Anımsayalım ki, Plehanov’a göre bile, kendinde-şeyler olarak, şeyler konusunda hiç bir fikir sahibi olamayız; biz onların ancak kendilerini ortaya koyuş biçimlerini, ancak duyu örgenlerimiz üzerindeki etkilerinin sonuçlarını biliriz. ‘Bu etkinin dışında, başka hiç bir görünüşü yoktur.’ (L. Feuerbach, s. 112.) İktiyozoruslar çağında hangi duyu örgenleri vardı? Besbelli ki yalnızca iktiyozorusların ve onların benzerlerinin duyu örgenleri vardı. Yalnız iktiyozorusların zihinsel tasarımları, o çağda geçerliydi, kendinde-şeylerin gerçek görünüşleriydi. Böylece, gerçek alanından ayrılmak istemeyen bir taşınan bilgini (*paléontologiste*), Plehanov’a göre, ikinci çağın tarihini, iktiyozorusların tasarımlarının ışığı altında yazmalıydı. Burada da gene tekbençiliğe kıyasla bir adım ileri gitmiş olmuyoruz.”

İşte, bir mahçüm, bütünlüğü içinde, uslamaması, (kısıltılması mümkün olmayan bu aktarmanın uzunluğundan dolayı okurdan özür diliyoruz) karmakarışıklığın birinci sınıf bir örneği olarak ölümsüzleştirmeye değer bir uslamaması.

Bazarov, Plehanov’u yakaladığını sanıyor. Eğer, diyor [sayfa 81] kendi kendine, kendinde-şeylerin bizim duyu örgenlerimiz üzerindeki etkileri dışında, kendilerine özgü hiç bir görünüşleri yoksa, İkinci zamanda, ancak iktiyozorusların duyu örgenlerince algılanan “görünüşleri” altında vardı. Ve bir materyalistin uslamaması bu mu olacaktı?! “Görünüş” “kendinde-şeyler”in duyu örgenleri üzerindeki etkisinin sonucu olduğuna göre, bundan, şeylerin her türlü duyu örgeninden *bağımsız olarak var olamayacakları* sonucu mu çıkardı??

Bir an için varsayalım ki, Bazarov Plehanov’u “gerçekten anlamamıştır” (bu varsayım ne denli olanaksız görünürse görünsün), ve Plehanov’un dili ona, pek açık görünmemiştir. Öyle olsun! Ama soruyoruz: Bazarov, (Rus mahçularına göre mater-

yalızmin biricik temsilcisi olan!) Plehanov'un sırtından hokkabazlık mı yapıyor, yoksa *materyalizm* sorununu aydınlatmak mı istiyor? Eğer Plehanov, size, bulanık ya da çelişkili vb. görünüyorsa, niçin başka materyalistleri almıyorsunuz? Başkalarını tanımıyor musunuz yoksa? Bilisizlik bir kanıt değildir,

Eğer gerçekten, Bazarov, dış dünyanın, bizim bilincimizin dışında ve ondan bağımsız *şeylerin* varlığının kabulünün materyalizmin temel önermesi olduğunu bilmiyorsa, gerçekten eşi bulunmaz koyu bir bilisizlik olgusu karşısındayız demektir. Okura şunu hatırlatalım ki, Berkeley, 1710'da, materyalistleri bilincimizden bağımsız olarak varolan ve bilincimizce yansıtılan "kendinde-nesnelere"nin varlığını kabul ettikleri için, kınamıştı. Kuşkusuz, herkes, materyalizme karşı, Berkeley'den ya da herhangi bir kimseden yana olmakta serbesttir. Bu, söz götürmez bir şeydir. Ama tüm materyalizmin temel önermesini budayıp kuşa çevirerek ya da görmezlikten gelerek materyalistlerden sözetmenin de soruna akıllalmaz bir karışıklık getirmek olduğu da, aynı ölçüde söz götürmez.

Plehanov, idealizmde öznesiz nesne olmadığı ve materyalizmde ise nesnenin öznenin bağımsız olarak var olduğu ve bu [sayfa 82] nesnenin, öznenin bilincinde aşağı yukarı uygun bir biçimde yansıdığını söylediğinde haklı mıydı? Eğer bu doğru *değilse*, marksizme birazcık saygısı olan herhangi biri, Plehanov'un *bu* yanlıgısını göstermeliydi, materyalizm ve insandan önceki doğanın varlığı konusunda, Plehanov'u *değil*, ama başkalarını, Marks'ı, Engels'i ya da Feuerbach'ı ele almalıydı. Ama eğer bu doğru ise, ya da en azından, siz, burada bir yanlış bulacak durumda değilseniz, o zaman kartları karıştırma ve okurun kafasında idealizmden farklı olan materyalizmin en temel kavramlarını bulandırma çabanız sözcüğün tam anlamıyla bir ahlaksızlıktır.

Plehanov'un söylediği en küçük sözden *bağımsız olarak*, bu sorunla ilgilenen marksistler için (belki de Bazarov *bilmiyordu?*), bilindiği gibi, bir materyalist olan ve gene çok iyi bilindiği gibi, Marks ve Engels'in, Hegel'in idealizminden kendi materyalist felsefelerine ulaşmalarına yardımcı olan L. Feuerbach'ın görüşünü aktaracağız. Feuerbach, R. Haym'a ya-

nıtında şöyle yazıyordu:

“İnsanın ya da bilincin nesnesi olmayan doğa, kurgul (*spéculative*) felsefeye göre, ya da en azından idealizme göre, terimin Kant’taki anlamında bir kendinde-şey [bizim mahçcılarının, materyalistlerin kendinde-şeyi ile Kant’ın kendinde-şeyi arasında yarattıkları karışıklıktan tekrar sözedeceğimiz], her türlü gerçeklikten yoksun bir soyutlamadır; ama gene de idealizmin batmasına yol açan doğadır. Doğa bilimleri, hiç değilse bugünkü durumlarında, zorunlu olarak, bizi, insanın varlığının koşulları henüz bulunmadığı, doğanın, yani yeryüzünün, insan gözü ve insan zekası için henüz bir gözlem nesnesi olmadığı, bunun sonucu olarak, doğanın kesinlikle insana yabancı bir varlık olduğu (*absolut unnmenschliche Wesen*) bir noktaya geri götürür, idealizm bunu şöyle yanıtlayabilir: Ama bu doğa, *senin* tarafından algılanan bir doğadır (*von dir gedachte*). Ama kuşkusuz, bundan doğanın zaman içinde var olmamış olduğu sonucu çıkmaz, tıpkı Sokrates [sayfa 83] ve Platon’u düşünmediğim zaman, onların benim için var olmadığı olgusundan, Sokrates ve Platon’un, bir zamanlar gerçekten bensiz var olmadıkları sonucu çıkarılmayacağı gibi.”³⁸

İşte Feuerbach’ın, insanın ortaya çıkmasından önceki doğanın varlığı açısından materyalizmi ve idealizmi değerlendirmesi böyledir. “Modern olguculuğu” bilmeyen; ama eski idealist bilgiççiliği derinlemesine bilen Feuerbach, Avenarius’un bilgiççiliğini (“gözlemcinin zihinsel olarak katılması”) çürüttü. Oysa Bazarov, bize, idealistlerin bu bilgiççiliğini yinelemekten öte, kesinlikle yeni bir şey vermiyor: “Eğer orada [insandan önceki yeryüzünde] bulunsaydım, böylece dünyayı görmüş olurdum,” (*Marksist Felsefe “Üzerine” Denemeler*, s. 29.) Başka bir deyişle: Eğer, tamamen saçma ve doğa bilimlerine aykırı bir varsayım yaparsam (insan, kendisinden önceki evrenin bir gözlemcisi olabilir), felsefemin iki yakasını bir araya getirmiş olacağım!

Ancak bundan sonra, Avenarius’un, Petzoldt’un ve Wil-

³⁸ L, Feuerbach, *Sämliche Werke*, herausgegeben von Bolin und Jodl, c. VII, Stuttgart 1903, s. 510; ya da Karl Gün, *L. Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass. sowie in seiner philosophischen Charakterentwicklung*, I. cilt, Leipzig 1874. s. 423-35.

ly'-nin içine düştükleri “güçlük”ten tek sözcükle sözetmeyen ve her şeyi karmakarışık ederek okura artık materyalizm ile tekbencilik arasında herhangi bir ayırımın görülemediği böyle bir salata sunan Bazarov’un verdiği bilgiler ve kullandığı yazın yöntemleri üzerinde bir yargıya varılabilir, idealizm, “gerçekçilik” olarak sunulur, materyalizm ise, şeylerin duyu örgenleri üzerindeki etkilerinin dışındaki varlıkların yadsınmasının kendisine mal edildiğini görür! Evet, evet, ya Feuerbach materyalizm ile idealizm arasındaki en temel ayrımları bilmiyordu, ya da Bazarov ve ortakları felsefenin en temel gerçeklerini tamamen yeni tarzda değiştirmişlerdir.

Ya da Valentinov’u alınız. Doğal olarak, Bazarov’un hayranı görünen bu filozofa bakınız: 1° “Berkeley, özne ve [\[sayfa 84\]](#) nesnenin ilişkisinin bağlaşımacı (.*corrélativiste*) teorisinin kurucusudur.” (s. 148.) Ama bu, Berkeley idealizmi değildir, yok canım! Bu, “derin bir tahlil”dir! 2° “Teorinin temel önermeleri, Avenarius tarafından, onun alışılmış idealist yorumlama [başka bir şey değil, yalnız yorumlama!] biçimleri [!] dışında en gerçekçi şekilde ifade edilmişlerdir.” Görüyorsunuz, yutturmacıyla çocuk kandırıyor! 3° “Avenarius’un, bilginin çıkış noktası hakkındaki anlayışı şudur: her birey, belirli bir çevre içerisinde bulunur; bir başka deyişle, birey ve çevre bir ve aynı düzenlemenin birbirine bağlı ve birbirinden ayrılmaz [!] terimleriyle verilmişlerdir, (s. 148.) Çok hoş! Bu idealizm değildir –Valentinov ve Bazarov materyalizmin ve idealizmin üstüne çıkmışlardır– bu, nesne ile öznenin en “gerçekçi” “ayrılmazlığı”dır. 4° “Karşıt olumlama: uygun düşen bir merkez terim olmadan, birey olmadan, karşı-terim olmadığı doğru mudur? Besbelli ki [!] hayır. ... En eski İkel çağda (*archéenne*) ormanların yeşermekte oldukları bilinir ... bu sırada insan henüz yoktu!” (s. 148.) Bu demektir ki, ayırlamaz olan ayrılabilir! Bu “apaçık” değil mi? 5° “Bilgi teorisi açısından kendinde-nesne sorunu gene de saçma olarak kalır.” (s. 148.) Kuşkusuz! Henüz duyumlarla bezenmiş organizmalar olmadıkları zaman, nesnelere gene de duyumlarla *özdeş* “öge karmaşaları” idiler! 6° “Schubert-Soldern ve Sdiuppe’nin temsil ettikleri içkinci okul, bu [!] fikirleri uygun düşmeyen yanlış bir biçimde ifade etmiştir ve tekbencilik

cilik çıkmazına saplanmıştır.” (s. 149.) “Bu fikirler”in kendileri, tekbencilik taşımazlar, ve ampiryokritisizm hiç bir şekilde, Avenarius hakkında sempatilerini açıklarken yalan söyleyen içkincilerin gerici teorilerinin değişik bir çeşidi değildir!

5. İNSAN BEYİNİ İLE Mİ DÜŞÜNÜR?

Bazarov bu soruyu kesin olarak olumlu biçimde yanıtıyor, Şöyle diyor: “Eğer, Plehanov’un ‘bilinç maddenin bir [sayfa 85] iç [? Bazarov] durumudur’ tezi, daha doyurucu bir biçimde, örneğin ‘her ruhsal süreç, beyin sürecinin bir işlevidir’ biçiminde ifade edilmiş olsaydı, ne Mach, ne de Avenarius buna karşı çıkmazlardı.” (*Marksist Felsefe “Üzerine” Denemeler*, s. 29.)

Sıçan, kediden daha korkunç bir hayvan tanımaz. Maeh’in Rus öğretilileri de Plehanov’dan daha kuvvetli bir materyalist tanımıyorlar. Gerçekten Plehanov, bilincin maddenin bir iç durumu olduğu materyalist savını dile getiren *tek* ya da ilk kişi miydi? Ve eğer, Plehanov’un açıkladığı bu materyalist formül Bazarov’un hoşuna gitmiyorsa, ne diye Engels’i ya da Feuerbach’ı değil de, Plehanov’u alıyor?,

Çünkü mahçular gerçeği tanımaktan korkuyorlar. Onlar sadece Plehanov’la savaşıyormuş gibi yaparak materyalizmle savaşıyorlar; korkaklık ve ilkesizlik!

Ama biz geçelim ampiryokritisizme. Avenarius, düşüncenin, beynin bir işlevi olduğuna “karşı çıkmayacaktı”. Bazarov’un bu sözleri, salt ve basit gerçek olmayanı içeriyor. Avenarius materyalist teze *karşı çıkmakla* kalmıyor, onu çürütmek için bütün bir “teori” kuruyor. “Bizim beynimiz, diyor Avenarius, *İnsanın Dünya Anlayışı*’nda, düşüncenin yurdu, merkezi, yaratıcısı, aleti ya da örgeni, taşıyıcısı ya da dayanağı vb. değildir (s. 76, Mach tarafından, onaylanarak *Duyumların Tahlili*’nde, s. 32, aktarılıyor). “Düşünce beyinde eğleşmez ya da beyin hükümdarı değildir, düşünce beyin öteki yarısı ya da öteki yanı vb. değildir; o bir ürün ya da hatta fizyolojik bir işlev değildir, ya da beynin herhangi bir durumu da değildir.” (*Ibid.*) Avenarius, *Düşünceler*’inde daha az açık değildir: “Tasarımlar, beynin (fizyolojik, ruhsal psiko-fizik) işlevleri değildir.” (*Op. cit.*, § 155, s.

419.) Duyumlar “beynin ruhsal işlevleri” değildir. (§ 116.)

Böylece, Avenarius’a göre, beyin düşüncenin örgeni değildir ve düşünce de beynin işlevi değildir. Engels’e bakalım, hemen, bunlara taban tabana karşıt, açıkça materyalist olan [sayfa 86] formüller bulacağız. “Düşünce ve bilinç, diyor Engels *Anti-Dühring*’de, insan beyninin ürünleridir.”^[22] Bu düşünce aynı kitapta, birçok kez tekrarlanmıştır. *Ludwig Feuerbach*’ta Feuerbach ve Engels’in görüşlerinin şu aşağıdaki açıklamasını buluyoruz: “Duyularla algılanabilen, kendimizin de ait bulunduğu maddi dünya (*stofflich*) tek gerçektir”, “bilincimiz ve düşüncemiz, bize ne kadar yüce görünürse görünsünler, ancak maddi, bedensel bir örgenin, beynin ürünleridir (*Erzeugnis*). Madde aklın bir ürünü değildir, ama akim kendisi maddenin üstün bir ürününden başka bir şey değildir, işte bu, kuşkusuz, arı materyalizmdir.” (Almanca 4. baskı, s. 18.) Ya da doğanın süreçlerinin “düşünen beyin içindeki”^[23] yansısından vb., vb. sözettiği 4. sayfa.

Avenarius bu materyalist görüşü reddeder, “beynin düşüncesini” “doğa bilimlerinin fetişizmi” diye nitelendirir, (*İnsanın Dünya Anlayışı*, Almanca 2. baskı, s. 70.) Avenarius, bu noktada doğa bilimleri ile olan mutlak çelişkisi konusunda hiç bir yanılısamaya kapılmıyor. O, Mach ve bütün içkinciler gibi, doğa bilimlerinin bilinçsiz, kendiliğinden materyalist bir anlayışa dayandıklarını kabul eder. Açıkça, “egemen psikoloji” ile tam bir uyumsuzluk içinde olduğunu söyler. (*Düşünceler*, s. 150 vb..) Bu .egemen psikoloji, kabul edilemez bir “introjection” meydana getirir (filozofumuzun sancılı bir doğumla dünyaya getirdiği yeni bir sözcük daha!); başka terimlerle söylersek, bu psikoloji, düşünmeyi beynin içine sokar ya da duyumları bize yerleştirir. Bu “iki sözcük” (*in uns*, bize), diye devam ediyor Avenarius, ampiryokritisizmin karşı çıktığı varsayımı (*Annahme*) içerir, “işte bu görülen şeyleri vb. insanın içme sokmaya (*Hineinverlegung*) introjection diyoruz.” (s. 153, § 45.)

“İlke olarak”, *introjection*, “önümde” (*vor mir*, s. 154) yerine “bende”yi koyarak (gerçek) çevrenin bütünleyici parçasını (düşüncel-ideal) düşünmenin bütünleyici bir parçası haline getirmekle “dünyanın doğal anlayışından” [sayfa 87] (*natürlicher*

Weltbegrift) uzaklaşır. (*İbid.*) “*introjection* verilmiş olanın içinde [ya da bizim bulunduğumuz şeyin içinde, *im Vorgefundenen*] açıkça ve serbestçe, kendini gösteren *améca-nique*’ten [ruhsal yerine yeni bir sözcük], merkezi sinir sistemi içinde gizemli bir şekilde kendini gizleyen bir şey [Avenarius *Latititrendes* diyor – “yeni” bir sözcük daha] yapar”. (*İbid.*)

İşte gene ampiryokritikçilerin ve içkincilerin “safça gerçekçiliğin” ünlü savunmasında farketmiş olduğumuz aynı *yutturmaca* ile karşı karşıyayız. Avenarius burada, Turgenyev’in düzenbazının öğüdünü tutuyor:^[24] Kendinde gördüğün tüm kusurlara karşı büyük bir enerjiyle isyan et. Avenarius idealizmle savaşır görünmeye çabılıyor: felsefi idealizm çoğu kez *introjection*’dan çıkarılır diyor, kısacası, dış dünya duyuma, tasarıma, vb.’ye dönüşür; ama ben “safça materyalizmi” savunuyorum; bütün verilmiş olanın, “*Ben*”i ve çevrenin eksiksiz gerçeğini, dış dünyayı insanın beyninin içine sokmaksızın savunuyorum.

Ünlü düzenleme örneğinin gözlerimizin önüne serdiği safsatanın tam bir eşi. İdealizme saldıran okurun yönünü saptıran Avenarius, gerçekte, biraz değişik sözcüklerle idealizmi savunuyor: Düşünce beynin bir işlevi değildir; beyin düşüncenin örgeni değildir; duyular sinir sisteminin işlevi değildirler; evet öyle! Duyular sadece bir yanlarıyla ruhsal “öğeler”dir ama öteki yanlarıyla (öğeler “özdeş” olmalarına karşın) fiziksel-dirler. Avenarius, karmakarışık yeni terminolojisi ile, yeni bir “teoriyi” düe getirmek iddiasında olan karmaşık, ağıdalı yeni sözcüklerle, sonunda hep temel idealist önermesine dönmek üzere yerinde saymaktan başka bir şey yapmaz.

Ve bizim Rus mahçılanımız, (örneğin Bogdanov), “yutturmacayı” farketmedilerse de, ve idealizmin “yeni” savunmasında onun çürütülmesini gördülerse de, meslekten filozoflar, ampiryokritisizm tahlillerinde, Avenarius’un fikirlerinin [sayfa 88] gerçek yapısını, ağıdalı, karmaşık terminoloji bir kez soyulup atılınca çıplak halleriyle, aklıbaşında bir değerlendirmesini vermişlerdir.

Bogdanov 1903’te şöyle yazıyordu (“Otoriter Düşünce” *Toplum Psikolojisi* derlemesi içinde yayımlanan makale, s. 119

ve devamı):

“Richard Avenarius, ruh ve beden ikiciliğinin gelişmesinin en eksiksiz, en uyumlu felsefi görünümünü sunmuştur. Onun *introjection teorisinin* özü şudur: [”biz yalnız fiziksel cisimleri doğrudan doğruya gözlüyoruz ve başkasının heyecanları üzerine, yani başkasının ruhsal yapısı üzerine sadece varsayımlarla fikir yürütebiliriz.] ... Bu varsayım, başka bir kişinin heyecanlarının onun bedeninde yerleşmiş olduğu, onun organizmasına sokulmuş, (*entrojekte* [*introjectée*] edilmiş) olmaları olgusuyla karmaşıklaşır. İşte bu, bir sürü çelişkilere varan gereksiz bir varsayımdır. Avenarius, ikiciliğin, sonra felsefi idealizmin gelişiminin bir dizi tarihsel evrelerini gözlerimizin önüne sererek, sistemli olarak bu çelişkileri belirtiyor. Ama burada onu izlememize hiç de gerek yok. ... *Introjection* düşünce ve beden ikiciliğinin bir açıklaması görevini görür.”

Bogdanov, “*introjection*”un ikiciliğe karşı yönelik olduğuna inanarak profesörce felsefe oltasına takıldı. Materyalizme karşı yöneltilmiş *zokayı* farketmeden, Avenarius’un kendisinin yaptığı *introjection* değerlendirmesini itibari *değeriyle* kabul etti. *Introjection*. düşüncenin beynin bir işlevi olmasını, duyumun insanın merkezi sinir sisteminin bir işlevi olmasını yadsır; yani, materyalizmi çürütmek için fizyolojinin en temel gerçeğini yadsır. Böylece “ikicilik” (Avenarius’un idealizme karşı bütün diplomatça öfkesine karşın), *idealist bir biçimde* çürütülmüştür, çünkü duyum ve düşünce, burada, ikincil etkenler, maddenin türevleri olarak değil de, *birincil* etkenler olarak görünürler Avenarius, ikiciliği, ancak öznesiz nesneyi, düşüncesiz maddeyi, duyumlarımızdan [*sayfa 89*] bağımsız olarak dış dünyayı “çürüttüğü” ölçüde çürütülmüştür, yani idealist bir biçimde çürütülmüştür. Avenarius, bizim “*Ben*”imizi olduğu kadar, ağacı, yani çevreyi de kapsayan “tam” deneyin “çözülmez” bağları teorisini güçlendirmek için ağacın görünen imgesinin benim ağtabakamın, sınırlarımın ve beynimin işlevi olduğu olgusunu yadsımak gibi saçma bir yadsımaya gerek duymuştur.

Introjection teorisi, değişmez bir biçimde, düşüncenin beynin işlevi olduğunu, duyumların, yani *dış dünyanın* imgerlerinin *bizde* var olduklarını, bunların bizim duyu örgenlerimiz

üzerindeki etkisi ile meydana geldiklerini doğrulayan doğa bilimlerine aykırı her türlü idealistçe saçmalıkları insanın kafasına sokan karışıklıktan başka bir şey değildir. “Düşünce ve beden ikiciliğinin materyalizm tarafından (yani materyalist bir-cilik) ayıklanması, düşünce ancak ikincil bir etken, beynin bir işlevi, dış dünyanın bir yansıması olduğundan, düşüncenin cisimden bağımsız bir varlığı olmadığını öğretmesindedir. “Düşünce ve beden ikiciliği”nin idealist ayıklanması (yani idealist bir-cilik) ise, düşünce bedeninin bir işlevi *değil*, ama “çevre” ve “Ben” ancak aynı “öge karmaşalarının çözülmez bağlantısı halinde var olmak üzere, birincil etken saymasındadır. “Düşünce ve beden ikiciliği”ni ayıklamanın bu birbirine taban tabana karşıt iki yöntemi dışında yalnız seçmecilik, yani şu materyalizmle idealizmin anlamsız karışımı olan seçmeciliktir. Ve işte Bogdanov ve ortaklarına, “materyalizme ve idealizme yabancı gerçek” olarak gözüken Avenarius’un bu karışıklığıdır.

Oysa meslekten felsefeciler, Rus mahçuları kadar saf-dil ve onlar kadar kolay inanır değildirler. Bu sıradan profesörlerden herbiri, doğrusu, “*kendi*” materyalizmi çürütme sistemini ya da en azından “*kendi*” materyalizmle idealizmi “uzlaştırma” sistemini savunur; ama rakiplerine gelince, onlardaki bütün “orijinal”, “modern” sistemlerin hepsinin orasına burasına dağılmış tutarsız materyalizm ve idealizm [sayfa 90] kırıntılarını acımasızca ortaya sermekten geri durmazlar. Birkaç genç aydın Avenarius’un oltasına takılmışsa da, oltanın her bir çeşidini görmüş olan eski kurt Wundt’a oyun etmek olanaksızdı. İdealist Wundt, *introjection teorisinin anti-materyalist eğilimini överek* Avenarius’un taktığı maskeyi kabaca yırttı.

“Eğer ampiryokritisizm, diye yazıyor Wundt, kaba materyalizmi, beynin düşüncesi ‘olduğu’ ya da beynin düşünce ‘ürettiği’, onun gerçek gözlem ve ifadeyle hiç bir şekilde ortaya konamayacak bir ilişki ifade ettiği [açıktır ki, Wundt için insanın beyin olmadan da düşünmesi bir “olgudur”!] şeklinde ifadeleri yüzünden suçluyorsa ... kuşkusuz, bu suçlama iyi bir temele oturtulmuştur.” (*Op. cit.*, s. 47-48.)

Kuşkusuz: İdealistler, her zaman, ikircikli Avenarius ve Mach’la birlikte materyalizme karşı yürüyeceklerdir! Ne yazık

ki, diye ekliyor Wundt, bu *introjection* teorisinin “bağımsız dı-
rimsel diziler öğretisiyle herhangi bir ilişkisi yoktur ve öyle gö-
rünüyor ki sonradan akla gelen bir düşünce olarak ve oldukça
yapay bir biçimde ona eklenmiştir.” (s. 365.)

Introjection'a, diyor O. Ewald, “ampiryokritisizmin kendi
yanlışlarını örtmek için gerek duyduğu bir uydurmadan başka
bir gözle bakılma malıdır”. (*Op. cit.*, s. 44.)

“Garip bir çelişkiye tanık oluyoruz: Bir yandan
introjection'un ayıklanması ve dünyanın doğal anlayışının ye-
niden kurulması, dünyaya yaşayan gerçeğinin niteliğini geri
vermeyi amaçlamaktadır; öte yandan, ampiryokritisizm, ilke
düzenlemesini kabul ederek, düpedüz idealist bir teoriye, kar-
şı-terim ve merkez terimin mutlak karşılıklı ilişkisi (*correlati-
vité*) teorisine götürür. Avenarius böylece bir kısır döngü için-
de dener durur. O idealizme karşı savaşa çıktı, ama düşmanla
süngü süngüye gelmenin eşliğinde, silahları, onım önüne bıra-
kiverdi. Nesnelere dünyasını öznenin boyunduruğundan kurtar-
mak istiyordu, ama yeniden bu dünyayı [sayfa 91] özne ye bağladı.
Onun eleştirisiyle gerçekten yıkılmış olduğu, idealizmin gerçek
bilgibilimsel ifadesinden çok onun bir karikatürüdür.” (*Ibid.*, s.
64-65.)

“Avenarius'tan sık sık aktarılan, beyin, düşüncenin ne
yeri, ne örgeni ne de taşıyıcısıdır biçimindeki bilge sözü, diyor
Norman Smith, bu iki şey arasındaki ilişkileri belirtmek için sa-
hip olduğumuz terimlerin yadsınmasıdır. (*Op. cit.*, s. 30.)

Wundt'un onadığı *introjection* teorisinin, sistemli bir
biçimde “doğalcılıkla ve bilinemezlikle” ve özellikle (ama
Huxley'in materyalizminin, Engels'in kınadığı gibi, kararlılık
ve açıklıktan yoksun oluşu yüzünden değil de) bilinemezliği
gerçekte materyalizmi gizlemeye yaradığı için T. Huxley ile sa-
vaşan açık sözlü tinselci (*spiritualiste*) James Ward'ın³⁹ ilgisini
çekmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Belirtelim ki, her türlü felsefi hilelerden kaçman
ve *introjection*'u, düzenlemeyi ya da “evrenin öğelerinin
bulunması”nı kabul etmeyen Mach'ın İngiliz öğretisi K. Pear-

³⁹ James Ward, *Naturalism and Agnosticism*, 3. Baskı, Londra 1906, c.
II, s. 171-72..

son, bütün bu “örtülerden” sıyrıldığında, Mach’ın öğretisinin kaçınılmaz tümdengelimlerine, yani salt öznel İdealizme varır. Pearson “öğeler”i tanımaz. “Duyu izlenimleri”, işte onun İlk ve son sözü budur. O, insanın, beynin yardımıyla düşündüğünden kuşku duymaz. Ve bu sav ile (bilime uygun bu tek sav ile) onun felsefesinin çıkış noktası arasındaki çelişki, çıplak ve açık seçik olarak kalır. Pearson, maddenin bizim duyu izlenimlerimizden bağımsız olarak varlığı savına karşı koyarken (*The Granatlar of Science*, VII. Bölüm) soğukkanlılığını kaybeder. Berkeley’in bütün kanıtlarını yineleyerek maddenin bir hiçlik olduğunu bildirir. Ama beyin ile düşünce arasındaki ilişkilere geri dönerek, kesin bir ifadeyle açıklar: “Maddi bir mekanizmaya bağlı iradeden ve bilinçten, bu mekanizma olmadan iradeye ve bilince benzeyen hiç bir [sayfa 92] sonuca varamayız.”⁴⁰ Pearson araştırmalarının bu bölümünü özetleyen bir tezi de aşağıdaki gibi formüle eder: “Bilincin bizimkine benzer bir sinir sisteminin ötesinde hiç bir anlamı yoktur; her maddenin bilinçli olduğunu iddia etmek mantık dışıdır [buna karşılık her maddenin dıştaki şeyleri yansıtma özelliği, aslında duyarlıktan az ayırdedilen bir özelliği olduğunu varsaymak mantıklıdır]; daha da mantık dışı olanı, bilincin ve iradenin maddenin dışında var olduğunu iddia etmektir.” (*İbid.*, s. 75, 2. tez.) Pearson bu konuda İçinden çıkılmaz bir duruma düşüyor! Madde, duyu izlenimleri gruplarından başka bir şey değildir; bu onun öncülü, onun felsefesidir. Bundan çıkan sonuca göre duyum ve düşünce birincil etkenlerdir, madde ise ikincil etkindir. Hayır, maddesiz bilinç yoktur, ve hatta, öyle görünüyor ki, sinir systemsiz bilinç de yoktur! Bir başka deyişle bilinç ve duyum ikincil etkenlerdir. Toprak denizi taşır, balina toprağı taşır, deniz balınayı taşır. Ne Mach’ın “öğeleri”, ne de Avenarius’un düzenlemesi ve *introjection*’u bu karşıklığı giderir; bütün yaptıkları, sorunu bulanıklaştırmak, felsefi-bilimsel bir laf salatasıyla yolları tıkamaktır.

Bir sürü “*notal*”lar, “*secural*”lar, “*fidential*”lar, vb., vb. yaratan Avenarius’un özel terminolojisi işte bu saçma sapan dili oluşturur. Bizim Rus mancaları, bu profesör saçmalıklarım, çok

⁴⁰ *The Grammar of Science*, 2. baskı. Londra 1900, s. 50.

kez, utangaçlıktan gelme bir sessizlikle geçirirler; sadece zaman zaman okuru (daha da sersemleştirmek için) kafasına birkaç “*existentiel*” vb. fırlatırlar. Ama safdiller bu laf ebeliğinde özel bir biyo-mekanik görseler de, ağıdalı deyimlerin meraklısı olan Alman filozofları, Avenarius’la alay ederler. “*Notal*” (*notus* – bilmen), ya da şunu veya bunu bilirim demek, kesinlikle aynı şeyi söylemektir, diyor Wundt “Ampiryokritikçi Sistemin İskolastik Niteliği” başlıklı bölümde. Gerçekten hiç bir ışık sızdırmayan koyu bir iskolastik sözkonusudur. Avenarius’un en bağlı öğrettilerinden biri [sayfa 93] olan R. Willy bunu açık yüreklilikle itiraf etmek cesaretini göstermiştir. “Avenarius bir biyo-mekanik hayali kurmuştur, diyor, ama beynin yaşamı ancak olguların bulunmasıyla anlaşılabilir, yoksa Avenarius’unki gibi yöntemlerle değil. Avenarius’un biyo-mekaniği hiç bir yeni gözleme dayanmaz; bu biyo-mekaniğin belirgin özelliği salt kavramların yapısıdır; şunu da ekleyelim ki, kavramların yapıtları bazı perspektifler açan varsayımlar özelliğine bile sahip değildirler, bunlar uzaktaki ufku görmemize engel olan bir duvar gibi basit kur-gul kalıplardan (*blosse Spekuierschablonen*) başka bir şey değildir”.⁴¹

Rus mahçuları, pek yakında, Avrupa’nın burjuva filozofları tarafından çoktan terkedilmiş olan bir şapkanın önünde hayranlıkla kendinden geçen moda meraklılarına benzeyeceklerdir.

6. MACH VE AVENARIUS’UN TEKBENCİLİĞİ

Daha önce gördük ki, özne! idealizm, ampiryokritikçi felsefenin çıkış noktası ve temel öncülüdür. Dünya bizim duyumuzdur, “öğē” gibi, “bağımsız dizi” “düzenleme” ya da “*introyection*” teorileri gibi küçük küçük sözcüklerin yardımıyla, hiç bir şey değiştirilememeksizin törpülenmeye çalışılan temel öncül budur işte. Bu felsefenin saçmalığı, tekbenciliğe, felsefe yapan bireyin varlığından başka bir şeyi tanımamaya varmasının-

⁴¹ R. Willy. *Gegen die Schulweisheit*, s. 160. Kuşksuz bilgiçlik taslayan Petzoldt böyle bir itirafta bulunmayacaktır. Darkafalılığın kendini beğenmiş hoşnutluğuyla Avenarius’un “biyolojik” iskolastizmini geveleyip duruyor. (c. I, 2. bölüm.)

dadır. Ama bizim Rus mahçuları, okurları nı, Mach'a yöneltilen "idealizm, hatta tekbencilik suçlamasının "aşırı bir öznelcilik" olduğu konusunda inandırmaya çalışıyorlar. Bogdanov'un *Duyumların Tahlili*'nin Rusça çevirisinin önsözünde (s. xi) dediği de budur, ondan sonra bütün Mach takımının, çok çeşitli tonlarda yineledikleri de [sayfa 94] budur.

Kendi tekbenciliklerini gizlemek için Mach ve Avenarius'un kullandıkları yöntemleri inceledikten sonra, şunu eklemek zorundayız: iddiaların "aşırı öznelciliği" baştan aşağı Bogdanov ve ortaklarının işidir, çünkü, en değişik akımların felsefi yazındaki yazarları, uzun süreden beri Mach öğretisinin büyük günahını, bütün kılıkları altından çıkarıp açıklamışlardır. Biz, mahçularımızın bilisizliğinin "öznelciliğini" yeterince ortaya koyan görüşleri *sıralamakla* yetinelim. Bununla ilgili olarak şunu da belirtelim ki, meslekten filozofların hemen hemen hepsi idealizmin değişik çeşitlerine yakınlık duyarlar: İdealizm, onların gözünde, bizim, biz marksistlerin gözünde olduğu gibi bir kınama nedeni değildir; ama Mach'ın felsefe eğiliminin gerçekte idealist olduğunu saptayarak, idealist bir sisteme, kendilerince daha tutarlı olan başka bir idealist sistemle karşı çıkıyorlar.

O. Ewald, Avenarius'un öğretisinin tahliline ayırdığı kitabında şöyle yazıyor: "Ampiryokritisizmin yaratıcısı *volens nolens** [* İster istemez. - ç.] kendini tekbencilığe mahkûm ediyor." (*Loc. cit.*, s. 61-62.)

Mach'ın *Erkenntnis und Irrtum*'a yazdığı önsözde kendisi ile dayanışmasını özellikle belirttiği öğrencisi Hans Kleinpeter diyor ki: "Mach, bize, bilgibilimsel idealizmin doğa bilimlerinin istemleriyle bağdaşırılığının bir örneğini sunuyor [seçmecilere göre her şey "bağdaşabilir"!], öyle bir örnek ki, o, doğa bilimlerinin tekbencilikte durup kalmaksızın pekala tekbencilliği hareket noktası olarak alabileceğini göstermektedir." (*Archiv für Systematische Philosophie*,^[25] c. VI, 1900, s. 87.)

E. Lucka, Mach'ın *Duyumların Tahlili*'ni incelerken şöyle diyor: "Bu yanlış anlaşılma (*Missverständnis*) bir yana bırakılırsa, Mach salt idealizm alanında yer alır. ... Mach'ın neden Berkeley'in bir öğretisi olmaya karşı savunmaya [sayfa 95] geçtiğini bir türlü anlayamıyoruz." (*Kant-Studien*,^[26] c. VIII, 1903, s.

416, 417.)

Mach'ın yukarda değinilen önsözde desteklediğini söylediği (*Erkenntnis und Irrtum*, 1806, Önsöz, s. x, Mach'ın daha önceleri sandığından daha yakın “fikir akrabalığı”) en gerici kantçılardan biri W. Jerusalem şöyle diyor: “Tutarlı görüngücülük (*phénoménalisme*) tekbenciliğe varır.” – Kant'tan da bir şey almak gerek elbette! (Bkz: *Der kritische Idealismus und die reine Logik*, 1905, s. 26.)

R. Höningwald: “... İçkinciler için ve ampiryokritikçiler için seçenek şudur: ya tekbencilik ya Fichte, Scbelling ya da Hegel'in metafiziği.” (*Über die Lehre Humes von der Realität der Aussendinge*, 1904, s. 68.)

İngiliz fizikçisi Oliver Lodge, materyalist Haeckel'i sert bir dille azarladığı yapıtında, sanki herkesçe bilinen bir şeymiş gibi “Mach ve Pearson gibi tekbenciler”den söz ederek geçiyor. (Sir Oliver Lodge, *la Vie et la Matière*, Paris 1907, s. 15.)

İngiliz doğacılarının organı *Nature*^[27] dergisi, geometri-ci E. T. Dickson'ın ağzından mahçı Pearson hakkında çok belirgin bir görüş açıkladı, bu görüş, yeniliği dolayısıyla değil, ama Rus mahçıların Mach'ın felsefi kanışıklıklarını “doğa bilimleri felsefesi” olarak safça benimsedikleri için aktarılmaya değer. (A. Bogdanov, *Duyumların Tahlili*’ne önsöz, s. xii, vd..)

“Pearson'ın bütün kitabının temeli, diye yazıyor Dickson, duyumlarımızdan başka bir şeyi doğrudan tanıyamadığımızı göre, öyleyse, bizim yaygın olarak sözünü ettiğimiz nesnel ya da bizim dışımızda olan ya da bunların çeşitlemeleri olan şeyler, duyu izlenimleri grupları ve böyle grupların sıralanışlarından başka bir şey değildir, şeklindeki önermedir. Profesör Pearson, bununla birlikte, kendisinininkinden başka bilinçlerin varlığını kabul ediyor, bunu, yalnızca kitabını onlara sunarak yapmakla kalmıyor, ama kitabının birçok bölümlerinde [sayfa 96] açık seçik bir biçimde de kabul ediyor.” Pearson, andırışma yoluyla, başka insanların bedensel hareketlerini gözleme yoluyla, bilincin varlığını çıkarıyor: ve başkalarının bilinci gerçek olduğuna göre, benim dışındaki başka insanların varlığını da kabul etmek gerekir! “Kuşkusuz, yalnız dış şeylerin değil, bütün öteki bilincin de gerçek olmadığını ve ancak onun imgelemin-

de varolduğunu ileri süren tutarlı bir idealisti böyle çürütmek olanaksızdı; ama başka bilinçlerin gerçekliğini kabul etmek onların farkında oluşumuzu sağlayan, insan bedenlerinin dış görünümü olan araçların gerçekliğini kabul etmek demektir.” Bu çıkmazdan tek çıkış yolu, o da, bizim dışımızda, bizim duyu izlenimlerimize karşılık olan bir nesnel gerçek “varsayımı”nı kabul etmektir. Bu varsayım duyu izlenimlerimizin doyurucu bir açıklamasını sağlar. “Profesör Pearson’ın herkes gibi buna İnandığı yolunda ciddi bir kuşku duyamam. Ancak eğer böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmek zorunda kalsaydı, *The Grammar of Science* kitabının hemen hemen bütün sayfalarını yeniden yazması gerekirdi.”⁴²

Mach’ın hayranlık uyandıran idealist felsefesi, görüldüğü gibi, bilginler tarafından ancak alayla karşılanmaktadır.

Bitirirken bir de Alman fizikçisi L. Boltzmann’ın değerlendirmesinden söz edelim. Mahçılar, belki de, daha önce Friedrich Adler’in de dediği gibi, bu fizikçinin eski okuldan olduğunu söyleyeceklerdir. Ama *şimdi* sözkonusu olan fizik teorileri değil, felsefenin en bellibaşlı bir sorunudur. Boltzmann “yeni bilgilimsel dogmalarla gözleri kamaşanlara” karşı şöyle yazıyor: “Ancak duyuların dolaysız algılarından çıkartabileceğimiz bilgilere karşı güvensizlik, eski saf inanışa taban tabana karşıt bir aşırı uca vardı. Deniliyor ki, yalnız duyulabilen algılar bize verilmiştir ve bir ‘adım daha ileri gitmeye hakkımız yoktur. Ama bu sözleri benimseyenler tutarlı olsalardı, hemen bunun ardından gelen soruyu sormaları gerekirdi: bizim kendi dünkü duyu algılarımız da [sayfa 97] verilmiş midir? Bize doğrudan verilmiş olan, sadece duyu algıları dediğimiz şey, ya da sadece düşünce dediğimiz, yani bulunduğumuz anda düşünmekte olduğumuz şeydir. O halde, tutarlı olmak için yalnız kendi öz *Ben*’i dışında bütün insanlığın varlığını değil, ama aynı zamanda geçmiş bütün kavramların varlığını da yadsımak gerekirdi.”⁴³

Bu fizikçi, haklı olarak, Mach ve ortaklarının “yeni” “görüngüsel” görüşünü, felsefede, öznel idealizmi yeniden canlan-

⁴² *Nature*. 21 Temmuz 1892, s. 269.

⁴³ Ludwig Boltzmann, *Populäre Schriften*, Leipzig 1905, s. 132. Ayrıca bkz: s. 168. 177. 187 vb..

dıran eski bir saçmalık olarak alaya alıyor.

Hayır, Mach'ın en temel yanılgısının tekbencilik olduğunu “farkedemeyenler”, “öznel” körlükle malûl olanlardır. [sayfa

98]

İKİNCİ BÖLÜM
AMPİRYOKRİTİSİZMİN VE DİYALEKTİK
MATERYALİZMİN BİLGİ TEORİSİ
II

I “KENDİNDE-ŞEY” YA DA V. ÇERNOV,
FRIEDRİCH ENGELS’İ ÇÜRÜTÜYOR

Bizim mahçılar “kendinde-şey” üzerine o kadar yazı yazmışlardır ki, yazdıklarını bir araya toplasanız dağ gibi bir basılmış kağıt yığını olurdu. “Kendinde-şey” Bazarov’un, Çernov’un, Bermann’ın ve Yuşkeviç’in gerçek *bête noire*’ıdır.^{1*} Ona yakıştırmadıkları hiç bir küfür, etmedikleri hiç bir alay yoktur. Ama kime karşı savaşıyorlar bu baş belası “kendinde-şey” uğrunda? İşte burada mahçı filozofların, siyasi partilere göre bir bölünmesi başlar. Marksist geçinen mahçuların hepsi, yanılmakla, kantçılığın içine düşmekle ve Engels’ten uzaklaşmakla suçladıkları Plehanov’un “kendinde-şeyi” ile savaşıyorlar. (Bu suçlamalardan birincisini [sayfa 99] IV. bölümde ele alacağız; bu-

¹ En çok tiksnilen kimse. - ç.

rada, yalnız ikincisini isleyeceğiz.) Mahçı Bay V. Çernov, narodnik ve marksizmin yeminli düşmanı “kendinde-şey”den ötürü *Engels’e karşı* doğrudan bir savağa giriyor.

İnsan itiraf etmekten utanır ama gizli tutmak da ayıp olurdu: bu kez marksizme karşı açık yürekli düşmanlığı, Bay. Viktor Çernov’u, partimiz içerisindeki yoldaşlardan ve felsefedeki bütün karşıtlarımızdan *daha* ilkeli edebi düşmanlarından biri haline getirdi.^[28] Çünkü yalnız *kötü niyet* (ve ayrıca, belki de, materyalizmi bilmeyişleri?) yüzündendir ki, marksist geçinen mahçular sadece Plehanov’un çevresinde eşelenmek üzere, Engels’i diplomatça uzakta tuttular ve Feuerbach’ı ise tamamıyla görmezden geldiler. Gerçekten de, bu, bir nokta etrafında dönmektir, bizzat öğretmenin görüşlerinin dürüstçe bir incelenmesinden korkakça kaçınarak. Engels’in bir öğrencisine usandırıcı ve küçük gagalamalar ve itirazlardır. Bu ivedi yazılmış notların amacı, mahçılığın gerici niteliğini açığa vurmaktır ve Marks ve Engels’in materyalizminin doğruluğunu ortaya koymak olduğuna göre, marksist geçinen mahçuların Plehanov’a ve ampiryokritikçi Bay V. Çernov’un çürütmüş olduğu Engels’e yönelttikleri yaygaraları bir yana bırakacağız. V. Çernov’un *Felsefe ve Sosyoloji İncelemeleri*’nde “Marksizm ve Deneyüstü Felsefe” adını taşıyan makalesi (Moskova 1907; kitap çoğunlukla 1900’den önce yazılmış makaleleri toplamaktadır), gizlisi saklısı olmayan Marks’ı Engels’e karşı çıkarma girişimiyle başlıyor, Engels’i “safça dogmatik materyalizm”le. “en kaba materyalist dogmatizm”le suçluyor, (s. 29 ve 32.) Bay V. Çernov’un kanısınca, Engels’in, Kant’ın “kendinde-şey” ve Hume’ün felsefi çizgisine karşı öne sürdüğü kanıt bunun “yeterli” örneğidir. Öyleyse, biz de, bu kanıtla başlayalım.

Engels, *Ludwig Feuerbach*’ında idealizm ile materyalizmin temel felsefe akımları olduklarını bildirir. Materyalizm doğayı birinci etken, ruhu ikinci etken sayar; varlığı birinci [sayfa 100] plana, düşüncüyü ikinci plana koyar, idealizm bunun tam tersini yapar. Engels, idealizmin ve materyalizmin “çeşitli okulları”nın filozoflarının bölündüğü bu “iki büyük kamp” arasındaki köklü ayrımı temel taş olarak alır, ve bu iki materyalizm ve idealizm terimini başka anlamlarda kullananları açıkça “karışıklık”la

(*confusionnisme*) suçlar.

“Bütün felsefenin en yüksek sorunu, özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, diyor Engels, düşünce ile varlık arasındaki, ruh ile doğa arasındaki ilişkiler sorunudur.” Engels, filozofları, bu temel sorun bakımından “iki büyük kampa” ayırdıktan sonra, bu temel felsefe sorununun “bir başka yönü daha” olduğunu gösteriyor: “... bizi çevreleyen dünya hakkındaki fikirlerimiz ile bu dünyanın kendisi arasında nasıl bir bağlantı vardır? Düşüncemiz gerçek dünyayı tanıyacak durumda mıdır? Biz, gerçek dünyaya ilişkin tasarımlarımızda ve anlayışımızda, gerçeğin tam, şaşmaz bir imgesini yaratabilir miyiz!”²

“Filozofların büyük çoğunluğu buna olumlu yanıt verir” diyor Engels, ve bu büyük çoğunluğa, materyalistlerin tümünden başka, katksız idealist Hegel gibi en tutarlı idealistleri de koyuyor; Hegel’e göre gerçek dünya, öteden beri varolan bir “mutlak fikrin” gerçekleşmesi idi, insan ruhu, gerçek dünyayı doğru bir biçimde kavrayarak, onda ve onun aracılığıyla “mutlak fikri” kavrar.

“Ama daha bir sürü başka filozof vardır ki [yani hem materyalistler tem de aklıbaşında idealistler] dünyanın tanınması ya da hiç değilse tam olarak tanınması olanağını kabul etmezler. En modern filozoflar arasında Hume ve Kant’ı bunlardan saymak gerekir, bunlar felsefenin gelişmesinde [sayfa 101] son derece önemli bir rol oynamışlardır.”^[29]

Engels’ten aktarılan bu sözlerin ardından Bay V. Çernov kavgaya atılıyor. Kant’ın adının peşine şu notu takıyor:

“1888 yılında, ‘modern’ler arasında Kant ve özellikle Hume gibi filozofları koymak bir hayli garipti. O dönemde, Cohen, Lange, Riehl, Laas, Liebmann, Göring ve ötekilerin adını duymak çok daha doğaldı. Engels, açıkça görülüyor ki, ‘modern’ felsefe konusunda kuvvetli değildi.” (*Op. cit.*, s. 33, not

² F. Engels. *Ludwig Feuerbach vb*, 4. Almanca baskı, s. 15; Rusça çevirisi, Cenevre baskısı, 1905. s. 12-13. Bay V. Çernov *Spiegelbild* sözcüğünü sözlük anlamıyla (ayna yansıması) olarak çeviriyor, Plehanov’u bir “ayna yansıması” yerine, Rusça anlamıyla yalnızca “yansıma”dan söz ederek Engels’in teorisini “çok zayıflatılmış bir biçimde” sunmakla suçluyor. Bu. öküz altında buzağı aramaktır. Almancada *Spiegelbild* sözcüğü, ayrıca, *Abbild* (yansıma, imge-ç.) anlamında da kullanılır.

2.)

Bay Çernov kendine karşı dürüsttür, iktisatta olduğu gibi felsefede de Turgenyev'in Voroşilov'u^[30] ile olan benzerliğini korur, bir bilisiz Kautsky'yi,³ bir bilisiz Engels'i "çok bilmiş" adlara bir başvurmayla tozeder! Tek sıkıntı şu ki, Bay Çernov'un başvurduğu bütün yetkililer, Engels'in, *Ludwig Feuerbach'ının aynı sayfasında* Kant ve Hume'ün uzun zamandan beri çürütülmüş öğretilerinin kadavralarını yeniden canlandırmak isteğiyle hareket eden gerici teorikler diye nitelendirdiği, *yeni-kantçıların* yetkinleridir. Şu Bay Çernov'cuk Engels'in de, aslında (mahçılara göre) yetkili sayılan bu profesör müsveddelerini çürüttüğünü kavrayamadı!

Kant ve Hume'e karşı Hegel'in daha önce ortaya koyduğu ve Feuerbach'ın derinlikten çok, daha zekice olan "kesin" kanıtlarına değindikten sonra, Engels, şöyle devam ediyor:

"Bu felsefi çılgınca hevesin (*Schruller*) en çarpıcı çürütülmesi, bütün ötekilerde olduğu gibi, pratiktir, yani *deney* ve *sanayidir*. Eğer doğal bir olaya değgin anlayışımızın doğruluğunu, bu olayı kendimiz yaratarak, gerekli koşullarının yardımıyla onu meydana getirerek ve dahası, onu kendi amaçlarımızın hizmetine sokarak tanımlayabilirsek, Kant'ın anlaşılamaz [ya da kavranılmaz, *unfassbaren* – bu önemli sözcük hem Plehanov'un çevirisinde ve hem de Bay V. Çernov'un çevirisinde atlanmıştır] "kendinde-şey"i sona erer. Bitkisel ^[sayfa 102] ve hayvansal organizmalarda elde edilen kimyasal tözler, organik kimya bu tözleri birbirinin ardından elde etmeye başlayana dek, böyle "kendinde-şeyler" olarak kaldılar; bundan sonra ise "kendinde-şey" "bizim-için-şey" haline geldi, örneğin tarlalarda artık kızıl kök olarak yetiştirme zahmetine katlanmadığımız, çok daha kolay ve çok daha ucuza maden kömürü katranından elde ettiğimiz kök boyanın renklendirici maddesi alizarin gibi." (*Op. cit.*, s. 16.)^[31]

Bu uslamlamayı alan Bay V. Çernov, kendini tümünden kaybediyor ve zavallı Engels'i yerle bir ediyor. "Hiç bir yeni-kantçı, kuşkusuz, alizarinin maden kömürü katranından daha ucuza

³ V. İlyin, *Tarım Sorunu*, Kısım I, St. Petersburg 1908, s. 135.

ve daha kolay bir yöntemle elde edilebildiğini öğrenmekle şaşırılmayacaktır. Ama katrandan, aynı ucuzlukta alizarinle birlikte bir “kendinde-şey”in çürütülmesi de elde edilsin bakalım, işte bu –yalnız yeni-kantçılar için değil– çok güzel ve eşî görülmelik bir buluş olarak görünecektir.

“Engels, görülüyor ki, Kant’a göre ‘kendinde-şey’in tanımlanamaz olduğunu öğrenerek bu teoremi tersine çevirdi ve her bilinmeyenin kendinde-şey olduğu sonucuna vardı.” (s. 33.)

Bakın Bay mahçı, yalan söyleyin ama ölçüyü kaçırmayın! Çünkü, sözkonusu sorunu bile kavramadan “toz duman” ettiğinizi iddia ettiğiniz Engels’in alıntısını kuşa çeviriyorsunuz, hem de herkesin gözü önünde!

Önce, “Engels’in, ‘kendinde-şey’in bir çürütmesini elde ettiği” doğru değildir. Engels, açıkça ve kesinlikle, *Kant’ın kavranamaz* (ya da bilinemez) kendinde-şeyini çürüttüğünü söyler. Bay Çernov, Engels’in bizim bilincimizden bağımsız şeylerin varlığının materyalist anlayışını bulandırıyor. Sonra, eğer Kant’ın teoremi, kendinde-şeyin bilinemez olduğu biçiminde yorumlanıyorsa, “*karşı*” teoremin şöyle olması gerekir: *bilinemez olan* kendinde-şeydir. Bay Çernov, bilinemezine yerine *bilinmezi koyuyor*, bu yerine koymayı yaparken, gene, Engels’in materyalist anlayışını karıştırdığının ve çarpıttığının farkına varmıyor! [sayfa 103] Kendisine kılavuz edindiği resmi felsefenin gericiileri Çernov’un aklını öylesine çelmişler, öylesine karıştırmışlardır ki, Bay V. Çernov, aktarılan örnekten *hiç bir şey anlamaksızın*, Engels’e karşı bağırıp çağırma koyulmuştur. Mach öğretisinin bu temsilcisine, sorunun ne olduğunu açıklamaya çalışalım.

Engels açıkça ve kesinlikle hem Hume’e hem de Kant’a kargı çıktığını söylüyor. Oysa, Hume’de “bilinemez kendinde-şey” sözkonusu bile değildir, öyleyse bu iki filozof arasında ortak olan nedir? İkisinin de, “görüntüyle görüneni. kavramla kavranılanı, bizim-için-şeyle “kendinde-şey”i birbirlerinden *ilke olarak ayırmalarıdır*. Zaten Hume, “kendinde-şey”! duymak bile istemez, “kendinde-şey” fikri bile, onun gözünde felsefe için kabul edilmez bir şeydir, “metafizik”ten başka bir şey değildir (Hume ve Kant’ın öğretilerinin de dedikleri gibi).

Buna karşılık Kant “kendinde-şey”in varlığını kabul eder, ama onun “bilinemez” olduğunu, ilke olarak görüntüden farklı olduğunu, tamamen farklı bir alana, bilgi ile ulaşılamayan ama inanla ulaşılabilen “öte” (*Jenseis*) alanına ait olduğunu belirtir.

Engels’in itirazının özü nedir? Dün katranın içinde alizarin olduğunu bilmiyorduk, Bugün bunu biliyoruz.^[32] Burada kendini ortaya koyan sorun şudur: Alizarin dün de maden kömürü katranının içinde var mıydı?

Elbette vardı. Bu konuda en ufak bir kuşku göstermek modern doğa bilimleri ile alay etmek olurdu. Evet, eğer böyle ise bundan üç önemli bilgilimsel sonuç çıkar:

1° Şeyler bizim bilincimizden bağımsız olarak, duyumlarımızdan bağımsız olarak bizim dışımızda vardır, çünkü, hiç kuşku yok ki, bu alizarin dün maden kömürü katranında vardı ve gene aynı ölçüde kuşku götürmez ki, dün bu alizarinin varlığı konusunda hiç bir şey bilmiyorduk ve ondan herhangi bir duyum almıyorduk.

2° İlkede, dış görüntü ile kendinde-şey arasında hiçbir [sayfa 104] ayırım yoktur ve olamaz. Ancak bilinenle henüz bilinmeyen arasında ayırım vardır. Bunun ya da ötekinin arasına özel sınırlar koyma gibi felsefi icatlar, kendinde-şeyin dış görüntünün “ötesinde” olduğu konusunda icatlar (Kant), ya da bugün hâlâ şu ya da bu yanı bilinmeyen ama bizim dışımızda varolan bir dünya sorununda kendimizi bazı felsefi bölümlerle ayırabileceğimiz ve ayırmamız gerektiği konusundaki (Hume) icatlar – bütün bunlar tamamen saçma, *Schrulle*,* [Kaçıklık. –ç.] zırva ve uydurmadır.

3° Bilgi teorisinde, bilimin bütün öteki alanlarında da olduğu gibi, diyalektik olarak düşünmek gerekir, yani bilgimizi hazır ve değişmez olarak görmemiz, *bilginin bilgisizlikten* nasıl çıktığını, nasıl eksik, tam doğru olmayan bilginin daha eksiksiz ve daha kesin bir hale geldiğini belirlememiz gerekir.

İnsan bilgisinin gelişmesinin bilisizlikten yola çıktığı kabul edilince, alizarinin maden kömürü katranı içinde bulunuşu kadar basit milyonlarca deneyin, yalnız bilim ve tekniğin tarihinden değil, aynı zamanda hepimizin günlük yaşantısından çıkarılan milyonlarca gözlemin, bize, “kendinde-şeyler”in “bi-

zim-için-şeyler”e dönüştüğünü, duyu örgenlerimizin bir dış nesneden gelen bir izlenimi aldığı anda “dış görüntülerin” ortaya çıkışını, şu ya da bu engelin, varlıkları besbelli olan nesnelerin duyu örgenlerimiz üzerindeki etkisini önlediği anda “dış görüntülerin” ortadan kayboluşunu gösterdiği görülecektir. Bundan zorunlu olarak çıkarılması gereken tek vargı –hepimizin günlük, yaşamımızda yapmış olduğu ve materyalizmin, bilerek, bilginbilimin temeline yerleştirdiği vargı– şeylerin, nesnelerin, cisimlerin bizim dışımızda ve bizden bağımsız olarak var oldukları ve duyularımızın dış dünyanın imgeleri olduklarıdır. Mach’ın bunun karşıtı teorisi (cisimlerin duyum karmaşaları oldukları teorisi) zavallı idealist saçmalıklarda. Bay Çernov’a gelince, o da, [sayfa 105] Engels’e değgin tahliliyle, bir kez daha Voroşilov’un bir eşi olup çıkmıştır; Engels’in başvurduğu basit örnek ona “safça ve garip” görünmüştür! Profesör seçmeciliği ile tutarlı materyalist bilgi teorisini birbirinden ayırdedemediği için, felsefeyi çok bilmiş bilginlerin söz ustalıklarından ibaret sayıyor.

Bay Çernov’un öteki düşüncelerini tahlil etmek ne gerekli ne de olanaklıdır: bunlar hep (materyalistlere göre atomun bir kendinde-şey olduğu iddiası gibi) aynı iddialı boş sözlerdir. Yalnız konumuzla ilgili olan (ve bazı kimseleri şaşırtmış gibi görünen) bir düşüncesini kaydedelim: sözde, Marks, Engels’ten ayrılıyormuş. Sözkonusu olan Marks’ın Feuerbach üzerine *ikinci* tezi ve *Diesseitigkeit** [Beri yanlılık. –ç.] sözünün Plehanov tarafından çevirisidir.

İkinci tez şöyledir:

“İnsan düşüncesinin nesnel bir gerçeğe varıp varamayacağı sorunu teorik değil pratik bir sorundur, insanın, gerçeği, yani düşüncenin gerçekliği ve gücünü, düşüncesinin beri-yanlılığını pratikte tanıtlaması gerekir. Düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği üzerine, pratikten ayrı, pratikten soyutlanmış bir tartışma düpedüz iskolastiktir.^[33]”

Plehanov’da “düşüncenin beri-yanlılığını tanıtlamak*” (sözcük çevirisi) yerine, düşüncenin “görüngünün beri yanında durmadığını tanıtlamak” vardır. Ve Bay V. Çernov kıyameti koparıyor: “Engels ile Marks arasındaki çelişki, böylece aşım de-

recede bir yalınlıkla giderilmiş oluyor. ... Böyle olunca, sanki Marks, Engels gibi, kendinde-şeylerin bilinebilirliğini ve düşüncenin *öte-yanlılığını* ileri sürmektedir.” (Loc. cit., s. 34, not.)

Her bir tümceciği ile karışıklığı iyice karmakarışık hale getiren bir Voroşilov’la ne yapılabilir ki! Bütün materyalistlerin kendinde-şeylerin bilinebilirliğini kabul ettiklerini bilmemek, Bay Çernov, tam bir bilisizliktir, Tezin *hemen ilk* [sayfa 106] tümceciğini atlayıp, düşüncenin “nesnel gerçeği”nin (*gegenstandliche Wahrheit*) düşünce tarafından *gerçek olarak* yansıtılan nesnelere (“kendinde-şeylerin”) *varlığından başka bir* anlama gelmediğini anlamamak bilisizlik ya da sınırsız bir şaşşallıktır Bay Viktor Çernov. Plehanov’un açıklamasından (Plehanov bir açıklama vermiştir, bir çeviri değil), Marks’ın, düşüncenin *öte-yanlılığını* savunduğu “sonucu çıkar” demek, kopkoyu bir bilisizliktir Bay Viktor Çernov. Sadece Hume’ün ve Kant’ın öğretileri, insan düşüncesini “dış görüntülerin beri yanında” durdururlar. Piskopos Berkeley’in yere serdiği 17. yüzyıl materyalistleri de dahil olmak üzere bütün materyalistler için (bu kitabın girişine bakınız) “dış görüntüler”, “bizim-için-şeyler” ya da “kendinde-nesnelere”in *kopyaları*dırlar. Marks’ın düşüncesini bilmek isteyenler, Plehanov’un serbest açıklamasına başvurmak zorunda değillerdir, tam tersine Voroşilov’vari dolambaçlı fantezilere girişecekleri yerde Marks’ın ne demek istediğini anlamayı denemelidirler.

İlginçtir ki: kendilerine sosyalist diyenler arasında Marks’ın “tezler”inin anlamını kavramada isteksiz ya da yeteneksiz kimseler bulunmasına karşılık, zaman zaman çok daha büyük titizlik gösteren burjuva filozoflar bulunabiliyor. Ben Feuerbach’ın felsefesini ve onun Marks’ın “tezler”iyle ilişkisini incelemiş bir yazar tanıyorum. Bu yazar, Feuerbach üzerine kitabının ikinci kısmının üçüncü bölümünü, Feuerbach’ın Marks üzerindeki etkisini incelemeye ayıran Albert Lévy’dir.⁴ Lévy’nin Feuerbach’ı her zaman doğru olarak yorumlayıp yorumlama-

⁴ Albevt Lévy. *La Philosophic de Feuerbach et son influence sur la littérature allemande*. Paris 1901. Feuerbach’ın Marks üzerindeki etkisi konusunda s. 249-333; “Tezler”in bir incelemesi konusunda s. 250-238.

dığını tartışmadan ve onun bilinen burjuva bakış açısından Marks'ı eleştirme biçimi üzerinde durmadan, Marks'ın ünlü "tezler"inin felsefi içeriğini değerlendirmesini anmakla yetineceğiz. "Marks –diyor Lévy birinci tezle ilgili [sayfa 107] olarak– bir yandan, daha önceki materyalizm ve Feuerbach ile birlikte, şeylere değgin tasarımlarımıza uygun düşen gerçek ve bizden ayrı şeyler vardır..."

Görüldüğü gibi Albert Lévy, materyalizmin, yalnız marksist materyalizmin değil, her materyalizmin, "*daha önceki bütün*" materyalizmin de temel tezlerini iyi kavramış: bizim dışımızdaki gerçek nesnelere, fikirlerimizin onlara "uygun düş-tüğü" nesnelere kabul eder. Genel olarak bütün materyalizm için geçerli olan bu basit gerçek sadece Rus mahçuların tarafından bilinmemektedir. Lévy devam ediyor:

"... Marks, öte yandan, materyalizmin etkin kuvvetlerin önemini [yani insan pratiğini] değerlendirme işini idealizme bırakmış olmasından üzüntü duyuyor. Marks'a göre bu kuvvetleri materyalist sistem içinde yeniden bütünleştirmek üzere idealizmin elinden çekip almak gerekir; ama elbette ki, bu etkin kuvvetlere, idealizmin kendilerine tanıyamadığı gerçek ve duyulur niteliği geri vermek gerekecektir. Demek ki Marks'ın düşüncesi şöyledir: nasıl tasarımlarımıza bizim dışımızdaki gerçek nesnelere uygun düşüyorsa, aynı şekilde bizim görüngüsel faaliyetimize de bizim dışımızda gerçek bir faaliyet, şeylerin bir faaliyeti uygun düşer; bu anlamda insanlık mutlak'a yalnız teorik bilgi ile değil, pratik faaliyet ile de katılır; ve böylece insanın bütün faaliyeti, ona teori ile birlikte elele yürüme olanağını sağlayan bir saygınlık, bir soyluluk kazanır: devrimci faaliyet bundan böyle metafiziksel bir özellik kazanır..."

A. Lévy profesördür. Ve profesörlüğe layık bir kimse, materyalistleri metafizikçi olarak suçlamaktan geri duramaz. idealist profesörlere göre, Hume ve Kant'ın öğretilerine göre, materyalizm, hangisi olursa olsun, bir "metafiziktir", çünkü, görüngünün ötesinde (görüntü, bizim-için-şey), bizim dışımızdaki gerçeği görür. Şu halde, A. Lévy'nin, Marks'a göre, "şeylerin faaliyeti" insanlığın "görüngüsel faaliyetine" uygun düşer, yani, insanlığın pratiğinin yalnız görüngüsel [sayfa 108] (Hume ve Kant'ın

anladıkları anlamda) değil, aynı zamanda nesnel ve gerçek bir değeri vardır, demektedir. Pratiğin ölçütünün, daha ileride göreceğimiz gibi (§ 6), Mach'ta, Marks'ta olduğundan bambaşka bir anlamı vardır. "İnsanlık mutlak'a katılır", bu demektir ki, insanın bilgisi mutlak gerçeği yansıtır (aşağıya bakınız § 5). İnsanlığın pratiği, bizim fikirlerimizi denetleyerek, bunlar içinde mutlak gerçeğe uygun olanlarını doğrular. A. Lévy devam ediyor :

"... Bu noktaya gelince, Marks, doğal olarak eleştirinin itirazları ile karşılaşılıyor; o kendinde-şeylerin varlığını kabul etti, bizim teorimiz onun insan diline çevrilmesidir; o, şu yaygın itirazdan kendini kurtaramadı: çevirinin aslına uygun bir çeviri olduğu konusunda size güvence veren nedir? insan düşüncesinin size nesnel bir gerçek verdiği konusunda ne tanıtınız vardır? İşte bu itiraza yanıt veriyor Marks ikinci tezinde." (s. 291.)

Okur şuna dikkat edecektir: A. Lévy, Marks'ın kendinde-şeylerin varlığını kabul ettiğinden bir an olsun kuşku duymuyor!

2. "AŞIŞ" ("TRANSCENSUS") YA DA V. BAZABOV ENGELS'İ "DÜZELTİYOR"

Marksist geçinen Rus mahçuları, Engels'in en kesin ve en açık ifadelerinden *birini*, diplomatça, sessizce geçiştiriyorlarsa da, buna karşılık, aynı yazarın *başka* bir ifadesini, tam Çernov'vari bir tutumla "düzeltiyorlar". Orası burası kırpılmış, değiştirilip bozulmuş aktarma metinlerin anlamını düzeltmek ne kadar cansıkıcı ve güç olursa olsun, Rus mahçularından söz etmek isteyen bir kimse bu işi üstelenmekten kaçınmaz.

Bakın Bazarov, Engels'i nasıl düzeltiyor.

Engels, "Tarihi Materyalizm"⁵ adlı makalesinde, İngiliz

⁵ Bu makale, Engels'in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in İngilizce baskısının Giriş'ini oluşturur ve Engels'in kendisi tarafından *Neue Zeit*'ta, XI, I (1892-1893, Nr. I) s. 15 vd., Alımancaya çevrilmiştir. Yanılmıyorsam bunun tek Rusça çevirisi *Tarihsel Materyalizm* sempozyumunda, s. 162 vd., bulunabilir. Bazarov, *Marksis Felsefe "Üzerine" Denemeler*'de bu parçayı aktarıyor, s. 64. [Sözü geçen makale için bkz: Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975. s. 21 ve devamı.]

[sayfa 109] bilinemezci (Hume'ün izi üzerinde yürüyen filozoflar) üzerine şöyle diyor:

“... Bizim bilinemezci, bütün bilgimizin, duyularımızın bize sağladığı verilere (*Mitteilungen*) dayandığını kabul eder. ...”

Bizim mahçuların yararına şunu da kaydedelim ki, bilinemezci (Hume'ün öğretilisi) de çıkış noktası olarak *duyumları* kabul eder ve bilgi için başka hiç bir kaynak tanımaz. Bilinemezci salt bir “*olgucu*”dur. “Modern olguculuk” yanlıları duyduk duymadık demesinler!

“... Ama, diye [bilinemezci] ekler: ‘duyularımızın bize algıladıkları nesnelere tam ve doğru imgelerini (*Abbilder*) verdiklerini nasıl biliyoruz?’ Ve daha ilerde, açıklar ki, nesnelere ya da onların niteliklerinden söz ederken, gerçekte, haklarında kesin hiç bir şey bilemediği nesnelere ya da onların niteliklerini değil ama yalnız onların bizim duyularımız üzerinde meydana getirdikleri izlenimleri kastediyor, “[34]

Engels'in burada karşı karşıya getirdiği iki felsefi eğilim hangileridir? Önce, duyuların bize şeylerin güvenilir bir imgesini verdiklerini, bu *nesnelere kendilerini* tanıdığımızı dış dünyanın duyu organlarımız üzerinde etki meydana getirdiğini düşünen felsefe eğilimini. Bilinemezcinin reddettiği materyalizm budur. Peki onun kendi eğiliminin *özü* nedir? Kendisinin duyuların *ötesine gitmediği*, duyum sınırlarının ötesinde, ne olursa olsun “kesin” bir şey görmek istemeyerek *görüngülerin berisinde durduğudur*. Bu *nesnelere kendileri* hakkında (yani Berkeley'in karşı çıktığı materyalistlerin dedikleri gibi, kendinde-şeyler, “kendinde-nesnelere” hakkında) kesin hiç bir şey bilemeyiz; bilinemezcinin çok açık [sayfa 110] ifadesi böyledir. Böylece, Engels'in sözünü ettiği tartışmada, materyalist, kendinde-şeylerin varlığını ve bilinebilirliğini olumlar. Bilinemezci, kendinde-şeyler *fikrini bile kabul etmez*, bunlarla ilgili “kesin” hiç bir şey bilemeyeceğimizi ileri sürer.

Öyleyse, Engels'in açıkladığı biçimiyle bilinemezcinin görüş açısı ile Mach'inki arasında ayırım nedir? Bu ayırım, “yeni” “öge” sözcüğünden mi ileri gelecektir? Ama bir terminolojinin felsefi eğilimini değiştirebileceğini ve “öğeler” diye nitelendirilince duyuların duyum olmaktan çıkacaklarını kabul etmek

çocukluktan başka bir şey değildir! Yoksa ayrılm, aynı öğelerin bağlantılarından birinde fizikseli. ötekinde ise ruhsalı oluşturduğu “yeni” fikirde midir? Ama Engels’in bilinemezcinin *de*, “şeylerin kendileri” yerine “izlenimleri” koyduğuna dikkat etmediniz mi? Bu demektir ki, *özünde*, bu bilinemezci *de*, fiziksel ve ruhsal izlenimleri birbirinden ayırıyor! Burada da ayrılm, *yalnızca* terminolojiye dayanır. Mach, cisimler duyum karmaşalarını derken Berkeley’yi izlemektedir. Mach, kendini “düzeltip” öğeler (duyumlar) bir bağlantıda fiziksel, ötekinde ise ruhsal olabilirler derken, bir bilinemezcidir, bir hümcüdür. Mach, felsefesinde, bu iki *eğilimin* ötesine geçmiyor, ve bu kafası karışık adamın sözlerini alarak, onun gerçekten materyalizmi ve idealizmi “aşmış” olduğuna inanmak için son derece saf olmak gerekir.

Engels, açıklamasında, bilerek ad vermiyor, çünkü Hume öğretisinin kişisel olarak şu ya da bu temsilcisini değil (meslekten felsefeciler, terminolojiye ya da kanıtlamaya getirdikleri ufacak değişiklikleri özgün sistemler saymaya pek yatkındırlar), *bütünüyle* Hume eğilimini eleştirmek istiyor. Engels, ayrıntıları değil, özü eleştiriyor; batan hümcülerin materyalizmden *saptıkları temel noktaları* inceliyor, ve bunun için *de*, onun eleştirisi, Mach’ı olduğu kadar, Mill ve Huxley’i de kucaklar. Maddenin, (John Stuart Mill ile birlikte) sürekli bir duyum olabilirliği olduğunu [sayfa 111] ya da (E. Mach’la birlikte) maddenin, az çok kalımlı “öğeler”!, duyum karmaşalarını temsil ettiğini söylesek *de*, bilinemezcinin ya da Hume öğretisinin *sınırları içinde* kalırız; Engels’in bilinemezcilik açıklaması bu iki anlayışı ya da daha doğrusu bu iki formülü *de içine alır*: bilinemezci duyumların kökenlerine ya da onların gerçek tabiatlarına vb. değgin kesin bir şey bilemeyeceğini bildirerek, duyumların ötesine gitmez. Mach, bu konuda Mili ile olan uyumsuzluğuna büyük bir önem veriyorsa, bu Engels’in sözünü ettiği şu sıradan profesörler gibi bir “pire ayıklayıcısı” olmasındandır¹. Şu temel ikircikli görüşünüzü terk edeceğinize, o küçücük düzeltmelerinizle, terminoloji değiştirmelerinizle, ancak bir pire ezdiniz baylar!

Materyalist Engels (Engels makalesinin başında açıkça ve pervasızca materyalizmini bilinemezcinin karşısına dikiyor)

bu kanıtları nasıl çürütüyor?

“... Bu çeşit uslamamalar, hiç kuşkusuz, basit bir kanıtlamayla kolay kolay çürütülemez gibi görünür. Ama kanıtlamadan önce eylem vardı, *Im Anfang war die Tat*.^{6*} Ve insan, eylemi, güçlüğü, insan becerisinin onu icat etmesinden çok önce çözümlenmiştir. *The proof of the pudding is in the eating* [çöreğin varlığının tanıtı onun yenmesidir]. Biz bu nesnelere, onlarda algıladığımız niteliklere uygun olarak kendi kullanımımıza başladığımız andan itibaren, duyu algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz bir biçimde sınıyoruz. Eğer bu algılar yanlış olsalardı, bir nesnenin nasıl kullanılabileceği konusundaki değerlendirmemizin de yanlış olması gerekirdi ve girişimimiz başarısızlığa uğradı. Ama eğer biz amacımıza ulaşmayı başarırız, eğer nesnenin kendisi hakkındaki düşüncemize uyduğunu ve kullanmak istediğimiz amaca karşılık verdiğini görürsek, işte bu, bizim nesneye ve onun niteliklerine değgin algılarımızın bizim kendimizin dışındaki bir gerçeğe uygun olduklarının gerçek bir tanıtıdır. ...” [sayfa 112]

Materyalist teori, nesnelere düşünce tarafından yansıtılması teorisi, burada tam bir aydınlıkla sunulmuştur: şeyler bizim dışımızda vardır. Algılarımız ve fikirlerimiz onların imgelelidirler. Bu imgelerin doğrulanması, doğru vb yanlış imgelerin birbirinden ayırılması, pratikle sağlanır. Ama biz Engels'i biraz daha dinleyelim (Bazarov, bu noktada Engels'ten ya da daha doğrusu Plehanov'dan aktarmasını sona erdirir, çünkü Engels'le uğraşmayı gereksiz sayar):

“... Ve her başarısızlığa uğradığımızda, bizi başarısızlığa uğratan nedeni bulmak için genel olarak fazla zaman harcamıyoruz, hareketimize temel olarak aldığımız algının ya eksik ve yüzeysel ya da onlar tarafından güvenmeye alınmamış bir yolda başka algıların sonuçlarıyla birleşmiş olduklarını fark ediyoruz. ... [Tarihi Materyalizm'deki Rusça çeviri doğru değildir.] Duyularımızı uygun bir biçimde eğitmeye ve kullanmaya ve eylemimizi uygun bir biçimde elde edilen ve uygun bir biçimde kullanılan algılarımızın çizdiği sınırlar içinde tutmaya özen

6 * Önce eylem vardı. -ç.

gösterdiğimiz ölçüde, eylemimizin sonucunun, algılarımızın algılanmış şeylerin nesnel niteliği (*gegenständlich*) ile uygunluğunu (*Übereinstimmung*) görürüz. Şimdiye dek hiç bir örnekte, bilimsel olarak denetlenen duyuusal algılarımızın zihnimizde meydana getirdikleri dış evrene değgin fikirlerin, kendi nitelikleri gereği, gerçeğe uyuşmadıkları ya da dış dünya ile bizim onun hakkında sahip olduğumuz duyuusal algılarımız arasında özünde bir bağdaşmazlık olduğu sonucuna varmadık henüz.

“Ama işte bu noktada yeni-kantçı bilinemezciiler ortaya çıkıyorlar ve diyorlar ki. ...”^[35]

Yeni-kantçıların kanıtlarını tahlil etmeyi başka bir sefere bırakalım. Herhangi bir kimse, konu ile ne denli az ilgili olsa, ya da ne denli az dikkatli olsa bile, Engels’in, burada, bütün mahçuların her zaman her yerde savaştıkları materyalizmi açıkladığını anlamakta güçlük çekemez. Şimdi, [\[sayfa 113\]](#) Bazarov’un hangi yollarla Engels’i gözden geçirip düzelttiğini görelim:

Yukarıda verdiğimiz alıntı parçası ile ilgili olarak, “Engels, gerçekten, bu noktada Kant’ın idealizmine karşı çıkar” diye yazıyor Bazarov.

Doğru değil bu. Bazarov işi karıştırıyor. Onun aktardığı ve bizim tamamladığımız parçada bir *tek hece yoktur ki* kantçılıkla *ya da* idealizmle ilintili olsun. Eğer Bazarov, Engels’in bütün makalesini okumuş olsaydı, Engels’in metninin *ancak ikinci bölümünde*, tam bizim alıntıyı kestiğimiz yerde, yeni-kantçılıktan ve Kant’ın bütün eğiliminden söz ettiğini görmemesi olanaksız olurdu. Ve eğer Bazarov, kendisinin aktardığı parçayı dikkatle okumuş olsaydı, üzerinde düşünmüş olsaydı, Engels tarafından çürütülen bilinemezci kanıtlar içinde ne idealizmin ne de kantçılığın *hiç bir izinin* olmadığını görmemezlik edemezdi; çünkü idealizm, felsefecinin, nesnelere bizim duyularımızın olduğunu iddia etmesiyle başlar ancak, kantçılık ise, ancak, felsefeci, kendinde-şey vardır ama bilinemez dediği zaman başlar. Bazarov, kantçılığı ve Hume’ün öğretisini birbirine karıştırıyor; kendisinin Mach mezhebinin yarı-Berkeley öğretisi, yarı-Hume öğretisi olması yüzünden Hume’ün kantçılığa karşı oluşu ile materyalizmin kantçılığa karşı oluşu arasındaki farkı anlamıyor ve bu yüzden de bunları karıştırıyor.

“... Ama ne yazık! –diye sürdürüyor Bazarov– onun kanıtları Plehanov felsefesini olduğu kadar Kant felsefesini de hedef alıyor. Plehanov-Ortodoks okulunda, daha önce Bogdanov’un da değindiği gibi, bilinç sorununda uğursuz bir yanlış anlama vardır. Bütün idealistlere olduğu gibi, Plehanov’a da, algısal olarak verilen, yani bilinen her şey, ‘öznel’ olarak görünmektedir; fiilen verilmiş olanı hareket noktası olarak almanın tekbencilige düşmek olacağı, gerçek varlığın ancak bize dolaysız verilmiş olan her şeyin ötesinde bulunabileceği biçiminde görünür. ...” [sayfa 114] İşte tamamıyla Çernov tarzında, onun bizi Liebknecht’in gerçek bir Rus narodniği olduğuna inandırmasına uygun bir şey! Eğer Plehanov, Engels’ten ayrılan bir idealistse, ya siz, Engels’in sözde öğretisi olan siz, neden materyalist değilsiniz? Bütün bunlar, yoldaş Bazarov, bayağı yutturmacalardan başka bir şey değildir! Mach’ın “*dolaysız veri*” deyimiyile bilinemezcilik, idealizm ve materyalizm arasındaki ayrımı karanlıklaştırıyorsunuz, belirsizleştiriyorsunuz. Öyleyse şunu öğrenin ki, “dolaysız veri”, “gerçek veri” vb. mahçuların. içkincilerin ve bütün öteki gerici filozofların icat ettikleri karışıklıktan başka bir şey değildir; ve bütün bunlar bilinemezcinin (ve zaman zaman Mach’ta olduğu gibi idealistin de), materyalist kılığına büründüğü bir maskeliler alayından ibarettir. Materyalistin “gerçek veri”si, dış evrendir, ve bizim duyularımız onun imgeleridirler, idealiste göre duyum “gerçek veri”dir, dış dünyaya gelince, onun “duyular karmaşası” olduğu belirtilir. Bilinemezciye göre de duyum, “dolaysız veri”dir, ama bilinemezci, ne dış dünyanın gerçekliğinin materyalist teorisine doğru, ne de bu dünyayı bizim duyulumumuz sayan idealist teoriye doğru *yoluna* devam eder. Bu nedenle sizin “gerçek varlığın [Plehanov’a göre] ancak *bütün dolaysız olarak verilen her şeyin* sınırlan ötesinde bulunabileceği” şeklindeki ifadeniz bir saçmalaktır ve bu saçmalık sizin mahçı görüş açınızın zorunlu sonucudur. Mahçı tutum da dahil olmak üzere size uygun geleni benimsemeye hakkınız olsa da, Engels’ten sözettiğinizde, onu tahrif etmeye hiç bir hakkınız yoktur. Oysa Engels, örnek bir açıklıkla, materyaliste göre gerçek varlığın, insanın “duyu algılarının”, izlenimlerinin ve tasarımlarının sınırlan *ötesinde*

olduğu sonucunu çıkartmıştır, oysa bilinemezci için bu algıların sınırlarının ötesine geçmek olanaksızdır. Mach, Avenarius ve Schuppe'nin “dolaysız” (ya da gerçek) verinin algılayan *Ben* ile ünlü “çözülmez” düzenleme içerisindeki algılanan çevreyi birbirlerine bağladığı şeklindeki sözlerine inanan [sayfa 115] Bazarov, bu saçmalığı, okurun haberi olmadan, materyalist Engels'e mal etmeye çabalyor!

“... Engels'in adı geçen pasajı, sanki bu idealist yanlış anlaşılmayı, en popüler ve en anlaşılır biçimde gidermek amacıyla yazılmış gibidir. ...”

Bazarov'un Avenarius okulundan olması boşa değildir! O da Avenarius'un yutturmacasını sürdürüyor: idealizmle (Engels'in bu metninde idealizm söz konusu değildir) savaş kıtlığı altında *idealist* “düzenlemeyi” el altından işin içine sokuyor. Hiç fena değil Bazarov yoldaş!

“... Bilinemezci soruyor: Bizim öznel duyularımızın, bize, şeylerin doğru imgesini verdiklerini nasıl biliyoruz?...”

Karıştıyorsunuz yoldaş Bazarov! Engels, böyle “öznel duyular” gibi koca bir saçmalığı ne kendisi söyler ne de bunu hasmı olan bilinemezciye yüklemek niyetindedir, insan duyularından, yani “öznel” duyulardan başka duyular yoktur, çünkü biz insanın ‘açısından düşünüyoruz, gulyabani açısından değil. Engels'in şöyle söylediğini ima ederek Mach öğretisini, sinsice Engels'e yüklemeye başlıyorsunuz yeniden: bilinemezci *sadece* duyulara ya da daha doğrusu duyulara öznel olarak bakar (ki bilinemezci böyle *bakmaz*), oysa, Avenarius ve ben, nesneyi özne ile çözülmez bir bağ içerisinde “düzenledik”. Fena değil yoldaş Bazarov!

“... Peki ama ‘doğru’ dediğiniz nedir? diye karşılık veriyor Engels. – Doğru, pratiğimizin doğruladığıdır; böyle olunca, duyu algılarımız deneyle doğrulandığına göre, bunlar ‘öznel’ değildir, yani keyfi ya da aldatici değil, ama aslında doğru ve gerçektirler. ...”

Karıştıyorsunuz, yoldaş Bazarov! Siz, duyularımızın, algılarımızın, ya da tasarımlarımızın dışındaki şeylerin varlığı sorununun yerine, “bu şeylerin” kendilerine değgin fikirlerimizin doğruluğunun ölçütü sorununu koyuyorsunuz, ya da daha açık

söylemek gerekirse, son sorun yardımıyla ilk sorunun *önünü kesiyorsunuz*. Oysa Engels, kendisini [sayfa 116] bilinemezden ayıran şeyin yalnızca bilinemezcinin imgelerimizin doğruluğu konusundaki kuşkusu değil, ama aynı zamanda, *şeylerin kendilerinden* sözedip edemeyeceğimiz, onların varlıkları konusunda “kesin” bir bilgiye sahip olup olamayacağımız konusundaki bilinemezci kuşku olduğunu açık ve kesin bir biçimde söylüyor, Bazarov niçin bu hileye başvurdu? Materyalizmde (ve bir materyalist olarak Engels’te) temel olan sorunu, şeylerin, duyu örgenlerimiz üzerine etki yaparak bizde duyum uyandıran bilincimiz dışındaki şeylerin varlığı sorununu bulanıklaştırmak ve karıştırmak için. Bu soruya olumlu yanıt vermeden materyalist olmak olanaksızdır. Ama bir kimse materyalist olabilir ve yine de duyularımız tarafın-dan sunulan imgelerin doğruluğunun ölçütünün ne olduğu konusunda farklı görüşlere sahip olabilir.

Ve gene Bazarov, Engels’in bilinemezci ile tartışmasında, duyu algılarımızın “*dene*”le doğrulandığı şeklindeki saçma ve bilisizce ifadesini Engels’e yüklerken sorunu karıştırmaktadır. Engels, bu sözcüğü *burada* kullanmadı ve kullanamazdı da, çünkü Engels idealist Berkeley’in, bilinemezci Hume’ün ve materyalist Diderot’nun, tümünün deneye başvurduklarını *çok iyi biliyordu*.

“... Pratikte şeylerle alışverişimizin olduğu sınırlar içinde bu *şeyler ve onların özellikleri hakkındaki algılarımız bizim dışımızda varolan gerçekle çakışır*. “Çakışmak”, “hiyeroglif” olmaktan başka bir şeydir. Onlar çakışır demek, verilen sınırlar içerisinde duyu algılarının bizim dışımızda varolan gerçek *olması* (italikler Bazarov’undur) demektir.”

Yapıtı taçlandıran sonuçtur! Engels Mach’vari kızartılıyor ve mahçü bir salçayla sunuluyor. Dikkat edin, boğazınızda kalmasın sayın açıcılar!

“Duyu algıları bizim dışımızda bulunan gerçekten başka bir şey *değildir*.”!! Bu, felsefenin bütün geri kalan boş laf yığınının dökülüp gittiği ve uğruna Mach ve Avenarius’u şu adı çıkmış gericilerin ve papazlık vaızcılarının, içkincilerin [sayfa 117] kucak açtıkları mahçülüğün temel saçmalığı, temel karışıklığı ve sahteliğinden başka bir şey değildir. V. Bazarov . ne denli kıvı-

rırsa kıvrırsın, ne denli nazik noktalardan kurnaz ve diplomatça kaçırırsa kaçırınsın, sonunda kendini ele vermekte ve gerçek mahçı niteliğini açığa vurmaktadır! “Duyu algıları bizim dışımızda bulunan gerçekten başka bir şey *değildir*” demek, kendini “düzenlemenin” sisleri içerisinde gizleyerek *hürmcülüğe, katta berkeleyciliğe geri dönmektir*. Bu ya bir idealist yalanıdır, ya da bilinemezci kurnazlığıdır, yoldaş Bazarov, çünkü duyu algısı yalnız bizim dışımızda varolan gerçeğin imgesidir, bu gerçeğin kendisi değildir. Rusçadaki anlamı karışık olan *çakışma*^{*7} sözcüğünü işinize geldiği gibi mi kullanmak istiyorsunuz? iyi bilmeyen okuru, “*çakışmak*” sözcüğünün burada “tekabül etmek” anlamına gelmediğine “özdeş olmak” anlamına geldiğine mi inandırmak istiyorsunuz? Bu, bir alıntının anlamının çarpıtılmasına dayanan, Engels’in Mach’vari tahrifatından başka bir şey değildir.

Almanca aslını alın ve orada uygun düşmek, “akort etmek” anlamına gelen “*Stimmen mit*” sözcüklerini bulacaksınız; sonuncusu sözcüğü sözcüğüne çevrilmiştir, çünkü *Stimme*, ses anlamına gelir. Burada “*Stimmen mit*” sözcükleri “özdeş olmak” anlamında çakışmak anlamına *gelemezler*. Ve hatta Almanca bilmeyen ama Engels’i biraz dikkatle okuyan okur için, Engels’in bütün düşünce sisteminde, “duyu algısını” bizim dışımızda varolan gerçeğin bir *imgesi (Abbild)* olarak aldığı, başka türlü olamayacak biçimde, son derece açıktır, ve bu yüzden de “çakışma” sözcüğü Rusçada ancak uygun düşmek, uyuşmak, vb. anlamlarında kullanılabilir. Engels’e “duyu algıları bizim dışımızda varolan bir gerçektir” fikrini yüklemek, bilinemezçiliği ve idealizmi materyalizm olarak sokuşturmada mahçı tahrifçiliğin öylesine bir cevheri, öylesine rezilce bir girişimidir ki, insan, Bazarov’un bütün rekorları kırdığını kabul etmek zorunda kalıyor. [sayfa 118] insanın sorası gelir, nasıl olur da akıllarını yitirmemiş kişiler, kafası ve belleği yerinde olarak “duyu algılarının” (hangi sınırlar içinde olduğu o kadar önemli değildir) “bizim dışımızda varolan gerçek olduğunu” ileri sürebilir. Yeryüzü bizim dışımızda varolan bir gerçektir. O bizim

⁷ Rusçada çakışmak – *Sovpadad.* -ç.

duyu algılarımızla ne birbirleriyle “çakışabilir” (özdeş olma anlamında), ne onunla çözümlenmez bir düzenleme içinde bulunabilir, ne de başka bir bağlantı içerisinde duyumla özdeş bir “öge karmaşaları” olabilir; çünkü insanların, duyu örgenlerinin, çok az da olsa duyarlık izlerine sahip madde özelliğini taşıyan yüksek bir biçimde örgenlenmiş maddenin bulunmadığı çağlarda, yeryüzü vardı.

İşte asıl bu idealist iddianın saçmalığını gizlemek içindir ki, birinci bölümde tahlil ettiğimiz, “düzenleme”, “*introjection*”, yeni bulunmuş “dünya öğeleri” teorisi gibi zorlama teoriler kullanılıyor. Bazarov’un dikkatsizce ortaya attığı ihtiyatsız formül, bilimsellik iddiasındaki bir yığın incir çekirdeğini doldurmaz boş meslek zevzekliklerinden çekip çıkarmakta eziyet çekeceğimiz göze batan bir saçmalığı olduğu gibi açığa vurduğu için, son derece iyidir.

Bütün dualar üstünüze olsun yoldaş Bazarov! Sağlığınızda size bir anıt dikeceğiz. Bu anıtın bir yanına sizin ulu sözünüzü, bir yanına da şu sözleri yazacağız: Rus marksistleri arasında *mahçılığın* mezarını kazan Rus *mahçının* anısına!

BAZAROV’UN adı geçen metinde değindiği iki noktayı ayrı ayrı işleyeceğiz: bunlar, bilinemezcinin (mahçılar da dahil) ve materyalistlerin pratiklerinin ölçütleri, ve yansıma (ya da imgeler) teorisi ile simgeler (ya da hiyeroglifler) teorisi arasındaki farklılıktır. Şimdilik gene Bazarov’dan aktarmayı sürdürüyoruz:

“... Peki bu sınırların ötesinde ne var? Engels bu konuda tek söz söylemiyor. Plehanov’da bilgi teorisinin temelinde yatan algısal olarak verilen dünyanın sınırları ötesine varan [\[sayfa 119\]](#) bu “aşış”ı (“*transcensus*”) gerçekleştirecek bir isteği hiç bir yerde göstermiyor. ...”

“Bu” sınırlar hangi sınırlardır? Mach ve Avenarius’un, *Ben* ile çevreyi, özne ile nesneyi çözümlenmezcesine birbirine bağlama iddiasındaki “düzenleme”lerinin sınırları mı? Bazarov’un sorduğu soru kendi başına anlamsız bir sorudur? Eğer o, bu soruyu akıllı bir biçimde koymuş olsaydı, pekala fark edecekti ki, dış dünya insanın duyumlarının, algılarının ve tasarımlarının

“sınırlarının ötesinde”dir. Ama küçücük “aşış” (“*transcensus*”) sözcüğü onu bir kez daha, bir kez daha ele veriyor. Bu, *görüntü* ile *kendinde-şey* arasında, *ilkede* bir sınır çekmek, özellikle kantçı, aynı zamanda hümcü bir hayaldir. Görüngüden, ya da isterseniz, duyumumuzdan, algımızdan, vb’den algnın dışında varolan şeye varmak bir *aşıştır* {“*transcensus*”) der Kant; ve bu aşış bilim için değil ama inan için kabul edilebilir. Hume ise aşış (“*transcensus*”) hiç bir şekilde kabul edilir değildir diye karşılık verir; Ve hümcüler gibi kantçılar da, materyalistleri, ilkede, birbirinden ayrı olan bir alandan ötekine *geçişe* (latince, *transcensus*) izin veren “metafizikçiler”, *deneyüstü* (*transcendantal*) gerçekçiler diye nitelendirilirler. Kant ve Hume’ün gerici eğilimini izleyen felsefenin çağdaş profesörlerinde (örneğin Vorşilov-Çernov tarafından anılan isimleri alınız), materyalizme yöneltilmiş, artık sonu gelmek bilmez, “metafizik anlayış” ve “aşış” suçlamalarının yinelenmesini bulabilirsiniz. Bazarov, bu küçük sözcüğü, bütün düşünce çizgisıyla birlikte gerici profesörlerden almıştır ve “modern olguculuk” adına bu sözcükle oynamıştır! Asıl kötüsü şu ki “aşış” fikri bile, yani görüngü ile kendinde-şey arasında ilkede ayırım yapmak, bilinemezcilere (Hume’ün ve Kant’ın öğretilileri de dahil) ve idealistlere özgü saçma bir fikirdir. Engels’in verdiği alizarin örneği, bize, bunun saçmalığını gösterme olanağını vermişti, aynı şeyi Feuerbach’ın ve J. Dietzgen’in sözleriyle gene açıklayacağız. Ama önce Bazarov’un Engels’i “düzeltme”sini [\[sayfa 120\]](#) tamamlayalım.

“... Engels, *Anti-Dühring*’inin bir pasajında, duyulur dünyanın ‘varlığı’ sorunu ‘*offene Frage*’dir^{8*} diyor, yani, gerekli öğelerine sahip olmamız nedeniyle ne çözebildiğimiz ne de sorabildiğimiz bir sorudur.”

Bazarov, bu kanıtı, Alman mahçısı Friedrich Adler örneğinde yineliyor. Ve bu son kanıt, “bizim dışımızda var olan gerçekten başka bir şey olmayan” “duyu algıları”ndan da daha beter görünüyor. Engels *Anti-Dühring*’inin 31. sayfasında (Almanca 1. baskı) şöyle yazar:

⁸ Açık soru. –ç.

“Dünyanın Varlığı birliğinin şartı da olsa, çünkü, o bir olmadan önce *var* olmalıdır, dünyanın birliği Varlığına dayanmaz. Varlık, kısacası, ufkumuzun bittiği noktadan itibaren açık bir sorundur. Dünyanın gerçek birliği özdekliliğine (*matérialité*) dayanır, ve bu özdeklilik birkaç hokkabaz çığırkanlığıyla değil, ama felsefe ve doğa biliminin uzun ve zahmetli bir açındırmasıyla kanıtlanır.”^[36]

İşte bizim aşçının hazırladığı yeni börek: Engels, bizim görüş alanımızın sınırları *ötesindeki* varlıktan, örneğin, Mars gezegeninde yaşayanların varlığından vb. sözediyor. Bu varlığın gerçekten açık bir soru olduğu meydanda. Ve Bazarov, kasıtlıymış gibi, bu pasajı bütünlüğü içinde aktarmaktan kaçınarak, Engels’in düşüncesini öyle sergiliyor ki, “*duyulur dünyanın dışındaki varlık*” açık bir soru haline geliyor!! Saçmalığın doruk noktası. Bu, Bazarov’un her dediklerine inanmaya alışmış olduğu ve Dietzgen’in haklı olarak “papazcılığın” ya da “inancılığın” diplomalı uşakları dediği felsefe profesörlerinin görüşlerini Engels’e yüklemektir, gerçekten de inancılık, “duyulur dünyanın dışındaki” bazı şeylerin varlığını kesin bir biçimde ileri sürer. Doğa bilimleriyle görüş birliği içerisinde olan materyalistler bunu kesinlikle yadsırlar. “Gerçeği materyalizmin ve idealizmin dışında bulan” ve “uzlaştırma” arayan profesörler, kantçılar, Hume yandaşları (mahçılar da [\[sayfa 121\]](#) dahil) ve ötekiler, şöyle söyleyerek ortalarda yer alırlar: bu açık bir sorudur. Eğer Engels bir kez böyle bir şey söylemiş olsaydı, insanın kendine marksist demesi utanılacak ve şerefsiz bir şey olurdu.

Ama artık yeter! Bazarov’dan yarım sayfalık bir aktarma, öylesine tam bir karmakarışıklık sunmaktadır ki, Mach ve öğretilerinin bütün düşünce yalpalamalarını izlemekten vazgeçip, söylenmiş olanlarla yetinmek zorunda kalıyoruz.

3. “KENDİNDE-ŞEY” KONUSUNDA L. FEUERBACH VE J. DİETZGEN

Materyalist Marks ve Engels’in “kendinde-şeyler”in (yani bizim duyularımızın, algılarımızın vb. dışındaki şeylerin) varlığını ve onların bilinmesi olanağım yadsıdıkları, ve kendin-

de-şeylerle görüngü arasında temel bir sınırın varlığını kabul ettikleri şeklindeki mahçularımızın iddialarının ne denli saçma olduklarını göstermek için, burada Feuerbach'tan birkaç alıntıya daha yer vereceğiz. Bizim mahçularımızın bütün şanssızlığı, *ne* materyalizm, *ne* diyalektik hakkında hiç bir şey bilmeksizin, gerici profesörlerin diyalektik materyalizm konusundaki sözlerini papağan gibi yinelemeleridir.

“Kendini idealizm diye nitelendiren çağdaş felsefi tinselcilik –diyor Feuerbach– materyalizme karşı, kendi kanısınca altından kalkılamayacak şöyle bir suçlama yöneltir: materyalizm bir dogmacılıktır ancak, çünkü, materyalizm duyulur (*sinnlichen*) dünyayı kuşku götürmez (*ausgemacht*) nesnel bir gerçek olarak ele alır ve onu kendinde bir dünya (*an sich*), yani bizim dışımızda var olan bir dünya sayar, oysa dünya, gerçekte, ancak ruhun bir ürünüdür.” (*Samtliche Werke*, c. X, 1866, s. 185.)

Açık değil mi? Kendinde dünya *bizsiz* var olan bir dünyadır. Feuerbach'ın materyalizmi, ve aynı şekilde, Berkeley'in [sayfa 122] çürüttüğü 17. yüzyıl materyalizmi, ve bizim bilincimiz dışında varolan “kendinde-nesnel”in varlığının kabulünden ibaret materyalizm, işte budur. Feuerbach'ın “*an sich*”i (“kendinde” ya da olduğu gibi şeyi) kesinlikle Kant'ın “*an sich*”inin tam karşıtıdır: daha yukarda sözü edilen ve Kant'ın, “kendinde-şey”i “gerçeklikten yoksun bir soyutlama” gibi anlamakla suçlandığı Feuerbach'ın pasajını anımsayalım. Feuerbach'a göre “kendinde-şey”, bir “gerçeği *olan* soyutlamadır, yani bizim dışımızda var olan, tamamıyla bilinebilir ve temelde “görüngü”den farklı olmayan bir dünyadır.

Feuerbach, görüngüler dünyasından kendinde dünyaya bir “aşış”ı, papazların icat ettikleri ve felsefe profesörlerinin de onlardan aldıkları bir çeşit aşılmaz bir uçurum kabul etmenin ne denli saçma olduğunu açıkça ve ustalıkla anlatmıştır. İşte açıklamalarından biri:

“Kuşkusuz, hayal ürünleri aynı zamanda doğanın ürünleridir, çünkü, hayalgücü insanın bütün öteki güçleri gibi, son tahlilde (*zulezt*), hem özü ile, hem kökeni ile bir doğa gücüdür; bununla birlikte insan, güneşten, aydan, yıldızlardan, taşlardan, hayvanlardan ve bitkilerden, tek sözcükle, “doğa”

genel adıyla adlandırdığı şeylerden (*Wesen*) farklı bir varlıktır. İnsanın, güneşten, aydan, yıldızlardan ve öteki doğa varlıklarından (*Naturwesen*) edindiği tasarımlar da (*Bilder*) doğanın ürünleridir ama temsil ettikleri nesnelere *farklı, ürünlerdir.*" (*Werke*, c. VII, Stuttgart, 1903, s. 516.)

Tasarımlarımızın nesnelere bu tasarımlardan farklıdır, kendinde-şey, bizim-için-şeyden farklıdır, çünkü, bizim-için-şey sadece kendinde-şeyin bir parçası ya da sadece bir yönüdür, tıpkı insanın kendisinin, onun tasarımlarında yansıyan doğanın sadece bir parçası oluşu gibi.

"... Benim tat alma sinirim, tıpkı tuz gibi, doğanın bir ürünüdür. Ama bundan, tuzun bu tadının doğrudan doğruya tuzun nesnel bir özelliği olduğu, tuz denen şeyin gene kendinde [sayfa 123] bir duyum nesnesi (*an und für sich*) olduğu böylece an üzerindeki tuz duyumunun duyusuz tuz düşüncesinin (*des ohne Empfindung gedachten Salzes*) bir özelliği olduğu sonucu çıkmaz. ..." Birkaç sayfa yukarıda: "Tuzluluk, tat olarak, tuzun nesnel özelliğinin öznel bir ifadesidir." (*İbid.*, s. 514.)

Duyum, nesnel olarak bizim dışımızda var olan şeylerin^{9*} duyu organlarımız üzerinde meydana getirdikleri etkinin sonucudur, işte Feuerbach'ın teorisi budur. Duyum nesnel dünyanın, an *und für sich***¹⁰ dünyanın öznel bir imgesidir.

"... İnsan da, tıpkı güneş, yıldız, bitki, hayvan, taş gibi doğanın bir varlığıdır (*Naturwesen*), ama bununla birlikte doğadan farklıdır; şu halde, insanın kafasındaki ve yüreğindeki doğa, onun kafasının ve yüreğinin dışındaki doğadan farklıdır."

"... İnsan, idealistlerin kendi iddiasına göre de, kendisinde özne ile nesnenin özdeşliği"nin gerçekleştiği tek nesnedir; çünkü insan, tam, benim varlığımla eşitliği ve birliği hiç bir kuşku uyandırmayan nesnedir. ... Yoksa bir insan bir başka insan için, hatta en yakını için bir imgeleme, bir tasarım nesnesi değil midir? Her insan, yakını, kendi tarzında, kendi öz usuna göre anlamaz mı (in *und mach seinem Sinne*)? ... Ve insanla insan arasında, zihinle zihin arasında bile görmezlikten gelinmesi olanaksız çok önemli farklılık varsa, düşünce yeteneği olma-

⁹ İngilizce baskıda: kendinde-şeylerin. - ç

¹⁰ Olduğu gibi. -ç.

yan, kendinde insan olmayan (*Wesen an sich*) bizimle özdeş olmayan ile bizim düşündüğümüz, algıladığımız ve kavradığımız aynı varlık arasında farklılık çok daha büyük olmak gerekmez mi?” (*İbid.*, s. 518.)

Görüngü ile kendinde-şey arasındaki bütün gizemli, bilgece ve ustaca farklılıklar, felsefe zevzekliğinden başka bir şey değildir. Pratikte, her insan, milyonlarca kez, “kendin-de-şey”in görüngüye “bizim-için-şey”e apaçık ve yalın dönüşümüne tanık olmuştur. Bu dönüşüm, bilgi denen şeyin [*sayfa 124*] kendisidir. *Yalnızca* duyularımızı bildiğimize göre, duyuların sınırları ötesinde herhangi bir şeyin *varlığım* bilemeyiz şeklindeki Mach “öğretisi”, yeni bir salçaıyla hazırlanıp sunulan eski idealist bilgiççilik ve bilinemezci felsefedir.

Joseph Dietzgen diyalektik materyalisttir. Daha aşağıda göstereceğiz ki, onun, çoğu kez, düşüncelerini açıklamakta çok belirgin olmayan bir tarzı vardır ve sık sık karışıklıktan kurtulamaz, öyle bir karışıklık ki, akli kıt kişiler (Eugen Dietzgen de bunlar arasındadır) ve elbette ki bizim mahçular, buna sımsıkı sarılmışlardır. Ama onun felsefesinin egemen eğilimini tahlil etmek ve bu felsefede materyalizmi yabancı unsurlardan kesinlikle ayırmak zahmetine katlanmamışlar, ya da katlanamamışlardır.

“Dünyayı ‘kendinde-şey’ olarak alalım, diyor Dietzgen *İnsan Zihninin İşleyişinin Mahiyeti* [*Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*] adlı yapıtında (Almanca baskı, 1903, s. 65), rahatlıkla görürüz ki, ‘kendinde dünya’ ve bize görüldüğü gibi dünya, dünyanın görüngüleri, ancak bütünün parçalarından ayrıldığı gibi birbirlerinden ayrılır.” “Bir şeyin ortaya koyduğu bir görüngüden farklılığı, on millik bir yol parçasının yolun kendisinden farklılığından ne azdır ne de çok.” (s. 71-72.) Burada hiç bir ilke farkı, hiç bir “aşış”, hiç bir “yaradılıştan düzenleme kusuru” yoktur, olamaz da. Ama kuşkusuz bir fark vardır ve bu, duyu algılarının *sınırlarının ötesine*, bizim dışımızdaki şeylerin *varlığına* geçiştir.

“Deneyle öğreniyoruz ki (*erfahren*), diyor Dietzgen (*Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie*), her deney, Kant’ın sözleriyle, bütün deneyin sınırları ötesine ta-

şan şeyin bir parçasıdır.” “Kendi mahiyetinin bilincinde olan bir bilinç için, ister bir toz, ister bir taş, ister tahta parçacığı olsun, her parçacık, *derinlemesine bilinemez* bir şeydir (*Unauskenntliches*), yani her parçacık bizim bilme yetimiz için tükenmez bir kaynak, böylece deneyin sınırları ötesine taşan bir şeydir.” (*Kleinere* [sayfa 125] *philosophische Schriften*, s. 199.)

Kant'ın kendi sözleriyle, yani özellikle konuyu basitleştirmek amacıyla, karşı çıkmak amacıyla, Kantsın *yanlış* ve karışık terminolojisini benimseyerek, Dietzgen, görüldüğü gibi “deney sınırlarının ötesine” taşıması kabul ediyor. Mahçuların materyalizmden bilinemezciliğe geçmelerinde sınımsız sarıldıkları şeye güzel bir örnek: biz, diyorlar, “deney sınırlarının ötesine” taşmak istemiyoruz, bizim için, “duyu algıları bizim dışımızda var olan gerçekten *başka bir şey değildir*”.

“Sağlıksız bir gizemcilik, diyor Dietzgen, bu felsefeye kesinlikle karşı çıkarak, mutlak gerçeği göreliden bilimsel olmayan bir biçimde ayırıyor. Şeyin görüngüsü ile ‘kendinde-şey’i, yani görüngü ile gerçeği birbirinden *toto coelo* [tam olarak ve temelden] ayıran ve ortak hiç bir kategorileri bulunmayan iki kategori yapıyor.” (s. 200.)

Şimdi mahçı tanınmak istemeyen ve felsefede marksist geçinmeye cananan bizim Rus mahçısı Bogdanov’un geniş bilgisi ve zekası hakkında yargıya varabilirsiniz.

“Tüm tincilik (*panpsychisme*) ile tüm maddeciliğin (*panmatirialisme*) tam orta yerinde, en nazik görüşleri taşıyan materyalistler yer alır, bunlar, bir yandan ‘kendinde-şey’in *mutlak* bilinemediğini reddederlerken, ‘kendinde-şey’in *temelde* [italikler Bogdanov’un] ‘görüngü’den farklı olduğunu ve, böylece ‘kendinde-şey’in görüngü içinde ancak ‘bulanık bir biçimde tanınabileceğini’ ve içeriğini ilgilendirdiği kadıyla [kuşkusuz deneyinkilerden başka öğelerce de] deneyin dışında, ama deneyin biçimleri denilen, şeylerin yani zaman, uzay ve nedenselliğin sınırları içerisinde yer aldığını düşünürler. Aşağı yukarı, 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin ve modern filozoflar arasında Engels’in ve onun Rus öğretisi Beltov’un^[37] görüşleri budur.” [*Ampiryomonizm*, kitap n. 2, baskı, 1907, s. 4041.]

Bu, tutarsızlıkla örülmüş bir dokumadan başka bir [sayfa

126] şey değildir. 1° Berkeley'in kendilerine karşı savaştıkları 17. yüzyılın materyalistleri, "kendinde-nesnel"i mutlak bilinebilir sayarlar, çünkü, tasarımlarımız ve fikirlerimiz "zihnin dışında" var olan bu nesnelere sadece bir kopyası ya da yansıdırlar ("Giriş"e bakınız). 2° Feuerbach ve onun ardından J. Dietzgen, kendinde-şey ile görüngü arasında temelde bir fark olduğunu kesinlikle yadsırlar; Engels, "kendinde-şeyler"i "bizim-için-şeyler"e dönüşümüyle ilgili, kendi kısa örneğiyle, bu görüşü çürütür. 3° Son olarak Engels'in bilinemezci çürütmesinde de gördüğümüz gibi, materyalistlerin kendinde-şeyin "görüngü içinde ancak bulanık bir biçimde tanınabileceğini" düşündüklerini iddia etmek düpedüz saçmadır, Bogdanov'un materyalizmi tahrif etmesinin nedeni, mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki ilişkiyi anlayamamasıdır (bundan ileride söz edeceğiz). "Deneyin dışında" kendinde-şey ile "deneyin öğeleri" konusuna gelince, bunlar, yukarıda yeterince sözünü ettiğimiz Mach'ın kafa karıştırıcılığının başlangıcıdır.

Gerici profesörlerin materyalistlere yükledikleri akılalmaz saçmalıkların tekrarı, 1907'de Engels'in reddedilmesi, 1908'de Engels'i bilinemezci doğrultusunda "düzeltme" girişimleri, işte Rus mahçularının "modern olguculuk" felsefesi!

4. NESNEL GERÇEK VAR MIDIR?

Bogdanov şu açıklamayı yapıyor: "Anladığım kadarıyla marksizm, hangisi olursa olsun herhangi gerçeğin mutlak nesnellüğünün yadsınmasını ve bütün sonsuz gerçeklerin yadsınmasını içerir." (*Ampiryomonizm*, kitap III, s. iv-v.) Mutlak gerçeklikle ne demek isteniyor? "Nesnel gerçeği ancak belirli bir çağın sınırları içerisinde" kabul etmeye razı olan Bogdanov, "sonsuz gerçek" "sözcüğün mutlak anlamında nesne) bir gerçek"tir diyor. [sayfa 127] Burada açıkça birbirine karışmış iki soru var: 1° Nesnel bir gerçek var mıdır, başka terimlerle, insanın tasarımlarının öznenen, yani insandan, insanlıktan bağımsız bir içerikleri olabilir mi? 2° Eğer olabilirse, nesnel gerçeği ifade eden insan tasarımları, onu, hepsini birden bir tüm olarak, kayıtsız şartsız ve mutlak olarak mı, yoksa sadece yaklaşık olarak ve

görelî olarak mı ifade ederler? Bu ikinci soru, mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki bağıntı sorunudur.

Bogdanov, bu ikinci soruyu, açık, doğrudan ve kararlı bir biçimde, mutlak gerçeğin en zayıf bir kabulünü bile reddeder, ve onu kabul etmekten dolayı Engels'i *seçmecilikle* suçlayarak yanıtıyor. Bogdanov'un Engels'te bulduğu bu seçmecilik bulgusundan ilerde özel olarak söz edeceğiz. Şimdilik birinci soru üzerinde duralım. Bogdanov bunu da, her ne kadar açıkça söylemese de, olumsuz bir şekilde yanıtıyor – çünkü nesnel gerçeğin varlığını yadsımaksızın, insanın şu ya da bu tasarımdaki bir görelîlik ögesi yadsınabilir, ama nesnel gerçeğin varlığını yadsımaksızın mutlak gerçekte yadsınamaz.

Bogdanov, biraz ilerde (s. ix) şöyle yazıyor: "... Beltov'un anladığı anlamda nesnel gerçeğin ölçütü yoktur, gerçekte, ideolojik bir biçimdir, insan deneyinin örgenleyici bir biçimidir. ..."

"Beltov'un anladığı anlam"ın bu durumla hiç bir ilgisi yoktur, çünkü bu, felsefenin en temel sorunlarından birisidir, Beltov'un değil; gerçeğin *ölçütünün* de değil; bu sorunu, nesnel gerçeğin *varlığı* sorusu ile karıştırmaksızın ayrı olarak işlemek gerekir. Bogdanov'un bu ikinci soruya olumsuz yanıtı apaçıktır: eğer gerçekte *ancak* ideolojik bir biçimse, o zaman, öznenin ya da insanlıktan bağımsız bir gerçekte var olamaz, çünkü, biz de Bogdanov kadar insanların ideolojisinden herhangi başka bir ideoloji tanımıyoruz. Bogdanov'un olumsuz yanıtı yukarıdaki tümcesinin ikinci ögesinde [\[sayfa 128\]](#) daha da açıkça ortaya çıkıyor: eğer gerçekte, insan deneyinin bir biçimi ise, öyleyse insanlıktan bağımsız bir gerçekte olamaz, nesnel gerçekte olamaz.

Bogdanov'un nesnel gerçeği yadsıması bilinemezci-lik, öznelciliktir. Bu yadsımanın saçmalığı, doğanın bilimsel tarihinden yukarıya almış olduğumuz bir tek örnekle bile açıkça ortaya çıkmaktadır. Doğa bilimleri, yeryüzünün İnsanlıktan önceki varlığının bir gerçekte (*vérité*) olduğu yolundaki olumlamasında kuşkuya yer vermez. Bu materyalist bilgi teorisi açısından tamamıyla kabul edilir bir şeydir: yansıtılanın yansıtandan bağımsız olarak var oluşu (dış dünyanın bilinçten bağımsız olarak var oluşu) materyalizmin temel ilkesidir. Doğa bilimleri tarafından olumlanan yeryüzünün insandan önce var

oluşu, nesnel bir gerçektir. Ve doğa bilimlerinin bu olumlama-sı, mahçuların felsefesiyle ve onların gerçek üzerine teorileri ile bağdaşmaz: eğer gerçek, insan deneyinin örgenleyici bir biçimi ise, yeryüzünün her türlü insan deneyinin *dışındaki* varlığı savı doğru olamaz.

Dahası var. Eğer gerçek, ancak insan deneyinin örgenlenme biçimi ise, örneğin katoliklik öğretisi de bir gerçektir. Çünkü, katolikliğin de “insan deneyinin örgenleyici bir biçimi” olduğu hiç kuşku götürmez. Bogdanov’un kendisi de teorisinin bu göze batan yanılgısının farkına varmıştır ve ondan yakasını nasıl sıyırmaya çalıştığını görmek çok ilginçtir.

“Nesnellüğün temeli –*Ampiryomozizm*’in birinci kitabından okuyoruz– kolektif deney alanında bulunsa gerek. Hayati imlemleri bizim için de, öteki insanlar için de aynı olan deney verilerine, eylemimizin, yalnızca, çelişkisiz olarak dayandığı verilere değil, aynı zamanda öteki insanların da, çelişkiye düşmemek için dayanmaları gerekli olduğuna inandığımız verilere nesnel diyoruz. Fiziksel dünyanın nesnel niteliği bir tek benim için değil, herkes için var olandan oluşmuştur [bu, yanlış! “herkes”ten *bağımsız olarak var* olandan] [sayfa 129] ve, benim için olduğu kadar herkes için de aynı olduğum inandığım imlemi vardır. Fiziksel dizilerin nesnellığı, onun *genel değeridir*.” (s. 25, İtalikler Bogdanov’un.) “Deneyimizde karşılaştığımız fiziksel cisimlerin nesnellığı, son tahlilde, karşılıklı denetime ve çeşitli insanların yargılarının uygunluğuna dayanır. Genel olarak, fiziksel dünya, toplumsal olarak düzenlenmiş, toplumsal olarak uyumlanmış, bir sözcükle *toplumsal olarak örgenlenmiş deneydir*.” (s. 36, italikler Bogdanov’un.)

Bunun kökten yanlış idealist bir açıklama olduğunu, fiziksel dünyanın insanlıktan ve insan deneyinden bağımsız olarak var olduğunu, fiziksel dünyanın henüz hiç bir “toplumculuğun” (“*sociabilite*”) bulunmadığı çağlarda, insan deneyinin hiç bir “örgenlenmesinin” bulunamayacağı çağlarda da var olmuş olduğunu vb. yinelemeyeceğiz. Şimdilik, Mach felsefesinin örtüsünü başka bir yönünden kaldırmaya çalışacağız: nesnellik bu felsefe tarafından öyle tanımlanmıştır ki, “genel bir değer”e sahip olması kuşku götürmeyen dinsel öğretisi de bunun içine

sokulabilir vb.. Gene Bogdanov'u dinleyelim: "Okura bir kez daha hatırlatalım ki, 'nesnel' deney hiç bir şekilde 'toplumsal*' deneyle aynı şey değildir. ... Toplumsal deney bütünüyle toplumsal olarak örgenlenmiş olmaktan uzaktır ve bölümlerinin bazıları ötekileriyle uygunluk içinde olmadıklarından her zaman çeşitli çelişkiler taşır: gulyabaniler ve cinler, belli bir halkın ya da halkın belli bir grubunun, örneğin köylülerin, toplumsal deney alanında bulunabilirler; ama bu, onları toplumsal olarak örgenlenmiş ya da nesnel deneyle bütünleştirmek için bir neden değildir, çünkü bunlar genellikle kolektif deneyle uyuşmazlar ve deneyin örgenlendirici biçimlerine, örneğin nedensellik zincirine girmezler." (s. 45.)

Bogdanov'un kendisinin gulyabanilere, cinlere vb. ilişkin toplumsal deneyi nesnel deneye "bütünleştirmediğini" öğrenmek, kuşkusuz, bizim için hoş bir şey. Ama bu, iyi niyetli, [sayfa 130] inancılığın yadsınmasına uygun hafif değişiklik, Bogdanov'un bütün düşüncesinin temel yanılgısını hiç de düzeltmez. Bogdanov'un verdiği nesnellik ve fiziksel dünya tanımlaması tümüyle yere serilir, çünkü, dinsel öğreti bilimden daha geniş bir "genel değere" sahiptir: insanlığın büyük bir kısmı hâlâ birincisi ile yetinmektedir. Katoliklik yüzyılların evrimi ile "toplumsal olarak örgenlenmiş, uyumlanmış, düzenlenmiştir"; "nesnellik zinciri" içinde söz götürmez bir biçimde "*yer bulur*", çünkü dinler, nedensiz olarak ortaya çıkmamışlardır, halk yığınlarında modern koşullarda varlıklarını sürdürmeleri bir raslantı değildir, ve bizim felsefe profesörlerimizin kendilerini ona uydurmakta çok "haklı" nedenleri vardır. Eğer yüksek bir biçimde örgenlenmiş, yalanlanamaz bir genel değere sahip bu toplumsal-dinsel deney, bilimsel "deney" ile "uyuşmuyor"sa demektir ki, aralarında Bogdanov'un nesnel gerçeği yadsıyarak sildiği temel bir ilke farkı vardır. Bogdanov istediği kadar, inancılığın ya da papaz egemenliği yanlılığının (*cléricalisme*) bilimle uyuşmadığını söyleyerek kendini "düzeltmeye" çalışsın, gene de, geriye, Bogdanov'un nesnel gerçek yadsınması kalır ki, bu inancılıkla baştan aşağı "uyuşur". Çağdaş inancılık hiç de bilimi reddetmez; ancak bilimin "abartılmış iddiaları"ni, yani nesnel gerçek iddiasını reddeder. Eğer (materyalistlerin düşündükleri gibi)

nesnel gerçek varsa, eğer insan “deneyinde” dış dünyayı yansıtan doğa bilimleri, yalnız onlar, bize nesnel gerçeği verebilecek durumda iseler, bütün inancılık mutlak olarak reddedilecektir. Ama hiç bir nesnel gerçek yoksa, eğer gerçek, (bilimsel gerçek de dahil) ancak insan deneyinin örgenlenmiş bir biçimiye, o zaman kendiliğinden papaz egemenliği yanlılığının temel ilkelere kabul edilmiştir ve kapılar ona ardına kadar açılmıştır, dinsel deneyin “örgenlendirici biçimlerine” yer hazırlanmıştır.

Nesnel gerçeğin bu yadsınması Mach yanlısı tanınmak istemeyen Bogdanov’un kendi işi midir, yoksa bu Mach ve [sayfa 131] Avenarius’un temel öğretisinden mi doğar sorusu ortaya çıkıyor. Bu soruya ancak ikinci anlamda yanıt verilebilir. Yalnız duyumlar mevcutsa, (Avenarius, 1876), ve cisimler duyum karmaşaları iseler (Mach, *Duyumların Tahlihi*), açıktır ki, kaçınılmaz olarak nesnel gerçeğin yadsınmasına yolaçan felsefi bir öznelcilikle karşı karşıya bulunuyoruz. Ve eğer, duyumlara, bir bağlantıda fizikseli, bir başkasında ruhsalı veren “öğeler” denirse, daha önce de gördüğümüz gibi bu, kaşışıklığı büsbütün artırır, ama ampiryokritisizmin hareketinin temel noktasını ortadan kaldırmaz. Avenarius ve Mach, duyumları, bizim bilgilerimizin kaynağı olarak kabul ederler. O halde görgücülük anlayışını (her bilgi deneyden gelir), ya da duyumculuğu (her bilgi duyumlardan gelir) kabul ederler. Ama bu anlayış temel felsefi akımlar arasında, idealizm ile materyalizm arasında farklılaşmanın ortaya çıkmasına yolaçar ve bu anlayış ne türlü “yeni” kılığa (“öğeler”) bürünürse burunsun oradaki ayrılığı gidermez. Hem tekbenci, yani öznel idealist, ve hem de materyalist, duyumlara bilgilerimizin kaynağı olarak bakabilirler. Berkeley ve Diderot, her ikisi de Locke’tan yola çıkarlar. Hiç kuşkusuz, bilgi teorisinin birinci ilkesi, duyumların, bilgilerimizin tek kaynağı olmalarıdır. Bu birinci ilkeyi kabul eden Mach, ikinci önemli ilkeyi, yani insana duyumları içinde verilen ya da insanların duyumlarının kaynağını oluşturan nesnel gerçek ilkesini içinden çıkılmaz duruma getirir. Duyumlardan yola çıkıp tekbencililiğe götüren öznelciliğe doğru yönelir (“cisimler duyum karmaşaları ya da bileşimleridirler”) ya da materyalizme giden nesnelciliğe yönelir (duyumlar, cisimlerin, dış dünya-

nın imgeleridirler). Birinci görüşte –yani bilinemezciğin, ya da biraz daha ileri giden öznel idealizmin görüşünde– nesnel gerçek olamaz. İkinci görüşte, yani materyalizmde, nesnel gerçeğin kabul edilmesi esastır. İki eğilimin bu eski felsefi sorunu ya da daha çok görgücülük ve duyumculuğun (*sensualisme*) ilkelerinden çıkarılabilecek iki [sayfa 132] vargının koydukları sorun, Mach tarafından ne çözümlenmiş, ne ortadan kaldırılmış, ne de aşılmıştır: “öğeler” ve bunun gibi sözcüklerle yapılan söz hokkabazlıklarıyla daha da *karıştırılmıştır*. Nesnel gerçeğin Eogdanov tarafından reddedilmesi Mach öğretisinden bir sapma değil, bu Mach öğretisinin bir bütün olarak kaçınılmaz sonucudur.

Engels, *Ludwig Feuerbach*’ında, Hume ve Kant’ı, “dünyanın tanınması, ya da en azından derinlemesine tanınması olanağım kabul etmeyen” filozoflar olarak niteler. Engels bu yüzden, Hume ile Kant’ı birbirlerinden ayıran şeyi değil, birleştiren şeyi ön plana çıkarır. Ayrıca şunu da belirtir ki, “bu görüşü [Hume ve Kant’ın görüşünü] çürütmek üzere inandırıcı olarak söylenebilecek ne varsa daha önce Hegel tarafından söylenmiştir.” (4. Almanca baskı, s. 15-16.)^[38] Bununla ilgili olarak, Hegel’in *materyalizmi* “tutarlı bir görgücü sistem” olduğunu belirterek şunları yazdığına değinmek, bence, az ilginç olmasa gerek: “Görgücülük için, genel olarak, dış [olan] (*das Äusserliche*) gerçektir; görgücülük daha sonra duyumlar-üstü’yü kabul ederse de, bunu, onun bilinebilme olanağını reddederek (*soll doch eine Erkenntnis desselben [d. h. des Übersinnlichen] nicht statt finden können*) ve özellikle ve yalnız algı alanında olanla yetinmenin gerekli olduğunu düşünerek (*das der Wahrnehmung Angehörige*) yapar. Bu temel ilke, bununla birlikte, ardarda uygulamalarında (*Durchführung*) daha sonra *materyalizm* denen şeye varmıştır. Materyalizme göre, madde, madde olarak, tek nesnel gerçektir (*das wahrhaft Objektive*)”¹¹

Bütün bilgiler deneyden, duyumlardan, algılardan gelir. Doğru. Ama, acaba *nesnel gerçek* “algı alanından mıdır”, yani algının kaynağı mıdır, sorusu karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu

¹¹ Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse Werke*, c. VI (1843), s. 83. Ayrıca bkz: s. 122.

soruyu olumlu biçimde yanıtlıyorsanız materyalistsiniz. Yok bu soruyu olumsuz yanıtlarsanız tutarlı değilsiniz, [sayfa 133] ister kendinde-şeyin bilinebilirliğini, ya da zaman, uzay ve nedenselliğin nesnellliğini (Kant ile birlikte) yadsıyın, ister kendinde-şeyin düşüncesini bile (Hume ile birlikte) kabul etmeyin, kaçınılmaz olarak siz, öznelciliğe ya da bilenemezciğe varacaksınız. Gör-gücülüğünüzün, deney felsefenizin tutarsızlığı, bu durumda sizin, deneyin nesnel içeriğini, bilginin deney içerisindeki nesnel gerçekliğini yadsımanız olgusunda yatacaktır.

Kant ve Hume eğilimi yanlıları (katıksız Berkeley öğretisi olmadıkları ölçüde Mach ve Avenarius da hümcüler arasındadır) bize, biz materyalistlere karşı, “metafizikçi” gibi davranırlar, çünkü biz, bize deneyle verilen nesnel gerçeği tanırsınız, çünkü biz, insandan bağımsız duyularımızın nesnel bir kaynağını kabul ederiz. Biz materyalistler, Engels ile birlikte kantçıları ve Hume’ün öğrencilerini *bilinemezci* olarak niteliyoruz, çünkü onlar nesnel gerçeğin bizim duyularımızın kaynağı olduğunu yadsıyorlar. Bilinemezci karşılığı *agnostik* sözü Yunancadan gelir: *a*, olumsuzlama öneki, ve *gnosis*, “bilgi”. Bilinemezci der ki: bizim duyularımız tarafından yansıtılan, imgelenen bir nesnel gerçek olup olmadığını *bilmiyorum* ve onu bilmenin olanaksız olduğunu söylüyorum (yukarıda bilinemezci görüşünü açıklarken Engels’in bu konuda söylediklerine bakınız), işte bilinemezci tarafından nesnel gerçeğin yadsınması ve gulyabaniler, cinler, katolik azizleri ve benzeri inançlara karşı duyulan darkafalı, pısrık ve küçük-burjuvaca hoşgörü işte buradan gelir. Mach ve Avenarius gösterişli bir biçimde “yeni” bir terminoloji, sözümona “yeni” bir görüş getirerek, gerçekte karmakarışık ve anlaşılmaz olmasına karşın, bilinemezcinin verdiği karşılığı yinelerler: bir yandan cisimler duyum karmaşalarıdır (salt öznelcilik, salt berkeleycilik); öte yandan, eğer biz, duyularımızı “öğeler” adıyla yeniden kut-sarsak, bunları duyu organlerimizden bağımsız olarak varmış gibi düşünebiliriz! [sayfa 134] Mahçular, kendilerinin, duyularımızın tanıklığına tam güven duyan, dünyayı gerçekten de bize gördüğünü gibi, sesler, renkler vb. ile dolu olarak gören filozoflar olduklarını, oysa materyalistlere göre dünyanın ölü, sestem, renk-

ten vb. yoksun olduğunu belirtmekten pek hoşlanırlar. Örneğin J. Petzoldt, kendini, *Salt Deney Felsefesine Giriş* adlı kitabında ve *Olgucu Görüş Açısından Dünya Sorunu*'nda (*Weltproblem von positivistischem Standpunkte aus*, 1906) bu cinsten tumturaklı sözlere alıştı. Bu “yeni” fikirle kendinden geçen Bay Viktor Çernov, Petzoldt'dan sonra aynı fikri yineleyip durur. Mahçılar gerçekte öznelci ve bilinemezcidirler, çünkü duyu örgenlerimizin tanıklığına *yeteri kadar* güvenleri yoktur ve duyumculuğu tutarsızlıkla uygularlar. Nesnel gerçeği, insandan bağımsız ve duyumlarımızın kaynağı olarak tanımazlar. Duyumlarımızda bu nesnel gerçeğin tam bir kopyasını görmezler, böylece doğa bilimleriyle çelişki içine düşerler ve inancılığa kapıları açarlar. Tersine, materyalistler için dünya, bilimde her ilerleme onun yeni görünümünü ortaya çıkardığı için, görüldüğünden daha zengin, daha canlı, daha çeşitlidir. Materyaliste göre duyumlarımız, nesnel gerçeğin biricik ve kesin imgeleridir; bu kesinlik, şimdiden en sonuna dek kavranmış olduğu anlamında değil de, herhangi bir başkasının bulunmadığı ve bulunamayacağı anlamındadır. Bu anlayış, kapıyı inancılığın her türüne kesinlikle kapamakla kalmaz, aynı zamanda, nesnel bir gerçeği duyumlarımızın kaynağı olarak kabul etmezken nesnel kavramın evrensel değer, toplumsal olarak örgenlenmiş vb., vb. gibi yapay olarak biraraya getirilmiş sözlerle “çıkarsayan” ve nesnel gerçeği cinlere, gulyabanilere olan inandan ayırmak yeteneğinde olmayan ve çoğu kez de bunu yapmakta isteksiz olan profesörce iskolastikliğe de kapar.

Mahçılar, “modern bilim”, “modern olguculuk”la, güya, çürütülmüş olan *madde* kavramına hâlâ sarılan “dogmacıların”, materyalistlerin “eskimiş” görüşlerine horgörüyle [sayfa 135] omuz silkerler. Maddenin yapısı üzerine yeni fizik teorilerinden ayrıca sözedeceğiz. Ama, mahçıların yaptıkları gibi, maddenin yapısı konusundaki herhangi bir özel teori ile bilgilimsel kategoriyi birbirine karıştırmak, maddenin yeni yönlerinin (örneğin elektronlar) yeni özellikleri sorunuyla eski bilgi teorisi sorunu, bilginin kaynağı, nesnel gerçeğin varlığı vb. sorununu karıştırmak hiç bir şekilde hoş görülemez. Mach “dünyanın öğelerini buldu”: kırmızı, yeşil, katı, yumuşak, ağır, uzun, vb.. Soruyoruz:

insan kırmızıyı gördüğü ya da katılığı duyduğu zaman nesnel gerçeklik kendisine verilmiş midir, verilmemiş midir? Bu eski felsefe sorusunu Mach, anlaşılmaz hale getirmiştir. Eğer nesnel gerçeklik verilmemiş ise, siz, Mach ile birlikte, kaçınılmaz olarak, öznelciliğe ve bilinemezciğe batıyorsunuz, içkincilerin, yani felsefi Mençikov'ların kollarına düşüyorsunuz, ve bunu da hak ediyorsunuz. Eğer gerçeklik bize verilmişse ona felsefi bir kavram yüklemek gerekir, oysa bu kavram çok uzun zamandan beri yerleşmiştir ve bu, *madde* kavramıdır. Madde, insana duyumları tarafından verilen ve duyumlarımızdan bağımsız olarak var olan, duyumlarımız tarafından kopya edilen, resmedilen ve yansıtılan nesnel gerçekliği gösteren felsefi bir kategoridir. Bu yüzden böyle bir kavram eskiyebilir demek, *çocukça gevelemektir*, moda olan *gerici* felsefenin kanıtlarını papağan gibi yineleyip durmaktır. İdealizm ile materyalizm arasındaki çekişme, felsefenin iki bin yıllık gelişmesi boyunca eskiyebilmiş midir? Platon ve Demokritos'un eğilimleri ya da gelişme çizgileri arasındaki mücadele eskidi mi? Ya din ile bilimin mücadelesi? Ya nesnel gerçeğin (*vérité*) kabulü ile yadsınması arasındaki mücadele? Duyumüstü bilgi yanlıları ile karşıtları arasındaki çekişme eskidi mi?

Madde kavramının kabulü ya da reddi, insan için, duyularının tanıklığına güvenip inanma sorunudur, bilginin kaynakları sorunudur, felsefenin ta ilk günlerinden beri [\[sayfa 136\]](#) sorulagelen ve tartışlagelen, profesörce soytarlıklarla binbir kılığa sokulabilen ama hiç bir şekilde eskimeyen, tıpkı görme, duyma, dokunma, koku almanın insan bilgisinin kaynağı olup olmadıkları sorunu gibi eskimeyen bir sorundur. Duyumlarımızı dış dünyanın imgeleri saymak, nesnel gerçeği tanımak, materyalist bilgi teorisinden yana olmak, bunların hepsi aynı şeydir. Bu sorunu aydınlatmak ve okurun bu sorunun ne denli temel bir sorun olduğu yargısına varabilmesini sağlamak için, Feuerbach'tan bir ve felsefe elkitaplarından alınmış iki aktarma ile yetineceğim.

“Duyumun nesnel bir kurtarıcının temel kitabı, *İncil*'i

(*Verkündung*), olduğunu yadsımak ne yavan bir şeydir.”¹² diye yazıyor Feuerbach. Gördüğünüz gibi, tuhaf, hatta aykırı bir terminoloji, ama felsefi eğilimi çok açık: duyum insana nesnel gerçeği açıklıyor. “Benim duyumum öznel, ama onun da dayanağı ya da nedeni (*Grund*) nesnel.” (s. 195.) Bunu, Feuerbach’ın, materyalizm kesin bir (*ausgemachte*) nesnel gerçek olarak duyumsal dünyadan hareket eder, sözlerinin geçtiği yukarıda verilen alıntı ile karşılaştırınız.

Duyumculuk, bütün fikirlerimizi “bilgiyi duyumlara indirgeyerek duyu deneyinden” çıkarsayan bir öğretiler diye okuyoruz Franck’ın *Felsefe Bilimleri Sözlüğü*’nde.¹³ Duyumculuk kendini, üç biçim altında gösterir: öznel duyumculuk (şüphecilik^[39] ve berkeleycilik), ahlaki duyumculuk (epikürosçuluk)^[40] ve nesnel duyumculuk. “Madde ya da cisimler, materyalistlere göre, duyumlarımıza ulaşan tek nesnel olduklarından, nesnel duyumculuk, materyalizmdir.”

“Duyumculuk, gerçek ya da varlık ancak duyular aracılığıyla bilinebilir diye ileri sürünce, diyor Schwegler *Felsefe Tarihi*’nde, artık [Schwegler 18. yüzyıl sonundaki Fransız felsefesinden söz ediyor] bu önermeyi tarafsız olarak dile getirmekten başka bir şey kalmadı ve materyalist teze vardık. [sayfa 137] yalnız duyulan, algılanan vardır, maddi varlıktan başka bir varlık yoktur.”¹⁴

Bunlar bütün elkitablarında yer alan bizim mahçularımız tarafından unutulmuş olan ilk doğrulardır.

5. MUTLAK VE GÖRELİ GERÇEK YA DA A. BOGDANOVUN BULDUĞU ENGELS SEÇMECİLİĞİ

Bogdanov, bulgusunu, 1906’da, *Ampiryomonizm*’in III. kitabının önsözünde yaptı. “Engels, *Anti-Dühring*’de, diye yazıyor Bogdanov, kendini *hemen hemen* benim göreliliğini tanımladığım anlamda açıklıyor” (s. v.), yani bütün sonsuz ger-

¹² Feuerbach, *Sämtliche Werke*, c. X 1866. s. 194-195.

¹³ *Dictionnaire des sciences philosophiques*, Paris 1875.

¹⁴ Dr. Albert Schwegler, *Geschichte rfer Philosophie im Umriss*. 15. baskı s 194.

çeklerin yadsınması, “her türlü gerçeğin mutlak nesnelliğinin yadsınması” anlamında. “Engels kararsızlığı içerisinde, bütün alaycılığı arasında, ne denli zavallı da olsa, bazı sonsuz gerçekleri kabul etmekle yanılıyor. ...” (s. viii.) “Yalnız tutarsızlık, burada, Engels’te de olduğu gibi, böyle seçmecici kısıtlamalara izin verebilir.” (s. ix.) Bogdanov’un Engels’in seçmeciliğini çürütmesine bir örnek verelim. Engels, *Anti-Dühring*’de (“Sonsuz Gerçekler” bölümünde), Dühring’e, tarihsel bilimlerde sonsuz gerçekleri keşfetmek iddiasında olanların ne “yavanlıklar”la (*Plattheiten*) yetinmek zorunda olduklarını açıklarken “Napoléon 5 Mayıs 1821’de öldü” diyor. İşte Bogdanov, Engels’i şöyle yanıtlıyor: “Ne çeşit bir ‘gerçek’tir bu? Ve onda ‘sonsuz’ olan ne vardır? Belki de bizim kuşağımız için artık gerçek (*réel*) bir önemi olmayan ve hiç bir eyleme ne çıkış ne de varış noktası olarak hizmet edemeyen, tek başına kalmış bir karşılıklı ilişkinin gösterilmesidir,” (s. ix.) Ve sayfa viii’de: “*Plattheiten*’e *VJahrheiten* denilebilir mi? ‘Yavanlıklar’ gerçek midirler? Gerçek, deneyin yaşayan örgenlendirici bir biçimidir, o, eylemimizde, bizi bir yere götürür ve bize yaşam mücadelemizde dayanak [\[sayfa 138\]](#) noktası olur.”

Bu iki özet açıkça gösteriyor ki, Bogdanov, bize, Engels’i çürüteceği yerde *tumturaklı söylev* örnekleri sunuyor. “Napoléon 5 Mayıs 1821’de öldü” önermesinin bize doğru olmadığı ya da yanlış olduğu ileri sürülmediği zaman, bu, doğru olarak kabul edilir. Eğer siz bunun gelecekte çürütülebileceğini öne sürüyorsanız, o zaman bu gerçeğin sonsuzluğunu kabul ediyorsunuz demektir. Buna karşılık, gerçeği “deneyin yaşayan örgendirici biçimi” gibi sözleri bir yanıt olarak nitelemek. Basit bir *sözcükler yığını* felsefe diye yutturmaya çalışmaktır. Yeryüzünün, jeolojinin açıkladığı gibi bir evrimimi olmuştur, yoksa yedi günde mi yaratılmıştır? Bizi bir yere “götüren” vb. “yaşayan” gerçek (ne demekse?) üzerine bir takım sözlerin yardımıyla bu sorunun içinden sıyrılabilir mi? Yeryüzü ve insanlık tarihinin bilgisi “gerçek bir önem” taşımaz mı? Bu, *geri çekilişini* örtmek için Bogdanov’un kullandığı şişirilmiş zırva yığınından başka bir şey değildir. Çünkü bu, gerçekten de, bir geri çekilmedir: Engels tarafından kabul edilen sonsuz gerçeklerin seçmecilik

olduğunu kanıtlamayı yüklenirken, sırf gürültü ve sözcükleri birbirine çarparak işin içinden sıyrılıyor, ve Napoléon'un gerçekten 5 Mayıs 1821'de öldüğünü ve bu *gerçeğin* gelecekte çürütülebileceğinin saçma olduğunu olumlayan önermeyi de çürütülmemiş olarak bir yana bırakıyoruz.

Engels'in seçtiği örnek çok basittir, ve herkes, (Paris Fransa'dadır örneğini de veren Engels'in dediği gibi) bu sonsuz ve mutlak ve ancak delilerin kuşku duyacağı *gerçeklerden* pek çoğunu hiç güçlük çekmeden bulabilecektir. Neden Engels burada "yavanlıklar"dan sözediyor? Çünkü, o, diyalektiği mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki ilişkilere uygulama yeteneğinden yoksun olan dogmatik ve metafizik materyalist Dühring'i çürütüyor ve alaya alıyor. Materyalist olmak için, duyu örgünlerimizin bize açınlanan nesnel gerçeği [sayfa 139] kabul etmek gerekir. Nesnel gerçeği yani insandan ve insanlıktan bağımsız olan gerçeği kabul etmek, şu ya da bu yolda mutlak gerçeği kabul etmek demektir. Ve metafizik materyalist Dühring'i, diyalektik materyalist Engels'ten ayıran işte bu "şu ya da bu yol"dur. Genellikle bilimin, özellikle tarih biliminin en karmaşık sorunları konusunda, Dühring sağa sola, son, kesin, sonsuz gerçek gibi birtakım sözcükler saçıp savuruyordu. Engels, onunla alay ediyordu: kuşkusuz, diyordu ona, sonsuz gerçekler vardır, ama çok basit şeyler için koca koca sözcükler kullanmak (*gewaltige Worte*) pek akıllıca sayılmaz. Materyalizmi ileri götürmek için, bayağı sonsuz gerçek sözcüğü ile oyuna bir son vermek gerekir, mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki ilişkiler sorununu diyalektik terimlerle koymasını ve çözümlemesini bilmek gerekir. İşte otuz yıl önce Dühring ile Engels arasındaki çatışmanın konusu bu oldu. Ve, Engels'in *bu aynı bölümde* verdiği mutlak gerçek ve görelî gerçek konusundaki açıklamaları "*farketmemeyi*" başarmış olan Bogdanov, Engels'i *bütün* materyalistlerin gözünde en temel, en ilk bir tezi kabul etmiş olmaktan dolayı "seçmecilik"le suçlamayı başarmış olan Bogdanov, materyalizm ve diyalektik konusunda tam cehaletini bir kez daha ortaya koymaktan başka bir şey yapmadı.

Engels *Anti-Dühring*'in sözü edilen bölümün başında (Bi-

rinci Kısım, Dokuzuncu Bölüm) şöyle yazıyor: “... burada insan bilgisi ürünlerinin, ve bunlardan hangilerinin, egemen bir gerçeklilik ve mutlak (*Anspruch*) gerçek hakkına sahip olup olmayacaklarını bilme sorununa geliyoruz.” (5. Almanca baskı, s. 79.) Ve Engels sorunu şöyle çözümlüyor:

“Bir başka deyişle: düşüncenin egemenliği, düşüncesi son derece az egemen, ve bilgisi mutlak bir gerçek hakkı ile güçlü olan bir dizi insanda, bir dizi bağıntılı yanlış içinde gerçekleşir; bunların her ikisi de, [yani mutlak doğru bilgi, egemen düşünce] ancak insanlık yaşamının sonsuz bir süreci içinde tamamen gerçekleşebilirler. [sayfa 140] “Burada da, daha yukarıda olduğu gibi, insan düşüncesinin zorunlu bir biçimde mutlak olarak tasarlanan karakteri ile, onun sadece sınırlı düşünceli bireylerde güncelleşmesi arasındaki aynı çelişkiyi, ancak sonsuz bir gelişme içinde, insan kuşaklarının, hiç değilse bizim için, pratik bakımdan sınırsız ardarda geliştiği içinde çözümlenebilecek çelişkiyi görüyoruz. Bu anlamda, insan düşüncesi ne kadar egemense o kadar egemen değildir, ve onun bilgi yetisi de, ne kadar sınırsızsa o kadar sınırlıdır. Özlüğü, [ya da yapısı, *Anlage*] anıklığı, olanakları ve son tarihsel ereği bakımından egemen ve sınırsız; bireysel uygulanışı ve tekil gerçekliği bakımından egemen-değil ve sınırlı.” (s. 81)¹⁵

“Ölümsüz gerçekler için de durum aynı.”^[41] diye devam ediyor Engels.

Bu usullama, bütün mahçuların üzerinde durdukları, bilgilerimizin göreliliği ilkesi bakımından, *görelilik (relativisme)* bakımından son derece önemlidir. *Herkes*, ısrarla kendisinin göreci olduğunu açıklar; ama Almanların sözcüklerini yineleyen Rus mahçuları, görelilik ile diyalektik arasındaki ilişkiler sorununu açık ve dolaysız terimlerle koymaktan korkarlar ya da koymayı bilmezler. Bogdanov’a göre (ve bütün mahçulara göre) bilgilerimizin göreliliğinin tanınması, mutlak gerçeğin

¹⁵ Bkz: *loc. cit.*, s. 64 vd.. Mahçı bay Çernov kendisinin bir mahçı olduğunu kabul etmek istemeyen Bogdanov’un durumunu tamamen paylaşmaktadır. Aradaki fark, Bogdanov Engels ile olan anlaşmazlığını *gizlemeye*, bunu rasgele bir sorun olarak sunmaya vb. çalışırken, Çernov’un. bunu, gerek materyalizme, gerekse diyalektiğe karşı bir mücadele sorunu olarak anlamasıdır.

her türlü kabulüne *kapılan kapatır*. Engels'e göre mutlak gerçek, görelî gerçeklerin bütünleşmesinin sonucudur. Bogdanov görecidir. Engels ise diyalektikçi. İşte Engels'in daha az."-nemli olmayan, gene *Anti-Dühring*'in aynı bölümünden alınma bir başka uslamlaması:

"Gerçek ve hata, kutupsal karşıtlıklar içinde devinen düşüncenin bütün belirlenimleri gibi, ancak son derece sınırlı [sayfa 141] bir alan için mutlak bir geçerliliğe sahiptir; tıpkı görmüş bulunduğumuz, ve eğer tam da bütün kutupsal karşıtlıkların yetersizliğini konu alan diyalektiğin ilk bilgilerini biraz edinseydi, Bay Dühring'in de bilebileceği gibi. Gerçek ile hata arasındaki karşıtlığı, yukarda belirtmiş bulunduğumuz dar alan dışında uygular uygulamaz, bu karşıtlık, bağıntılı ve gerçek bilimsel ifade için elverişsiz bir durum alır; bununla birlikte, eğer onu, bu alan dışında kesenkes geçerli olarak uygulamaya girişirsek, tamamen başarısızlığa uğranız; karşıtlığın iki kutbu kendi terslerine dönüşürler, gerçek hata ve hata da gerçek olur." (s. 86.)^[42]

Engels, örnek olarak, Böyle yasasını (bir gazın hacmi o gaz üzerine yapılan basınçla ters orantılıdır) anar. Bu yasanın içinde taşıdığı "gerçek tohumu" ancak belli sınırlar içerisinde mutlak gerçeği temsil eder. Bu yasa, ancak "yaklaşık" bir gerçektir.

Böylece, insan düşüncesi, kendi doğası gereği, bize mutlak gerçeği, görelî gerçeklerin bir toplamından başka bir şey olmayan mutlak gerçeği verebilme yeteneğindedir ve verir de. Bilimlerin gelişmesinin her yeni aşaması bu mutlak gerçek toplamına yeni tohumlar ekler, ama her türlü bilimsel önerme gerçeğinin sınırları görelidir, bilimlerin ilerlemesi sırasında bazan genişlerler, bazan daralır. "Mutlak gerçek, diyor J. Dietzgen *Streifzügen*'inde görülebilir, işitilebilir, koklanabilir, dokunulabilir ve, kuşkusuz bilinebilir de, ama o bütünüyle bizim bilgimizle bütünleşmez (*geht nicht auf*)" (s. 195.) "Söylemeye gerek yok ki, imge nesneyi tüketmez ve ressam modelini bütünüyle kopya etmekten uzaktır. ... Bir tablo, modeliyle nasıl çakışabilir? Yaklaşıklıkla olabilir." (s. 197.) "Biz doğayı ve onun çeşitli parçalarını ancak görelî olarak bilebiliriz; çünkü bu parçalardan her biri doğanın ancak görelî bir kesimini temsil etse de, mutlağın

özelliğine, bir tüm olarak doğanın özelliğine (*des Naturganzen an sich*) sahiptir, ki bilgi bunu bitiremez. ... O halde doğanın [sayfa 142] görüngüleri ardında, görelî gerçekler ardında, insan için kendini tümüyle açığa vurmayan evrensel, sınırsız, mutlak bir doğa olduğunu nasıl biliyoruz? ... Bu bilgi bize nereden geliyor? Doğuştandır. Bu, bize, bilinçle aynı zamanda verilmiştir.” (s. 198.) Bu son iddia, Marks’ı, Kugelman’a mektuplarından birinde Dietzgen’in görüşlerinin karışıklığından söz-etmeye götüren yanlışlardan biridir.^[48] Yalnızca böylesine doğru olmayan bölümlere sarılarak, bir kimse, Dietzgen’in diyalektik materyalizmden ayrılan bir felsefesi olduğundan sözedebilir. Ama Dietzgen’in kendisi, bu *aynı sayfada*, bir düzeltme getirir; “Eğer sonsuz ve mutlak gerçeğin bilgisi, bize doğuştan verilmiştir diyorsam, bu, onun önsel (*a priori*) sahip olduğumuz tek ve biricik bilgi olmasındandır, yoksa, bu yüzden deneyin bu doğuştan insan bilgisini doğruladığı daha az doğru değildir.” (s. 198.)

Engels’in ve Dietzgen’in bütün bu açıklamaları pek güzel gösteriyor ki, diyalektik materyalizm için, görelî gerçek ile mutlak gerçek arasında öyle aşılmaz sınır çizgileri yoktur. Şunları yazabildiğin© göre, Bogdanov, bu konuda hiç bir şey anlamamıştır: “o [eski materyalizm anlayışı], *şeylerin özünün* kayıtsız şartsız nesnel bilgisi [italikler Bogdanov’undur] olmak ister ve her çeşit ideolojinin tarihsel göreliliği ile bağdaşmaz.” (*Ampiryomonizm*, kitap III, s. iv.) Modern materyalizm, yani marksizm açısından, bilgilerimizin nesnel, mutlak gerçeğe yaklaşıklık *sınırları* tarihsel olarak görelidirler, ama bu gerçeğin varlığı, bizim ona yaklaşmakta olduğumuz kadar *kesindir*. Tablonun çevre çizgileri tarihsel olarak görelidirler, ama tablonun nesnel olarak var olan bir modeli temsil ettiği kesindir. Şu ya da bu anda, şu ya da bu koşullar içinde, şeylerin doğasına değgin bilimimizde, maden kömürü katranı içinde alizarini bulacak ya da atom içinde elektronları bulacak noktaya kadar ilerlemiş olmamız olgusu tarihsel bakımdan görelidir, ama hiç bir bakımdan görelî olmayan şey, bu cinsten her bulgunun “mutlak nesnel bilgi”nin bir [sayfa 143] ilerlemesi olduğudur. Tek sözcükle, her ideoloji, tarihsel olarak görelidir, ama her bilimsel ideolojiye (örneğin dinsel ideoloji de olanın tersine) bir nesne! gerçek, bir

mutlak doğanın uygun düştüğü kesin bir olgudur. Mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki bu ayırdetmenin, belirsiz olduğunu söyleyeceksiniz. Şöyle yanıtlayacağım: Bilimin, sözcüğün en kötü anlamında bir dogma haline gelmesini, ölü, donmuş, kemikleşmiş bir şey olmasını engellemek bakımından, doğrusu, oldukça “belirsiz”dir, ama bizimle inancılık, bilinemezcilik, felsefi idealizm arasında, hümcülerin ve kantçıların bilgiççiliği arasına kesin ve silinmez bir sınır çizgisi çezecek kadar da belirgindir. Burada farkına varamamış olduğunuz bir sınır vardır, ve bu sınırın farkına varamamış olduğunuz için de gerici felsefe bataklığına düştünüz. Bu sınır diyalektik materyalizm ile görecilik arasındaki sınırdır.

Mach, Avenarius ve Petzoldt, biz göreciyiz, diyorlar. Ve Bay Çernov ve daha bazı marksist geçinen Rus mahçuları, biz göreciyiz diye onları yankılıyor. Evet, Bay Çernov ve mahçı yoldaşlar, sizin yanılığınız işte burada, çünkü bilgi teorisini görecilik üzerine kurmak, kendini, kaçınılmaz olarak, mutlak şüpheciliğe, bilinemezciliğe, bilgiççiliğe ya da öznelciliğe mahkûm etmek demektir. Bilgi teorisinin temeli olarak görecilik, yalnız bilgilerimizin göreliliğinin kabul edilmesi demek değildir, aynı zamanda, her türlü ölçünün, insandan bağımsız olarak var olan ve bizim görelî bilgimizin gittikçe daha çok yaklaştığı her türlü nesnel modelin de yadsınması demektir. Salt görecilikten giderek her türlü bilgiççiliği doğrulamak, örneğin “görelî” içinde Napoléon’un 5 Mayıs 1821’de öldüğünü ya da ölmediğini kabul etmek mümkündür; insan için ya da insanlık için, (belli bir açıdan “elverişli”) bilimsel ideolojinin yanında (başka bir görüş açısından çok “elverişli”) dinsel İdeolojiyi de kabul etmenin “elverişli” bir şey olduğunu söylemek de mümkündür, vb..

Diyalektik, Hegel’in de zamanında açıkladığı [sayfa 144] gibi göreciliğin, yadsınmanın ve şüpheciliğin bir ögesini kapsar, ama diyalektik göreciliğe indirgenemez. Marks ve Engels’in diyalektik materyalizmi, elbette ki, göreciliği kapsar, ama ona indirgenmez; yani diyalektik materyalizm, bütün bilgilerimizin göreliliğini nesnel gerçeğin yadsınması anlamında değil, ama bilgilerimizin bu gerçeğe yaklaşmasının sınırlarının tarihsel göreliliği anlamında kabul eder.

Bogdanov altını çizerek şöyle yazıyor: Sonsuz gerçekler olarak “*tutarlı marksizm, bu dogmacı, bu durağan kavramları*” kabul etmez. (*Ampiryomonizm*, Kitap III, s. ix) Kafa karışıklığıdır bu. Eğer dünya, (marksistlerin düşündükleri gibi) sürekli hareket ve gelişme halindeki madde İse ve gelişme yolundaki insan bilinci onu yansıtmaktan başka bir şey yapmıyorsa, “durağan”ın ne işi var burada? Hiç bir şekilde şeylerin değişmez doğası ya da değişmez bir bilinç sözkonusu değildir, ama doğayı yansıtan bilinç ile bilinç tarafından yansıtılan doğa arasındaki *uygunluk* sözkonusudur. Bunun içindir ki, yalnız bunun içindir ki, “dogmacılık” teriminin felsefede çok özel bir çeşnisi vardır: bu, idealistlerin ve bilinemezcinin, daha önce oldukça “eski” materyalist Feuerbach örneğinde gördüğümüz gibi, materyalistlere *karşı* kullandıkları pek gözde bir sözcüktür. Şu ünlü “modern olguculuk” açısından materyalizme yöneltilen bütün itirazlar, çok eski, elden düşme şeylerden başka bir şey değildir.

6. BİLGİ TEORİSİNDE PRATIĞIN ÖLÇÜTÜ

1845’te Marks’ın, 1888’de ve 1892’de Engels’in, materyalist bilgi teorisini, pratik ölçütü üzerine oturttuklarını gördük.^[44] Marks, Feuerbach üzerine tezlerinin ikincisinde, “pratikten yaratılmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği üzerine tartışmak tamamen iskolastik bir sorundur” der. Kantçı ve hümcü bilinemezci olduğu kadar öteki felsefi uydurmaların da (*Schrullen*) en iyi çürütülmesidir diye [sayfa 145] yineler Engels. Engels, bilinemezcinin, “Eylemlerimizin başarısı, algılarımızın, algılanan şeylerin nesnel niteliği ile uygunluğunu (*Übereinstimmung*) gösterir” diye yanıtlar.^[45]

Bunu, Mach’ın pratiğin ölçütü konusundaki usullama-sıyla karşılaştırınız.

“Günlük düşünce biçiminde ve günlük dilde, *görüntü, yanılısama*, genel olarak gerçekliğin karşıtı olmuştur. Karşımızda yukarı kaldırılmış bir kurşun kalemi, düz çizgi halinde görürüz. Kalemi eğik olarak suya batıralım, gerçekte düz olsa da, bu kez, onu kırık görürüz. Bu durumda, kalem *kırık görünüyor*,

ama gerçekte düzdür denir. Öyleyse, bir olguyu gerçeklik diye nitelendirmek ve *ötekini* ise görüntü düzeyine indirmek için neye dayanıyoruz? ... Olağanüstü durumlarda olağan olaylar beklemek gibi doğal bir yanlış yaptığımız zaman, umutlarımız, elbette ki, kırılıyor. Ama olguların burada hiç bir rolü yoktur. Bu durumlarda *görüntüden* sözetmenin, pratik bir önemi olabilir, ama bilimsel önemi yoktur. Bunun gibi, sık sık ortaya konan, evrenin gerçek bir varlığı var mıdır, yoksa salt bizim düşümümüz müdür? sorusunun bilimsel açıdan hiç bir önemi yoktur. En saçma düş de bütün öteki olgular gibi bir olgudur.” (*Duyumların Tahlili*, s. 18-19.)

Saçma bir düşün tıpkı saçma bir felsefe gibi bir olgu olduğu doğrudur. Ernst Mach'ın felsefesi ile tanıştıktan sonra bundan kuşku duyulamaz. Bu yazar, son bilgiççiler gibi, insanların yanlışlarının, insanlığın yarattığı cinlere, perilere vb. inanma gibi her çeşit “saçma düşlerin” tarihsel-bilimsel ve ruhbilimsel incelemesi ile doğru ve “saçma”nın bilgilimsel bakımdan ayırdeğilmesini birbirine karıştırıyor. Bu, tıpkı, bir iktisatçının, kapitalistin bütün kârının işçinin işinin “son saati”nden elde edildiği konusunda Senior'un teorisi ile Marks'ın teorisinin, her ikisinin de bir olgu olduğunu ve bilim açısından hangi teorinin nesnel gerçeği ifade ettiğini, hangi teorinin burjuvazinin önyargıları ve onun profesörlerinin satılmışlığı olduğunu sormanın yersizliğini söylemesi gibidir. [sayfa 146] Sepici J. Dietzgen bilimsel yani materyalist bilgi teorisini, “dinsel inana karşı evrensel bir silah” olarak görüyordu (*Kleinere philosophische Schriften*, s. 55), ama profesör diplomalı Ernst Mach'a göre, materyalist bilgi teorisi ile öznel idealist bilgi teorisi arasında bir ayrımın “hiç bir bilimsel değeri yoktur”! Materyalizmin idealizme ve dine karşı verdiği kavgada bilim yan tutmaz, işte Mach'ın ve bütün çağdaş burjuva üniversite mensuplarının, gene aynı Dietzgen'in o kadar doğru deyişle “çarpık idealizmleri ile halkı alıklaştıran bu diplomalı uşakların” en gözde düşünceleri budur. (*Op.* cif., s. 53.)

Herkes için yanılısma ile gerçekliği birbirinden ayırdeğilenden pratik ölçütünü, Mach, bilim alanından, bilgi teorisi alanından çıkarıp atınca, geriye, çarpıtılmış profesörce idealizm kalır.

Marks ve Engels, pratiğe başvurmadan yapılan temel bilgi-bilimsel sorunları çözmeye girişimlerini “iskolastik” ve “felsefi kurnazlık” diye niteleyerek, insan pratiğinin materyalist bilgi teorisinin şaşmazlığını gösterdiğini söylüyorlardı. Buna karşılık, Mach’ta, pratik başka bir şeydir, bilgi teorisi bundan oldukça farklı başka bir şeydir; bunlar, biri ötekini koşullandırmaksızın yan yana ele alınabilirler. Son yapıtı *Bilgi ve Yanılgı*’da Mach şöyle diyor: “Bilgi her zaman biyolojik olarak yararlı (*förderndes*), ruhsal bir şeydir.” (ikinci Almanca baskı, s. 115.) “Yalnız başarı, gerçeği yanılgıdan ayırır.” (s. 116.) “Kavram iş için yararlı fiziksel bir varsayımdır.” (s. 143.) Marksist geçinen Rus mahçularımız, şaşılacak bir bölükle, Mach’ın bu sözlerini marksizme *yakınlaşmanın* bir tanıtı olarak görüyorlar. Ama Mach, marksizme, burada, tıpkı Bismarck’ın işçi hareketine, ya da piskopos Euloge’un^[46] demokrasiciliğe yakınlığı kadar yakındır. Böyle önermeler, Mach’ta, onun idealist bilgi teorisi ile birlikte *yan yana dururlar*, ve bilgibilimin şu ya da bu belirli eğiliminin seçiminde etkili olamazlar. Bilgi, ancak nesnel gerçeği, insandan bağımsız gerçeği yansıttığı ölçüde biyolojik [sayfa 147] olarak yararlı olabilir, insan pratiği içinde yararlı olabilir, yaşamın korunması için, soyun korunması için yararlı olabilir. Materyaliste göre, insan pratiğinin “başarısı”, fikirlerimiz ve algıladığımız şeylerin nesnel niteliği arasındaki uygunluğu tanıtıdır. Tekbenci için “başarı”, bilgi teorisinden bağımsız olarak düşünülebilen, *pratiğinde* gereksindiğim her şeydir. Pratiğin ölçütü bilgi teorisinin tabanına oturtuldu mu, kaçınılmaz olarak materyalizme varınız der marksist. Mach ise, pratik materyalist olabilir, ama teoriye gelince iş bambaşkadır diyor.

“Pratikte, diye yazıyor *Durumların Tahli*’nde, herhangi bir iş yaparken Ben fikrine olduğu kadar, bir şeyi kavrarken cisim fikrine de aynı ölçüde gereksinme duyarız. Güneşin yenisinden doğmasını ebedi olarak görmemiz gibi, aynı değişmezlikle, fizyolojik olarak bencil ve materyalist kalıyoruz. Ama hiç bir şekilde, teoride, bu anlayışla yetinmemeliyiz.” (s. 284, 285.)

Bencillik sözü, burada tamamıyla yersizdir, çünkü bencillik bilgibilimsele tamamen yabancı bir kategoridir. Güneşin dünyanın çevresindeki görünür hareketi burada sözkonusu

değildir, çünkü bu, pratikte bilgi teorisinde bir ölçüt olarak bize yararlı olduğundan, buna astronomik gözlemlerin, buluşların vb. pratiğini de katmak zorundayız. O halde Mach'ın bu düşüncesinden geriye, sadece, insanlara pratik yaşamlarında, materyalist bilgi teorisinin bütünüyle ve özellikle kılavuzluk ettiği yolundaki değerli itirafı kalıyor; bunu “teorik olarak” engellemeye kalkışmak, Mach'ın ukala iskolastiğinin ve çarpık İdealist çabalarının özelliğinden başka bir şey değildir.

Bilinemezçiliğe ve idealizme yer açmak için, bilgibilimsel incelemelerle hiç bir ilgisi yokmuş gibi, pratiği safdışı bırakmak için gösterilen bu çabaların ne denli az yenilik taşıdıkları, klasik Alman felsefesi tarihinden alınan şu aşağıdaki örnekle gösterilmiştir. G. E. Schulze (felsefe tarihinde [\[sayfa 148\]](#) Schulze-Aenesidemus olarak bilinir), Kant'tan Fichte'ye giden yolun üzerinde bulunur. Bu, felsefede, açıkça şüpheci eğilimi savunur ve kendisinin, Hume'ün (eskilerden de Pyrrhon ve Sextus'un) öğretilisi olduğunu söyler. Her türlü kendinde-şeyi ve nesnel bilgi olanağını kesinlikle reddeder ve bir o kadar kesinlikle bizim “deney”in ötesine, duyumların ötesine geçmemizi ister, ki bu da, karşı taraftan gelebilecek şu itirazları önceden görmesine engel değildi: “Şüpheci, günlük yaşamda nesnel şeylerin gerçekliğini kabul ettiğinden, ona göre davranır ve gerçeğin ölçütünü kabul eder, böylece de onun kendi tutumu, kendi şüpheciliğinin en iyi ve en belirgin çürütülmesidir.”¹⁶ “Bu kanıtlar, diye yanıtıyor Schulze horgörüyle, ancak ayakta-kımına (*Pöbel*) göredir.” (s. 254.) Çünkü “benim şüphecilikim pratiğe kadar uzanmaz, felsefenin sınırları içerisinde kalır.” (s. 254, 255.)

Öznel idealist Fichte, aynı şekilde, idealist felsefe alanında, “eylem sözkonusu olduğunda, hepimiz için, hatta en kararlı idealist için bile, gerçekçiliğin, bizim dışımızda ve bizden bağımsız nesnelere varlığını varsayan gerçekçiliğin kaçınılmazlığına (*sich aufdringt*)” bir yer bulmayı umar. (*Werke*, c. I, s. 455.)

¹⁶ G. E. Schulze, *Aenesidemus oder über die Fundamente der von dem Herrn Professor Reinhold in Jena geleiferten Elementarphilosophie*, 1792, s. 253.

Mach'ın modern olguculuğu Schulze ve Fichte'den pek de uzağa gitmemiştir! ilginç bir şey olarak şunu da söyleyelim ki, Bazarov için, bu konuda da, Plehanov'dan başka kimse yoktur: fareye göre en güçlü hayvan kedidir. Bazarov "Plehanov'un *salto-vitale** [Dirimsel sıçrama. -ç.] felsefesi ile" alay eder (*Denemeler*, s. 69), Plehanov, gerçekten de, dış dünyanın varlığına "iman", felsefede, kaçınılmaz bir *salto-vitale*'dir gibi ters bir şey yazmıştır (*L. Feuerbach Üzerine Notlar*, s. 111). "iman" sözü, her ne kadar tırnak içinde veriliyor, ve Hume'den sonra yineleniyorsa da, Plehanov'daki terim karışıklığını açıkça [sayfa 149] ortaya koyuyor. Peki ama Plehanov'un burada ne işi var? Bazarov, neden başka bir materyalisti, örneğin Feuerbach'ı seçmiyor? Bu, sadece, yalnız onu tanımamasından mı ileri geliyor? Bilisizlik bir kanıt değildir. Marks ve Engels gibi, Feuerbach da, bilgi teorisinin temel sorunlarında pratiğe doğru Schulze'nin, Fichte ve Mach'ın görüş açısından kabul edilemez bir "sıçrama" yapar. İdealizmi eleştirirken Feuerbach, Fichte'den yaptığı çarpıcı bir aktarmanın yardımıyla, idealizmin temel niteliğini açıklıyor ve Mach'ın tüm öğretisini hayranlık verici bir biçimde çürütüyor. "Salt onları gördüğün, onları işittiğin ve onlara dokunduğun için, diye yazıyordu Fichte, şeylerin gerçek olduklarını ve senin dışında var olduklarını sanıyorsun. Ama görme, dokunma ve işitme, sadece birer duyumdur. ... Sen nesnelere değil, yalnızca duyularını algılıyorsun." (Feuerbach, *W erke*, c. X, s. 185.) Ve Feuerbach karışıklık veriyor: İnsan olan varlık, soyut bir *Ben* değildir, bir erkek ya da bir kadındır, ve, acaba dünya benim duyulum mudur, değil midir sorusu da başka bir soruya indirgenir, şöyle ki bir başka insan sadece benim duyulum mudur, yoksa bizim pratik ilişkilerimiz bunun tersini mi gösterir? "İdealizmin temel yanılması, tam da, dünyanın nesnellığı, gerçekliği ve gerçeksizliği sorunlarını yalnız teorik açıdan koymasında ve çözümlemesindedir." (*Ibid.*, s. 189.) Feuerbach bilgi teorisini insan pratiğinin tümü üzerine oturtur. Kuşkusuz, der idealistler, pratik içinde, bizim *Ben'in* ve başkasının Sen'inin gerçekliğini kabul ederler, idealistler için, "bu görüş açısı yalnız pratik yaşam için geçerlidir, kurgu için değil. Ama. yaşama çelişen bir kurgu ve ölüm görüşünü, bedenden

ayrılmış ruh görüşünü, gerçeğin görüş açısı haline getiren bir kurgu, ölü ve sahte bir kurgudur.” (s. 192.) Biz *duymaktan* önce soluk alıp veririz, havasız, yemeden, içmeden var olamayız.

“Öyleyse, bu, dünyanın düşüncelliği ya da gerçekliği sorununu incelerken yeme ve içme sorunuyla uğraşmalıyız , [sayfa 150] anlamına mı gelir! diye bağıyor horgörüyle idealist. Ne bayağılık! Sonradan en kaba materyalizmi her öğün iş edinmek üzere felsefe ve tanrıbilim kürsülerinin tepesinden bilimdeki materyalizmi çekiştirmek gibi o güzelim adete karşı ne büyük hakaret!” (s. 195.) Ve Feuerbach haykırıyor ki, öznel duyum ile nesnel dünyayı özdeşleştirmek, “kutsal şeyleri kirletme ile doğurma araştırma ‘eşit’ işareti koymak” demektir, (s. 198.)

Pek kibar bir yorum değil, ama duyu algılarının bizim dışımızda varolan gerçeklik olduğunu öğreten filozoflara tam yaraşıyor.

Yaşamın, pratiğin görüş açısı, bilgi teorisinin ilk ve temel görüşü olmalıdır. Ve bu, profesörce iskolastikliğin sonu gelmez uydurmaların yolu üzerinden temizleyerek, kaçınılmaz bir biçimde materyalizme varır. Kuşkusuz, unutmamalı ki, pratiğin ölçütü, aslında, insanın herhangi bir fikrini *tümüyle* hiç bir zaman, ne doğrulayabilir, ne de çürütebilir. Bu ölçüt de, insanın bilgilerinin “mutlak” bilgiler olmasına izin veremeyecek kadar “belirsiz”dir; bununla birlikte idealizmin ve bilinemezciğin bütün çeşitlerine karşı dinmez bir mücadeleye elverecek kadar da belirlidir. Eğer bizim pratiğimizi doğrulayan şey tek, son nesnel gerçek ise, bundan, bu sonuca giden tek yolun materyalist anlayış üzerine kurulu bilimin yolu olduğu sonucu çıkar. Örneğin, Bogdanov, Marks’ın paranın dolaşımı teorisini, yalnızca “zamanımız” için nesnel bir gerçek olduğunu kabule hazır, ve, bu teoriye “tarih-üstü nesnel” bir gerçek olarak bakılmasını “dogmacılık” olarak nitelemektedir. (*Ampiryokritizm*. kitap III, s. vii.) Bu da yeni bir kafa karışıklığı. Napoléon’un 5 Mayıs 1821’de ölmesini sonsuz bir gerçek yapan aynı basit nedenden ötürü, bu teorisinin pratikle uygunluğu da, gelecekteki herhangi bir koşulla değiştirilemez. Ama, pratiğin ölçütü –yani şu son on yıllar içerisinde *bütün* kapitalist ülkelerin gelişme çizgisi– Marks’ın teorisinin şu ya da bu bölümlerinin, veya şu ya da bu

formüllerinin değil de, genel olarak [sayfa 151] bütün ekonomik ve toplumsal teorisinin nesnel doğruluğunu gösterdiğinden, burada marksistlerin “dogmacılığından” söz etmenin burjuva ekonomisine bağışlanmaz bir ödünde bulunmak demek olduğu açıktır. Marksistlerin paylaştıkları Marks’ın teorisinin nesnel bir gerçek olduğu görüşünden çıkarılabilecek tek sonuç şudur: Marks’ın teorisıyla çizilmiş *yolu* izleyerek nesnel gerçeğe (gene de onu sonuna dek tüketmeksizin) gitgide daha çok yaklaşıyoruz; herhangi *başka bir yolu* izleseydik, yalan ve kafa karışıklığından başka bir yere varmazdık. [sayfa 152]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AMPİRYOKRİTİSİZMİN VE
DİYALEKTİK MATERYALİZMİN BİLGİ TEORİSİ.
III

1. MADDE NEDİR?
DENEY NEDİR?

Bu soruların birincisi, idealistlerin, bilinemezçilerin ve mahçuların inatla materyalistlere sordukları sorudur; ikinci soruyu ise materyalistler mahçulara yöneltiyorlar. Konuyu aydınlatmaya çalışalım.

Avenarius madde konusunda şunları söylüyor:

“Artılmış ‘tam deney’in bağrında ‘fiziksel’ bir şey yoktur, sözcüğün mutlak metafizik anlamında madde yoktur, çünkü bu anlamda madde ancak bir soyutlamadır: Madde, her türlü merkez terimden soyutlanırsa, karşı-terimlerin bir toplamı olurdu. Nasıl ilke düzenlemesinde, yani ‘tanı deneyde’ karşı-terim bir merkez terim olmaksızın kavranılamaz (*undenkbar*) bir şey ise, ‘madde’ de mutlak metafizik [sayfa 153] anlayışta tam bir anlamsızlıktır (*Unding*).” (*Bemerkungen zum Begriff des*

Gegenstandes der Psychologie, adı geçen derginin 2. sayfası, § 119.)

Bu laf salatısından çıkan şu: Avenarius fiziksel olanı ya da maddeyi mutlak ya da metafizik olarak nitelendiriyor, çünkü onun ilke düzenlemesi teorisi (ya da yeni biçimiyle: “tam deney”) karşı-terimin merkez terimden ayrılamaz olmasını, çevrenin *Ben*’den, *Ben-olmayanın* da *Ben*’den ayrılamaz (J. G. Fichte’nin dediği gibi) olmasını ister. Daha önce söylediğimiz gibi, bu teori, öznel idealizm kılığına bürünmüştür ve Avenarius’un “madde”ye karşı saldırılarının niteliği oldukça açıktır: idealist, ruhsal olandan bağımsız bir fiziksel varlığı yadsır ve bu nedenle, bu çeşit bir varlığı belirtmek üzere felsefenin hazırlayıp geliştirdiği kavramı reddeder. Maddenin “fiziksel” olduğunu (yani en bilinen, insana en doğrudan doğruya verilen, hücreye kapatılmış akıl hastalarından başka hiç kimsenin kuşku duymadığı bir şeyi) Avenarius yadsımaz; yalnız, çevre ile *Ben* arasında çözülmez ilişkiye değgin “kendi” teorisinin benimsemesini istemekle yetinir.

Mach bu aynı fikri felsefi kurnazlıklara başvurmaksızın daha yalın bir biçimde ifade eder: “Bizim madde dediğimiz şey, *öğeler* (“*duyumlar*”) arasındaki belli bir düzenli ilişkiden başka bir şey değildir.” (*Duyumların Tahlihi*, s. 270.) Mach, bu iddiası ile, halen geçerlikte olan dünya anlayışında “kökten bir devrim” yaptığı garantisindedir. Aslında dünya kadar eski bir öznel idealizmle karşı karşıyayız, ama küçük “öge” sözcüğü onun çıplaklığını örtmektedir.

Son olarak, İngiliz mahçüsü Pearson, materyalizme karşı amansızca savaşırken şöyle diyor: “Şimdi, az” ya da çok kalımlı bazı duyu algıları gruplarını bir arada sınıflandırmamıza ve onları madde diye adlandırmamıza hiç bir itiraz olamaz, –böyle yapmak, gerçekten de, bizi, John Stuart Mill’in maddeyi ‘duyumu kalımlı olasılığı’ diye tanımlamasına [sayfa 154] Çok yaklaştırır– ama maddenin bu tanımı, bizi, hareket eden bir şey olarak maddeden tamamen uzaklaştırır.” (*The Grammar of Science*, 1900, 2. baskı, s. 249.) İdealist, burada, tıpkı incir yaprağı örneği, “öğelerle” örtünmüyor, açıkça elini bilinemezciye uzatıyor.

Okurun da gördüğü gibi, ampiryokritisizmin kurucuları-

nın bütün bu uslamlamaları, düşünme ile varlık arasındaki, duyular ile fiziksel olan arasındaki ilişkilere değgin eski bilgilimsel sorunun çevresinde, tamamıyla ve yalnız onun çevresinde dolanıp durmaktadır. Burada, azıcık da olsa “modern doğa bilimlerine” ya da “modern olguculuğa” ilişkin bir şey bulabilmek için bizim Rus mahçularının ölçüsüz saflıklarına gerek vardı. Kendilerinden sözetmiş olduğumuz bütün filozoflar, kimileri açıkça, kimileri dolambaçlı yollardan, materyalizmin temel felsefi eğilimi (varlıktan düşünceye, maddeden duyuma) yerine idealizmin karşı eğilimini koymaktadırlar. Onların maddeyi yadsımaları, bilgi teorisinin sorunlarına karşı, dış dünyanın varlığını, duyularımızın nesnel kaynağını, duyularımıza uygun düşen nesnel bir gerçekliğin varlığını yadsımdan oluşan eski, bilinen yanıtta başkası değildir. Öte yandan, idealistlerce ve bilinemezcilerce yadsınan felsefi eğiğimin kabulü, şu tanımlarla ifade edilmiştir: madde, duyu örgenlerimiz üzerinde etki yaparak duyumu yaratan şeydir; madde, bize duyum içinde verilen nesnel gerçekliktir vb..

Bogdanov, yalnız Beltov üzerinde tartışıyormuş gibi yaparken, Engels'i sessizce geçerek, bir felsefe, eğilimine göre maddenin birincil öge, ruhun ise ikincil öge olduğu, öteki eğilim için durumun bunun tersi olduğu biçimindeki “formülün” (yani *Engels'in formülünün*, “marksist'imiz bunu eklemeyi unutuyor” –görmüyor musunuz– “yalın bir yinelenmesi” (*Ampiryomonizm*, III, s. xvi) olduğu biçimindeki tanımlamalara kızıyor. Ve bütün Rus mahçuları, coşkuyla, Bogdanov'un “çürütme”sini yineliyorlar! Oysa birazcık düşünme, bu [sayfa 155] insanlara, aslında, bilgilimin bu en sonuncu iki kavramına, bunlardan hangisinin birincil olarak alındığını göstermeksizin, herhangi bir tanım vermenin olanaksız olduğunu tanıtlardı. Bir “tanım” vermek ne demektir? Her şeyden önce, verilen bir kavramı, daha kapsamlı bir kavrama götürmek demektir. Örneğın şöyle bir tanımlı dile getirdiğim zaman: eşek bir hayvandır dediğimde, “eşek” kavramını daha kapsamlı bir kavrama götürüyorum demektir. Şimdi, burada, bilgi teorisinin iş görebileceğı varlık ve düşünce, madde ve duyum, fiziksel ve ruhsal denilen kavramlardan daha kapsamlı kavramlar var mıdır sorusu orta-

ya çıkıyor. Hayır. Bunlar, bilginin şimdiye dek (*terminoloji* üzerinde *her zaman* yapabileceğimiz değişiklikler bir yana bırakılırsa) aşamamış olduğu en sonuncu, en kapsamlı kavramlardır. Çok geniş kapsamlılığın bu iki kavram “dizileri”nin “salt yineleme” olamayacak bir “tanımını” istemek için, insanın ya bir şarlatan ya da tamamen kalın kafalı olması gerekir: şu ya da öteki birincil olarak alınmalıdır. Yukarıda sözü edilen madde konusundaki üç uslamlamayı alalım. Bunlar eninde sonunda nereye varır? Tıpkı merkezi terimden karşı-terime, ya da duyumdan maddeye, ya da duyu algılarından maddeye varıldığı gibi, bu filozoflar ruhsal olandan ya da *Ben*’den hareket ederek fiziksele ya da çevreye varırlar. Avenarius, Mach ve Pearson, gerçekte, kendi felsefi eğilimleri belirtmenin dışında, bu temel kavramların herhangi bir başka “tanımını” verebilirler miydi? Herhangi bir başka yolda, herhangi bir özel yolda *Ben*’in ne olduğunu, duyumun ne olduğunu, duyu algısının ne olduğunu tanımlayabilirler miydi? Mahçuların, materyalistlerden, madde-nin, doğanın, varlığın, fiziksel olanın birincil, ruhun, bilincin, duyumun, ruhsal olanın ise ikincil olduğu şeklindeki önermenin bir yinelenmesine indirgenemeyecek olan bir madde tanımı vermeleri konusundaki istekleriyle ilgili sözlerinin saçmalaktan başka bir şey olmadığını anlamak için sorunu açık biçimde koymak yeterlidir. [sayfa 156] Marks ve Engels’in dehası, başka özellikleri yanında, yeni terimlerle, karmaşık terimlerle, ustaca “izm”lerle yapılan ukala sözcük oyunlarına karşı tiksintileri ile ve yalın dilleri ve açık sözlülükleri ile de kendini ortaya koymuştur: felsefede iki eğilim vardır, materyalist eğilim, idealist eğilim; bu ikisi arasında bilinemezliğin çeşitli nüansları bulunur. Felsefede “yeni” bir görüş açısı bulmak için yapılan boşuna çabalar, “yeni” bir değer teorisi, “yeni” bir rant teorisi vb. yaratılmadaki benzer çabalar da aynı akıl yoksulluğunu ortaya koyar.

Öğrencilerinden Carstanjen, Avenarius’un özel bir konuşmada kendini şöyle açıkladığını söyler: “Ne fizikseli, ne ruhsalı biliyorum; ben, sadece üçüncü bir öğeyi biliyorum.” Avenarius’un bu üçüncü öğenin tanımlamasını yapmadığı gözleminde bulunan bir yazara karşılık olarak Petzoldt şöyle diyor:

“Onun bu kavramı neden ifade edemediğini biliyoruz. Çünkü üçüncü ögenin karşı-terimi yoktur (*Gegenbegriff*, çatışkısız anlayış). ... Üçüncü öge nedir? sorusu mantıktan yoksun bir sorudur.” (*Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. II, s. 329.) Petzoldt, bu son kavramın tanımlanamaz olduğunu kabul ediyor. Ama o, bir “üçüncü öge”ye başvurmanın salt bir bahane olduğunu anlamıyor, çünkü fiziksel olanın ve zihinsel olanın ne olduğunu bilmekle birlikte, “üçüncü öge”nin ne olduğunu şimdilik bilemiyoruz. Avenarius, bu kurnazlığı, kendi izini örtmek için kullanıyor; *gerçekle* Ben’in birincil (merkez terim) ve doğanın (çevrenin) ikincil (karşı-terim) veri olduğunu söylüyor.

Kuşkusuz, madde ile bilinç arasındaki karşıtlığın, ancak çok dar sınırlar içerisinde mutlak bir anlamı vardır: yani bu durumda, şu temel bilimsel sorunun sınırları içerisinde: birincil olan hangisidir, ikincil olan hangisidir? Bu sınırların ötesinde bu karşıtlığın göreliliği hiç kuşku götürmez.

Şimdi de ampiryokritikçi felsefenin “deney” sözcüğünü nasıl kullandığını görelim. *Salt Deneyin Eleştirisi*’nin ilk [\[sayfa 157\]](#) paragrafında şu aşağıdaki “varsayım” yapılmaktadır: “Bizim çevremizin her ögesi insan bireyleri ile öyle ilişkiler içinde bulunur ki, öge verildiği zaman birey kendi deneyini şöyle ifade eder: Şu ya da bu şeyi deneyle öğreniyorum; şu ya da bu şey deneyindir; ya da deneyden gelir, ya da deneye bağlıdır.” (Rusça çevirisi, s. 1.) Böylece deney, bu aynı kavramların terimleriyle tanımlanmıştır: *Ben* ve çevre; onların “çözülmez” bağlantısı “öğretisi”ne gelince, o, şimdilik hasıraltı edilir. Devam edelim. “Salt deneyin bireşimsel anlayışı”: “tamamen çevrenin ögelerince bütünleşmesi içinde koşullandırılmış sav olarak deney.” (s. 1-2.) Eğer çevrenin, insanın “savlarından”, “yargılarından” bağımsız olarak varlığı kabul edilirse, deneyin materyalist yorumu olanak kazanır! “Salt deneyin çözümsel anlayışı”: “tamamen deney olmayan ne varsa onunla yapılan ve bu yüzden de deneyi temsil etmeyen her türlü karışımın” salt savı olarak.” (s. 2.) Deney deneydir. Sahte bilimsel saçmalıkları derinlik sananlar vardır!

Şunu da eklemek gerekir ki, Avenarius, *Salt Deneyin*

Eleştirisi'nin II. cildinde, “deney”i ruhsal olanın “özel bir durumu” sayar ve onu maddi değerler (*sachhafte Werte*) ve zihni değerler (*gedankenhafte Werte*) diye ayırır; “geniş anlamında deney” sonuncuyu içerir; “tam deney” ilke düzenlemesiyle özdeşleşir (*Bemerkungen*). Kısaca: “Paramı öde, istediğini al.” “Deney”, felsefede materyalist eğilimi de, idealist eğilimi de kapsar ve onların karıştırılmasına yol açar. Bizim mahçularımız, inançla, “salt deneyi” saf altın olarak kabul ederlerse de, çeşitli felsefe eğilimlerinden olan başka yazarlar, Avenarius’un, bu salt deney anlayışını yollu yolsuz kötüye kullandığını gösteriyorlar. “Avenarius salt deneyi kesin bir biçimde tanımlamıyor, diye yazıyor A. Riehl, ve onun ‘Salt deney’, deney olmayan ne varsa onlarla yapılmış her türlü karışımın deneyidir” yolundaki açıklaması, açıkça, bir kısır döngü içinde dolanıp durmaktadır.” (*Systematische* [sayfa 158] *Philosophie*, Leipzig 1907, s. 102.) Wundt ise, Avenarius’ta, salt deney, bazan canınızın istediği bir fantezi, bazan da “maddilik” özelliği olan yargılar anlamını taşıyor. (*Philosophische Studien*, c. XIII, s. 92-93.) Avenarius deney kavramını genişletir, (s. 382.) “Bu terimlerin kesin anlamı, diye yazıyor Couwelaert bu felsefenin anlamının bütünlüğüne dayanır. Avenarius bu kesin tanımlamaları vermez.” (*Revue Neo-Scholastique*, Şubat 1907, s. 61.) “Deney teriminin belirsizliği Avenarius’un çok işine yaramıştır” ve bu terim, ona, savaşır gibi yaptığı idealizmi felsefesine sokması olanağını vermiştir, diyor Norman Smith. (*Mind*, c. XV, s. 29.)

“Resmen açıklıyorum: benim felsefemin derin anlamı, ruhu, insanın genel olarak deney dışında hiç bir şeye sahip olmamasıdır; insan deneyden başka hiç bir şeyle, hiç bir şeye varamaz...” Ne gayretkeş bir salt deney filozofu değil mi? Bu satırlar öznel idealist J. G. Fichte’nin satırları. (*Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum über das eigentliche Wesen der neuesten Philosophie*, s. 12.) Felsefe tarihinden biliyoruz ki, “deney” kavramının yorumu, klasik materyalistleri idealistlerden ayırmıştır. Her eğilimdeki profesörce felsefe, bugün, gerici niteliğini, “deney” konusundaki çeşitli iddialarla gizliyor. Bütün içkinciler de deneyin ardına sığmıyorlar. *Bilgi ve Yanılgı*’nın 2. baskısının önsözünde, Mach, Profesör W. Jerusalem tarafından

yazılan bir kitabı övüyor, ve orada şunları okuyoruz: tanrısal ilk varlığın kabulü deneyle çelişmez.” (Der *kritische Idealismus und die reine Logik*, s. 222.)

Küçük “deney” sözcüğünün yardımıyla, materyalizm ile idealizm arasındaki “bayatlamış” ayırımı, Avenarius ve ortaklarının iddialarına göre, ortadan kaldırma olanağına inanan insanlara acıtmaktan başka bir şey gelmez elden. Valentinov ve Yuşkeviç, Mach’ın salt öğretilerinden hafifçe sapan Bogdanov’u “deney” terimini kötüye kullanmakla [sayfa 159] suçluyorlarsa da, bu beyler burada bilisizliklerini ortaya koymaktan başka bir şey yapmıyorlar. Bogdanov, bu konuda “suçlu değildir”: o, *ancak*, Mach’ın ve Avenarius’un karmakarışık fikirlerini kölece kopya ediyor, Bogdanov, “bilinç ve dolaysız ruhsal deney özdeş kavramlardır” {*Ampiryomozizm*, c. II, s. 53.) ya da madde “deney değildir” ama “bilinen her şeyin kendisinden doğduğu bilinmeyendir” (*Ampiryomozizm*, c. III, s. xiii), dediği zaman deneyi *idealistçe* ele alıyor. Ve kuşkusuz, o, “deney” sözcüğü üzerinde spekülasyonlar yaparak bu idealist sistemleri yaratanların ne birincisi¹ ne de sonuncusudur. Gerici filozofları yanıtlarken, deneyin sınırlarının dışına çıkma girişimleri, gerçekte, insanı, “ancak öğeleri gene de deneyden çekip çıkarılmış boş soyutlamalara ve çelişik imgelere” götürür dediği zaman, (c. I, s. 48), insanın dışında ve insanın bilincinden bağımsız olarak var olan şeyi boş soyutlamaların karşısına koyuyor, yani bir başka deyişle, deneyi materyalistçe ele alıyor.

Mach, kendisi de, aynı şekilde, idealizmi çıkış noktası olarak alıp (cisimler, duyum ya da “öge” karmaşalarıdır), sık sık “deney” sözcüğünün materyalist bir yorumuna doğru sapıyor. “O, felsefeyi kendi kendimizden değil, (nicht *aus uns herausphilosophieren*) ama deneyden çıkarmamız gerekir” diyor *Mekanik*’inde. (3. Almanca baskı, 1897, s. 14.) De-

¹ İngiltere’de yoldaş Belfoid Bax, uzun süreden beri bu yolda uğraşmayı kendine iş edinmiştir. Yapıtı *The Roots of Reality*’i eleştiren bir Fransız eleştirmeni. çok kısa bir süre önce oldukça iğneleyici bir biçimde şunları belirtmiştir: “Deney bilinç ile aynı anlamda kullanılan bir başka sözcüktür ancak”; öyleyse ortaya apaçık idealistim diye çıksanız ya! (*Revue de philosophie*^[47], 1907, Nr. 10, s. 399.)

ney, burada bizim kendimizden çıkarılan boş felsefeye karşı konulmuştur; bu demektir ki, deney, burada, nesnel, insana dışardan verilmiş, materyalistçe ele alınmıştır. Bir örnek daha: “Bizim doğada gözlemediğimiz şey, anlaşılmamış ve tahlil edilmemiş olmalarına karşın, bizim tasarımlarımız üzerine işlenmiştir, ve bu tasarımlar, daha sonra, en genel ve [sayfa 160] en sağlam çizgileriyle (*stärksten*) doğanın süreçlerini öykünürler (*nachahmen*). Bu deneylerde her zaman elimizin altındaki bir hazineye (*Schaltz*) sahibiz. ...” (*Op. cit.*, s. 27.) Burada, doğa birincil veri olarak, duyum ve deney ise ikincil veri olarak alınmaktadır. Eğer Mach, bilginin temel sorunlarında da, kararlılıkla bu görüşü savunsaydı, insanlığı, bir sürü ahmakça idealist “karmaşalar”dan kurtarmış olacaktı. Bir üçüncü örnek: “Düşünce ve deney arasındaki sıkı bağlantıdan çağdaş doğa bilimleri doğar. Deney düşünceyi yaratır. Bu düşünce giderek geliştirilir, ve yeniden deneyle karşılaştırılır.” vb., (*Erkenntnis und Irrium*, s. 200.) Mach’ın kişisel “felsefesi” bir yana atılıyor ve yazar, içgüdüsel olarak, deneyi materyalistçe ele alan doğa bilimcilerinin düşünce biçimini benimsiyor.

Özetlersek: mahçuların sistemlerini üzerine oturttukları “deney” terimi, uzun zaman idealist sistemlere kılık değiştirmeleri için hizmet etmiştir; Avenarius ve ortakları da, şimdi, seçmecilikle birlikte idealizmden materyalizme ve materyalizmden idealizme seçmeci bir geçiş için bu terimden yararlanıyorlar. Bu kavramın çeşitli “tanımlamaları”, Engels’in o kadar açıklıkla ortaya koyduğu, felsefenin iki temel eğilimini ifade etmekten başka bir şey değildir.

2. PLEHANOV’UN “DENEY” KAVRAMINA İLİŞKİN YANILGISI

Plehanov, L. Feuerbach’a, “önsöz”ünün x ve xi. sayfalarında (1905 baskısı) diyor ki:

“Bir Alman yazarı, *deneyin*, ampiryokritisizm için, sadece bir inceleme konusu olduğuna ve bilgi aracı olmadığına diyor. Eğer öyle ise, ampiryokritisizmin materyalizme karşıtlığı bütün varlık nedenini yitirir ve ampiryokritisizmin materyaliz-

min yerini alıp almayacağı sorunundaki tartılmalar tamamen boş ve anlamsızdır.”

Bu, baştan aşağı kafa karışıklığıdır. [sayfa 161] Fr. Carstanjen, Avenarius’un en “bağnaz” öğretililerinden biri, ampiryokritisizm üzerine makalesinde (Wundt’a yanıt olarak), diyor ki, “deney, *Salt Deneyin Eleştirisi* için sadece bir inceleme konusudur, bir bilgi aracı değildir”.² Plehanov’a göre, bundan, Fr. Carstanjen’in görüşlerinin materyalizmle karşıtlığının anlamsız olduğu sonucu çıkıyor!

Fr. Carstanjen, *Düşünceler*’inde bize verilmiş olan, bizim bulduğumuz (*das Vorgefundene*) [şey diye tanımladığı -ç.] kendi deney kavramını, “temel olarak tamamen metafizik olan yaygın bilgi teorisi anlamında” “bilginin bir aracı” olarak deney kavramıyla vurgulayarak farklı tutan Avenarius’u hemen hemen sözcüğü sözcüğüne aktarıyor, (*Op.cit.*, s. 401.) Petzoldt, Avenarius’tan sonra, *Salt Deney Felsefesine Giriş*’te aynı şeyi yineler, (c. I, s. 170.) Böylece Plehanov’a göre, Carstanjen’in, Avenarius’un ve Petzoldt’un görüşlerinin materyalizme karşıtlığı anlamsızdır! Plehanov ya Carstanjen ve ortaklarını derinlemesine okuması gerekirken okumamıştır ya da “bir Alman yazarı”nın bu özetini beşinci elden almaktadır.

Öyleyse en tanınmış ampiryokritikçiler tarafından söylenen ve Plehanov tarafından anlaşılmamış olan bu iddia ne anlama gelir? Carstanjen demek istiyor ki, Avenarius, *Salt Deneyin Eleştirisi*’nde, deneyi, yani her türlü “insansal anlatımları” bir inceleme *konusu* olarak alır. Avenarius burada, diyor Carstanjen (op. cif., s. 50), bu anlatımların gerçek olup olmadıklarını ya da hayaletlerle ilişkili olup olmadıklarını kendine sormaz; sadece mümkün görünen *hem idealist hem de. materyalist* bütün insansa! anlatımları (s. 53) sorunun özüne inmeden düzenler, sistemleştirir ve alınmış biçimde sınıflandırır. Carstanjen, *bu* görüş açısını “kusursuz bir şüphecilik” diye nitelendirmekte kesinlikle haklıdır, (s. 213.) Carstanjen, bu makalede, sevgili hocasını, Wundt’un ona [sayfa 162] fırlattığı (bir Alman profesörü için) aşağılatıcı materyalistik suçlamasına karşı savunuyor. Biz

² *Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie*, Jahrg. 22, 1898, s. 45.

nasıl materyalist olabiliriz, haydi canım sen de! diye karşı çıkıyor Carstanjen; biz “deney”i, alışlagelmiş anlamında, insanı materyalizme götüren ya da götürebilen anlamında almıyoruz, biz insanların “deneyledikleri” her şeyi deney olarak inceliyoruz. Carstanjen ve Avenarius, deneyin bir bilgi aracı olduğu şeklindeki görüşü (belki en çok kullanılagelen, ama Fichte örneğinde de gördüğümüz gibi bu yanlış görüşü), materyalist bir görüş saymaktadırlar. Avenarius, beyni düşüncenin örgeni olarak görmekte direnen ve, inat eden, *introjection* ve düzenleme teorilerini görmezlikten gelen “egemen” “metafizik”ten vazgeçiyor. Verilmiş ya da bulunmuş olanla (*das Vorgefundene*), Avenarius, *Ben* ile çevre arasındaki çözülmez bağlantıyı anlıyor, bu da “deney”in içinden çıkılmaz idealist bir yorumuna götürüyor.

Böylece, hiç kuşku yok ki, felsefenin materyalist ve idealist eğilimleri olduğu kadar, Hume’ün ve Kant’ın eğilimleri de, “deney” terimi altında gizlenebilir, ama ne inceleme³ konusu olarak deneyin tanımı, ne de bir bilgi aracı olarak onun tanımı bu açıdan sorunu çözümülemiz. Ve Carstanjen’in Wundt’a karşı ortaya koyduğu düşüncelerin ampiryokritisizmin materyalizme karşıtlığı ile hiç bir alıp vereceği yoktur.

İlginç bir nokta olarak şunu da kaydedelim ki, bu konuda Bogdanov ve Valentinov, Plehanov’a yanıtlarında, aynı derecede yetersiz bir bilgi ortaya koyuyorlar. Bogdanov şöyle diyor: “Yeteri kadar açık değil bu.” (c. III, s. xi) ve: “Bu formülde ne olduğunu görmek ve koşulu kabul etmek ya da etmemek ampiryokritikçilerin görevidir.” Pek elverişli bir durum: Ben bir mahçı değilim, ve bu nedenle Avenarius’un ya da Carstanjen’in deneyi hangi anlamda anladıklarını [sayfa 163] bulmak zorunda değilim!.Bogdanov, Mach’ın öğretisini ve mahçılığın “deney”le ilgili kafa karışıklığını kullanmak istiyor, ama sorumluluğunu üstlenmek istemiyor.

“Salt” ampiryokritikçi Valentinov, Plehanov’un düşünce-

³ Belki de Plehanov, Carstanjen’in bir “araştırma nesnesi” değil de, “bilgiden bağımsız bir bilgi nesnesi” dediğini sanıyor. Bu. gerçekten de materyalist olurdu. Ama ne Carstanjen, ne de ampiryokritizmi birazcık bilen herhangi bir kimse böyle bir şey söylememiş ve söyleyemez de.

sini aktardı ve herkesin gözü önünde kan-kan dansı yaptı; Valentinov, yazarın adını vermediği için ve konunun ne olduğunu açıklamadığı için Plehanov'la alay ediyor. (*Op. cit.*, s. 108-109.) Ama, Plehanov'un düşüncesini (gerçekten ondan hiç bir şey anlamaksızın) “en az üç kez” okuduğunu söylemesine karşın, bu ampiryokritikçi filozofun kendisi de, verdiği yanıtta, sorunun özüyle ilgili *tek bir sözcük* söylemiyor. Çok hoşlar şu mahçular!

3. DOĞADA NEDENSELLİK VE ZORUNLULUK

Nedensellik sorunu en yeni “izm”li felsefi eğilimlerin tanımını konusunda özel bir önem taşımaktadır. Onun için biz de bunun üzerinde durmalıyız.

Önce bu konuyla ilgili materyalist bilgi teorisini inceleyelim. Daha önce sözünü ettiğimiz R. Haym'a yanıtında L. Feuerbach, bu konudaki görüşlerini, dikkate değer bir açıklıkla ortaya koydu:

“Doğa ve insan aklı, diyor Haym, onda [Feuerbach'a] tamamıyla birbirinden ayrılmıştır: aralarında, birinden öte kine aşılmaz bir uçurum vardır.’ Haym, bu suçlamasını, esas olarak, *Dinin Özü* adlı yapıtımın 48. paragrafına dayandırıyor, orada şöyle denmektedir: ‘Doğa ancak bizzat kendisiyle anlaşılabilir: onun zorunluluğu insanca ya da mantıklı, metafizik ya da matematik bir zorunluluk değildir; her ne kadar onları bizce anlaşılabilir kılmak için, onun görüngülerini karşılaştırır ve onlara adlar verirse de ve onlara, genel olarak, örneğin düzen, erek, yasa gibi, gene dilimiz dolayısıyla zorunlu olduğumuz insansal deyimler ve kavramlar uyguluyorsak da, doğa, kendisine hiç bir insansal ölçünün uygulanamayacağı [sayfa 164] tek varlıktır!’ Bu ne demektir? Doğada hiç bir düzen yoktur mu demek istiyorum, örneğin yaz günden sonra, kış ise ilkyazdan sonra gelebilir mi demek istiyorum? Doğada erek yoktur, örneğin ciğerle hava arasında, ışıkla göz, sesle kulak arasında hiç bir düzenleme yoktur; doğada düzen yoktur, örneğin yeryüzü yuvarlağı kimi zaman eliptik bir yörünge, kimi zaman da çember biçimi bir yörünge izler, böylece bazan bir yılda bazan da

bir çeyrek saatte güneş çevresindeki dolaşımım tamamlar mı diyorum? Ne saçmalık! Peki ne demek istiyordum bu aktarılan pasajda? Sadece doğaya ilişkin olanla insana ilişkin olan arasında bir sınır çizgisi çizmeyi düşünüyordum; doğada gerçek hiç bir şey, düzen, erek, yasa üzerine sözlere ve fikirlere karşılık olan hiç bir şey yoktur demiyordum; ben, sadece, düşünce ile varlığın özdeşliğini yadsımaktan, düzenin ve ereğin vb. doğada ve insanın kafasında ya da duyularında aynı şeyler olduğunu yadsımaktan başka bir şey yapmıyordum. Düzen, erek, yasa, insanın, doğadaki şeyleri anlayabilmeleri için *kendi* diline çevirdiği sözcüklerdir ancak; bu sözcükler, ne anlamdan, ne de nesnel içerikten yoksundurlar (*nicht sinn-, d. h. gegenstandlose Worte*); bununla birlikte gene de aslını çeviriden ayırdetmek gerekir. Düzen, erek, yasa, insanca anlamlarında, keyfi bir şeyleri ifade eder.

“Tanrıçılık, doğadaki düzen, erek ve yasanın beklenmedik özelliğinden, doğrudan doğruya, bunların keyfi bir kökenleri olduğu sonucuna, kendi içerisinde (*an sich*) düzensiz (*dissolutive*) olan ve her türlü belirlemeden uzak bir doğaya, düzeni, ereği, yasayı getiren doğadan ayrı başka bir varlığın varlığı sonucuna varır. Tanrıcuların akli ... doğa ile çelişki halindedir, bu akıl, doğanın özünden kesinlikle hiç bir şey anlamaz. Tanrıcuların akli, doğayı iki varlığa böler, biri maddi, öteki ise biçimsel ya da ruhsaldır.” (*Werke*, c. VII, 1903, s. 518-520.)

Feuerbach, böylece, doğada, insanın, düzene, ereğe, [sayfa 165] yasaya vb. değgin fikirlerinde, ancak yaklaşık bir şaşmazlıkla yansıyan nesnel yasaları, nesnel nedenselliği kabul eder. Doğada nesnel yasaların benimsenmesi, Feuerbach'ta, bizim bilincimizce yansıtılan dış dünyanın, cisimlerin, nesnelere, şeylerin nesnel gerçekliğinin kabulüne sınımsız bağlıdır. Feuerbach'ın görüşleri tutarlı bir materyalistin görüşleridir. Ve Feuerbach, haklı olarak, bütün öteki görüşlerin ya da daha doğru bir deyişle nedensellik konusundaki öteki felsefe eğiliminin, doğadaki yasaların, nedenselliğin ve nesnel zorunluluğun yadsınmasının inancı eğiliminden ileri geldiğini düşünür. Gerçekten de, açıktır ki, nedensellik konusunda, doğanın yasalarının ve düzeninin kökenini nesnel dış dünyaya değil de bilince, akla,

mantığa, vb. yükleyen öznel eğilim, insan aklını doğadan koparıp ayırmakla kalmaz, doğayı aldın karşısına koymakla kalmaz, akli doğanın bir parçası sayacağı yerde doğayı akim bir parçası yapar. Öznel eğilim, nedensellik sorununda, felsefi idealizme (ki Hume'ün, Kant'ın nedensellik teorileri bu felsefi idealizmin çeşitlerinden başka bir şey değildir), yani biraz törpülenmiş ve sulandırılmış bir inancılığa indirgenir. Materyalizm, doğanın nesnel yasalarının ve bu yasaların insan zihninde yaklaşık bir uygunlukla yansımalarının kabulüdür.

Engels, eğer yanılmıyorsam, kendi materyalist nedensellik anlayışını, özel olarak, başka akımların karşısına koymadı. Bu, genel olarak, dış dünyanın nesnel gerçekliğinin daha temel sorununda bütün bilinemezlerden kendini kesin bir biçimde ayırmış olduğuna göre, gereksizdi. Ama, Engels'in felsefe konusundaki yapıtlarını dikkatle okuyan bir kimse için, onun, doğanın yasalarının, nedenselliğinin ve nesnel zorunluluğunun varlığı üzerine en ufak bir kuşkunun gölgesini bile kabul etmediği apaçık bir şeydir. Birkaç örnekle yetinelim. Engels, *Anti-Dühring*'in birinci bölümünde şöyle diyordu: “Bu ayrıntıları [ya da dünya görüngülerinin genel tablosunu] bilmek, tanımak için, onları doğal (*natürlich*) ya da [\[sayfa 166\]](#) tarihsel bağlantılardan ayırmak, ve nitelikleri, özel neden ve sonuçları vb. içinde incelemek zorundayız.” (s. 5-6.) Besbelli ki, bu doğal -ilişkilerin, bu doğal görüngüler arasındaki ilişkilerin nesnel bir varlığı vardır. Engels, neden ve sonucun diyalektik anlayışını özel olarak vurgular: “Aynı biçimde, neden ve sonucun, ancak özel bir duruma uygulandıklarında geçerliği bulunan kavramlar olduklarını, ama bu özel durumu, dünyanın bütünü ile genel bağlantısı içinde düşünmeye başladığımız andan itibaren, bu kavramların, neden ve sonuçların sürekli olarak görev değiştirdikleri, şimdi ya da burada sonuç olanın, başka yerde ya da daha sonra neden, *vice versa* durumuna geldiği evrensel karşılıklı etki görünümü içinde birleştiklerini, birbirlerine dönüştüklerini de görürüz.” (s. 8.) Böylece, insanın neden ve sonuç kavramı, bir tek evrensel sürecin şu ya da bu yanını yapay bir biçimde yalıtarak ancak yaklaşıklık içinde yansıttığı doğa görüngülerinin nesnel ilişkilerini her zaman biraz yalınlaştırır. Eğer, diyor Engels, dü-

şüncenin doğanın yasalarına uygunluğunu gösterirsek, bu, düşünce ve bilincin “insan beyninin ürünleri oldukları ve insanın kendisinin, ise doğanın bir ürünü olduğu” hesaba katıldığında oldukça anlaşılır bir şey haline gelir. Vs anlaşılır ki, “son tahlilde, doğa ürünleri olan insan beyni ürünlerinin, doğanın bütünü ile (*Naturzusammenhang*) çelişki durumunda değil, uygunluk durumundadırlar”, (s. 22.)^[48] Kuşkusuz dünyanın görüngüleri arasında doğal, nesnel ilişkiler vardır. Engels, sürekli olarak “doğanın yasalarından” “doğanın zorunluluğundan” (*Naturnotwendigkeiten*) sözediyor ve materyalizmin genel olarak bilinen tezlerini açıklığa kavuşturmayı pek gerekli saymıyor.

Ludwig Feuerbach'ta da aynı şeyi okuyoruz: “Dış dünyanın olduğu kadar insan düşüncesinin hareketinin de genel yasaları, özünde özdeş, ama İnsan zihni onları bilinçli olarak uyguladığı için ifadelerinde farklı olan yasalardır, öte yandan, doğada ve aynı zamanda da bugüne dek insanlık tarihinin [sayfa 167] büyük bir bölümünde, bu yasalar, raslansal olarak görülen şeylerin sonu gelmez dizileri içinde, bir dış zorunluluk biçiminde, kendilerini bilinçsiz olarak ortaya korlar, (s. 38.) Engels, eski felsefeyi, (doğanın görüngülerinin) “gerçek ama henüz bilinmeyen ilişkilerin” yerine “ideal ve sanal ilişkileri” koymuş olmakla suçlar, (s. 42.)^[49] Doğadaki nedensellik ve nesnel zorunluluk yasalarının kabulünü Engels çok kesin bir biçimde ifade etmiştir, ayrıca bizim, bu yasalardan şu ya da bu kavramlar biçimindeki insanca yansılarımızın görelî özelliğini de vurgulamıştır.

J. Dietzgen'e geçerken, her şeyden önce, bizim Mach öğretilerimizin çok iyi bildikleri sorunu çarpıtmanın sayısız yollarından birini kaydedelim. *Marksist Felsefe “Üzerine” Denemeler*'in yazarlarından biri Bay Hellfond, bize diyor ki: “Dietzgen'in anlayışının temel noktaları şöyle özetlenebilir: “... 9° Bizim şeylere malettiğimiz nedensellik ilişkileri, gerçekte, bu şeyler tarafından içerilmez,” (s. 248.) *Bu bastan başa saçmalıktır*. Fikirleri materyalizm ve bilinemezlik kanşımı bir salata olan Bay Hellfond, J. Dietzgen'in düşüncesini *rezilce tahrif etmiştir*. Kuşkusuz Dietzgen'de mahçuları sevindirecek ve her materyalisti Dietzgen'i zaman zaman tutarsız bir filozof olarak

görmek zorunda bırakacak nitelikte bir sürü yanlışlar, kavram karışıklıkları ve belirsizlikler bulmak mümkündür. Ama yalnızca Hellfond'lar, yalnızca Mach'ın Rus öğretilileri, nedenselliğin materyalist anlayışının salt ve yalın yadsınmasını materyalist Dietzgen'e yükleme yeteneğindedirler.

“Nesnel bilimsel bilgi, diyor Dietzgen *İnsan Zihninin Çalışmasının Mahiyeti*'nde (Almanca baskı, 1903), nedenleri, inanla ya da spekülasyonla değil, deney ve tümevarımla, önsel (*a priori*) değil ama sonsal (*a posteriori*) araştırır. Doğal bilimler, nedenleri, görüngülerin dışında ve ardında değil, ama onların içinde, onlar aracılığıyla araştırır.” (s. 94-95.) “Nedenler düşünme yetisinin ürünüdürler. Ama bunlar salt [sayfa 168] ürünler değildir: bunlar, bu yetinin duyuların malzemesi ile birleşmesinden doğarlar. Bu duyu malzemeleri böylece üretilmiş olan nedene, onun nesnel varlığını sağlar. Nasıl ki, biz, bir gerçeğin nesnel bir görüngünün gerçeği olmasını istiyorsak, aynı şekilde biz, bir nedenin bir gerçek olmasını nesnel olarak verilmiş bir sonucun (*effet*) nedeni olmasını isteriz.” (s. 98-99.) “Bir şeyin nedeni, onun bağlantısıdır.” (s. 100.)

Bundan anlaşılıyor ki, Bay Hellfond'un iddiası *kesinlikle gerçekliğe aykırıdır*. J. Dietzgen tarafından açıklanan materyalist anlayış, “nedensellik ilişkilerinin”, “bizzat şeylerin içinde” olduklarını kabul eder. Bay Hellfond kendi mahçı salatasını yapmak için, nedensellik konusunda, materyalist eğilim ile idealist eğilimi birbirine karıştırmak zorunda kalmış.

İkinci eğilime geçelim.

Avenarius birinci yapıtı olan *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses*'ında, bize, bu sorunla ilgili kendi felsefesinin çıkış noktaları hakkında açık bir açıklama sunuyor. § 81'de şunları okuyoruz: “Hareketin nedeni olarak kuvveti anlamadığımız (deneyle bilmek: *erfahren*) gibi aynı şekilde hareket olayının *zorunluluğunu* da anlayamayız. ... Tek bildiğimiz (*erfahren*) şey, birinin ötekini izlediğidir.” İşte bu, en katıksız biçimiyle Hume'ün anlayışıdır: duyum, deney, zorunluluk üzerine bize hiç bir şey söylemezler. (“Düşünce tasarrufu” ilkesine dayanarak) duyumun dışında hiç bir şeyin var olmadığını ileri süren filozof hiç bir sonuca varamamıştır.

“Nedensellik fikri, daha ilerde okuyoruz, sonucun bütünleyici parçaları olarak bir kuvvet, zorunluluk ya da baskı gerektirdiğine göre, bu da, bu sonuncularla birlikte kaybolur.” (§ 82.) “Zorunluluk, bu nedenle, beklenen ya da olabilecek sonucun özel bir olasılık derecesini ifade eder.” (§ 83, tezler.)

Bu da, nedensellik konusunda, iyi belirlenmiş bir öznelciliktir. Ve eğer bir kimse nesnel gerçeği duyularımızın kaynağı olarak kabul etmeden tutarlı kalmak istiyorsa, başka [sayfa 169] hiç bir sonuca varamaz.

Mach’ı alalım. “Nedensellik ve Açıklaması” *Wärmelehre*, 2. baskı, 1900, s. 432-439) özel bölümünde şunları okuyoruz: “Hume’ün (.nedensellik anlayışı üzerine) eleştirisi bütün geçerliğini korumaktadır.” Kant ve Hume nedensellik sorununu değişik biçimde çözümlüyorlar (öteki filozoflar Mach için mevcut değildir!); biz, Hume’ün yanında “yer alıyoruz”. “*Man-tıksal* [italikler Mach’ın] zorunluluğun dışında başka zorunluluk, Örneğin fiziksel zorunluluk yoktur.” İşte bu, Feuerbach’ın o coşkuyla savaştığı anlayışın ta kendisidir. Hume ile akrabalığını yadsımak, Mach’ın aklından bile geçmez. Yalnız Rus mahçuları Hume’ün bilinemezliği ile Marks ve Engels’in materyalizminin “bağdaştırılabileceğini” iddia edecek kadar ileri gidebilirlerdi. Mach’ın *Mekanik*’inde şunları okuyoruz: “Doğada, ne neden, ne de sonuç vardır.” (s. 474, 3. baskı, 1897.) “Birçok kez açıkladım ki, nedensellik yasasının bütün biçimleri, öznel eğilimlerden (*Trieben*) ileri gelir; hiç bir zorunluluk doğayı buna uymaya zorlayamaz.” (s. 495.)

Burada not etmek gerekir ki, bizim Rus mahçularımız, şaşılacak bir saflıkla, nedensellik yasası konusundaki bütün uslamalarının materyalist ya da idealist eğilimi sorunu yerine, bu yasanın şu ya da bu şekilde formüle edilmesi sorununu koyuyorlar. Bunlar, ampiryokritikçi Alman profesörlerinin, “işlevsel bağlaşıma” demenin, “modern olguculuğa” özgü bir bulgu yapmak ve kendimizi “zorunluluk”, “yasa” vb. deyimlerinin “fetişizm”inden kurtarmak demekten başka bir şey olmayan bu sözlerine inandılar. Bunlar, kuşkusuz boş şeylerdir ve gerçekte hiç bir şeyi değiştirmeyen bu sözcük değişikliği ile alay etmekte Wundt tamamen haklıydı (*Philosophische Studien*’de

yayınlanmış adı geçen makalenin 383 ve 388. sayfaları). Mach'ın kendisi, nedensellik yasasının “bütün biçimlerini” ele alıp işliyor ve *Bilgi ve Yanılgı*'sında (2. baskı, s. 278) kolaylıkla anlaşılabilir, işlev anlayışının, [sayfa 170] ancak araştırmaların sonuçları ölçülebilir büyüklükler halinde açıklanabildiği zaman “öğelerin bağımlılığını” daha iyi ifade edebileceği sınırlamasını yapıyor ki, bu duruma kimya gibi bir bilim bile ancak kısmen ulaşabilmiştir. Profesörce keşiflerin içinde böyle bir inançla dolu mahçularımızın görüş açısından, Feuerbach'ın (Engels'i anmamak için Feuerbach'ın deniyor) düzen, yasa vb. kavramlarının bazı koşullarda, belirli işlevsel ilişkilerle matematik olarak ifade edilebileceklerini bilmediğine inanmak gerekir!

Felsefe akımlarını bölen bu gerçekten önemli bilgi teorisi sorunu, nedensellik ilişkilerine değgin betimlemelerimizde belginlik derecesinin ne olduğu ve bu betimlemelerin, tam matematik formüller halinde ifade edilip edilemeyecekleri değil, ama bizim bu ilişkilere değgin bilgimizin kaynağının, doğanın nesnel yasalarında ya da bizim zihnimizin özelliklerinde olup olmadığı, onun bazı önsel gerçekleri tanıma yetisinde vb. olup olmadığı sorundur, işte materyalist Feuerbach, Marks ve Engels'i, bilinemezci (Hume'ün öğretilileri) Avenarius ve Mach'tan her zaman için ayıran şey budur.

Mach –onu tutarlılıkla suçlamak haksızlık olurdu– yapıtlarının bazı bölümlerinde, sık sık, Hume ile görüş birliği içerisinde olduğunu ve kendi öznel nedensellik teorisini “unuttur” ve “tam bir saflıkla” bir doğacı gibi, yani içgüdüsel olarak materyalist bir görüş açısından düşünce yürütür. İşte böylece *Mekanik*'inde şunları okuyoruz: “Doğa, bize, görüngülerinde bu tekdüzeliği bulmayı öğretir.” (Fransızca çeviri, s. 182.) Eğer biz, doğanın görüngülerinde tekdüzeliği *buluyorsak*, bundan, bu tekdüzeliğin bizim zihnimiz dışında nesnel bir varlığı olduğu sonucunu mu çıkarmak gerekir? Hayır. Mach, bu doğanın tekdüzeliği konusundaki bu aynı sorun üzerinde benzer şeyler ileri sürüyor: “Bizi, ancak kısmen gözlemlediğimiz olayları düşünce ile tamamlamaya isteklendiren güç, çağrışımdır (*association*). Bu, yinelenmekle boyuna artar. Ve şimdi artık bize, bizim irademizden ve kendi [sayfa 171] bağlarına tek tek olgulardan

bağımsız bir güç, düşünceleri *ve* [italikler Mach'ındır] olguları yöneten, bunların her ikisine de hükmeden bir *yasa* olarak birbirleriyle uyumlu kılan bir güç olarak görünür. Böyle bir yasanın yardımıyla kehanetlerde bulunabileceğimizi sanmamız sadece [!] çevremizde yeterince tekdüzelik olduğunu tanıtılar, ama kehanetlerimizin başarısının *zorunluluğunu* hiç de tanıtılamaz.” (*Wärmelehre*, s. 383.)

Bundan, çevremizin, yani doğanın tekdüzeliğinin *dışında* bir tür zorunluluk arayabileceğimiz ve aramamız gerektiği sonucu çıkıyor! Nerede aramalı bu zorunluluğu? Bu, insanın anlama yetisinde, doğanın basit bir yansısını görmeyi göze alamayan idealist felsefenin gizidir. Mach, son yapıtı *Bilgi ve Yanılgı*'da “bekleme (*attente*) sınırlaması” olarak bir doğa yasanının tanımını bile yapar! (2. baskı, s. 450 ve devamı.) Tekbencilik gene de alacağını alıyor.

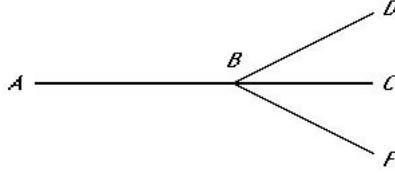
Bu felsefe eğiliminden olan öteki yazarların durumunu görelim, İngiliz Karl Pearson kendisine özgü bir açıklıkla düşüncelerini ifade ediyor: “Bilimin yasaları, dış dünyanın olgularından çok, insan zihninin sonuçlarıdır,” (*The Grammar of Science*, 2. baskı, s. 36.) “ister ozan olsunlar ister materyalist, insanın hükümdarı olarak doğaya itaat edenler, çoğu zaman hayranlık duydukları düzen ve karmaşıklıklarının en azından kendi özel anılarının ve düşüncelerinin ürünü oldukları kadar insanın algılama ve yetilerinin bir ürünü olduğunu unuturlar.” (s. 185.) “Doğal yasanın kapsamlı niteliği insan zihninin yaratıcılığının bir sonucudur.” (*İbid.*) “*İnsan doğal yasaların yaratıcısıdır*”, deniyor II. Bölüm, § 4'te. “insanın doğaya yasalar kabul ettirmesi iddiası, onun tersinden, yani doğanın insana yasa kabul ettirmesi iddiasından, her ne kadar [saygıdeğer profesör üzüntüyle itiraf ediyor] bu son [materyalist] görüş, ne yazık ki, zamanımızda çok yaygın da çok daha anlamlıdır.” (s. 87.) Nedensellik sorununa ayrılmış IV. bölümde, Pearson şu *tezleri* formüle ediyor (§ 11): [sayfa 172] “*Zorunluluk, algılar dünyasında değil, kavramlar dünyasındadır.*” Algıların ve duyu izlenimlerinin, Pearson'a göre, “kesinlikle” bizim dışımızda varolan gerçeklik “olduklarını” belirtmek gerekir. “Algı dizilerinin yinelenmediği tekdüzelik içerisinde, doğasında var olan bir zorunluluk

da yoktur, ama bu, algılarda bir alışkanlık olabilecek biçimde düşünen varlığın var oluşunun zorunlu bir koşuludur. Demek ki, zorunluluk, düşünen varlığın doğasındadır, algıların kendilerinde değil; o, bizim algı yetimizin ürünüdür.” (s. 139.)

Mach'ın “kendisinin” de sık sık onunla tam bir dayanışma içerisinde olduğunu belirttiği mahçımız, böylece, güvenle ve başarıyla salt kantçı idealizme varır: yasaları doğaya kabul ettiren insandır, yasaları İnsana kabul ettiren doğa değildir! Önemli olan, aslında, felsefede idealist çizgiyi değil de, yalnızca bu çizginin özel bir formülasyonunu tanımlayan Kant'ın önselci öğretisini yinelemek değildir; önemli olan, aklın, düşüncenin, bilincin burada birincil veri ve doğanın ikincil veri olmasıdır. Doğanın bir parçası, onun en yüksek ürünlerinden biri, onun süreçlerinin bir yansıması olan akıl değil, ama akim bir parçası olan doğadır, ki böylece akıl, genişletilerek, hepimizce bilinen, sıradan basit insan aklı olmaktan çıkarılıp, J. Dietzgen'in dediği gibi, gizemli, tanrısal, “aşırı” akıl haline gelir. Kant-Mach formülü, yani “insan. yasaları doğaya kabul ettirir” formülü, inancı bir formüldür. Eğer bizim mahçılar, Engels'in materyalizmin teme! özelliğinin ruhun değil de doğanın birincil olarak kabul edilmesi olduğu yolundaki iddiasını okurken, gözlerini faltaşı gibi açarak bakıyorlarsa, bu, olsa olsa onların, gerçekten önemli felsefi akımlarını profesörlere özgü derin bilgi oyunlarından, küçük bilgince terimlerden ayırdetmede ne denli yeteneksiz olduklarını gösterir.

İki ciltlik yapıtında, Avenarius'u tahlil eden ve geliştiren Petzoldt, bize, Mach öğretisinin gerici iskolastiğinin çok güzel bir örneğini verebilir. “Hume'den yüz elli yıl sonra, [sayfa 173] diyor o, bugün bile, tözellik (*substantialité*) ve nedensellik düşüncenin cesaretini felce uğrattıyor.” (*Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. I, s. 31.) Organik maddesiz duyum, beyinsiz düşünceyi, nesnel yasa dışı doğayı bulmuş olan tekbenciler, hiç kuşkusuz en “cesur” olanlardır! “Nedenselliğin, zorunluluğun ya da *doğadaki zorunluluğun*, henüz tarafımızdan sözü edilmemiş son tanımlanmasında “fetişizm”, “insanbiçimcilik” (*anthropomorphisme*) vb. fikri gibi “belirsiz, muğlak, gizemli bir şey var”, (s. 32 ve 34.) Zavallı Feuerbach,

Marks, Engels gizemcileri! Onlar ki, durmadan doğadaki zorunluluktan sözediyorlardı ve Hume'ün öğretililerini bile gerici teorisyenler olarak adlandırıyorlardı! ... Petzoldt, kendisi de, her türlü “insanbiçimciliğin” üstündedir. Bütün belirsizliğe son veren, “fetişizmin” vb. bütün izlerini yok eden büyük “özdeşlik yasası”^{*4} bulmuştur. Örnek: kuvvetler paralelkenarı, (s. 35.) Bu “tanıtlanamaz”, bu, bir “deney olgusu” olarak kabul edilmelidir. Bir cismin tekdüze^{5**} itilerin altında değişik biçimlerde hareket ettiği kabul edilemez. “Doğada böylesine belirsizliği ve keyfiliği kabul edemeyiz; ondan belirlilik ve yasalar istemeliyiz.” (s. 35.) Güzel, güzel. Biz doğanın yasaya uymasını isteriz. Burjuvazi kendi profesörlerinin gerici olmalarını istiyor. “Bizim düşüncemiz doğadan belirlilik istiyor, doğa ise her zaman bu isteğe boyun eğiyor; ve hatta göreceğiz ki, bir anlamda, doğa ona boyun eğmek zorundadır da.” (s. 36.) Neden AB doğrusu üzerinde kendisine iti verilen bir cisim, D'ye ya da F'ye doğru değil de, C'ye doğru hareket eder? [sayfa 174]

“Neden doğa sayısız öteki olanaklı doğrultular içinde başka bir doğrultuyu seçmiyor?” (s. 37.) Çünkü o zaman “çoğulluk” olurdu, oysa Joseph Petzoldt'un ampiryokritikçi büyük buluşu *özdeşlik* istiyor.

Ve ampiryokritikçiler böylesine akıllalmaz saçmalıklarla düzinelerce sayfa dolduruyorlar!

“... Birçok kez belirttik ki, bizim önermemiz bir ayrı ayrı deneyler toplamına dayanmıyor, tersine, biz onun doğaca da kabul edilmesini (*seine Geltung*) İsteriz. Gerçekten de, önermemiz, bir yasa olmadan önce, bizim için, gerçekliğe uyguladığımız bir ilke, yani bir postulatıdır. Onun değeri, deyim ye-

4 İngilizce metinde “tek belirleyici yasa”. -ç.

5 İngilizce metinde “özdeş”. -ç.

rindeyse, önseldir, her türlü deneyden bağımsızdır. ilk bakışta, önsel gerçekler öğütlemek ve böylece en kısır metafiziğe geri dönmek, salt deney felsefesine yakışmaz. Ama bizim önselimiz, psikolojik ya da metafizik bir önsel değil, yalnızca mantıksal bir önseldir.” (s. 40.) Açıkçası, bu fikirde gerici olarak ne varsa onları kaybetmesi için ve “modern olguculuk” düzeyine yükselmesi için mantığın önselini nitelendirmekten başka yapacak bir şey yoktur!

Gene J. Petzoldt bize öğretiyor ki, ruhsal görüngülerin özdeşliği olamaz: imgelemin rolü, büyük buluşların önemi vb. burada istisnadırlar, oysa doğanın yasası ya da ruhun yasası “hiç bir istisnayı” kaldırmaz, (s. 65.) Metafizikçilerin en katıksızı ile karşı karşıya bulunuyoruz. Öyle bir metafizikçi ki, raslansal olanla zorunlu olan arasındaki ayırımın göreliliği üzerine hiç bir fikri yoktur.

Acaba, diye sürdürüyor Petzoldt, tarih olaylarının ya da şiirsel yapıtlardaki karakterin evriminin açıklanmasından mı medet umuluyor? “Ona daha yakından baktığımızda, orada, özdeşliğin bulunmadığını farkedebiliriz. Tek bir tarihsel olay, tek bir dram yoktur ki, orada, benzer ruhsal koşullar altında yer alanların farklı davrandıklarını düşünebilelim.” (s. 73.) “Ruhsal içinde eksik olan yalnızca özdeşlik değildir, ama onun gerçeklikte de bulunmamasını *istemeye* [İtalikler [sayfa 175] Petzoldt’undur] hakkımız vardır. Öğretimiz, böylece *postulat* katına ... yani çok daha önceki deneyin zorunlu koşulu, *mantıksal bir önsel* katına yükselir.” (İtalikler Petzoldt’undur, s. 76.)

Petzoldt, bu “mantıksal önsel” ile *Giriş*’inin iki cildinde ve *Olgucu Açısından Dünya Sorunu*⁶ adlı 1906’da yayınlanmış kitapçığında işleme devam ediyor. Burada, gene, farkına varmadan kantçılığa düşmüş ve birazcık değişik bir salçayla kantarlanmış en gerici öğretileri önümüze süren dikkat çeken bir ampiryokritikçi örneğini buluyoruz. Ve bu raslantı işi değildir, çünkü Mach ve Avenarius’un nedensellik öğretileri üzerine giy-

⁶ J. Petzoldt, *Das Weltproblem von positivistischen Standpunkte aus*. Leipzig 1906. s. 130: “Gorgüğü görüş açısından da mantıksal bir önsel olabilir: nedensellik, çevremizin kalımlılığının, deneylenmişin (*erfahrungsmässige*) mantıksal önselidir,”

dirilen “olguculuk” sözleri ne olursa olsun, temelinde, idealist bir yalandır. Hume’ün nedensellik teorisi ile Kant’ınki arasındaki ayrım, bilinemeciler arasında ikincil derecede bir ayrımdır; bilinemeciler temelde görüş birliğindedirler: doğanın nesnel yasalarının yadsınması, ki bu yadsıma, kaçınılmaz olarak idealist vargılara götürür. J. Petzoldt’dan biraz daha “titiz” ve içkincilerle akrabalığından yüzü kızaran bir ampiryokritikçi, Rudolf Willy, örneğin, Petzoldt’un “özdeşlik” teorisinin tümünü reddeder, çünkü Rudolf Willy’nin sanısına göre bu teori, bize, “mantıksal bir biçimcilik”ten başka bir şey vermez. Ama R. Willy, Petzoldt’u yadsırken kendi özel durumunu düzeltir mi? Ne gezer. Çünkü o, salt Kant bilinemeciliği uğruna Hume’ün bilinemeciliğini reddeder: “Daha uzun zaman öncesinden beri, diye yazıyor, Hume’den beri biliyoruz ki ‘zorunluluk’ katıksız, salt mantıksal bir özelliktir (*Merkmal*), ‘deneyüstü’ değildir, ya da daha doğrusu, daha önce de dediğim gibi, salt söze (*sprachlich*) dayanan bir özelliktir.” (R. Willy, *Gegen die Schulweisheit*, Münch. 1905, s. 91; ayrıca bkz: s. 173, 175.) [sayfa 176]

Bilinemeci, “deneyüstü”yü bizim materyalist zorunluluk anlayışımız olarak nitelendirir, çünkü, Willy’nin yadsıyacağı yerde artıp iyileştirdiği Hume ve Kant’ın okul bilgeliği açısından bize deneyle verilen nesnel gerçekliğin her çeşit kabulü meşru olmayan bir “aşıştır”.

İncelemekte olduğumuz felsefe eğiliminden olan Fransız yazarları arasında, büyük fizikçi, önemsiz filozof, yanılığarı Yuşkeviç için kuşkusuz modern olguculuğun en son sözünü temsil eden –öyle bir “modern” ki, onu belirtmek için yeni bir “izm” kullanmak zorunlu olmuştur, yani ampiry-sembolizm– Henri Poincaré de durmadan bilinemecilik yoluna sapar. Poincaré’ye göre (ki, görüşlerini bir tüm olarak yeni fizikle ilgili bölümde inceleyeceğiz), doğanın yasaları, insanın “kolaylık” olsun diye yarattığı simgeler ve kabullerdir. “Tek doğru nesnel gerçeklik dünyanın iç uyumudur.” Belirtelim ki, Poincaré için nesnel, genel bir değeri vardır, insanların çoğunluğu ya da tümü tarafından kabul edilendir;⁷ yani Poincaré düpedüz öz-

⁷ Henri Poincaré, *La Valeur de la Science*, Paris 1905., s 7. 9. Bir Rusça çevirisi de vardır.

nel bir biçimde, bütün mahçular gibi, nesnel gerçeği (*vérité*) ortadan kaldırır, ve, *bizim dışımızda* uyum var mıdır sorusuna açık olarak şu yanıtı verir: “yoktur kuşkusuz.” Besbelli ki, yeni terimler çok eski felsefi bilinemezcilik eğiliminde hiç bir şey değiştirmez. Poincaré'nin “orijinal” teorisi –bazı tutarsızlıklara karşın– temel olarak, nesnel gerçekliğin ve doğadaki nesnel yasaların yadsınmasına götürür. Onun için, eski yanılığın yeni formüllerini modern bulgular sayan Rus mahçularının tersine, Alman kantçıların, felsefenin temel sorunuyla ilgili bu tür görüşleri, kendi görüşlerinin, yani bilinemezliliğin bir dönüşümü olarak selamlamaları çok doğaldır. “Fransız matematikçisi Henri Poincaré, kantçı Philipp Frank'ın yapıtında okuyoruz, teorik doğa bilimlerinin (süredurum yasası, enerjinin sakınımı yasası vb. gibi), en genel ilkelerinin çoğunun kökeninin [sayfa 177] görgücülük mü, yoksa önselcilik mi olduğunu söylemek çoğu kez güçtür, gerçekten de bunlar ne biri, ne de ötekidir, bunlar, insanın keyfine bağlı salt saymaca (itibari) önermelerdir görüşünü savunur. “Böylece vecde gelen kantçılık, modern doğa felsefesi, beklenmedik bir biçimde, eleştirel idealizmin temel anlayışını, yani deneyin, insanın doğası gereği birlikte getirdiği bir çerçeve içerisine doldurmaktan başka bir şey yapmadığı anlayışını yeniler.”⁸

Biz, bu örneği, “simgecilik teorisini” tamamen *yeni* bir şey olarak alan bizim Yuşkeviç ve ortaklarının ne derece bön oldukları konusunda okura açık bir fikir verebilmek için alıyoruz, oysa dallarında en yetkisiz filozoflar açık ve kesin olarak şöyle söylerler: yazar eleştirel idealizm anlayışına geçti! Çünkü bu anlayışın özü, zorunlu olarak Kant'ın formüllerinin yinelenmesinde değildir, ama Hume'ün ve Kant'ın *ortak* temel düşüncelerinin kabulündedir; doğanın nesnel yasalarının yadsınmasından ve şu ya da bu “deney koşullarından” doğanın değil de öznenin, insan bilincinin şu ya da bu ilkelerinin, postulatlarının ya da önermelerinin çıkarsamasındadır. Engels, bir filozofun, materyalizmin ya da idealizmin sayısız okullarından birinde yer almasının önemli olmadığını, asıl önemli olanın onun neyi,

⁸ *Annalen der Naturphilosophie*,^[50] VI, 1907, .s. 443, 447.

yani doğayı, dış dünyayı, hareket halindeki maddeyi mi, yoksa ruhu, akli, bilinci vb.'yi mi birincil olarak almasıdır dediğinde haklıydı.^[51]

Mach öğretisinin bu sorunla ilgili öteki felsefe eğilimlerine karşıt olan bir başka tanımlaması, kantçı uzman E. Lucka tarafından yapılmıştır. Nedensellik sorununda “Mach tamamıyla Hume’e bağlıdır”.⁹ “P. Volkmann, düşüncenin zorunluluğunu doğa süreçlerinin zorunluluğundan çıkarır – Mach’-inkine karşıt, Kant’inkine uygun olan bu görüş zorunluluk olgusunu kabul eder– ama Kant’ın tersine zorunluluğun [sayfa 178] kaynağını düşüncede değil de doğal süreçlerde görür.” (s. 424.)

Fizikçi olan P. Volkmann bilgebilimsel sorunlar üzerine pek çok yazılar yazıyor ve doğa bilginlerinin çoğunluğu gibi materyalizme doğru, çekingen, tutarsız, sonuna kadar götürülmemiş bir materyalizme doğru eğilim gösteriyor. Doğanın zorunluluğunu kabul etmek ve ondan düşüncenin zorunluluğu sonucuna varmak, materyalizmi öğretmek demektir. Zorunluluğun, nedenselliğin, doğal yasaların kaynağı düşüncededir demek ise, idealizmi öğretmektir. Yukarıya aktardığımız metinde gerçeğe uymayan bir tek şey vardır ki, o da, bütün zorunluluğun, yadsınmasını Mach’a yüklemektir. Daha önce gördük ki, bu, ne Mach için, ne de kararlı bir biçimde materyalizmden uzaklaşıp kaçınılmaz olarak idealizme kayan bütün ampiryokritikçi eğilimler için doğrudur.

Şimdi bizim Rus mahçuları hakkında söyleyecek birkaç sözcüğümüz kalıyor artık. Bunlar marksist olmak istiyorlar. Onların hepsi, materyalizm ile Hume’ün eğiliminin ayırdedilmesini Engels’ten “okumuşlardır”; Mach’ın kendisinden ve onun felsefesini pek az bilen herhangi bir kimseden Mach ve Avenarius’un, Hume’ün izi üzerinde yürüdüklerini anlamamış olamazlar; ama bunların hepsi de materyalistlerin ve Hume’ün nedensellik anlayışı konusunda ağızlarından tek bir *hece* kaçırmamaya dikkat ederler! Aralarında tam bir karışıklık egemendir. Birkaç örnek verelim. Bay P. Yuşkeviç “yeni” ampiryosembolizmi öğütlüyor. “Mavi, katı vb. duyumları, bu salt deneyin

⁹ E. Lucka, “*Das Erkenntnisproblem und Machs Analyse der Empfindungen*”, *Kuntstudien*, e. VIII, s. 409.

sözde verileri” ve “salt denilen aklın kuruntu gibi ya da satranç oyunu gibi yaratıklar”, bütün bunlar, ancak “ampiryosembollerdir”. {*Denemeler*, s. 179.) “Bilgi ampiryosembolcüdür ve geliştikçe çok daha yüksek bir sembolleşme derecesindeki ampiryosembollere doğru yol alır.” “Doğa yasaları denilen şeyler ... ampiryosembollerden başka bir şey değildirler.” (*İbid.*) “Doğru gerçeklik denilenler, kendinde varlık, bizim bilgimizin ulanmaya çabaladığı sembollerin [bu Bay Yuşkeviç ne de müthiş bilgili bir adam!] sonsuz sınır [sayfa 179] sistemidir.” (s. 188.) “Bilgimizin temelinde yatan” “veri^{10*} akışı” “akla-aykındır”, “mantıksızdır”, (s. 187-194.) Enerji “zaman, uzay, kütle ve doğa bilimlerinin öteki temel kavramları kadar küçük bir şey, bir tözdür: enerji, insanın, akla-aykırı veri akışı içerisine aklı, *Logos*’u sokma temel gereksinmesini bir süre için doyuran öteki ampiryosemboller gibi bir ampiryosemboldür, bir değişmezliktir”, (s. 209.)

Öznel bir idealistle karşı karşıyayız, ona göre dış dünya, doğa ve onun yasaları ancak bilgimizin simgeleridirler; ama o, alacalı ve yaygaracı “modern” bir terminolojiden yapılmış soytan kılıfına bürünmüş. Veri akışı, akıldan, düzenden ve yasadan yoksundur: bizim bilgimiz, aklı bunun içine katar. Göksel cisimler, yeryüzü yuvarlağı da dahil, insan bilgisinin simgeleridirler. Eğer doğa bilimleri yeryüzünün insan ve organik maddenin ortaya çıkışından uzun süre önce var olduğunu bize öğretiyorsa, görüyorsunuz ki, biz, bütün bunları değiştirdik! Gezenlerin hareketine *biz* düzen veririz, bu, bizim bilgimizin bir ürünüdür. Ama bu felsefenin insan aklım, doğanın yaratıcısı ve kurucusuna dek genişlettiğini düşünen Bay Yuşkeviç, aklın yanına, “*Logos*” sözcüğünü koyar, yani soyut aklı, aklı değil de Akıl’ı, insan beyninin işlevi olan aklı değil herhangi beyinden önce varolan bir şey, tanrısal bir şey olan Akıl’ı koyar. “Modern olguculuğun” son sözü, daha önce Feuerbach tarafından çürütülmüş olan inancılığın eski formülünden başka bir şey değildir.

A. Bogdanov’u alalım. 1899’da, henüz yarı-materyalist

¹⁰ İngilizce metirde “deney”. -ç.

olduğu zaman ve büyük kimyacı ama kafası karışık bir filozof olan Wilhelm Ostwald'ın etkisi altında yolunu şaşdırmaya henüz başladığı sırada, şöyle yazıyordu: "Görüngülerin evrensel nedensellik ilişkisi insan bilgisinin en son ve en iyi çocuğudur; bu genel bir yasadır, bir filozofun deyişiyse, insan aklının doğaya kabul ettirdiği yasaların en yücesidir." (*Doğanın Tarihi Anlatışının Temel Öğeleri*, s. 41.) [sayfa 180] Bogdanov'un bu ifadeyi hangi ellerden aldığı Allah^{11*} bilir. Ama gerçek şu ki, bu "marksist" in inançla yinelediği "bir filozofun deyişi", *Kant*'ın deyişidir. Tatsız bir olay! O kadar tatsız ki, bunu, "düpedüz" Ostwald'ın etkisi ile açıklamak bile olanak dışıdır.

1904'te, Ostwald'ı ve doğa bilimlerinin materyalizmini bir yana bırakmış olarak Bogdanov şöyle yazıyordu: "... Çağdaş olguculuk, nedensellik yasasını, yalnızca, görüngülerin sürekli bir dizisi içerisinde birbirine zincirlemenin bir aracı, yalnızca deneyin bir düzenleme biçimi olarak görüyordu." (*Toplumsal Psikoloji*, s. 207.) Bu çağdaş olguculuğun, bilinemezcilik olduğunu ve bunun tüm "bilgi"den ve tüm insanlıktan önce ve ondan ayrı varolduğu doğanın nesnel zorunluluğunu yadsıdığını Bogdanov ya bilmiyordu ya da kabul etmiyordu. Bogdanov, Alman profesörlerinin "çağdaş olguculuk" dedikleri şeyi güvenle kabul ediyordu. Bogdanov, artık, 1905'te, daha önceki bütün aşamaları, bu arada ampiryokritikçi aşamayı da aşıp, "ampiryomonist" aşamaya ulaşmış olarak şöyle yazıyordu: "Yasalar hiç bir şekilde deney alanına ait değildirler ... onlar, deney alanına verilmemişlerdir, örgenlenmiş deneyin, uyumlu bir biçimde simetrik bir bütün içerisinde düzenlemenin bir aracı olarak, düşünce tarafından yaratılmıştır." (*Ampiryomonizm*, c. I, s. 40.) "Yasalar bilginin soyutlamalarıdır; fizik yasalarının ne kadar az fiziksel özellikleri varsa psikolojik yasaların da o kadar az ruhsal özellikleri vardır." (*İbid.*)

İşte böylece, kışın güzü izlediği, İlkyazın da kışı izlediği yolundaki yasa bize doneyle verilmiş değildir, ama düşünce tarafından, bir örgenlenmenin, uyumlamanın, düzenlemenin bir aracı olarak yaratılmıştır... ne, neyle yoldaş Bogdanov?

¹¹ Lenin, burada Türkçe olarak "Allah" sözcüğünü kullanmıştır. -ç.

“Ampiryomonizm, yalnızca, bilgi, deneyin sayısız çelişkilerini ayıklayarak, onun için evrensel örgenleyici biçimler yaratarak, ilkel karmakarışık öğeler dünyasının yerine, [sayfa 181] türetilmiş, düzenlenmiş bir ilişkiler dünyasını koyarak etkin bir biçimde deneyi uyumladığı için mümkündür.” (s. 57.) Bu, doğru değildir. Bilginin evrensel biçimler “yaratabildiği”, ilkel karmakarışıkığın yerine düzeni koyabildiği vb. fikri idealist felsefenin fikridir. Evren, maddenin, yasalarla yönetilen bir hareketidir, ve bizim bilgimiz doğanın en yüksek bir ürününden başka bir şey olmadığından, bu yasaları ancak yansıtabilir.

Kısacası, “modern” gerici profesörlere gözü kapalı inanan mahçularımız, bu öğretiyi ile, marksizm, yani materyalizm arasındaki kesin çelişkiyi ve bayır aşağı idealizme doğru kaydıklarını farketmeden, nedensellik sorununda Kant’ın ve Hume’ün bilinemezçiliğinin yanlıgılarını yineliyorlar.

4. DÜŞÜNCE TASARRUFU İLKESİ VE “DÜNYANIN BİRLİĞİ” SORUNU

“Mach, Avenarius ve daha birçok başkaları tarafından bilgi teorisinin temeline oturtulan ‘enerjinin asgari harcanması’ ilkesi, ... bilgibilimde, tartışma götürmez ‘marksist’ bir eğilimdir.”

V. Bazarov *Denemeler*’inde düşüncelerini böyle açıklıyor (s. 69).

Marks “tasarruftan sözeder. Mach da “tasarruftan sözeder. Gerçekten biri ile öteki arasında, “tartışmasız”, bir ilişkinin belirtisi var mıdır?

Avenarius, *Philosophie als Denken der Welt gemass dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses* (1876) adlı yapıtında, gördüğümüz gibi, bu “ilke”yi öyle bir biçimde uygular ki, “düşünce tasarrufu” adına bir *tek duyumun* varlığı belirtilir. Nedensellik ve “töz”ün (profesör bayların, “daha önem vermek için”, daha açık ve daha kesin olan “madde” sözcüğü yerine severek kullandıkları terim), aynı tasarruf adına “ayıklanmış” olduğu belirtilir, yani maddesiz duyum, beyinsiz düşünce elde edilir. Bu, düpedüz saçmalıklar, yeni bir kılıkla, [sayfa 182] *öznel*

idealizmi için içine sokma girişiminden başka bir şey değildir. Gördüğümüz gibi, ünlü “düşünce tasarrufu”na ayrılmış bu temel yapıt, bu yüzden felsefi yazında genel olarak benimsenmiştir. Bizim mahçularımız bu “yeni” bayrak alfanda öznel idealizmi fark edemiyorlarsa, buna şaşmamak elden gelmez.

Mach, *Duyumların Tahlili*’nde, (Rusça çeviri, s. 49) başka şeyler yanında bu sorunla ilgili 1872’deki çalışmasına da başvurur. Ve bu çalışma, gördüğümüz gibi, *salt* öznellik açısından bir uygulama, dünyayı duyumlara indirgemek yolunda bir denemedir. Bu ünlü “ilkeyi” felsefeye sokan iki belli-başlı yapıt da, demek ki, idealist eğilimdedirler! Neden? Çünkü düşünce tasarrufu ilkesi, eğer gerçekten, “bilgi teorisinin *tabanına*” oturtulursa, bu, öznel idealizmden *başka hiç bir şeye* varmaz. Eğer bilgibilimin içine bu kadar saçma bir anlayışı sokarsak, tek başıma yalnız ben ve benim duyumlarımla var olduğunu “düşünmek” elbette daha “ekonomik”tir.

Atomun bölünmez olduğunu mu, yoksa pozitif ve negatif elektronlardan meydana gelmiş olduğunu mu “düşünmek” daha “ekonomik”tir? Rusya’da burjuva devriminin liberaller tarafından yapıldığını “düşünmek” mi, ya da liberallere *karşı* yapıldığını “düşünmek” mi daha “ekonomik”tir? *Burada* “düşünce tasarrufu” kategorisini uygulamanın ne kadar saçma ve öznel bir şey olduğunu görmek için bir soru sormak yeterlidir, insan düşüncesi, nesnel gerçeği *doğru bir biçimde* yansıttığı zaman “tutarlı”dır; ve bunun doğruluğunun ölçütü, pratik, deney ve sanayidir. Ve insan ancak, nesnel gerçekliği, yani marksizmin temellerini yadsıdığı takdirde bilgi teorisinde bu düşünce tasarrufunu ciddiye alabilir!

Eğer Mach’ın daha sonraki çalışmalarını incelersek, bu ünlü ilkenin bir *yorumunu* buluruz, bu yorum ilkenin tam yadsınması niteliğindedir. Böylece, *Wärmelehre*’de (“Isı Teorisi”) Mach, kendi gözde fikrine, bilimin “ekonomik” niteliğine [sayfa 183] dönüyor. (2. Almanca baskı, s. 366.) Ama hemen ekliyor: biz tasarruf için tasarruf yapmıyoruz (s. 366, aynı fikir 391. sayfada da yineleniyor): “bilimsel tasarrufun amacı, evrenin ... en eksiksiz, ... en sakin ... tablosunu vermektir.” (s. 366.) Eğer öyle ise, “tasarruf ilkesi” yalnız bilgibilimin temellerinden değil, tüm

bilgibilimden çıkartılmıştır. Bilimin amacı, evrenin aslına uygun bir tablosunu vermektir demek, (sakinliğin burada hiç bir işi yoktur), materyalist tezi yinelemektir. Bunu demek, dünyanın nesnel gerçekliğinin bilgimizle olan bağıntısını, modelin nesnel gerçekliğinin tabloyla olan bağıntısını kabul etmektir. Böylesine bir bağıntı içerisinde düşünce *tasarrufundan* söz etmek, “doğruluk” teriminin yerine sakar ve gülünç denecek kadar gösterişli bir *terimi* kullanmaktır. Mach, burada, adeti olduğu üzere, gene bir kavram karışıklığı yaratıyor, yandaşları da bu karışıklığı seyrediyor ve hayran kalıyorlar.

Mach’ın *Bilgi ve Yanılgı*’sının “Araştırma Yollarının Örnekleri” bölümünde şunu okuyoruz:

“Olguların ‘tam ve yalın açıklaması’ (Kirchhoff, 1874), ‘ekonomik tasarımı’ (Mach, 1872), ‘düşüncenin varlık ile düzenlenmesi ve düşüncenin süreçlerinin birbirleri ile düzenlenmesi’ (Grassmann, 1844) çok az farkla aynı düşünceyi ifade ederler.”

Bu da bir karmakarışıklık örneği değil mi? Mach’ın 1872’de *yalnızca* duyumların varlığını dayandırdığı “düşünce tasarrufu” (kendisinin de daha sonraları idealist olduğunu teslim etmek zorunda kaldığı görüş), matematikçi Grassmann’ın düşüncenin *varlık* ile düzenlenmesi zorunluluğuna ilişkin salt materyalist anlamdaki sözü ile aynı plana, (Kirchhoff’un varlığından hiç bir zaman kuşku duymadığı *nesnel gerçekliğini*) en yalın *tanımlaması aynı plana konmuştur*.

“Düşünce tasarrufu” ilkesinin böyle bir uygulaması. Mach felsefesinin ilginç çeşitlemelerinden bir örnektir sadece. Ama ister yanlışlıklar denilerek ya da isterse gariplikler [sayfa 184] denilerek bu pasajlar bir kez çıkarılıp atıldı mı, “düşünce tasarrufu ilkesi”nin idealist niteliği yadsınamaz bir durum alır. Kantçı Hönlgswald, örneğin, bir yandan Mach felsefesine karşı polemik yazıları yazarken, onun “düşünce tasarrufu ilkesini”, “kantçı fikirler çemberine” bir *yaklaşma* olarak *selamlar*. (Dr. Richard Hönlgswald, *Zur Kritik der Machschen Philosophie*, Berlin 1903, s. 27.) Gerçekte, eğer biz, duyumlarımızda verilen nesnel gerçekliği tanıımıyorsak, “tasarruf ilkesini” *öznenen* değil de başka nereden çıkarabilirdik? Duyumlar, kuşkusuz,

içlerinde hiç bir “tasarrufluluk” taşımazlar. Demek ki, düşünce, bize duyumun içinde bulunmayan bir öge getirir! Şu halde, “tasarruf ilkesi” deneyden (= duyumlardan) çıkartılmış değildir, ama her deneyden önce gelen bir şeydir ve Kant’ın kategorileri gibi, bütün deneyin mantıksal koşulunu oluşturur. Högnigswald, *Duyumların Tahlili*’nden şu aşağıdaki pasajı aktarır. “Bizim bedensel ve ruhsal dengemizden, doğada gerçekleşme yolunda olan süreçlerin belirlenme özdeşliğine, türdeşliğine varabiliriz.” (Rusça çeviri, s. 281.) Bu olumlamaların öznel idealist niteliği ve Mach’ın önselliğe varmış Petzoldt ile yakınlığı kuşku götürmez. İdealist Wundt, “düşünce tasarrufu ilkesini” işleyerek, pek esprili bir biçimde Mach’ı “tersyüz olmuş Kant” diye nitelendiriyor. (*Systematische Philosophie*, Leipzig 1907, s. 128.) Kant’ta önseli ve deneyi buluruz. Mach’ta ise deneyi ve önseli buluruz, çünkü Mach’ın düşünce tasarrufu ilkesi, özünde önseldir (s. 130). Ya ilişkiler (*Verknüpfung*), (Mach’ın kesin olarak yadsıdığı) “doğanın nesne! yasası” olarak bizzat şeylerin içindedirler, ya da “öznel bir betimleme ilkesini” temsil ederler (s. 130). Tasarruf ilkesi, Mach’ta öznel ve anlam farklılıkları taşıyabilen erekbilimsel (*téléologique*) bir ilke olarak *kommt wie aus der Pistole geschossen**¹² — nereden çıktığı belli değildir (s. 131). Gördüğümüz gibi, felsefe terimleri uzmanları, söylenene bakarak bir [sayfa 185] küçük “yeni” terimin, öznelcilikle nesnelcilik arasındaki, idealizmle materyalizm arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracabileceğine inanmaya hazır olan bizim mahçularımız kadar safdil değiller.

Son olarak, bir de İngiliz filozofu yalansız dolamız kendi kendini birinci tinselci diye nitelendiren James Ward’a başvuralım. Ward, Mach’la polemik yapmak şöyle dursun, daha aşağıda da göreceğimiz gibi, materyalizme karşı savaşında fizikteki bütün Mach eğiliminden yararlanır ve Mach’ta “yalınlığın ölçütü”nün “nesnel değil özellikle öznel” (*Naturalism and Agnosticism*, c. I, 3. baskı, s. 82) olduğunu kesin olarak ifade eder.

İşte bütün bunlardan sonra, bilgibiliminin temeli sayılan

¹² Bir tabanca mermisinin anılığı ile. -ç.

düşünce tasarrufu ilkesinin Alman kantçılarının ve İngiliz tinselcilerinin hoşuna gitmesi hiç de garip görülemez. Ama marksist olmak isteyen kişilerin, materyalist Marks'ın ekonomi politikasını Mach'ın bilgilimsel ekonomisine yaklaştırmaları ancak gülünç olabilir.

Burada “dünyanın birliği” üzerine birkaç söz söylemek uygun olacak. Bay P. Yuşkeviç, yüzüncü ve bininci kez, bizim mahçularımızın bu konuda yarattıkları anlatılması olanaksız karışıklığı, açıklıkla ortaya serdi. *Anti-Dühring*'de Engels, dünyanın birliğini düşüncenin birliğinden sonuç olarak çıkartan Dühring'e yanıt verirken şöyle diyordu: “Dünyanın gerçek birliği maddiliğine dayanır ve bu maddilik birkaç hokkabaz çığırtkanlığıyla değil, ama felsefe ve doğa biliminin uzun ve zahmetli bir açmıdırmasıyla kanıtlanır.” (s. 31.)^[52] Bay Yuşkeviç bu pasajı alıyor ve “karşı çıkıyor”: “Her şeyden önce, burada, ‘dünyanın birliğinin onun maddiliğine dayandığı’ savının ne anlama geldiği açık değildir”. (*Op. cit.*, s. 52.)

Çok hoş değil mi? Bu bay, materyalizmin en temel ilkelere kendisine açık görünmediklerini belirtmek için herkesin önünde marksizm felsefesi üzerine irdeleme yapmaya [\[sayfa 186\]](#) koyuluyor! Engels, Dühring örneği ile, tutarlı olduğunu ileri süren herhangi bir felsefenin dünyanın birliğini ya düşünceden –ki bu durumda bu felsefe tinselcilik ve inancılık karşısında çaresiz kalır (*Anti-Dühring*, s. 30) ve uslamaması, kaçınılmaz olarak bir laf kalabalığına dönüşür– ya da bizim dışımızda varolan, uzun zamandan beri bilgiliminde madde adını taşıyan ve doğa bilimlerinin inceleme konusu olan nesnel gerçeklikten çıkarılabileceğini göstermiştir. Böyle bir şeyin kendisine “açık gelmediği” bir kimse ile ciddi olarak konuşmak yararsızdır, çünkü bu kimse, Engels'in açık-seçik materyalist olan önermesine gerçek bir yanıt vermekten sahtekarca kaçınmak için, bu “açık değil” demektedir, ve böyle yaparak “türdeşlik ilkesi ve varlığın birliği ilkesinin başlıca postulatı” konusunda (Yuşkeviç, *op. cit.*, s. 51), “bilimsel deney, ancak, araştırmanın temeli yapıldığında mümkün olduğuna göre, bunların deneyden çıkarıldığını söylemenin doğru olamayacağı” şeklinde “önergeler” (*ibid.*) olarak postulatlar konusunda salt Dühring'vari zırvalamaktadır.

Düpedüz zevzeklik, çünkü, eğer bu bayın, ne kadar az olursa olsun, basılmış şeylere biraz saygısı olsaydı, deneyden ileri gelmeyen önermeler olabileceği ve bu önermeler olmadan da deneyin olanak dışı olduğu fikrinin genel olarak idealist, özel olarak da *kantçı* niteliğini görürdü. Bay Yuşkeviç ve benzerlerinin “felsefesi”, çeşitli kitaplardan derlenmiş bir sözcük yığını ve materyalist Dietzgen’in açık yanılgılarıyla bir araya getirilmesidir.

Daha çok, ciddi bir ampiryokritikçi Joseph Petzoldt’un evrenin birliği üzerine uslamalarını izleyelim. Petzoldt’un *Giriş*’inin II. cildinin 29. bölümü şu adı taşıyor: “Bilgi alanında tekdüzeliğe (*einheitlich*) eğilim. Bütün bu olup bitenlerin özdeşliğinin postulatı.” Bu uslamamalardan bazı örnekler verelim: “... Sadece *birlik* içersinde düşüncenin, ötesine gidemeyeceği ve bunun sonucu olarak içersinde verilen alanda bütün olguları hesaba kattığında düşüncenin, dinginliğe [sayfa 187] kavuşabileceği doğal bir amaç bulunabilir.” (79.) “... Doğanın her zaman *birlik*’in isteklerini yerine getirmediği kuşkusuzdur; ama daha şimdiden doğanın birçok durumda *dinginlik* isteğini karşıladığı da her türlü kuşkunun dışındadır ve şimdiye kadarki bütün araştırmalarımız, bizi, doğanın, gelecekte de, bu isteği, bütün durumlarda karşılayacağını çok olası saymaya götürüyor. Bunun içindir ki, ruh durumunu, kalımlı durumlara doğru bir eğilim olarak tanımlamak, onu birliğe doğru bir eğilim olarak tanımlamaktan daha doğru olur. ... Kalımlı durumlar ilkesi, daha derin ve daha geniş bir ilkedir. ... Haeckel, hayvanlar alemi ve bitkiler alemi yanında Protistler ^[53] aleminin kabulünü önerirken, soruna, ancak eksik bir çözüm getiriyor, çünkü, bu çözüm, yalnız bir güçlük olan yerde iki güçlük yaratıyor: daha önce, biz, hayvanlar ile bitkiler arasında kesin olmayan bir sınıra sahiptik: şimdi ise protistler, ne hayvanlardan, ne de bitkilerden kesin olarak ayırdedilebiliyor. ... Elbette ki şeylerin bu durumu, kesin değildir (*endgültig*). Kavramların bu *anlam* belirsizliği, başka çare bulunamadığı takdirde, uzmanlar arasında bir uzlaşma ile ve oyların çoğunluğu ile alınmış bir karar ile olsa da, şu ya da bu biçimde ortadan kaldırılmalıdır.” (s. 80-81.)

Yeterli değil mi? Ampiryokritikçi Petzoldt'un Dühring'den *biraz da olsa* daha iyi olmadığı meydanda. Ama hasımlara karşı bile adil olmak gerekir: Petzoldt, hiç olmazsa, bütün yapıtlarında, materyalizmi bir felsefe eğilimi olarak *kararlı ve kesin* bir biçimde reddetmek için azçok bilimsel bir iyi niyet gösteriyor. O, hiç olmazsa, önce materyalist kılığına bürünüp sonra da felsefenin en be İli başlı akımlarının en basit ayırddilme noktasının "açıklıktan yoksun" olduğunu beyan etmek küçük-lüğüne düşmüyor. [sayfa 188]

5. UZAY VE ZAMAN

Nesnel gerçekliği, yani bizim bilincimizden bağımsız hareket halindeki maddeyi kabul eden materyalizm, kaçınılma; olarak, aynı sıfatla, uzayın ve zamanın nesnel gerçekliğini de kabul etmek zorundadır ve böylece, önce kantçılıktan ayrılır kantçılıkta, tıpkı idealizmde olduğu gibi, uzay ve zaman nesnel gerçeklikler değil, insan anlayışının biçimleridirler. Er değişik eğilimlere sahip olan yazarlar, ne kadar az tutarlı olursa olsunlar, düşünürler, bu konuda, felsefenin belli başlı: iki akımı arasındaki başlıca ayrılıkların çok iyi farkındadırlar. Materyalistlerden başlayalım.

"Uzay ve zaman, diyor Feuerbach, görüngülerin basit biçimleri değildirler, varlığın ... temel koşullarıdır (*Wesensbedingungen*)." (*Werke*, c. II, s. 332.) Duyularımızla kavradığımız duyulabilir dünyayı nesnel gerçeklik olarak kabul eden Feuerbach, doğal olarak uzay ve zamanın (Mach'ın kendi anlayışı diye adlandırdığı) görüngücü anlayışını, ye da (Engels'in ifade ettiği gibi) bilinemezci anlayışını da reddeder: Nasıl ki şeyler ve cisimler basit görüngüler, duyun karmaşaları değil de, bizim duyu örgenlerimiz üzerinde etki; yapan nesnel gerçeklikler ise, uzay ve zaman da, görüngülerin basit biçimleri değil, varlığın nesnel ve gerçek biçimleridirler. Evren hareket halindeki maddeden başka bir şey değildir ve bu hareket halindeki madde, uzay ve zamandan başka bir şeyin içinde hareket edemez. İnsanların uzay ve zaman hakkındaki fikirleri görelidir, ama bütün bu görelî fi kirlerin toplamı mutlak gerçeği

verir: bu görelî fikirler gelişmeleri içinde, mutlak gerçeğe doğru yönelirler ona yaklaşırlar. Maddenin yapısı ve onun çeşitli hareketler hakkındaki bilimsel bilgilerimizin değişebilirliği, dış dünyanın nesnel gerçekliğini nasıl çürütmezse, insanların uzay ve zaman hakkındaki fikirlerinin değişkenliği de, ne birinin, ne de ötekinin nesnel gerçekliğini daha fazla çürütmez. [sayfa 189] Engels, Dühring’de tutarsız ve kafası karışık bir materyalistin gerçek yüzünü ortaya çıkararak, onu, tam zaman *düşüncesindeki* (en değişik felsefî eğilimlerde bile çağdaş filozofların hiç birinde hiç bir kuşku uyandırmayan) değişikliklerden sözettiği noktada yakalıyor, ama şu sorulara doğrudan bir yanıt vermeden kaçındığı noktada yakalıyor: uzay ve zaman gerçek midirler, yoksa düşüncede midirler? Bizim uzay ve zamana değgin görelî anlayışlarımız, varlığın nesnel olarak gerçek biçimlerine *yaklaşık* mıdır? Ya da geliştirme, düzenlenme, uyumlu kılınma vb. yolundaki insan düşüncesinin ürünlerinden başka bir şey değil midirler? İşte bu, yalnız bu, bilgi teorisinin temel sorunudur ve bu sorun üzerinde felsefenin gerçekten temel eğilimleri birbirinden ayrılırlar. “İlkin Bay Dühring’in kafasında hangi kavramların dönüştüğü, bizi, burada, hiç ilgilendirmez. Sözkonusu olan *zaman kavramı* değil Bay Dühring’in hiç de o kadar ucuz [yani kavramların değişebilirliği üzerine birkaç tümceyle] kurtulamadığı *gerçek zamandır.*” (*Anti-Dühring*, Almanca 5. baskı, s. 41.)^[54]

İşte, bu o kadar açıktır ki, Yuşkeviç’ler bile sorunun özünü anlamalıydılar. Engels, Dühring’in kargısına, genel olarak kabul edilen ve her materyalist için açık olan zamanın *gerçekliği* (yani nesnel gerçeklik) önermesini koyuyor ve bu önermenin sadece uzay ve zaman *kavramlarındaki* değişikliklerden söz ederek doğrudan doğruya olumlanması ya da yadsınmasından *kaçınılamayacağını* söylüyor. Engels için bizim uzay ve zaman anlayışlarımızdaki değişiklikler ve bunların evrimi hakkındaki bilimsel araştırmaların gereğini ve önemini yadsımak sözkonusu değildir, bilgilim sorununa, yani genel olarak bütün insan bilgisinin kaynakları ve değeri sorununa, tutarlı bir yanıt verme sözkonusudur. Biraz akli başında olan herhangi bir idealist filozof, –Engels, idealistlerden söz ederken, klasik felsefenin tutarlı

büyük idealistlerini kastediyor– zahmetsizce ve idealizmden vazgeçmeksizin bizim zaman ve [sayfa 190] uzay anlayışlarımızın evrime uğrayacağını ve örneğin uzay ve zaman kavramları, gelişmeleri içinde mutlak zaman ve mutlak uzay fikirlerine vb. yaklaşacağını kabul edecektir. Eğer, uzay ve zamanla ilgili gelişen anlayışımızın, nesnel olarak gerçek zaman ve uzayı *yansıt-tığını* kesin ve kararlı bir biçimde kabul etmiyorsak, felsefede inancılığın ve idealizmin her türlü biçimlerine karşıt bir tutumu tutarlı olarak savunmak olanaksızdır; genellikle olduğu gibi ve burada da nesnel gerçeğe yaklaşıyor.

“Her varlığın temel biçimleri, diye açıklıyor Engels Dühring’e, uzay ve zamandır; zaman dışında bir varlık, uzay dışında bir varlık kadar büyük bir saçmalaktır.” (Op. cit..) [*Anti-Dühring*, Sol Yayınları, 1975, s. 108.]

Neden Engels bu tümcenin ilk yarısında Feuerbach’ın bir metninin hemen hemen hemen sözcük sözcük yinelenmesine, ve ikinci yarısında ise tanrıculüğün en büyük saçmalıklarına karşı Feuerbach tarafından o kadar başarıyla yürütülen mücadeleye başvurmak zorunda kaldı? Çünkü Dühring, Engels’in aynı bölümünde görüleceği gibi, kimi kez dünyanın “son nedeni”ne, kimi kez de “ilk dürtü”ye (tanrısalılığı belirtmek için başka bir deyiş, diyor Engels) başvurmaksızın, felsefesinin iki ucunu bir araya getirmesini bilemedi. Dühring, kuşkusuz, materyalist ve tanrıtanımaz olmak isterken, bizim mahçuların marksist olma isteklerinden daha az içten değildi, ama idealist ve tanrıçı saçmalıkların bütün temelini gerçekten ortadan kaldırabilecek felsefi görüş açısını, tutarlı bir biçimde geliştirme *yeteneğinden yoksundu*. Zaman ve uzayın nesnel gerçekliğini kabul etmediğinden ya da en azından kesinlikle ve açık seçik olarak kabul etmediğinden (Dühring bu noktada sallantılı bir tutum içinde kararsız kaldı) bayırda “son neden”lere ve “ilk dürtü”lere doğru kayması raslansal değil, kaçınılmazdır; çünkü, o, kendini zaman ve uzayın sınırları ötesine çıkmaktan alıkoyan nesnel ölçütten yoksundu. Eğer zaman ve uzay *sadece* kavramlar ise, onları [sayfa 191] yaratmış olan insanlığın onların sınırları ötesine *çıkma*ya hakkı vardır ve burjuva profesörlerinin, bu sınırların ötesine çıkışın meşruluğunu savundukları için, dolaylı ya da

dolaysız ortaçağ “saçmalığını” savundukları için gerici hükümetlerden ücret almaya da pekala hakları vardır.

Engels, Dühring’e zaman ve uzayın nesnel gerçekliğinin yadsınmasının, teoride, felsefi bir karmakarışıklık ve pratikte, inancılığa bir teslimiyet ya da inancılığın karşısında güçsüzlüğünü itiraf etmek demek olduğunu gösterdi.

Şimdi de bu konuyla ilgili “modern olguculuğun” “öğretisi”ne bir göz atalım. Mach’ta okuyoruz: “Zaman ve uzay iyi düzenlenmiş ya da uyumlu (*wohlgeordnete*) duyumlar dizisi sistemleridirler.” (*Mekanik*, Almanca 3. baskı, s. 498.) Bu, cisimler duyum karmaşalarıdır diyen öğretiden çıkan kaçınılmaz sonuçlara benzer bir idealist saçmalaktır. Mach’a göre, uzay ve zaman içinde var olan, duyumları ile birlikte insan değil, insanın içinde var olan, insana bağımlı olan ve insan tarafından yaratılmış olan uzay ve zamandır. Mach idealizme doğru kaydığını hissediyor ve sınırlamaları çoğaltarak, Dühring gibi, zaman ve uzay anlayışlarımızın değişebilirliği, göreliliği, vb. üzerine bitmez tükenmez incelemeler arasında esas konuyu boğarak (özellikle *Bilgi ve Yanılgı*’ya bakınız) “direniyor”. Ama bu, onu kurtarmıyor, kurtaramaz da, çünkü bu konuda ancak zaman ve uzayın nesnel gerçekliği tanınarak, gerçekten idealizmin üstesinden gelinebilir. Ve bu da ne pahasına olursa olsun Mach’ın en istemediği şey. Mach, görelilik ilkesi üzerine zaman ve uzayın kendi bilgibilimsel teorisini kuruyor ve bütün yaptığı da budur. Bu çaba, daha önce mutlak ve görelî gerçekten sözederken gösterdiğimiz gibi onu öznel idealizmden başka bir yere götüremez.

Kaçınılmaz olarak kendi öncüllerinden ortaya çıkan idealist vargılara karşı direnirken Mach, Kant’a başkaldırıyor ve uzay kavramının deneysel kökenini savunuyor. (*Bilgi ve Yanılgı*, Almanca 2. baskı, s. 350, 385.) Ama eğer nesnel gerçeklik deney içinde bize *verilmemişse* (Mach’ın istediği gibi), Kant’a yöneltilen bu karşı koyma Kant ve Mach için ortak olan bilinemezlik temelinde hiç bir şey değiştirmez. Eğer uzay kavramı bizim dışımızdaki nesnel gerçekliği *yansıtmaksızın* deneyden çıkarılmışsa, Mach’ın teorisi idealist bir teori olarak kalır. Doğanın, milyonlarca yıllarla ölçülen *zaman içindeki*, in-

sandan ve insan deneyinden *önceki* çağlardaki varlığı, bu idealist teorinin saçmalığını ortaya koyar.

“Fizyoloji, diye yazıyor Mach, zaman ve uzayda yönelim duyularım görür; bunlar duyu organlarından gelen duyularla birlikte biyolojik olarak yararlı uyum tepkilerinin boşalmasını (*Auslösung*) belirler. Fizik için zaman ve uzay fiziksel öğeler arasında bağımlılık ilişkileridirler.” (*İbid.*, s. 434.)

Göreci Mach, zaman *kavramının* değişik bağıntılarını incelemekle yetinir! Ve yerinde sayar, tıpkı Dühring gibi. Eğer “öğeler” duyular iseler, fiziksel öğelerin birbirleri üzerindeki bağımlılıkları İnsanın dışında, insandan önce, organik madde- den önce varolamaz. Eğer zaman ve uzay duyuları, insana biyolojik olarak yararlı bir yönelim verebiliyorlarsa, bu, yalnız insanın dışındaki *nesnel gerçekliği* yansıtmaları koşuluyla olur; eğer duyuları, insana, çevresi hakkında *nesnel olarak doğru* bir fikir vermeseydiler, insan, biyolojik olarak kendini çevreye uyumlayamazdı. Zaman ve uzay teorisi, ayrılmaz bir biçimde, bilgibilimsel temel sorunun çözümlenmesine bağlıdır: bizim duyularımızın cisimlerin ve şeylerin imgeleri midirler, yoksa cisimler mi duyularımızın karmaşalıdır? Mach, bu iki çözüm arasında şaşkınca dolaşmaktan başka bir şey yapmıyor.

Diyor ki, çağdaş fizikte, zaman ve uzay hakkında, hâlâ Newton’un mutlak zaman ve mutlak uzay üzerine fikirleri egemendir (s. 442-444). Ve, bu fikirler “bize” saçma görünüyor, diye sürdürüyor Mach, besbelli ki materyalistlerin ve [\[sayfa 193\]](#) materyalist bilgi teorisinin varlığını hiç aklından geçirmeden. Ama bu fikirler, pratikte zararsızdılar (*unschädlich* s. 442), ve onun için uzun zaman eleştiriden uzak kaldı.

Materyalist düşüncenin zararsızlığı üzerine bu safça gözlemi, Mach’ı tam olarak ele veriyor! İlkın, idealistler “uzun zaman” bu materyalist anlayışı eleştirmediler demek doğru değil; Mach, düpedüz, idealist ve materyalist bilgi teorileri arasında bu konuda sürmekte olan mücadeleyi görmezlikten geliyor; iki görüş açısını açıkça ve kesinlikle ortaya koymaktan kaçınıyor, ikinci olarak, kendisinin kabul etmediği materyalist görüşlerin “zararsızlığını kabul ederken, aslında, onların doğruluğunu kabul etmekten başka bir şey yapmış oluyor. Bir yanılığın nasıl

yüzyıllar boyu zararsız kalabilirdi? Mach'ın flört etmeye kalkıştığı bu pratiğin ölçütüne ne oldu? Zaman ve uzayın nesnel gerçekliğinin materyalist anlayışı, yalnızca, doğa bilimlerinin zaman ve uzayın sınırları ötesine, maddi dünyanın sınırlarının ötesine taşmadıkları, bu işi gerici felsefenin profesörlerine bıraktıkları için zararsız olabilir. Böyle “zararsız nitelik” doğruluğa eşdeğerdir.

Asıl “zararlı” olan Mach'ın uzay ve zaman üzerine idealist görüşüdür, çünkü, bu görüş, ilkin, inancılığa kapıyı ardına kadar açar, ikinci olarak da Mach'ın kendisini gerici vargılara sürüklenmeye *isteklendirir*. İşte bunun için Mach, 1872'de “insan, kimyasal elementleri üç boyutlu bir uzay içinde tasarımılamak zorunda değildir” diye yazıyordu. (*Erhaltung der Arbeit*, s. 29 ve 55.) Bunu yapmak, “kendi kendine gereksiz bir sınırlama koymaktır. Hiç bir zorunluluk, bizi, salt zihinsel nesnelere (*das bloss Gedachte*) uzay içine, yani görülebilir ve dokunulabilir olana ilişkin olarak yerleştirmeye zorlayamaz; nasıl ki onları belli bir ses şiddetine sahip olarak kavramak için de hiç bir zorunluluk yoksa.” (s. 27.) “Şimdiye kadar elektrik üzerine doyurucu bir teori formüle etmenin başarmamış olması, belki de, elektrik olayının, ille de, üç boyutlu uzay içindeki moleküller [sayfa 194] süreçlerle açıklanmak istenmesinden ileri gelmektedir.” (s. 30.)

Mach'ın 1872'de savunduğu artniyetsiz, açık öğretinin görüşü açısından kesin olarak doğru bir uslamlama: eğer moleküller, atomlar, tek sözcükle kimyasal elementler, duyularca algılanamıyorsa, bu demektir ki, bu elementler “salt zihinsel nesnelere”dir (*das bloss Gedachte*), Ve, eğer böyle ise, ve eğer uzay ve zamanın nesnel gerçek imlemleri yoksa, hiç bir şeyin, bizi, atomları *uzay içinde yer almış* olarak tasarlamaya zorlayamayacağı besbellidir! Fizik ve kimyanın, maddenin içerisinde hareket ettiği üç boyutlu uzayla “sınırlanmış” olmalarının ne önemi var; elektriğin elementleri gene de üç boyutlu uzaydan *başka* bir uzay içinde araştırılabilirler!

1906'da Mach'ın bunu yinelemesine karşın (*Bilgi ve Yanılgı*, 2. baskı, s. 418), bizim mahçuların onun bu saçmalığına değinmekten özenle kaçınmaları anlaşılır bir şeydir, çünkü

eğer ona değinecek olsaydılar, idealist ve materyalist uzay anlayıştan sorununu kesin olarak, hilelere kaçmadan, karşıtları “uzlaştırma” girişimlerine başvurmadan koymak zorunda kalacaklardı. Gene, daha 1870’lerde, Mach henüz hiç kimse tarafından tanınmazken ve makaleleri bile “gelenekçi fizikçiler” tarafından yayınlanmazken, içkinci okulun ileri gelenlerinden biri olan Anton von Leclair’in materyalizmin dikkate değer bir reddi ve idealizmin kabulü olarak Mach’ın *tam bu* uslamasına *dört elle* sarılması da anlaşılabilir bir şeydir! O zamanlar Leclair, daha “içkincilik okulu” “yeni” yaftasını akıl etmemiş ya da Schuppe, Schubert-Soldern ya da J. Rehmke’den almamıştı ve açık *yüreklilikle* kendisini *eleştirici idealist* olarak nitelendiriyordu.¹³ Bütün felsefi yapıtlarında açıkça inancılığın su götürmez savunuculuğunu yaparken, Mach’ı doğrudan doğruya, bu önermelerinden ötürü “sözcüğün [sayfa 195] tam anlamıyla devrimci” (s. 252) büyük bir filozof olarak ilan etti. Ve o, tamamen haklıydı. Mach’ın uslamaması onun doğa bilimlerinden inancılığa geçişine tanıklık eder. Doğa bilimleri, 1906’da olduğu gibi 1872’de de, elektrik atomunu, elektronu, üç boyutlu uzay içinde arıyordu, şimdi de arıyor ve buluyor; en azından *bulmaya çok yaklaşıyor*. Doğa bilimlerinin, incelemekte olduğu maddenin yalnız üç boyutlu uzay içinde olduğu ve böylece, bu maddenin parçacıklarının, tarafımızdan görülemeyecek kadar küçük olsalar da, “zorunlu olarak” aynı üç boyutlu uzay içinde var olduğundan kuşkusu yoktur. 1872’den beri geçen, ve bilimin madde yapısı hakkındaki bilgide gösterdiği başdöndürücü olağanüstü ilerlemelerle belirlenen otuz yıl içinde materyalist zaman ve uzay anlayışı “zararsız” kaldı, yani doğa bilimlerine eskiden olduğu kadar uygun kaldı, oysa Mach ve ortaklarının karşıt anlayışları inancılık karşısında “cansıkıcı” bir teslimiyetten başka bir şey olmadı.

Mekanik’inde Mach, n boyutlu sanal uzaylar sorununu inceleyen matematikçileri, bu incelemelerden “aykırın” vargılar çıkarılacağı suçlamasına karşı onları savunur. Çok haklı bir savunma, bu yalanlanamaz; ama bu savunmada Mach’ın hangi

¹³ Anton von Leclair, *Der Realismus der modernen Naturwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik*, Prag 1789.

bilgibilimsel tutumu benimsediğini görüyorsunuz. Modern matematikçiler, diyor Mach, çok önemli ve çok yararlı olan n boyutlu uzay, kavranabilir uzay sorununu koydular, ama “gerçek durum” (*ein wirklicher Fall*) olarak yalnız üç boyutlu uzayımız var. (3. baskı, s. 483-485.) Bunun içindir ki, “bazı tanrıbilimciler, cehennemi nereye koyacaklarını bilmiyorlar” ve bazı ispritzmacılar dördüncü boyuttan yararlanmaya kalkışmakla yanıldılar. (*İbid.*)

Çok güzel! Mach, tanrıbilimcilerle ve ispritzmacılarla birlikte yürümek istemiyor, öyleyse kendi bilgi *teorisinde* onlardan nasıl ayrılıyor? Üç boyutlu uzayın tek *gerçeklik* olduğunu koyarak! Ama zamana ve uzaya bir nesnel gerçeklik tanımsanız, bu, tanrıbilimcilere ve ötekilere karşı savunma [\[sayfa 196\]](#) kaç para eder? Kendinizi ispritzmacılardan ayrı tutmaya çalışırken, materyalizmden, ölçülü, göze batmayan alıntılar yöntemi kullanıyorsunuz. Çünkü, materyalistler, gerçek dünyada, algıladığımız maddeyi *nesnel* bir gerçeklik olarak gördüklerinden, onların, zamanın ve uzayın sınırlarının dışına çıkan insan kafasının fantezilerinin, ereklere ne olursa olsun, *gerçek-dışı* oldukları sonucunu çıkarmaya hakları vardır. Ya siz, mahçı baylar, materyalizme karşı mücadelenizde, “gerçeğin” nesnel varlığını yadsıyorsunuz, ve sonuna kadar tutarlı, açık yürekli ve korkusuz idealizmle savaşmak söz konusu olduğu zaman, onu gizlice, yeniden işin içine sokuyorsunuz! Eğer *görelî* zaman ve uzay anlayışlarında görelilikten başka bir şey yoksa, eğer bu görelî anlayışlarda yansıtılan hiç bir nesnel gerçeklik (yani insandan ve insanlıktan bağımsız gerçeklik) mevcut değilse, neden insanlığın, neden insanların büyük çoğunluğunun, varlıkları, zaman ve uzayın dışında kavramaya hakları olmasın? Eğer Mach’ın elektrik atomlarını ya da genellikle atomları üç boyutlu uzayın dışında aramaya hakkı varsa, neden insanların çoğunluğu, atomların ya da ahlakın temellerini üç boyutlu uzayın *dışında* aramakta haklı olmasınlar?

“Henüz şimdiye kadar –diye yazıyor Mach aynı sayfada– dördüncü boyut içinde doğum yaptıran bir hekim görülmedi.”

Mükemmel bir kanıt, ama yalnızca duyulur dünyanın nesnel gerçeğinin, *nesnel* gerçekliğinin doğrulamasını pratik

ölçütünde görenler için. Eğer duyularımız bizden bağımsız olarak var olan dış dünyanın nesnel olarak doğru bir imgesini veriyorlarsa bize, o zaman, doğumcuya ve genel olarak insan pratiğine dayanan bu kanıt geçerlidir. Ama o zaman da Mach'ın öğretisinin, felsefe eğitimi olarak, hiç bir geçerliği yoktur.

“Umarım ki, diye devam ediyor okurun dikkatini 1872'deki çalışmasına çeken Mach, hiç kimse benim o konuda dediklerimi [sayfa 197] ve yazdıklarımı hortlak masalları (*die Kösten einer Spukgeschichte bestreiten*) lehinde kaynak olarak kullanamayacak,”

Napotéon'un 5 Mayıs 1821'de ölmemiş olmasını ummak olmaz. Daha önce de içkincilere hizmet etmiş ve etmekte olan Mach öğretisinin, “hortlak masallarına” hizmet etmemesini ummak da olmaz!

Ayrıca bu öğreti, daha aşağıda da göreceğimiz gibi yalnızca içkincilere hizmet etmedi. Felsefi idealizm, gizlenmiş, kılık değiştirmiş bir hortlaklar masalından başka bir şey değildir. Daha çok, ampiryokritisizmin, Alman temsilcilerinden daha az yapmacıklık olan Fransız ve İngiliz temsilcilerine bakınız. Poincaré diyor ki, zaman ve uzay kavramları görelidir, bunun sonucu olarak, (gerçekten, materyalist-olmayanlar için “bunun sonucu” olarak) “doğa, bu kavramları bize kabul ettirmez”, ama (bu kavramları) “doğaya kabul ettiriyoruz, çünkü onları kullanışlı buluyoruz.” (*Op. cit.*, s. 6.) Bu, Alman kantçılarının coşkusunu haklı kılmıyor mu? Engels'in, tutarlı felsefe öğretilerinin, birincil öge olarak ya doğayı ya da insan düşüncesini almaları gerektiği savı doğrulanmış olmuyor mu?

Mach'ın İngiliz yanlısı Karl Pearson'ın fikirleri oldukça belirgindir. “Zaman ve uzayın, diyor, gerçek bir varlıkları olduklarını olumlayamayız; onlar şeylerin içinde bulunmazlar, bizim şeyleri algılayış tarzımızda bulunurlar.” (*Op. cit.*, s. 184.) Salt ve yalın bir idealizm. “Tıpkı uzay gibi, zaman da, insanın algılama yetisinin, bu büyük sınıflandırma makinesinin, malzemesini düzene koymak için kullandığı düzenleme tarzlarından biridir (metne göre planlarından biridir).” (*İbid.*) K. Pearson'ın kesin ve açık tezlerle, her zamanki gibi açıklanan son vargısı şöyle formüle edilebilir; “Uzay ve zaman görüngüsel dünyanın ger-

çeklikleri değıllerdir, ama şeyleri algılayış tarzımızdır. Bunlar, ne sonsuz büyüklüktedirler, ne de sonsuza dek bölünebilirler, ama özünde bizim algılarımızın [sayfa 198] içerikleriyle sınırlıdır. (s. 191, “Zaman ve Uzay” konusundaki V. bölümün özeti.)

Yineleyelim ki, Mach’ın kendisiyle tam bir görüş birliği içerisinde olduğunu sık sık belirttiğı ve kendisinin de Mach’la görüş birliği içerisinde olduğunu açıkça söyleyen materyalizmin bu insafli ve dürüst düşmanı Pearson, felsefesine özel bir etiket bulmaz ve en ufak bir kanışıklığa meydan vermeden kendi felsefi eğilimini çıkardığı Hume ve Kant’ı klasikler olarak adlandırır! (s. 192.)

Rusya’da, Mach’ın öğretisinin zaman ve uzay sorununa “yeni” bir çözüm getirdiğine inanan safdiller varsa da, İngiliz yazınında, tersine, doğalcılar bir yanda, idealist filozoflar öte yanda olmak üzere, mahçı Pearson hakkında derhal ve kesin bir tavır almışlardır. İşte örneğin biyolog Lloyd Morgan’ın değerlendirmesi: “Doğa bilimleri, bu nitelikleri ile, görüngüler dünyasını gözlemcinin zihninin dışında ve ondan bağımsız olarak dikkate alırlar”, oysa profesör Pearson “idealist bir tutumu benimsiyor”.¹⁴⁹ “Benim görüşüm o ki, doğa bilimleri bilim olarak, zaman ve uzayı salt nesnel kategoriler olarak ele alıp işlemek için bütün nedenlere sahiptir. Okura, burada sadece duyu algılarının, birikmiş duyu algılarının bazı algı biçimlerinin sözkonusu olduğunu açıklamakla vakit yitirmeksizin, biyologun, organizmaların uzay içindeki dağılımını, jeologun ise, organizmaların zaman içindeki dağılımını dikkate almakta haklı olduğunu söyleyelim. Bütün bunlar belki de doğrudur, ama ne fizikte, ne de biyolojide yerleri yoktur.” (s. 304.) Lloyd Morgan, Engels’in “utangaç materyalizm” diye nitelendirdiğı şu bilimezciliğin temsilcilerinden biridir; ve bu felsefenin eğilimleri ne kadar “uzlaştırıcı” olurlarsa olsunlar, Pearson’ın görüşlerini doğa bilimlerinininkilerle uzlaştırmak olanağı bulunmadı. Pearson’da, diyor bir başka eleştirmen,¹⁵ “ilkın uzay içinde zihin ve sonra da zihin içinde [sayfa 199] uzay” vardır. “Hiç kuşku yok ki, diye yanıtıyor K. Pearson’ın bir savunucusu, Kant’ın adına

¹⁴ *Natural Science*^[55], c. I, 1892. s. 300.

¹⁵ J. M. Bentley, *The Philosophical Review*^[56], c. VI, 5 Eylül 1897, s. 523

bağlı uzay ve zaman teorisi, piskopos Berkeley'den bu yana insan bilgisi üzerine idealist teorinin en önemli bir kazanımıdır. Ve Pearson'ın *Grammar of Science* adlı yapıtının en kayda değer özelliklerinden biri, bizim bu yapıtta, belki de ilk kez bir İngiliz bilgininin kaleminden Kant teorisinin kayıtsız şartsız tanınmasını ve aynı zamanda da bu teorinin açık ve kesin açıklanmasını buluyoruz. ...”¹⁶

İşte böylece, ne Mach'ın İngiliz yandaşlarının, ne onların görüşlerine karşı olan doğa bilimcilerin, ne de onlardan yana olan felsefe uzmanlarının, Mach'ın zaman ve uzay öğretisinin idealist niteliği konusunda *en küçük bir kuşkuları yoktur*. Markсист geçinen birkaç Rus yazarı, “bunu farketmemiş” olmakta tek başlarına kalıyorlar.

“Engels'in bazı görüşleri, diye yazıyor örneğin V. Bazarov *Denemeler*'inde (s. 67), salt uzay ve zaman anlayışı gibi, şimdi artık eskimişlerdir.”

Yok canım! Materyalist Engels'in görüşleri eskiyecek de, idealist Pearson'ın kiler ya da karışık kafalı idealist Mach'ın kiler en yeni anlayışlar olacak! Burada en ilginç olanı da, Bazarov zaman ve uzay üzerine fikirlerin, yani onların nesnel gerçekliğinin tanınması ya da yadsınmasının, aynı yazarın bir sonraki tümcesinde sözkonusu olan “*dünya anlayışının hareket noktasına*” karşıt olarak “*özel görüşler*” diye değerlendirilebileceklerinden hiç kuşku duymamış olmasıdır. Engels'in 80'lerde Alman felsefesinden söz ederken imada bulunduğu “seçmeci dilenci çorbası”nın çarpıcı bir örneği. Çünkü, Marks ve Engels'in materyalist dünya görüşlerinin “hareket noktasını”, onların uzay ve zamanın nesnel gerçeklikleri hakkındaki özel “görüşler”i ile karşı karşıya koymak, tıpkı Marks'ın ekonomik teorisinin “hareket noktasını” onun artı-değer [sayfa 200] konusundaki özel “görüşler”ine karşı tutmak kadar büyük bir saçmalaktır. Engels'in zaman ve uzayın nesnel gerçekliği öğretisini, onun “kendinde-şeyler”in “bizim-için-şeyler”e dönüşmesi teorisinden^{17*} onun nesnel ve mutlak gerçeği, daha kesin söylersek duyular içinde bize verilen nesnel gerçekliği kabulünden,

¹⁶ R. J. Ryle. *Natural Science*, Ağustos 1892, s. 454.

¹⁷ İngilizce metinde “öğretisinden”. -ç.

nedenselliğin ve zorunluluğun doğal yasalarını kabulünden ayırmak, tek bir bütünden yapılmış olan bir felsefeyi türlü yemeği yapmaktır. Bütün mahçular gibi Bazarov da, insanın zaman ve uzay anlayışlarının değişebilirliğini, onların yalnızca görelî olma niteliğini, insanın ve doğanın ancak zaman ve uzay içinde var olmaları olgusunun değişmezliği ile karıştırmakla yanlış yollara sapıyor; ya da papazlar tarafından yaratılan ve bilisiz ve ezilen yığınların hayal gücüyle beslenen zaman ve uzay-dışı varlıklar, ancak marazlı bir fantezinin ürünleri, felsefi idealizmin kurnazlıkları, çürümüş bir toplumsal düzenin çürümüş ürünleridirler. Bilimin, maddenin yapısı hakkındaki, besinlerin kimyasal bileşimi hakkındaki, atom ya da elektron hakkındaki görüşleri eskiyebilir, ve sürekli olarak da, eskimektedir; ama insan, düşünce ile beslenemez, salt platonik aşkla döl verilemez gibi doğrular hiç bir şekilde eskimez. İşte zaman ve uzayın nesnel gerçekliğini yadsıyan felsefe de, bu doğruların yadsınması kadar saçma, o kadar yanlış ve o kadar içinden çürümüştür. İdealistlerin ve bilinemezçilerin hileli kurnazlıkları da, kısacası, erdem gösterişçilerinin platonik sevi propaganda-ları kadar ikiyüzlüdür!

Bizim zaman ve uzay anlayışlarımızın göreliliği ile materyalist ve idealist eğilimlerin, bilgilim sınırları içindeki *mutlak* karşıtlığı arasındaki bu ayrımı daha iyi aydınlatmak için çok eski ve çok katıksız bir “ampiryokritikçi, Hume’ün öğretisi Schulze-Aenesidemus’tan birkaç satır daha aktaracağım. O, 1792’de şöyle yazıyordu:

“Eğer fikirlere gidip ‘bizim dışımızdaki nesnelere’ [sayfa 201] sonucuna varılırsa, uzay ve zaman bizim dışımızda gerçekten var olan gerçek bir şeydir, çünkü, cisimler ancak (*vorhandenen*) varolan bir uzay içinde kavranabilirler, değişiklikler ise ancak varolan bir zaman içinde kavranabilirler.” (*Op. cit.*, s. 100.)

Tamamıyla öyle! Materyalizmi ve materyalizme en ufak ödünü kesinlikle reddeden Schulze, Hume’ün bu öğretisi, zaman ve uzay sorunu ile bizim dışımızdaki nesnel gerçeklik sorununun ilişkilerini, 1894’te yazan materyalist Engels’in terimlerine özdeş terimlerle açıklıyordu, (Engels’in *Anti-*

Dühring'e son önsözü 23 Mayıs 1894 tarihini taşır.) Bu demek değildir ki, bizim zaman ve uzay üzerine fikirlerimiz yüz yıl içinde değişmemişlerdir, ve biz bu fikirlerin *gelişmesi* konusunda pek çok yeni olgular derlemedik (Voroşilov-Çernov ve Voroşilov-Valentinov, Engels'e karşı sözde çürütmelerinde bu yeni bulunan olgulara dayanıyorlar); bu, yalnız, materyalizm ile bilimemezciliğin, bu temel felsefi eğilimlerin *karşılıklı ilişkilerinin*, mahçularımızın takındıkları "yeni" etiketler ne olursa olsunlar, değişmemiş olduğu anlamına gelir.

Bogdanov da, birkaç "yeni" adlandırmayı saymazsak, eski idealizm ve bilimemezcilik felsefesine hiç bir şey, kesin olarak hiç bir şey katmamıştır. O da, Hering ve Mach'ın fizyolojik uzayla geometrik uzayın ya da duyulabilir algının uzayı ile soyut uzayın (*Ampiryomozizm* I, s. 26) ayırdedilmeleri konusundaki uslamalarını yineleyerek Dühring'in yanlışını yinelemekten başka bir şey yapmıyor. Bilinmesi gereken bir şey de, çeşitli duyu örgenlerinin yardımıyla insanın uzayı nasıl algıladığı ve uzun bir tarihsel gelişme boyunca insanın bu algılardan soyut uzay fikrini nasıl oluşturduğudur; bir başka şey de, insanlıktan bağımsız bir nesnel gerçekliğin insanların bu algılarına, bu kavramlarına uygun düşüp düşmediğidir, bu sonuncusu, felsefede tek önemli olan sorun olmasına karşın, Bogdanov, birinci soruya ilişkin ayrıntılı araştırmalarının karmakarışık yığını altında "bunu [sayfa 202] farkedemedi", ve işte bu yüzden de Engels'in materyalizmi ile Mach'ın karmakarışık öğretilerini açık-seçik olarak karşı karşıya koyamadı.

Zaman, tıpkı uzay gibi, "çeşitli insanların deneyinin bir toplumsal düzenleme biçimidir" (*İbid.*, s. 34); her ikisinin de "nesnelliği" bir "genel değer"dir. (*İbid.*)

Baştanbaşa yanlış. İnsanlığın büyük bir bölümünün deneyinin toplumsal düzenlenmesinin ifadesi olarak din de bir genel değer taşır. Ama dinin, yeryüzü ya da dünyanın yaratılışı konusundaki fikirleri, örneğin, hiç bir nesnel gerçekliğe uygun düşmez. Herhangi bir toplumdan önce, insandan önce, organik maddeden önce yeryüzünün varolduğu ve öteki gezegenlerle ilişkili olarak belirli bir zamanda ve *belirli* bir uzayda varolduğu şeklindeki bilimsel anlayışa uygun düşen (her ne kadar bu

anlayış bilimin gelişmesinin her aşamasında, dinin de kendi gelişmesinin her aşamasında olduğu kadar görelî olsa da) nesnel bir gerçeklik *vardır*. Bogdanov'a göre zamanın ve uzayın değişik biçimleri, insanların deneyine, onların algılama yetilerine uyarlanırlar. Gerçekte olan ise bunun tam tersidir: bizim "deneyimiz" ve bizim bilgimiz, *nesnel* zamana ve uzaya kendilerini giderek çok uyarlarlar ve onları giderek daha doğru ve daha derinlemesine *yanstırırlar*.

6. ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK

Denemeler'inin 140 ve 141. sayfalarında, A. Lunaçarski, Engels'in *Anti-Dühring*'de bu konu üzerine yaptığı usulamaları aktarıyor ve Engels'in bir "hayran olunacak sayfa"da¹⁸ bu konuda verdiği "çarpıcı bir açıklık ve doğruluktaki" tanımına kayıtsız ve şartsız katılıyor.

Gerçekten de burada hayran olunacak çok şey var. Ama [sayfa 203] daha da "hayranlık verici" olanı şu ki, ne Lunaçarski, ne bir yığın marksist geçinen öteki mahçular, Engels'in özgürlük ve zorunluluk konusundaki usulamalarının bilgilimsel önemini "farketmemişler"dir. Okumuşlar ve kopya etmişler ama hiç bir şey anlamadan.

Engels şöyle diyor:

"Özgürlük ve zorunluluk ilişkisini doğru olarak ilk düşünen Hegel oldu. Ona göre, özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. 'Zorunluluk ancak kavranılmadığı ölçüde kördür'. Özgürlük, doğa yasaları karşısında düşünmüş bir bağımsızlıkta değil, ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasaların belirli ereklar için yöntemli bir biçimde kullanılma olanıdır. Bu, dış doğa yasaları için olduğu kadar, insanın maddi ve manevî varlığını yöneten yasalar, – gerçeklikte değil, olsa olsa kafamızın içinde ayırabildiğimiz iki yasa sınıfı için de böyledir. Öyleyse, irade özgürlüğü, ne yaptığını bile bile karar ver-

¹⁸ Lunaçarski şöyle diyor: "... Dinsel ekonominin görkemli bir sayfası. Ben bunu dindar olmayan okurların gülümsemesi pahasına söylüyorum." Niyetiniz ne denli iyi olursa olsun yoldaş Lunaçarski, bu bir gülümseme değil, dinle cilveleşmenin uyandırdığı tiksintidir.^[57]

me yetisinden başka bir anlama gelmez. Buna göre belirli bir sorun üzerinde bir adamın yargısı ne kadar *özgürse*, bu yargının metnini belirleyen *zorunluluk* o kadar büyüktür. ... Öyleyse özgürlük, kendimiz ve dış doğa üzerinde, doğal zorunlulukların (*Naturnotwendigkeiten*) bilgisi üzerine kurulu egemenliğe dayanır.” (5. Almanca baskı, s. 112-113.)^[58]

Bu usamlamanın hangi bilgilimsel öncüllere dayandığını görelim.

Birincisi, usamlamasının daha ilk başında Engels, doğa yasalarını, dış doğanın yasalarını, doğanın zorunluluğunu, yani Mach'ın, Avenarius'un Petzoldt ve ortaklarının “metafizik” diye niteledikleri her şeyi kabul ediyordu. Eğer Lunaçarski, Engels'in “hayranlık verici” usamlaması üzerinde ciddi olarak düşünmek zahmetine katlansaydı, materyalist bilgi teorisini ve doğa yasalarını yadsıyan ya da doğada sadece “mantık” yasaları gören vb., vb. bilinemezcilik ve idealizm arasındaki temel ayrılığı görmemezlik edemezdi.

İkincisi, Engels, gerici profesörler (Avenarius gibi) ve [\[sayfa 204\]](#) onların öğretililerinin (Bogdanov gibi) en çok ilgi duydukları iskolistik tanımlar türünden özgürlük ve zorunluluğun “tanımlarını” yapmaya girişmiyor. Engels, sadece, insanın bilgi ve iradesini bir yanda, doğa zorunluluğunu ise öteki yanda olmak üzere ele alıyor, ve her türlü tanımlamadan sakınarak, sözü dolandırmadan, doğal zorunluluğun birincil öge, insan bilgi ve iradesinin ise ikincil öge olduklarını saptıyor. İnsan irade ve bilgisi zorunlu ve kaçınılmaz olarak doğa zorunluluğuna kendilerini uyarlamalıdır; bu, Engels için açıklamaya değmez bir apaçıklıktır. Materyalizmin *Engels* tarafından verilen genel tanımlamasından tek *yakınlar* Rus mahçıları oldu (doğa birincil öge, zihin ikincildir; Bogdanov'un bu konudaki “şaşkınlığını” anımsayınız!), ve aynı zamanda Engels tarafından yapılan bu temel ve genel tanımın “hayranlık verici” ve “çok çarpıcı” *özel uygulamalarından biri* olarak görmelerine engel olmadı!

Üçüncüsü, Engels “kör zorunluluğun” varlığından kuşku duymaz. O, insanca *bilinmeyen* bir zorunluluğun varlığını kabul eder. Bu, hemen yukarıda aktarılan pasajda oldukça açıktır. Ama, mahçıların görüş açısından, insan, bilmediği bir

şeyin varlığını nasıl bilebilir? Bilinmeyen bir zorunluluğun varlığı nasıl bilebilir? Bu “gizemcilik”, “metafizik”, “fetişler”in ve “putlar”ın kabulü değil midir, bu “kantçı bilinemez kendinde-şey” değil midir? Eğer mahçular, konu üzerine biraz eğilsediler, Engels’in şeylerin nesnel niteliklerinin bilinebilirliği ve “kendinde-şeyler”in “bizim-için-şeyler”e dönüşmesi üzerine uslamlaması bir yanda, kör, bilinmeyen zorunluluk üzerine uslamlamaları öte yanda, ikisi arasındaki *tam özdeşliği* kavramamış olamazlardı. Tek tek her insandaki bilincin gelişmesi ve bütün insanlığın kolektif bilgisinin gelişmesi, her adımda, bize, bilinmeyen “kendinde-şey”in, bilinen “bizim-için-şey”e dönüşmesinin, kör, bilinmeyen zorunluluğun, “kendinde zorunluluğun”, bilinen “bizim için zorunluluğa” dönüşmesinin örneklerini sunar. Bilgibilimsel bakımdan bu [sayfa 205] iki biçim dönüşüm arasında hiç bir ayrım yoktur, çünkü, her iki durumda da temel görüş açısı aynıdır: bu, materyalizmdir, dış dünyanın nesnel gerçekliğinin ve dış doğanın yasalarının, ve hem bu dünyanın, hem de bu yasaların tümüyle insanca bilinebilir oldukları, ama onun tarafından kesenkes hiç bir zaman bilinemeyeceği şeklindeki olgunun kabulüdür. Biz, meteoroloji olaylarındaki zorunlu doğa yasalarını bilmiyoruz, ve onun için de, kaçınılmaz olarak, hava koşullarının kölesiyiz. Ama bu *zorunluluğu bilmediğimiz halde*, onun var olduğunu *biliyoruz*. Bu bilgi nereden geliyor? Şeylerin bizim zihnimizin dışında ve ondan bağımsız olarak var olduklarını nereden çıkarıyorsak, bu bilgi de oradan geliyor, bir başka deyişle: bir nesne, duyu örgenlerimiz üzerine etki yaptığında, bilisizliğin yerini bilginin aldığı ve tersine böyle bir etki dışta tutulduğunda, bilginin yerini bilisizliğin aldığını milyonlarca örnekle her insana götüren bilgimizin evriminden geliyor.

Dördüncüsü, Engels, yukarıda sözü edilen uslamlamada. “*salto vitale*” yöntemini açıkça felsefeye uygular, yani teoriden pratiğe bir *sıçrayış* yapar. Bizim mahçuların peşlerinden gittikleri bilgin (ve ahmak) felsefe profesörlerinin hiç biri, hiç bir zaman, böyle bir sıçrayışa kalkışmaz, çünkü “salt bilim”in bir temsilcisi için böyle bir şey yapmak onur kırıcı bir şeydir. Onlarda, söze dayanan “tanımlamaların” ustalıklı, titizlikle pi-

şirilip koterıldığı bilgi teorisi başka şeydir, pratik başka bir şeydir. Engels'te ise, insanın bütün canlı pratiği, gerçeğin *nesnel* bir ölçütünü sağlayarak bilgi teorisinin kendi içine giriverir: biz, bizim zihnimizde ve onun dışında bağımsız olarak var olan ve etki yapan bir doğa yasasını bilmediğimiz sürece, bu yasa, bizi “kör zorunluluğun” kölesi yapar. Biz bu yasaı tanıdığımız anda, (Marks'ın binlerce kez yinelediği gibi) bizim irademizden ve bilincimizden *bağımsız olarak* işleyen bu yasa bizi doğanın efendisi kılar. İnsan pratiği içinde gerçekleşen doğa üzerindeki egemenlik, doğa [sayfa 206] görüngü ve süreçlerinin, insan kafasındaki nesnel olarak doğru bir yansısının sonucudur, ve bu yansının (pratikte ortaya çıkan sınırlar içersinde) nesnel, mutlak, sonsuz bir gerçek olduğu olgusunun kanıtıdır.

Öyleyse, varılan sonuç nedir? Engels'in uslamlamasının her adımı, denilebilir ki hemen her tümceciği, her önermesi. tümüyle ve özellikle diyalektik materyalizmin bilgibilimi üzerine, başka terimlerle söylersek, Mach'ın ve öğretililerinin cisimlerin “duyum karmaşaları” olduğu konusundaki, “öğeler” konusundaki “duyu algılarının dışımızda var olan gerçeklikle çakışması” konusundaki vb., vb. mahçı saçmalıklarla çarpıcı bir biçimde çelişki içinde olan öncüller üzerine kurulmuştur. Bundan en küçük bir sıkılma duymayan mahçılar, materyalizmi terkediyorlar ve diyalektik üzerine bayatlamış bayağılıkları (Bermann'vari) yineleyip duruyorlar, ve aynı zamanda da diyalektik materyalizmin uygulamalarından *birine* kollarını açıyorlar! Onlar felsefelerini seçmeci bir dilenci çorbasından almışlardır ve bu çorbayı okurun önüne sürmeye devam ediyorlar. Mach'tan biraz bilinemezlik, bir parça idealizm alıyorlar, ve Marks'tan aldıkları birazcık diyalektik materyalizmle karıştırıyorlar ve bu türlüğü marksizmin bir *gelişmesi* diye adlandırıyorlar! Onlar, Mach, Avenarius, Petzoldt ve bütün öteki yetkililerin Hegel ve Marks tarafından (özgürlük ve zorunluluk) sorununa getirilen çözüm hakkında hiç bir fikirleri olmaması salt raslan-saldır diye düşünüyorlar: bunun nedeni, bunların, tamamen belli bir kitabın belli bir sayfasını atlamış olmalarındandır – yoksa bu, “yetkililer”in 19. yüzyılda felsefenin kaydettiği *gerçek* gelişme konusunda tamamen bilisiz olmalarından ve olmakta

devam etmelerinden ötürü değil, onların felsefi bilmesinlerci olduklarından ve olmakta devam ettiklerinden ötürüdür.

İşte Viyana Üniversitesi felsefe profesörlerinden böyle bir bilmesinlerci olan Ernst Mach'ın uslamlaması:

“Belirlenimciliğin (*déterminisme*) ya da belirlenemezci-
liğin [sayfa 207] (*indéterminisme*) durumunun doğruluğu gösteri-
lemez. Yalnız kusursuz bir bilim ya da tanıtılabilir olarak olanak-
sız bir bilim bu sorunu çözebilirdi. Burada, araştırmanın daha
önceki başarı ya da başarısızlıklarına daha çok ya da daha az
öznel ağırlık (*subjektives Gewicht*) yükleyip yüklemememize
bağlı olarak şeylerin değerlendirilmesine getirilen (*man he-
ranbringi*) öncüller söz konusudur. Ama araştırma sırasında
her düşünür, teoride, zorunlu olarak belirlenimcidir.” (*Bilgi ve
Yanlış*, Almanca 2. baskı, s. 282-283.)

Salt teoriyi pratikten dikkatle ayırmak bilmesinlercilik
değil midir? “Araştırmalar” alanında belirlenimciliğe yönelinir-
ken, ahlakta, toplumsal faaliyet alanında ve “araştırma” dışın-
daki bütün öteki alanlarda, sorun “öznel” değerlendirilmeye
bırakılınca, bu, bilmesinlercilik değil midir? “Çalışma odamda,
belirlenimcimiyim” der bilgiçlik taslayan bilgin; ama filozofun,
belirlenimcilik üzerine teoriyi ve pratiği içine alan tam eksiksiz
bir sistem kurmak görevinden hiç söz etmez. özgürlük ile zo-
runluluğun teorik sorunundan tamamen habersiz olduğu için
Mach yavan sözler eder.

“... Her yeni buluş, bizim bilgimizin yetersizliklerini or-
taya koyar ve o zamana kadar fark edilmemiş bağımlılıkların
tortusunu günışığına çıkarır. ...” (s. 283.) Çok güzel! Bu “tortu”,
bilgimizin gittikçe daha derinlemesine yansıttığı “kendinde-
şey” değil midir? Hiç de değil! “... Böylece, teoride aşın belirle-
nimciliği savunan kişi aynı zamanda, pratikte bir belirlenmezci
kalmak zorundadır, kalmalıdır. ...” (s. 283.) İşte dostça bir pay-
laşma:¹⁹ teori profesörlere, pratik de tanrıbilimcilere! ya da: te-
oride nesnelcilik (yani “utangaç” materyalizm), ya da pratikte

¹⁹ Mach *Mekanik*'inde şöyle diyor: “Dinsel düşünceler, insanları bun-
ları başkalarına benimsetmeye kalkışmadıkları ve bir başka alana ait olan şey-
lere uygulamadıkları sürece, *keseşkes özel bir sorundur.*” (Fransızca çeviri, s.
434.)

ise “toplumbilimde öznel yöntem”.^[59] Rus küçük-burjuvazisinin^{20*} ideologlarının, Lesseviç tonundan [sayfa 208] Çernov tonuna kadar narodniklerin bu sıradan felsefeden hoşlanmalarında şaşılacak hiç bir şey yoktur. Ama marksist geçinenlerin böylesine saçmalıklarla büyülenerek Mach’ın en saçma vargılarını utangaçlıkla örtmeye çalışmaları, gerçekten üzücü bir şeydir.

Üstelik Mach, iradeyi işlerken, bu karışıklıkla, bir yarı-bilinemezlikle yetinmiyor, çok daha ilerilere gidiyor. “... Bizim açlık duyumumuz, *Mekanik*’te okuyoruz, aslında sülfürik asit ile çinkonun ilgisinden farklı değildir, ve bizim irademiz de, taşın bunu desteklerken yaptığı basınçtan çok farklı değildir. ... Böylece biz, kendimizi (yani bu görüş açısından yer alarak), anlaşılmaz bir atomlar bulutsusu içinde çözmeye ya da doğayı bir hayaletler sistemi içinde çözmeye gerek duymadan, doğaya daha yakın bulacağız.” (Fransızca çeviri, s. 434.) Böylece, materyalizme hiç de gerek yoktur (“atom bulutsusu” ya da elektronlar, yani maddi dünyanın nesnel gerçekliğinin kabulü); dünyayı, ruhun varlığının özel bir biçimi olarak görececek bir idealizme hiç gerek yoktur; ama dünyayı *irade* olarak kavrayan bir idealizm mümkündür, işte bakın yalnız materyalizmin değil Hegel’in idealizminin üstüne de çıkıyoruz, bu da bizi Schopenhauer’inkine benzer bir idealizmle cilveleşmekten alıkoymaz! Mach’ın felsefi idealizmi ile yakın akrabalığına her imada iffetleri hakarete uğramış gibi tavırlar takman bizim mahçular, bu nazik noktada da susmayı yeğliyorlar. Bununla birlikte, felsefe yazınında, Mach’ın fikirleri üzerine yazılıp da, Mach’ın *Willensmetaphysik*’e yani iradeci idealizme olan zafından söz etmeyen bir açıklama bulmak güçtür. Bu nokta J. Baumann²¹ tarafından ortaya konmuştu ve bu yazarla tartışan mahçı H. Kleinpeter onu bu konuda çürütmedi, sadece Mach’ın, kuşkusuz, “Kant ve Berkeley’e bilimde egemen olan metafizik görgücülükten daha yakın” (yani kendiliğinden materyalizm) [sayfa 209] olduğunu söylemekle yetindi, (*Ibid.*, c. VI. s,

²⁰ İngilizce metinde “darkafallığın”. -ç.

²¹ *Archiv für systematische Philosophie.*, 1893, II, c. IV. s. 63, Mach’ın felsefi görüşleri üzerine makale.

87.) E. Becher²² de bu noktaya işaret ediyor ve diyor ki, eğer Mach bazı bölümlerde iradeci metafiziği savunuyor ve başka yerlerde onu reddediyorsa, bu, sadece onun terminolojisinin keyfilliğini tanıtır; gerçekte Mach'ın iradeci metafiziğe yakınlığı kuşku götürmez. Lueka²³ da “görüngücülük”te (yani biline-mezcilik), bu metafizikten (yani idealizmden) bir tat, bir koku buluyor. W. Wundt²⁴ da, bu arada, bu noktayı belirtiyor. Ve, Überweg-Heinze'nin²⁵ modern felsefe tarihi elkitabı, Mach'ın bir görüngücü olduğunu, “iradeci idealizme hiç de yabancı olmadığını” kaydediyor.

Kısaca, Mach'ın seçmeciliği ve onun idealizme doğru eğilimi, belki de sadece Rus mahçularının dışında, herkesin gözünde herkese açık olan şeylerdir. [sayfa 210]

²² Erich Becher, “The Philosophical Views of Ernst Mach”. *The Philosophical Review*, c. XIV, 5. 1905. s. 536, 546, 547, 548.

²³ E. Lucka, “Das Erkenntnisproblem und Machs *Analyse der Empfindungen*”, *Kantstudien*. c. VIII. 1903, s. 400.

²⁴ *Systematische Philosophie*, Leipzig 1907, s. 131.

²⁵ *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, c. IV. 9. baskı, Berlin 1903. s. 250.

DÖRDÜNCÜ BÖL.ÜM
FELSEFİ İDEALİSTLER, AMPİRYOKRİTİZMİN
SİLÂH ARKADAŞLARI VE ARDILLARI

BURAYA kadar tek başına ele alınan ampiryokritisizmi inceledik. Şimdi, onu, tarihsel gelişmesi içinde, başka felsefe eğilimleri ile ilişkileri ve bağları içinde inceleyelim. Önce Mach'ın ve Avenarius'un Kant'la olan ilişkileri sorunu gelir.

1. KANTÇILIĞIN SOLDAN VE SAĞDAN ELEŞTİRİSİ

Mach ve Avenarius, felsefe alanında, Alman üniversite çevrelerinde “Kant'a dönüş”ün^[60] moda olduğu bir dönemde, 1870-1880 yıllarında göründüler. Ampiryokritisizmin iki kurucusunun felsefi gelişmeleri ta Kant'a kadar uzanıyordu. [sayfa 211] “En

büyük bir vicdan borcu olarak sunu teslim etmeliyim ki, diye yazıyor Mach, tamamıyla onun [Kant'ın] eleştirel idealizmi benim bütün eleştirici düşüncemin çıkış noktası olmuştur. Ama benim için ona bağlı kalmak olanak dışı idi. Çok kısa zamanda yeniden Berkeley'in fikirlerine döndüm [sonra Hume'ün fikirlerine yakın fikirlere vardım]. ... Hâlâ, bugün bile, Berkeley ve Hume'ün Kant'tan çok daha tutarlı düşünürler olduklarını saymaktan kendimi alamıyorum.” (*Duyumların Tahlili*, s. 299.)

Mach, böylece, lafı dolandırmadan, Kant'la işe başladık-tan hemen sonra, Berkeley ve Hume'ün çizgisini izlediğini kabul ediyor. Avenarius'a gelemim.

Avenarius, daha *Prolegomena zu einer “Kritik der Reinen Erfahrung”* (1876) adlı yapıtının önsözünde “Salt Deneyin Eleştirisi” sözlerinin, Kant'ın salt aklın eleştirisine karşı tutumunu, “kuşkusuz Kant'a karşı düşmanca bir tutum”unu gösterdiğini kaydediyor (1876 baskısı, s. iv). Avenarius ile Kant arasındaki bu uzlaşmaz karşıtlık nedir? Avenarius'un fikrine göre, Kant'ın yeterince “deneyi anlamayıdır”. Avenarius'un *Prolegomena*'sında uğraştığı deneyin “artılması”dır. (§§ 56, 72 ve pek çok başka yerler.) Avenarius. Kant'ın deney öğretisinin nesini “artıyor”? Önce önselliğini, 56. paragrafta şöyle diyor: “Gereksiz ‘aklın önsel anlayışı’nın deney içeriğinden ayıklanıp atılmasının, ve böylece *salt deneyin* en üstün derecede yerleştirilmesinin gerekip gerekmediği ve mümkün olup olmadığı sorusu, bildiğim kadarıyla, bu biçimde ilk kez konulmuştur.” Daha önce de gördük ki, Avenarius bu yolla kantçılığı da zorunluluğun ve nedenselliğin kabulünden “artmıştı”.

Avenarius, daha sonra kantçılığın töz varsayımını (§ 95), yani Avenarius'a göre, “deneyin gerçek özünde verilmeyen, ama içine düşünce ile sokulan” kendinde-şeyi arındırmaktadır.

Az sonra, Avenarius'un kendi felsefi eğilimi hakkında [sayfa 212] yaptığı bu tanımlamanın, ondan ancak yapmacıklı bir üslupla ayrılan Mach'ın tanımına baştan başa uygun olduğunu göreceğiz. Ama önce şunu belirtmek gerekir ki, Avenarius, “deneyin artılması”, yani Kant öğretisinin önselcilikten ve kendinde-şey varsayımından artılması sorununu 1876'da *ilk*

kez kendisinin koyduğunu söylerken *düpedüz yalan söylüyor*. Gerçekten de, hemen Kant'tan sonra klasik Alman felsefesinin gelişimi, tamamen Avenarius'un izlediği *çizgi boyunca* bir kantçılık eleştirisine yolaçtı. Klasik Alman felsefesinin bu akımı, hümcü bilinemezciğin bir yandaşı olan Schulze-Aenesidemus ve bir berkeleycilik, yani öznel idealizm yandaşı olan J. G. Fichte tarafından temsil edilir. Daha 1792'de, Schulze-Aenesidemus, Kant'ı *düpedüz* önselciliği (*op. cit.*, s. 56, 141 vb.), ve kendinde-şeyi kabul ettiği için eleştiriyordu. Biz şüpheci ya da Hume'ün öğretileri, diyordu Schulze, "her türlü deneyin sınırlarının dışına çıkan" kendinde-şeyi yadsıyoruz (s. 57). *Nesnel bilgiyi* yadsıyoruz (s. 25); zamanın ve uzayın bizim dışımızda gerçek bir varlıkları olduğunu yadsıyoruz (s. 100); deneyde bir zorunluluk (s. 112), bir nedensellik, bir kuvvet vb. (s. 113) olduğunu yadsıyoruz. Onlara "fikirlerimizin dışında bir gerçeklik" yüklenemez (s. 114). Kant, önselliği, dogmatik bir biçimde, mademki başka türlü düşünemiyoruz, öyleyse önsellik vardır diyerek tanıtıyor. "Felsefede, diye onu yanıtlıyor Schulze, bu kanıt uzun zamandan beri bizim tasarımlarımızın dışında olanın nesnel niteliğini tanıtlamaya yarıyordu." (s. 141.) Böyle bir düşünce yürütülünce, kendinde-şeylere nedensellik yüklenebilir (s. 142). "Deney hiç bir zaman bize nesnel şeylerin bizim üzerimizde meydana getirdikleri etkinin tasarımlar yarattığını öğretmez (*wir erfahren niemals*)." Ve Kant hiç bir şekilde, şunu tanıtlamamıştır: "Bu, bizim usumuz dışındaki bu şeylerin bizim duyularımızdan (*Gemüt*) değişik, kendinde-şey olarak dikkate alınmalıdır. Duyum ancak bizim bütün bilgimizin biricik temeli olarak düşünülebilir." (s. 265.) Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*, [sayfa 213] "usamlamalarını bütün bilginin, nesnel şeylerin bizim duyu organlerimiz (*Gemüt*) üzerindeki etkisiyle başladığı ilkesi üzerine kurar, ve ondan sonra da kendisi bu ilkenin doğruluğunu ve gerçekliğini tartışır." (s. 266). Kant hiç bir şekilde idealist Berkeley'yi çürütmemiştir (s. 268-272).

Bundan da görülüyor ki, Hume'ün öğrencisi Schulze, Kant'ın kendinde-şey öğretisini, materyalizme, nesnel gerçeklik, yani duyularımızla bize verilmiş nesnel gerçeklik seklindeki, ya da bir başka deyişle, tasarımlarımız nesnel şeylerin

(bizim zihnimizden bağımsız olarak) duyu örgenleri üzerine etkisi ile meydana gelmiştir şeklindeki “dogmacı” savı, verilmiş tutarsız bir ödün olarak reddetmektedir. Bilinemezci Schulze, bilinemezci Kant’ı, onun kendinde-şey varsayımıyla bilinemezcilikle çelişkiye düştüğü ve materyalizme ulaştığı gerekçesiyle onu suçlar. Kant, aynı şekilde, hatta daha da kararlı bir biçimde, Ben’den bağımsız kendinde-şey varsayımının “gerçekçilik” {*Werke*, I, s. 483} olduğunu ve “gerçekçilik” ile “idealizm” arasındaki ayrımı “açıklığa” kavuşturmadığını söyleyen idealist Fichte tarafından eleştirilmektedir. Fichte, Kant ve kantçıların kendinde-şeyi “nesnel gerçekliğin temeli” (s. 480) olarak kabul etmekle eleştirel idealizme aykırı, apaçık bir tutarsızlık yaptıklarını düşünür. Fichte, Kant’ın gerçekçi yorumlarını hedef alarak “size göre, diye bağınyordu, balina dünyayı sırtında taşır, dünya da balınayı sırtında taşır. Sizin bir düşünce-den başka bir şey olmayan kendinde-şeyiniz, bizim *Ben*’imiz üzerinde etki yaratır!” (s. 483.)

Öyleyse, Avenarius, kantçı “deneyi” önselcilikten ve kendinde-şeyden “arıtma” işine “ilk kez” kendisinin giriştiğini ve böylece felsefede “yeni” bir eğilim yarattığını düşünürken tamamıyla yanılmaktadır. Gerçekte Hume ve Berkeley’in, Schulze-Aenesidemus’un ve J. G. Fichte’nin *eski* yönelimlerini izlemekten başka bir şey yapmıyor. Avenarius, genel olarak “deneyi arıttığını” sanıyordu. Aslında yalnızca [sayfa 214] *kantçılığın bilinemezliliğini arıttıyordu*. Kant’ın bilinemezliliğine karşı savaştı (bilinemezcilik, bize, duyum içinde verilen nesnel gerçekliğin yadsınmasıdır), ama *çok daha salt bir bilinemezcilik için savaştı*. Bilinemezcilikle çelişen Kant’ın varsayımını, yani bilinmez, numenal ve öte dünyaya ait olsa da kendinde-şeyin varlığı, yani nesnel gerçeklik içinde değil de, düşüncemiz içinde verilmiş olsa da zorunluluk ve nedenselliğin varlığının ayıklanıp atılmasına karşı savaştı. Avenarius, Kant ile, materyalistler gibi *soldan* değil, şüpheciler ve idealistler gibi *sağdan* mücadele etti. O önde gittiğini sanıyordu, gerçekte ise Kuno Fischer’in Schulze-Aenesidemus’tan söz ederken aşağıdaki esprili sözlerle betimlediği bir Kant eleştirisi programına doğru geriliyordu: “Salt aklın (yani önselciliğin) dışındaki şeylerle

eleştirisi şüpheciliktir. Salt akim kendinde-şeyin dışındaki şeylerle eleştirisi Berkeley idealizmidir.” (*Geschichte der neueren Philosophie*, 1869, V, s. 115.)

Bu, bizi, bütün “mahçılar”ımızın, Mach’ın Rus öğretilerinin, Marks ve Engels’e karşı sürdürdükleri bütün mücadelenin en ilginç bir dönemine götürür. Bogdanov ve Bazarov’un, Yuşkeviç ve Valentinov’un bin türlü perdede ilan ettikleri en son bulgu, Plehanov’un “bir uzlaşma yardımıyla, yani pek az bilinebilen bir kendinde-şeyin yardımıyla Engels’i Kant’la bağdaştırmak için talihsiz bir girişim” yapmasıdır. {*Denemeler*, s. 67 ve başka birçok yerler.) Bizim mahçıların bu buluşları, gerçekten dipsiz bir karmakarışıklık uçurumunu ortaya koyuyor ve Kant ve onun gibi klasik Alman felsefesinin bütün gelişimi konusunda kendilerinin nasıl korkunç bir anlayışsızlık içinde bulduklarını açığa vuruyor.

Kant felsefesinin başlıca özelliği materyalizmle idealizmi bağdaştırması, bunlar arasında bir uzlaşma sağlaması, felsefenin birbirine karşıt ayrı ayrı iki akımını bir tek sistem içerisinde bileştir roes idi”. Kant, bizim dışımızda, bizim tasarımlarımıza uygun düşen bir kendinde-şeyi kabul ederken bir materyalist [sayfa 215] gibi konuşur. Ama o, bu kendinde-şeyin bilinemez, askın, dünya ötesinde yer almış olduğunu açıklarken de, bir idealist olarak konuşur. Kant, bizim bilgilerimizin tek kaynağının deneyde, duyumlarda olduğunu kabul ederken, felsefesini duyumculuğa doğru yöneltmektedir ve duyumculuk yoluyla da, belli koşullar altında materyalizme doğru yöneltmektedir. Uzayın, zamanın, nedenselliğin önselliğini kabul etmekle de Kant, felsefesini idealizme doğrultmaktadır. Bu ikili oyun, Kant’a, hem tutarlı materyalistlerin, hem de (Hume çeşidinden “salt” bilinemezci de dahil) tutarlı idealistlerin kendisine acımasız bir savaş açmalarına malolmuştur. Materyalistler onun İdealizmini kınamışlar, onun sisteminin idealist özelliklerini çürütmüşler, kendinde-şeyin tanınması olanağını, kendinde-şeyin bilinebilirliğini, bu yanlılığını, kendinde-şey ile görüngü arasında temel bir ayrılık olmadığını, nedenselliğin vb. düşüncenin önsel yasalarından değil, ama nesnel gerçeklikten çıkartılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bilinemezci ve idealistler ise

onun kendinde-şeyi materyalizme, “gerçekçiliğe” ya da “safça gerçekçiliğe” bir ödün olarak kabul etmesini kınamışlardır; bilinemezler, ayrıca, yalnızca kendinde-şeyi değil önselciliği de reddetmişlerdir, idealistler ise sezginin önsel biçimlerinin mantık yoluyla salt düşünceden çıkarılan tek şeyler olmalarını, genellikle evrenin de salt düşünceden çıkartılmasını istemişlerdir (insanın düşüncesi soyut *Ben*’e ya da “mutlak fikir”e ya da evrensel *iradeye* vb., vb. kadar genişlemek üzere). Ve işte bizim mahçılar, Kant’ı şüphecilik ve idealizm açısından eleştirenleri kendilerine usta olarak kabul ettiklerinin “farkında olmadan” Kant’ı *taban tabana karşıt bir açıdan* eleştiren, onun sistemindeki bilinemezliliğin (şüpheciliğin) ve idealizmin en küçük öğelerini reddeden, kendinde-şeyin nesnel olarak gerçek, tümüyle bilinebilir ve bu yanlı olduğunu, yani bunun temelde görüntüden farklı olmadığını, yani insanın tek başına bilincinin ve insanlığın kolektif bilincinin gelişmesinin her adımda görüntüye [sayfa 216] dönüştüğünü gösteren canavar insanların ortaya çıktığını görünce üstlerini yırtmaya, başlarını kuma gömmeye başladılar, imdat! diye bağırdılar, bu, materyalizm ile kantçılığın birbirine yasadışı karıştırılmasıdır!

Kant’ı yaşanmış bazı materyalistlerden çok daha tutarlı ve kararlı bir biçimde eleştirdiklerini ileri süren bizim mahçuların iddialarını ne zaman okusam, hep sanki Purişkeviç aramıza girmiş de şöyle bağınyormuş gibi gelir bana: “Kadetleri siz marksist baylardan çok daha tutarlı ve kararlı bir biçimde eleştirdim!” Kuşkusuz Bay Purişkeviç, siyasal bakımdan tutarlı kimseler, anayasacı-demokratları^[61] (kadetleri) tamamen karşıt görüş açılarından eleştirebilirler ve her zaman da eleştireceklerdir; ama gene de şunu unutmamak gerekir ki, siz kadetleri *fazla* demokrat oldukları için eleştirdiniz, oysa biz *yeteri kadar* demokrat olmadıkları için eleştirdik onları. Mahçılar da Kant’ı fazla materyalist diye eleştiriyorlar; biz de yeteri kadar materyalist değil diye eleştiriyoruz. Mahçılar sağdan eleştiriyorlar Kant’ı, biz ise soldan.

Hume’ün öğretilisi Schulze ve öznel idealist Fichte, klasik Alman felsefesi tarihinde, birinci türden eleştirisinin örneklerini verirler. Daha önce de gördüğümüz gibi, kantçılığın “gerçek-

çi” öğelerini çıkarıp atmaya çalışırlar. Ve nasıl ki Kant, Schulze ve Fichte tarafından eleştirildi ise, 19. yüzyılın ikinci yarısının Alman yeni-kantçıları da Hume eğilimindeki ampiryokritikçiler tarafından ve öznel içkinciler tarafından eleştirildiler. Belli belirsiz yenilenmiş bir söz dağarcığı ile aynı Hume-Berkeley eğiliminin yeniden ortaya çıktığı görüldü. Mach ve Avenarius, Kant’ı, kendinde-şeyi yeterince gerçekçi ve maddeci bir görüşle ele almadığı için değil de, bizzat onun varlığını *kabul ettiği* için, nesnel gerçeklikten nedenselliğe ve doğal zorunluluğa varmaktan vazgeçtiği için değil de, (belki de salt “mantıksal” nedensellik ve zorunluluk dışında) herhangi bir nedensellik ve zorunluluk kabul ettiği için suçladılar. İçkinciler ampiryokritikçilerin yanında yer [sayfa 217] aldılar ve onlar da Kant’ı Hume’ün ve Berkeley’in görüşü açısından eleştirdiler. Gene Leclair, 1879*’da, Mach’ı dikkat çekici bir filozof olarak övdüğü yapıtında, Kant’ı, “kendinde-şey” anlayışı, yani şu “kaba gerçekçiliğin saymaca (*nominal*) tortusunda (*Residuum*)” ifade edilen “gerçekçilik konusundaki tutarsızlığından ve onunla suçortaklığından ötürü (*Connivenz*)” kınıyordu. (*Der Realismus der modernen Naturweissenschaft im Lichte, der von Berkeley und Kant eingebahnten Erkenntniskritik*, s. 9.) Leclair, “daha iğneleyici” olmak için materyalizme “kaba gerçekçilik” diyordu. “Bize göre, diye yazıyordu Leclair, Kant teorisinin, *realismus vulgaris*’e^{1*} yönelen bütün öğeleri, idealizm açısından tutarsız ve piç (*zwitterhaft*) ürünler olarak üstesinden gelinmeli ve ayıklanıp atılmalıdır.” (s. 41.) Kant öğretisinin “tutarsızlıkları ve çelişkileri”, idealist eleştiricilik ile gerçekçi dogmacılığın hâlâ üstesinden gelinemeyen kalıntıların alaşımından (*Verquickung*) çıkmaktadır. Burada Leclair’in gerçekçi dogmacılık dediği, materyalizmdir.

Bir başka içkinci, Johannes Rehmke, Kant’ı, Berkeley ile kendisi arasına, kendinde-şey ile *gerçekçi bir duvar ördüğü* için suçlamıştır. (Johannes Rehmke, *Die Welt als Wahrnehmung und Begriff*, Berlin 1880, s. 9.) “Kant’ın felsefi eylemi, aslında, polemikçi bir nitelik taşımıştır: felsefesini kendinde-şey ile Al-

1 Kaba gerçekçiliğe. -ç.

man uççuluğuna karşı [yani 18. yüzyılın eski inancılığına karşı] yönelmiştir, salt sezgi ile de İngiliz görgücülüğüne (ampirizme) karşı.” (s. 25.) “Kant’ın kendinde-şeyini bir çukurun üzerine kurmuş oynar bir tuzağa benzetmek isterdim; tuzağın zararsız ve güvenli görünüşü vardır; ama ona ayağınız değer değmez, birdenbire ‘kendinde-dünyanın’ derinliklerine yuvarlanırsınız.” (s. 27.) işte Kant’ın Mach ve Avenarius’un içkinci silah arkadaşlarında uyandırdığı nefretin nedeni; Kant şurda burda materyalizm “uçurumuna” yaklaşıyor! [sayfa 218]

Şimdi de Kant’a soldan yöneltilen eleştirilerden birkaç örnek verelim. Feuerbach, Kant’ı “gerçekçilikle” değil, *idealizmle* suçluyor ve onun sistemini “görgücülük üzerine kurulu bir idealizm” diye niteliyor. (*Werke*, II, s. 296.)

Feuerbach’ın Kant hakkında aşağıdaki düşüncesi özellikle önemlidir. Kant diyor ki: “Duyularımızın nesnelere basit görüngüler gibi, yani değerlendirilmeleri gerektiği gibi değerlendirirsek, her ne kadar biz, onun gerçekten nasıl oluştuğunu bilmiyor, sadece onun görüntüsünü, yani ve *yalnız olayları* bu bilinmeyen bir şeyle duyularımızın etkilenme (*affiziert*) yolunu biliyorsak da, bu yüzden kendinde-şeyin, görüngülerin temelinde yattığını kabul ederiz. Böylece, usumuz, olayların varlığını kabul etmekle, aynı zamanda, kendinde-şeylerin varlığını da kabul eder; ve biz, diyebiliriz ki, görüngülerin temelinde yatan bu tür bir töz fikrini, ve bunun sonucu olarak düşünceden başka bir şey olmayan tözleri gözönünde tutmak yalnızca mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmazdır da. ...” Kant’ın, kendinde-şeyi bir gerçeklik olarak değil de, düşünülmüş bir şey olarak, zihinsel bir töz olarak değerlendirdiği bir metnini seçen Feuerbach, bütün eleştirisini bu metin üzerinde yoğunlaştırıyor. “... Böylece, diyor, duyum nesnelere, deney nesnelere, zihin için sadece görüngülerdir, gerçek değil. ...”

Görüyorsunuz ya, düşünülmüş tözler zihin için gerçek nesnelere değillerdir! Kant’ın felsefesi özne ile nesne arasında, töz ile varoluş arasında, düşünceyle varlık arasında bir çatışkındır. Töz burada usa, varoluş ise duyumlara maledilmiştir. Tözden yoksun bir varoluş (yani nesnel gerçekliği olmayan görüngülerin varlığı) “sadece görüngüdür, duyulabilir şeylerdir;

varlıksız töz, zihinsel tözdür, yani *numen*'dir; o, düşünülebilir, düşünülmelidir de, ama hiç değilse bize göre varlığı, nesnelliği yoktur; bunlar kendinde-şeylerdir. doğru şeylerdir, ama gerçek şeyler değildirler. ... Ne çelişki: gerçeği (*vérité*) gerçeklikten (*réalité*), gerçekliği gerçekten [sayfa 219] ayırmak, ne çelişki!" (*Werke*, II, s. 302, 303.) Feuerbach, Kant'ı, onun kendinde-şeyleri varsaymasından ötürü değil de, onların gerçekliğini, yani nesnel gerçekliğini kabul etmeyişinden ötürü, onların "varlığı olan tözler", yani gerçek ve gerçek olarak varolan şeyler değil de, sırf düşünce, "düşünce tözleri" olarak kabul etmesinden ötürü suçlamaktadır. Feuerbach, Kant'ın materyalizmden uzaklaşmasını kınıyor.

"Kant'ın felsefesi bir çelişkidir, diye yazıyordu Feuerbach 26 Mart 1858'de Bolin'e, bu kaçınılmaz bir zorunlulukla ya Fichte'nin idealizmine ya da duyumculuğa varır", birinci vargı "geçmişe aittir", ikincisi "bugüne ve geleceğe". (Grün, *op. cit.*, II, s. 49.) Daha önce gördük ki, Feuerbach, nesnel duyumculuğu, yani materyalizmi savunur. Kant'tan bilinemezciliğe ve idealizme, Hume'e ve Berkeley'e yeni dönüş, Feuerbach'ın görüş açısından bile, kuşkusuz, *gerici* bir dönüştür. Feuerbach'ın ateşli bir yandaşı, onun erdemlerinin olduğu kadar kusurlarının –Marks ve Engels'in üstesinden geldikleri kusurlarının– da mirasçısı olan Albrecht Rau, Kant'ı hocasının anlayışıyla eleştirmiştir: "Kant'ın felsefesi bir karışıklık [anlaşılmazlık] tır; hem materyalist, hem de idealisttir; bu felsefenin özünün anahtarı, onun çifte niteliğinde yatar. Materyalist ya da görgücü olarak, Kant, şeylere, bizim dışımızda bir varlık (*Wesenheit*) tanımaktan başka bir şey yapamaz. idealist olarak ise, ruhun, duyulabilir şeylerden tümü ile farklı bir töz olduğu önyargısından kurtulamamıştır. Böylece, gerçek şeyler ve bu şeyleri kavrayan insan zihni vardır. Ama bu zihin kendisinden tümü ile farklı şeylere nasıl yaklaşır? Kant, şu hileyi kullanıyor; Zihin bazı önsel bilgilere sahiptir, bu bilgiler sayesinde şeyler, ona göründükleri gibi görünmek zorundadırlar. Böylece, şeyleri kavradığımız gibi kavramamız olgusu, bizim yaratımızın bir olgusudur. Çünkü bizde yaşayan zihin tanrısal bir zihinden başka bir şey değildir ve tıpkı Tanrının dünyayı hiçlikten yarattığı gibi, insan zihni

de şeyleri kendinde olmayan bir şeyden yaratır. Kant, böylece, [sayfa 220] gerçek şeylere ‘kendinde-şey’ niteliğinde varlık sağlar. Ölümsüzlük onun için ahlaki bir postulat olduğundan ruh mutlaka gereklidir. Kant’ta ‘kendinde-şey’, baylar [Rau burada genellikle yeni-kantçılara ve özellikle de *Materyalizm Tarihi* kalpazanı, karmakarışık kafalı A. Lange’ye sesleniyor], Kant’ın idealizmini Berkeley’ın idealizminden ayıran şeydir: ‘kendinde-şey’, idealizm ile materyalizm arasındaki köprüdür. İşte budur benim Kant felsefesi üzerine eleştirim; çürütebilen çürütsün bakalım. ...” “Materyalistin gözünde önsel bilgilerle ‘kendinde-şey’ arasında ayırım yapma kesin olarak gereksizdir; o, doğadaki sürekliliği hiç bir yerde bozmadığı maddeyi ve zihni, ilkede birbirinden ayrı, farklı şeyler değil de, bir tek aynı şeyin iki yanı olarak aldığı için ancak ve bu yüzden de zihni ve şeyi birbirine bağlamak için herhangi bir özel hileye gerek; duymaz.”²

Ayrıca, Engels, gördüğümüz gibi, Kant’ı tutarlı bilinemez-cilikten saptığından ötürü değil de, bilinemezci olduğu için kırıyor. Engels’in öğrencisi Lafargue, 1900’de, kantçılara şöyle karşı çıkıyordu (bunlar arasında o zaman Charles Rappoport da bulunuyordu):

“... 19. yüzyılın başında burjuvazimiz devrimci yıkma görevini tamamlamış olarak, volterci ve özgür düşünceli felsefesini yadsımaya başladı: usta dekoratör Chateaubriand’ın romantik renklerle boyadığı katoliklik yeniden moda oluyordu ve Sebastien Mercier, Robespierre’in propagandacılarını giyotine gönderdiği Ansiklopediciler’in materyalizmine son öldürücü darbeyi indirmek üzere Kant’ın idealizmini ithal ediyordu.

“19. yüzyılın sonunda, ki bu yüzyıl tarihte burjuvazinin yüzyılı diye geçecektir, aydınlar, Marks ve Engels’in materyalizmini kantçı felsefeyle ezmeye uğraşıyorlardı. Gericilik hareketi Almanya’da başladı, bunun şerefini kendi başkanları Malon’a mal etmek isteyen bütünlükçü (*intégraliste*) sosyalistlerin gücüne gitmesin, ama Malon’un kendisi de, Zürich’te [sayfa 221] marksizmi düzeltmekte olan Höchberg, Bernstein ve

² Albrecht Rau. *Ludwig Feuerbach’s Philosophie. die Naturforschung und die philosophische Kritik der Gegenwart*, Liepzig 1882, s. 87-89.

Dühring'in öteki öğretilerinin okulundandı. [Lafargue, burada, 1875-80 yıllarında Alman sosyalizminin içinde meydana gelen belli bir fikir hareketine imada bulunuyor.^[62] Onun için Jaures, Fourniere ve aydınlarımızı, Kant'ın terminolojisi ile içli dışlı olur olmaz, Kant'ı önümüze sürer görmeyi bekleyebilirsiniz. ... Rappoport, Marks'ta, 'düşünce ile gerçek özdeşdir' derken yanılıyor. Her şeyden önce, biz, bu metafizik tumturaklı üslubu hiç bir zaman kullanmayacağız. Bir düşünce, beyindeki yansıması olduğu bir nesne kadar gerçektir... Burjuva felsefesiyle tanışmak zorunda olan arkadaşları biraz eğlendirmek için, tinselçilerin kafalarını öylesine meşgul eden şu ünlü sorunun özünü açıklayacağım. ...

“Bir sosis yiyen ve günde yüz kuruş alan bir işçi, işverenin kendisini soyduğunu ve domuz etiyle beslendiğini; patronun bir soyguncu olduğunu, sosisin tadının lezzetli ve vücudu besleyici olduğunu çok iyi bilir. Hiç de değil, derler Pyrrhon, Hume ya da Kant diye anılan burjuva bilgiççiler, onun görüşü kişisel, tümüyle öznel; o, aynı derecede haklı olarak, patronun kendisinin velinimetini olduğunu ve sosisin de kıyılmış deri olduğuna inanabilirdi, çünkü o *kendinde-şeyler*'i bilemez. ...

“Sorun yeterince konmamıştır, ve bütün güclüğü yaratan da budur... insan, bir nesneyi tanımak için, ilkin kendi duyularının kendisini yanıltıp yanıltmadıklarını denetlemelidir. ... Kimyacılar çok daha ileri gittiler, onlar cisimlerin içine işlediler, onları tahlil ettiler, onları elementlerine ayırdılar, sonra ters doğrultuda bir çalışma yaptılar, ayırdıkları elementleri yeniden birleştirdiler; ve insan, kendi elindeki elementler ile, kendi kullanımı için şeyler üretebildiği anda, Engels'in de dediği gibi, *kendinde-şeyleri* tanıdığını düşünebilir. Hıristiyanların Tanrısı, eğer varsa ve eğer evreni yarattı ise, bundan daha fazlasını yapamazdı ki.”³ [sayfa 222]

Lafargue'ın Engels'i nasıl anladığını ve Kant'ı nasıl, soldan, kaççılığı Hume'ün öğretilerinden ayırdeden çizgilerden dolayı değil de Kant ve Hume'de ortak olan çizgilerden dolayı; kendinde-şeyin kabulünden dolayı değil de, yeteri kadar ma-

³ Paul Lafargue, “Le matérialisme de Marks et l'idéalisme de Kant”, *Le Socialiste*, ^[62] 25 Şubat 1900.

teryalist olmayan kendinde-şey anlayışından dolayı eleştirdiğini göstermek için bu uzun aktarmaya burada yer vermekte sakınca görmedik.

Son olarak, K. Kautsky, *Törebilim*'inde, Kant'ı, Hume ve Berkeley'inkine taban tabana karşı bir görüş açısından eleştirir. “Yeşili, kırmızıyı, beyazı görüyor olmam, diye yazıyor Kant'ın bilgibilimbte karşı çıkarken, benim görme yetimin özellikleri ile açıklanır. Ama yeşil ile kırmızının farklı bir şey olması, benim dışımda bulunan bir şeyin, şeyler arasındaki gerçek farklılığı tanıtlat. ... Zaman ve uzay kavramlarını tek tek önüme serdikleri şeylerin kendileri arasındaki bağıntılar ve farklılıklar,... benim algı yetimin koşullandırdığı bağıntılar ve farklılıklar değil, dış dünyanın gerçek bağıntıları ve farklılıklarıdır ... [eğer Kant'ın zaman ve uzayın düşünceliği öğretisi doğru olsaydı] dış dünya hakkında hiç bir şey bilemezdik, hatta var olup olmadığını bile bilemezdik.” (Rusça çeviri, s. 33 ve 34.)

Böylece, Feuerbach, Marks ve Engels'in *bütün okulu*, Kant'tan sola doğru, her türlü idealizmin ve her türlü biline-mezciliğin tüm yadsınmasına doğru yönelmiştir. Ama bizim mahçularımız felsefede *gerici* akımı izlediler; Kant'ı Hume ve Berkeley'in görüş açısından eleştiren Mach ve Avenarius'u izlediler. Kuşkusuz, her yurttaşın en başta da her aydının, istediği herhangi bir gerici ideolojinin izleri üzerinde yürümek gibi kutsal bir hakkı vardır. Ama, eğer insanlar, felsefede, *matksizmin ilkeleri* ile bile ilişkisi temelden keserler, sorunu karıştırır, kaçamaklara başvurur ve bizi kendilerinin “de” marksist olduklarına, yani Mara'la “hemen hemen” aynı görüşte olduklarına ve sadece onu birazcık “tamamladıkları”na inandırmaya çalışırlarsa, manzara hiç de hoş değildir. [sayfa 223]

2. “AMPİRYOSEMBOLCÜ” YUŞKEVİÇ “AMPİRYOKRİTİKÇİ ÇERNOV’LA NASIL ALAY ETTİ?”

“Kuşkusuz, diye yazıyor P. Yuşkeviç, Bay Çernov'un olgucu bilinemezci, kontçu (*Comtient*) ve spenserici Mihayilovski'yi, Mach ve Avenarius'un habercisi yapmak için nasıl da çaba harcadığını görmek eğlendirici bir şeydir.” (*Op. cit*, s. 73.)

Burada eğlendirici olan, her şeyden önce Bay Yuşkeviç'in şaşılacak bilisizliğidir. Bütün Voroşilov'lar gibi, o da, bu bilisizliği bir yığın bilgiççe sözcükler ve adlar ardında gizliyor. Yukarda aktarılan tümce, Mach öğretisinin marksizmle ilişkilerine ayrılmış paragrafta yer almaktadır. Ve Bay Yuşkeviç, bu konuya yaklaşırken, Engels'e göre (her materyaliste göre de) hümcülerin de, kantçıların da eşit ölçüde bilinemezci olduklarını bilmiyor. Bu yüzden, Mach'ın kendisinin bile Hume'ün bir izleyicisi olduğunu itiraf ederken mahçihğin genel olarak bilinemezcilikle çeliştiğini ileri sürmek, olsa olsa bir kimsenin felsefedeki bilisizliğini tanıtlar. "Bilinemezci olguculuk" sözleri de aynı derecede saçmadır, çünkü Hume'ür yandaşları, kendilerini, kesinlikle olgucu diye niteliyorlar; Kendisine usta diye Petzoldt'u seçen Bay Yuşkeviç, bu yazarın, ampiryokritikçiliği olguculuğa mal ettiğini bilmeliydi. Ve nihayet, burada, Auguste Comte ile Herbert Spencer'in adlarının yanyana getirilmesi de saçmadır, çünkü marksizm, bir olgucuyu ötekinden ayırdeden şeyi değil, bir filozofu materyalist yapacağı yerde olgucu yapan şeyi reddeder.

Bizim Voroşilov'un, okurun "gözünü kamaştırmak", böyle bir sözcükler lakırtısı içinde onu serseme çevirmek ve dikkatini *sorunun temelinden* birtakım boş şeyler üzerine çevirmek için bütün bu terimler derlemesine gereksinmesi vardır. Oysa sorunun temeli materyalizm ile yaygın olguculuk akımı arasındaki köklü uyumsuzluktur; Auguste Comte ve H. Spencer, Mihayilovski ve öteki yeni-kantçılar, Mach ve Avenarius, bu akımın *içindedirler*. Engels, *Ludwig Feuerbach*'ında [sayfa 224] da, bu çağın (1880-90) *bütün* kantçılarını ve hümcülerini, zavallı seçmeciler ve kılı kırk yaranlar (*Flohknacker*, sözcük karşılığı olarak bit kırıcılar) arasında sınıflandırdığı zaman, büyük bir açıklıkla ortaya koyduğu işte bu temel, bu öz"dür.^[64] Bu tanımlamaların kime uygulanabileceği ve kime uygulanması gerektiği sorununu, bizim Voroşilovlar düşünmek istememişlerdir. Onların düşünme yetenekleri olmadığına göre, biz, aydınlatıcı bir karşılaştırmayı aşağıya alacağız. Kngels, kantçılardan ve ge-

nellikle hümcülerden sözederken, 1888'de ve 1891'de, *hiç* ad^[65] vermiyordu. Engels'in kaynak olarak değindiği tek kitap, incelemiş olduğu Starcke'nin Feuerbach üzerine yapıtıdır. "Üstelik, Starcke, diyordu Engels, şu sıralarda Almanya'da filozof adı altında çoğalıp duran öğretim görevlilerinin saldırılarına ve koydukları kurallara karşı Feuerbach'ı savunmak için çok zahmete katlanıyor. Kuşkusuz bu, klasik Alman felsefesinin bu doğum artıkları ile ilgilenenler için önemli bir konudur; bu, Starcke için de önemli görünebilir. Biz, okurlarımızı bundan esirgeyeceğiz." (*Ludwig Feuerbach*, s. 25.)^[66]

Engels, burada, "okuru bundan esirgemek"le, kendilerine filozof diyen yozlaşmış gevezeleri tanımak zevkini sosyaldemokratlardan esirgemek istiyordu. Peki ama bu "felsefi doğum artıkları"nın temsilcileri kimlerdir?

Starcke'nin kitabını açıyoruz, (C. N. Starcke, *Ludwig Feuerbach*, Stuttgart 1885) ve orada ardı arkası kesilmeyen Hume ve Kant yandaşlarına başvurular görüyoruz. Starcke, Feuerbach'ı bu iki filozofun eğilimlerine karşı savunuyor. A. Riehl'i, *Windelband*'ı, A. Lange'yi anıyor. (s. 3, 1819, 127 vd..)

R. Avenarius'un 1891'de yayınlanan *İnsanın Dünya Anlayışı*'nı açıyoruz ve orada, birinci Almanca baskısının 120. sayfasında şunları okuyoruz: "Tahlilimizin vardığı sonuç, başka araştırmacıların, örneğin E. Laas, E. Mach, A. Riehl, W. Wundt'un vardığı sonuçlarla –mutlak olmamakla birlikte [sayfa 225] (*dur-chgehend*) çeşitli görüş açılarına bağlı olarak– uyuşmaktadır. Schopenhauer'e de bakınız."

Peki kiminle alay etti öyleyse bizim Voroşilov-Yuşkeviç?

Avenarius, herhangi bir özel sorun açısından değil, ama ampiryokritisizmin "varılan sonuç"u açısından *kantçı* Riehl ve Laas ve idealist Wundt ile, özel bir sorunda değil, ama ilkede yakınlığı olduğu konusunda en ufak bir kuşku duymaz. Mach'a iki kantçı arasında değiniyor. Riehl ve Laas, Kant'ı Hume'vari, ve Mach ve Avenarius, Hume'ü Berkeley'vari arttıklarına göre, bunların tümü gerçekten de bir şirket değil midir?

Engels'in Alman işçilerini "esirgemek" ve onları, "bit

kıncı” bu profesörler şirketini fazla yakından tanımaktan kurtarmak istemesinde şaşılacak ne var?

Engels, Alman işçilerini esirgeyebildi, ama Voroşilovlar Rus okurlarını esirgemiyorlar.

Belirtmek gerekir ki. Kant ile Hume’ün, ya da Hume ile Berkeley’in, deyim yerindeyse, karışımın bazan şu, bazan bu ögesine esas ağırlık verilerek, değişen oranlarda, temelde seçmeci bir bileşimi olanaklıdır. Örneğin kendisinin ve Mach’ın tekbenci (yani tutarlı bir berkeleyci) olduklarını bir tek Kleinpeter’in açıkladığını daha önce görmüştük. Öte yandan. Mach ve Avenarius’un, Petzoldt, Willy, Pearson, Rus ampiryokritikçisi Lesseviç, Fransız Henri Delacroix⁴ gibi birçok öğretileri ve yandaşları, tersine, Mach ve Avenarius’un görüşlerindeki hümcü eğilime ağırlık vermişlerdir. Biz, bir örnek, özellikle felsefede Hume’ü Berkeley’e bileştiren ama bu bileşimin materyalist öğelerini vurgulayan tanınmış bir bilim adamı örneğini vereceğiz. Bu “bilinemezci” terimine yaygınlık veren ve kuşkusuz, Engels’in İngiliz bilinemezciğinden sözederkert en başta ve birincil olarak aklında tuttuğu ünlü İngiliz .doğa [sayfa 226] bilgini T. Huxley’dir. Engels, 1892’de, bu tip bilinemezciği “utangaç materyalistler” diye nitelemiştir.^[67] *Naturalism and Agnosticism* adlı kitabında, esas olarak, “bilinemezciğin bilimsel önderi” Hudey’e saldıran (c. II, s. 229) İngiliz tinselcisi James Ward, Engels’in değerlendirmesini şu terimlerle doğruluyor: “Huxley’in, fiziğin [Mach’a göre “öğeler serisi”nin] öndeliğini kabul etme eğilimi, sık sık o kadar kesin bir biçimde ifade edilmiştir ki, artık burada paralellikten söz etmek olanak dışıdır. Her ne kadar Huxley, lekesiz bilinemezciği için itibar kıncı olan materyalist sıfatını canla başla reddediyorsa da, ben, bu sıfatı ondan daha çok hakeden bir yazar tanımıyorum.” (c. II, s. 30-31.) Ve James Ward, kendi düşüncesini doğrula-

⁴ *Bibliothèque du congré s international de philosophie*, c. IV. Henri Delacroix, *David Hume et la philosophie critique*. Hume’ün izleyicileri arasına yazar Avenarius’u ve Alman içkincilerini Ch. Renouvier ve onun Fransa’daki (“yeni-eleştirci”) okulunu da katıyor.

mak için Huxley'in aşağıdaki sözlerini aktarıyor: "Bilim tarihi ile tanışıklığı olan herkes, bilimdeki ilerlemelerin, her zaman, bizim madde ve nedensellik dediğimiz alanın insan düşünce-
sinin bütün alanlarına yayılıp genişlemesi ve aynı nedenle de bizim ruh ve kendiliğindenlik dediğimiz şeyin onunla birlikte giderek yok olması anlamına gelmiş olduğunu ve bugün her zamandan daha çok bu anlama geldiğini kabul edecektir." Ya da: "Maddenin görüngülerini ruhun terimleri ile ya da ruhun görüngülerini maddenin terimleri ile ifade etmemiz o kadar önemli değildir: bu ifadelendirmelerin biri ya da öteki belli bir görelî anlam içinde doğrudur [Mach'a göre, "görelî olarak kararlı öğeler karmaşaları"]. Ama bilimsel ilerleme açısından materyalist terminoloji her bakımdan yeğ tutulur, çünkü bu terminoloji, düşünceyi evrenin öteki görüngülerine bağlar. ... Oysa karşıt ya da tinselci terminoloji, son derece kısırdir (*uttery barren*) ve karanlıklardan, kavram karışıklıklarından başka hiç bir yere varmaz. ... Böylece, bilim ne denli ilerlese, doğanın bütün görüngülerinin o denli daha geniş ve o denli daha tutarlı olarak materyalist formüller ve simgelerle gösterileceğinden hiç kuşku yoktur." (c. I, s. 17-19.)

Materyalizmi, kural dışı olarak "duyum dizileri"nin [sayfa 227] ötesine geçen "metafizik" bir şey diye gördüğünden onu reddeden "utangaç materyalist" Huxley, böyle düşünüyordu. Ve bu aynı Huxley, şöyle yazıyordu: "Mutlak materyalizm ile mutlak idealizm arasında bir seçim yapmak zorunda kalsaydım, ikinci seçeneği kabul etmek durumunda kalırdım. ... Kesinlikle bildiğimiz tek şey, ruhsal dünyanın varlığıdır." (J. Ward, H, s. 216, *İbid.*)

Huxley'in felsefesi de Mach'ınki gibi bir Hume ve Berkeley karışımıdır. Ama Berkeley'vari saldırılar Huxley'de beklenmedik şeylerdir ve onun bilinemezçiliği, materyalizmin utangaçlığının edep peçesidir. Mach'ta bu karışımın dozu biraz başkadır, ve Huxley'le savaşmada o kadar zorlu olan tinselci Ward, Avenarius ve Mach'a karşı daha yufkayürekli bir gönül adıcılık içinde görünür.

3. MACH VE AVENARIUS'UN SİLAH ARKADAŞLARI

Ampiryokritisizmi işlerken başlıca temsilcileri Schuppe, Leclair, Rehmke ve Schubert-Soldern olan içkinci demlen okulun filozoflarına birçok kez değinmekten kendimizi alamadık. Şimdi de, ampiryokritisizm ile içkinciliğin ilişkilerini ve içkincilerin öğütledikleri felsefenin özünü incelemek zorundayız.

Mach, 1902'de şöyle yazıyordu: “Şu sırada, çeşitli olgu cu, ampiryokritikçi filozofların, içkinci felsefe yandaşlarının ve pek az doğa bilgininin birbirleri hakkında hiç bir şey bilmeksizin, bireysel farklılıklarına karşın, hepsinin hemen hemen bir tek noktaya yönelen birtakım yeni yollar açmaya başladıklarını görüyorum.” {*Duyumların Tahlili*, s. 9.) Burada, önce, Mach'ın pek az doğa bilgininin gerçekte çok eski bir felsefe olan sözde “yeni” Hume-Berkeley felsefesini izledikleri şeklindeki alışılmadık, içten itirafını kaydetmek gerekir. İkincisi, Mach'ın, bu “yeni” felsefesinin, içkincilerin, ampiryokritikçilerle ve olgularla yanyana geldikleri [sayfa 228] yaygın bir *akım* oluşturduğu yolundaki görüşü, işin en önemli yanındır. “Böylece, diye devam ediyor Mach *Duyumların Tahlili*'nin (1906) Rusça çevirisinin önsözünde, genel bir hareket geliyor. ...” (s. 4.) “Ben, diyor gene başka bir yerde, içkinci felsefeye çok yakınım. ... Ben, bu kitapta [yani Schuppe, *Grundriss der Erkenntnistheorie und Logik*'te] belki önemsiz birkaç düzeltme getirerek altına seve seve imzama atmayacağım hiç bir şey bulamadım!” (s. 46.) Mach, Schubert-Soldern'in de kendisinininkilere “çok yakın yollar”dan yürüdüğü görüşündedir (s. 4): Wilhelm Schuppe de öyledir, hatta Mach, son yapıtını, deyim yerindeyse, felsefe çalışmalarının özeti olan *Bilgi ve Yanılgı*'yı ona adamıştır.

Avenarius, ampiryokritisizmin bu öteki kurucusu, 1894'te, Schuppe'nin ampiryokritisizme yakınlık duymasından ötürü “sevindiğini”, ve “yüreklendiğini” ve kendisi ile Schuppe arasındaki “aynılığı” (Di//erenz) “belki de sadece geçici” bir aynılık olduğunu (*vielleicht nur einstweilen noch bestehend*)⁵ yazıyordu. Son olarak, J. Petzoldt –V. Lessevîç'e göre onun öğ-

⁵ *Vierteljahusschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 1894, 18. Jahrg., Heft I, s. 29.

retisi ampiryokritisizmin son sözüdür– *açık bir biçimde, üçlününün*, yani Schuppe, Mach, Avenarius’un “yeni” eğilimin başını çektiklerini açıklıyor. (*Einführung in die Philosophie der Reinen Erfahrung*, II, 1904, s. 295; *Das Weltproblem*, 1906, s. v 146.) Bu noktada, Petzoldt, Schuppe ile böyle bir yakınlıktan ötürü utanç duyan ve kendini ondan temelden ayırmaya çalışan, bu yüzden de sevgili öğretmeni Avenarius tarafından azarlanan, belki de tek tanınmış mahçı olan Willy’ye (*Einführung in die Philosophie der Reinen Erfahrung*, II, s. 321) kesin bir biçimde karşı çıktı. Avenarius, Schuppe hakkında yukarıya aktardığımız sözleri, Willy’nin Schuppe’ye karşı makalesinin bir yorumunda yazıyor ve Willy’nin eleştirisinin “belki de gerektiğinden fazla (*vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 18. Jrg., 1894, s. 29; [sayfa 229] Schuppe’ye karşı Willy’nin makalesini de içermektedir) hırpalayıcı olduğunu” ekliyor.

Ampiryokritikçilerin içkinciler hakkındaki değerlendirmelerini öğrendikten sonra, şimdi de içkincilerin ampiryokritikçiler hakkındaki değerlendirmelerini görelim. Daha önce Leclair’in 1879 tarihini taşıyan değerlendirmesini görmüştük. Schubert-Soldern, 1882’de, büyük bir açıklıkla “büyük Fichte ile kısmi uyuşmasını” belirtiyor (burada öznel idealizmin ünlü temsilcisi Johann Gottlieb Fichte kastediliyor, onun oğlu Fichte de, Joseph Dietzgen’in oğlu kadar berbat bir filozof oldu), sonra “Schuppe, Leclair, *Avenarius* ile ve kısmen de Rehmke” ile görüşlerinin uyuştüğünü açıklıyor. “Doğa tarihinin metafiziği”ne⁶ karşı Mach’ı ileri sürmekten özel bir zevk duyuyor, Almanya’da bütün gerici üniversite okutmanları ve profesörler, doğa tarihinin materyalizmini belirtmek için, bu doğa tarihinin metafiziği deyimini kullanıyorlar. 1893’te, Avenarius’un *İnsanın Dünya Anlayışı*’nın yayınlanmasından sonra, W. Schuppe, onun bu yapıtını *Profesör Avenarius’a Açık Mektup*’ta kendisinin de (Schuppe) savunduğu “safça gerçekçiliğin bir doğrulaması” olarak selamladı. “Benim düşünce anlayışım, diye yazıyordu Schuppe Avenarius’a, sizin salt deneyiniz ile tamamıyla uyuşu-

⁶ Dr. Richard von Schubert-Soldern, *Über Transzendenz des Objects und Subjects*, 1882, s. 37 ve § 5. Ayrıca bkz: aynı yazarın, *Grundlagen einer Erkenntnistheorie*, 1884, s. 3.

yor.”⁷ Daha sonra, 1896’da Schubert-Soldern, kendisinin de “dayandığı” “felsefenin yöntembilimsel eğilimini özetleyerek, Berkeley ve Hume’den başlayıp, F. A. Lange’ye (“Almanya’da bizim eğilimimizin başlangıcı, doğrusunu isterseniz, Lange’nin tarihini taşı”) ve daha sonra Laas’a, Schuppe ve ortaklarına, *Avenarius* ve *Mach*’a, yeni-kantçılar arasında *Riehl*’e Fransızlar arasında Charles Renouvier’ye vb. varan soyağacını çıkartıyordu.⁸ Son olarak içkincilerin organının [sayfa 230] birinci sayısında yayınlanan “Giriş” programda, materyalizme karşı savaş ilanı ve Charles Renouvier’ye karşı sevgi gösterileri yanında şunları okuyoruz: “Doğa bilginleri arasında bile, kendi meslektaşlarının gittikçe artan haddini bilmezliklerine karşı, ve doğa bilimlerini ele geçiren felsefi olmayan anlayışa karşı, tek tek Kendi başına yükselen sesler duyuluyor. Örneğin, fizikçi Mach’ın sesi, bunlardan biri. ... Yeni kuvvetler her yanda harekete katılıyor ve doğa bilimlerinin yanılmazlığı kör inancını yıkmaya çalışıyorlar; insanlar, bir kez daha, gizemin derinliklerine doğru giden yeni yollar, gerçeğin kutsal mihrabına giden en iyi girişi aramaya başlıyorlar.”⁹

Charles Renouvier üzerine bir çift söz. Renouvier Fransa’da çok etkin ve çok yaygın yeni-eleştirci denilen okulun başıdır. Onun felsefesi, teoride, Hume’ün görüngücülüğü ile Kant’ın önselciliğinin bileşmesinden başka bir şey değildir. Kendinde-şey, bu felsefede, kesin olarak atılmıştır. Görüngülerin bağı, düzeni ve yasasının önsel olduğu ilan edilmiştir. Büyük harfle yazılan Yasa, bir dinin temeli haline gelir. Katolik papazlar, bu felsefenin vecdi içersindedirler. Mahçı Willy, Renouvier’yi, horgörüyle, “ikinci havari Paul” diye, “yüksek öğrenimin bilmesinlercisi” diye, “serbest iradeyi va’zeden vicdan uzmanı” diye niteliyor. (*Gegen die Schulweisheit*, s. 129.) Ve bu içkincilerin dindaşları Mach’ın felsefesini *sevinçle karşıyorlar*. *Mekanik*’in Fransızca çevirisi çıktığı zaman, Fransız

⁷ *Vierteljahsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 17. Jahrg. 1893, s. 384.

⁸ Dr. Richard von Schubert-Soldern, *Das Menschliche Glück die soziale Frage*, 1896, s. v, vi.

⁹ *Zeitschrift für immanente Philosophie*^[68], c. I, Berlin 1896. s. 6, 9.

yeni-kantçıların organı, Renouvier'nin bir işbirlikçisi ve öğrencisi Pillon tarafından yayınlanan *L'Annee Philosophique*,^[69] şöyle yazıyordu: “Bu töz, şey, kendinde-şey eleştirisinde Bay Mach'ın pozitif biliminin yeni-eleştiriçi idealizm ile ne ölçüde uyuşacağını belirtmenin gereği yoktur.” (c. XV, 1904, s. 179.)

[sayfa 231] Rus mahçılara gelince onların tümü, içkincilerle yakınlıklarından ötürü utanç duyarlar ve kuşkusuz, Struve, Menşikov ve *tutti quanti* (ve benzerlerini) bilmeden izlemiş olan kişilerden de başka bir şey beklenemezdi. Bir tek Bazarov, “içkinci okulun belli temsilcilerini” “gerçekçi” olarak niteliyor.¹⁰ Bogdanov, kısaca (*gerçekte yonluş olarak*) “içkinci okulun kantçılık ile ampiryokritikçiler arasında bir ara biçimden başka bir şey olmadığını” belirtiyor. (*Ampiryomonizm*, III, s. xxii.) V. Çernov şöyle yazıyor: “İçkinciler, genel olarak, teorilerinin ancak bir yönü ile olguculuğa yaklaşırlar, öteki yönleri onun çerçevesi dışına çıkar.” (*Felsefe ve Sosyoloji İncelemeleri*, s. 37.) Valentinov diyor ki, “içkinci okul bu [mahçı] fikirlere kendilerine uymayan bir biçim verdi ve tekbencilik çıkmazına girdi”. (*Op. cit.*, s. 149.) Gördüğümüz gibi ne ararsanız bulunur; anayasa ve mayonezli ton balığı, gerçekçilik, tekbencilik. Ama bizim mahçularımız, içkinciler hakkında gerçeği açıkça ve dürüst olarak söylemeye korkuyorlar,

Çünkü içkinciler, kendi bilmesinlercilikleri içinde katı gericilerdir, inancılığın açık savunucularıdır. Bilgibilimi üzerindeki en geliştirilmiş teorik çalışmalarını, *açıkça*, dinin savunulmasına, ortaçağın şu ya da bu kalıntısını haklı göstermeye ayırmayan bir *tek* içkinci bulunamaz. 1879'da, Leclair kendi felsefesini “dinsel anlayışın bütün gereklerini” karşılayan bir felsefe olarak savunuyor. (*Der Realismus vb.*, s. 73.) 1880'de J. Rehmke, kendi “bilgi teorisi”ni protestan papazı Biedermann'a adıyor ve yapıtını, duyu-üstü bir Tanrıyı değil, bir gerçek kavram olarak Tanrıyı va'zederek kapatıyor (bu bulki de Bazarov'un “bazı” içkincileri “gerçekçiler” arasında sınıflandırmasının ne-

¹⁰ “Modern felsefenin gerçekçileri – kantçılıktan gelen içkincilik okulunun bazı temsilcileri, Mach-Avenirus okulu, ve birbirlerine yakın birçok öteki hareketler – safça gerçekçiliğin dayanağının yadsınması için kesenkes bir temel bulunmadığını söylemektedirler.” (*Denemeler*, s. 26.)

denidir); ayrıca, “bu gerçek kavramın nesnelleşmesi, pratik yaşama bırakılıyor”; Biedermann’ın [sayfa 232] *huristiyan dogmacılığı* da “bilimsel tanrıbilimin” bir modeli haline geliyor. (J. Rehmke, *Die Welt als Wahrnehmung und Begrff*, Berlin 1880, s. 312.) Schuppe, *Zeitschrift für immanente Philosophie*’de, içkinciler aşkın olanı yadsurlarsa da Tanrı ve gelecek yaşam bu kategori içine girmez diye bize güvence veriyor. (*Zeitschrift für immanent Philosophie*, c. II, s. 52.) Törebilim’inde ahlak yasası ile ... *metafizik dünya anlayışı* arasındaki ilişkiler üzerinde direniyor ve Kilise ile Devletin ayrılmasını “anlamsız bir söz” olarak suçluyor. (Dr. Wilhelm Schuppe, *Grundzüge der ethik und Rechtsphilosophie*, Breslau 1881 ve 325.) Schubert-Soldern, *Bilgi Teorisinin Temelleri*’nde hem Bett’in cisimden önceki ön-varlığını ve hem de Ben’in cisimden sonraki art-varlığını, yani ruhun ölümsüzlüğünü vb. çıkarır. (*Op. cit.*, s. 82.) *Toplumsal Sorun*’unda Bebel’e karşı çıkararak, “toplumsal reformları” toplumsal sınıflara dayanan seçim sistemini birlikte savunuyor, ve diyor ki, “sosyal demokratlar Tanrı vergisi mutsuzluk olmadan mutluluk olacağı olgusunu” bilmezlikten geliyorlar (s. 330), ve ayrıca materyalizmin “egemen” olması olgusu karşısında yas tutuyorlar (s. 242): “Yaşamın öteki dünyada da sürmesine, hatta bunun olabilirliğine inanan kişi zamanımızda aptal sayılıyor.” (*İbid.*)

Ve bunlar gibi Alman Menşikovları, Renouvier’den geri kalmayan bu birinci sınıf bilmesinlerciler, ampiryokritikçilerle sürekli bir nikahsız evlilik sürdürüyorlar. Aralarındaki teorik yakınlık yalanlanamayacak niteliktedir. İçkincilerde, Petzoldt ya da Pearson’da olduğundan daha çok kantçılık yoktur. Daha yukarda gördük ki, onlar kendilerini Hume’ün ve Berkeley’in öğretilileri olarak görüyorlar ve içkincilerin bu değerlendirmeleri felsefe yazınında da genel olarak kabul edilmiştir. Mach ve Avenarius’un bu silah arkadaşlarına çıkış noktası olarak hizmet eden bilgebilimsel öncülleri daha iyi gösterebilmek için içkincilerin yapıtlarından alınmış birkaç temel teorik önermeyi aktaralım. [sayfa 233] Leclair, 1879’da, gerçekten de “deneysel”i, “deney içinde verilen”i ifade eden, ve tıpkı Avrupa burjuva partilerinin yaftaları gibi çürümüşlüğü gizleyen sahte bir yafta olan “içkin-

ci” terimini daha bulmamıştı. Leclair, o ilk yapıtında, kendisini içtenlikle ve kesinlikle bir “*eleştirel idealist*” olarak adlandırır. (*Der Realismus, vb.*, s. 11, 21, 206 vb..) Daha önce de gördüğümüz gibi, Leclair bu yapıtta, Kant’ın materyalizme verdiği ödünler yüzünden onunla savaşıyor ve *kendi öz yolunu*, Kant’tan Fichte ve Berkeley’e giden yolunu belirtir. Leclair, genel olarak materyalizme karşı, ve özel olarak da *doğa bilginlerinin çoğunluğunun materyalizme gösterdikleri eğilimlere* karşı, Schuppe, Schubert-Soldern, ve Rehmke kadar acımasızca savaşıyor.

“Eğer biz, diyor Leclair, eleştirel idealizm açısına dönersek, eğer biz, doğaya ve doğa süreçlerine aşkın bir varlık [yani insan bilincinin dışında bir varlık] yüklersek, o zaman, cisimler kümesi ve onun kendi bedeni, özne için onu büiün değişiklikleri ile birlikte gördüğü ve duyduğu sürece, birbirine bağlı, birarada göksel varoluşların doğrudan verilen ve zaman içerisinde birbirini izleyen bir görüngü olacaktır, ve doğanın bütün açıklanması, kendini, bu birlikte varoluşların ve ardarda sıralanışlarının yasalarının saptanmasına indirgeyecektir.” (s. 21.)

Kant’a dönün, diyordu gerici yeni-kantçılar; Fichte’ye ve Berkeley’e dönün, diyorlar *özünde* gerici olan içkinciler. Leclair’e göre, var olan her şey “*duyum karmaşaları*”ndan başka bir şey değildir (s. 38); bizim duyu organlerimiz üzerinde etki meydana getiren bazı özellik kategorileri (*Eigenschaften*), örneğin M harfi ile gösterilirler, oysa doğanın başka nesnelere üzerinde etki meydana getiren öteki kategoriler ise N harfi ile gösterilirler (s. 150 vb.). Bunu yaparken Laclair, doğadan, tek bir insanın değil, ama “insanlığın” “bilinç görüngüsü” (*Bewusstseinsphänomen*) olarak sözediyor (s. 55-56). Eğer biz, Leclair’in kitabını, Mach’ın fizik [sayfa 234] profesörlüğü yaptığı Prag’da yayınladığını ve yalnızca Mach’ın 1872’de yayınlanan *Erhaltung der Arbeit*’ından kendinden geçerek aktarmalar yaptığını anımsarsak, o zaman, ister istemez, inancılığın savunucusu ve içten idealist Leclair’in, Mach’ın “özgün” felsefesinin gerçek babası olup olmadığı sorusu insanın aklına geliyor.

Leclair'e¹¹ göre “aynı sonuçlar” a ulaşan Schuppe’ye gelince, o, daha önce de gördüğümüz gibi, “safça gerçekçiliği” savunduğunu iddia etmekte ve *Profesör Avenarius’a Açık Mektup*’unda “benim bilgi teorimin öznel idealizm şeklindeki yaygın tahrifi”nden acı acı yakınmaktadır, içkinci Schuppe’nin kendi gerçekçilik savunması dediği kaba tahrifat, içkincileri fihteciler ve öznel idealistler içerisinde sınıflamakta duraksamayan Wundt’a verdiği şu karşılıktan yeteri kadar açık bir biçimde anlaşılıyor. (*Philosophische Studien, Loc. cit.*, s. 386, 397, 407.)

“Bende, diye *yanıt veriyordu* Schuppe Wundt’a, ‘varlık bilinçtir’ önermesi, bilincin dış dünya olmaksızın kavranamayacağı anlamına gelir, yani birincisi ikincisine aittir, yani sık sık öne sürdüğüm ve açıklamış olduğum ve içerisinde her ikisinin varlığın esas bütününe oluşturduğu birinin öteki ile olan mutlak bağımsızlığı (*Zusammengehörigkeit*) anlamına gelir.”¹²

Bu “gerçekçilikteki en katıksız öznel idealizmi görmemek için son derece saf olmak gerekir! Düşünün bir kez: dış dünya “bilince ait bulunuyor”: dış dünya ile bilinç arasında *mutlak* bir karşılıklı bağ vardır! Kendisini “her Allahın günü” öznel idealistler arasında saymakla gerçekten iftira etmişler bu zavallı profesöre! Bu felsefe baştan aşağı Avenarius’un “ilke düzenlemesi” ile tam üst üste çakışır: Çernov ve Valentinov’un ne kısıtlamaları, ne protestoları, bu iki [sayfa 235] felsefeyi birbirlerinden ayıramayacaktır ve her ikisi de Alman profesörlerinin gerici ürünlerinin sergilendiği müzede yanyana yer alacaklardır. Bay Valentinov’un zekadan yoksunluğunu bir kez daha ortaya koyan ilginç bir şey olarak Schuppe’yi tekbenci diye nitelendirdiğini (kendiliğinden anlaşılır ki, tekbenci olmadığına dair Schuppe de, Mach, Petzoldt ve ortakları kadar kuvvetli inanca veriyor ve o da, ötekiler gibi bu konu üzerinde özel makaleler yazıyor) ve Bazarov’un *Denemeler*’deki makalesine son derece sevinmiş görüldüğünü söyleyelim! Bazarov’un “duyum

¹¹ *Beiträge zu einer monistischen Erkenntnistheorie*, Breslau 1882. s. 10.

¹² Wilhelm. Schuppe. “Die immanente Philosophie und Wilhelm Wundt”, *Zeitschrift für immanente Philosophie*. c. II, a. 195.

tasarımları, tamamen bizim dışımızda var olan gerçekliktir” şeklindeki büyük sözünü Almancaya çevirip, şöyle böyle zekalı bir içkinciye göndermek isterdim. Schuppe’lerin, Leclair’lerin ve Schubert-Soldern’lerin Mach ve Avenarius’u kucakladıkları kadar içtenlikle o da Bazarov’u kucaklayıp öperdi. Çünkü Bazarov’un bu büyük sözü, içkinci okulun öğretilerinin *alfa ve omegasıdır*.

Ve işte son olarak da Schubert-Soldern. “Doğa bilimlerinin materyalizmi” dış dünyanın nesnel gerçekliğini tanımanın “metafiziği”, bunlar, bu filozofun en başta gelen düşümanlarıdır. (*Grundlagen einer Erkenntnistheorie*, 1884, s. 31, ve bütün II. bölüm, “Doğa Bilimlerinin Metafiziği”.) “Doğa bilimi, bilincin bütün ilişkilerinden soyutlanır” (s. 52) ve en büyük kötülük de budur (oysa, bu tastamam materyalizmin özüdür!). Çünkü insan “duyumlardan ve bu yüzden de bilinç durumlarından” sıyrılıp kaçamaz (s. 33 ve 34). Schubert-Soldern, 1896’da, kuşkusuz benim anlayışım, *bilgibilimsel (Die Soziale Frage*, s. x) tekbenciliktir, ama ne “metafizikle”, ne de “pratikte” tekbenci değildir, diye itilaf ediyor. “Sonsuzcasına değişen duyular ve duyum karmaşaları, işte bize dolaysız olarak verilen budur.” (*Über Transcendenz des Objects und Subjects*, s. 73.)

Schubert-Soldern diyor ki: “Nasıl doğa bilimi [insanlık için] ortak olan dış dünyada bireysel iç evrenlerin nedenini [sayfa 236] görüyorsa, Markb da (aynı derecede yanlış olarak) maddi üretim sürecini, iç süreçlerin ve güdülerin nedeni olarak alır.” (*Die Soziale Frage*, s. xviii.) Mach’ın bu silah arkadaşı, Mach’ın tarihi materyalizminin, doğa bilimlerinin materyalizminin ve genellikle felsefi materyalizmin birbirleriyle ilişkilerinden kuşku bile duymuyor.

“Çok kimse, hatta çoğunluk, bilgibilimsel tekbenci görüş açısından metafiziğin olanaksız olduğu, yani metafiziğin her zaman aştan olduğu görüşünde olacaktı, ince ince düşündükten sonra ben bu görüşe katılamam. İşte benim kanıtlarım. ... Bütün bu verilmiş olanın doğrudan temeli, ruhsal (tekbenci) bir bağıntıdır, bireysel *Ben* (fikirlerin bireysel dünyası) kendi bedeni, cismi ile birlikte bu ruhsal bağıntının merkez noktasıdır. Evrenin geri kalambu *Ben* olmaksızın kavranamaz, tıpkı bu

evrenin geri kalanı olmadan bu *Ben*'in kavranamayacağı gibi; bireysel *Ben*'in yok olmasıyla evren de yok edilir ki, bu da olanak dışıdır; evrenin geri kalanının yok olması ile bireysel *Ben* içinde yer kalmayacaktır artık, çünkü bireysel *Ben* evrenden ancak mantıkta ayrılabilir, yoksa uzay ve zaman içinde değil. Eğer tüm dünya onunla birlikte yok edilmemiş ise, benim bireysel *Ben*'im ölümümden sonra da varlığına kaçınılmaz olarak devam edecektir. ..." (*İbid.*, s. xxiii.)

"İlke düzenlemesi", "duyum karmaşaları" ve Mach'ın bütün öteki yavanlıkları, hizmet etmeleri beklenen davaya pek güzel hizmet ediyorlar!

"... Tekbenci görüş açısından ötesi (*das Jenseits*) nedir? Yalnızca benim geleceğimin olası bir deneyidir. ..." (*İbid.*) "Kuşkusuz, tinselcilik, örneğin, *Jenseits*'ini tanıtlamadı, ama hiç bir durumda doğa bilimlerinin materyalizmi onun karşısına konamaz, doğa bilimlerinin materyalizmi, daha önce gördüğümüz gibi, (ilke düzenlemesinin) ancak evrensel-ruhsal bağının iç dünyasal sürecinin yönlerinden biridir." (s. xxiv.) [sayfa 237]

Bütün bunlar, Schubert-Soldern'in, *her zaman*, Mach ve Avenarius ile kolkola görüldüğü *Toplumsal Sorun*'un (1896) aynı felsefi girişinde söylenmektedir. Mach'ın öğretisi, sadece bir avuç Rus mahçısı arasında aydın gevezeliğinden başka bir işe yaramamaktadır; kendi asıl ülkesinde, onun inancılığın hizmetkarı rolünü oynadığı açıkça ortaya konmuştur.

4. AMPİRYOKRİTİSİZM HANGİ DOĞRULTUDA GELİŞİYOR?

Şimdi, mahçılığın, Mach ve Avenarius'tan sonraki gelişimine bir göz atalım. Gördük ki, onların felsefesi bir türlü yemeğidir, birbirini tutmaz, çelişik bilgebilimsel önermelerden yapılmış bir harmandır. Bize, bu felsefenin gelişiminin nasıl ve hangi doğrultuda geliştiğini incelemek kalıyor – ki, bu, bize, yadsınamaz tarihsel olayların tanıklığına başvurarak bazı "tartışmalı" sorunları çözümlenme olanağını verecektir. Bu eğilimin felsefi öncüllerinin seçmeciliği ve birbirini tutmazlığı, gerçekten, başka başka yorumlarının yapılmasını ve ayrıntıya değgin

ve önemsiz noktalar üzerinde kısır tartışmaları kaçınılmaz kılıyor. Ampiryokritisizm, bununla birlikte, bütün öteki ideolojik eğilimler gibi, canlı, yaşayan, büyüyen ve gelişen bir şeydir ve onun şu ya da bu doğrultuda büyümesi bu felsefenin gerçek özünün ne olduğu konusundaki *temel* sorunun konmasında uzun boylu kanıtlardan daha elverişli olacaktır. Bir insan hakkında, kendisi için söyledikleri ya da düşündükleri ile değil, yaptıkları ile hüküm verilir. Filozoflar da (“olguculuk”, “salt deney” felsefesi, “bircilik” ya da “ampiryomonizm”, “doğalcılık felsefesi” vb. gibi) kendilerine taktıkları etiketlere göre değil de, gerçekte, temel teorik sorunları çözümlenmiş tarzlarına, hangi insanlarla uyuşup anlaşmalarına, öğrettiklerine ve kendi öğrencilerine ve öğretililerine ne öğretmiş olduklarına [sayfa 238] bakarak yargılanmalıdırlar.

Şimdi bizi ilgilendiren bu noktadır. Mach ve Avenarius, öze değgin olan her şeyi yirmi yıldan fazla bir zaman önce söylediler. Bu zaman suresi içinde, bu “liderler”in onları anlamak isteyenler tarafından ve onların (hiç değilse meslektaşından çok yaşamış olan Mach’ın) kendi yapıtlarının sürdürücüsü saydıkları kimseler tarafından ne *tarzda anlaşılması* olduklarının farkedilmemiş olması olanak dışıydı. Açık ve kesin olmak için, yalnız, kendilerinin Mach’ın ve Avenarius’un öğretilileri (ya da yandaşları) olduklarını ileri süren ve Mach’ın kendisinin de onların bu niteliği taşıdıklarını kabul ettiği kimseleri alalım. Böylece bir yazın gariplikleri dermesi değil de, bir felsefe *akımı* olarak ampiryokritisizmin bir görünümünü elde edeceğiz.

Mach’ın *Duyumların Tahlili*’nin Rusça çevirisine önsözünde Hans Cornelius, “tamamen olmasa bile, en azından çok yakın bir yol” izleyen “genç bir araştırmacı” olarak salık veriliyor (s. 4). Mach, *Duyumların Tahlili*’nin metninde de gene “Avenarius’un fikirlerinin özünü ortaya çıkaran ve onları daha da geliştiren” H. Cornelius ve başkalarının “yapıtlarını kıvançla belirtiyor”, (s. 48.) H. Cornelius’un *Felsefeye Giriş*’ini açalım (Almanca baskı, 1903): orada, yazarın Mach ve Avenarius’un izinden yürüme isteğini açıkladığını görüyoruz (s. viii, 32). Tam, hocasından *tanınan bir öğrenci* var karşımızda. Bu öğrenci de, duyumlar-öğelerle işe başlıyor (s. 17, 24), *deneyle* sınırlı kala-

çağını kesin olarak belirtiyor (s. vi), görüşlerini “tutarlı ya da bilgibilimsel” görgücülük olarak niteliyor (s. 335), idealistlerin “tekelciliğini”, idealistlerin olduğu kadar materyalistlerin de “dogmacılığını” olabildiğince kararlı bir biçimde mahkûm ediyor (s. 129), felsefesini, insanın kafasında var olan evrenin kabulü derecesine indirgemek olabilecek (s. 123) bir “yanlış anlamayı” bütün gücüyle uzaklaştırmaya çalışıyor, Avenarius, Schuppe ya da Bazarov’dan daha az becerikli olmamak üzere safça [sayfa 239] gerçekçilikle flört ediyor (s. 125: “Görme algısı ya da başka herhangi bir algı bizim onu bulduğumuz yere, ve sadece bizim onu bulduğumuz yere yerleşmiştir, yani yanlış felsefesinin henüz el atmadığı safça (*naïve*) bilincin onu yerleştirdiği yere”). Hocasından tanınan bu öğrenci sonuç olarak *ölümsüzlüğe* ve *Tanrıya* varıyor. Materyalizm, diye gürüyor profesör kürsüsündeki bu polis çavuşu, ... yani “modern olguların” bu öğrencisi demek istiyoruz, insanı bir otomat yapar. “Onun [materyalizmin -ç.] bizim kararlarımızın özgürlüğüne inancımızla birlikte eylemlerimizin her türlü töresel değerlendirilmesini ve aynı zamanda bizim sorumluluk duygumuzu da yıktığım söylemeye gerek yoktur. Aynı şekilde ölümden sonra da yaşamımızın sürmesi düşüncesine yer yoktur.” (s. 116.) Kitap şöyle sonuçlanıyor: Eğitim (kuşkusuz, ahmaklaşmış gençliğin bu bilim adamı tarafından eğitilmesi) sadece eylem için değil, “her şeyden önce” “saygı telkin etmek (*Ehrfurcht*) için, raslantılara bağlı bir geleneğin geçici değerleri için değil, ama görevin ve güzelliğin yok olmaz değerlerine saygı için, bizdeki ve bizim dışımızdaki tanrısal ilkeye (*dem Göttlichen*) saygı için gereklidir”, (s. 357.)

Bunu, A. Bogdanov’un şu olumlaması ile karşılaştırmamız, Bogdanov’a göre, Mach’ın felsefesinde, bu felsefenin bütün “kendinde-şeyi” yadsıması nedeniyle, Tanrı, özgürlük, irade, ruhun ölümsüzlüğü fikirlerine *kesinlikle hiç bir yer olmaz* (italikler Bogdanov’undur) ve olamaz. (*Duyumların Tahlili*, s. xii.) Oysa Mach, aynı kitapta (s. 293), “Mach felsefesi diye bir şey olmadığını” ifade ediyor ve yalnız içkincileri değil, aynı zamanda, Avenarius’un fikirlerinin derinliğine inebilmiş olarak Cornelius’u salık veriyor! Demek ki, önce Bogdanov “Mach

felsefesini”, inancılığın kanadı altına sığınmakla sınırlı kalma-
yan, ama sonuç olarak inancılığa varan bu eğilimi *kesin olarak
hiç bilmiyor*, ikinci olarak, Bogdanov, felsefe tarihini de *kesin
olarak hiç bilmiyor*, çünkü bu fikirlerin yadsınmasını, bütün
kendinde-şeyin yadsınması ile [sayfa 240] karıştırmak, felsefe tarihi
ile alay etmektir. Bogdanov, tutarlı Hume yandaşlarının bütün
kendinde-şeyi yadsımakla birlikte *tam bu fikirlere yer vermele-
rine* karşı çıkmayacak mıdır? Bogdanov, bütün kendinde-şeyi
yadsıyarak bu fikirlere yer veren öznel idealistlerden sözedildi-
ğini duymadı mı? Bu fikirlere, *bir tek* felsefede, algılanan var-
lıktan başka bir şeyin var olmadığını, evrenin hareket halindeki
madde olduğunu, dış dünyanın, hepimizin tanıdığı fiziksel dün-
yanın tek nesnel gerçeklik olduğunu öğreten bir felsefede, yani
materyalist felsefede “yer bulunamaz”. İşte bunun için, kesin-
likle bunun içindir ki, Mach’ın salık verdiği içkinciler, Mach’ın
öğrencisi Cornelius ve genel olarak bütün çağdaş profesörce
felsefe, materyalizme karşı savaş açmıştır.

Cornelius’un bu patavatsızlığı kendilerine gösterildikten
sonradır ki, mahçularımız Cornelius’u yokumsamaya başla-
dılar. Bu yokumsama bir değer taşıyor elbette. “Kulağı bü-
külmemiş” benzeyen Friedrich Adler, sosyalist bir dergide bu
Cornelius’u salık veriyor (*Der Kampf*, 1908, S, s. 235: “kolaylıkla
okunan ve en iyi övgülere değer bir yapıt”). Mach’ın öğretisi,
böylece, hile ile, açıkça gerici filozofları ve inancılık vaizlerini
işçilerin akıl hocaları arasına sokuyor!

Petzoldt, Cornelius’un yanlışlığının farkına varmak için
uyarılmaya gereksinme göstermedi, ama onun bu yanlışla sa-
vaşma tarzı bir incidir! Dinleyin bakın: “Dünyanın zihinsel bir
tasarım olduğu iddiası [idealistlerin ileri sürdükleri gibi, şaka
değil!], ancak, evren, konuşan ya da konuşanların [düşüncele-
rini ifade edenlerin] zihinsel tasarımıdır demek istendiğinde
bir anlam taşır, yani onun varlığı yalnızca bu kişi ya da kişilerin
düşüncesine bağlıdır: evren, yalnız bu kişi onu düşündüğü öl-
çüde vardır, düşünmediği zaman da yoktur. Biz, tersine, dünya-
yı, şu ya da bu kişinin ya da bir grup kişinin düşüncesine değil
ve hatta daha iyi, daha açık söylemek istersek, düşünce *edimi-
ne* değil, her ne olursa olsun *edimsel* bir düşünceye de değil,

ama genellikle bir [sayfa 241] düşünceye, yalnız mantıksal olan bir düşünceye bağımlı kılıyoruz. İdealist bu iki görüşü karıştırıyor, bunun da sonucu, Cornelius'ta gördüğümüz gibi bilinemezci bir 'yarı-tekbencilik'tir." (*Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, II, s. 317.)

Stolyipin, *cabinets noirs*'in^[70] varlığını yalanladı! Petzoldt idealistleri toz ediyor, ama şaşılır ki, bu ezici idealizm çürütmesi, idealistlere idealistliklerini daha ustaca gizlemeleri için verilmiş bir öğüde benziyor. Dünyanın insanın düşüncesine bağlı olduğunu söylemek, idealist bir yanılgıdır. Dünyanın genel olarak düşünceye bağlı olduğunu söylemek, modern olguculuktur, eleştirel gerçekçiliktir, tek sözcükle, burjuva şarlatanlığıdır! Eğer Cornelius bilinemezci bir yarı-tekbenci ise, Petzoldt da tekbenci bir yarı-bilinemezcidir. Oturup bit kırılıyorsunuz baylar!

Devam edelim. *Bilgi ve Yanılgı*'nın ikinci baskısında Mach şöyle diyor: "Bütün temel noktalarına imzama atabileceğim [Mach'in görüşlerinin] sistematik bir açıklaması, Profesör Dr. Hans Kleinpeter tarafından verilmektedir." (*Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart*, Leipzig 1905.) İki numaralı Hans'ı alalım. Bu profesör, Mach öğretisinin yeminli bir propagandacıdır: Mach'ın anlayışları üzerine Alman ve İngiliz felsefe dergilerinde yaygın bir sürü makalenin yazarıdır, Mach tarafından onaylanan ve önsöz yazılan çevirilerin çevirmenidir, bir sözcükle "usta"nın sağ koludur, işte fikirleri: "... benim bütün deneyim [dış ve iç], benim bütün düşüncem, bütün özelemlerim, bana fiziksel bir süreç biçiminde, benim bilincimin bir parçası olarak verilmişlerdir." (*Op. cit.*, s. 18.) "Bizim fiziksel diye adlandırdığımız şey, fiziksel öğelerden oluşmuştur." (s. 144.) "öznel kanı, nesnel kesinlik (*Gewissheit*) değil, her türlü bilimin ulaşılacak tek ereğidir" (s. 9, itaflıklar şu gözlemi yapan Kleinpeter'indir: "Bu, Kant'ın aşağı yukarı *Pratik Aklın Eleştirisi* yapıtında söylediği şeydir.") "Bizimkinden başka [sayfa 242] bilinçlerin varlığı varsayımı, hiç bir zaman deney tarafından gerçekleşemez, doğrulanamaz." (s. 42.) "Genel olarak, benim dışımda başka Ben'ler olup olmadığını ... bilmiyorum." (s. 43.) § 5'te: "Bilinçte eylem (kendiliğindenlik)", otomat-hayvanda zi-

hinsel tasarımların birbirini izlemesi, salt mekanik bir biçimde gerçekleşir. Bu, düş gördüğümüzde, bizim için de geçerlidir. “Normal durumda bizim bilincimiz özü bakımından farklıdır. Bilincimiz onlarda [otomatlarda] bulunmayan ve belki de en azından otomatlık sözüyle kolayca açıklanamayacak olan bir özelliğe sahiptir: şu bizim *Ben*’imizin kendiliğindenliği denilen şey. Her insan kendi bilinç durumlarını kendinden ayırabilir, onları yönetebilir, onları daha açık bir biçimde öne çıkartabilir ya da arka plana itebilir, onları tahlil edebilir ve onların farklı bölümlerini birbiriyle karşılaştırabilir vb.. Bu bir deneyin [dolaysız] bir olgusudur. Bizim *Ben*’imiz, aslında, bilinç durumlarının tümünden ayırılır ve bu, tüme eşit kılınamaz. Şeker, karbon, hidrojen ve oksijenden oluşur; eğer biz şekerle bir ruh maletseydik, bu ruh da, benzeşimle, hidrojen, oksijen ve karbon parçacıklarının iradeli hareketini yöneltme yetisine sahip olacaktı.” (s. 29-30.)

Ama § 4’ü izleyen bölümün başlığı şöyle: “Bilme edimi bir irade edimidir (*Willenshandlung*)”. “Benim bütün ruhsal izlenimlerimin iki geniş temel grup altında bölünebilirliğine, kesin olarak konmuş bir şey gözüyle bakılmalıdır: zorunlu edimler ve gönüllü edimler. Dış dünyanın bütün izlenimleri birinci gruba aittir.” (s. 47.) “Bir tek ve aynı olgular alanında birçok teori kurulabilir ... bu, fizikçilerce çok iyi bilinen bir olgu olduğu kadar, herhangi bir mutlak bilgi teorisinin öncülleri ile bağdaşmaz bir olgudur da. Bu olgu, bizim düşüncemizin gönüllü niteliğine bağlıdır; bu, irademizin dış koşullara bağlı olmadığı anlamına da gelir.” (s. 50.)

Şimdi, Mach’ın kendisi, Kleinpeter gibi bir kişiyi salık verirken, Mach’ın felsefesinde “serbest iradeye kesinlikle [sayfa 243] hiç bir yer bulunmadığım” iddia edişinde Bogdanov’un ne denli cesur olduğuna varın siz karar verin! Daha önce de gördük ki, Kleinpeter ne kendi idealizmini, ne de Mach’ınkini gizlemeye çalışıyor. 1898-99’da şöyle yazıyordu: “Hertz, bizim anlayışlarımızın niteliği konusunda [Mach’ınkilerle] aynı öznel görüşleri açıklıyor. ... Mach ve Hertz’in idealizm açısından bizim anlayışlarımızın yalnız birkaçının değil, ama *tümünün* ve bu anlayışlar arasındaki ilişkilerin öznel kökenini vurgula-

mak onuru Maclı ve Hertz'e [Kleinpeter'in burada ünlü fizikçi işin içine karıştırmaya hakkı var mıdır, yok mudur, bunu daha ilerde inceleyeceğiz] aitse de, görgücülük açısından, düşünceden tümüyle bağımsız bir karar yeri olarak yalnızca deneyin, anlayışımızın doğruluğu sorununu çözebileceğini kabul ettiklerinden ötürü daha az onura sahip değillerdir.” {*Archiv für systematische Philosophie*, c. V, 1898-1899, s. 169-170). Kleinpeter, 1900'de, Kant ve Berkeley'i Mach'tan ayıran her şeye karşın şöyle yazıyordu: “Kant ve Berkeley ... herhalde, doğa bilimlerinde egemen olan ve Mach'ın saldırılarının başlıca hedefi olan metafizik görgücülükten [yani materyalizmden! Herr profesör, şeytanı adıyla çağırırmaktan sakınıyor!] daha çok Mach'a yakındılar.” (*Op. cit.*, c. VI, s. 87). 1903'te de şöyle yazıyordu: “Berkeley'in ve Mach'ın hareket noktaları çürütülemez.” “Mach, Kant'ın yapıtını taçlandırır.” (*Kant studien*, c. VIII, 1903, s. 314, 274.) Mach, *Duyumların Tahlili*'nin Rusça çevirisine yazdığı önsözde, “aynı yolu izlemese bile en azından ona çok yakın bir yol izleyen” T. Ziehen'i de anıyor. Profesör T. Ziehen'in *Psikofizyolojik Bilgi Teorisi (Psychophysiologische Erkenntnistheorie* Jena 1898) kitabını açalım. Burada, yazarın, daha kitabın başından Mach, Avenarius, Schuppe ve ötekilerinin hepsine başvurduğunu görüyoruz. Öğretmeninden tanınan bir başka öğrenci daha. Ziehen'in “en son” teorisi şudur: “gerçek nesnelere duyumlarımızı uyardığı”na inanma yetisinde olanlar yalnızca “ayaktakımı”dır (s. 3), ve “bilgi teorisinin [\[sayfa 244\]](#) giriş kapısı üzerinde Berkeley'in şu sözlerinden başka bir yazıt bulunamaz: ‘Dış nesnelere kendi kendilerinde değil, ama bizim zihnimizde vardır!’ “ (s. 5). “Bize verilmiş olan duyumlar ve tasarımlardır. Birinciler de, ikinciler de ruhsaldırlar. Ruhsal olmayan sözcüğü, anlamdan yoksun bir sözcüktür.” (s. 100.) Doğanın yasaları maddi cisimler arasındaki ilişkiler değil, “indirgenmiş duyumlar arasındaki” ilişkilerdir (s. 104: bu “yeni” kavram –“indirgenmiş duyumlar”– Ziehen'in berkeleyciliğinin bütün özgünlüğünü meydana getirir!).

Petzoldt, daha 1904'te *Giriş*'inin II. cildinde (s. 298-301), Ziehen'i idealist olarak reddetmişti. 1906'da Petzoldt zaten listesinde Cornelius, Kleinpeter, Ziehen ve Verworn'u *idealistler ya*

da psikomonistler listesine sokmuştu; (*Das Weltproblem von positivischen Standpunkte aus*, s. 137, dipnot.) Bütün bu sayın profesörlerin “Mach ve Avenarius’un görüşlerini” yorumlamalarında gördüğünüz gibi bir “yanlış anlaşılma” vardır. (*İbid.*,.)

Zavallı Mach ve Avenarius! Yalnız düşmanları tarafından yöneltilen idealizm ve “hatta” (Bogdanov’un ifade ettiği gibi) tekbencilik iftirasıyla karşı karşıya kalmadılar, aynı zamanda, öz dostları, öğretilileri ve izleyicileri uzman profesörler de, öğretmenlerini idealist anlamda yanlış anladılar. Eğer ampiryokritisizin, idealizm doğrultusunda geliyorsa, bu, hiç de onun Berkeley’den alınma karmakarışık postulatlarının yanlışlığını tanıtlamaz. Tanrı bizi korusun böyle bir sonuçtan! Burada yalnız Nozdrev-Petzoldt^[71] beğenisinde önemsiz bir “yanlış anlaşılma” vardır, başka bir şey değil.

Ama burada en komik olanı, belki de bu masumluk ve saflık bekçisi Petzoldt’un ilkin, Mach ve Avenarius’u bir “mantıksal önsçi” ile “tamamlamış” olması, sonra da, onları inancılığın kılavuzluğunda W. Schuppe ile birleştirmesidir.

Eğer Petzoldt, Mach’ın İngiliz yandaşlarını tanımış olsaydı, (bir “yanlış anlaşılma” yüzünden) idealizmin içine düşmüş mahçular listesini önemli ölçüde genişletmek zorunda [[sayfa 245](#)] kalırdı. Daha önce Mach’ın çok övdüğü tutarlı bir idealist olarak Karl Pearson’ın adını anmıştık. Pearson hakkındaki fikirlerini aynı biçimde açıklayan iki “iftiracı”nın değerlendirmelerini de aktaralım. “Profesör K. Pearson’ın öğretisi, Berkeley’in gerçekten büyük öğretilerinin bir yankısıdır ancak.” (Howard V. Knox, *Mind*, c. VI, 1897, s. 205.) “Bay Pearson, hiç kuşku edilmesin, sözcüğün en katıksız anlamıyla bir idealisttir.” (Georges Rodier, *Revue Philosophique*^[72]1888, II, c. 26, s. 200.) Mach’ın kendi felsefesine çok “yakın” gördüğü (*Duyumların Tahlili*, s. 8), İngiliz idealisti William Clifford, Mach’ın bir öğretilisinden çok, bir öğretmeni olarak kabul edilmelidir, çünkü Clifford’un felsefi yapıtları geçen yüzyılın yetmişlerinde yayınlandı. Burada, “yanlış anlaşılma” Mach tarafından yaratılmıştır, Mach 1901’de Clifford’un öğretisindeki idealizmi “farkedememiş”tir; bu öğretiye göre, evren “zihinsel bir tözdür” (*mindsluff*), “toplumsal bir nesnedir”, “en yüksek düzeyde örgütlenmiş bir deneydir”,

vb.¹³ Alman mahçularının şarlatanlıklarının niteliğini ortaya koymak için, Kleinpeter'in 1905'te bu idealisti "modern bilimin bilgibilimi"nin kurucusu mertebesine yükselttiğini belirtmek yeter!

Mach, *Duyumların Tahlili*'nin 284. sayfasında (budizmin ve Mach öğretisinin) "soyundan" Amerikan filozofu P. Carus'un sözünü ediyor. Carus, kendisini, Mach'ın "hayranı ve kişisel dostu" diye tanıtıyor; Carus, Chicago'da *The Monist*^[73] adında felsefi bir dergi ve *The Open Court*^[74] adında din propaganda-sına ayrılmış küçük bir gazete çıkarıyor. "Bilim, bir tanrısal vahiydir" diyor bu popüler küçük gazetenin yazarları, ve bunlar, bilimin kilisede "dinde doğru ve iyi ne varsa" onları alıkoyacak bir düzeltme yapılabileceği konusundaki düşüncelerini açıklıyorlar. Mach, *Monist*'in düzenli bir [sayfa 246] yazardır ve orada en son yapıtlarından bölümler yayınlamaktadır. Carus, Mach'ı "birazcık" Kant'vari düzeltiyor ve Mach'ın "bir idealist ya da daha iyisi bir öznelci" olduğunu söylüyor. Carus, aynı zamanda, aralarındaki İkincil ayrılıklara karşın, "Mach ve ben, aynı biçimde düşünüyoruz" demektedir.¹⁴ Bizim birçiliğimiz, diyor Carus, "ne materyalist, ne tinselci, ne de bilinemezcidir; yalnızca ve yalnızca tutarlı olmak demektir ... deneyi temel olarak alır ve onu, deneyin ilişkilerinin sistematik biçimlerinde yöntem olarak kullanır" (A. Bogdanov'un Ampiryomonizra'i, bu noktada, açıkça aşırılmıştır!) Carus'un sloganı şudur: "Bilinemezlik değil, pozitif bilim; gizemcilik değil, aydınlık düşünce; doğaüstüçülük değil, materyalizm değil, birci dünya anlayışı; dogma değil, din; öğreti olarak değil, ama ruhsal durum olarak iman (*not creed, but faith*)." Carus, bu sloganlara uygun olarak harfi harfine İncil'i yadsıyan ama "bütün gerçeğin tanrısal olduğu ve Tanrının kendini tarihte olduğu gibi bilimde de ortaya koyduğu" konusunda direnen bir "yeni tanrıbilim", bir "bi-

¹³ William Kingdon Clifford, *Lectures and Essays*, 3. baskı. London 1901. c. II. s. 55. 69: "Bu konuda Berkeley ile tam bir fikir birliği içerisindeyim, Bay Spencer ile değil." (s. 58,) "Öyleyse, nesne benim bilincim içerisinde bir değişim demelidir ve başka bir şey değil." (s. 52.)

¹⁴ *The Monist*, c. XVI. Temmuz 1906; P. Cares. "Professor Mach's Philosophy". s. 220. 115, 333. Bu makale aynı dergide yayınlanan Kleinpeter'in bir makalesine yanıtıdır.

linsel tanrıbilim” ya da *theonomie*¹⁵ öğütlemektedir.¹⁶ Şunu da eklemek gerekir ki, Kleinpeter, daha önce değinilen modern bilimin bilgi teorisi kitabında, Carus’u, Ostwald, Avenarius ve içkincilerle birlikte salık verir (s. 151-152). Haeckel bircilerin birliği üzerine tezlerini yayınladığı zaman, Carus, ona şiddetle karşı çıktı: her şeyden önce Haeckel, “bilimsel felsefe ile tamamıyla bağdaşabilir olan” önselciliği reddetmekle yanılıyor; ikincisi, Carus, Haeckel’in “serbest irade olanağım dıştalayan” belirlenimci öğretisine karşı çıkıyor; üçüncü olarak, Haeckel, “kiliselerin gelenekçi tutuculuğuna karşı, doğalcının tekyanlı görüşünü vurgulamakla” yanılmaktadır. [sayfa 247] “Böylece, Haeckel, mevcut kiliselerin dogmalarının yeni ve daha doğru bir yoruma yönelik daha yüksek bir gelişme göstermelerine seviyeceği yerde, onların bir düşmanı olarak görünüyor. ...” (*İbid.*, c. XVI, 1906, s. 122.) Carus’un kendisi de kabul etmektedir ki, “dinin tümünü hurafe olarak suçlamakta onların korosuna katılmadığım için beni suçlayan birçok serbest-düşünceli kişilere gerici olarak görünmekteyim.” (s. 335.)

Halkı din afyonu ile uyutma işine girişen Amerikalı edebiyat düzenbazları çetesinin bir elebaşısı ile karşı karşıya bulunduğumuz apaçık ortada. Önemsiz bir “yanlış anlaşılma” sonucunu, Mach ve Kleinpeter, açıkça bu çeteye katılmışlardır.

5. A. BOGDANOV’UN “AMPİRYOMONİZM”İ

“Ben şahsen, diye yazıyor Bogdanov kendi hakkında, bugüne dek yazında bir tek ampiryomonist tanırım, bu da Bogdanov’dur; ama buna karşılık onu çok iyi tanıyorum ve onun görüşlerinin, doğanın zihne karşı üstünlüğünün değişmez kutsal temel formülünün gereklerine tamamıyla uyduklarına güvence verebilirim. O, var olan her şeyde kesintisiz bir gelişme zinciri görür, bu zincirin aşağı halkaları öğelerin karmakarışıklığı içinde yiterken, bizim tanıdığımız üst halkaları, *insanların deneyini* [italikler Bagdanov’undur], yani ruhsal deneyi

¹⁵ Tanrı tarafından yönetilme durumu. -ç.

¹⁶ *İbid.*, o. XIII, s. 21 vd., Carus’un “Theology as a Science” adlı makalesi.

ve –daha da yüksek olan– meydana getirdiği bilinçle birlikte kabaca zihin denilen şeye uygun düşen fiziksel deneyi temsil ederler.” (*Ampiryomonizm*, III, s. xii.)

Bogdanov’un, burada, “kutsal temel” formül diye alay ettiği şey, Bogdanov’un adını anmaktan’diplomatikçe kaçındığı Engels’in ünlü önermesidir! Ama onun Engels’le bir anlaşmazlığı yoktur, asla!

Bogdanov’un ünlü “ampiryomonizm”inin ve “yerine koyma”sının kendi özetini daha dikkatlice inceleyelim. Fiziksel [sayfa 248] dünyaya, burada, insan *deneyi* deniyor; fiziksel deney, gelişme zincirinde,” ruhsal deneyden “daha yükseğe” yerleştirilmiştir. Bas bas bağırarak bir saçmalık! Her idealist felsefeye özgü saçmalık türünün ta kendisi. Bogdanov’un bu “sistemi” materyalizm olarak adlandırması, olsa olsa maskaralıktır. Bana göre de, diyor, doğa birincil öge, zihin ikincildir. Eğer Engels’in tanımlaması böyle yorumlanacak olursa, o zaman Hegel de materyalisttir, çünkü Hegel’de de (mutlak fikir denilen) fiziksel deney önce gelir, sonra “daha yüksekte” yer alan fiziksel dünya, doğa, ondan sonrada doğa yoluyla mutlak fikri kavrayan insan bilinci. Hiç bir idealist, bu anlamda doğanın önceliğini yadsımayacaktır, çünkü aslında doğa, bilginin hareket noktası olarak *doğrudan doğruya* alınmadığına göre, bu, gerçek bir öncelik değildir. Gerçekte, doğaya uzun bir geçişin sonucu olarak “ruhsal olanın” *soyutlanması yoluyla* varılır. Bu soyutlamalara, mutlak fikir, evrensel *Ben*, dünya iradesi, vb., vb. adı verilmesi bizim için önemli değildir. Böylece idealizmin çeşitleri ayırılmaz, ve bunların sayısı sonsuzdur. İdealizmin özü, ruhsal olanı çıkış noktası olarak almaktır; dış doğa bundan çıkartılır, *ve ancak* bundan sonra sıradan insan bilinci doğadan çıkartılır. Böylece birincil “ruhsal olan” her zaman için sulandırılmış bir tanrıbilimi gizleyen bir *cansız soyutlama* olarak ortaya çıkar. Herkes, örneğin, insan *fikrinin* ne olduğunu bilir, ama insansız ya da insandan önce fikir, soyut bir fikir, mutlak fikir, idealist Hegel’in tanrıbilimsel bir buluşudur. Herkes insan duyumunun ne olduğunu bilir, ama insansız ya da insandan önce gelen duyum bir saçmalık, cansız bir soyutlamadır bir idealist hilesidir. Ve işte tam bu idealist hileye başvuruyor Bog-

danov şu aşağıdaki sıralamayı hazırlarken:

1° “Öğeler” karmakarışıklığı (daha önce biliyoruz ki, bu “öğeler” sözcüğü duyumlardan başka hiç bir insanca kavramı içermez).

2° İnsanların ruhsal deneyi. [sayfa 249]

3° İnsanların fiziksel deneyi.

4° “Bu deneyin doğurduğu bilinç”.

İnsan olmaksızın, (insan) duyumları yoktur. Öyleyse bu sıralamanın birinci basamağı, cansız bir idealist soyutlamadır. Doğrusu, burada, bizim için sözkonusu olan herkesçe bilinen algılanmış insan duyumları değil, kurgusal duyumlar, *kimsenin olmayan* duyumlar, *genel olarak* duyumlar, tanrısal duyumlardır – tıpkı sıradan insan düşüncesinin, insandan ve insan beyninden ayrı tutulduğunda Hegel’de tanrısal olması gibi.

Öyleyse bu birinci basamağı geç!

İkincisini de geç, çünkü, hiç bir insan, ne de doğa bilimleri, fizikselden *önce gelen bir ruhsalı* tanımaz (ve Bogdanov İkinci basamağı üçüncünün *önüne* kor). Fiziksel dünya, organik maddenin üstün biçimlerinin üst ürünleri olarak, ruhsal dünya ortaya çıkmadan önce var oldu. Şu halde, Bogdanov’un ikinci basamağı da, cansız bir soyutlamadır, beynsiz düşüncedir, insandan ayrılmış insan aklıdır.

Ancak bu ilk iki basamağı attıktan sonra ve ancak o zaman, doğa bilimine ve materyalizme gerçekten uygun düşen bir dünya görünümü elde edebiliriz. Şöyle ki: 1° fiziksel dünya, insan zihninden *bağımsız olarak* vardır ve insandan çok *önce*, ve bütün “insan deneyi”nden çok *önce* var olmuştur; 2° ruhsal olan, zihin vb., maddenin (yani fizikselin) en üst ürünüdür, insan beyni denen şu özellikle karmaşık madde parçasının bir işlevidir.

“Yerine koyma alanı, diye yazıyor Bogdanov, fiziksel görüngüler alanıyla çakışır; ruhsal görüngüler yerine ise, bir şey koymamız gerekmez, çünkü bunlar, dolaysız karmaşalardır.” (s. xxxix.)

İşte tastamam idealizm, çünkü ruhsal, yani bilinç, fikir, duyum vb. *doğrudan* olarak alınmıştır, oysa fiziksel olan ondan çıkartılmıştır, onun yerine konmuştur. Dünya, *Ben* tarafından

yaratılmış *Ben-olmayandır*, diyordu Fichte. Dünya [sayfa 250] mutlak fikirdir, diyordu Hegel. Dünya iradedir, diyor Schopenhauer. Dünya, kavram ve düşüncedir, diyor içkinci Rehmke. Varlık bilinçtir, diyor içkinci Sehuppe. Fiziksel olan, ruhsal olanın bir ikamesidir,^{17*} diyor Bogdanov. Bütün bu laf paravanalarının altında hep aynı idealist özü görmemek için kör olmak gerekir.

“Kendimize şu soruyu soralım, diye yazıyor Bogdanov *Ampiryomonizm*’in birinci kitabında (s. 128-129), bir ‘canlı varlık’, örneğin ‘insan’ nedir?” Ve şöyle yanıtıyor: “‘*İnsan*’, ilkin ‘dolaysız duyular’ın belirli bir karmaşasıdır. [Bu “ilkin”e mim koyun!] *Ardından* deneyin daha ileri gelişmesinde, ‘insan’ hem kendisi için ve hem de başkaları için diğer fiziksel cisimler arasında bir fiziksel cisim haline gelir.”

Bu baştanbaşa bir saçmalıklar “karmaşası”dır, ve yalnızca ruhun ölümsüzlüğü ya da Tanrı fikri vb. sonucunu çıkarılabilmek için yarar. İnsan ilkin bir dolaysız duyular karmaşasıdır, sonra, daha ileriki gelişme içinde, fiziksel bir cisim haline gelir! Demek ki, fiziksel cismi *olmayan*, her türlü fiziksel cisimden *önce gelen* “dolaysız duyular” vardır! Ne yazık ki, bu görkemli felsefe henüz seminerlerimizde kabul görmedi; yoksa, bu seminerlerde onun gerçek değeri anlaşılırdı.

“... Fiziksel doğanın bizzat kendisinin dolaysız nitelikte karmaşaların bir artma [italikler Bogdanov’undur] olduğunu (ruhsal düzenlemeler de bu dolaysız karmaşalara aittirler), yani doğanın, bu karmaşaların, benzer ama daha karmaşık türde (canlı varlıkların toplumsal olarak örgenlenmiş deneyinde) başka karmaşalardaki bir yansıması olduğunu kabul etmiştik.” (s. 146.)

Fiziksel doğanın bizzat kendisinin bir ürün olduğunu öğreten bir felsefe katıksız bir klerikalizm felsefesidir. Onun bu [sayfa 251] niteliği, Bogdanov’un her türlü dini şiddetle reddetmesi olgusuyla hiç bir şekilde değişmez. Dühring de bir tanrıtanımadı; kendi “sosyalistimsi” düzeninde dinin yasaklanmasını bile öneriyordu. Ne var ki, Engels, Dühring’in “sistemi”nin din

¹⁷ *Substitution* sözcüğünün karşılığı olarak “yerine koyma”, bunun uygun düşüdüğü yerlerde de zorunlu olarak “ikame” sözcüğü kullanılmıştır, -ç.

olmaksızın iki yakasının bir araya gelmeyeceğine işaret ettiğinde tamamen haklıydı.^[75] Aynı şey Bogdanov için de doğrudur, yalnız şu temel farkla ki, aktarılan pasaj, onda beklenmedik bir tutarsızlık değil, ama onun “ampiryomonizmi”nin ve bütün “ikamesi”nin asıl özüydü. Eğer doğa bir ürün ise, kendiliğinden anlaşılır ki, o ancak kendisinden daha büyük, daha zengin, daha geniş, daha güçlü bir kaynaktan, var olan bir kaynaktan türeyebilir, çünkü doğayı “yaratmak” için ondan bağımsız olarak var olmak gerekir. O halde doğanın *dışında* bir şey vardır, ve üstelik o şey doğayı *yaratır*. Açıkçası, buna Tanrı denir, idealist filozoflar, hep, bu terimin anlamını değiştirmeye ve onu daha soyut, daha puslu bir hale getirmeye ve aynı zamanda (akla daha yatkın kılmak için) onu, hiç bir kanıt gerektirmeyen dolaysız bir veri olarak, “dolaysız bir karmaşa” olarak “ruhsal” a yaklaştırmaya çalışırlar. Mutfak fikir, evrensel ruh, dünya iradesi, fizikselin yerine ruhsalın “*genel ikamesi*”, bir ve aynı fikrin farklı formülasyonlarıdır. Her insan, fikri, akli, iradeyi, ruhsalı, normal olarak işleyen insan beyninin bir işlevi olarak bilir ve bilim de bunları böyle inceler. Bu işlevi, belirli bir yolda örgenlenmiş maddeden ayırmak ve onu evrensel bir işlev, genel bir soyutlama haline getirmek, bu soyutlamayı bütün fiziksel doğanın “yerine koymak”, işte felsefi idealizmin zırvası budur ve bu, aynı zamanda, doğa bilimleriyle alay etmektir.

Materyalizm diyor ki, “canlı varlıkların toplumsal olarak örgenlenmiş deneyi”, fiziksel doğanın bir ürünüdür, ve ne toplumun, ne örgenlenmenin, ne deneyin, ne de canlı varlıkların bulunmadıkları ya da bulunamayacakları bir çağda başlayan fiziksel doğanın uzun gelişiminin bir sonucudur. İdealizm, [\[sayfa 252\]](#) fiziksel doğa, canlı varlıkların bu deneyinin bir ürünüdür, diyor ve bunu derken de doğayı tanrısalığa yükseltiyor (ya da doğayı tanrısalığa bağlı kılıyor). Çünkü Tanrı, kuşkusuz, canlı varlıkların toplumsal olarak örgenlenmiş deneyinin bir ürünüdür, Bogdanov’un felsefesine ne yandan bakarsanız bakın, onda gerici anlam karışıklığından başka bir şey bulamazsınız.

Bogdanov’a öyle geliyor ki, deneyin toplumsal örgen-

lenmesinden sözetmek, “bilgibilimsel sosyalizm” gösterisidir. (m. kitap, s. xxxiv.) Baştan başa saçmalık. Eğer sosyalizme bu gözle bakılacak olursa, cizvitler, “bilgibilimsel” “sosyalizm”in en ateşli yandaşlarıdır, çünkü onların bilgi-bilimlerinin çıkış noktası da “toplumsal olarak örgenlenmiş deney” olarak tanımlıdır. Katoliklik, elbette ki, toplumsal olarak örgenlenmiş bir deneydir, ama (Bogdanov’un yadsıdığı, bilimin yansıttığı) nesnel gerçeği yansıtacağı yerde, yığınların bilisizliğinin belirli toplumsal sınıflarca sömürülmesini yansıtmaktadır.

Ama cizvitlerden sözetmek niye! Bogdanov’un “bilgibilimsel sosyalizm”ini bütünüyle, Mach’ın onca sevdiği içkincilerde buluruz. Leclair, doğayı bireyin değil, “insanlığın” bilinci sayıyor. (Der *Realismus*, vb., s. 55.) Burjuva filozofları bu Fichte’vari bilgibilimsel sosyalizmden istediğiniz kadarın sunacaklardır size. Schuppe de, *das generisehe, das gattungsmassige Moment des Betousstseins’i* vurguluyor (*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, c. XVII, s. 379-380), yani bilincin genel cinse ait etkenini vurguluyor. Bireysel bilincin yerine insanlığın bilincini koymakla, ya da bir tek insanın deneyi yerine toplumsal olarak örgenlenmiş deneyi koymakla, felsefi idealizmin yok olacağını düşünmek, tıpkı, bir kapitalistin yerini bir anonim ortaklık aldığı zaman kapitalizmin ortadan kalkacağını sanmak gibidir.

Bizim Rus mahçuları, Yuşkeviç ve Valentinov, materyalist Rahmetov’dan sonra (Rahmetov’a kabaca küfür etmekte [sayfa 253] kusur da etmeden), Bogdanov’un bir idealist olduğunu yinelediler. Ama bu idealizmin nereden ileri geldiğini düşünme yeteneğinden yoksundular. Eğer onlara inanmak gerekirse, Bogdanov, özel, bireysel, beklenmedik bir görüngüdür. Bu doğru değil. Bogdanov, “özgün” bir sistem türetmiş olduğunu sanabilir, ama kişinin bu görüşün yanlışlığını görebilmesi için, bunu, Mach’ın yukarıda adı geçen öğretilileriyle karşılaştırması yeter. Bogdanov ile Cornelius arasındaki fark, Cornelius ile Carus arasındaki farktan çok daha azdır. Bogdanov ile Carus arasındaki fark, (kuşkusuz bunların felsefe sistemleri açısından, yoksa çıkarılan gerici sonuçların bilinç derecesi açısından değil) Carus ile Ziehen arasındaki farktan çok daha azdır vb..

Bogdanov, mançılığın idealizme dönüşmesini tanıttayan “toplumsal olarak örgenlenmiş deney”in görüntülerinden biridir. Bogdanov (burada yalnız filozof olarak Bogdanov’un sözkonusu olduğunu *kesinlikle* belirtelim), eğer öğretmeni Mach’ın öğretileri, berkeleyciliğin ... “öğeleri”ni içermeseydi, var olamazdı. Ve ben, Bogdanov için, *Ampiryomonizm* adlı kitabını, örneğin Almancaya çevrilip, Leclair ve Schubert-Soldern, Cornelius ve Kleinpeter, Carus ve Pillon’ların (bu sonuncusu Renouvier’in Fransız işbirlikçisi ve öğretilisidir) eleştirisine sunmaktan “daha korkunç bir ceza” düşünemiyorum. Düpedüz silah arkadaşı, ve zaman zaman da, “ikame” konusunda Mach’ın doğrudan izleyicileri olan bu kişilerin yapacakları komplimanlar, usamlamalarından daha dokunaklı olurdu.

Ancak Bogdanov’un felsefesine durağan ve tamamlanmış bir sistem gözüyle bakmak pek doğru değildir. 1899’dan 1908’e kadar geçen dokuz yıl içerisinde, Bogdanov, felsefi yalpalamalarında dört evreden geçmiştir. Başlangıçta “bilimsel” materyalist (başka bir deyişle, doğa biliminin ruhuna yarı-bilinçsizce ve içgüdüsel bir biçimde bağlı) idi. Onun, *Doğanın Tarihi Anlayışının Temel Öğeleri* bu evrenin açık izlerini taşır. İkinci evre, Ostwald’ın 1895-1900 modasına uygun [sayfa 254] “energetik”; zaman zaman ta idealizme kadar yuvarlanan bir bilinemezlik aşaması oldu. Bogdanov, Ostwald’dan (Ostwald’ın *Doğal Felsefe Derleri* yapıtının baş sayfasında şunlar yazılıdır: “E. Mach’ın adına”) Mach’a geçti, yani Mach’ın tüm felsefesi kadar tutarsız ve bulanık olan bir öznel idealizmin temel öncüllerini aldı. Dördüncü evre: Mach öğretisinin bazı çelişkilerinden kurtulma ve bir nesnel idealizm benzeri yaratma girişimi. “Genel ikame teorisi”, Bogdanov’un, hareket noktasından başlayarak hemen hemen 180 derecelik bir yay çizdiğini göstermektedir. Onun felsefesinin bu evresi, diyalektik materyalizme önceki evrelerden daha mı uzaktır, yoksa daha mı yakın? Eğer Bogdanov yerinde sayıyorsa, kendiliğinden anlaşılır ki, materyalizmden uzaklaşmıştır. Eğer dokuz yıl boyunca çizmiş olduğu eğriyi izlemekte direniyorsa, materyalizme yaklaşmış demektir: gene dönüp materyalizme gelmek için *yalnızca* bir adımlık yoiu kalmıştır. Bir başka deyişle: onun, evrensel olarak evren-

sel ikamesini kaldırıp atmaktan başka yapacak bir şeyi yoktur, çünkü bu evrensel ikame, ikircil idealizmin bütün günahlarını, tutarlı öznel idealizmin bütün zaaflarını arapsaçı haline getirir, tıpkı (*si licet parva componere magnis!* – eğer küçüğü büyük ile karşılaştırmak yerinde olursa) Hegel'in “mutlak fikir”i, kantçı idealizmin bütün çelişkilerini ve fihteciliğin bütün zaaflarını bir araya toplaması gibi. Feuerbach materyalizme geri dönmek için *ancak* tek bir ciddi adım atmamak zorunda kalmıştı. Bir başka deyişle mutlak fikri, bu Hegel biçimi “ruhsalı”, fiziksel doğanın “ikame”sini evrensel olarak kesenkes ayıklayıp atmak. Feuerbach, felsefi idealizmin arapsaçım kesip attı, yani hiç bir “ikamesi” olmayan doğayı temel aldı.

Mahçı idealizmin arapsaçının uzun süre daha büyümesini sürdürüp sürdürmeyeceğini göreceğiz bakalım. [sayfa 255]

6. “SİMGELER TEORİSİ” (YA DA HİYEROGLİFLER TEORİSİ) VE HELMHOLTZ’UN ELEŞTİRİSİ

İdealistler, ampiryokritisizmin omuzdaşları ve sürdürücüleri hakkında söylemiş olduklarımızı tamamlamak için, bizim yazınımızda geçen bazı felsefe savlarının mahçı eleştirisinin niteliği üzerinde durmak yerinde olacaktır. Örneğin marksist geçinen bizim mahçularımız, öznel bir coşkuyla Plehanov’un “hiyerogüfler”ine sarılıyorlar, yani insanın duyularının, fikirlerinin, gerçek şeylerin ve doğal süreçlerin bir kopyası, onların bir imgesi olmadığı, ama saymaca imler, işaretler, simgeler, hiyeroglifler vb. oldukları teorisinin üzerine atılıyorlar.^[76] Bazarov bu hiyeroglifli materyalizmle alay ediyor ve şunu da söylemek gerekir ki, eğer o, bu materyalizmi, hiyeroglifli olmayan bir *materyalizm* adına reddetseydi *haklı olurdu*. Ama Bazarov, burada, bir kez daha, bir hokkabazbğa başvuruyor ve materyalizmi yadsıyışını el altından “hiyeroglifçiliğin” bir eleştirisi olarak sokuşturuyor. Engels, simgelerden, hiyerogliflerden değil, şeylerin kopyalarından, fotoğraflarından, imgelerinden ve yansılardan sözeder. Bazarov, Plehanov’un Engels’in materyalist formülünden uzaklaşmakla ne kadar yanıldığını göstereceğine, Plehanov’un yanılığını araç olarak kullanarak, Engels’in

ifade ettiği gerçeği okurun gözünden saklıyor.

Aynı zamanda hem Plehanov'un yanılgısını, hem de Bazarov'un kafa karışıklığını açıklamak için "simgeler (hiyeroglif sözcüğünün yerine simge sözcüğünü koymak hiç birşeyi değiştirmez) teorisF'nin İleri gelen bir temsilcisi olan Helmholtz'u alalım ve görelim bakalım bu yazar materyalistler tarafından ve mahçularla bağlaşıklık olan idealistler tarafından hangi eleştirilere uğramıştır.

Doğal bilimlerinde yetkisi çok büyük olan Helmholtz. felsefede, doğalcıların büyük çoğunluğu gibi ve onlar kadar tutarsız oldu. Kantçılığa eğilim gösterdi, ama kantçılığın [sayfa 256] bilgiliminde bu görüş açısına da tutarlı bir biçimde katılmadı. işte, örneğin, onun *Fizyolojik Optik*'inde düşüncelerle nesnel arasındaki uyum konusunda bazı bölümler: "... duyumları yalnız dış dünya ilişkilerinin *simgeleri* olarak belirttim, onların temsil ettikleri şeylerin herhangi bir benzerlik ya da eşdeğerlik taşıdıklarını yadsıdım." (Fransızca çevirisinde, s. 579; Almanca aslında, s. 442.) Bu, bir bilinemezciliktir, ama biraz aşağıda aynı sayfada şunu okuyoruz: "Bizim kavramlarımız ve tasarımlarımız, algıladığımız ve kavradığımız nesneların bizim sinir sistemimiz ve bilincimiz üzerinde meydana getirdikleri etkilerdir." Bu da materyalizmdir. Helmholtz'un mutlak gerçek ile görelilik arasındaki ilişkiler hakkında kesin, berrak bir fikri yoktur, daha ileriki uslamaları da bunu belgeler, örneğin biraz daha aşağıda şöyle diyor: "Şu halde, pratik gerçekten başka, bir de bizim tasarımlarımızın gerçeğinden sözetmenin kesinlikle hiç bir anlamı olmadığına inanıyorum. Bizim şeylerden oluşturduğumuz fikirler, hareketlerimizi ve eylemlerimizi düzenlemek için kullanmayı öğrendiğimiz nesneların simgeleri, doğal işaretleri *olabilirler ancak*. Biz, bu simgelerin anlamlarını doğru olarak çözmeyi öğrendik mi, bunların yardımıyla eylemlerimizi istenen sonucu meydana getirecek biçimde yöneltebilecek durumda oluruz. ..."

Bu doğru değil: Helmholtz burada öznelcilığe, nesnel gerçeğin ve nesnel doğrunun yadsınmasına kayıyor. Ve paragrafını şu sözlerle bitirirken apaçık bir yanılgıya vanyor: "Fikir ve o fikrin temsil ettiği nesne birbirlerinden ayrı iki dünyaya

aittirler. ...” Yalnız kantçılar fikri gerçeklikten, bilinci maddeden böyle ayırırlar. Bununla birlikte biraz daha ileride şunları okuyoruz: “Dış nesnelerin özelliklerine gelince, bizim bu dış nesnelere maledebileceğimiz bütün özellikle in yalnız bu nesnelerin bizim duyumlarımız üzerindeki ya da doğanın başka nesnelere üzerindeki etkilerini belirttiklerini görmek için biracık kafa işletmek yeter.” (Fransızca çevirisinin 581, [sayfa 257] Almanca aslında 444. sayfa, ben Fransızcadan çeviriyorum.) Helmholtz, burada, bir kez daha materyalizme dönüyor. Helmholtz, kimi kez düşüncenin önsel yasalarını kabul eden; kimi kez zamanın ve uzayın “aşkın gerçekliği”ne (yani bunların materyalist anlayışına) eğilim gösteren; kimi kez, insanların duyumlarını duyu organlarımız üzerinde etki yapan dış nesnelere çıkartan, kimi kez duyumların yalnız simgeler olduklarını, yani belirttikleri şeylerin “bütünü farklı” dünyalarından ayrılmış keyfi işaretler olduklarını söyleyen tutarsız bir Rantçıydı. (Bkz: Victor Heyfelder, *Über den Begriff der Erfahrung bei Helmholtz*, Berlin 1897.)

1878 yılında yaptığı, “algıda olgular” üzerine konuşmasında (Leclair, bu konuşma için “gerçekçiler kampında kayda değer bir olay” diyor) Helmholtz görüşlerini şöyle açıklamıştı: “Duyumlarımız, gerçekten de dış nedenlerin bizim duyu organlarımızda meydana getirdikleri etkilerdir, etkilerin kendilerini ortaya koyuş tarzları, kuşkusuz bu etkiye uğrayan aygıtın niteliğine bağlıdır. Duyumlarımızın niteliği, bize, bu duyumları üreten dış eylemin özellikleri konusunda bilgi verdiği ölçüde, duyum onun *imgesi* değil, *işareti* (*Zcichen*) olarak kabul edilebilir. Çünkü imgeden, imgelediği nesneye benzemesi istenir. ... Ama bir işaretin işaret ettiği şeye benzemesine gerek yoktur...” (*Vorträge und Reden*, 1884, c. II, s. 226.) Duyumlar, eğer şeylerin imgeleri değil de, yalnızca bu şeylerle “hiç bir benzerlikleri” olmayan birer işaret, birer simge iseler, o zaman Helmholtz’un ilk materyalist öncülü tehlikeye düşer; dış nesnelerin varlığı kuşku konusu olur; çünkü işaretler ya da simgeler, büyük bir olasılıkla sanal nesnelere gösterebilirler ve *böylesine* işaret ve simge örnekleri kimseye yabancı değildir. Helmholtz, Kant’ı izleyerek, “görüngü” ve “kendinde-şey” arasında mutlak sınıra

benzer bir şey çizmeyi dener. Helmholtz, dosdoğru, duru ve açık materyalizme karşı aşılmaz bir peşin yargı taşır. Ama gene de kendisi [sayfa 258] biraz ileride şöyle diyor: “Aşırılığa kadar götürülmüş, yaşamı yalnız bir düş olarak görmek isteyecek bir öznel idealist sistemin nasıl çürütülebileceğini bilemiyorum. Onun inanılmaz, son derece yetersiz olduğu söylenebilir –ve ben, bu bakımdan en kuvvetli yadsımların altına imzama atardım– ama gene de daha tutarlı konabilirdi. ... Gerçekçi varsayımlar, tersine, bir eylemi izleyen, iradenin bir önceki itisiyle ruhsal bağı olmayan algı değişikliklerine uygun düşen sıradan kişisel gözlemin tanıklığına (*Aussage*) güvenir. Bu varsayım, günlük algılarımız tarafından doğrulanır gözüken her şeyin, yani bizim dışımızdaki maddi dünyanın, düşüncelerimizden bağımsız olarak varolduğunu kabul eder.” (s. 242-243.) “Kuşkusuz, gerçekçi varsayım, bizim yapabileceğimiz varsayımların en basiti, son derece geniş uygulama alanlarından en iyi denetlenebilen ve en iyi doğrulanabilen, ve bütün bölümleriyle en belirli olan, bu bakımdan da eylem temeli olarak büyük ölçüde pratik ve verimli bir varsayımdır.” (s. 243.) Helmholtz’un bilimezciliği de “utangaç materyalizme” benziyor, yalnız aşağı yukarı şu farkla ki, biz, onda, Berkeley’den esinlenen Huxley’in belirtileri yerine, kantçı belirtiler görüyoruz.

Bunun içindir ki, Feuerbach’ın öğretilisi Albrecht Rau, Helmholtz’un simgeler teorisini “gerçekçilikten” tutarsız bir sapma olarak şiddetle eleştiriyor. Helmholtz’un temel görüşü diyor Rau, gerçekçi bir varsayımdır, ki buna göre, “biz, şeylerin nesnel özelliklerini, duyularımızın yardımıyla anlarız”.¹⁸ Simgeler teorisi (daha önce gördüğümüz gibi tamamıyla materyalist olan) bu görüş açısıyla uzlaştıramaz, çünkü algılara karşı bir güvensizlik, duyu örgenlerimizin tanıklığına karşı bir güvensizlik gösterir. Kuşkusuz imge, hiç bir zaman modele eşitlenemez, ama imge başka şeydir, simge ya da *saymaca* işaret başka. İmge, zorunlu ve kaçınılmaz olarak, “imgelendiği” şeyin nesnel gerçekliğini [sayfa 259] gösterir. “Saymaca işaret”, simge, hiyeroglif, tümünden gereksiz, bir bilinemezlik ögesini

¹⁸ Albrecht Rau, *Empfinden und Denken*, Giessen 1896. s. 304.

işin içine sokan kavramlardır. Onun için Rau'nun, Helmholtz teorisi ile kantçılığa haraç ödüyor demekte yerden göğe hakkı vardır. “Eğer Helmholtz, diyor Rau, kendi gerçekçi anlayışına bağlı kalsaydı, cisimlerin özelliklerinin, aynı zamanda, hem cisimlerin kendi aralarındaki ilişkileri, hem de cisimlerin bizimle olan ilişkilerini ifade ettiği temel ilkesi ile yetinseydi, kuşkusuz bütün simgeler teorisine hiç gerek duymazdı; o zaman, açık, kısa ve öz olarak, bizde, şeyler tarafından belirlenen duyular, bu şeylerin özlerinin yansılardır diyebilirdi.” (*İbid.*, s. 320.)

İşte Helmholtz'un bir materyalist tarafından eleştirisi budur. Bu materyalist, Helmholtz'un hiyeroglifçi ya da simgeci materyalizmini ya da yarı-materyalizmini Feuerbach'ı tutarlı materyalizmi lehine reddediyor. İdealist Leclair (Mach'ın gözbebeği “içkinci okul”un temsilcisidir) de, Helmholtz'u tutarsızlıkla, materyalizm ve tinselcilik arasında yalpalamakla suçluyor. (*Der Realismus, vb.*, s. 154.) Ama Leclair'in gözünde, simgeler teorisi yetersiz bir materyalizm değil, tersine aşırı materyalist bir teoridir. “Helmholtz, diye yazıyor Leclair, bilincimizin algılarının, zaman içerisinde sıralanışının olduğu kadar, aşkın nedenlerin özdeşliğinin ya da farklılığının kavranması için de yeterli destek sağladığını düşünür. Helmholtz'a göre bu, aşkınlık alanındaki (yani nesnel olarak gerçek olan alandaki) yasanın varsayımı ve kavranması için yeterlidir, (s. 33.) Ve Leclair “Helmholtz'un bu dogmacı önyargısı”na karşı gürlüyor. “Berkeley'in tanrısı, zihnimizdeki düşüncelerin *doğal yasasına* uygun düşen varsayımlı bir neden olarak en azından bir dış nesnel dünya kadar bizim nedensellik gereksinmemizi doyurma yeteneğindedir.” (s. 34) diye haykırıyor. “Simgeler teorisinin tutarlı bir uygulaması ... büyük ölçüde kaba gerçekçiliğin [yani materyalizmin] cömert bir katıntısı olmadan hiç bir şey [sayfa 260] başaramaz.” (s. 35.)

İşte “eleştirici bir idealist” de 1879'da materyalizminden dolayı Helmholtz'u böyle eleştiriyordu. Yirmi yıl sonra, hocasının büyük övgüsünü kazanmış Mach'ın öğrencisi Kleinpeter, “Ernst Mach ve Heinrich Hertz'de Fiziğin İlkeleri”¹⁹ adlı maka-

¹⁹ Archiv für Philosophie¹⁷⁷¹, II, *Systemetische Philosophie*, c. V. 1899, s. 163 ve 164

lesinde, Helmholtz'un "eskimiş" fikirlerini, Mach'ın "modern" felsefesinin yardımıyla şu aşağıdaki biçimde çürütüyordu. Şimdilik (temelde Helmholtz kadar tutarsız olan) Hertz'i bir yana bırakalım ve Kleinpeter'in Mach ile Helmholtz'u karşılaştırmasını görelim. Kleinpeter, bu İki yazarın yapıtlarından çeşitli bölümler aktardıktan ve Mach'ın cisimlerin zihinsel simgeler ve duyum karmaşaları oldukları yolundaki bilinen iddialarını özellikle vurguladıktan sonra, şöyle diyor:

"Eğer Helmholtz'un düşünce çizgisini izleyecek olursak, bu düşüncelerde şu temel postulatlarla karşılaşırız:

"1° Dış dünyaya ait nesnelere vardır.

"2° Bu nesnelere herhangi bir nedenin (gerçek diye değerlendirilen bir nedenin) etkisi olmaksızın biçim değiştirmeleri düşünülemez.

"3° 'Neden, sözcüğün ilk anlamıyla, değiştirilemez kalıntı, ya da değişmekte olan görüngünün ardındaki varlıktır, yani onun hareketinin, kuvvetinin maddesi ve yasasıdır.* [Kleinpeter'in Helmholtz'dan aktarması.]

"4° Bütün görüngüleri sağlam bir mantıkla, bir tek ünlam altında, açık bir biçimde nedenlerinden çıkartmak mümkündür.

"5° Bu amaca ulaşma nesnel gerçeğe sahip olmaya eşdeğerdir, nesnel gerçeğin ele geçirilmesi (*Erlangung*) böylece kavranabilir kabul edilmiştir." (s. 163.)

Bu öncüllerdeki çelişkilerin ve bu çelişkilerin yarattığı çözümlenmez sorunların isyan ettirdiği Kleinpeter; [sayfa 261] Helmholtz'un bu görüşlere kesenkes bağlı kalmadığı ve zaman zaman "Mach'ın madde, kuvvet, neden vb. sözcüklerine verdiği salt mantıksal anlamı hatırlatan deyimler" kullandığını yazıyor.

"Mach'ın o kadar açık, o kadar güzel sözlerini hatırlarsa', Helmholtz'un bizi tatmin edememiş olmasının nedenini bulmak güç olmaz. Kütle, kuvvet vb. sözcüklerine verilen yanlış imlemler, Helmholtz'un bütün düşünce düzeninin zayıf yanıdır. Bunlar yalnızca kavramlar ve hayalimizin ürünü olan şeylerdir, düşüncenin dışında var olan gerçekler değil. Biz böyle şeyleri bilecek konumda bile değiliz. Yetkin olmayışları yüzünden, du-

yumlanımızın gözlemlerinden kesenkes tek olarak belirlenmiş bir sonuç bile çıkarabilme yeteneğinden genel olarak yoksunuz. Örneğin, belli bir göstergeye bakarak (*durch Ablesen einer Skala*) belirli bir rakam elde edeceğimizi hiç bir zaman ileri süremeyiz; her zaman, belli sınırlar içinde, gözlem olgularıyla aynı ölçüde bağdaşan sonsuz sayıda rakam olanağı vardır. Bizim dışımızda bulunan herhangi bir gerçek şeyin bilgisine sahip olmak, bizim için oldukça olanaksızdır. Bunu yapabileceğimizi ve gerçekliği tanıyabileceğimizi varsaysak bile, onlara mantığın yasalarını uygulamaya hiç bir hakkımız olamaz, çünkü mantık yasaları *bizim*, yasalarımız olduklarından ancak bizim kavramlarımıza, *bizim* düşüncemizin ürünlerine uygulanabilirler [italikler Kleinpeter'indir]. Olgular arasında mantıklı bir bağlantı yoktur, yalnız yalın bir süreklilik vardır; söz götürmez yargılar burada anlaşılmaz şeylerdir. Şu halde, bir olgunun bir başkasının nedeni olduğunu olumlamak yanlıştır; ve Helmholtz'un bu anlayış üzerine kurulmuş her çıkarsaması bu olumlama ile birlikte suya düşer. Nihayet, yalnız bizim duyularımızın nitelikleri nedeniyle değil, aynı zamanda, insan olarak biz (*Wir als Menschen*) bizden oldukça bağımsız olarak var olan herhangi bir şey konusunda genel olarak bir düşünceye sahip olamayacağımız için de, nesnel [sayfa 262] gerçeğe, yani her türlü öznenin bağımsız olarak var olan gerçeğe ulaşmak olanaksızdır." (s. 164.)

Okurun da gördüğü gibi, bizim Mach öğretisi, hocasının ve kendini bir mahçı kabul etmeyen Bogdanov'un gözde deyimlerini yineleyerek Helmholtz'un felsefesini, idealist Lir görüşü açısından, tamamen reddediyor. Simgeler teorisi, onu önemsiz ve belki de materyalizmden raslansal bir sapma olarak gören bu idealist tarafından özel olarak ötekilerden ayrı tutulmuyor bile. Ama Kleinpeter, Helmholtz'u, "fizikçilerin çoğunluğunun hâlâ paylaştıkları" "geleneksel fizik görüşlerinin" (s. 160) bir temsilcisi sayıyor.

Özet olarak, görüyoruz ki, Plehanov, materyalizm açıklamasında açık bir yanılgıya düşmüştür; Bazarov ise işi iyice karıştırmıştır, materyalizmle idealizmi aynı kefeye koymuş ve "simgeler teorisine" ya da "hiyeroglifli materyalizme", karşıt

olarak “duyulardan gelen tasarımların da bizim dışımızdaki gerçek olduğu” idealist saçmasını ileri sürmüştür. Materyalistler, Kant’ın olduğu kadar kantçı Helmholtz’un da soluna, mahçuar ise sağına gitmişlerdir.

7. DÜHRİNG’İN İKİ TÜR ELEŞTİRİSİ

Mahçuların materyalizm üzerinde yaptıkları inanılmaz çarpıtmanın ilginç bir başka özelliğini kaydedelim. Her ne kadar Engels kendisini kesin olarak Büchner’den ayırmış olsa da, Valentir.ov, marksistleri güya Plebanov’la aralarında büyük benzerlikler olan Büchner’le karşılaştırarak haklarından geleceğini düşünüyor. Aynı soruna bir başka yönden yaklaşan Bogdanov, “alıldığı üzere belli bir horgörü ile sözü edilen doğalcıların materyalizmi”ni savunuyorsa benziyor. (*Ampiryomonizm*, Kitap III, s. x.) Valentinov ve Bogdanov, her ikisi de, bu konuda, bağışlanmaz bir bulanıklığa düşüyorlar. Marks ve Engels, her zaman kötü sosyalistlerden “horgörü ile sözederdiler”, ama bundan, onların sosyalizmin [\[sayfa 263\]](#) doğru öğretisini istedikleri sonucu çıkar, sosyalizmden burjuva görüşlerine kaçış değil. Marks ve Engels, her zaman kötü materyalizmi (özellikle anti-diyalektik olanı) mahkum ettiler, ama bunu, daha yüksek, daha gelişmiş, diyalektik *materyalizm* açısından yaptılar, hümcü ya da berkeleyci görüş açısından değil. Marks, Engels ve Dietzgen, kötü materyalistlerle tartışmayı, onları ikna etmeyi ve yanlışlarını düzeltmeyi isterlerdi; Hume’ün ve Berkeley’in öğretilerine gelince, Mach ve Avenarius’a gelince, onların eğilimlerini *hepten* daha da aşağılayıcı tek bir değinmeyle yetinerek tartışmaya dahi girmezlerdi. Onun için bizim mahçuların Holbach ve ortaklarına karşı, Büchner ve ortaklarına karşı, o sonu gelmez yüz buruşturmaların, o yapmacıkların, bütün Mach öğretisinin, genellikle materyalizmin asıl temellerinden ayrılmasını örtmek ve Engels’e karşı dürüst ve açık bir tutum takınmak korkusunu gizlemek için, halkın gözünü küllemek çabasından başka hiç bir şey değildir.

Bununla birlikte, Engels’in *Ludwig Feuerbach*’ının ikinci bölümünün sonunda yaptığından daha açık ve kesin bir bi-

çimde, 18. yüzyıl Fransız materyalizmi üzerine, Büchner, Vogt ve Moleschot üzerine düşünce açıklamak gerçekten güç olurdu. Düşüncesini kasıtlı olarak değiştirip bozmak *istemedikçe* Engels'i anlamamak *olanaksızdır*. Bu bölümde, materyalizmin bütün okullarını tüm idealist *kamptan*, genel olarak tüm kantçılık ve hümcülüğten nelerin *temel* olarak ayırdığını açıklayan Engels, Marks ve ben materyalistiz diyor. Ve Engels, Feuerbach'ta zaman zaman herhangi bir materyalist okulun yanlışları yüzünden materyalizmi reddeden Feuerbach'ı *bir tür korkaklıkla*, düşünce hafifliğiyle *suçlar*. Engels, Feuerbach "materyalizm işportacılarının (Bühner ve ort.) öğretileri ile genellikle materyalizmi karıştırmamalıydı"^[78] der. (s. 21.) Ancak gerici Alman profesörlerini okuyarak ve onların öğretilerini gözü kapalı okuyup kabul eden çürümüş kafalar, Engels'in Feuerbach'a yönelttiği [\[sayfa 264\]](#) *böylesine* suçlamaların niteliğini *anlayamazlar*.

Engels, çok açık bir biçimde, Büchner ve ortaklarının "hiç bir şekilde hocalarının sınırlamalarını aşamadıkları", yani 18. yüzyıl materyalizmini aşamadıkları için *ileriye doğru* tek bir *adım* atmadıklarını söylüyor. Ve işte bunun için ve *yalnız bunun içindir* ki, Engels, Büchner ve ortaklarını paylaşmıştır; bilisizlerin sandığı gibi, materyalizmlerinden ötürü değil, materyalizmi *ilerletmiş* olduklarından ötürü, "[materyalizmin] *teorisini daha ileriye götürmeyi kendileri için birazcık olsun iş edinmemiş oldukları*" için paylaşmıştır. Engels'in Büchner ve ortaklarına yönelttiği *tek* kınama *budur*. Engels, bu konuda 18. yüzyıl Fransız materyalistlerinin üç temel "sınırlama"sini (*Beschränktheit*), Marks ve Engels'in kendilerini kurtardıkları, ama Büchner ve ortaklarının kurtulmayı başaramadıkları sınırlamaları birer *birer* sıralıyor. Birinci sınırlama: eski materyalistler "mekanikçi" bir anlayıştaydılar, şu *anlamda* ki, "kimyasal ve organik doğanın süreçlerine yalnız mekanik ölçütü uyguluyorlardı." (s. 19.) Bundan sonraki bölümde Engels'in bu sözlerinin iyi anlaşılmasının bazı kişilerin yeni fizik yoluyla idealizme yenilmelerine neden olduğunu göreceğiz; Engels, *mekanikçi* materyalizmi, "çağdaş" idealist eğilimdeki ve aynı zamanda Maeb eğilimindeki fizikçilerin ona yükledikleri nedenlerle suç-

lamıyor, ikinci sınırlama: eski materyalistlerin anlayışları *felsefelerinin anti-diyalektik olması* nedeniyle metafizikti. Bu sınırlılık Büchner ve ortaklarının olduğu kadar bizim mahçuların da özelliğidir; bizim mahçular, daha önce de gördük, bilgililime uygulanan Engels'in diyalektiğinden kesinlikle hiç bir şey anlamamışlardır (örnek: mutlak gerçek ve görelî gerçek). Üçüncü sınırlama: toplumsal bilimler alanında idealizmin “el üstünde” tutulması; tarihi materyalizmin anlaşılammaması.

Engels, bu üç “sınırlamayı”, sorunu kestirip atan bir açıklıkla sıraladıktan ve açıkladıktan sonra (s. 19-21) [sayfa 265] ekliyor: “Büchner ve ortakları *bu sınırlamaları aşamadılar (über diese Schranken).*”

Yalnız bu nedenlerle, ve yalnız bu ölçüler içindedir ki, Engels, 18. yüzyıl materyalizmini ve Büchner ve ortaklarının öğretisini reddeder! Materyalizmin (mahçular tarafından değiştirilip bozulan) daha temeldeki bütün öteki sorunlarında, Marks ve Engels ile bütün bu eski materyalistler arasında *hiç bir fark yoktur ve olamaz*. Batı Avrupalı öğretmenleri ve düşünce ortakları için, Mach ve ortaklarının çizgisiyle materyalistlerin çizgisi arasındaki köklü fark genel olarak çok açık olduğuna göre, bu apaçık soruna bulanıklık getirenler yalnız bizim Rus mahçuları olmuştur. Bizim mahçular, marksizm ile bağları kopmalarına ve burjuva felsefesinden yana geçmelerine, marksizme getirilen “pek önemli olmayan bir düzeltme” görünümünü vermek için sorunu bilerek karıştırıp bulandırıyorlar!

Dühring’i alalım. Engels’in onun hakkındaki değerlendirmesinden daha aşağılayıcısını düşünmek zordur. Ama bakın Mach’ın “devrim yapan felsefesi”ni öven *Leclair, Engels’le aynı zamanda aynı Dühring’i nasıl eleştiriyordu*. Leclair’e göre, Dühring, “duyumun, genellikle bilincin ve aklın her faaliyeti gibi, hayvansal organizmanın bir salgısı, bir işlevi, yüce bir çiçeği, toplu bir etkisi vb., olduğunu kaçamaksız, dosdoğru açıklayan” (*Der Realismus, vb.*, 1879, s. 23-24) materyalizmin “aşın sol”unu temsil eder.

Engels’in Dühring’i eleştirmesi bunun için midir? Hayır. Engels, bu konuda bütün materyalistlerle olduğu gibi Dühring’le de *tavî görüş birliğinde* idi. Dühring’i, taban tabana

karşıt bir açıdan, yani onun materyalizminin tutarsızlıkları yüzünden, kapıyı inancılığa aralık bırakan idealistçe kuruntuları yüzünden eleştirdi.

“Doğa, düzenli bir biçimde uyumlu görüşler üreterek şeylerin akışı konusunda gerekli bilgiyi yaratmak için, düşünen varlıkların hem içinde, hem de dışında bizzat çalışır.” [sayfa 266] Leclair, Dühring’in bu sözlerini aktararak, bu materyalist anlayışa, materyalizmin bu “kaba metafiziğine”, onun kurduğu “tuzağa”, vb., vb. kudururcasına saldırıyor, (s. 160 ve 161-163.)

Engels’in Dühring’i eleştirmesi bunun için midir? Hayır. Engels her çeşit tumturaklı sözlerle alay ederd, ama bilinç tarafından yansıtılan doğanın nesnel yasalarının tanınması konusunda, başka her materyalistle olduğu gibi *Dühring’le de kesinlikle uyuyordu*.

“Düşünce kendi dışındaki her şeyden daha yüksek bir gerçeklik biçimidir. ... Bir temel öncül, maddi olarak gerçek dünyanın, bilinç belirtileri gruplarından bağımsızlığı ve ayrılığıdır.” Leclair, Dühring’in bu sözlerini ve aynı zamanda gene Dühring’in Kant’a ve başkalarına karşı saldırılarını aktararak, onu, “metafiziğe” (s. 218-222) batmak ve “metafizik dogmayı” kabul etmekle suçluyor.

Engels’in Dühring’i eleştirmesi bunun için midir? Hayır. Evrenin zihinden bağımsız olarak varlığı konusunda, kantçıların, hümcülerin, berkeleycilerin vb. bu gerçekten gösterdikleri her sapmanın yanlış olduğu konusunda, Engels’in başka her materyalistle olduğu gibi Dühring’le de görüş birliği tamdı. Eğer Engels, Leclair’in mahçı anlayışla Dühring’i *hangi açıdan* eleştirdiğini görmüş olsaydı, Dühring’e yönelttiklerinin *yüz kat* daha aşağılayıcı sıfatları bu iki gerici filozofa layık görürdü. Dühring, Leclair için zararlı gerçekçiliğin ve materyalizmin cisimleşmesiydi (aynı zamanda bkz: *Beiträge zu einer monistischen Erkenntnistheorie*, 1882, s. 45.) – Mach’ın hocası ve omuzdaşı W. Schuppe, 1878’de, Dühring’in “hayali gerçekçiliğini” (*Traumrealismus*)²⁰ suçluyordu ve böylece Dühring’in bütün idealistler hakkında kullandığı “hayali idealizm” suçlamasından öç alı-

²⁰ Dr. Wilhelm Schuppe, *Erkenntnistheoretische Logik*, Bonn 1878, s. 56.

yordu. Engels'e göre ise, *tersine*, materyalist olarak Dühring ne *yeteri kadar sağlam*, ne yeteri kadar açık, ne de [sayfa 267] yeteri kadar tutarlı idi.

Marks, Engels ve Dietzgen de, materyalizmin genellikle ileri aydınlar arasında ve özellikle de işçi çevrelerinde ağır bastığı bir çağda felsefe arenasına çıktılar. Şu halde dikkatlerini, eski düşüncelerin yinelenmesine değil de, materyalizmin ciddi bir teorik *gelişme* göstermesine, onun tarihe uygulanmasına, yani materyalist felsefe yapısının *ta çatısına kadar tamamlanıp bitirilmesine* vermiş olmaları çok doğaldır. Bilgibilim alanında, ister istemez, Feuerbach'ın yanılgılarını düzeltmekle, materyalist Dühring'in yavan düşünceleri ile alay etmekle, Büchner'in (aynı zamanda bkz: J. Dietzgen) yanlışlarını eleştirmekle, işçi çevrelerinde en çok tanınan ve en yaygın yazarların *özellikle* yoksun oldukları şeyi, yani diyalektiği vurgulamakla *sınırlı* kaldılar. Marks, Engels ve J. Dietzgen, işportacıların düzinelerle kitapta bas bas bağırdıkları materyalizmin temel gerçekleri konusunda endişe etmiyorlardı, ama bütün dikkatlerini, bu temel gerçeklerin vulgarize edilmemesine, aşırı basitleştirilmemesine, bunların düşünce durgunluğuna yolaçmamasına (“materyalizm aşağı, idealizm yukarı”), idealist sistemlerin, hegeli diyalektiğin –şu meydan horozları Büchner'ler, Dühring'ler ve ortaklarının (Leclair, Mach, Avenarius ve ötekiler de dahil) mutlak idealizmin gübre yığınlarından seçip alamayacakları bu incinin– *değerli* meyvelerinin unutulmamasına verdiler.

Engels ve J. Dietzgen'in felsefe üzerine çalışmalarının tarihi koşulları biraz olsun somut olarak göz önünde tutulduğunda, bu yazarların, materyalizmin ilk temel doğrularını *savunmaktan* çok, neden bu doğruların basitleştirilerek yaygınlaştırılmasından *sakındıkları* çok iyi anlaşılır. Aynı şekilde, Marks ve Engels, siyasi demokrasinin temel istemlerini savunmaktan çok, kendilerini bu istemlerin vulgarizasyonundan uzak tutmakla ilgilenmişlerdir.

Ancak felsefi gericilerin öğretileri bu durumu “fark edemezler” ve okurlarına durumu, materyalist olmanın ne [sayfa 268] anlama geldiğini Marks ve Engels bilmiyorlardı demeye getirecek şekilde sunabilirlerdi.

8. J. DIETZGEN NASIL GERİCİ FİLOZOFLARIN GÖZÜNE GİREBİLDİ?

Daha önce sözü edilen Hellfond örneği, bu soruya bir yanıt içermektedir ve J. Dietzgen'in bizim mahçuların elinde Hellfond'vari işlem görmesinin sayısız örneklerini inceleyecek değiliz. J. Dietzgen'in zayıf noktalarını ortaya çıkarmak için, onun kendisinden bazı bölümler aktarmak çok daha yerinde olur.^[79]

“Düşünce beynin bir işlevidir” diyor Dietzgen (*Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*, 1903, s. 52; Rusça bir çevirisi de vardır). “Düşünce beynin ürünüdür; ... Benim düşüncemdeki yazı masam, benim bu düşüncemle çakışır, ondan farklı değildir. Ama kafamın dışındaki bu yazı masası, yani benim düşüncemin konusu, bu düşünceden büsbütün başkadır.” (s. 53.) Bu kusursuz açıklıktaki materyalist önermeler, gene de Dietzgen tarafından şöyle tamamlanmışlardır: “Ama duylardan ileri gelmeyen tasarım da duyulur, maddidir, yani gerçektir. ... Zihin de, masadan, ışıktan, sestten, bu şeylerin birbirlerinden ayrılmasından daha fazla ayrılmaz.” (s. 54.) Yanılgı apaçıktır burada. Düşüncenin ve maddenin “gerçek” oldukları, var oldukları, doğrudur. Ama düşünceyi maddi olarak nitelendirmek, materyalizmle idealizmin karıştırılmasına doğru yanlış bir adım atmak demektir. Aslında, burada Dietzgen'de sözkonusu olan, daha çok, doğru ve yerinde olmayan bir deyiş kullanmaktır; gerçekten de başka yerlerde düşüncesini daha doğru, daha uygun biçimde ifade eder: “Zihin ile maddenin en azından ortak oldukları şey, ikisinin de, var olmalarıdır.” (s. 80.) “Düşünce bedensel bir çalışmadır diye olumluyor Dietzgen. Düşünmek için kendisini düşünebileceğim bir [\[sayfa 269\]](#) madde gereklidir bana. Bu madde doğanın ve yaşamın görüngüleri içinde bize verilmiştir. ... Madde zihnin sınırındır; zihin maddenin sınırlarından dışarı çıkamaz, zihin maddenin ürünüdür, ama madde zihnin ürünü olmaktan daha fazla bir şeydir. ...” (s. 64.) Mahçular, materyalist Dietzgen'in bu materyalist uslamasını incelemekten kaçınıyorlar! Dietzgen'de doğru olmayan, berrak olmayan

ne varsa, sınımsız ona sarılmayı yeğliyorlar. Örneğin, Dietzgen diyor ki, doğa bilginleri “ancak kendi uzmanlık alanları dışın- da idealist olabilirler” (s. 108). Acaba gerçekten öyle midir ve neden öyledir? Mahçılar bundan tek söz etmiyorlar. Ama daha önceki sayfalarda Dietzgen, “çağdaş idealizmin olumlu yanını” (s. 106) ve “materyalist ilkenin yetersizliğini” kabul etmiştir, bu da mahçıları sevindirecek bir şeydir! Dietzgen’in iyi ifade edil- memiş düşüncesi, madde ile zihin arasındaki farkın *görelî ve aşırı* olmadığı yolundadır, (s. 107.) Bu doğrudur, ama bundan ancak metafizik materyalizmin, diyalektik olmayan materya- lizmin yetersiz olduğu sonucu çıkartılabilir, yoksa genellikle materyalizmin değil.

“Basit bilimsel gerçek, kişiliğe dayanmaz. Onun temelleri [kişiliğin] dışında, kendi malzemesinin içindedir; bu, nesnel gerçektir. ... Biz kendimize materyalistler diyoruz. ... Materya- list filozofların özelliği, herşeyin kökenine, başlangıcına maddi dünyayı koymalarıdır. Düşünce ya da ruha gelince materyalist- ler onu bir sonuç, bir arkadan gelen olarak dikkate alırlar, oysa karşı görüşte olanlar, din örneğinde olduğu gibi, şeyleri, sözcük- lardan ... ve maddi dünyayı düşünceden çıkartırlar.” (*Kleinere philosophische Schriften*, 1903, s. 59, 62.) Mahçılar, bu nesnel gerçeğin tanınmasını ve *Engels’in ifade ettiği* materyalizm ta- nımlamasının bu yinelenmesini sessizce geçiştiriyorlar. Ama Dietzgen şöyle diyor: “Bizim sistemimiz felsefenin tümünden çıkan sonucu dayandığından, düşüncenin bilimsel tahliline da- yandığından, zihnin niteliğinin açık bir biçimde anlaşılmasına dayandığından, [sayfa 270] aynı derecede haklı olarak kendimize idealistler de diyebilirdik.” (s. 63.) Materyalizmi yadsımak için bu açıkça sapıtılmış tümceye sarılmak hiç de güç bir şey değil- dir. Aslında, Dietzgen’in formülasyonu şu sonuca varan temel düşüncesinden daha yanlıştır: eski materyalizm düşünceleri, bilimsel olarak (tarihsel materyalizmin yardımıyla) inceleme yeteneğinden yoksundu. Dietzgen’in eski materyalizm hakkın- daki düşüncesini aktaralım: “Tıpkı bizim ekonomi politik anla- yışımız gibi materyalizmimiz de bilimsel ve tarihsel bir zaferdir. Biz geçmişin sosyalistlerinden olduğu kadar, aynı kesinlikle eski materyalistlerden de ayrılmız. Bu sonuncularla tek ortak

yanımız, düşüncenin öncülü ya da ilk temeli olarak maddeyi kabul edişimizdir,” (s. 140.) Bu “tek” sözcüğü önemlidir! Bu ifade, bilinemezlikten, Mach öğretisinden ve idealizmden *ayrı olarak*, materyalizmin bütün bilimsel temelini kucaklamaktadır. Ama Dietzgen burada özellikle kaba materyalizmden kendini ayırmak istemektedir.

Buna karşılık daha ileride tümünden yanlış bir pasaj buluyoruz. “Madde kavramı genişletilmelidir. Gerçekliğin bütün görüngülerini olduğu kadar, kavrama ve açıklama yetimizi de kucaklar.” (s. 141.) Bu, madde kavramının genişletilmesi kılığı altında, olsa olsa materyalizm ile idealizmi birbirine karıştırmaya yol açacak bir kafa karışıklığıdır. Bu genişletilmeye sarılmak, Dietzgen’in felsefesinin *temelini*, maddenin esas olarak kabul edilmesini, “zihnin sınırlarını”, unutmak olacaktır. Ama aslında Dietzgen birkaç satır ileride kendisini düzeltiyor: “Bütün, parçayı; madde, zihni yönetir. ... Bu anlamda maddi dünyayı ... ilk neden olarak, yerin ve göğün yaratıcısı olarak sevebilir ve yüceltebiliriz.” (s. 142.) Dietzgen’in *Gezintiler*’inde (*op. cit.*, s. 214) de yinelendiği gibi, “madde” kavramının aynı zamanda düşünceyi de içermesi gerektiği [anlayışı -ç.] bir kafa karışıklığıdır, çünkü böyle bir içirme yapıldığında zihinle madde [sayfa 271] arasındaki, idealizmle materyalizm arasındaki bilimsel çelişki, Dietzgen’in üzerinde direndiği bu çelişki, bütün anlamını yitirir. Bu karşıtlığın “aşırı”, abartılmış, metafizik olmaması gerektiği, hiç kuşku götürmez (ve *diyalektikçi* materyalist Dietzgen’in büyük erdemi, bunu vurgulamış olmasıdır). Bu görelî karşıtlığın mutlak zorunluluğunun ve mutlak doğruluğunun sınırları, bilimsel araştırmaların *doğrultusunu* belirleyen sınırlardır. Bu sınırların ötesinde madde ile zihnin, fiziksel ile ruhsalın arasındaki karşıtlıklarla, bunlar sanki mutlak karşıtlıklarmış gibi uğraşmak büyük bir yanılgı olurdu.

Dietzgen, Engels’in tersine, fikirlerini, bulanık, karışık, dağınık puslu bir biçimde anlatıyor. Ama, onun açıklamasının kusurları ve ayrıntıdaki yanlışları bir yana bırakılırsa, Dietzgen “*materyalist bilgi teorisini*” (s. 222 ve 271). ve “*diyalektik materyalizmi*” (s. 224) savunmada pek başansız sayılmaz. “Öyleyse materyalist bilgi teorisi, diyor Dietzgen. insanın algı örgeninin

hiç bir metafizik ışık yaymadığı, ama doğanın, öteki parçalarını yansıtan bir parçası olduğu olgu sunun saptanmasına varır.” (s. 222 ve 223.) “Bilme yetisi, gerçeğin doğaüstü bir kaynağı değil, dünyanın ya da doğanın şeylerini yansıtan aynaya benzer bir alettir.” (s. 243.) Bizim derin mahçularımız, J. Dietzgen’in *materyalist bilgi teorisinin* her önermesinin tek tek tahlilinden kaçınıyor, ama onun teoriden sapmalarına, onun bulanıklığına ve karışıklığına sarılıyorlar. J. Dietzgen, gerici filozofların hoşuna gidebildi, çünkü zaman zaman kafa karışıklığına düşmektedir. Ve nerede karışıklık varsa, orda mahçuları bulacağınıza emin olabilirsiniz.

Marks, 5 Aralık 1868’de, Kugelmann’a şöyle yazıyordu: “Oldukça uzun bir süre önce, Dietzgen, *Düşünme Yetisi* üzerine hazırladığı elyazmasından bir bölümünü bana gönderdi; bir miktar kavram karışıklığına ve fazla sık yinelemelere karşın, bu parçada kusursuz, bir işçinin kişisel düşüncesinin [\[sayfa 272\]](#) ürünleri olmaları bakımından o kadar daha çok hayranlık verici birçok fikir var.” (Rusça çeviri, s. 53.)^[80] Bay Valentinov, bu düşünceyi aktarıyor, ama Marks’ın, Dietzgen’in *şaşkınlığı* olarak gördüğü şeyin, Dietzgen’i Mach’a yaklaştıranlar mı, yoksa Dietzgen’i Mach’tan ayıranlar mı olduğu sorusunu *aklına bir türlü getirmiyor*. Bay Valentinov, Dietzgen’i ve Marks’ın mektuplarını, Gogol’un Petruşka’sının okuyuşuyla okumuş olduğundan, bu soruyu sormuyor. Ama gene de buna bir yanıt bulmak güç değildir. Marks, kendi felsefi anlayışını, bin kez, diyalektik materyalizm diye adlandırmıştır ve *Marks’ın elyazmasını baştan sona okumuş olduğu Engels’in Anti-Dühring’i* özellikle bu anlayışı açıklar. Valentinov’lar, demek ki, Dietzgen’deki bu *anlam karışıklığının*, ancak, diyalektiğin tutarlı uygulamalarından *sapmalarda*, tutarlı *materyalizmden* ve özellikle *Anti-Dühring’den* uzaklaşmalarda olabileceğini anlayabilmeliydiler.

Marks’ın Dietzgen’de şaşkınlık diye adlandırabileceği şeyin, Dietzgen’i, Kant’tan materyalizme değil de, Berkeley ve Hume’e yönelen *Mach’a yalnızca yaklaştıran şeyden ibaret olduğunu* Bay Valentinov ve biraderleri şimdi akıllarına getirmiyorlar mı? Yoksa materyalist Marks, Dietzgen’in materyalist bilgi teorisini şaşkınlık diye adlandırırken, onun mater-

yalızmden sapmalarını onaylıyor muydu, yani onun (Marks'ın) da katılmasıyla yazılmış olan *Anti-Dühring*'den farklılıklarını onaylıyor muydu?

Marksist sayılmak isteyen bizim mahçularımız, “kendi” Mach'larının Dietzgen'i onayladığını dünyaya ilan ederken kimi kandırmak istiyorlar? Bizim kahramanlarımız, Mach'ın Dietzgen'de ancak Marks'ın şaşkınlık diye adlandırdığı şeyi onaylayacağını tahmin edemediler mi?

Dietzgen, bütünü içinde alındığında, bu kadar katı bir kınamayı haketmez. Dietzgen onda-dokuz bir materyalistir, hiç bir zaman ne özel bir orijinalitede, ne de materyalizmden ayrı kişisel bir felsefede gözü olmuştur. Dietzgen, [sayfa 273] Marks'tan sık sık ve değişmez bir biçimde *hareketin başı* olarak sözeder. (*Kleinere philosophische Schriften*, s. 4 –1873'te belirtilmiş olan bir düşünce; 95. sayfada –1876'da– Marks ve Engels'in “gerekliliği olan felsefi okula sahip oldukları”, yani felsefi eğitime sahip olduklarını vurgular; 181. sayfada –1886'da– Marks ve Engels'ten hareketin “benimsenmiş kurucuları” diye sözeder.) Dietzgen marksist idi, ve Eugene Dietzgen ile, –ne yazık ki!– yoldaş P. Dauge “*naturmonismus*” (*doğabircilik*), “ditzgencilik” vb. icat ederek, ona pek de iyi bir hizmet sunmuş olmuyorlar. Diyalektik materyalizme karşıt olan “ditzgencilik”, bir *şaşkınlık*, gerici felsefeye doğru bir *evrim*, Joseph Dietzgen'de büyük olan ne varsa (kendi tarzında diyalektik materyalizmi bulan bu işçi filozofu büyüklükten yana yoksul değildir), onları değil de, *onun zayıf yanlarını* bir felsefe eğilimi payesine yükseltmek girişimidir ancak.

İki örnek yardımıyla, yoldaş P. Dauge'un ve Eugene Dietzgen'in nasıl gerici felsefeye doğru yuvarlandıklarını göstermekle yetineceğim.

P. Dauge Akquisi'in^[81] ikinci baskısında (s. 273) şöyle yazıyor: “Burjuva eleştirisi bile Dietzgen felsefesinin ampiryokritisizm” ve içkinci okul ile ... ve ayrıca “özellikle Leclair ile olan yakınlıklardan üzerine dikkati çeker” (“burjuva eleştirisi”nden bir alıntı).

P. Dauge, J. Dietzgen'e değer veriyor ve sayıyor, bunda kuşku yok, ama şu da kuşku götürmez ki, *en ufak bir karşı koy-*

mada bulunmadan, inancılığın ve profesörlerin, burjuvazinin “bu diplomalı uşaklarının” en kararlı düşmanı ile inancılığın belgeli propagandacısı, gericiliğin doruğuna varmış Leclair’i aynı sepete koyan bir burjuva kalemşorunun değerlendirmesini aktarmakla Dietzgen’in ününü lekeliyor. Olabilir ki, Dauge içkincilerin ve Leclair’in bu değerlendirmelerini, bu gericilerin yazılarını kendisi okumadan yinelemiştir. Öyleyse bu ona ders olsun: Marks’tan Dietzgen’in kendine [sayfa 274] özgü özelliklerine, sonra da Mach’a ve içkincilere *giden yol* bir bataklıkta sonuçlanır. Mach’la yaklaşma gibi, Leclair’le yaklaşma da, onda materyalist Dietzgen’den farklı olan, şaşkın Dietzgen’i vurgulamak olur.

J. Dietzgen’i, P. Dauge’a karşı savunacağım. Derim ki, Dietzgen, Leclair’le aynı kaba konma ayıbını hak etmiş değildir. Ve ben, bu tür sorunlarda, en yetkili birini, Leclair’in kendisi kadar bir gericisi, onun kadar inancı ve “içkin” bir filozofu, yani Schubert-Soldern’i tanık olarak gösterebilirim. Schubert-Soldern 1896’da şöyle yazıyordu: “Sosyal-demokratlar az çok [çoktan ziyade az] haklı olarak Hegel’e gönülden sahip çıkıyorlar, ama Hegel’in felsefesini maddileştiriyorlar: J. Dietzgen’e bakınız. Mutlak, Dietzgen’de evrensel oluyor, ve bu kendinde-şey, görüngüleri yüklem olan mutlak özne oluyor. Dietzgen, kuşkusuz, salt bir soyutlamayı somut bir sürecin temeli yaptığının, o da Hegel gibi farkında değildir. ... Dietzgen’de Hegel, Darwin, Haeckel ve doğalcı materyalizm, sık sık arapsaçı gibi birbirine giriyor.” (*Die soziale Frage*, s. xxxiii.) Schubert-Soldern, felsefi görüş ayrılıklarını kantçı Jerusalem de dahil her önüne geleni öven Mach’tan daha iyi değerlendiriyor. Eugene Dietzgen, Alman kamuoyuna, darkafah materyalistlerin Rusya’da, Joseph Dietzgen’e “hakaret ettiklerinden” yakınmak safdilliğini gösterdi. Plehanov’un ve Dauge’un J. Dietzgen hakkındaki makalelerini Almancaya çevirdi. (Bkz: Joseph Dietzgen, *Erkenntnis und Wahrheit*, Stuttgart, 1908, Ek.) Ama zavallı “doğabircisi”, ne ettiyse kendine etti. Felsefe ve marksizm konusunda bir şeyler bildiği kabul edilen Franz Mehring, bu konuda yazdığı yazıda, *Plehanov Dauge’a karşı esas olarak haklıydı* diyordu. (*Die Neue Zeit*, 1908, n° 38, 19 Haziran, edebiyat sayfası, s. 432.)

Mehring, J. Dietzgen'in Marks ve Engels'ten *sapmakla yanılığa düştüğünden* kuşku duymuyor, (s. 431.) Eugene Dietzgen, Mehring'e ağırlıklı uzun bir mektupla yanıt verdi; bu mektupta, J. Dietzgen'in [sayfa 275] "Ortodokslarla revizyonistleri, bu düşman kardeşleri uzlaştırmaya" hizmet edebileceğini söylemeye kadar işi vardırdı. (*Die Neue Zeit*, 1908, n° 44, 31 Haziran, s. 652.)

Yeni bir uyan daha yoldaş Pauge: Marks'tan "ditzgenciliğe" ve "mahçılığa" giden yol, bir *bataklıkla varır*, ve, kuskusuz Ahmet, Mehmet, ya da Hasan için değil, sözkonusu eğilimin tümü için.

Sızlanmayın mahçı baylar, "yetkililere" başvuruyorum diye, sizin yetkili kişilere karşı homurdanmalarınız, sosyalist yetkililerin (Marks, Engels, Lafargue, Mehring, Kautsky'nin) yerine, burjuva *yetkilileri* (Mach, Petzoldt, Avenarius, içkinciler) koymayı gizlemekten başka bir işe yaramıyor. Onun için "yetkililer" sorununu ve "yetke ilkesine başvurma" sorununu ortaya atmasanız daha iyi edersiniz! [sayfa 276]

BEŞİNCİ BÖLÜM DOĞA BİLİMLERİNDE ÇAĞDAŞ DEVRİM VE FELSEFİ İDEALİZM

DIE NEUE ZEIT dergisi, bir yıl önce, Joseph Diner-Dénes'in, "Marksizm ve Doğa Bilimlerinin Çağdaş Devrimi" adlı bir makalesini yayınladı (1906-1907, n" 52). Bu makalenin eksikliği, "yeni" fizikten çıkartılan bilgilimsel çıkarımlardan habersiz olmasıdır ve şimdiki halde bizi özellikle ilgilendiren de bunlardır. Ama işte yazarın görüşünü ve çıkarımlarını ortaya koyan bu kusurdur ki, bizim özel olarak ilgimizi çekiyor. Joseph Diner-Dénes, bu satırların yazarı gibi, bizim mahçuların çok yüksekte horgörü ile baktıkları "sıradan marksistlerin" görüşünü benimsiyor, örneğin Bay Yuşkeviç, "genel olarak ortalama sıradan marksist kendini bir diyalektik-materyalist olarak adlandırıyor" diyor [sayfa 277] (kitabının 1. sayfasında). Ve

şimdi bu sıradan marksist, J. Diner. Dénes'in kişiliğinde, doğa bilimlerinde, özellikle de fizikte en son bulgularını (X ışınları, Becquerel ışınları, radyum, vb.^[82]) doğrudan doğruya Engels'in *Anti-Dühring*'i ile karşılaştırıyor. Bu karşılaştırma, onu hangi sonuca götürüyor? "Doğa bilimlerinin en değişik alanlarında, diye yazıyor J. Diner-Dénes, yeni bilgiler kazanılmıştı, bütün bu bilgilerin hepsi Engels'in açıklığa kavuşturmak istediği şu tek noktaya varıyorlar: doğada, 'uzlaşmaz çelişkiler, keyfi olarak saptanmış ayrılıklar ve sınırlar yoktur'. Eğer doğada çelişki ve ayrılıklarla karşılaşmıyorsa, bu, yalnızca bizim doğanın içine onların değişmezliğini ve mutlaklığını sokmuş olmamızdan ötürüdür." Örneğin, ışık ve elektriğin bir ve aynı doğa kuvvetinin sadece bir belirtisi olduğu bulunmuştur.^[83] Kimyasal *affinité*"nin (ilginin) elektrik süreçlere indirgenmeleri gün günden daha olası olmaktadır. Dünyanın birliği ile alay edermişçesine kimyanın her gün sayıları artmakta olan parçalanmaz ve bölünmez elementleri, parçalanabilir ve bölünebilir olduklarını ortaya koymaktadırlar. Radyum elementi, helyum elementine dönüştürülmüştür.^[84] "Nasıl ki, doğanın bütün kuvvetleri bir tek kuvvete indirgenmişse, doğadaki bütün tözler de bir *töze* indirgenmiştir", (italikler Diner-Dénes'indir.) Yazar, atoma yalnızca bir esir^[85] yoğunlaşması gibi bakan bir yazarın görüşünü aktararak, düşüncelerini şöyle açıklıyor: "Engels'in otuz yıl önce, hareket maddenin bir varoluş biçimidir, şeklindeki sözünü, bu, nasıl da parlak bir biçimde doğrulamaktadır." "Doğanın bütün görüngüleri harekettir ve bunların arasındaki bütün ayrılık, biz insanların, bu hareketi yalnızca farklı biçimlerde algılamamız olgusunda yatar. ... Engels'in söylemiş olduğu da tastamam budur. Tıpkı tarih gibi doğa da hareketin diyalektik yasasına uyar."

Öte yandan, hiç kimse, materyalizmi çürüttüğü, vb., vb. söylenen yeni fiziğe yapılmış cafcacılı atıflarla yüzyüze [\[sayfa 278\]](#) gelmeksizin, herhangi bir mahçı yazına ya da mahçılığa değinemez. Bu atıfların ciddi olup olmadıkları ayrı bir sorundur. Ama gerçek şu ki, yeni fizik ya da daha çok bu yeni fiziğin belli bir okulu ile Mach öğretisi ve çağdaş idealist felsefenin öteki çeşitleri arasındaki sıkı ilişkiler hiç bir kuşkuya yer vermez. Mach

öğretisini, bu ilişkilerden habersiz olarak, Plehanov'un yaptığı gibi^[86] tahlil etmek, diyalektik materyalizmin özüyle alay etmektir, ya da daha doğrusu, Engels'in yöntemindeki özü, söze feda etmek demektir. Engels açıkça şöyle diyor: “doğa bilimleri alanında” (ve daha da önemlisi insanlık tarihinde) “çıgır açan her buluşla, materyalizm, biçimini değiştirmelidir” (*Ludwig Feuerbach*, s. 19, Almanca baskı).^[87] Böylece, Engels'in materyalizminin “biçim”inin revizyonunun, onun doğal felsefi önermelerinin revizyonunun, “revizyonizm” terimindeki benimsenmiş anlamla hiç bir ilgisi yoktur, tam tersine, bu, marksizmin temel bir gereğidir. Biz, mahçuları, böylesine bir revizyon yapmalarından ötürü değil, materyalizmin yalnız *biçimini* eleştiriyorlarmış gibi görünerek onun *özüne* ihanet eden ve sorunla ilgili olarak örneğin Engels'in “hareketsiz madde düşünülemez” (*Anti-Dühring*, s. 50)^[88] şeklindeki tartışma götürmez, son derece önemli önermelerine doğrudan, açık yüreklilikle, kesin olarak değinme konusunda en ufak bir çaba göstermeksizin, gerici burjuva felsefesinin temel önermelerini benimseyen *salt revizyonist* aldatmacalarından ötürü eleştiriyoruz.

Kendiliğinden anlaşılır ki, biz, modern fizik okullarından biri ile felsefi idealizmin yeniden doğuşu arasındaki ilişkilerinin incelenmesinde özgün fiziksel teorilerle uğraşma eğiliminden uzağız. Biz, yalnızca bazı belirli önermelerden ve herkesçe bilinen bulgulardan çıkartılan bilgibilimsel sonuçlarla ilgileniyoruz. Bu bilgibilimsel sonuçlar o kadar zorlayıcıdır ki, birçok fizikçi daha şimdiden onları göz önünde tutuyor. Üstelik, gene daha şimdiden, fizikçiler arasında çeşitli eğilimler [\[sayfa 279\]](#) ve belirli okullar, bu temel üzerinde oluşmaya başlıyor. Bize düşen iş, bu akımların arasındaki ayrılıkların derinliğini, ve bu akımların felsefenin temel eğilimleri ile ilişkilerini belirtmekten ibarettir.

1. MODERN FİZİĞİN BUNALIMI

Ünlü Fransız fizikçisi Henri Poincaré, *Bilimin Değeri* adlı yapıtında fizikte “ciddi bir bunalımın belirtilerinin” mevcut olduğunu söylüyor ve bütün bir bölümü (bölüm VIII, s. 171) bu

bunalıma ayırıyor. Bu bunalım, “radyumun, bu büyük devrimcinin”, enerjinin sakınımı ilkesinin temellerini sarsıyor olması olgusundan ibaret değildir. “Bütün öteki il keler de aynı ölçüde tehlikededir.” (s. 180.) Lavoisier ilkesi, ya da kütleinin sakınımı ilkesi de, onun gibi, maddenin elektron teorisi ile temelden sarsılmıştır. Bu teoriye göre, atomlar, elektron denilen ve “esir dediğimiz bir ortam içinde yüzen” pozitif ve negatif elektrik yüklü çok küçük parçacıklardan oluşmuştur. Fizikçilerin deneyleri, elektronların hızlarını ve kütlelerini (ya da onların kütlelerinin elektrik yükü ile olan bağıntısını) hesaplamada gerekli olan verileri sağlamaktadır. Bu hızın, ışığın hızıyla (saniyede 300.000 kilometre) karşılaştırılabileceği ortaya çıkmıştır, örneğin ışığın hızının üçte-birine ulaşmaktadır. Bu koşullar altında elektronun süredurumunu yenme zorunluluğuna uygun düşen ikili kütle-sini dikkate almak gerekir: birincisi elektronun kendi kütlesi, ikincisi ise esirin kütlesi. Birinci kütle, elektronun gerçek ya da mekanik kütlesi, ikinci kütle, “esirin süredurumunu temsil eden elektrodinamik küttedir”. Oysa birinci kütle sıfıra eşittir. Elektronun bütün kütlesi, ya da hiç değilse negatif elektronları, kökeninde, tümüyle ve yalnızca elektrodinamiktir.^[89] Kütle kaybolmaktadır. Mekaniğin temelleri havaya uçurulmaktadır. Aynı şekilde Newton İlkesi, etki ile tepkinin eşitliği temelden sarsılmaktadır vb.. [sayfa 280] Poincaré, fiziğin eski ilkelilerinin “yıkıntıları” ile, “ilkelerde bir çözülüp yıkılma” ile karşı karşıyayız diyor. Poincaré, ilkelerden bütün bu ayrılıkların son derece küçük büyüklükler için sözkonusu olduğuna işaret ediyor; eski ilkelerin temellerinin sarsılmasına karşı koyan öteki sonsuz derecedeki küçüklükleri henüz tanımıyor olabiliriz. Dahası, radyuma çok seyrek raslanır. Ama herhalde, bir “kuşku dönemi”ne vardık. Yazarm bu “kuşku dönemi”nden hangi bilimsel sonuçlar çıkardığını daha önce görmüştük: “bize uzay ve zaman kavramlarını kabul ettiren doğa değildir, onu doğaya kabul ettiren biziz”; “düşünülmemiş her şey, salt yokluktur”. Bu çıkarsamalar idealistçe çıkarsamalardır. En temel ilkelerin çöküşü, bu ilkelerin, doğanın kopyaları, fotoğrafları olmadıklarını, insan bilinciyle ilişki içerisindeki dışsal bir şeyin imgeleri olmadıklarını, ama onun bilincinin ürünleri olduklarını göster-

mektedir (Poincaré'nin düşünceleri bu yöndedir). Poincaré bu çıkarsamaları, ne tutarlı bir biçimde geliştiriyor, ve ne de esas olarak sorunun felsefi yönüyle ilgileniyor. Felsefe sorunlarıyla ilgilenen Fransız yazarı Abel Rey, *Modern Fizikçilerin Fiziksel Teorileri (La théorie de la Physique Chez les Physiciens Contemporains, Paris, F. Alcan, 1907)* adlı kitabında bunun üzerinde ayrıntılarıyla duruyor. Bu yazarın kendisinin de bir olgucu, yani bulanık kafalı ve yarı-mahçı olduğu doğrudur, ama böyle oluşunun bazı yararları bile vardır, çünkü bizim mahçularımızın putlarına “iftira” etmek istediğinden kuşkulanamaz. Felsefi kavramların ve özellikle materyalizmin doğru bir tanımını yapmak sözkonusu olduğunda Rey'e güvenilemez, çünkü kendisi de bir profesördür ve profesör olması sıfatıyla, materyalistlere karşı tam bir horgörü ile doludur (öte yandan onun ayrıncı özelliği, materyalist bilgilibilim konusunda tam bir bilisizlik içinde olmasıdır). Bir Marks, bir Engels, sıradan kişiler, söylemeye hiç gerek yok, böyle “bilim adamları” için mevcut değillerdir. Buna karşılık, Rey, Fransızcada olduğu kadar İngilizce ve Almancada [sayfa 281] da bu konu üzerine yazılmış bulunan zengin yazını da (Ostwald ve özellikle Mach'ı) dikkatle ve özene bezene özetler; onun için sık sık onun yapıtına başvuracağız.

Yazar diyor ki, genellikle filozofların ve aynı zamanda, çeşitli nedenlerle kendilerini genel olarak bilimin eleştirisine vermek isteyenlerin hepsinin, şu sırada dikkatlerini en çok çeken şey fiziktir. “Fizik alanındaki bilgilerin sınırları ve değeri incelenerek, kısaca, pozitif bilimin geçerliliği ve nesneyi tanıyabilme olanağı eleştiriliyor.” (s. i-ii.) “Modern fiziğin bunalımından” şüpheli sonuçlar çıkarmakta acelesi var herkesin (s. 14). Peki ama bu bunalımın özü nedir? 19. yüzyılın ilk üçte-ikisinde fizikçiler temel konularda görüş birliği içinde idiler. “[O sara- lar.] doğanın salt mekanik bir açıklamasına inanılıyor; fiziğin, mekaniğin, yani molekül mekaniğinin karmaşık durumundan başka bir şey olmadığı varsayımı üzerinde duruluyordu. Ancak, fiziği mekaniğe indirgemek için kullanılan yöntemler üzerinde ve mekanikçiliğin ayrıntıları üzerinde ayrılık vardı. ... Bugün, fizik-kimya bilimlerinin sundukları görünüm tamamıyla değişmiş gibi görünmektedir. Aşırı uyumsuzluklar, yalnız ayrıntılarda

değil, başı çeken ve temel düşüncelerde de genel görüş birliğinin yerini almıştır. Her bilim adamının kendine özgü eğilimleri olduğunu söylemek abartma olursa da, şunu da saptamak gerekir ki, sanat gibi, bilimin ve özellikle fiziğin de çok kez birbirinden uzak, zaman zaman da birbirine tamamen karşıt ve hatta birbirine düşman sonuçlara *valin* sayısız okulları vardır. ...

“Buradan, modern fiziğin bunalımı denen şeyin özelliği ve boyutları konusunda bir yargıya varılabilir.

“Geleneksel fizik, 19. yüzyılın yarışma dek, bir madde metafiziğine ulaşabilmek için sadece fiziği genişletmenin yeterli olacağını sanıyordu. Bu fizik, kendi teorilerine varlık-bilimsel (*ontologique*) bir değer veriyordu. Ve teorilerinin hepsi mekanikçi teorilerdi. Geleneksel mekanikçilik [bu sözcükler Rey tarafından özel bir anlamda kullanılıyor ve fiziği [\[sayfa 282\]](#) mekaniğe indirgeyen görüşlerin tümünü belirtiyor], demek ki, deney sonuçlarının üzerinde ve ötesinde, maddi evrenin *gerçek* bilgilerini temsil ediyordu. Bu, deneyin varsayın bir ifadesi değildi, bir dogmaydı. ...” (s. 16.)

Burada saygıdeğer “olgucu” nunsözünü kesmek zorundayız. Açıkçası, o, şeytanın (burada materyalizmin) adını, ağzına almadan, geleneksel fiziğin materyalist felsefesini anlatıyor bize. Materyalizm, bir Hume öğretilisine, bir metafizik, bir dogma, deneyin sınırları ötesinde bir gezinti vb. olarak görünse gerek. Hume öğretilisi Rey, materyalizmi tanımadığından, elbette ki diyalektiği de, diyalektik materyalizm ile metafizik materyalizm arasındaki, Engels’in bu sözcüklere verdiği anlamda, ayrımı da bilmiyor. Bundan ötürü, örneğin, mutlak gerçek ile görelî gerçek arasındaki ilişkiler de tümünden gözünden kaçıyor.

“... 19. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca dile getirilen geleneksel mekanikçilik eleştirileri, mekanikçiliğin varlık-bilimsel gerçeklik önermesini zayıflatmıştır. Bu eleştiriler üzerine, 19. yüzyıl sonu felsefesinde hemen hemen geleneksel olan fiziğin bir felsefi anlayışı kurulmuştur. Bilim, artık simgesel bir formüller, bir imleme (işaretlerin, belliliklerin, simgelerin yaratılması) yönteminden başka bir şey değildi ve bu imleme yöntemi okullara göre değiştiğinden, kısa zamanda, bunun, imlenmek üzere (simgelemek üzere) önceden biçimlendirilen

şeyden başkasını göstermediği anlaşıldı. Bilim, hevesliler için bir sanat, faydacılar için bir sanat haline geldi: haklı olarak, genellikle bilimin olabilirliğinin yadsınması biçiminde yorumlanabilecek görüşler. Doğayı etkilemek için salt bir hile, salt faydacı bir teknik olan bir bilim, kendisini bilim olarak adlandırma hakkına sahip değildir. Bilimin yapay bir eylem aracından başka bir şey olmadığını söylemek, sözcüğün tam anlamıyla bilimi yadsımak demektir.

“Geleneksel mekanikçiliğin başarısızlığı, ya da daha doğrusu mekanikçiliğin uğramış olduğu eleştiri, bilimin kendisinin [sayfa 283] de çöktüğü önermesine yol açtı. Yalnızca ve yalnızca geleneksel mekanikçiğe bağlı kalmak olanaksız olduğundan, bilimin olanak-dışı olduğu sonucu çıkarıldı.” (s. 16-17.)

Ve yazar şu soruyu soruyor: “Fiziğin bugünkü bunalımı bilimin evriminde geçici ve dışsal bir ara-olay mıdır, yoksa bilim birdenbire olduğu yerde geri dönüyor ve şimdiye kadar izlediği yolu kesin olarak bırakıyor mu? ...”

“Eğer, tarihte esas olarak kurtarıcılık yapmış olan fiziksel ve kimyasal bilimler, onları ancak teknik bakımdan yararlı reçeteler haline indirgeyen, ama doğa bilgisi açısından bütün özelliklerinden yoksun bırakan bir bunalımla çökecek olursa, sonuç, hem mantık sanatında ve hem de düşünceler tarihinde tam bir devrimi gerekli kılar. Fizik bütün eğitsel değerini yitiriyor; temsil ettiği pozitif bilim anlayışı yanlış ve tehlikeli hale geliyor.” Bilim yalnızca pratik reçeteler sunabilir, gerçek bilgiyi değil. “Gerçekliğin bilgisi, aranmalı ve başka araçlarla verilmelidir. ... Kişinin başka bir yol tutturması ve öznel bir sezgiye, gizemli bir gerçeklik duyusuna, tek sözcükle gizeme, yoksun kılındığını sandığı bütün o şeylere dönmesi gerekiyor.” (s. 19.)

Yazar, bir olgucu olarak, böyle bir düşüncenin yanlış olduğuna inanıyor ve fizikteki bunalımı geçici sayıyor. Daha ilerde, Rey’in, Mach, Poincaré ve ortaklarını bu çeşit görüşlerden nasıl arındırdığını göreceğiz. Şimdilik, “bunalım”ı ve önemini saptamakla yetinelim. Rey’in yukarıda aktarılan son sözleri, bu bunalımdan hangi gerici unsurların yararlandığını ve bunu derinleştirdiğini çok iyi gösteriyor. Rey, kitabının önsözünde açıkça diyor ki, “19. yüzyıl sonunun inancı ve karşı-anlıkçı (*anti-*

intellectualiste) hareketi, modern fiziğin genel anlayışı üzerine kurulma” eğilimindedir. Fransa’da, inanı, aklın üzerinde bir yere koyanlara *inancı* (Latince *fides*’den gelme) deniyor. Karşı-anlıkçılık, aklın haklarını ve iddialarını yadsır. Böylece, felsefe açısından, “modern fizikteki bunalımın” özü, eski fiziğin kendi teorilerine “maddi [sayfa 284] dünyanın gerçek bilgisi”, yani nesnel gerçekliğin bir yansıması olarak bakmasıydı. Oysa, fiziğin yeni akımı, bu teorilerde, pratik bir yararın simgelerini, imlerini, bellilik noktalarını görüyor yalnız, yani bizim zihnimizden bağımsız ve onun yansıttığı nesnel bir gerçekliğin varlığını yadsıyor. Eğer Rey, doğru bir felsefe terminolojisi kullansaydı, şöyle diyecikti: eski fiziğin, bilmeden, farkında olmadan benimsemiş olduğu materyalist bilgi teorisi, yerini, bilinemezci ve idealist bilgi teorisine bırakmıştır, bundan da, idealistlere ve bilinemezcilere karşın, inancılık yararlanıyor.

Ama Rey, bunalımı oluşturan bu değişmeyi, bütün yeni fizikçiler eski fizikçilerin karşısındaymış gibi sunmuyor. Hayır. Rey, modern fizikçilerin bilgibilimsel eğilimlerine göre üç okula bölündüklerini gösteriyor: erkeci (güççü – *énergétique*) ya da kavrama okul; fizikçilerin büyük çoğunluğunun hâlâ desteklemekte olduğu mekanikçi ya da yeni-mekanikçi okul; ikisi arasında bulunan eleştirici okul. Mach ve Duhem birinci okuldan; Henri Poincaré ise üçüncüsünden; eski fizikçilerden Kirchhoff, Helmholtz, Thomson (Lord Kelvin), Maxwell ve modern fizikçilerden Larmor ve Lorentz ikinci okuldan. Rey’in şu aşağıdaki sözlerinden bu iki temel eğilim (üçüncü okul, bu ikisi arasında olup, bağımsız değildir) arasındaki öze değgin ayırım açıkça görülebilir.

“Geleneksel mekanikçilik, maddi bir dünya sistemini oluşturdu.” Geleneksel mekanikçiliğin maddenin yapısı öğretisi, “nitel olarak türdeş ve özdeş öğeler”e dayanıyordu; ve öğeler “değişmez ve nüfuz edilemez” vb. olarak görülmeliydi. Fizik, “gerçek malzemenin, gerçek bir harç kullanarak gerçek bir yapı kurdu. Fizikçinin elinde *maddi öğeler*, onların hareketlerinin *nedenleri* ve biçimleri, ve onların hareketlerinin *gerçek* yasaları vardı.” (s. 33-38.) “Fiziğin bu görüşlerindeki değişmeler, her şeyden önce teorilerin varlıkbilimsel özelliklerinin

reddinden ve fiziğin görüngübilimsel özelliğinin abartılmış vurulanmasından ibarettir.” Kavramcı [sayfa 285] teori, “salt soyutlamalar” ile işler ve “madde varsayımını olabildiğince dışta tutan salt soyut bir teori araştırır”. “Böylece enerji kavramı, yeni fiziğin altyapısı oluyor. Bunun içindir ki, kavrama fiziğe, hâlâ, daha çok *erkeci* fizik denilebilmektedir.” Her ne kadar bu ad, Mach gibi kavrama fiziğin bir temsilcisine uygulanamazsa da (s. 46).

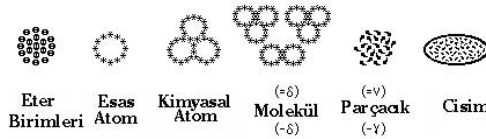
Rey’in, erkekçilik (*énergétique*) ile Mach öğretisini birbirine karıştırması, kuşkusuz, tümüyle doğru değildir; kavramlarla olan uyumsuzluğunun köklülüğüne karşın, yeni mekanikçi okulun fiziğin görüngüsel görüşüne yaklaşması konusundaki verdiği güvence de tümüyle doğru değildir (s. 48). Rey’in getirdiği yeni terminoloji, sorunu aydınlatacağı yerde bulandırıyor; bununla birlikte, okura fizikteki bunalımın bir “olgucu” tarafından yapılmış yorumunu vermek istediğimizde, bundan kaçınmak olanaksızdır. Aslında, “yeni” okulun eski öğretiye karşı muhalefeti, yukarıda verilmiş olan Kleinpeter’in Helmholtz’u eleştirisiyle, okurun da kendini inandırabileceği gibi, tümüyle çakışmaktadır. Rey, çeşitli fizikçilerin görüşlerini sergileyerek, onların felsefe konusundaki görüşlerinin bütün bulanıklığını ve bütün kararsızlığını dile getiriyor. Çağdaş fizikteki bunalımın özü, eski yasaların ve temel ilkelerin altüst olmasında, zihnin dışında var olan nesnel gerçeğin yadsınmasında, yani idealizmin ve bilinemezciğin, materyalizmin yerini almasında yatmaktadır. “Madde kayboldu”: bu bunalımı yaratmış olan birçok özel sorunlara ilişkin, temel ve ona özgü güçlük işte böyle ifade edilebilir. Şimdi biz de, bu güçlük üzerinde duracağız.

2. “MADDE KAYBOLDU”

Kullanıldığı gibi aktarılan bu deyim, modern fizikçilerin en son bulgular konusundaki tanımlamalarında geçiyor. Örneğin *Bilimin Evrimi* adlı kitabında L. Houllevigue, maddenin yeni teorilerini işleyen bir bölümüne “Madde [sayfa 286] Var mıdır?” diye başlık atıyor. Şöyle diyor: “Atom madde olmaktan çıkıyor

... madde kayboluyor.”¹ Mahçıların bundan nasıl kolayca köklü felsefi sonuçlar çıkardıklarını göstermek için, Valentinov’u ele alalım. Şöyle yazıyor: “Dünyanın bilimsel açıklamasının sağlam temeli ‘*ancak* materyalizmedir’, savı bir kuruntudan başka bir şey değildir, üstelik saçma bir kuruntudur.” (s. 67.) Ve Valentinov, bu saçma kuruntunun yıkıcısı olarak da elektron teorisinin “artık madde olarak elektriğin bir teorisi değildir; yeni sistem yalnızca elektriği maddenin yerine koymaktadır” diyen ünlü İtalyan fizikçisi Augusto Righi’yi anıyor. (Augusto Righi, *Die moderne Theorie der physikalischen Erscheinungen*, Leipzig 1905, s. 131; Rusça çevirisi de vardır.) Valentinov bu sözleri aktardıktan sonra (s. 64) şöyle haykırıyor: “Righi kutsal maddeye saldırmakta neden sakınca görmüyor? Bir tekbenci, bir idealist, bir burjuva eleştirmem, bir ampiryomonist ya da daha beter biri olduğundan mı acaba?”

Bay Valentinov’a materyalistlere fırlatılmış ölümcül bir ok gibi görünen bu düşünce, olsa olsa materyalizmin felsefi temelleri konusundaki el değmemiş bilisizliğini kor ortaya. Bay Valentinov, felsefi idealizm ile “maddenin kaybolması” arasındaki *gerçek* ilişkiden hiç bir şey anlamamıştır. Ve modern fizikçilerin peşine takılıp sözünü ettiği *bu* “maddenin yok olması”nın materyalizm ile idealizm arasındaki bilgilimsel ayrılıkla hiç bir ilişkisi yoktur. Bu noktayı aydınlatmak için, en tutarlı, en anlaşılır mahçılardan biri olan K. Pearson’a başvurulum. Fiziksel evren, Pearson’a göre, duyu algılan gruplarından oluşmuştur. Bu yazar, “bizim fiziksel evrene değgin zihinsel modelimizi” aşağıdaki diyagramla gösteriyor, ve orantıların dikkate alınmadığını da belirtiyor (*The Grammar of Science*, s. 282): [sayfa 287]

¹ L. Houllevigue, *L'évolution des sciences*, Paris (A. Collin). 1908, s. 63. 87, 88; ayrıca şu makalesine bkz: “Les Idées des physiciens sur La matière”, *L'année Psychologique*,^[90] 1908.

K. Pearson, diyagramını yalınlaştırmak için, esir ile elektrik arasında, ya da pozitif elektronla negatif elektron arasındaki ilişki sorununu tümüyle bir yana itiyor. Ama bu önemli değil. Önemli olan, Pearson'ın idealist görüşü açısından, "cisimler" in ilkin duyu algıları gibi dikkate alınması, ve sonra da bu cisimlerin parçacıklardan, parçacıkların moleküllerden vb. oluşmasının fiziksel dünyanın modelindeki değişimleri etkilediği, ama hiç bir şekilde cisimlerin simgeler mi, ya da duyular mı, ya da cisimlerin duyular imgeleri mi oldukları sorununu etkilememesidir. Materyalizm ile idealizm, bizim bilgimizin *kökenleri*, bilgi ile (ve genel olarak "ruhsal" ile) *fiziksel* dünya arasındaki ilişkiler sorununa getirdikleri çözümlerle birbirinden ayrılırlar; maddenin, atomların ve elektronların yapısı sorunu, ancak bu "fiziksel dünya" ile ilgilidir. Fizikçiler, "madde kayboluyor" dedikleri zaman, kastettikleri şey, doğa bilimlerinin bugüne dek fiziksel dünya üzerindeki araştırmaların tüm sonuçlarını şu üç son kavrama: maddeye, elektriğe ve esire vardırıdıklarıdır; oysa bunlardan *yalnızca* son ikisi bundan böyle tek başlarına varlıklarını sürdürüyorlar, çünkü, madde elektriğe indirgenebilir ve atom da, negatif elektronların^[91] belirli (gördüğümüz gibi son derece büyük) bir hızla pozitif bir elektronun^[92] çevresinde döndükleri son derece küçük bir güneş sistemi olarak düşünülebilir. Böylece, bir bütün olarak, fiziksel dünyayı (Rey'in aktardığı *-op. cit.*, s. 294-295- fizikçi Pellat'ın ifade ettiği gibi, negatif ve pozitif elektronların "özde birbirinden ayrı iki madde" olduğu ölçüde), düzinelerce element yerine [sayfa 288] iki ila üç elemente indirgemek durumuna varılmış olur. Demek ki, doğa bilimleri, bizi, "maddenin birliği"ne vardırı (*ibid.*),² maddenin yok oluşu, elektriğin maddenin yerini alışı vb. gibi bunca insanı şaşırta sözlerin gerçek anlamı işte budur. "Maddenin kayboluşu" belirli bir sınıra kadar tanıyabildiğimiz maddenin,

² Bkz. Oliver Lodge, *Sur les électrons*. Paris, 1906 s. 159: "Maddenin elektrik teorisi", elektriğin "temel töz" olarak kabulü, "filozofların her zaman uğrunda çabaladıkları şeyin, yani maddenin birliğinin yaklaşık bir gerçekleşmesidir"; ayrıca bkz: Augusto Righi, *Über die Struktur der Materie*, Leipzig 1908; J. J. Thomson, *The Corpuscular Theory of Matter*. London. 1907; P. Langevin, "La Physique des électrons", *Revue générale des sciences*.^[91] 1905, s. 257-76.

bu sınırının kaybolması ve bilgimizin daha derinlere nüfuz etmesi demektir; maddenin (içine nüfuz edilememe, süredurum, kütle^[194] gibi) bize daha önce mutlak, değişmez, en ilk gibi görünen özellikleri kayboluyor ve şimdi artık bu özellikler göreceli, maddenin ancak belli durumlarına özgü bir şey olarak kabul ediliyor demektir. Çünkü maddenin *biricik* “özellığı”, ki felsefi materyalizm onun tanınmasına bağlıdır, *nesnel bir gerçeklik olması*, zihnimizin dışında var olması özelliğidir.

Genellikle Mach öğretisinin ve Mach’ın yeni fiziğinin yarınlığı, metafizik materyalizmi diyalektik materyalizmden ayıran felsefi materyalizmin bu temelini görmezlikten gelmesidir. Değişmez elementlerin, “şeylerin değişmez özləri”nin tanınması vb. materyalizm değildir, *metafizik*, yani anti-diyalektik materyalizmdir. Dietzgen, bu nedenle, “bilimin konusunun sonu gelmez olduğunu”, “doğanın bütün kesimleriyle başlangıcının ve sonunun olmaması yüzünden” yalnızca sonsuz olanın değil “en küçük atomun” da ölçülemez, sonuna değin bilinemez, *tükenmez* olduğunu vurgulamıştır. (*Kleinere philosophische Schriften*, s. 229-230). Engels’in maden kömürü içerisinde alizarinin bulunması örneğini vererek *mekanik* materyalizmi eleştirmesinin nedeni işte budur. Sorun, tek doğru görüş açısından, yani diyalektik materyalizm açısından konursa şöyle sormak gerekir: Elektronlar, esir ve *benzeri* nesnel [sayfa 289] gerçeklikler olarak insan zihninin dışında var mıdır, yok mudur? Bu soruya da bilim adamları duraksamaksızın yanıt vermek zorunda kalacaklardır; ve onlar buna istisnasız *olumlu* yanıt vermektedirler, tıpkı doğanın, insandan önce ve organik maddeden önce var olduğunu duraksamadan kabul edişleri gibi. Sorun böylece materyalizm lehinde kesilip atılmış oluyor, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bilgibilimde madde denilen kavram, *şu* anlama gelir: kendisini yansıtan insan zihninden bağımsız olarak var olan ve onun tarafından yansıtılan nesnel gerçeklik.

Ama diyalektik materyalizm, maddenin yapısına ve özelliklerine ilişkin bütün bilimsel önermelerin yaklaşık ve göreceli nitelikleri üzerinde direnir; diyalektik materyalizm, doğada mutlak sınırların olmadığı, hareket eden maddenin birincisiyle

bize bağdaşmaz gibi görünen bir durumdan, bir başka duruma dönüşmesi üzerinde direnir. Ağırlığı olmayan esirin ağırlığı olan maddeye, ve ağırlığı olan maddenin ağırlığı olmayan esire dönüşmesi, “sağduyuya” ne kadar aykırı görünürse görünsün, elektronlarda elektromanyetik kütleden başka bir kütlenin olmayışı ne kadar “garip” görünürse görünsün, hareketin mekanik yasalarının yalnız doğa görüngülerinin tek bir alanında sınırlı kalması ve bu yasaların elektromanyetik görüngülerin daha derin yasalarına bağımlı olmaları olgusu ne kadar alışılmamış görünürse görünsün, bütün bunlar diyalektik materyalizmin bir başka biçimde *doğrulanmasından* başka bir şey değildir. Yeni fiziğin idealizme doğru sapmasının başlıca nedeni, fizikçilerin diyalektiği bilmemeleridir. Fizikçiler, (olgucu anlamda, yani Hume’den esinlenen anlamında değil, Engels’in kullandığı anlamda) metafizik materyalizme ve onun tek yanlı “mekanikçiliği”ne karşı savaştılar ve bunu yaparken pireyle birlikte yorganı da yaktılar. Maddenin o zamana kadar tanınan özelliklerinin ve öğelerinin değişmezliğini yadsırken, işi, maddenin, yani fiziksel dünyanın nesnel gerçekliğinin yadsınmasına vardırıldılar. [sayfa 290] Bazı çok önemli ve temel yasaların mutlak özelliklerini yadsırken, işi doğadaki her nesnel yasanın yadsınmasına ve herhangi bir doğa yasasının yalnızca bir saymaca, “bir beklenti sınırlaması”, bir “mantıksal zorunluluk”, vb. olduklarını açıklamaya kadar vardırıldılar. Bilgilerimizin yaklaşık olma ve görelî olma niteliği üzerinde dururken, işi zihnin yaklaşıklıkla doğru ve görelî olarak gerçek bir biçimde yansıttığı zihinden bağımsız nesneyi yadsımaya vardırıldılar. Ve daha buna benzer sonu gelmez bir sürü şey.

Bogdanov’un, 1899 yılında açıklanan, “şeylerin değişmez özü” üzerine düşünceleri, Valentinov ve Yuşkeviç’in “töz” üzerine düşünceleri vb. de, aynı şekilde, diyalektiği bilmemenin meyveleridirler. Engels’e göre, değişmez olan, yalnız (insan zihninin var olduğu dönemde) insan zihninin dışında var olan ve ondan bağımsız olarak gelişen dünyanın, insan zihnindeki yansımasıdır. Başka hiç bir “değişmezlik”, başka hiç bir “öz”, hiç bir “mutlak töz”, Marks ve Engels için boş profesörce felsefenin bu kavramları anladığı anlamda yoktur. Şeylerin “özü” ya

da “töz” *de* görelî şeylerdir; ve bunlar, ancak insanın nesnelere hakkındaki bilgisinin derinliğinin ölçüsünü ifade ederler; ve dün, bu bilginin derinliği atomun ötesine gidemezken ve bugün de elektron ve esirin ötesine gidemezken, diyalektik materyalizm, insanın gelişen bilimi ile kazandığı doğa bilgisi içerisindeki bütün bu *kilometre taşlarının*, geçici, görelî, yaklaşık niteliği üzerinde direnmektedir. Elektron, atom kadar bitmez *tükenmezdir*, doğa sonsuzdur, ama sonsuz olarak *vardır*; ve işte zihnin ve insan algısının dışında doğanın varlığının bu tek kategorik, bu tek koşulsuz tanınmasıdır ki, diyalektik materyalizmi göreci bilinemezlikten ve idealizmden ayırır.

Modern fiziğin burjuva bilim adamlarınca hâlâ bilinmeyen diyalektik materyalizm ile, kaçınılmaz öznelci (ve dolayısıyla doğrudan inancı) çıkarsamalarıyla “görgücülük” arasındaki tutarsız ve içgüdüsel yalpalamasını göstermek için [sayfa 291] iki örnek aktaralım.

Bay Valentinov’un kendisini ilgilendiren materyalizm konusunda sorguya çekemediği bu aynı Augusto Righi, kitabının girişinde şöyle yazıyor: “Elektronun ya da elektrik atomların niteliği hâlâ bir giz olarak durmaktadır; bununla birlikte, yeni teori, belki de, zaman içinde, ağırlığı olan maddenin yapısından tamamen yeni varsayımlara ulaştığına ve dış dünyanın bütün görüngülerini ortak tek bir kökene indirgemeye çalıştığına göre, felsefi önemi küçümsenmeyecek bir başarı kazanacaktır.

“Zamanımızın olgucu ve faydacı eğilimleri için böyle bir üstünlük hiç de önemli olmayabilir, ve her şeyden önce bir teori yalnızca olguları kolayca düzene koymakta, onları karşılaştırmakta bir araç görevi ve daha ilerideki görüngülerin araştırılmasında bir kılavuz olmak görevi yapabilir. Ama geçmişte insan aklının yetilerine çok fazla bir güven gösterildi ise de, ve her şeyin en son nedenlerinin çok kolaylıkla kavrandığı sanıldı ise de, bugün bunun karşıtı bir yanılığa doğru bir eğilim vardır.” (*Op. cit.*, s. 3.)

Neden Righi burada kendisini olgucu ve faydacı eğilimlerden ayırmaktadır? Çünkü açıkça belirli bir felsefi görüşü olmadığını halde, içgüdüseliyle, dış dünyanın gerçekliğine, ve yeni

teorinin tek başına bir “kolaylık” (Poincaré), bir “ampiryosembol” (Yuşkeviç), bir “deneyin uyumlaştırılması” (Bogdanov) ya da buna benzer, adı ne olursa olsun öznelci kuruntulardan herhangi başka biri olmadığı, ama nesnel gerçeklik bilgisinde bir ilerleme olduğu fikrine dört elle sarılıyor. Eğer bu fizikçinin *diyalektik* materyalizm hakkında bilgisi olsaydı, eski metafizik materyalizmin yanılgısının karşıtı yanlıgı konusundaki yargısı kendisi için belki de doğru bir felsefenin çıkış noktası olurdu. Ama bu insanların bütün çevresi, onları, Marks ve Engels’ten uzaklaştırıyor ve onları yavan resmi felsefenin kucağına atıyor.

Rey de diyalektikten tümüyle habersizdir. Ama, o da [sayfa 292] modern fizikçiler arasında “mekanikçiliğin” (yani materyalizmin) geleneğini sürdürenler bulunduğunu belirtmek zorundadır. “Mekanikçiliğin” yolu, diyor Rey, yalnızca Kirchhoff, Hertz, Boltzman, Maxwell, Helmholtz, ve Lord Kelvin tarafından izlenmemektedir. “Salt mekanikçiler, ve bazı bakımlardan başka herhangi birinden daha mekanikçi olanlar ve mekanikçiliğin en yüce noktasını temsil edenler, maddenin bir elektrik teorisinin formülasyonunda Lorentz ve Larmor’u izleyen ve kütleli kalımlılığın yadsımaya varan onun hareketinin bir işlevi olduğunu söyleyenlerdir. Buraların *hepsi mekanikçidir, çünkü çıkış noktası olarak gerçek hareketi alıyorlar.*” (italikler Rey’indir, s. 290-291.)

“... Eğer, örneğin, Lorentz’ın, Larmor’un ve Langevin’in en son varsayımları, belli bir deneysel doğrulama sayesinde, fiziğin sistemleşmesi için yeterince sağlam bir temel sağla-saydı, bugünkü mekanik yasaların ancak elektromanyetik yasaların bir eklentisinden başka bir şey olmadığı kesinlik kazanırdı; mekanik yasalar, elektromanyetik yasaların, iyi belirlenmiş sınırlar içinde, özel bir durumunu oluştururlardı. Kütleli kalımlılığın, ve bizim süredurum ilkemiz, ortalama terimi bizim duyularımıza ve genel deneyimizi oluşturan görüngülere alındığında yalnızca cisimlerin ortalama hızı için geçerli olurdu. Mekanikğin genel bir elden geçirilmesi ve ondan sonra da fiziğin sistemleşmesinin genel bir elden geçirilmesi sonucu doğardı.

“Bu mekanikçiliğin terkedilmesi mi demektir? Hiç de değil; salt mekanikçi gelenek izlenecekti ve mekanikçilik kendi

gelişmesinin normal yollarını izleyecekti.” (s. 295.)

“Genel mekanikçi zihniyetin teorileri arasında yer alması gereken elektronik fizik, bugün için kendi sistemleşmesini fiziğe kabul ettirmeye yöneliktir. Her ne kadar artık fiziğin temel ilkelerini mekanik değil de, elektrik teorisinin deneysel verileri sağlıyorsa da, elektronik fizik, mekanikçi bir ruh taşır, çünkü: 1° Elektronik fizik, fiziksel özellikleri ve [sayfa 293] onların yasalarını temsil etmek için *temsili (figuré)* maddi öğeler kullanır; kendisini algı terimleriyle ifade eder. 2° Elektronik fizik, görüngüleri artık mekanik görüngülerin özel halleri olarak almadığı halde mekanik görüngüleri fiziksel görüngülerin özel hali olarak alır. Mekaniğin yasaları, demek ki, her zaman fiziğin yasaları ile *doğrudan bir süreklilik* içindedirler; mekaniğin kavramları, fiziksel-kimyasal kavramlarla aynı sınıflandırma içinde kalırlar. Geleneksel mekanikçilikte yalnızca *görelî yavaş* hareketler bilindiği ve bunlar en dolaysız biçimde gözlemlenebilen hareketler oldukları için, bütün mümkün olabilen hareket biçimleri olarak ... alınan hareketler, bunlardan kopya edilmişlerdir. *Yeni deneyler*, tersine, bizim her türlü hareket anlayışımızı *genişletmemizin* gerektiğini gösteriyor. Geleneksel mekanik bütünüyle ayakta kalmakta devam ediyor, ama artık yalnız görelî olarak yavaş hareketlere uygulanıyor. ... Çok büyük hızlarla ilgili olarak hareket yasaları farklıdır. Madde, elektriksel parçacıklara, atomun son öğelerine indirgenmiş görünüyor. ... 3° Hareket, uzay içinde yer değiştirme, fizik teorisinin biricik temsili öğesi olarak durmaktadır. 4* Son olarak, fizik biliminin genel anlayışı açısından, bütün öteki değerlendirmelerden önce gelen şey, fizik anlayışının yöntemlerinin, teorilerinin ve bunların deney ile ilişkilerinin, *mutlak olarak* mekanikçilik anlayışı ile ve Rönesans’tan beri süregelen fizik anlayışı ile *özdeş* kaldığıdır.” (s. 46-47.)

Rey’in bu uzun özetlerini aktardım, çünkü onun sürekli, “materyalist metafiziğe” düşme korkusu, onun ifadelerini başka türlü sergilemeye olanak vermiyor. Rey’in ve andığı fizikçilerin materyalizme karşı nefretleri ne olursa olsun, bu yüzden, mekaniğin ortalama gerçek hareketleri yansıttığı, oysa yeni fiziğin çok büyük hızların gerçek hareketlerini yansıttığı kuşku-

suzdur. Teoriyi bir kopya olarak, nesnel gerçeğin yaklaşık bir kopyası olarak kabul etmek [sayfa 294] materyalizmdir. Rey, modern fizikçiler arasında “kavrama okul [mahçı] ve erkeci okula karşı bir tepki” vardır dediğinde, ve elektron teorisi fizikçilerini bu tepkinin temsilcileri arasına soktuğunda (s. 46), mücadelenin temelde materyalist ve idealist eğilimler arasında olduğu olgusunu bundan daha iyi onaylayan bir şey yapmasını isteyemedik. Yalnız unutmamak gerekir ki, bütün eğitim görmüş darkafalı burjuvaların ortak yanı olan materyalizme karşı genel peşin yargılar bir yana, en ileri gelen teorisyenler bile diyalektik konusunda karacahildirler.

3. MADDESİZ HAREKET KAVRANABİLİR Mİ?

Felsefi idealizmin yeni fiziği kendi hesabına sömürmesi, bu fizikten çıkartılan idealistçe sonuçlar, tözün, kuvvetin, madenin ve hareketin yeni görünümünün bulunmasından değil, hareketi maddesiz kavramaya kalkışmaktan ileri gelmektedir. Bizim mahçıların inceleyemedikleri de, bu çabanın özüdür. Onlar, Engels’in “maddesiz hareket *düşünülemez*” olumlamasını hesaba katmakta isteksizdiler. J. Dietzgen, 1869’da, *İnsan Zihninin İşleyişinin Esası* adlı kitabında Engels’le aynı düşüncüyü dile getiriyordu, ama doğrusunu isterseniz, bunu o alışlagelen materyalizm ile idealizmi uzlaştırmak konusundaki bulanık çabaları olmadan yapamıyordu. Dietzgen’in, Büchner’in diyalektik olmayan materyalizmine karşı çıkışıyla bir dereceye kadar açıklanabilecek bu girişimleri bir yana bırakalım, ve Dietzgen’in sözkonusu sorun üzerindeki kendi ifadelerini inceleyelim. Şöyle diyor: “idealistler, özel olmaksızın geneli, madde olmaksızın zihni, töz olmaksızın kuvveti, deney ya da malzeme olmaksızın bilimi, görelî olmaksızın mutlağı istiyorlar.” (*Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit*, 1903, s. 108.) Böylece, hareketi maddeden, kuvveti tözden ayırma çabasını, Dietzgen, bunu, düşüncüyü beyinden ayırma çabası ile bir tutarak idealizme [sayfa 295] bağlıyor. Dietzgen şöyle sürdürüyor: “Kendi tümevarım bilimini kurgusal alana saptırmaktan özellikle hoşlanan Liebig, idealist bir hava içerisinde söyle diyor: kuvvet görülemez.” (s.

109). “Tinselci ya da idealist, ruhsal olana, yani hayaletimsi ve açıklanamaz kuvvet biçimlerine *inanır*.” (s. 110.) “Madde ile kuvvet arasındaki çelişki idealizmle materyalizm arasındaki çelişki kadar eskidir.” (s. 111.) “Kuşkusuz, ne maddesiz kuvvet, ne de kuvvetsiz madde vardır. Maddesiz kuvvet ve kuvvetsiz madde saçmalaktır. Eğer idealist doğa bilginleri kuvvetin madde olmayan varlığına inanıyorlarsa, onlar bu konuda ... doğacı değil, falcıdırlar.” (s. 114.)

Burada da görüyoruz ki, daha kırk yıl önce de maddesiz hareketin kavranabilirliğini kabul etmeye hazır ve Dietzgen’in, bu yüzden, falcı dediği doğa bilginlerini görebiliyoruz. Peki öyleyse, felsefi idealizm ile bu maddeyi hareketten ayırma ve maddeyi kuvvetten sürüp atma eğilimi arasındaki bağ nedir? Gerçekten de, hareketi maddesiz kavramak “daha ekonomik” değil midir acaba?

Tüm dünyanın kendi duyumları, düşüncesi vb. olduğunu iddia eden tutarlı bir idealist varsayalım (eğer biz, “hiç kimseye ait olmayan” duyum ya da tasarım deseydik, felsefi idealizmin özü değil, yalnızca çeşidi değişirdi). Bu idealist, bir an olsun dünyanın bir hareket olduğunu, yani düşüncesinin, fikirlerinin, duyumlarının hareketi olduğunu yadsımayı aklına bile getirmeyecektir. Hareket eden şey sorununu ise saçma bir şey diye reddedecektir: Bütün olup biten şeyin onun duyumlarında ki bir değişme, düşüncelerinin gelip gitmesidir, hepsi bu. Kendisi dışında hiç bir şey yoktur. “Hareket eder” – hepsi bu. Bundan daha “ekonomik” bir düşünce yolu bulmak olanaksızdır. Eğer kendi görüşüne tutarlı bir biçimde bağlı kalırsa, hiç bir kanıt, hiç bir kıyas ya da tanım, bu tekbenciyi çürütecek yetenekte değildir.

Materyalist ile idealist felsefe yanlısı arasındaki temel ayırım materyalistin, duyumu, algıyı, düşüncüyü ve genellikle [sayfa 296] insanın bilincini nesnel gerçekliğin imgesi gibi tutmasıdır. Evren, bilincimiz tarafından yansıtılan bu nesnel gerçekliğin hareketidir. Fikirlerin, algıların vb. hareketine, dış maddenin hareketi uygun düşer. Madde kavramı, bize, duyum içinde verilen nesnel gerçekten başka bir şey ifade etmez. Bunun içindir ki, hareketi maddeden ayırma isteği, düşüncüyü nesnel ger-

çeklikten ayırmaya ya da duyularımı dış dünyadan ayırmaya eşdeğerdir, yani idealizme varmaktır. Maddeyi yadsımakla ve düşüncesiz maddeyi varsaymakla yapılan hokkabazlık, madde ile düşüncenin ilişkilerini hasıraltı etmekten ibarettir. Sorun, bu ilişki yokmuş gibi sunuluyor; gerçekte ise, madde el altından işin içine sokuluyor, uslamamanın başında maddenin adını anmaktan beri duruluyor ve o, sonradan belli belirsiz yeniden ortaya çıkıyor.

Madde kayboldu, deniyor bize, ve bundan bilimsel vargılar çıkarılmak İsteniyor. Ya düşünce, o duruyor mu? diye soruyoruz. Eğer durmuyorsa, eğer düşünce de madde ile birlikte kayboldu ise, eğer fikirler ve duyular beyin ile ve sinir sistemi ile birlikte kayboldularsa, o zaman bundan çıkan sonuç her şeyin kaybolduğu ve “düşünce”nin (ya da bir düşünme yetersizliğinin) örneği olarak uslamamanızın kaybolduğudur. Ama eğer düşüncenin (fikir ve duyumun) madde ile birlikte kaybolmadığını varsayarsanız, o zaman, gizlice, felsefi idealizmin görüşünü benimsemiş olursunuz. İşte, “tasarruf” uğruna, maddesiz hareketi kavramak isteyenlerin başına gelen de tam budur, çünkü *üstü kapalı olarak* onlar uslamamalarını sürdürüyorlar, maddenin yitip gitmesinden *sonra* düşüncenin varlığını kabul ediyorlar. Ve bu demektir ki, temel olarak çok yalın ya da çok karmaşık bir felsefi idealizm benimseniyor: açıkça tekbencilığe gidildiği zaman (*ben* varım ve dünya ancak benim duyumumdur) çok yalın; eğer canlı bir kimsenin düşünce, fikir ve duyuları yerine ölü bir soyutlama, yani herhangi bir kimseye ait düşünce, herhangi bir kimseye ait fikir, herhangi bir kimseye [\[sayfa 297\]](#) ait duyum değil de, genel olarak düşünce (mutlak düşünce, evrensel irade vb.), belirsiz bir “öge” olarak duyum, tüm fiziksel doğanın yerine konan “ruhsal”, vb., vb. ise çok karmaşık. Felsefi idealizmde küçük görüş ayrılıklarının binlerce çeşidi olabilir ve her zaman bunlara bir yeni binbirincisi eklenebilir (örneğin ampiryomonizm), bunu diğerlerinden ayıran şey, onun yaratıcısına önemli gözükebilir. Materyalizm açısından, bu ayrılıkların hiç bir önemi yoktur. Önemli olan çıkış noktasıdır, önemli olan, maddeden ayrılmış düşünce içerisine maddesiz hareketi el altından sokuşturmayı *düşünme*

girişimidir ve bu da felsefi idealizmdir.

Bunun için, örneğin, mahçular arasında en açık, en tutarlı ve sözcük oyunlarına en karşı olanı, İngiliz mahçusu Karl Pearson, kaçamağa başvurmadan, kitabının “madde”ye ayrılmış VII. bölümünü, şu ilginç alt-başlıkla açıyor: “Bütün şeyler hareket eder, ama yalnız algıda (*All things move, but only in conception*)”. “İşte bundan ötürü algılar alanında neyin hareket ettiğini ve niçin hareket ettiğini sormak yersizdir (*if is Idle to ask*).” (*The Grammar of Science*, s. 243.)

Onun için Bogdanov’un felsefe alanındaki kötü maceraları, doğrusunu isterseniz, Mach’la tanışmadan önce, maddesiz hareketin düşünülebileceğini öne süren büyük bir kimyacı, ama zayıf filozof Ostwald’a inandığı günden başladı. Felsefi idealizm ile yeni fizikteki bazı eğilimler arasındaki ilişkiden söz ederken Ostwald’ın “energetiğini” görmezden gelmek olanaksız olduğuna göre, Bogdanov’un felsefi evriminin bu çok eskilerde kalmış sahnesi üzerinde durmak çok daha yerinde olur.

Bogdanov 1899’da şöyle yazıyordu: “19. yüzyılın, ‘şeylerin değişmez özü’ sorunundan kendisini kesin bir biçimde kurtarmayı başaramadığını daha önce de söylemiştik. Bu öz, madde adı altında, yüzyılın en ileri düşünürlerinin genel görüşlerinde önemli bir rol oynar.” *Doğanın Tarihi* [sayfa 298] *Anlayışının Temel Öğeleri*, s. 38.)

Bunun bir kafa karışıklığı olduğunu söylemiştik. Dış dünyanın nesnel gerçekliğinin kabulü, bizim zihnimizin dışında, boyuna hareket edip duran, durmadan değişen bir maddenin varlığının kabulü, burada, şeylerin değişmez özünün kabulü ile karıştırılmıştır. Bogdanov’un 1899’da, Marks ve Engels’i “ileri düşünürler” arasına katmamış olması pek olası değildir. Ama onun diyalektik materyalizmi anlamadığı da apaçıktır.

“... Doğal süreçlerde, alışlageldiği gibi, iki görünüm hâlâ ayırılmaz; madde ve onun hareketi. Madde kavramının büyük bir açıklıkla ayırıldığı söylenemez. Madde nedir? sorusuna doyurucu bir yanıt vermek kolay değildir. Madde, ‘duyumların nedeni’ ya da ‘duyumların kalıcı olanağı’ diye tanımlanır, ama besbelli ki, bu durumda madde hareket ile karıştırılır. ...”

Açıktır ki, Bogdanov yanlış uslamlama yapıyor. Bogdanov, duyumların nesnel kaynağının (bu, “duyumların nedeni” sözcüklerinde açıkça formüle edilmemiştir) materyalist biçimde kabulü ile Mill’in duyumun kalıcı *olanağı* olarak maddenin bilinemezci tanımını birbirine karıştırıyor. Yazarın en bellibaşlı yanılığı, burada, duyumların nesnel kaynağının varlığı ya da yokluğu sorununa yakından “değinirken, onu yarı yolda bırakmasından ve hareketsiz maddenin varlığı ya da var olmayışı sorununa atlamasından ileri gelmektedir. idealist, dünyayı, (“toplumsal olarak örgenlenmiş” ve en yüksek düzeyde “uyumlaştırılmış” olsalar da) duyumlarımızın *hareketi* olarak değerlendirebilir; materyalist ise, dünyayı, duyumlarımızın bir nesnel kaynağı, nesnel modelinin hareketi olarak değerlendirir. Metafizikçi, yani diyalektikçi kargı olan materyalist (“ilk itiş”ten önce vb. geçici olsa bile) hareketsiz maddenin varlığını kabul edebilir. Diyalektikçi materyalist ise hareketi maddenin kendinden ayrılmaz bir özelliği olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda [sayfa 299] yalınlaştırılmış hareket anlayışını reddeder, vb..

“... En doğru tanım belki de şu olurdu: ‘Madde hareket edendir’; ama bu da, bir kimsenin, madde, yüklemi ‘hareket eder’ olan bir tümcenin öznesidir demesi gibi içerikten yoksundur. öyle görülüyor ki, olan şudur: statik çağında insanlar, nesnenin oynadığı rolde zorunlu olarak katı bir şey görmek alışkanlığında idiler, bir ‘nesne’, ve ‘hareket’ gibi durağan düşünce için böylesine elverişsiz bir şeye ise yalnızca bir yüklem olarak, ‘madde’nin sıfatı olarak katlanmaya hazır idiler.”

Bu, Akimov’un, iskracılara karşı yönelttiği suçlamaya, yani programlarının “proletarya” sözcüğünün yalın isim halini içermediği suçlamasına benzer bir şeydir.^[95] Evren hareket halinde maddedir demek ve evren maddesel harekettir demek, işin özünü değiştirmez

“... Enerjinin bir taşıyıcısı olmak gerekir!” diyor madde yandaşları. “Neden?” diye soruyor Ostwald haklı olarak, “Doğa zorunlu olarak özne ve yüklemden mi oluşmalıdır?” (s. 39.)

1899 yılında Bogdanov’u hayran eden Ostwald’ın bu yanıtı, bilgiçlikten başka bir şey değildir. Ostwald’a şöyle karşı-

lık verilebilirdi: bizim yargılarımız, zorunlu olarak, elektron ve esirden mi oluşmalıdır? Aslında “özne”nin, maddenin “nieteliğinden” zihinsel olarak arındırılması, yalnızca “özne” olarak (yani birincil olarak, hareket noktası olarak, maddeden bağımsız olarak) *düşünce felsefesi* içine gizlice kabul edilmesi anlamına gelir. Arındırılan “özne” değil, duyumun nesnel kaynağıdır; *duyum* sözcüğü sonradan ne kılığa sokulursa sokulsun, *duyum* “özne” olur, yani felsefe, berkeleyciliğe bürünür. Ostwald, bu kaçınılmaz felsefi (idealizm mi, yoksa materyalizm mi) seçeneğini “enerji” sözcüğünü belirsiz bir biçimde kullanarak başından atmaya çalıştı, ama işte bu çaba, yalnızca bir kez daha bu tür kurnazlıkların yararsızlığım doğruluyor. Eğer enerji hareket ise, güçlüğü öznenin üzerinden [\[sayfa 300\]](#) alıp onu yükleme kaydırmaktan başka bir şey yapmıyorsunuz, yalnızca madde hareket eder mi? sorusu yerine, enerji maddi midir? sorusunu koymuş oluyorsunuz. Enerji dönüşümü, benim zihnimin dışında, insandan ve insanlıktan bağımsız olarak mı yer alır, yoksa enerji dönüşümü yalnız bir fikir, bir simge, saymaca bir işaret vb. midir? “Erkeci” felsefe, bu sorun üzerinde, “yeni” bir terminolojinin yardımıyla eski bilimsel yanılgılarını gizlemek çabasıyla kendini tüketti.

Erkeciğin yaratıcısı Ostwald’ın nasıl bir kafa karışıklığına kadar vardığını birkaç örnek bize gösterecektir. Ostwald, *Doğal Felsefe Dersleri*³ adlı kitabının önsözünde, “madde ve zihin kavramlarının uzlaştırılmasındaki eski güçlüğün, bu her iki kavramın da enerji kavramına indirgenmesi ile kolayca ve kendiliğinden ortadan kalkmış olmasının büyük bir kazanım” olarak gördüğünü belirtiyor. Bu bir kazanım değil, bir kayıptır, çünkü bilimsel incelemelerin (Ostwald ortaya kimyasal bir sorun değil, bilimsel bir sorun attığının doğru dürüst farkında değildir!) idealist doğrultuda mı, yoksa materyalist doğrultuda mı yürütülmesi gerektiği sorununu çözümlenmek şöyle dursun, “enerji” teriminin keyfi kullanımı ile büsbütün karma karışık hale gelmiştir. Kuşkusuz, madde ve zihnin enerji kavramına indirgenmesi, çelişkinin yalnızca *laf planında* ortadan

³ Wilhelm Ostwald, *Vorlesungen über Naturphilosophie*, 2. baskı. Leipzig 1902, s. viii.

kaldırılmasıyla sonuçlanır, ama örneğin gulyabanilere, cinlere inanmadaki saçmalık, bu inanca “erkeci” dememizle ortadan kalkmayacaktır. Ostwald’ın *Dersleri*’nin 394. sayfasında şunları okuyoruz: “Bütün dış olayların, enerjiler arasında olup biten süreçler olarak gösterilebilmeleri olgusunun en yalın açıklaması, zihinsel süreçlerimizin kendilerinin enerjetik olmaları ve bu özelliklerini bütün dış görüngülere kabul ettirmeleridir” (*aufprägen*). Katıksız idealizm: Dış dünyadaki enerji dönüşümünü yansıtan bizim düşüncemiz değildir, ama zihnimizin [sayfa 301] “özellikliğini” yansıtan dış dünyadır! Amerikalı filozof Hibben, Ostwald’ın gerek bu pasajı, gerekse *Dersleri*’nin benzer bazı metinleri konusunda, çok yerinde olarak, yazarın “burada kantçı kılığında görüldüğünü” söylüyor: dış dünyanın görüngülerinin açıklanabilirliği bizim zihnimizin özelliklerinden çıkarılıyor!⁴

Hibben diyor ki: “Besbelli ki, eğer ilkel enerji kavramını ruhsal görüngüleri de içine alabileceği bir biçimde tanımlarsak, bu artık, bilimsel çevrelerin ve *Enerjetik*’lerin kendilerinin bile kabul ettikleri yalın enerji kavramı olmayacaktır.” Enerjinin dönüşümü, doğa bilimleri tarafından insanın zihninden ve İnsanlığın deneyinden bağımsız bir nesnel süreç olarak değerlendirilir; yani enerji dönüşümü, materyalist bir biçimde değerlendirilir. Birçok olayda, hatta olasılıkla, olayların çok büyük bir çoğunluğunda, Ostwald, kendisi de enerji sözünden *maddi* hareketi anlar.

Onun içindir ki, şu ilginç olayın meydana geldiği görüldü: Ostwald’ın öğrencisi Bogdanov, Mach’ın öğrencisi olduktan sonra, Ostwald’ı materyalist bir enerji anlayışını tutarlı bir biçimde savunmadığından ötürü değil, enerjinin materyalist anlayışını kabul ettiğinden (ve hatta zaman zaman onu kendine temel aldığından) ötürü suçlamaya başladı. Materyalistler Ostwald’ı idealizme düştüğü için, materyalizmle idealizmi uzlaştırmaya kalktığı için eleştiriyorlar. Bogdanov, Ostwald’ı idealist bir açıdan eleştiriyor. 1906’da şöyle yazmıştı: “... Ostwald’ın atomculuğa karşı, ama bütün öteki noktalarda eski materya-

⁴ J. G. Hibben, “The Theory of Energetics and Its Philosophical Bearings”, *The Monist*, c. XIII. Nr. 3, Nisan 1903. s. 329-30.

lizme çok yakın olan enerjetiği, içten sempatimi kazanmıştı. Bununla birlikte, kısa zamanda, Ostwald'ın doğal felsefesinde önemli bir çelişki farkettim: bir yandan enerji kavramının *salt yöntembilimsel* önemini sık sık belirtirken, pek çok durumda yazarın kendisi bu anlayışa bağlı kalmayı başaramıyor. Deneysel olgular arasındaki [sayfa 302] karşılıklı ilişkilerin salt simgesi olan enerji, Ostwald'da sık sık deneyin tözü, dünyanın madde-si haline dönüşür." (*Ampiryomonizm*, kitap IH, s. xvi-xvii.)

Enerji, salt simge! Bundan sonra, Bogdanov artık istediği kadar, "ampiryosemboleri" Yuşkeviç ile, "Mach öğretisinin sadık öğretilileri" ile, ampiryokritikçiler ve ötekilerle bol bol tartışabilir, tartışma, materyalistlerin gözünde, sarı şeytana inanan adamla yeşil şeytana inanan adam arasındaki tartışmadır. Çünkü önemli olan Bogdanov'u öteki mahçılardan ayıran şey değil, ama onların ortak yanlarıdır: "deney" in ve "enerji" nin idealist yorumu, insan deneyinin kendini uydurmaktan başka bir şey yapmadığı, bilimsel "yöntembilimin" ve bilimsel "enerjetiğin" kopya etmekle sınırlı kaldıkları nesnel gerçekliğin yadsınması. "O [Ostwald'ın enerjetiği] dünyanın maddesine kayıtsız kalmaktadır, eski materyalizmle olduğu kadar kamutinselcilik (*panpsychisme*) ile de tümüyle bağdaşır (s. xvii)... yani felsefi idealizm mi? Bu karışık enerjetikten yola çıkan Bogdanov, *materyalizmin yoluna değil de idealizmin yoluna sapar*. ... "Enerjiyi bir töz gibi sunmak, mutlak atomları çıkartılmış eski materyalizme, var olanın *sürekliliğini* kabul etmek anlamında düzeltilmiş bir materyalizme geri dönmek demektir." (*İbid..*) Bogdanov, "eski materyalizm" den, yani doğa bilginlerinin metafizik materyalizminden 1906'da da 1899'dakinden daha fazla anlamadığı *diyalektik* materyalizme gitmedi, idealizme ve inancılığa gitti, çünkü çağdaş inancılığın bilgili hiç bir temsilcisi, hiç bir içkinci, hiç bir "yeni-eleştirci", "yöntembilimsel" enerji anlayışına, ne de onun "deneysel olgular arasındaki ilişkilerinin salt simgesi" olarak yorumuna bir itirazda bulunmayacaktır. Kafa yapışım daha önceden yeterince tanıdığımız P. Carus'u alınız, göreceksiniz ki, bu mahçı da Ostwald'ı *tamı tamına Bogdanov'un eleştirdiği gibi* eleştiriyor: "... Materyalizm ve enerjetik, diye yazıyor Carus, kesinlikle aynı ve tek bir ka-

tegori içine [sayfa 303] girerler.” (*The Monist*, c. XVII, 1907, nr. 4, s. 536.) “Materyalizm, her şey maddedir, cisimler maddedir, düşünce maddenin bir işlevi olmaktan başka bir şey değildir derken bizi yeterince aydınlatmaz; Profesör Ostwald’ın enerjetiği, madde enerjidir ve ruh da bu enerjinin yalnızca bir etkenidir dediğinde, durum hiç de daha iyi bir hale gelmiş olmuyor.” (s. 553.)

Ostwald’ın enerjetiği bir “yeni” terminoloji dalgasının nasıl çabucak moda haline geldiğinin iyi bir örneğini veriyor bize, ve gene felsefenin temel sorunlarını ve temel eğilimlerini nasıl çabucak, bir yana atmak için deyimleri birazcık değıştirmenin yeterli olmadığını da gösteriyor. Materyalizm ve İdealizm, (kuşkusuz aşağı yukarı tutarlı bir biçimde) “deney” terimleri içerisinde olduğu kadar “enerjetik” terimleri vb. içerisinde de açıklanabilirler. Erkeci fizik, şimdiye kadar bölünmez madde parçacıklarının bölünmesi sonucu, ve maddesel hareketin daha önce bilinmeyen biçimlerinin bulunması sonucu maddesiz hareketi kavrama yolunda yeni idealist girişimlerin kaynağı olmaktadır.

4. MODERN FİZİKTE İKİ AKIM VE İNGİLİZ TİNSELÇİLİĞİ

Yeni fizikten çıkartılan çeşitli vargılar üzerinde günümüz yazınında sürdürülen felsefi kavgayı somut bir biçimde göstermek için sözü, İngilizlerden başlamak üzere, “kavgacıların” kendilerine bırakalım. Fizikçi Arthur W. Rücker bir doğa bilgini açısından bir eğilimi savunuyor; filozof James Ward ise bilgibilim açısından bir başka eğilimi savunuyor.

İngiliz doğa bilginlerinin Glasgow’da, 1901’de toplanan kongresinin fizik bölümü başkanı A. W. Rücker konuşmasına konu olarak fizik teorisinin değerini ve atomların, özellikle de esir’in varlığı konusunda su yüzüne çıkan kuşkuları [sayfa 304] seçti. Konuşmacı, bu sorunu ortaya atmış olan, fizikçi Poincaré’den, Poynting’den (bu sonuncusu simgecilerin ve mahçılann bir İngiliz kafadandır) ve filozof Ward’dan ve E. Haeckel’in ünlü kita-

bından sözettii ve kendi özel görüşlerini sunmaya çalıştı.⁵

“Söz konusu olan sorun, diyor Rucker, bilimsel teorilerin temelinde yatan ve şimdi en genel bir biçimde benimsenmiş olan varsayımların bizi çevreleyen evrenin yapısının tam doğru bir betimlemesi olarak mı, yoksa kısaca elverişli kurgular olarak mı değerlendirilmeleri gerektiğidir.” (Bogdanov, Yuşkeviç ve ortakları ile olan tartışmamızın terimlerini kullanacak olursak: bu varsayımlar nesnel gerçekliğin, hareket eden maddenin kopyaları mıdır, yoksa bir “yöntembilim”, bir “salt simgeler”, “deneyin örgenlenmiş biçimleri” midirler?) Rucker iki teori arasında pratikte bir ayrım olmayacağı kabul ediyor: bir ırmağın doğrultusu, yalnızca bir haritayı ya da bir diyagram üzerindeki mavi çizgiyi İnceleyen birisi tarafından olduğu kadar, bu çizginin gerçek bir ırmağı temsil ettiğini bilen biri tarafından da belirlenebilir. Elverişli bir kurgu açısından teori “belleğin işini kolaylaştıracak”, yapay bir sisteme uygun olarak gözlemlerimizde bir “düzen yaratma” aracı, “bilgimizi düzenleyen”, onu denklemlere indirgeyen bir araç olacaktır, vb.. Söz gelişi, ısı bir hareket biçimidir, bir enerjidir demekle ve böylece “hareket halindeki atomların canlı bir kavramını, gerçek niteliğini tanımlamaya girişmediğimiz ısı enerjisi gibi renksiz bir tümce ile” değiştirmekle yetinebiliriz. Bununla birlikte bu yolla çok büyük bilimsel başarılar varma olanağını kabul eden Rucker, “böyle bir taktikler sisteminin ortaya konmasının, bilimin gerçek uğruna mücadelesinde son söz olarak kabul edilemeyeceğini iddia eder”. Sorunlar hâlâ [sayfa 305] çözüm bekliyor: “Maddenin ortaya koyduğu görüngüden maddenin kendi yapısına doğru giderek bir sonuç çıkarabilir miyiz? ... bilimin daha önce çizmiş olduğu krokinin, bir ölçüde, gerçeğin basit bir diyagramı değil de, bir kopyası olduğuna inanmaya hakkımız var mı?”

Maddenin yapısı sorununu tahlil ederken, Rucker, örnek olarak havayı alıyor. Hava, diyor, gazdan yapılmıştır ve bilim “her basit gazı bir atomlar ve esir karışımı halinde” ayırır. “... ‘Dur!’ diye bağırınlar var ... moleküller ve atomlar doğru-

⁵ Glasgow’daki İngiliz Derneği, 1901. Profesör Arthur W. Rucker’in *The Scientific American Supplement*, 1901, Nr. 1345 ve 1346’daki Başkanlık Konuşması.

dan algılanamazlar... ve yalnızca işe yarayan basit kavramlardır bunlar, gerçeklikler olarak kabul edilemezler.” Rucker bilimin evrimi içinde karşılaşılan pek çok olaylardan birine başvurarak, bu itirazı göğüslüyor: Satürn’ün halkaları teleskopla incelendiğinde, sürekli bir kütle olarak görünmektedir. Matematikçiler, hesaplamalarla bunun olanaksız olduğunu tanıtladılar, tayf analizi bu hesaplardan çıkartılan sonuçları doğruladı. Bir başka itiraz şöyle: atomlara ve esire, duyularımızın sıradan madde- de ortaya çıkarmadıkları özellikler yakıştırılır. Rucker, gazların ve sıvıların vb. yayılması örnekleri ile bunu da yanıtlar. Olgular, gözlemler, deneyler, maddenin birbirinden ayrı parçacıklardan ya da taneciklerden yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu parçacıklar, bu atomlar, onları kuşatan “ilk ortamdan”, ya da “temel ortamdan” (esirden) değişik midirler, yoksa bu ortamın özel bir durumdaki parçalan mıdırılar sorunu henüz çözümlenmemiş bir sorundur ve hiç bir bakımdan bizzat atomların varlığı teorisi ile ilgili değildir. Sıradan maddeden (atomlar ve esir) farklı “yarı-maddi tözlerin” varolduklarını gösteren deney tanıtılarını önsel olarak yadsımanın hiç bir temeli yoktur. Ayrıntılarda yapılan hatalar kaçınılamazdır, ama bilimsel verilerin tamamı atomların ve moleküllerin varlığından kuşkuya yer bırakmaz.

Rucker, daha sonra negatif elektrik yükü taşıyan cisimciklerden (ya da elektronlardan) bileşmiş atomların yapısı [sayfa 306] ile ilgili yeni verilere işaret ediyor ve değişik deneylerin ve moleküllerin boyutları üzerine yapılan hesapların benzer sonuçlarını anıyor: “ilk yaklaşık hesaplama” moleküllerin çapı, aşağı yukarı yüz milimikron (ya da milimetrenin milyonda biri) kadardır. Rucker’ın özel gözlemleri ve yeni-dirimselcilik (*neovitalisme*)^[96] eleştirisi üzerinde durmaksızın sadece çıkardığı sonuçları aktaralım:

“Şimdiye kadar bilimsel teorinin ilerlemesinde başı çeken fikirlerin değerini azımsayanlar da, çok kez, şu taban tabana birbirlerine karşı iki sav arasında seçim yapmaktan başka bir çare olmadığını kabul ediyorlar: atom ve esir, ya bilimsel imgelemin basit yapıntılarıdır, ya da şimdi artık yeterli olmadığı kabul edilen atomların ve esirin bir mekaniksel teorisi, eğer

yetkinleştirilebilseydi, bize sözkonusu temel gerçekliklerin tam ve uygun bir ifadesini verebilirdi. Ama kendi payıma ben bir *via media* (orta yol) olduğuna inanıyorum.” Karanlık bir odadaki insan, nesnelere çok belirsiz olarak seçer, ama eğer eşyalara çarpmıyor, kapı yerine aynadan çıkmaya kalkışmıyorsa, bazı şeyleri doğru görüyor demektir. Onun için, ne doğanın daha derinliklerine inmekten caymaya, ne de bizi kuşatan dünyanın bütün gizemini açığa çıkardığımızı ileri sürmeye gerek vardır: “Atomların ve atomların içinde var oldukları esirin niteliğinin tutarlı bir imgesini henüz çizmediğimiz kabul edilebilir. Ama teorilerimizin bazılarının niteliklerinin geçici olmalarına karşın, birçok önemli güçlülere karşın, atomlar teorisinin birçok olguyu birleştirdiği, pek karmaşık olanları yalınlaştırdığı, teorimizin esas yapısının doğru olduğu konusunda direnmekte – hiç olmazsa eşit ölçüde akla uygun karşı varsayımlar ortaya atılana dek – haklı olduğumuzu; atomların şaşkın matematikçilere yardım etmekten çok fiziksel gerçekliklere yardımcı olduğunu göstermeye çalıştım.”

Konuşmasını böyle tamamladı. Okur, görecektir ki, bu konuşmacı bilgibilimle uğraşmayıp aslında kuşkusuz bir [\[sayfa 307\]](#) yığın bilim adamı adına, esas olarak içgüdüsel bir materyalist görüş açısını savunuyordu. Onun tutumunun özü şudur: Fizik teorisi nesnel gerçekliğin (gittikçe daha kesinleşen) bir kopyasıdır; dünya, onun hakkındaki bilgimizin gittikçe daha derinlemesine geliştiği hareket halindeki maddedir. Rucker’in felsefesinin doğru olmayan yanları, esir hareketinin “mekanik” (neden elektromanyetik değil de mekanik) teorisinin hiç de zorunlu olmayan savunmasından ve görelî gerçek ile mutlak gerçek arasındaki ilişkileri anlayamamış olmasından ileri geliyor. Bu fizikçide eksik olan *yalnız diyalektik* materyalizmi bilmemesidir (eğer İngiliz profesörlerinin kendilerini “bilinemezci” demeye zorlayan şu pek önemli toplumsal endişeleri bir yana bırakırsak).

Şimdi de bu felsefenin tinselci James Ward tarafından eleştirisini görelim: “Doğalcılık bir bilim değildir, ve ona temel hizmeti gören mekanikçi doğa teorisi de bir bilim değildir. ... Ama her ne kadar doğalcılık ile doğa bilimleri, evrenin me-

kanikçi teorisi ve bir bilim olarak mekanik, mantık açısından, başka başka şeyler olsalar da, ilk bakışta aralarındaki benzerlik büyüktür ve tarihsel olarak birbirlerine yakındırlar. Doğa bilimlerinin idealist (ya da tinselci) felsefe ile karıştırılması diye bir tehlike yoktur, çünkü bu felsefe, bilimin bilinçsiz olarak kabul ettiği bilgebilimsel varsayımların zorunlu olarak eleştirilmesini içerir.”⁶ Doğrudur! Doğal bilimler *bilinçsizce* kendi öğretilerinin nesnel gerçekliği yansıttığını varsayarlar ve *yalnızca* böyle bir felsefe doğal bilimler ile bağdaştırılabilir! “... Doğalcılık için durum bambaşkadır, doğalcılık bilimin -kendisi kadar bilgi teorisinden de habersizdir. Gerçekte, materyalizm gibi doğalcılık da, metafizik gibi ele alınan bir fiziktir. ... Doğalcılık kuşkusuz materyalizmden daha az dogmatiktir, çünkü, gerçekliğin en son niteliği üzerine bilinemezci kayıtlar koyar; ama bu [sayfa 308] ‘Bilinemez’in maddi yönünün önceliği üzerinde kararlılıkla direnir.”

Materyalist, fiziği bir metafizik gibi ele alır. Bu kanıt çok iyi biliyoruz. İnsanın dışındaki nesnel gerçekliğin kabulüne metafizik deniliyor; tinselciler, materyalizme bu suçlamayı yöneltmekte kantçılara ve Hume’ün yandaşlarına katılıyorlar. Anlaşılması kolay bir şey; çünkü ilkin şeylerin, cisimlerin ya da herkesin bildiği nesnelere nesnel gerçekliğini ortadan kaldırmadıkça, Rehmk’e ninkiler cinsinden “gerçek kavramlar”ın yolunu temizleyip açmak olanağı yoktur!..

“Bir tüm olarak deney en iyi şekilde nasıl sistemleştirilir [Bogdanov’dan aşırıyorsunuz Bay Ward!] şeklindeki temelde felsefi olan soruna çıktığında, doğalcılar ... işe fiziksel yandan başlamamız gerektiğini söylemekten hoşlanırlar. Yalnızca fiziksel olgular, kesin, belirgin, sınıksız birbirine bağlıdırlar; insanı heyecana getiren her düşünce, deniyor bize, maddenin ve hareketin tam ve kesin bir yeniden dağılımına götürülebilir. ... Bu denli felsefi genelliğe ve yaygınlığa sahip hu önermeler, fizik biliminden çıkan haklı çıkarsamalardır, ki modern fizikçilerimizin hiç biri değilse bile pek azı bunları doğrudan doğruya söyleyecek kadar yüreklidir. Ama bunların birçokları, bilimleri-

⁶ James Ward, *Naturalism and Agnosticism*, 1906, c. I. s. 303.

nin, Evrenin Mekanik Teorisinin üzerine oturduğu görünmeyen metafiziği, fiziksel gerçekçiliği açığa çıkarmaya uğraşanlarca saldırıya uğradığını düşünürler. ... Bu teorinin eleştirisi bundan önceki konuşmalarda [Rücker tarafından] böyle değerlendirilmiştir. ... Gerçekte, benim eleştirim [bütün mahçuların da tik-sindikleri bu “metafizik” konusundaki eleştirim] bir fizik okulunun, neredeyse ortaçağ gerçekçiliğini tümüyle reddeden, sayıları ve etkileri gittikçe artan – eğer onlara bu ad verilebilirse – bir fizikçiler okulunun yorumlanmasına dayanır baştan aşağı. ... Uzun zamandan beri, bu gerçekçilik hiç bir karşı çıkma ile karşılaşmadı, ona karşı her başkaldırma, şimdi bilimsel bir [sayfa 309] anarşi gibi değerlendiriliyor. Bununla birlikte ona meydan okuyan Kirchhoff ve Poincaré gibi insanların –birçok başkaları arasında bu iki büyük adamın adını anıyoruz– ‘bilimin yöntemlerini geçersiz kılmaya’ çalıştıklarını düşünmek, kuşkusuz, saçmalığın daniskasıdır. ... Bunları fiziksel gerçekçiler olarak kolayca adlandırabileceğimiz eski okuldan ayırdetmek için, yeni okulu fiziksel simgeciler olarak adlandırabilirdik, Bu terim pek de yerinde sayılmaz, ama hiç değilse iki okul arasında bizi özellikle şimdi ilgilendiren, temel bir ayrımı belirtiyor. Sözkonusu sorun çok basit. Her iki okul da, besbelli, aynı algılanabilir deneylerden yola çıkıyorlar; her ikisi de temelde bir, ama ayrıntıda farklı soyut bir kavramsal sistem kullanıyorlar, her ikisi de aynı doğrulama yöntemine başvuruyorlar. Ama bu iki okuldan biri gittikçe son gerçekliğe yaklaştığına ve görüntüleri gittikçe daha çok arkasında bıraktığına inanıyor, öteki ise, somut olguların karmaşıklığı yerine, kafa ile yönlendirilebilir genelleştirilmiş betimleyici bir şemayı koyduğuna inanır. Her iki görünüşte de şeyler *konusundaki*, [Ward’ın italiği] sistemli bilgi olarak fiziğin değeri, değişmemiştir; her iki durumda da fiziğin gelecekteki gelişme ve pratik uygulama olanakları aynıdır. Ama iki okul arasındaki felsefi (*speculative*) farklılık çok büyüktür, ve bu bakımdan hangisinin doğru olduğu sorunu önem kazanır.” Bu açık sözlü ve tutarlı tinselci, sorunu dikkate değer bir doğruluk ve açıklıkla koyuyor. Modern fiziğin iki okulu arasındaki fark gerçekten de *yalnızca* felsefidir, yalnızca bilgebilimseldir. Bu iki okul arasındaki başlıca ayrılık yalnız

şu konudadır: biri, bizim teorimizin yansıttığı “en son” gerçeği (nesnel gerçeği demek gerekirdi) kabul eder, oysa öteki, teoriyi, yalnız deneyin sistemleştirilmesi, bir ampiryosemboller sistemi vb., vb. olarak gördüğünden bu gerçeği kabul etmez. Yeni fizik maddenin hareketinin yeni çeşitlerini ve biçimlerini bulmuş olarak, eski fiziksel kavramların yıkılmasından ötürü, felsefenin eski sorunlarını ortaya attı. Ve [sayfa 310] felsefenin “orta” eğilimlerinden yana olanlar (“olgucular”, Hume’ün ve Mach’ın öğretilileri) tartışmalı sorunu açıklıkla koymayı bilmiyorlarsa da, bu sorun üzerindeki bütün örtülerin yırtılıp atılması, açık yürekli idealist Ward’a kalıyor.

“Rücker açış konuşmasını, son zamanlarda profesör Poincaré, prof. Poynting ve benim tarafımdan savunulmuş bulunan sembolik yorumlamalara karşı fiziksel gerçekliğin savunulmasına ayırdı.” (s. 305-306; ve kitabının diğer kısımlarında Ward, bu listeye Duhem’in, Pearson’ın ve Mach’ın da adlarını eklemektedir; bkz: c. II, s. 161, 63, 57, 75, 83, vb..)

“... O [Rücker] sürekli olarak ‘zihinsel imgeler’den söz ediyor, ama öte yandan da atomların ve esirin bunlardan daha ötede bir şeyler olmaları gerektiğine de sürekli olarak karşı çıkıyor. Böyle bir düşünme tarzı, gerçekte şu demeye gelir: Bu durumda başka hiç bir imge yaratamam; onun için de gerçeklik ona benzemelidir. ... Profesör Rücker, farklı bir zihinsel imgenin soyut olasılığını kabul ediyor. ... Öte yandan ‘bazı teorilerimizin geçici niteliğini’ kabul ediyor ve ‘birçok önemli güçlüklerin’ varlığını teslim ediyor. Aslında, yalnızca işlerliği olan bir varsayımı, üstelik de yüzyılın ikinci yarısında saygınlığını önemli ölçüde yitirmiş bir varsayımı savunuyor. Ama, atom teorisi ve maddenin yapışma ilişkin öteki teoriler, işlerliği olan varsayımlardan başka birşey değillerse, ve yalnız fiziksel görünüşlerle sıkıca sınırlandırılmışlarsa, mekanikçiliği her yerde temel sayan, yaşamın ve zihnin olgularını yangörüngülere (*épiphénoménes*) indirgeyen, yani başka terimlerle onları madde ve hareketten bir derece daha görüngüsel, bir derece daha az gerçek yapan teoriyi hiç bir şey haklı gösteremez. Mekanikçi evren teorisi işte böyle bir teoridir ve eğer bunu istemeyerek savunuyor görünmesini bir yana bırakacak olursak, profesör

Rücker ile aramızda mesele kalmıyor demektir.” (s. 314-315.)
[sayfa 311] Kuşkusuz, materyalizmin bilinci “daha az” gerçeklik saydığını ya da *hareket halindeki maddenin* dünyasının görünümünün elektromanyetik değil de, “mekanik” ya da bundan son derece daha karmaşık başka şeyler olduğunu zorunlu olarak ileri sürdüğünü söylemek tümüyle saçmadır. Ama, açık sözlü ve dosdoğru bir idealist olan Ward, gerçekten de hileli bir biçimde, bizim mahçılardan (yani karışık kafalı idealistlerden) çok daha büyük bir beceriyle, “içgüdüsel” doğabilimsel materyalizmdeki, örneğin görelî gerçek ile mutlak gerçek arasındaki ilişkiyi açıklama yeteneksizliği gibi, zayıf noktalara *sarılmaktadır*. Ward birçok kez çark ediyor ve gerçek, görelî ve yaklaşık olduğuna göre, “geçicidir”, gerçekliği yansıtamaz diyor! Ama öte yandan atomlar, vb. sorunu, “işlerliği olan bir varsayım” olarak tinselciler tarafından çok doğru bir biçimde konmuştur. Modern, gelişmiş inancılık (Ward’ın kendi tinselciliğinden çıkarttığı biçimiyle), doğa bilimleri kavramlarının “işlerliği olan varsayımlar” olduklarının açıklanmasından başka bir şey *istemeyi aklından geçirmez*. Baylar, biz bilimi siz bilim adamlarına teslim edeceğiz, ama bilgibilimi, felsefeyi bize teslim etmeniz koşuluyla; işte “ileri” kapitalist ülkelerde tanrıbilimcilerle profesörler arasındaki bir arada yaşama koşulu budur.

Ward’ın bilgibilimini “yeni” fiziğe bağladığı noktalar arasında onun *maddeye* karşı kararlı mücadelesini de hesaba katmak gerekir. Madde nedir? enerji nedir? diye soruyor Ward, ve varsayımların bolluğu ile ve çelişik nitelikleri ile alay ediyor. Esir midir, yoksa esirler midir – yoksa acaba sözkonusu olan, yeni ve beklenmedik niteliklerle keyfi olarak donatılmış yeni bir “yetkin sıvı” mıdır? Ve Ward’ın çıkardığı sonuç şöyle: “... hareketin dışında belirli hiç bir şey bulamıyoruz. Isı hareketin bir biçimidir, esneklik bir hareket biçimidir, ışık ve manyetizm de birer hareket biçimleridirler. Kütlenin kendisi de, son tahlilde, ne katı, ne sıvı, ne de gaz olan, yani ne kendisi bir cisim, ne de bir cisimler kümesi [sayfa 312] olan, yani görüngüsel olmayan ve akıl yoluyla da bilinmemesi (*ne doit pas être un nonmène*) gereken, kendi terimlerimizi ona kabul ettirebileceğimiz gerçek bir *aperion* [Yunan filozofları tarafından kullanılan ve sonsuz,

sınırsız anlamına gelen bir terim] olan bir şeyin olsa olsa bir hareket biçimi olması gerekir.” (c. I, s. 140.)

Tinselci, hareketi maddeden ayırırken kendisine karşı dürüst davranıyor. Cisimlerin hareketi, doğa içinde, değişmez bir kütlede cisim olmayan bir şeyin hareketine, bilinmeyen bir esir içindeki bilinmeyen bir elektriğin bilinmeyen bir yükünün hareketine dönüşüyor. Laboratuvarlarda ve fabrikalarda olup biten bu *maddesel* dönüşümün diyalektiği, idealistlerin gözünde (geniş kamuoyunun ve mahçuların gözünde de olduğu gibi), materyalist diyalektiği doğrulamak şöyle dursun, materyalizme karşı bir kanıt görevi görmektedir: “... Dünyanın sözde bir açıklaması olarak mekanikçi teori, bizzat mekaniksel fiziğin ilerlemesinden ölümcül bir darbe yer.” (s. 143.) Biz diyoruz ki, dünya hareket halinde maddedir, orta hızlarda hareketinin yasaları mekanik tarafından, büyük hızlarda elektromanyetik teori tarafından yansıtılır. Genişletilmiş, sağlam, parçalanmaz atom, her zaman materyalist evren anlayışının kalesi olmuştur. Ama bu görüşlerin bahtsızlığına bakınız ki, katı, genişletilmiş atom, artan bilginin kendisinden beklediği istemleri karşılayamadı (*was not equal to the demands*) (s. 144). Atomun yıkılabilirliği (*destructibility*), onun tükenmezliliği, maddenin ve onun hareketlerinin bütün biçimlerinin değişebilirliği diyalektik materyalizmin her zaman kalesi olmuşlardır. Doğada bütün sınırlar, koşula bağlı, görelî ve oynaktır ve hepsi bizim zihnimizin maddenin bilgisine doğru giderek yaklaşımını ifade ederler, ama bu, hiç de, doğanın, maddenin bizzat kendisinin, bir simge, saymaca bir işaret, kısaca bizim zihnimizin bir ürünü olduğunu göstermez. Bu kitaptaki bir nokta işareti, 64 metre uzunluğu, 32 metre genişliği [sayfa 313] ve 16 metre yüksekliği olan bir yapıya göre ne ise elektron da atoma göre aynı orandadır (Lodge), Elektron saniyede 270.000 kilometre hızla hareket eder, kütlesi hızının bir işlevidir; saniyede 500 trilyon devir yapar; bütün bunlar eski mekanikten çok daha karmaşıktır, ama bütün bunlar maddenin uzay ve zaman içinde hareketidir ancak, insan akli, doğada, pek çok şaşırtıcı şeyler buldu ve daha nicelerini bulacaktır ve bununla doğa üzerindeki gücünü artıracaktır. Ama bu demek değildir ki, doğa bizim zihnimizin ya da soyut

zihnin, yani Ward'ın tanrısının ve Bogdanov'un "ikamesi"nin vb. yarattığı bir şeydir.

"Gerçek dünyanın teorisi olarak amansızca uygulanan bu ülkü [mekanikçiliğin ülküsü], nihilizme götürür; bütün değişmeler harekettir, çünkü hareketler bizim anlayabileceğimiz tek değişmelerdir, öyleyse, hareket eden şeyden onun kendisinin hareket olduğu anlaşılmalıdır." (s. 166.) "Göstermeye çalıştığım ve inandığım gibi, varlığın tümünün en soyut simgeleri olmaktan çok, en derin töz olarak madde ve harekete bu bilisizce inancın en etkin çaresini, fizikteki işte bu ilerleme getirmektedir. Katıksız mekanikçilik ile hiç bir zaman Tanrı'ya varamayız." (s. 180.)

İşte bu, tamı tamına Marksist *Felsefe "Üzerine" Denemeler*'in ruhuna uyuyor! Lunaçarski'ye, Yuşkeviç'e, Bazarov'a ve Bogdanov'a başvursanız iyi ederdingiz Bay Ward: onlar da tamamıyla aynı öğretiyi öğütüyor, ama sizden biraz daha "utan-gaçça".

5. MODERN FİZİKTE İKİ AKIM VE ALMAN İDEALİZMİ

Çok tanınmış kantçı idealist Hermann Cohen,- 1896'da, olağanüstü bir zafer sevinci ile. *Materyalizmin Tarihi*'nin (*Geschichte des Materialismus*) beşinci baskısına, F. Albert Lange tarafından yazılmış materyalizmin tahrif edilmiş [sayfa 314] tarihine, bir önsöz yazdı. "Teorik idealizm, diye düşüncesini açıklıyordu. H. Cohen (s. xxvi), doğa bilginlerinin materyalizmini kökünden sarsmaya daha şimdiden başladı, kesin zafer için belki de çok az bir zaman gerekiyor." "idealizm yeni fiziğin içine sızıyor (*Durchwiekung*)." "Atomculuk dinamizme yer açmak zorundadır. ..." "Tözün kimyasal sorununa yönelik araştırmanın materyalist madde görüşü üzerinde, temel bir zafere yol açması gerektiği, dikkate değer bir değişikliktir. Thales nasıl töz düşüncesinin ilk soyutlamasını yaptı ve bunu elektron konusundaki kurgul düşüncelerle bağladıysa, elektrik teorisinin de madde anlayışında en büyük devrime yol açması ve maddenin kuvvete dönüşmesi yoluyla idealizmin zaferini sağlaması kaçınıl-

mazdı.” (s. xxix.)

H. Cohen, *temel* felsefi eğilimlere parmak basmakta James Ward kadar açık ve kesindir, ve kendisini (bizim mahçuların yaptığı gibi) şu ya da bu energetik, simgeci, ampiryokritikçi, ampiryomonist vb. idealizmleri arasındaki küçük ayrımlar içerisinde kaybetmiyor. Cohen, bugün için Mach ve Poincaré ve ötekilerin adıyla anılan fizik okulunun *temel* felsefe eğilimini ele alıyor ve bu eğilimi doğru bir biçimde *idealist* olarak tanımlıyor. “Maddenin kuvvete dönüşmesi”, Cohen’e göre, tıpkı 1869’da J. Dietzgen’in maskelerini düşürdüğü “falci” bilim adamları üzerindeki zaferi gibi, idealizmin en önemli zaferidir. Elektrik, idealizmin bir yardımcı olarak ilan ediliyor, çünkü elektrik, maddenin yapısı ile ilgili eski teoriyi yıkmış, atomu darmadağın etmiş ve, maddesel hareketin, eskilerinden o kadar değişik, o kadar incelenmemiş, o kadar üzerinde çalışılmamış, o kadar “şaşılası” yeni biçimlerini bulmuştur ki, böylece doğanın yorumu içerisine *maddi olmayan* (kutsal, zihinsel, ruhsal) hareketi sokuşturmak olanağı doğmuştur. Maddenin son derece küçük parçacıklarına değgin bilginimizin dünkü sınırını kaybolmuş, böylece madde kaybolmuştur (ama düşünce durmaktadır) sonucuna varıyor idealist filozof. Her mühendis, her fizikçi, elektriğin [sayfa 315] (maddesel) bir hareket olduğunu bilir, ama hiç kimse *neyin* hareket ettiğini açık seçik bilmez; onun için, diye sonuca varıyor idealist filozof, felsefe eğitiminden yoksun kişileri, şu ayartıcı “ekonomik” önermeyle kandırabiliriz: gelin hareketi *madde olmaksızın düşünelim*. ...

H. Cohen, ünlü fizikçi Heinrich Hertz’i kendi müttefiki yapmaya çalışıyor. Hertz bizimdir, bir kantçıdır, kimi zaman onda önseli kabul edilmiş görüyoruz, diyor. Hertz bizimdir, bir mahçudur diye ileri sürüyor mahçü Kleinpeter, çünkü onda “kavramlarımızın niteliği konusunda tıpkı Mach’ta olduğu gibi aynı öznel görüşler”⁷ görülebilir. Hertz’in *nereye* ait olduğu konusundaki bu ilginç tartışma, tazelenen inancılık savunmalarını haklı göstermek için, idealist filozofların, ünlü bilginlerin ifadelerindeki en ufak bir yanılığa, en ufak bulanıklığa nasıl sarıldıkla-

⁷ *Archiv für systematische Philosophie*, c. V. 1888-89. s. 169-70.

rının güzel bir örneğidir. Aslında, Hertz'in *Mekanik*'ine⁸ yazdığı felsefi önsöz, materyalizmin "metafiziği" "ne karşı profesörce bağırış çağırışlardan gözü korkan, ama dış dünyanın gerçekliği konusundaki içgüdüsel inancını da yenemeyen bir bilim adamının alışılmış görüş açısını açığa vuruyor. Bu, bir yandan geniş okur yığınlarına doğa biliminin bilgi teorisi konusunda baştan aşağı yanlış ve içerisinde Mach'ın Hertz ile yanyana boy gösterdiği küçük kitapçıklar dağıtan; öte yandan ise, özellikle felsefi olan makalelerde "Hertz'in, Mach ve Pearson'ın tersine, bütün fiziğin mekanik bir yoldan açıklanabileceği önyargısına hâlâ sarıldığını"⁹, kendinde-şey kavramına ve fizikçilerin alışılmış görüş açılarına hâlâ sahip çıktığını ve hâlâ "kendinde bir evren görünümünü" savunduğunu vb. söyleyen Kleinpeter'in kendisi tarafından da kabul edilmiştir.¹⁰ [sayfa 316] Hertz'in energetik konusundaki görüşüne değinmek ilginç olacaktır. Hertz şöyle diyor: "Eğer fiziğin bugün kendini enerji teorisinin terimleri içerisinde ifade etmeyi seçmesinin gerçek nedenini araştırarak olursak, bunu, onun çok az bildiği şeyler konusunda konuşmaktan ancak en iyi şekilde bu yoldan sakındığı için yapıyor diye yanıtlayabiliriz. ... Kuş kuşuz hepimiz, ağırlığı olan maddenin atomlardan oluşmuş olduğu kanısındayız; hatta bazı durumlarda bu atomların boyutları ve hareketleri konusunda oldukça kesin bir fikre sahibiz. Ama birçok durumda, atomların biçimi, bağıntıları, hareketleri, bütün bunlar tümüyle bizden saklıdır. ... Onun için, bizim atomlar hakkındaki fikirlerimiz ilerideki araştırmaların önemli ve ilginç bir konusunu oluştururlar, ama gene de matematiksel teoriler için bilinen ve sağlam bir dayanak olabilecek şekilde uyarlanmamışlardır." (*Op. cit.*, c. III, s. 21.) Hertz, esir konusunda daha ilerideki araştırmaların "geleneksel maddenin niteliği ... onun süredurumu ve yerçekimsel kuvvetinin bir açıklamasını getireceğini umuyordu, (c. I, s. 354.)

Böylece, materyalist olmayan bir enerji anlayışı olanağı-

⁸ Heinrich Hertz, *Gesammelte Werke*. c. III. Leipzig 1894, özellikle s. 1. 2. 49.

⁹ *Kontstatuen*, c. VIII, 1903. s. 309.

¹⁰ *The Monist*, c. XVI. 1906, Nr. 2, s. 161; Mach'ın "birciliği" üzerine bir makale.

nın Hertz'in aklına bile gelmediği buradan açıkça ortaya çıkmaktadır. Enerjetik, filozoflara idealizm uğruna materyalizmi terketme bahanesi yaratmıştır. Bilim adamı enerjetiği, eğer deyim yerindeyse, fizikçilerin atomu terkettiği, ama daha elektrona ulaşmadıkları bir dönemde, maddi hareketin yasalarının ifade etme yönteminde bir kolaylık olarak görür. Bu dönem büyük çapta hâlâ son bulmamıştır; bir varsayım ötekini kovuyor; pozitif elektron konusunda hiç bir şey bilinmiyor; ancak üç ay önce (22 Haziran 1908'de), Jean Becquerol, Paris Bilimler Akademisi'nde, "maddenin yeni bir tamamlayıcı parçasını" bulmayı başardığını açıkladı (*Comptes rendus des séances de L'Académie des Sciences*, s. 1311). "Madde"nin hâlâ insan zihni tarafından yalnızca "aranmakta" olması ve bu yüzden bir "simge"den başka bir şey olmaması [sayfa 317] gibi böylesine elverişli bir ortamdan idealist felsefe yararlanmazlık edebilir miydi?

Cohen'den çok daha gerici başka bir Alman idealisti Eduard von Hartmann modern fiziğin dünya görüşü üzerine koca bir kitap yazdı (*Die Weltanschauung der modernen Physik*, Leipzig, 1902). Yazarın, savunduğu idealizm çeşidi üzerine düşünceleri bizi ilgilendirmez elbette. Yalnız bizim için önemli olan, bu idealistin de, Rey, Ward ve Cohen gibi aynı görüngüleri saptamış olmasını açıklamaktır. "Modern fizik gerçekçi bir temel üzerinde yükseldi, diyor E. Hartmann ve yalnızca zamanımızın yeni-kantçı ve bilinemezci hareketi, modern fiziğin sonuçlarını idealist bir anlayış içerisinde yorumlamaya yöneltti." (s. 218.) E. Hartmann'a göre, modern fiziğin temelinde üç bilgilimsel sistem vardır: Hilokinetik (Yunanca *hule*=madde, *kinesis*=hareket, yani fiziksel görüngülerin hareket halindeki madde olarak tanınması), enerji bilimi ve dinamizm (maddesiz kuvvetin kabulü). Anlaşıyor ki, Hartmann "dinamizmi" savunuyor ve bundan doğa yasalarının evrensel düşünceye indirgendikleri sonucunu çıkarıyor, bir sözcükle ruhsal olanı fiziksel doğanın "yerine koyuyor". Ama Hartmann, fizikçilerin çok büyük bir kesiminin hilokinetikten yana olduklarını ve bu sistemin "en çok kullanılan sistem" (s. 190) olduğunu ve onun en büyük kusurunun "salt hilokinetiği tehdit eden ma-

teryalizm ve tanrıtanımazlık” (s. 189) olduğunu kabul etmek zorunda kalmaktadır. Yazar, haklı olarak, enerjetikte, kendisinin bilinemezci diye nitelendirdiği bir ara sistem görüyor (s. 136). Kuşkusuz bu sistem “salt dinamizmin yandaşıdır, çünkü bu tözü tahtından İndirir” (s. vi, 192) ama Hartmann gerçek bir Alman gericiliğinin esas idealizmi ile bağdaşamayan bir “İngiliz hayranlığı” biçimi olarak bilinemezcilikten hoşlanmaz. Bu uzlaşmaz partizan idealistin (yansızlar, politikada olduğu kadar felsefede de iflah olmaz bir ahmaklık içindedirler), şu ya da bu bilgibilimsel eğilimi izlemenin ne anlama geldiğini [\[sayfa 318\]](#) fizikçilere nasıl açıkladığını görmek kadar ibret verici bir şey olmaz. Hartmann fiziğin son bulguları ile ilgili idealist yorumlar konusunda şunları yazıyor: “Bu modayı izleyen fizikçilerin pek azı, bu yorumun bütün kapsamının ve tüm sonuçlarının farkındadır. Bunlar kendilerine özgü yasaları ile fiziğin idealizmine karşın, ancak *gerçekçi* temel önermelere, yani kendinde-şeylerin varlığına, bunların zaman içindeki gerçek değişebilirliğine, gerçek nedenselliğine bağlı kaldığı ölçüde önemini koruduğunu göremediler. ... Ancak bu gerçekçi öncüllerin (nedenselliğin, zamanın ve üç boyutlu uzayın fizikötesi geçerliliğinin), kabul edilmesi, yani yasalarından fiziğin sözettığı doğanın kendinde-şeyler alanıyla çakışması koşulluyulardır ki ... kişi doğa yasalarından, psikolojik yasalardan farklı şeyler olarak sözedebilir. Doğa yasaları eğer zihnimizden bağımsız bir alanda işlev yapıyorlarsa, ancak o zamandır ki, bu yasalar, imgelerimizin mantıksal olarak zorunlu etkileri, her zaman, bu imgelerin bizim bilincimizde yansıttıkları ya da simgeledikleri bilinmeyen doğal-tarihsel zorunluluğun etkileri olgusunu açıklamaya yararlar.” (s. 218-219.)

Hartmann, yeni fiziğin idealizminin gerdekten de bir *moda* olduğunu ve bunun doğal-tarihsel materyalizmden ciddi bir felsefi sapma olmadığını doğru bir biçimde seziyor; onun için, “moda”nın tutarlı ve tam bir felsefi idealizme dönüştürülmesi için, zamanın, uzayın, nedenselliğin ve doğa yasalarının nesnel gerçekliği öğretisini kökten değiştirmek gerektiğini fizikçilere doğru bir biçimde açıklıyor. Yalnızca atomlara, elektronlara ve esire, sadece simge, “işlerliği olan bir varsayım” gözüyle ba-

kamayız: zamanın, uzayın, doğa yasalarının ve bütün dış dünyanın da “işlerliği olan bir varsayım” olduğu açıklanmalıdır. Ya materyalizm, ya da tüm fiziksel doğanın yerine ruhsalın evrensel ikamesi: bu iki şeyi birbirine karıştırmaya meraklı bir yığın insan vardır; ama Bogdanov ve ben, onlar arasında değiliz. [sayfa 319] 1906’da ölmüş olan Alman fizikçilerinden Ludwig Boltzmann, Mahçı eğilimle sistematik bir biçimde mücadele etmiştir. “Yeni bilimsel dogmalara kendini kaptırmış” olanların tersine, Boltzmann’ın, inancılığı basitçe ve açıkça tekbencilığe indirgemiş olduğuna daha önce de değinmiştik. (bkz: Bölüm I, § 6.) Boltzmann, kuşkusuz kendisine materyalist demekten korkuyordu ve hatta Tanrı’nın varlığını yadsımadığını da açıkça belirtmişti.¹¹ Ama onun bilgi teorisi, temelde materyalisttir; bu teori, 19. yüzyıl doğa bilimleri tarihçisi S. Günther’in¹² de kabul ettiği gibi doğa bilginlerinin çoğunluğunun görüşünü ifade eder. “Biz şeyleri, diyor Boltzmann, bizim duyularımız üzerinde meydana getirdikleri izlenimlerden biliyorum.” (*Op. cit.*, s. 29.) Teori, doğanın, dış dünyanın bir “imge”si (ya da bir kopyası)dir. (s. 77.) Maddenin bir duyu algıları karmaşasından başka bir şey olmadığını söyleyenlere, Boltzmann, bu durumda öteki insanlar da konuşanın duyularından başka bir şey değildirler, diye yanıt veriyor. (s. 168.) Bu “ideologlar” –Boltzmann zaman zaman bu sıfatı idealist filozoflar için kullanıyor– bize “öznel bir dünya görünümü” sunuyorlar (s. 176). Oysa yazar, “dünyanın daha yalın nesnel bir görünümü”nü yeğliyor, “idealist, duyularımız kadar maddenin de var olduğu iddiasını, attığı taşın can acıttığı düşüncesinde olan bir çocuğun görüşü ile karşılaştırır. Gerçekçi, zihinsel maddeselden ve hatta atomların hareketinden nasıl oluştuğunu kişinin kavrayamayacağı iddiasını yüzü ile güneş arasındaki uzaklığın, kendisi böyle bir ölçüyü tasarlayamayacağı için, yirmi milyon mil olamayacağını iddia eden eğitilmemiş bir kişinin görüşüyle kıyaslar.” (s. 186.) Boltzmann, zihnin ve iradenin “madde parçacıklarının karmaşık etkileri” olarak sunulmasının bilimin ülküsü olduğu görüşünü

¹¹ Ludwig Boltzmann, *Populäre Schriften*, Leipzig 1905. s. 187.

¹² Siegmunt Günther, *Geschichte der anorganischen Naturwissenschaften im 19. Jahrhundert*, Berlin 1901, s. 942 ve 941.

reddetmiyor (s. 396). L. Boltzmann, bir [sayfa 320] fizikçinin bakış açısından, Ostwald'ın enerjetiğine kargı sık sık polemiğe girmiş ve Ostwald'ın, kinetik enerji formülünü (bu, kütleinin yarısının hızının karesiyle çarpımıdır) ne çürütebileceğini ne de çıkarıp atabileceğini, ve ilkin enerjiyi maddeden çıkarsayarak (kinetik enerji formülünü kabul ederek) sonra da kütleli enerji olarak tanımlayarak bir kısır döngü içinde dönüp durduğunu söylemiştir (s. 112-139). Bu, bana Bogdanov'un *Ampiryomonizm*'inin üçüncü kitabında Mach konusundaki açıklamasını anımsatıyor. "Bilimsel madde anlayışı, diye yazıyor Mach'ın *Mekanik*'ini kaynak gösteren Bogdanov, mekanik denklemlerde de görüldüğü gibi, kütleinin katsayısına indirgenmiştir, ancak eksiksiz tahliller yapıldığında, kütleinin katsayısının, iki fiziksel karmaşa –cisimler– etkileşime girdiğinde, ivmenin tersi olduğu ortaya çıkar." (s. 146.) Açıkır ki, eğer herhangi bir cisim birim olarak alınırsa, bütün öteki cisimlerin (mekanik) hareketi basit bir ivme bağıntısı ile ifade edilebilir. Ama bu hiç de "cisimler"ın (yani maddenin), kaybolduğu, ya da bizim zihnimizden bağımsız olarak var olmaktan çıktığı anlamına gelmez. Evren, elektronların hareketine indirgendiği zaman, bütün denklemlerden elektronu çıkarıp atmak mümkün olacaktır, çünkü elektronun her yerde bulunacağı varsayılacaktı, ve elektron grup ve kümeleri arasındaki bağıntı onların karşılıklı ivmelerine indirgenecekti – hareket biçimlerinin mekanikte oldukları kadar yalın olmaları koşuluyla.

Mach ve ortaklarının "görüngücü" fiziği ile savaşıyan Boltzmann, "diferansiyel denklemler yoluyla atomculuğu çıkarıp atacaklarını düşünenler, ağaçlara bakarken ormanı görmüyorlar" diyor (s. 144). "Eğer diferansiyel denklemlerin önemi konusunda hayale kapılmak istemiyorsak, ... dünyanın (diferansiyel denklemlerle ifade edilen) bu görünümünün, yapısı gereği, yine atomcu bir görünüm, yani çok büyük sayıdaki şeylerin zaman içerisindeki değişmelerinin üç boyutlu uzay içerisindeki düzenlenmelerinin belirli kurallara [sayfa 321] uygun olarak düşünülmesi gerektiğine ilişkin bir öğretiy olduğundan kuşku duymayız. Kuşkusuz şeyler, benzer ya da benzemez, değişebilir ya da değişmez olabilir" vb. (s. 156). Boltzmann, 1899'da doğa

bilginlerinin Münih kongresinde yaptığı konuşmada, “besbelli ki bilgibilimsel fizik, diferansiyel denklemlerin süslü görünüşü arkasına gizlenmekten başka bir şey yapmaz, diyor; o da, gerçekte, aynı şekilde atomlara benzer tikel varlıklardan (*Einzelwesen*) yola çıkar. Ve atomları, farklı görüngü gruplarında farklı özelliklere sahip olarak tasarlamak gerektiğinde, daha yalın ve daha tek-düzeli bir atomculuk gereksinmesi kısa zamanda kendini duyuracaktır.” (s. 223.) “Elektronlar öğretisinin gelişmesi, özellikle, elektriğin her türlü ortaya çıkış biçimi için geçerli bir atom teorisinin doğuşuna yol açar.” (s. 357.) Doğanın birliği, çeşitli görüngü alanlarına ilişkin diferansiyel denklemler arasındaki “şaşırtıcı benzeşme”lerinde açığa çıkar: “Aynı denklemler, hidrodinamiğin potansiyel teorisi problemlerini çözmeye hizmet edebilir. Sıvı burgaçlar (su çevrintileri) teorisi ve gazların sürtünme (*Guzreibung*) teorisi, elektromanyetizm teorisi ile çok çarpıcı bir benzeşim ortaya koyar, vb..” (s. 7.) “Evrensel ikame teorisini” kabul edenler, şu sorudan hiç bir şekilde yakalarını kurtaramayacaklardır: Fiziksel doğayı böylesine tekdüzen’ “ikame etmeyi” kim akü etti acaba?

Boltzmann, “eski okulun fiziği”ni bir kenara atanlara sanki bir yanıtmış gibi, “fiziksel kimya”da bazı uzmanların mahçulüğün takındığının nasıl tersi bir bilgibilimsel tutum takındıklarını ayrıntılarıyla anlatıyor. 1903’te yayınlanan çalışmaların (Boltzmann’a göre) “en kapsamlılarından biri”nin yazarı olan Vaubel, “bugün o kadar övülen görüngüsel fiziğe kesinlikle karşı” bir tutum almıştır (s. 381). “O, diyor Boltzmann, atomların ve moleküllerin yapısı hakkında, ve ayrıca onlar arasında etki yapan kuvvetler hakkında elden geldiğince somut ve açık bir fikre ulaşmaya çalışır. Bu fikri o, bu [sayfa 322] alanda (iyonlar, elektronlar, radyum, Zeemen etkisi vb.) yapılan en son deneylerle uyumlu kılmaya çalışır, ... Yazar madde ve enerji ikilemine sınımsız bağlı kalır¹³ ve bunların her ikisinde de ortak olan şey, özel bir sakınım yasasıdır. Maddeyle ilgili olarak yazar, ağırlığı

¹³ Boltzmann, yazarın, hareketi madde olmaksızın kavramaya kalkışmadığını söylemek istiyor. Burada ikicilikten söz etmek saçmadır. Felsefi biricilik ve ikicilik, tutarlı ya da tutarsız olsun, materyalizme ya da idealizme bağlılık demektir.

olan madde ile esir arasındaki ikileme sınıksız sarılıyor, ama bununla birlikte esiri, en kesin anlamıyla maddesel olarak görüyor.” (s. 381.) Yapıtının ikinci cildinde (elektrik teorisi) yazar, daha işin başında, elektrik görüngülerinin atom benzeri özle- rin, elektronların etkileşimi ve hareketi ile belirlendiği görünü- şünü benimsiyor.” (s. 383.)

Tinselci J. Ward’ın İngiltere için tanıyıp kabul ettiği şey, Almanya için de doğrulanır, yani gerçekçi okulun fizikçileri, son yılların olgularını ve bulgularını sistemleştirmede simgeci okulun fizikçilerinden daha az başarılı değillerdir ve bunların arasındaki temel farklılık, “yalnızca” bilgilimsel görüş açı- sıdır.¹⁴ [sayfa 323]

¹⁴ Erich Becher’in *Gerçek Bilimlerin Felsefi Öncülleri (Philosophische Vo- raassetzungen der exakten Naturwissenschaften, Leipzig 1907)* adlı yapıtı- mın tamamlandıktan sonra gördüm, bu kitap da bu paragrafta söylenenleri doğrulamaktadır. Herşeyden çok Helmholtz ve Boltzmann’ın bilgilimsel gö- rüşlerine, yani “utangaç” ve yarım yamalak tasarlanmış materyalizme yakın olan yazar, yapıtını fizik ve kimyanın temel öncüllerinin bir savunmasına ve yorumuna adanmıştır. Bu savunma, doğal olarak, fizikte moda olan ama gitgi- de artan bir tepkiyle karşılaşan mahçü eğilime karşı bir savaşa dönüşmektedir. (Bkz: s. 91, vb..) E. Becher. yerinde olarak, bu eğilimi “öznel olguculuk” (s. iii) diye nitelemekte ve karşı çıkışının ağırlık noktasını dış dünya “varsayımlar”nın bir tanıtlamasına (Bölüm II-VII), onun “insan algılarından bağımsız olarak varlığı”nın (*vom Wahrgenommenwerden unabhägige Exstenz*) tanıtlamasına indirgemektedir. Bu “varsayımlar”ın mahçular tarafından yadsınması çoğu kez mahçuların *tekbencilige* götürmektedir, (s. 78-82 vd.) Bilimin tek konusu “dış dünya değil de, duyular ve duyum karmaşalarıdır şeklindeki Mach’ın görü- şünü” Becher. “duyumcu bircilik” (*Empfindungsmonismus*) diye adlandırıyor ve bunu “salt bilinççi eğilimler” sınıfına sokuyor. Bu beceriksiz ve saçma terim Latince bilinç demek olan *conscientia* sözcüğünden türetilmiştir ve felsefi ide- alizmden başka bir anlama gelmez. (Bkz: s. 156.) Kitabın son iki bölümünde E. Becher, oldukça usta bir biçimde, eski mekanik teorisi, maddenin yeni elektrik teorisi ve dünya görünümü ile (yazarın koyduğu biçimiyle, “kinetik-esneklik” ile doğanın “kinetik-elektrik” anlayışı ile) karşılaştırıyor. Elektron teorisi üzeri- ne kurulan yeni elektrik teorisi, dünyanın birliği bilgisine doğru ileri bir adımdır: bu teoriye göre, “maddi dünyanın öğeleri elektrik yükleridir.” (Ladungen. s. 223,) “Doğanın her salt kinetik anlayışı, bunlara ister elektron ister başka bir şey densin, belli sayıda hareket eden nesnelere dışında bir şey tanımaz. Arda- şık zaman aralıkları içerisinde bu nesnelere hareket hali, daha önceki zaman aralıkları içerisindeki konumları ve hareket halleri tarafından yasayla yönetilen bir biçimde belirlenir.” (225.) Becher’in kitabının başlıca kusuru, diyalektik materyalizmi tümüyle görmezlikten gelmesidir. Bu görmezlikten gelme, onu.

6. MODERN FİZİKTE İKİ AKIM VE FRANSIZ İNANCILIĞI

Fransız idealist felsefesi, Mach'ın fiziğinin yanılığlarına dört elle sarılmakta daha az gayretkeşlik göstermedi. Yeni-eleştircilerin Mach'ın *Mekanik*'ini nasıl karşıladıklarını, bu yazarın felsefesinin temellerinin idealist niteliğini nasıl hemen ortaya çıkardıklarını daha önce görmüştük. Fransız mahçüsü Henri Poincaré, bu bakımdan daha da başarılı olmuştu. En gerici, açıkça inancı eğilimdeki idealist felsefe, onun teorisine hemen el attı. Bu felsefenin temsilcisi Le Roy şu uslamlamayı yapıyordu: bilimsel doğrular, saymaca işaretler, simgelerdir; nesnel gerçekliği tanımak gibi saçma “metafizik” bir iddiadan vazgeçmiş bulunuyorsunuz; şu halde mantıklı olunuz ve bizimle birlikte, bilimin, insan eyleminin bir alanında, ancak pratik bir değeri olduğunu, ve dinin de insan eyleminin başka bir alanında, *daha az gerçek olmayan bir değeri* olduğunu açıkça kabul ediniz; Mach'ın “simgesel” biliminin, tanrıbilimini yadsımaya hakkı yoktur. H. Poincaré, bu vargılardan çok tedirgin oldu ve *Bilimin Değeri* adlı kitabında bunlara özel olarak saldırdı. Ama kendini Le Roy tipi yandaşlardan uzak tutmak için *nasıl* bir bilgilimsel tutum benimsemek zorunda kaldığına bir bakalım. Şöyle yazıyor: “Bay Le Roy, bilginin öteki kaynaklarına, örneğin yüreğe, duyguya, içgüdüye, inana, daha geniş yer vermek üzere zekaya onmaz ölçüde güçsüz gözüyle bakar.” [sayfa 324] (s. 214-215.) “Onu sonuna kadar izleyemeyeceğim” diyor. Bilimsel yasalar saymacadır, simgedir, ama “eğer bilimsel ‘reçeteler’in etki kuralı olarak bir değerleri varsa, bu, bizim, onların, hiç değilse genel olarak, başarılı olduklarını bilmemizdir. Ama bunu bilmek, zaten bir şeyler bilmek demektir; ve eğer durum buyusa, nasıl olur da bir şey bilmeyiz diyorsunuz?” (s. 219.)

H. Poincaré, pratiğin ölçütüne başvuruyor. Ama o, sorunu çözmeksizin yalnızca kaydırıyor; çünkü bu ölçüt, nesnel anlamda olduğu kadar öznel anlamda da yorumlanabilir. Le Roy da bilim ve sanayi için bu ölçütü kabul ediyor. Onun yad-

sık sık, burada üstünde durulması olanaksız olan kanışıklığa ve saçmalığa götürmektedir.

sıdığı tek şey, bu ölçütün *nesnel* gerçeği tanıtlamasıdır, ama bu yadsıma bilimin (insanlığın dışında var olmayan) öznel gerçeği yanında dinin öznel gerçeğini de tanımasına yetiyor. Henri Poincaré, Le Roy'a karşı koymak için, pratiğe başvurmanın yeterli olmadığını görerek bilimin nesnelliği sorununa geçiyor. "Onun nesnelliğinin ölçütü nedir? Bizim dış nesnelere karşı inancımızın ölçütü ne ise, o da aynıdır. Bu nesnelere, onların bizde uyandırdıkları duyular, bize, bir günlük bir raslantıyla değil de, bilmem hangi parçalanmaz bir harçla birleşmiş göründükleri ölçüde geçerlidir." (s 269-270.)

Böyle bir düşüncenin yazarı, pekala büyük bir *fizikçi* olabilir, ama hiç kuşkuyla yer yok ki, onu bir filozof olarak ciddiye alabilecek olanlar, olsa olsa Voroşilov-Yuşkeviç'lerdir. Materyalizm, inancılığın ilk saldırısında *materyalizmin kanadı altına sığınan* bir "teori" tarafından yıkılmış ilan edildi! Çünkü, duyuların gerçek nesnelere tarafından uyarıldığını ve bilimin nesnelliğindeki "inancın" dış nesnelere nesnel varlığındaki "inanç" ile aynı şey olduğunu söyleyen salt materyalizmdir.

"... Örneğin denilebilir ki, esirin gerçekliği herhangi bir dış cismin gerçekliğinden daha az değildir." (s. 270.)

Eğer bir materyalist bunu söyleseydi, ne büyük bir şamata [sayfa 325] koparıldı mahçular! Nice kurusıkı oklar fırlatırdı bu "esiri materyalizm"e, vb.. Ama çağdaş ampiryosembolizmin kurucusu beş sayfa ötede şunu bildiriyor bize: "Düşünülmemiş olan her şey salt hiçliktir; çünkü biz, ancak düşünmeyi düşünebiliriz." (s. 276.) Yanılıyorsunuz Bay Poincaré. Yapıtlarınız gösteriyor ki, bazı kişiler yalnız saçmalığı düşünebilirler, Bu adı çıkmış kafa karıştırıcısı Georges Sorel de bunların arasındadır; o, bilimin değeri konusunda Poincaré'nin kitabının "ilk iki bölümü"nü "Le Roy havasında" yazıldığını ve bu yüzden iki filozofun şu aşağıda olduğu gibi "uzlaşırılabilirliğini" söylüyor: dünya ile bilim arasında bir özdeşlik kurma çabası bir kuruntudur; bilimin doğayı tanıyıp tanıyamayacağını sormanın hiç bir gereği yoktur, çünkü bilimin bizim yarattığımız mekanizma ile uyum içinde olması yeterlidir. (Georges Sorel, *Les préoccupations métaphysiques des physiciens modernes*, Paris, 1907, s. 77, 80, 81.)

Poincaré'nin felsefesinin adını anıp geçmek yeter; buna karşılık, A. Rey'in yapıtları üzerinde durulmaya değer. Modern fiziğin, Rey tarafından "kavramsal" ve "yeni-mekanikçi" diye nitelendirilen iki temel eğilim arasındaki, idealist ve materyalist bilgin arasındaki ayrılığa indirgenmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Şimdi de, olgucu Rey'in tinselci J. Ward ve idealist H. Cohen ve E. Hartmann'ın inkilare taban tabana karşıt bir sorunu, yani yeni fiziğin felsefi yanlışlarına, idealizme yönelimine değil de, bu yanlışların düzeltilmesine ve yeni fizikten çıkartılan idealist (ve inancı) sonuçların geçersizliğinin tanıtılmasına sanılmak sorununu nasıl çözdüğünü görelim.

A. Rey'in bütün yapıtının temel çizgisi, "kavramaların" (mağçılarn) yeni fizik teorilerinin, *inancılık* (s. ii, 17, 220, 362, vb.) ve "*felsefi idealizm*" (s. 200) tarafından, usun ve bilimin haklar: olarak şüphencilik tarafından (s, 210-220), öznelcilik tarafından (s. 311) vb. kullanılması olgusunun kabul edilmesidir. [sayfa 326] Onun için, Rey, haklı olarak, "fiziğin nesnel geçerliliği konusunda fizikçilerin görüşlerini" (s. 3) yapıtının *ekseni* olarak tahlil eder.

Bu tahlilin sonuçları nelerdir?

Temel kavramı, deney kavramını alalım. Rey, Mach'ın öznelci yorumunun, (kısaltmak ve basitleştirmek için Mach'ı Rey'in "kavrama" diye adlandırdığı okulun bir temsilcisi olarak alacağız) bir yanlış anlamadan başka bir şey olmadığı konusunda bize güvence verir. "19. yüzyıl sonu felsefesinin başlıca yeni özelliklerinden birinin" şu olduğu doğrudur: "Gün günden daha kademelenip çeşitlenen ve inceliyor ustalaşan görgücülük inancılığa, inanın üstünlüğüne varıyor, o görgücülük ki, bir zamanlar, metafiziğin savlarına karşı şüphencilğin güçlü bir silahı olmuştu. 'Deney' sözcüğünün gerçek anlamı, belli belirsiz ayrıtırlarla yavaş yavaş temelden çarpıtılmadı mı? Deney, yeniden varlık koşulları içine, kendisini belirginleştiren ve kendisini arıttır temizleyen deneysel bilimler içine yerleştirildikten sonra, bizi zorunluluğa ve gerçeğe götürür." (s. 398.) Bütün mağçılığın, terimin geniş anlamıyla, "deney" sözcüğünün gerçek anlamının belli belirsiz ayrıtırlar yoluyla çarpıtılmasından başka bir şey olmadığından hiç kuşku yok! Ama yalnızca inancılığın çar-

pıtmalarını suçlarken Mach'ı suçlamayan Rey, bu çarpıtmayı nasıl düzeltiyor? Dinleyin: “Deney, tanım olarak, bir nesne bilgisidir. Bu tanım, fizik biliminde, başka herhangi bir yerde olduğundan daha çok yerindedir. ... Deney, zihnimizin kumanda etmediği, isteklerimizin, irademizin söz geçiremediği, verilen ve kendi yapımız olmayan bir şeydir. Deney, özne ile yüzyüze olan nesnedir.” (s. 314.)

İşte Mach öğretisinin Rey tarafından savunulmasının güzel bir örneği! Engels, felsefi bilinemezciğin ve görüngücülüğün en son yandaşlarını “utangaç materyalistler” diye tanımlamakla dahiyane bir kavrayış örneği veriyor bize. Olgucu ve ateşli görüngücü Rey, bu türün üstün bir örneğidir. [sayfa 327] Eğer deney “nesne bilgisi” ise, eğer “deney özne ile yüzyüze olan nesne” ise, eğer deney “dış bir şeyler (*quelque chose du dehors*) vardır ve zorunlu olarak vardır (*se pose et en se posant s'impose* – s. 324)” demekse, işte bu besbelli ki materyalizmdir! Rey'in görüngücülüğü, duyuların dışında hiç bir şeyin var olmadığı, genel olarak geçerli olanın nesnel olduğu vb., vb. yolundaki ateşli Ve çarpıcı savı – bütün bunlar birer edep örtüsü, materyalizmin üstünü örten boş sözlerdir, çünkü bize şöyle deniyor:

“Nesnel, dışardan verilen, deney tarafından kabul ettirilmiş olandır; bizim kendi yapımız olmayan, ama bizden bağımsız olarak yapılan ve belli bir ölçüde bizi yapan şeydir.” (s. 320.) Rey, kavramcılığı yıkarak “kavramcılığı” savunuyor! Mach öğretisinin idealist vargıların çürütülmesi, ancak Mach öğretisinin utangaç materyalizme göre yorumlanmasıyla başanlır. Modern fiziğin iki eğilimi arasındaki ayrımı kabul eden Rey, kan ter içinde, bu ayrımı, materyalist eğilimin yararna gidermeye çalışıyor. Örneğin yeni-mekanikçi okul için, bu okul, fiziğin nesnelliği konusunda “hiç bir kuşku, hiç bir kararsızlık” kabul etmez diyor (s. 237): “İnsan burada [bu okulun öğretti alanında] kendini, bu nesnellik savına varmak üzere fiziğin başka teorilerinin görüşlerinden geçmek zorunda kaldığı dolambaçlı dönüşlerin uzağında hisseder.”

Ama Rey'in bütün açıklaması boyunca üstüne örtü atarak gizlediği işte Mach öğretisinin bu dolambaçlı “dönüşleri”dir.

Materyalizmin temel niteliği, onun, bilimin nesnellüğinden, bilimin yansıttığı nesnel gerçeğin kabulünden *yola çıkmasıdır*, oysa idealizm, nesnellığı şu ya da bu biçimde, zihinden, bilinçten “ruhsal”dan “çıkarsamak” için’ “dolambaçlı yollara” *gerek duyar*. “Fizikteki yeni-mekanikçi [yani egemen olan] okul, diye yazıyor Rey, tıpkı insanlığın dış dünyanın *gerçekliğine inanması* gibi, fiziksel teorinin *gerçekliğine inanır*.” (s. 234, § 22; tezler.) Bu okula göre, “teori, [sayfa 328] nesnenin bir kopyası olmayı amaçlar.” (s. 235.)

Doğrudur bu. Ve “yeni-mekanikçi” okulun bu temel çizgisi, materyalist bilginin temelinden başka bir şey değildir. Bu ana olgu, ne Rey’in yeni-mekanikçilerin de aslında görüngücü oldukları yolundaki savları ile, ne de Rey’in materyalizmi yadsıması vb. ile zayıflatılabilir. Yeni-mekanikçilerle (aşağı yukarı utangaç materyalistlerle) mahçular arasındaki başlıca fark, mahçuların bu bilgi teorisinden *uzaklaşmaları* ve uzaklaşırken de kaçınılmaz olarak inancılığa yuvarlanmalarındır.

Rey’in, Mach’ın doğada nedensellik ve zorunluluk teorisine karşı tutumunu alınız. Ancak ilk bakışta, diye ileri sürüyor Rey, Mach, “şüpheciliğe” (s. 76), ve “özneciliğe yaklaşıyor” gibi görünür (s. 76); bu “belirsizlik”, Mach öğretisi bütünü içinde ele alınır alınmaz ortadan kaybolur. Ve Rey, onu bütünü içinde alarak, *Wärmelehre* ve *Duyumların Tahlili*’nden alınma çeşitli metinler aktarıyor, özellikle ilk kitaptaki nedenselliği ele alan bölüm üzerinde duruyor; –ama... *asıl belirleyici pasajı, Mach’ın fiziksel zorunluluk olmadığı, yalnız bir tek mantıksal zorunluluk olduğu yolundaki beyanını aktarmaktan sakınıyor!* Burada ancak şu söylenebilir, bu, bir yorum değil, ama Mach’ın düşüncesini değişik gösterme, süsleme çabasıdır ve “yeni-mekanikçilik” ile Mach öğretisi arasındaki ayrımı yoketme girişimidir. Rey şu sonuca varıyor: “Mach, Hume’ün, Mill’in ve bütün görüngücülerin tahlillerini ve vargılarını benimsiyor, ki bunlara göre, nedensel ilişkide *tözellik* yoktur, nedensel ilişki sadece bir düşünce alışkanlığıdır. Mach ayrıca görüngücülüğün temel savına da sahip çıkmıştır, görüngücülüğün bu temel savı ancak bir sonuçtur: duyumlardan başka hiç bir şey yoktur. Ama Mach, açıkça nesnelci bir doğrultuda şunu ekler: bilim, duyumları

tahlil ederek, bu duyumlarda kalıcı ve ortak öğeleri bulur, bu öğeler, her ne kadar bu duyumlardan soyutlanmış iseler de, aynı gerçekliğe sahiptirler, çünkü, algısal gözlem yoluyla [sayfa 329] duyumlardan çıkartılmışlardır. Ve bu kalıcı ve ortak öğeler, enerji ve enerjinin özel biçimleri gibi, fiziksel sistemleşmenin temelidirler.” (s. 117.)

Böylece, Mach, Hume’ün öznelci nedensellik teorisini benimsiyor, ama nesnelci anlamda yorumlamak üzere! Rey, Mach’ın tutarsızlığına değinerek onu savunuyor, ve deneyin “gerçek” yorumunda bu sonuncusunun “zorunluluğa” vardığı sonucuna ulaşarak işin içinden sıyrılıyor. Şimdi, deney bize dışardan verilen şeydir; ve, eğer doğanın zorunluluğu ve onun yasaları da insana dışardan, nesnel olarak gerçek doğadan verilmişlerse, o zaman, kuşkusuz, Mach’ın öğretisi ile materyalizm arasındaki bütün ayrımlıklar ortadan kalkar. Rey, Mach’ın öğretisini “yeni-mekanikçiliğe” karşı savunurken, bütün cep-helerde “yeni-mekanikçilik” önünde teslim bayrağını çekiyor, görüngücülük eğiliminin bizzat özüne değil, sözcüğüne hak vermekle yetiniyor.

Tamamıyla Mach’inkine benzer bir anlayıştan esinlenerek, Poincaré, örneğin, bütün doğal yasaları, uzayın üç boyutuna varıncaya dek, “kolaylık”tan çıkartıyor. Rey, hemen bu “kolaylık” terimini düzeltiyor, “kolaylık”, hiç de “keyfilik” demek değildir, diyor. Hayır, “kolaylık”, burada, “nesneye uyarlama”yı ifade eder (italikler Rey’indir, s. 196). iki okulun ayrımlıklarının hayranlık verici bir biçimde ortaya konması ve materyalizmin güzel bir “çürütülmesi”, hiç diyebilecek yok!.. “Poincaré’nin teorisi, mantık bakımından, mekanikçiliğin [teori, nesnenin kopyasıdır] varlıkbilimsel bir yorumundan geçit vermez bir uçurumla ayrılmış ise ... eğer Poincaré’nin teorisi, kendisini, felsefi idealizmi desteklemeye adanmış ise, hiç değilse bilimsel alanda, klasik fiziğin düşüncelerinin genel evrimi ile ve fiziğe nesnel bilgi, deney kadar nesnel, yani deneyin çıkıp yayıldığı duyumlara kadar nesnel olarak bakan bir eğilimle görüş birliği içerisindedir.” (s. 200.)

Kişi, bir yandan tanımaktan başka bir şey yapamaz, öte [sayfa 330] yandan ise kabul edilmelidir. Bir yandan, Mach’ın

“kavramcılığı” ile yeni-mekanikçilik *arasında* durmasına karşın, Poincaré’yi yeni-mekanikçilikten ayıran aşılabilir bir uçurum vardır, oysa Mach, görünürde, yeni-mekanikçilikten herhangi bir uçurumla ayrılmamıştır. Öte yandan, Poincaré, bizzat Rey’e göre “mekanikçiliğin” görüş açısını tümüyle benimseyen klasik fizikle çok iyi uyuşur.

Poincaré’nin teorisi, bir yandan felsefi idealizme dayanak hizmeti görebilir; öte yandan, deney sözcüğünün nesnel yorumu ile bağdaşır. Bir yandan, bu kötü inancılar, farkedilmez sapmalarla deney sözcüğünün anlamını çarpıttılar ve “deneyin nesne” olduğunu kabul eden doğru görüşten uzaklaştılar; öte yandan, deneyin nesnelliği, sadece, deneyin duyumlara indirgendiği anlamına gelir, ... bu da Berkeley ve Fichte’nin tümüyle onadıkları bir şeydir!

Rey çıkmaza girmiş durumdadır, çünkü çözümlenmez bir sorunu kendine iş edinmiştir: materyalist ve idealist okullar arasındaki çatışmayı yeni fizikte “uzlaştırmak”. Kendi teorilerini nesnenin kopyalan gibi düşünen fizikçilerin görüşlerini görüngücülüğe çekerek yeni-mekanikçi okulun materyalizmini sulandırmaya kalkışıyor.¹⁵ Bir yandan da idealizm [sayfa 331] yanlıla-

¹⁵ Bu “uzlaşmacı”, A. Rey, felsefi materyalizmin sorunu formüle edişinin üstüne şal çekmekle kalmıyor, aynı zamanda Fransız fizikçilerinin en açık bir biçimde ifade edilen materyalist açıklamalarını da görmezlikten geliyordu. Örneğin 1902’de ölen Alfred Cornu’dan söz etmiyordu. Bu fizikçi, “bilimsel materyalizmin” ostvaldıcı “yıkımını” [ya da altedilişini. *Überwindung*], sorunun gösterişçi gazetecilik anlayışıyla ele alınışını göz önünde tutarak, aşağılayıcı bir ifadeyle karşılıyor. (Bkz: *Revue générale des sciences*, 1895, s. 1030-31.) 1900’da, Paris’te yapılan uluslararası fizikçiler kongresinde Cornu şöyle diyor: “... Doğa görüngülerinin bilgisine daha derinliğine indikçe, evrenin işleyişinin atak kartezyen anlayışı, yani fiziksel dünyada **madde** ve hareketten başka bir şey almadığı görüşü, daha da gelişmekte, daha da kesinlik kazanmaktadır. Fiziksel kuvvetlerin birliği sorunu... bu yüzyılın sonunu belirleyen büyük buluşlardan sonra yeniden ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda modern önderlerimiz, Faraday, Maxwell, Hertz, (yalnızca önde gelen ölülerini sayacak olursak), süreklilik olarak doğayı daha kusursuz bir biçimde açıklamak ve bu *anlaşılması zor sorunun (matièresubtile)*, dünya enerjisinin bu deposunun özelliklerini açığa çıkarmakla ilgilenmişlerdir, ... Kartezyen düşüncelere dönüş açıktır. ...” (*Repports présentés au congrès international de physique*, Paris 1900, c. 4, s. 7.) Lucien Poincaré, *Modern Fizik* adlı kitabında bu kartezyen düşüncenin 18. yüzyıl Ansiklopedistleri tarafından benimsendiğini ve geliştirildiğini haklı ola-

rının en kesin ifadelerini yokederek bütün ötekileri de utangaç materyalizm anlayışında yorumlayarak, idealizmi de sulandırmaya kalkışıyor. Rey'in materyalizmi reddetmekte ne denli hayalci olduğunu ve aynı zamanda da ne büyük çaba gösterdiği, örneğin, onun Maxwell ve Hertz'in diferansiyel denklemlerinin teorik önemleri konusundaki görüşlerinden de görülmektedir. Bu fizikçilerin kendi teorilerini bir denklemler sistemi içerisinde sınırlamaları olgusu, mahçuların gözünde materyalizmin çürütülmesi demektir: yalnızca denklemler vardır, başka bir şey yoktur – madde, nesnel gerçeklik yok, yalnızca simgeler vardır. Boltzmann, görüngücü fiziği çürüttüğünün tamamen farkında olarak, bu görüşü çürütüyor. Rey ise, bu görüşü görüngücülüğü savunduğunu sanarak çürütmektedir! Şöyle diyor: “Lagrange'ın dinamiğinin diferansiyel denklemlerine benzer denklemlerle sınırlı kaldılar diye Maxwell ve Hertz'i *mekanikçiler* arasında sınıflandırmaktan cayamazdık. Bu demek değildir ki, Maxwell ve Hertz'e göre, gerçek öğeler üzerine mekanikçi bir elektrik teorisi kuramayacağız. Tam tersine, elektriksel görüngülerin, klasik mekaniğin genel biçimine özdeş olan bir biçimde teoride gösterilmesi olgusu, bunun olanaklı olduğunun kanıtıdır...” (s. 253.) Bu sorunun çözümünde bugün tanık olduğumuz kararsızlık, “niceliklerin *özelliklerine* göre, yani denklemlerde yer alan öğelerin daha kesin bir biçimde belirlenmesi ölçüsünde azalacaktır”. Şu ya da bu maddesel hareket biçimlerinin henüz incelenmemiş olması, Rey'e göre, hareketin maddeselliğinin yadsınmasını haklı göstermez. Bir postulat gibi değil de, deneyin ve bilimin gelişmesinin sonucu gibi anlaşılan “maddenin türdeşliği” (s. 262), “fiziğin konusunun türdeşliği” – ölçüm [sayfa 332] uygulamasını ve matematiksel hesaplamaları olanaklı kılan koşul, işte budur.

Rey tarafından ifade edilen, bilgi teorisinde pratik ölçütünün değerlendirilmesini aktaralım: “Şüpheli önermelerin tersine, bilimin pratik değeri, teorik değerinden türer demek,

rak belirtmektedir. (*La physique moderne*, Paris 1906. s. 14.) Ama diyalektik materyalist Marks ve Engels'in, materyalizmin bu temel öncülünü *mekanik* materyalizmin tek yanlılığından kurtardıklarını ne bu fizikçi, ne de A. Cornu biliyor.

yerinde gibi görünüyor.” (s. 368.) Rey şüphesiz bu önermelerinin, Mach, Poincaré ve onların bütün okullarınca su götürmez bir biçimde benimsendiği olgusundan hiç söz etmememizi yeğliyor. “Bunlar [bilimin pratik ve teorik değeri], her ikisi de, onun nesnel değerinin birbirinden ayrılmaz ve sınıksız birbirine paralel iki yüzüdür. Bir doğa yasasının pratik bir değeri vardır demek... aslında, bu doğa yasasının bir nesnellığı vardır demeye gelir. Nesne üzerinde etki yapmak, nesneyi değiştirmek demeye gelir; bu etki, nesneden yana bir tepkiyi gösterir ki, bu, bizim onun sayesinde nesneyi etkilediğimiz şeklindeki önermenin içerdiği beklenti ve sezgiyle uyusmaktadır. Böylece bu beklenti ve sezgi, nesne tarafından ve içinde bulunduğu etki tarafından *denetlenen* öğeleri içerir. ... Böylece, bu çeşitli teorilerde bir nesnellik payı vardır, (s. 368.) Bu bilgi teorisi baştanbaşa materyalisttir, yalnız materyalisttir, öteki görüşler, özellikle Mach’ın öğretisi, pratiğin ölçütünün nesnel önemi, yani insana ve İnsanlığa bağlı olmayan bir öneme sahip olduğunu yadsır.

Özetlersek: soruna, Ward, Cohen ve ortaklarınınkinden bambaşka bir yaklaşımla bakmış olan Rey, aynı sonuçlara varmıştır, yani materyalist ve idealist eğilimlerin modern fiziğin belli başlı iki okulu arasındaki bölünmenin temelinde yattığının saptanmasına.

7. BİR RUS “İDEALİST FİZİKÇİSİ”

İçinde çalışmak zorunda kaldığım kötü koşullar yüzünden tartışılmakta olan konuyla ilgili Rus yazını tanıma olanğından hemen hemen tümüyle yoksundum. Bu bakımdan, [sayfa 333] bizim adı çıkmış gerici filozofumuz B. Lopatin’in kaleminden çıkma ve konum açısından çok önemli bir makaleyi özetlemekle yetineceğim. “Bir idealist fizikçi” adını taşıyan bu makale, *Felsefe ve Psikoloji Sorunları*^[97] dergisinde (Eylül-Ekim 1907) yayınlandı. Gerçek bir Rus idealist filozofu Bay Lopatin’in, çağdaş Avrupalı idealistlere karşı sempatisi, örneğin *Rus Halkının Birliği*’nin^[98] Batı’nın gerici partilerine olan sempatisi gibidir. Kültür ve toplumsal çevre yönünden birbirinden tümüyle farklı

çevrelerde çok benzer felsefe eğilimlerinin kendini göstermesi daha az ibret verici bir şey değildir. Bay Lopatin'in makalesi, 1906'da ölen Rus fizikçisi N. I. Şişkin'in, Fransızların deyimleriyle bir *éloge*'udur (övgüsüdür). B. Lopatin, Hertz'e ve yeni fiziğe karşı büyük bir ilgi duyan bu bilgili adamın yalnız Kadet partisinin sağ kanadına bağlı olmayıp (s. 339), aynı zamanda koyu bir dindar olmasından ve felsefede V. Soloviev'in fikirlerini kabul etmesinden vb., vb. büyük bir kıvanç duyuyor. Her ne kadar "çabalarının" esas çizgisi felsefe ile polisin komşuluk ettiği yörelerde kalıyorsa da, Bay Lopatin, okura, idealist fizikçinin *bilgibilimsel* görüşlerini nitelendiren bazı ipuçları da verebilmiştir. Şöyle yazıyor B. Lopatin: "O, bütünleşmiş ve yetkinleşmiş bir dünya anlayışının yapı malzemesi olarak bunların elverişliliği açısından araştırma yöntemlerinin, varsayımların, bilimsel olguların, en geniş biçimde eleştirilmesi yolunda gösterdiği yolculuk bilmez çaba ile gerçek bir olgucu olmuştur. N. I. Şişkin, bu bakımdan, çağdaşlarının pek çoğunun taban tabana karşıtı idi. Bu dergide yazmış olduğum daha önceki makalelerimde, bu sözümona bilimsel dünya görüşünü oluşturan birbirine benzemez çoğu kez yetersiz malzemeleri açıklamaya çalıştım. Bunlar azçok cesur genellemeler, belli bir anda, şu ya da bu bilimsel alanda kullanışlı olan varsayımlar ve hatta yardımcı bilimsel kurgulardan oluşmuş olguları içerir. Ve bunların tümü söz götürmez nesnel doğrular payesine yükselmişlerdir, ve bütün öteki fikirler, bütün öteki felsefi [sayfa 334] ve dinsel nitelikteki inançlar, bu yadsınamaz nesnel doğrular açısından yargılanmalıdır ve bu doğrularda belirtilmemiş olan her şey reddedilmelidir. O bizim çok yetenekli doğa bilgini ve düşünür profesör V. I. Vernadski, örnek bir açıklıklarla, belli tarihsel bir çağın bilimsel görüşlerini, hareketsiz, herkes için zorunlu, dogmacı bir sistemle değiştirme iddialarının ne kadar boş ve yersiz olduklarını göstermiştir. Üstelik böyle bir değiştirmenin suçlusu yalnızca geniş okur kitlesi değildir [B. Lopatin, burada not halinde şunları ekliyor: "geniş kamuoyu için, bütün sorulara yanıt getiren bilimsel bir ilmihalin varlığına olan inancı beslemek amacıyla çeşitli basit kitaplar yazılmıştır. Bu cinsten tipik yapıtlar şunlardır: Büchner'in *Kuvvet ve Madde*'si ve Haeckel'in *Everenin*

Bilmecesi”], bilimin belirli dallarındaki tek tek bilim adamları da değildir; işin daha da garibi bu günahın bütün çabaları, zaman zaman, daha önce özel bilimlerin temsilcilerinin söylemiş olduklarından fazla hiç bir şey söylemediklerini, ancak bunu kendi dillerince söylediklerini tanıtlamaya yönelik resmi profesörler tarafından sık sık işlenmiş olmasıdır.

“N. I. Şişkin’de peşin yargılara dayanan bir dogmacılıktan eser yoktur. O, doğa görüngülerinin mekanikçi açıklamasının inançlı bir savunucusu olmuştur, ama bu açıklama onun için bir araştırma yönteminden başka bir şey değildir...” (s. 341.) Öyledir öyledir... Bildiğimiz nakarat! “O, mekanikçi teorisinin, incelenen görüngülerin gerçek niteliğini ortaya çıkardığına inandıktan uzaktı; bu teoriyi, yalnız, görüngüleri gruplar halinde bir araya toplamanın ve onları bilimsel amaçlarla açıklamanın en elverişli ve en verimli aracı olarak görüyordu. Bundan ötürü mekanikçi doğa anlayışı ile materyalist doğa anlayışı, onun gözünde, hiç bir biçimde çakışmıyorlardı. ...” Tıpkı *Marksist Felsefe Denemeleri* yazarlarının gözünde de olduğu gibi! “Tam tersine, ona öyle geliyordu ki, daha yüksek düzeydeki sorunlarda mekanikçi teori çok eleştirel ve hatta uzlaşmacı bir tutum benimsemelidir.” [sayfa 335]

Mağçıların dilinde, buna, “tekyanlı, dar ve modası geçmiş” materyalizm ve idealizm karşıtlığını “aşmak” deniyor. ... “Şeylerin ilk başlangıcı ve nihai sonu, zihnimizin iç ya pisi, irade özgürlüğü, ruhun ölmezliği vb. sorunları, bütün genişlikleri içinde konulduklarında, en geniş anlamlarında onun kapsamı içerisine giremezler, çünkü bir araştırma yöntemi olarak o, yalnızca fiziksel deneyin olgularına uygulanabilirliğinin doğal sınırları içerisinde kalır.” (s. 342.) ... Son iki satır, besbelli, A. Bogdanov’un *Ampiryomonizm*’inden aşırmadır.

Şişkin, “Mekanikçi Teori Açısından Psiko-Fiziksel Görüngüler” adlı makalesinde (*Felsefe ve Psikolojinin Sorunları*, c. I, s, 127), “Işık, töz olarak, hareket olarak, elektrik olarak, duyum olarak ele alınabilir” diye yazıyordu.

B. Lopatin’in, Şişkin’i olgucular arasında sınıflandırmakta haklı olduğundan, ve bu fizikçinin, tümüyle yeni fiziğin mağçı okuluna bağlı olduğundan kuşku yoktur. Işık konusundaki bu

sözleriyle Şişkin, ışıkla ilgili çeşitli yöntemler, farklı görüş açılarına göre hepsi de aynı ölçüde geçerli (A. Bogdanov'un terminolojisiyle) "örganleyici deney" in çeşitli yöntemleridir, ya da bunlar (Mach'ın terminolojisiyle) çeşitli "öğe bağlantılarıdır, ve, herhalde, fizikçilerin ışık teorisi, nesnel gerçekliğin kopyası değildir demek istiyor. Ama Şişkin berbat bir usamlama yapıyor: "Işık, madde olarak, hareket olarak ele alınabilir..." Doğa ne hareketsiz maddeyi, ne de maddesiz hareketi tanır. Demek ki, Şişkin'in birinci "çatışkı"sı anlamsızdır. ... "Elektrik olarak..." Elektrik, maddenin bir hareketidir; şu halde, Şişkin bunda da haklı değil. Elektromanyetik ışık teorisi, ışığın ve elektriğin bir ve aynı maddenin (esirin) hareket biçimi olduğunu gösterdi. ... "Duyum olarak. ..." Duyum, hareket halindeki maddenin bir imgesidir. Duyumlarımız aracılığıyla olmadıkça, ne maddenin biçimlerine. ne de hareketin biçimlerine değgin hiç bir şey [sayfa 336] bilemeyiz; oysa, duyumları belirleyen şey, hareket eden maddenin bizim duyu örganlerimiz üzerindeki etkisidir. Doğa bilimlerinin görüşü budur. Kırmızı duyumu, yaklaşık olarak saniyede 450 trilyonluk bir frekanstaki esir titreşimlerini yansıtır. Mavi duyumu, yaklaşık olarak saniyede 620 trilyon bir frekanstaki esir titreşimlerini yansıtır. Esirin titreşimleri bizim ışık duyumlarımızdan bağımsız olarak vardır. Bizim ışık duyumlarımız, esir titreşimlerinin insanın görme örgeni üzerindeki etkisine bağlıdır. Duyumlarımız nesnel, yani insanlıktan ve insanların duyularından bağımsız olarak var olan gerçeği yansıtır. Bilim bunu böyle görür. Şişkin'in materyalizme karşı kanıtları en ucuz türden bir safsatadır.

8. "FİZİKSEL" İDEALİZMİN ÖZÜ VE ÖNEMİ

Yeni fizikten çıkartılacak bilgilimsel sonuçlar sorununun İngiliz, Alman, Fransız yazınında ele alındığını ve en değişik görüş açılarından tartışıldığını gördük. Burada, uluslararası belli bir felsefe sistemine bağımlı olmayan, ama felsefe alanının dışında yer alan, genel nedenlerle belirlenen bir ideolojik akımla karşı karşıya bulunduğumuzdan kuşku yoktur. Gözden geçirmiş bulunduğumuz veriler, Mach öğretisinin yeni fiziğe

“bağlı” olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde göstermektedir; bu veriler aynı zamanda, bizim mahçularımız tarafından yayılan bu bağlılık fikrinin *temelden yanlış* olduğunu da göstermektedir. Bizim mahçular, fizikte olduğu gibi felsefede de körü körüne *modayı* izlerler ve kendi marksist görüş açısından bazı akımların genel görünümünü ve bunların önemini değerlendirmek yeteneğinde olmadıklarını ortaya koyarlar.

Mach’ın felsefesinin “20. yüzyıl doğa bilimlerinin felsefesi”, “doğa bilimlerinin modern felsefesi”, “doğa bilimlerinin en modern olguculuğu”, vb. olduğu yolundaki sözlerin tümü çifte bir kalpazanlıkla doludur. (Bogdanov, *Duyumların [sayfa 337] Tahlili*, “Giriş”, s. iv, xii; ayrıca bkz: Yuşkeviç, Valentinov ve ortakları.) Birincisi mahçuluk, ideolojik olarak, modern doğa bilimlerinin dallarından birindeki bir okula bağlıdır. İkincisi, ve *önemli olanı da bu noktadır*, mahçulukla bu okul arasındaki bağlantı, onu *bütün öteki akımlardan, idealist felsefenin bütün küçük sistemlerinden ayıran şeyler değil, genellikle felsefi idealizmle olan ortak yanıdır*. Bu savın doğruluğundan emin olmak için bu ideolojik eğilime *bütünü içinde* bir gözetmek yeterlidir. Bu okulun fizikçilerini düşününüz: Alman Mach, Fransız Henri Poincaré, Belçikalı P. Duhem, İngiliz K. Pearson. Bunların birçok ortak yanları vardır: bunların hepsinin temeli aynıdır ve aynı yönü izlemektedirler, ve kendileri de bunun böyle olduğunu kabul ederler. Ama onlarda ortak olan şey, ne genellikle ampiryokritisizm öğretisini, ne de özellikle Mach’ın sözelimi “dünya öğeleri” öğretisini içerir. Sözü edilen son üç fizikçinin bu iki öğretilerden haberleri bile yoktur. Onlar için ortak olan, “yalnızca” felsefi idealizmdir, bunların hepsi, ayrımsız gayımsız, azçok bile bile, azçok açık bir biçimde felsefi idealizme eğimlidirler. Yeni fiziğin bu okuluna dayanan, ona bilimsel bir haklılık, bu- gerekçe sağlamaya ve onu geliştirmeye çalışan filozofları alınız; bunların arasında Alman içkinçilerini, mahçuları, Fransız yeni-eleştircileri ve idealistleri, İngiliz tinselcilerini, Rus Lopatin’i, üstelik biricik ampiryomonist A. Bogdanov’u bulacaksınız. Bunların tümünde tek bir şey ortaktır, o da bunların hepsinin –azçok bilinçli, azçok kararlı, kimi zaman inancılığa doğru ani ve zamansız bir eğilim, ya da ona karşı kişisel bir tik-

sinti (Bogdanov)– felsefi idealizmin araçları olmalıdır.

Yeni fizik okulu tarafından tartışma konusu yapılan temel fikir, duyumla verilen ve teorilerimizin yansıttığı nesnel gerçeğin yadsınması ya da bu gerçeğin varlığından kuşku duyulmasıdır. Bu okul, bu noktada (yanlış olarak gerçekçilik, yeni-mekanikçilik, hilokinetik denilen ve fizikçilerin [sayfa 338] kendilerinin bile bilerek açıklayıp ortaya koymadıkları) ve herkesin *kabul ettiğine* göre, fizikçiler arasında ağır basan materyalizmden ayrılır, ve ondan “fiziksel” idealizmin bir okulu olma sıfatıyla uzaklaşır.

Oldukça garip bir havası olan bu terimi açıklamak için, modern felsefe tarihindeki ve modern doğa bilimlerindeki bir olayı anımsamak gerekir. L. Feuerbach 1866’da, modern fizyolojinin kurucusu ünlü Johann Müller’e saldırıyor ve onu “fizyolojik idealistler” arasında sayıyordu (*Werke*, c. X, s. 197). Bu fizyologun idealizmi, duyumlara ilişkin duyu örgenlerimizin çalışma düzenini araştırırken, örneğin ışık duyumunun gözdeki çeşitli uyarımların etkisinin sonucu olarak ortaya çıktığını göstererek, bundan duyularımızın nesnel gerçekliğin imgeleleri olmadıklarının yadsınmasına varma eğilimi taşıyor olması olgusundan ibarettir. Bu, bilim adamlarının bir okulunun “fizyolojik idealizme” yönelmeleri, yani fizyolojinin bazı verilerinin idealistçe yorumlanmasına yönelmeleri eğilimi L. Feuerbach tarafından çok doğru bir biçimde saptanmıştır. Fizyoloji ile felsefi idealizmin, esas olarak kantçı türden “bağıntısı” gerici felsefe tarafından uzun süre sömürülmüştür. F. A. Lange, kantçı idealizmi desteklemede ve materyalizmi çürütmede fizyoloji ile büyük oyunlara girişti; (Bogdanov’un yanlış olarak Mach ile Kant arasında yer verdiği) içkincilerden J. Rehmke, 1882’de özellikle fizyolojinin sözde kantçılığı doğruladığı iddiasına başkaldırıyordu.¹⁶ Birçok tanınmış fizyologun o dönemde, idealizme ve kantçılığa *eğilimli* olmaları gibi, bugün de birçok ünlü fizikçinin felsefi idealizme *eğinim* gösteriyor olmaları tartışma götürmez. “Fiziksel” idealizmin, yani 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı fizikçilerinin bir okulunun idealizminin, materyalizmi

¹⁶ Johannes Rehmke, *Philosophie und Kantianismus*, Eisenach 1882. s. 15 vd..

“çürütme”de ve idealizm (ya da ampiryokritisizm) ile doğa bilimleri arasındaki bağın kurulmasında gösterdiği çaba, F. A. Lange ve [sayfa 339] “fizyolojik” idealistlerin gösterdikleri benzer çabalardan daha fazla değildir. Her iki durumda da, doğa biliminin bir dalındaki doğa bilginlerinin bir okulunun gerici felsefeye doğru gösterdiği sapma, esas olarak eski yerleşik kavramların. *aniden çöküşünün* neden olduğu geçici bir sapış, bilim tarihindeki hastalığın bir geçiş dönemi, bir büyüme aksaklığıdır.

Modern “fiziksel” idealizm ile modern fiziğin bunalımı arasındaki bağlar, daha önce de değindiğimiz gibi, herkesçe kabul edilmektedir. “Modern fiziğin şüpheli eleştirisinin kanıtlarının hepsi, aslında, dönüp dolaşıp her çeşit şüpheciliğin ünlü kanıtına varır: (fizikçiler arasındaki), görüşlerin çeşitliliği” diye yazan Rey, şüphecilerden çok Brunetiere gibi inancılığın içten yandaşlarını amaçlıyor. Ama bu çeşitlilik “fiziğin nesnelliğine karşı herhangi bir kanıt olamaz”. “Fizik tarihinde, genel olarak tarihte olduğu gibi, teorilerin biçimleri ve genel görünüşleri ile birbirinden ayrılan büyük dönemler ayırılmazdır. ... Ama, yeni bir buluş yapılı yapılmaz, bu, fiziğin bütün alanlarını etkiler, çünkü bugüne dek yetersiz ya da eksik olarak anlaşılmuş olan temel olgular yerleştirir, fiziğin bütün yapısı değişmiştir; yeni bir dönem başlamıştır. Newton’un bulgularından sonra da, Joule-Mayer ve Carnot-Clausius’un bulgularından sonra da olan budur. Radyoaktivitenin bulunmasından sonra olan da açıkça budur. ... Şeyleri belirli bir süre sonra görmek durumunda olan tarihçi, o şeylerle çağdaş olanların gördükleri çatışmaların, çelişkilerin değişik okullara bölünmelerin sürekli bir evrimini görmekte güçlük çekmez. Açıktr ki, şu son yıllarda fiziğin geçirmekte olduğu bunalım (felsefi eleştirilerin bundan çıkardıkları sonuçlara karşın), farklı bir şey değildir. Hatta, büyük modern bulguların yol açtığı tipik büyüme bunalımları, bunu çok iyi bir biçimde göstermektedir. Bunun sonucu ortaya çıkacak olan fiziğin yadsınamaz dönüşümü (bunsuz evrim ya da ilerleme olabilir miydi?) bilimsel anlayışı gözle [sayfa 340] görülür ölçüde değiştirmeyecektir.” (*Op, cit.*, s. 370-372.)

Uzlaşımçı Rey, modern fiziğin bütün okullarını inan-

cılığa karşı birleştirmeye çalışıyor! Ancak bu bir hatadır, kuşkusuz en iyi niyetlerle de olsa, gene de bir hatadır, çünkü Mach-Poincaré-Pearson okulunun idealizme (yani incelmış inancılığa) eğinimi tartışma götürmez. İnancı anlayışın değil, “bilimsel anlayışın” temellerine bağlı ve Rey tarafından o kadar canla başla savunulan fiziğin nesnellğine gelince, bu, materyalizmin “utangaç” bir tanımlamasından başka bir şey değildir. Fiziğin ve bütün modern bilimlerin temel materyalist anlayışı, bütün bunalımların üstesinden gelecektir, ama, metafizik materyalizmin yerine diyalektik materyalizmin zorunlu olarak konması koşuluyla.

Modern fiziğin bunalımı, onun kendi teorilerinin nesnel değerini açık yüreklilikle, açıkça ve kararlı bir biçimde kabul etmekten caymış obuasından ileri gelmektedir; uzlaştırmacı Rey sık sık bunu gizlemeye çalışır, ama gerçekler bütün uzlaştırma girişimlerinden daha güçlüdürler. Matematikçiler, diye yazıyor Rey, “konusu, hiç değilse görünüşte, bilim adamlarının kafasında yaratılmış olan ve, herhalde, çalışmalarda somut görüngülerin yer almadığı bir bilimle uğraşırlarken, kural olarak, son derece soyut bir fizik bilimi anlayışı oluşturmuşlardır, Fiziği matematiğe yaklaştırmak yolunda sürekli girişimler olmuştur, ve genel bir matematik anlayışı, genel bir fizik anlayışına aktarılmıştır, ... Bu bütün deneyicilerin karşı çıktıkları fiziği anlama ve değerlendirme yöntemlerinin matematik anlayış tarafından istilasidir. Üstü örtülü olmakla birlikte gene de egemen bulunan bu etkiden ötürü değil midir ki, düşünce, fiziğin nesnelliği konusunda zaman zaman kesin görüşlere varmaktan çekiniyor, duraksamalara, dolambaçlı yollara sapıyor ya da fiziğin nesnelliğini kanıtlamak için engelleri aşmak zorunda kalıyor? ...” (s. 227.)

Çok iyi söylenmiş. Fiziğin nesnelliği sorununda “düşünce-
cenin [sayfa 341] duraksamaları” moda olan “fiziksel” idealizmin özünün ta kendisidir.

“... Matematikğin soyut kurguları fiziksel gerçeklik ile matematikçileri bu gerçekliğin bilimini anlayış tarzları arasına bir perde çekmişe benzer. Matematikçiler fiziğin nesnelliğini belli belirsiz hissediyorlar. ... Her ne kadar fizikle uğraşırlarken her

şeyden önce nesnel olmak istiyorlarsa da; her ne kadar gerçeklikte bir basamak bulmaya ve orada kalmaya çalışıyorlarsa da, eski alışkanlıklardan bir türlü kurtulamıyorlar. Öyle ki, eski mekanikçilikten daha somut ve daha az varsayımli olarak kurulması gereken, duyulabilir evreni yeniden kurmaya değil de, onu kopya etmeye çalışan enerjetik kavramlarında bile hâlâ matematikçilerin teorileri ile uğraşmaktayız. ... Onlar [matematikçiler] nesnellik olmadan fizikten sözedilemeyeceğini çok iyi anladıklarından, nesnelliği kurtarmak için her şeyi yaptılar. ... Ama teorilerinin karmaşıklığı, ya da çapraşıklığı gene de bir tedirginlik yaratmaktadır. Bu teori aşırı ölçüde yapmacıklık, zorlama, cafacalıdır; bir deneyci, burada, fiziksel gerçek ile sürekli temasta olmasının kendisine verdiği kendiliğinden güveni hissetmez. ... Esas olarak fizikçi olan, ya da yalnızca fizikçi olan bütün fizikçilerin aslında söyledikleri budur – ve bunlar tümen tümendirdir; tüm yeni mekanikçi okulun söylediği de budur. ... Fiziğin bunalımı matematik anlayışın fizik alanını fethetmesinde yatar. Bir yandan fizikteki ilerlemeler, öte yandan matematikteki ilerlemeler, 19. yüzyılda bu iki bilim arasında sıkı bir kaynaşmaya yol açtı. ... Teorik fizik, matematiksel fizik oldu. ... O zaman biçimsel dönem, yani salt matematiksel olan matematiksel fizik, fiziğin bir dalı değil de, söz yerindeyse, matematiğin dalı, matematikçiler tarafından işlenen matematiksel fizik dönemi başladı. Bu yeni evreden matematikçi, çalışmasının tek konusunu oluşturan kavramsal (salt mantıksal) öğelere alıştı ve kendisini yeterince esnek bulmadığı kaba, maddi öğelerle kısıtlanmış hissederek, [sayfa 342] zorunlu olarak, her zaman, bunları olabildiğince soyutlama, onları tümüyle maddi olmayan ve kavramsal bir biçimde, ya da onları tümüyle görmezden gelecek soyutlamaya yöneldi. Ve her şeyi birden söylemek, gerçek, nesnel veriler olarak, yani *fiziksel* öğeler olarak öğeler, tümüyle kayboldular. Ancak geride diferansiyel denklemlerle gösterilen biçimsel ilişkiler kaldı. ... Eğer matematikçi, teorik fiziği tahlil ederken, yapıcı çalışmalarında aldanmıyorsa ..., teorik fiziğin deneyimle olan bağlarını ve onun nesnel değerini; fark edebilir, ama ilk bakışta ve bu konuda önbilgisi olmayan kişiye keyfi bir gelişmeyle karşı karşıya bulunuyormuşuz gibi gelebilir. ...

Kavram, düşünce, her yerde, gerçek ögenin yerini almıştır. ... Böylece, tarihsel olarak, hastalık, fizikteki bunalım, ve onun nesnel olgulardan gözle görülür gerilemesi ... teorik fizik tarafından kabul edilen matematiksel biçim yardımıyla açıklanır.” (s. 228-232.)

“Fiziksel” idealizmin ilk nedeni budur işte. Gericici girişimler, bizzat bilimin ilerlemesinden doğarlar. Doğa biliminin sağladığı büyük başarılar, maddenin öğelerine bunların hareket yasalarının matematiksel olarak ele alabilmelerini olanaklı kılacak kadar türdeş ve yalın bir biçimde yaklaşılması, matematikçilerin maddeyi görmezlikten gelmelerine yol açmıştır. “Madde kayboluyor”, geriye denklemler kalıyor. Gelişmenin yeni bir aşamasında, açıkça yeni bir biçimde eski kantçı düşünceye varıyoruz: Us kendi yasalarını doğaya kabul ettirir. Hermann Cohen, gördüğümüz gibi, yeni fiziğin idealist anlayışından o denli hoşnut ki, işi, materyalist çağımızın sürüp attığı bu idealist anlayışı liseli öğrencilerin kafalarına yerleştirmek için bütün okullarda yüksek matematik öğretilmesini savunmaya kadar varınıyor (F. A. Lange, *Geschichte des Materialismus*, 5. baskı, 1896, c. II, s. xlix). Bu, bir gericinin saçma rüyasından başka bir şey değildir: gerçekte ise, burada, küçük bir uzmanlar grubunun gözünde, geçici bir idealizm dalgasından başka bir [\[sayfa 343\]](#) şey yoktur ve olamaz da. Ama, boğulmakta olanın saman çöpünden medet umması gibi, kültürlü burjuvazinin temsilcilerinin de, bilgisizliğin, şaşkınlığın ve kapitalist çelişkilerin akılalmaz acımasızlığının yarattığı inancılığa ufacak bir yer bulmak ya da yerini korumak için en inceltilmiş, en kurnaz çarelere başvurmaları son derece anlamlıdır.

“Fiziksel” idealizmin bir başka nedeni de, *görecilik* ilkesi, bilginin göreliliği ilkesidir; görecilik ilkesi, eski teorilerin altüst oldukları bu dönemde, özel bir güçle fizikçilere kendini kabul ettirir ve eğer fizikçiler *diyalektik konusunda bilersiz iseler* bu kaçınılmaz olarak idealizme varır. Bu, görecilikle diyalektiğin ilişkileri sorunu, Mach öğretisinin teorik alandaki bahtsızlığının açıklanmasında belki de en önemli rolü oynamaktadır. Örneğin Rey’in, bütün Avrupalı olgucular gibi, Marks’ın diyalektiği hakkında hiç bir fikri yoktur. Diyalektik sözcüğünü yalnızca

idealist felsefe spekülasyonları anlamında kullanır. Bunun sonucu olarak yeni fiziğin görecilik sorununda yolunu şaşırıldığını hissetmiş olmasına karşın, gene de umutsuzca çırpınır durur ve ölçülü ile ölçüsüz görecilik arasında ayırım yapmaya çalışır. Kuşkusuz, “ölçüsüz görecilik, pratikte değilse bile mantıksal olarak, gerçek bir şüpheciliğin sınırlarına varır” (s. 215), ama görüyorsunuz ya, Poincaré’de böyle bir “ölçüsüz” şüpheciliğin kırıntısı bile yoktur. Ne boş kuruntu! Göreciliğin azlığı çokluğu eczacı terazisiyle tartılıyor ve böylelikle de mahçuluk kurtarılmış oluyor!

Aslında görecilik sorununun teorik olarak tek doğru formülasyonu Marks ve Engels’in diyalektik materyalizminde verilmektedir, ve bunun bilinmemesi görecilikten felsefi idealizme varmaya mahkûmdur. Ve Bermann’ın bu olguyu anlama maması, *Çağdaş Bilgi Teorisi Işığında Diyalektik* adlı saçma küçük kitabını her türlü değerden yoksun bırakmaya yetiyor. B. Bermann bir tek sözcüğünü anlamadığı diyalektik üzerine eski, çok eski martavalları yineliyor. *Bütün* mahçuların, [sayfa 344] bilgi teorisinde, *her adımda*, aynı bilgisizliği ortaya koyduklarını daha önce de görmüştük.

Fiziğin bütün eski doğrularının değişmez ve kesin sayılmış olanları da dahil, görelî doğrular oldukları ortaya çıkmıştır; *şu halde* insanlardan bağımsız nesnel hiç bir doğru *olamaz*. Mach’ın bütün öğretisinin, ve aynı zamanda genellikle bütün “fiziksel” idealizmin düşüncesi budur. Mutlak doğrunun gelişme süreci içindeki görelî doğruların toplamının bir sonucu olduğu, görelî doğruların, insanoğlundan bağımsız bir nesnenin görelî olarak güvenilir yansılarını temsil ettikleri, bu yansılardan gitgide daha güvenilir olduğu, her bilimsel doğrunun görelî niteliğine karşın, mutlak doğrunun bir ögesini taşıdığı – Engels’in *Anti-Dühring*’i üzerinde düşünmüş olan herhangi bir kimse için apaçık olan bütün bu önermeler, “modern” bilgi teorisi için aklalılmaz şeylerdir.

Duhem’in *Fizik Teorisi*¹⁷ gibi ya da Stallo’nun *Çağdaş Fiziğin Kavram ve Teorileri*¹⁸ gibi, Mach’ın özellikle öğütlediği

¹⁷ P. Duhem, *La théorie physique, son objet et sa structure*, Paris 1906.

¹⁸ J. B. Stallo, *The Concepts and Theories of Modern Physics*, London

yapıtlar, bu “fiziksel” idealistlerin bilgilerimizin göreliliğini tanıtmaya en büyük önemi verdiklerini ve temelde, idealizm ile diyalektik materyalizm arasında yalpaladıklarını çok iyi göstermektedir. Başka başka dönemlerden olan ve sorunu değişik görüş açılarından ele alan (Duhem, yirmi yıl bk deneyi olan bir fizikçi; Stallo ise, 1848’de eski hegelci bir anlayışla yazdığı doğa felsefesi ile ilgili kitabından ötürü utanç duyan bir eski ortodoks hegelci) bu adı geçen yazarlar. Özellikle, mekanikçi-atomcu doğa anlayışına karşı bütün güçleri ile savaşıyorlar. Bunlar, bu anlayışın darlığını, bu anlayışın bilgimizin sınırı olarak kabul edilmesinin olanaksızlığını, bu anlayışı savunan yazarların bir sürü düşüncelerinin katılığını tanıtmaya çalışıyorlar. Ve gerçekten de eski materyalizmin böyle bir kusuru bulunduğu yalanlanamaz; [sayfa 345] Engels, eski zamanın materyalistlerinin bütün bilimsel teorilerin göreliliklerini anlamayılarından, diyalektiği bilmemelerinden, mekanik görüş açışımı abartmalarından yalanmıştır. Ama Engels, (Stallo’nun tersine), hegelci idealizmi bir yana itmeyi ve hegelci diyalektiğin büyük ve gerçek özünü *kavramayı* başarabilmiştir. Engels, öznelciliğe kayan göreciliği değil de, *diyalektik* materyalizmi benimsemek üzere, eski metafizik materyalizme sırt çevirmiştir. Örneğin Stallo şöyle der: “Mekanikçi teori, bütün metafizikçi teoriler gibi, kısmi, düşünsel belki de salt saymaca sıfat gruplarını ya da hatta tek tek sıfatları gerçek varlıklar haline getirir ve onları nesnel gerçekliğin çeşitlemeleri olarak ele alır.” (s. 150.) Bu, nesnel gerçeğin bilgisinden vazgeçmediğiniz ve anti-diyalektik olduğu için metafizikle savaştığınız sürece doğrudur. Stallo bu açık seçikliği farketmiyor. O, materyalist diyalektiği anlamamıştır ve bu yüzden de sık sık görecilik yoluyla öznelciliğe ve idealizme kayar.

Duhem için de durum aynıdır. Duhem, büyük zahmetlere katlanarak, fizik tarihinden alınma –Mach’ta sık sık raslananlar gibi– değerli ve ilginç pek çok örneklerin yardımıyla, “yaklaşık oldukları için, her fizik yasasının, geçici ve göreceli olduğunu” tanıtlar, (s. 280.) Bu konuyla ilgili uzun tartışmaları okuyan bir

1882. Fransızca ve Alınanca çevirileri vardır.

marksist, bu adam açık bir kapıyı çalıyor diye düşünür. Ama Duhem'in, Stallo'nun, Mach'ın, Poincaré'nin başarısızlıkları, diyalektik materyalizmin açmış olduğu kapıyı görememiş olmalarındadır. Onlar göreciliğin doğru bir tanımını yapamadıklarından idealizme yuvarlanıyorlar. "Bir fizik yasası, aslında ne doğru ne de yanlıştır, ama yaklaşıktır", diyor Duhem. (s. 274.) Buradaki "ama", bir sahteciliğin başlangıcını, *nesneyi* yaklaşık olarak *yansıtan*, yani nesnel doğruya yaklaşan bilimsel bir teori ile, örneğin bir dinsel teori ya da satranç oyunu teorisi gibi keyfi, hayali, düpedüz saymaca bir teori arasındaki sınırların kaldırılmasının başlangıcını içerir. [sayfa 346]

Duhem bu sahteciliği algısal görüngülere uygun düşen "maddi gerçekliğin" *metafizik* olup olmadığı sorusunu ortaya atmaya kadar vardırıyor, (s. 10.) Allah belasını versin bu gerçeklik sorununun! Bizim kavrayışlarımız ve varsayımlarımız "keyfi" (s. 27) yapıların simgeleridirler (s. 26) ancak, vb.. Buradan idealizme, B. Pierre Duhem tarafından kantçı bir anlayışla öğretilen "inan sahibinin fiziği"ne (Rey, s. 162; karşı; s. 160) ancak bir adımlık yol vardır. Ve şu kusursuz Adler (Fritz) –bu da marksist geçinen bir mahçü!– Duhem'i söyle "düzeltmek"ten daha akıllıca bir şey bulmuş değildir: Duhem, "görüngülerin ardına gizlenen gerçekliklerin, *gerçekliğin nesnelere* değil de, yalnız teorinin nesnelere olarak" ayıklayıp attığını öne sürer.¹⁹ Bu, kantçılığın Hume ve Berkeley'in görüş açısından bilinen bir eleştirisidir.

Ama, kuşkusuz, P. Duhem'de hiç bir bilinçli kantçılık söz-konusu olamaz. Duhem, Mach gibi, göreciliğini neyle destekleyeceğini bilemeden *yalpalar* durur. Birçok pasajlarda diyalektik materyalizme son derece yaklaşır. O der ki, biz sesi, "kendi İçerisinde değil, ses üreten cisimler içerisinde değil, bizimle olan ilişkisi içerisinde tanırız. Duyumlarımızın bize ancak dışını, görünürünü verdikleri bu gerçek, akustik teorileri yardımıyla tarafımızdan bilinir. Bu teoriler, yalnız bu ses dediğimiz dış görünüşü kavradıkları yerde, gerçekte, çok küçük ve çok hızlı döneysel bir hareketin var olduğunu bize gösterirler." (s.

¹⁹ Duhem'in Almanca çevirisine çevirmenin, notu. Leipzig 1903, J. Barth.

7.) Cisimler duyumların simgeleri değillerdir, ama duyumlar cisimlerin simgeleridirler (ya da daha çok imgeleridirler). “Fiziğin gelişmesi, yeni malzemeler sunmaktan usanmayan doğa ile, bilmekten usanmayan us arasında sürekli bir mücadeleye neden olur.” (s. 32) Doğa, tıpkı en küçük parçacığının (elektron da dahil) sonsuz oluşu gibi, doğa parçalarının en küçüğü gibi, sonsuzdur, ama us, tıpkı bunun gibi “kendinde-şeyleri” sonsuzcasına “bizim-için-şeyler”e dönüştürür. “Gerçeklik ile fizik yasaları arasındaki mücadele” [sayfa 347] böylece sonsuza dek sürecektir; fiziğin dile getirdiği her yasaya gerçeklik, er ya da geç olgu biçimindeki sert bir yalanlamayla karşı çıkacaktır, ama yorulmak bilmez fizik, yalanlanan yasayı iyileştirecek, değiştirecek ve karmaşıklataştıracaktır.” (s. 290.) Eğer yazar sağlam bir biçimde insanlardan bağımsız bu nesnel gerçekliğin varlığını olumlasaydı, bu, kimsenin kusur bulamayacağı doğru bir diyalektik materyalizm açıklaması olurdu. “... Fizik teorisi, bugün kullanışlı, yarın ise işe yaramaz olan düpedüz yapma bir sistem değildir... bu, her gün daha çok doğallaşan bir sınıflandırma, giderek daha çok açıklık kazanan deneysel yöntemin yüzyüze gelmeyi kaldıramayacağı gerçekliklerin bir yansımasıdır.” (s. 445.)

Mahçı Duhem, bu son tümcesinde kantçı idealizmle flört ediyor: sanki “deneysel” yöntemden daha başka bir yöneme götüren bir patika varmış gibi, sanki biz “kendinde-şeyleri” doğrudan doğruya, dolaysız olarak, yüzyüze tanıyamamışız gibi! Ama eğer fizik teorisi gitgide daha “doğal” oluyorsa, bu demektir ki, bu teorinin “yansıttığı” bir “doğa”, bir gerçeklik bizim bilincimizden bağımsız olarak vardır, ve kesinlikle diyalektik materyalizmin düşüncesi de budur.

Kısacası, dünün “fizyolojik” idealizmi gibi bugünün “fiziksel” idealizmi de, yalnız, doğa bilimlerinin bir dalındaki doğa bilginlerinin bir okulunun, bir çırpıda doğrudan doğruya, metafizik materyalizmden diyalektik materyalizme yükselmeyi bilememesi yüzünden, felsefede gericiliğe düştüğünü gösterir.²⁰

²⁰ Ünlü kimyacı William Ramsay şöyle diyor; “Sık sık şu soruyla karşılaşırım: ‘Ama elektrik bir titreşim değil midir? Telsiz telgraf nasıl olur da küçük parçacıkların ya da taneciklerin geçişiyle açıklanabilir?’ Yanıtı şu: ‘Elektrik bir

Modern fizik bu adımı atıyor ve atacaktır, ama [sayfa 348] fizik, tek iyi yöntemle doğru, doğa bilimlerinin tek doğru felsefesine doğru, düz bir çizgi halinde değil de, zikzaklar çizerek, bilerek değil de içgüdüyle, “son amacı”nı açık seçik kavrayarak değil de, el yordamı ile, duraksamalarla, ve zaman zaman gerilemelerle yol almaktadır. Modern fizik sancı çekmektedir, diyalektik materyalizmi doğurmaktadır. Çocuk doğurma süreci acılıdır. Ve yaşayan sağlıklı bir varlık, pisliklerle birlikte çıkarılıp atılacak bazı ölü ürünleri ve fireleri de birlikte taşır. Bütün fiziksel idealizme, bütün ampiryokritikçi felsefeye, ampiryomonizme, ampiryosembolizme vb. bu tür fireler gözüyle bakılmalıdır. [sayfa 349]

..

şeydir; bu küçük parçacıklardır [italikler Ramsay’ın], ama bir nesneyi hareketlerinde ışık dalgası gibi bir dalga olarak *esir* içerisinden yayılırlar ve bu dalga telsiz telgraf için kullanılır.” (William Ramsay, *Essays, Biographical and Chemical*, London 1908, s. 136.) Radiumun helyuma dönüşmesinden söz eden Ramsay şöyle diyor: “Hiç değilse bu öge denen şeylerden bir tanesi, bundan böyle, nihai madde olarak görülemez, ama bizzat kendisi daha yalın bir madde biçimine doğru bir değişiklik göstermektedir.” (s. 160.) “Negatif elektriğin maddenin özel bir biçimi olduğu şimdi artık hemen hemen kesinlik kazanmıştır; ve pozitif elektrik, negatif elektrikten yoksun bir maddedir – yani negatif elektrik maddesinin bulunmadığı.” (s. 176.) “Öyleyse elektrik nedir? Eskiden biri pozitif ve öteki de negatif olan iki tür elektriğin bulunduğu inanılırdı. O sıralar bu soruyu yanıtlamak olanaksızdı. Ama son araştırmalar, bir zamanlar negatif elektrik denilen şeyin gerçekten de bir töz olabileceğini göstermiştir. Gerçekten de, elektriğin parçacıklarının göreceli ağırlıkları ölçülmüştür; bu ağırlıkların her biri bir hidrojen atomunun kütesinin yedi yüzde-biri kadardır. ... Elektriğin atomlarına ‘elektron’ adı verilmektedir.” (196.) Eğer felsefi konular üzerine kitaplar ve makaleler yazan bizim mahçular düşünme yeteneğine sahip bulunsalardı, “madde kayboluyor”, “madde elektriğe indirgeniyor” vb. gibi ifadelerin yalnızca bilimin maddenin yeni biçimlerini, yeni maddi hareket biçimlerini bulma, eski biçimleri yeni biçimlere indirgeme vb. yeteneğinde olduğu yolundaki gerçeğin bilimsel olarak çaresiz bir ifadesi olduğunu kavrarlardı.

ALTINCI BÖLÜM AMPİRYOKRİTİSİZM VE TARİHİ MATERİYALİZM

DAHA önce de gördüğümüz gibi, Rus mahçuları iki kampa ayrılır. Bay V. Çernov ve *Ruskoye Bogatstvo*'yu^[99] çıkarırlar felsefede olduğu kadar tarihte de diyalektik materyalizmin açık sözlü ve tutarlı muhalifleridirler. Şu anda bizi daha çok ilgilendiren ve marksist geçinen bir başka mahçı topluluk, okurlarını Mach öğretisi ile Marks ve Engels'in tarihi materyalizminin bağdaştırılabileceğine inandırmak için her yolu denemektedirler. Bunların savları, gerçekten de, çok kez sadece sav olarak kalır: marksist geçinen hiç bir mahçı, ampiryokritisizmin kurucularının toplumsal bilimler alanındaki gerçek eğilimlerini birazcık olsun sistemli bir biçimde açıklamak için en ufak bir girişimde bulunmamıştır. [\[sayfa 350\]](#) Bunun üzerinde kısaca duracağız; önce

Alman ampiryokritikçilerinin, daha sonra da onların Rus öğretililerinin bu konudaki sözlerini inceleyeceğiz.

1. ALMAN AMPİRYOKRİTİKÇİLERİNİN TOPLUMSAL BİLİMLER ALANINDAKİ GEZİNTİLERİ

1895'te Avenarius henüz sağken, onun tarafından yönetilen felsefi bir dergide öğrencisi F. Blei'nin "Siyasi Ekonomide Metafizik"¹ başlıklı bir makalesi yayınlandı. Ampiryokritisizmin hocalarının hepsi, yalnız bilinçli ve açık felsefi materyalizmin değil, ama aynı zamanda kendiliğinden materyalist bilgi teorisinin görüşünde yer alan doğa bilimlerinin "metafizik" ile savaşmaktadırlar. Bunların öğretileri ise ekonomi politikteki metafizik karşı savaşıyorlar. Bu, ekonomi politigin birbirlerinden çok farklı okullarını hedef alır; ama bizi yalnız Marks ve Engels okuluna karşı kullanılan ampiryokritikçi kanıtlanma yöntemlerinin niteliği ilgilendirir.

"Bu incelemenin amacı, diye yazıyor F. Blei, bugüne kadar ki bütün çağdaş ekonomi politigin, ekonomik yaşamın görünüşlerini açıklamak için metafizik öncüllerin yardımıyla iş gördüğünü; ekonomi politigin, ... ekonominin 'yasalarını' bizzat ekonominin 'niteliğinden' çıkarttığını ve insanın, bu 'yasalar'la ilişkisinde ancak raslansal bir şey olduğunu göstermektir. ... Ekonomi politik bütün teorilerinde bugüne dek metafizik bir temele dayanmaktadır; bütün teorileri biyolojiye yabancıdır, bundan dolayı da bilim, sel değildir ve bilgi için hiç bir değer taşımazlar. ... Teorisyenler teorilerini ne üzerine kurduklarını, teorilerinin hangi toprakta bittiğini bilmezler. Kendilerini hiç bir öncüle dayanmaksızın iş gören gerçekçiler olarak görürler, çünkü 'ölçülü' (*nüchterne*) 'pratik', 'elle tutulur' (*sinnfällige*) ekonomik [sayfa 351] görünüşlerle uğraşırlar. ... Ve hepsinin fizyolojinin birçok eğilimleri ile ancak aynı ana ve babaların, -yani meta fiziğin ve kurgul düşüncenin- çocuklarına, bu durumda fizyologlara ve iktisatçılara, aktarabilecekleri türden aile benzerlikleri vardır. İktisatçıların bir okulu 'ekonomi'nin

¹ *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 1895, Bd. XIX, F. Blei, "Die Metaphysik in der Nationalökonomie", s. 378-90.

'görüngüler'ini [Avenarius ve onun okulu, kendilerinin, gerçek filozofların, "bilgibilimsel analizin" arındırmamış olduğu terimlerin böylesine kaba kullanımının esas olarak 'metafizik' olan 'niteliği'nin çok iyi farkında olduklarını özellikle belirtmek için, sıradan terimleri tırnak içine almaktadır] bu yolla bulduklarını (*das Gefundene*) bireylerin davranışına bağlamaksızın tahlil eder; fizyologlar, bireyin davranışlarını, 'ruhun eylemleri'dirler (*Wirkungen der Seele*) diye araştırmalarının dışında bırakırlar, oysa bu okulun iktisatçıları, bireylerin davranışlarının 'ekonominin içkin yasaları* karşısında önemsenmeye değmez (*eine Negligible*) olduklarını söylemektedirler." (s. 378-379.) Marks'ta teori, "ekonomik yasaları", tasarlanmış süreçlerden kurar; bu "yasalar", bağımlı dirimsel serinin başlangıç kesiminde (*Initialabschnitt*), ekonomik süreçler ise bitiş kesiminde (*Finalabschnitt*) bulunurlar... "Ekonomi", iktisatçıları tarafından, deneyüstü kategorilere dönüştürülmüştü, ki bunların içinde bulmayı arzuladıkları "sermaye" ve "emek" "yasaları", "rant" "yasaları", "ücret" ve "kâr" "yasaları" gibi "yasaları" bulmuşlardır, iktisatçıları insanı, "kapitalist", "işçi", vb. gibi platonik kavramlara dönüştürmüşlerdir. Sosyalizm "kapitaliste" "kâr hırsı" içerisinde olma niteliğini yakıştırmıştır, liberalizm ise işçiye "açgözlü" olma niteliğini yakıştırmıştır ve ayrıca her iki nitelik de "sermaye yasalarının işlerliği" ile açıklanmıştır, (s. 381-382.)

"Marks, Fransız sosyalizmini ve ekonomi politikasını incelemeye sosyalist bir dünya görüşü ile başlamıştır, ve bilgi açısından amacı, başlangıçtaki değerini 'korumak' için kendi dünya görüşüne 'teorik bir temel' sağlamak olmuştur. [sayfa 352] Marks, Ricardo'da değer yasasını bulmuştu ... ama Fransız sosyalistlerinin Ricardo'dan çıkarttıkları sonuçlar, dirimsel farklılığa (*variété vitale*), yani 'dünya görüşü'ne getirilen kendi E-değerini² 'koruma' çabasında Marks yeterli olamazdı, çünkü bu

² E-değer terimi Avenarius tarafından *Saf Deneyin Eleştirisi*'nde kullanılmıştır. "Herhangi tanımlanabilir değer çevremizin bir bileşen parçası olarak kabul edilirse, buna kısaca R-değer diyoruz... Herhangi tanımlanabilir değer diğerleri tarafından tanımlanmış içerik olarak alınrsa, buna E-değer diyoruz." E harfi, Almanca iki sözcüğün, *Erfahrung* (deney) ve *Erkenntnis* (bilgi) sözcük-

sonuçlar, 'işçilerin soyulmasının uyandırdığı öfke' vb. biçiminde zaten daha önceden onun başlangıçtaki değerinin içeriğine bütünleyici bir öge olarak girmişlerdi. 'Bu sonuçlar biçim yönünden ekonomik olarak yanlış' diye reddedildiler, 'çünkü bu ahlakın ekonomiye uygulanmasından başka bir şey' değildir. 'Ancak, biçim yönünden ekonomik olarak yanlış olan, dünya tarihi bakış açısından doğru olabilir. Eğer kitlelerin ahlaki bilinci, bir ekonomik olgunun haksızlığını ilan ederse, bu, o olgunun ömrünü doldurmuş bulunduğu, bir öncekinin çekilmez ve savunulamaz duruma gelmiş olmasından ötürü ortaya başka ekonomik olguların çıkmış bulunduğu kanıtıdır. Demek ki, çok doğru bir ekonomik içerik, biçimsel ekonomik yanlışlığın ardına gizlenmiş olabilir.'³" (K. Marks'ın *Felsefenin Sefaleti*'ne Engels'in önsözünden.)

F. Blei, Engels'ten bu aktarmayı verdikten sonra şöyle devam ediyor: "Bu pasajda, bizi ilgilendiren, bağımlı serinin orta kesimi (*Medialabschnitt*) açığa çıkmıştır [*abgehoben* – Avenarius tarafından kullanılan ve bilince ulaşılmış, açığa çıkmış, serbest hale gelmiş anlamına gelen teknik bir terim]. Bir ekonomik olgunun, haksızlığın ahlaki bilincinin ardına gizlenmesi gerektiğinin 'bilgisi'ni, bitiş kesimi izler (*Finalabschnitt*: Marks'ın teorisi, üç aşamadan, ya da üç kesimden geçen bir iddiadır, yani bir E-değeri ya da bir dirimsel farklılıktır; bu üç kısım: başlangıç, orta ve sonuç: *Initialabschnitt*, *Medialabschnitt*, *Finalabschnitt*),... yani kısaca, bu 'ekonomik olgu'nun bilgisi izler. Bir başka deyişle, şimdi sorun, başlangıçtaki değeri 'korumak' için 'ekonomik olgular'daki başlangıçtaki değeri 'dünya görüşü'nü 'yeniden bulmak'tır. [sayfa 353] Bağımlı serinin bu belirli değişirliği daha şimdiden, bitiş kesiminde (*Finalabschnitt*) 'bilinen' nasıl görünürse görünsün, Marks'ın metafiziğini içerir. Bağımsız E-değeri, 'mutlak gerçek*' olarak 'sosyalist dünya görüşü'ne özel bir bilgi teorisi, yani Marks'ın ekonomik sistemi ve materyalist tarih teorisi aracılığıyla 'geçmiş kapsar bir biçimde' bir temel kazandırır. Marks'ın dünya görüşündeki 'öznel' 'gerçek', artı-değer kavramı yoluyla, 'ekonomik kategorinin ilk harfidir.

³ K. Marks., *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları. Ankara 1975, s. 13-13. -ç.

rilerin' bilgi teorisi içerisinde 'nesnel gerçek' haline gelir; başlangıçtaki değerin korunması işi tamamlanmış ve metafizik, geçmişini kapsar bir biçimdeki bilgi eleştirisinden payına düşeni almıştır." (s. 384-386.)

Okur, bu inanılmaz derecede yavan zevzeklikle, Avenarius'un bilgiççe terminolojisine sarınmış bu ukala maskaralığı uzun uzun aktardığımız için bize öfkelenmiş olsa gerektir. Ama, *wer den Feind will verstehen, muss im Feindes Lande gehen* (düşmanım tanımak isteyen, *düşman* bölgesine gitmelidir).^[106] Ve R. Avenarius'un felsefe dergisi marksistler için gerçekten de düşman bölgesidir. Okuru, bir an, burjuva biliminin soytarlarının uyandırdıkları haklı tiksintiyi yenmeye ve Avenarius'un öğretisi ve işbirlikçisinin savlarını tahlil etmeye çağırıyoruz.

Birinci sav: Marks, bilgilimsel "kavram eleştirisini" kavrayamamış, genel bir bilgi teorisi geliştirmemiş ve kendi "özel bilgi teorisine" materyalizmi kabaca sokuvermiş bir "metafizikçi"dir.

Bu savda, kişisel olarak ya da yalnızca Blei'nin olan hiç bir şey yoktur. Daha önce de yüzlerce ve yüzlerce kez gördük ki, ampiryokritisizmin *bütün* kurucuları, ve *bütün* Rus mahçuları "metafizik" materyalizmi suçlamaktadırlar, ya da daha doğrusu, kantçıların, hümcülerin, materyalist "metafiziğe" karşı olan idealistlerin hep söyleyip durdukları aynı savları yinelemektedirler.

İkinci sav: Marksizm, doğa bilimleri (fizyoloji) kadar [sayfa 354] "metafizik"tir. Yine burada da bu savdan "sorumlu" olan Blei değil, Mach ve Avenarius'tur, çünkü doğa bilginlerinin büyük bir çoğunluğunun (gerek kendilerinin açıklamalarına, gerekse konuyu biraz olsun bilenlerin görüşlerine göre) bağlı oldukları içgüdüsel materyalist bilgi teorisine "doğal-tarihsel metafizik" adını takarak savaş açanlar bunlardır.

Üçüncü sav: Marksizm, "birey" in bir *a quantité négligeable*⁴ olduğunu, insanın "ekonominin içkin yasaları"nın buyruğu altında "raslansal bir şey" olduğunu, *des Gefundenen*'in,

⁴ Yok sayılabilecek bir nicelik. -ç.

yani bulunan şeyin, verilen şeyin, vb. bir tahlilinin eksik olduğunu söyler. Bu sav, ampiryokritikçilerin “ilke düzenleme”lerinin fikirler döngüsünün, yani Avenarius teorisinin idealist hilesinin *tümüyle* bir yinelenmesidir. Blei, Marks ve Engels’de böyle idealist saçmalığın en ufak bir kırıntısını olsun bulmanın olanaksız olduğunu ve bu saçmalaktan hareketle marksizmin tamamıyla, daha başlangıçtan, temel felsefi öncüllerinden reddedilmesinin kaçınılmaz olduğunu söylerken kesinlikle haklıydı.

Dördüncü sav: Marks’ın teorisi “biyolojiye yabancı”dır. bu teori “dirimsel farklılıklar”dan ve gerici profesör Avenarius’un “bilim”ini yapan buna benzer başka biyolojik terim oyunlarından hiç bir şey anlamak istemez. Blei’nin savı, Mach öğretisi açısından doğrudur; çünkü Marks’ın teorisi ile Avenarius’un “biyolojik” ıvır zıvırları arasındaki derin uçurum hemen göze çarpar. Birazdan, marksist geçinen Rus mahçularının gerçekte nasıl Blei’nin izinden yürüdüklerini göreceğiz.

Beşinci sav: Marks teorisinin partizanlığı ve taraflılığı ve çözümünün önceden tasarlanmış oluşu. Yalnızca Blei değil, ampiryokritikçiler de, *bir bütün olarak* hem felsefede ve hem de toplumsal bilimlerde tarafsızlık iddiasındadırlar. Bunlar ne sosyalizmden’ ne de liberalizmden yanadırlar. Felsefede materyalizm ile idealizmin temel ve uzlaşmaz eğilimleri arasında hiç bir ayrım yapmadan bunların *üstüne* çıkmaya çalışırlar. [sayfa 355] Mahçılığın bu eğilimini bilgilimin bir dizi uzun sorunları boyunca izlemiş olduğumuzdan, aynı çabayla sosyolojide de karşılaşmakta şaşılacak bir şey yoktur.

Altıncı “sav”: “Nesnel” gerçeğin alaya alınması. Blei, nesnel gerçeğin kabulüyle tarihsel materyalizmin ve Marks’ın tüm ekonomik öğretisine derinlemesine nüfuz edildiğinin bir anda ve haklı olarak farkına varmıştır. Ve Blei, “daha işin başında”, söz gelimi, yalnızca nesnel gerçek düşüncesi yüzünden marksizmi reddettiğinde, marksist öğretinin ardında, Marks’ın “öznel” görüşleri dışında, gerçekten de bir şey olmadığını bir anda açıkladığında, Mach ve Avenarius öğretisinin eğilimlerini çok doğru bir biçimde dile getirmiştir.

Ve eğer mahçularımız Blei’yi inkardan geliyorsa (hiç kuşkusuz yapacakları budur) onlara diyeceğiz ki: kendi çirkin-

liğin yüzünden aynaya kızmak gerekmez... Blei, ampiryokritisizmin eğilimlerini *kusursuz* yansıtan bir aynadır; bizim inancılarımızın bunu yalanlamaları, onların, Marks ile Avenarius'un uzlaştırılması doğrultusundaki, ayrıca saçma olan iyi niyetlerini ve seçmeci özelemlerini tanıtılar yalnız.

Blei'den Petzoldt'a geçelim. Birincisi bir öğrenci ise de, ikincisi, Lesseviç gibi ileri gelen ampiryokritikçiler tarafından hoca sayılır. Blei'nin marksizm sorununu açıkça ortaya koymasına kargın, bir Marks'la bir Engels'le uğraşma alçakgönüllülüğünü göstermeyecek olan Petzoldt ise, onları marksizmle karşılaştırmamızı sağlayacak olan ampiryokritisizmin sosyoloji konusundaki görüşlerini olumlu bir biçimde koymaktadır.

Petzoldt'un *Salt Deney Felsefesine Giriş*'inin ikinci cildi "*Auf dem Weg zum Dauernden*" ("Oturmuşluğa Doğru") adını taşımaktadır. Yazar araştırmalarını oturmuşluk eğilimi üzerine kurar, "insanlığın, nihai (*endgültig*) oturmuşluğunun ana çizgileri onun biçimsel yönünden çıkartılabilir. Böylece, bir töre-bilimin, bir estetiğin ve biçimsel bir bilgi teorisinin temellerini elde etmiş oluruz." (s. iii.) "insanın [sayfa 356] evriminin kendi ereği vardır, bu evrim kusursuz (*vollkommenen*) bir oturmuşluk durumuna yönelir." (s. 60.) Sayısız ve çeşitli ipuçları bunun böyle olduğunu gösterir. Örneğin ileri yaşlarında "biraz daha uslanmamış", biraz daha dizginlenmemiş çok sayıda radikale raslanabilir mi? Doğru, bu "erken oturmuşluk" (s. 62) darkafalı-lara özgü bir niteliktir. Ama bu "kenetlenmiş çoğunluğu" (s. 62) oluşturanlar darkafalılar değil midir?

Bizim filozofun italik harflerle yazmış olduğu sonuç şudur: "*Bizim uslamlamamızın ve yaratıcı eylemimizin bütün erekerininin temel özelliği oturmuşluktur.*" (s. 72.) Açıklama şudur: "Birçok insan, duvara çarpık asılı bir tabloyu ya da masanın üzerine biçimsizce konmuş bir anahtar görmeye katlanamaz. ..." Bu kimselerin "ille de ukala, bilgiçlik taslayan" kişiler olmaları gerekmez. Bu, yalnızca, bunların "*bir şeylerin düzen-sizlik içerisinde olduğu hissine*" kapılmalarından ötürüdür (s. 72, italikler Petzoldt'undur). Tek sözcükle, "oturmuşluk özlemi, bizzat kendi doğası gereği, nihai ereksel duruma varma özele-

midir” (s. 73), Bütün bu metinleri “Oturmuşluğa Doğru Fiziksel Eğilim” adını taşıyan ikinci cildin beşinci bölümünden alıyoruz. Bu eğilimin tanıtılarının tümü de hatırı sayılır tanıtılardır. Örneğin: “Dağcıların büyük çoğunluğu, sözcüğün en özgün, en geniş anlamıyla, en uca, en yükseğe ulaşma peşindedirler. Geniş ufukları seyretmek, kendini beden hareketlerine vermek, büyük doğanın bağrında an bir havayı ciğerlerine çekmek zevki her zaman tek dürtü değildir; aynı zamanda her organik varlıkta, ta derinliklerden gelme ve doğal bir amaca ulaşana dek girilmiş eylemde direnme içgüdüğü vardır.” (s. 73.) Başka bir örnek: eksiksiz bir pul koleksiyonu yapmak için nice büyük paralar harcanmaz mı? “Bir pul firmasının kataloglarının sayfalarını çevirmekten başınız döner. ... Bununla birlikte hiç bir şey bu oturmuşluk dürtüsünden sonra doğal, daha anlaşılır değildir.” (s. 74.) [sayfa 357]

Felsefe eğitiminden yoksun kişilerde, oturmuşluk ilkesinin genişliği ve düşüncede tasarruf kavramı olamaz. Petzoldt bu zındıklar için “teorisi”ni ayrıntılarıyla geliştiriyor. “Başkalarına acıma dolaysız bir oturmuşluk gereksinmesinin ifadesidir, diye okuyoruz 28. paragrafta. ... Acıma, başkasında gözlemlenen acının yinelenmesi ya da paylaşılması değil, bu acı yüzünden acı çekmektir. ... En büyük ağırlık acımanın sezgiselliğine verilmelidir. Bunu kabul ettiğimiz anda, başkasının iyiliğinin insanı kendi öz iyiliği kadar yakından ve dolaysız ilgilendirdiğini teslim ederiz. Böylece ahlakın bütün yararcı ve mutçulukçu (*eudémoniste*) gerekçesini reddediyoruz, insan tabiatı, kendi oturmuşluk ve dinginlik eğilimi sayesinde, her türlü temele dayanan kötülüklerden yoksun ve bir yardıma koşma zihniyetiyle dopdoludur.

“Acımanın sezgiselliği kendisini sık sık yardım etme sezgiselliğinde ortaya koyar. Denize düşmüş bir adamı kurtarmak için hiç düşünmeden kendini suya atar insan. Ölümle cebelleşen bir insanı görmek dayanılmaz bir şeydir; bunu görmek, kurtarıcıya bütün öteki ödevlerini unutturur, ona, zavallı bir sarhoşun hayatını kurtarmak için kendi hayatını ve kendi yakınlarının hayatını tehlikeye attırır; demek ki, acıma, bazı koşullarda insanı ahlak bakımından gerekçesiz davranışlara sürükleyebi-

lir.”

Ve bu sözle anlatılmaz yavanlıklar, zevzeklikler, ampiryokritisizm felsefesinin onlarca, yüzlerce sayfalarını dolduruyor!

Ahlak, bir “ahlaki oturmuşluk” kavramından çıkartılır. (II. cildin ikinci kesimi: “Ruhun Oturmuş Durumları”, bölüm 1: “Ahlaki Oturmuşluk Durumları Üzerine”.) “Oturmuşluk durumu, tanım gereği, onu oluşturan parçalarının hiç birinde değişme koşulu içermez. Bundan hemen çıkan sonuç, onun hiç bir *savaş* olanağını içermeyişidir.” {s. 202.} “Ekonomik ve toplumsal eşitlik nihai (*endgültig*) kavramından, [sayfa 358] oturmuşluk durumundan çıkar.” (s. 213.) Bu “oturmuşluk durumu” dinden değil bilimden kaynaklanır. Sosyalistlerin sandıkları gibi bu, ne çoğunluk tarafından gerçekleştirilir, ne de sosyalistlerin iktidarı “insanlığa yardım” edebilir (s. 207), – hayır, “özgür gelişme” bizi ülkeye götürecektir. Gerçekten de sermayenin kârları azalmıyor mu, ücretler durmadan artmıyor mu? (s. 223.) “Ücretli kölelik” konusundaki bütün savlar yanlıştır (s. 229). Bir zamanlar kölelerin bacakları kırılır ama kimse ceza görmezdi, ya şimdi? Hayır, ahlaki ilerleme yalanlanamaz; İngiltere’deki üniversite kolonilerine, Selamet Ordusu’na (*Salvation Army*) (s. 230), Almanya’daki “ahlak dernekleri”ne göz atın. “Estetikte oturmuşluk” adına (Bölüm II, kesim 2) “romantizm” reddedildi. *Ben*’in ölçüsüz derecede genişletilmesinin bütün biçimleri, idealizm, metafizik, gizlilik, tekbencilik, bencillik, “azınlığın çoğunluk tarafından zorla baskı altına alınması” ve “emeğin devlet tarafından örgütlendirilmesinin sosyal-demokrat ülküsü” hepsi romantizme girer (s. 240-241).⁵

Blei, Petzoldt ve Mach’ın sosyolojik gezintilerinin özünde, “yeni” bir terminolojinin ve yeni bir “ampiryokritikçi” sistemleşmesinin gölgesine sığınmış en eski hurdaları ortaya sermekten mutlu küçük-burjuvanın derinliğine varılmaz ahmaklıklarından

⁵ Bu aynı anlayışlardır ki, Mach, “bireyin özgürlüğü”nü güvence altına alan Popper ve Menger’in bürokratik sosyalizminden yana çıkıyor, çünkü, diyor, bu, sosyalizme “ters düşen” sosyal-demokrat (iğreti), “monarşik ya da oligarşik bir devletinkinden daha da evrensel ve daha da baskıcı bir kölelik” tehlikesi yaratmaktadır. Bkz: *Erkenntnis und Irrtum*, 2, baskı. 1906. s. 80-81.

başka bir şey bulamazsınız. Çok iddialı kılıklara bürünmüş bir söz düzenbazlığı, gayretkeş mantık incelikleri, inceltilmiş bir iskolaistik: bir sözcükle bilgiliminde olduğu gibi toplumbilimde de aynı gerici mal, aynı alacalı yafta ile önümüze sürülüyor.

Şimdi de Rus inancılarını görelim bakalım. [sayfa 359]

2. BOGDANOV, MARKS'I NASIL DÜZELTİYOR VE "GELİŞTİRİYOR"

Bogdanov, "Doğada ve Toplumda Yaşamın Evrimi" adlı makalesinde (1902, bkz: *Toplumsal Psikoloji*, s. 35 ve devamı), "sosyologların en büyüğünün", yani Marks'ın tarihsel materyalizminin temellerini açıkladığı *Zur Kritik*'e^[101] önsözünün ünlü pasajını aktarıyor. Bogdanov, Marks'ın sözlerini aktardıktan sonra, "tarihsel biriciliğinin eski tanımının, özünde gene doğru olmakla birlikte artık bizi tümüyle doyumadığını" söylüyor (s. 37). Yazarımız, demek ki, teoriyi *ta temellerinden başlayarak* düzeltmek ya da geliştirmek istiyor. Başlıca kanıtı şu:

"Toplumsal biçimlerin geniş bir biyolojik uyarlamalar *genus*'una (cinsine) ait olduğunu göstermiştik. Ama, henüz toplumsal biçimler alanını belirlemiş değiliz: bunu yapmak için yalnız *genus*'u değil aynı zamanda *türü* de yerli yerine koymak gerekir. ... Varoluş mücadelesinde insanlar, ancak bilinçlerinin yardımıyla birbirleri ile birleşebilirler: bilinç olmayınca toplumsal yaşam da yoktur. Bunun içindir ki, *toplumsal yaşam bütün belirtilerinde, bilinçli, ruhsal bir yaşamdır. ... Toplumsallık bilinçten ayrılamaz. Toplumsal varlık ve toplumsal bilinç, bu terimlerin tam anlamlarında, özdeşirler,*" (s. 50-51, italikler Bogdanov'undur.)

Ortodoks, daha önce, bu sonucun marksizmle ortak hiç bir yanı olmadığını göstermişti (*Felsefe Denemeleri*, Saint-Petersbourg 1906, s. 183 ve öncesi). Ama Bogdanov, aktarmadan bir yanlış yakalayarak, buna ancak sövgü ile karşılık verdi: Ortodoks, "bu terimlerin kesin anlamları" yerine "bu terimlerin tam anlamları" m alıyor. ... Gerçekten de bu yanlış yapılmıştır, ve yazarımızın da bu yanlış düzeltmeye elbette ki hakkı var, ama "değiştirme" ve "tahrifat" vb. çığıllıkları atmak (*Ampiryo-*

monizm, Kitap III, s. xlv) bayağı çıkışlarla tartışmanın özünü *bulandırmaktan* başka bir şey değildir. Bogdanov'un "toplumsal varlık" ve "toplumsal [sayfa 360] bilinç" terimleri için uydurduğu kesin anlam ne olursa olsun, onun aktarılan önermesinin *yanlış* olduğundan kuşku duyulamaz. Genel olarak varlık ile genel olarak bilinç nasıl özdeş değillerse, toplumsal varlık ile toplumsal bilinç de özdeş değillerdir. İnsanlar birbirleriyle olan ilişkilerinde bilinçli varlıklar olarak davrandıkları olgusundan toplumsal bilincin toplumsal varlıkla özdeş olduğu sonucu *çıkartılamaz*. Az çok karmaşık bütün toplumsal biçimlenmelerde, özellikle kapitalist toplumsal biçimlenmede, insanlar birbirleriyle ilişki kurduklarında, aralarında kurulan toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerin gelişmesine hükmeden yasaların vb. ne türden olduklarının *bilincinde* değildirler, örneğin, tahılını satan köylü, dünya pazarında dünyanın bütün tahıl üreticileri ile "ilişki" içerisine girmiş olur, ama o, ne bunun bilincindedir ve ne de bu alışverişin temelini oluşturan toplumsal ilişkilerin türünün bilincindedir. Toplumsal bilinç, toplumsal varlığı *yansıtır*, Marks'ın öğretisi budur, imge, yansıtılan şeyin yaklaşık gerçek bir kopyası olabilir, ama burada özdeşlikten söz etmek saçmadır. Bilinç genellikle varlığı yansıtır – bu, *bütün* materyalizmin genel bir önermesidir. Bunun tarihsel materyalizmin, toplumsal bilinç toplumsal varlığı yansıtır önermesiyle olan dolaysız ve ayrılmaz bağına görmemek olanaksızdır.

Bogdanov'un, kimse farkında olmadan Marks'ı, "Marks'ın düşüncesinin kendi temellerine ilişkin anlayışı içinde" düzeltmeye ve geliştirmeye kalkması, gerçekte, bu *materyalist* temellerin, *idealist* bir anlayışla açıkça sakatlanması, budanması demektir. Bunu yalanlamak gülünç olur. Bazarov'un yaptığı ampiryokritisizm açıklamasını (ampiryomonizminki değil, Allah-tan! Bu iki "sistem" arasında ayırım öyle büyük, öyle büyük ki!) hatırlayalım: "duyum algıları bizim dışımızda var olan *gerçekliktir*". Bu apaçık idealizmdir, apaçık bilinçle varlığın özdeşliği teorisi. Ayrıca içkinci Schuppe'nin formülünü anımsayınız, o da tıpkı Bazarov ve ortakları [sayfa 361] gibi idealist olmadığına Allahın adına yemin ediyordu ve tıpkı Bogdanov gibi özellikle, sözcüklerin "kesin" anlamları üzerinde ısrar ediyordu: "varlık

bilinçtir”. Şimdi de bunu Marks’ın tarihsel materyalizminin içkinçi Schubert-Soldern tarafından *çürütülüşü* ile karşılaştırmız: “Üretimin her maddi süreci, bu sürece tanık olana göre bir biline olaydır. ... Bilgibilimsel yönü bakımından, *birincil (prius)* olan üretimin dış süreci değil, özne, ya da öznelerdir; bir başka deyimle, üretimin salt maddesel süreci bile, bizi, bilincin genel ilişkilerinin dışına çıkarmaz (*Bewusstseinszusammenhang*).” (Bkz: *Das menschliche Glück und die soziale Frage*, s. 293, 295-296.)

Bogdanov, “düşüncelerini tahrif ettiklerinden” ötürü materyalistleri ne kadar lanetlerse lanetlesin, hiç bir lanetleme şu basit ve açık gerçeği değiştiremeyecektir: Sözümona Marks’ın ruhuna uygun olarak “ampiryomonist” Bogdanov tarafından Marks’ın teorisinin düzeltilmesi ve Marks’ın “eleştirilmesi, Marks’ın idealist ve bilgibilimsel tekbenci Schubert-Soldern tarafından reddinden *öz olarak hiç de farklı değildir*. Bogdanov idealist olmadığını söylüyor; Schubert-Soldern gerçekçi olduğunu söylüyor (Bazarov bile inanmıştır buna). Çağımızda, bir filozof, kendini bir “gerçekçi”, ve bir “idealizmin düşmanı” ilan etmek zorundadır. Bunu anlamanın zamanıdır artık mahçı baylar!

İkinciler, ampiryokritikçiler, ampiryomonistler, ikincil şeyler, ayrıntılar, *idealizm* tanımlanması üzerinde tartışıyorlar, oysa biz, *daha baştan*, bu üçlünün ortak bütün felsefi ilkelerini reddediyoruz. Bırakın Bogdanov, Marks’ın çıkardığı *bütün sonuçları* en iyi anlamda ve en iyi niyetlerle onaylayarak, toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasındaki özdeşliği öğretilsun; biz diyeceğiz ki: Bogdanov *eski* “ampiryomonizm” (daha doğrusu, *eksi* Mach öğretisi) bir marksist eder. Çünkü bu, toplumsal varlıkla toplumsal bilincin özdeşliği teorisi, *tam bir zırva* ve *tamamıyla gerici bir teoridir*. Eğer [sayfa 362] bazı kişiler bu teoriyi marksizmle ve marksist bir tutumla bağdaştırıyorlarsa, bu insanların kendi teorilerinden daha iyi olduklarını kabul etmek zorundayız, ama marksizmin çirkin bir biçimde teorik olarak çarpıtılmasını haklı görmemeliyiz.

Bogdanov, bu vargılar uğruna en temel tutarlılığı feda ederek kendi teorisini Marks’ın vargılarıyla uzlaştırıyor. Dünya

ekonomi sistemi içerisindeki tek tek her üretici, üretim tekniği içerisinde şu ya da bu değişikliği soktuğunun farkındadır, her mülk sahibi kendisinin bazı ürünleri başkaları ile değiştiğini çok iyi bilir; ama bu üreticiler ve bu mülk sahipleri, böylece, *toplumsal varlığı* değiştirmekte olduklarının bilincinde değildirler. Bu değişikliklerin kapitalist dünya ekonomisi içindeki bütün dal ve budaklarıyla birlikte kavranmasına yetmiş tane Marks bile yetmezdi. En önemlisi şu ki, bu değişikliklerin *yasaları* bulundu ve bu değişikliklerin ve bunların tarihsel gelişmelerinin nesnel mantığı esas çizgileriyle ortaya çıkarıldı – kuşkusuz, bilinçli varlıkların, İnsan varlıklarının toplumunun, bilinçli varlıkların varlığından bağımsız olarak varolması ve gelişmesi anlamında nesnel değil (Bogdanov’un teorisi *bu saçmalığı önemle belirtmekten* başka bir iş görmez), ama toplumsal varlığın insanların toplumsal *bilincinden bağımsız* olduğu anlamında nesnel. Sizin yaşıyor olmanız, ekonomik bir eyleminizin olması, döl vermeniz, ürünler üretmeniz, bu ürünleri başkaları ile değişmeniz olgusu, sizin toplumsal bilincimizden bağımsız ve bu bilinç tarafından tümüyle hiç bir zaman kucaklanmayan nesnel olarak zorunlu bir olaylar zincirinin, bir gelişme zincirinin ortaya çıkmasına yol açar. İnsanlığın en soylu ödevi, kendi toplumsal bilincini ve bütün kapitalist ülkelerin ileri sınıflarının bilincini, mümkün olduğu kadar açık ve pürüzsüz bir biçimde ve en yüksek eleştiri anlayışıyla ona uyarlamak için ekonomik evrimin (toplumsal varlığın evriminin) nesnel mantığını genel ve belli başlı çizgileriyle kucaklamaktır. [sayfa 363]

Bogdanov bütün bunları kabul ediyor. Bu ne demektir? Bu, *gerçekte*, kendisinin de, “evrensel ikame teorisi” kadar, ya da “öğeler” ve “*introjection*” öğretisi kadar ve Mach’ın bütün öteki martavalları kadar anlamsız, o kadar ölü, o kadar boş, bomboş iskolaistik bir eklentiden fazla bir değer taşımayan “toplumsal varlık ile toplumsal bilincin özdeşliği” teorisini bir yana atıyor olması demektir. Ama “ölü, canlının yakasına yapışıyor”; Bogdanov’un iskolaistik ölü eklentisi, Bogdanov’un felsefesini onun bilincinden *bağımsız olarak ve onun iradesine karşı olarak*, yüzlerce profesör kürsüsünün tepesinden, canlıyı bastırmak için şu ya da bu biçimde, binbir yolla *bu* ölüyü can-

lının yerine koyan Schubert-Soldern ve öteki gericilerin *hizmetinde bir alet* durumuna getirmektedir. Bogdanov, kendisine kalsa, her türlü gericiliğin, özellikle burjuva gericiliğinin yeminli düşmanıdır. Ama onun “ikame”si, “toplumsal varlık ile toplumsal bilincin özdeşliği” teorisi bu gericiliğe *hizmet etmektedir*. Üzücü ama gerçek.

Genellikle materyalizm, nesnel olarak gerçek varlığı (maddeyi) bilinçten, duyumdan ve insanlığın deneyinden bağımsız olarak var kabul eder. Tarihsel materyalizm, toplumsal varlığın, İnsanlığın toplumsal bilincinden bağımsız olduğunu kabul eder. Bilinç, her iki durumda da ancak varlığın bir yanısıdır, olsa olsa yaklaşık olarak doğru (yeterince tam olarak kesin) bir imgedir. Nesnel gerçekten uzaklaşmadan, gerici burjuva yalanlarına gömülmeden, çelikten, yekpare dökülmüş bu marksizm felsefesinin temel öncüllerinden hiç birini, hiç bir esas bölümünü koparma olanağı yoktur.

Aşağıdaki birkaç örnek, ölü felsefi idealizmin, yaşayan marksist Bogdanov’un yakasına nasıl yapıştığı gösterecektir.

“İdealizm Nedir” adlı makale, 1901 (*Ibid.*, s. 11 ve devamı): “Şu sonuca varıyoruz: insanlar ilerlemenin değerlendirilmesinde ister anlaşsınlar ister anlaşmasınlar, ilerleme düşüncesinin temel anlamı değişmez: bilinçli *yaşamın gittikçe* [sayfa 364] *artan bütünlüğü ve uyumu*. İlerleme kavramının nesnel içeriği budur. ... Eğer şimdi ulaştığımız ilerleme düşüncesinin psikolojik ifadesini, onun yukarıda verilen biyolojik ifadesi ile karşılaştırsak (“yaşamın *tüm* toplumunun artmasına, biyolojik *ilerleme deniyor*”, s. 14), birincinin tümüyle ikinci ile çakıştığına ve ondan çıkartılabileceğine kendimizi kolayca inandırabiliriz. ... Ve toplumsal yaşam toplumun üyelerinin ruhsal yaşamına indirgendiğine göre, burada da ilerleme düşüncesinin içeriği aynı kalır: bu, yaşamın gittikçe artan bütünlüğü ve uyumdur. Yalnızca şunu ekleyelim: insanların *toplumsal* yaşamı. Ve kuşkusuz toplumsal ilerleme düşüncesinin hiç bir zaman başka bir içeriği olmamıştır, olamaz da.” (s. 16.)

“... Şuna vardık ki, idealizm, insan ruhunda, en toplumsal olan düşüncelerin daha az toplumsal olan düşünceler üzerindeki zaferini ifade eder, ilerici bir ülkü, idealist psikoloji içeri-

sindeki toplumsal olarak ilerici eğilimin bir yansımasıdır.” (s. 32.)

Söylemeye hiç gerek yok ki, bütün bu biyoloji ve sosyoloji oyununun içinde bir tek marksizm *kırtıntısı bile yoktur*. Hem Spencer’de hem de Mihailovski’de, bunlardan hiç bir bakımdan geri kalmayan, yazarın “iyi niyeti”nden başka hiç bir şey ifade etmeyen ve “idealizmin ne olduğu”, “materyalizmin ne olduğu” konusunda tam bir kavrayışsızlık içinde bulunduğunu gösteren tanımlamalardan istediğiniz kadarını bulabilirsiniz.

Ampiryomonizmin III. kitabında, yazar “Toplumsal Ayıklama (Bir Yöntemin Temelleri)”, 1906, makalesinde “Lange’nin, Ferri’nin, Woltmann’ın ve başka birçoklarının biyolojik-sosyolojik seçmeci girişimlerini” (s. 1) geri çevirmekle işe başlıyor ama, daha 15. sayfada arttırmalarının şu aşağıdaki sonuçlarını açıklıyor: “Energetik ile toplumsal ayıklamanın temel ilişkilerini aşağıdaki gibi formüle edebiliriz:

“Her toplumsal ayıklama edimi, ilişkili olduğu toplumsal [sayfa 365] yapının enerjisinde bir artma ya da azalma meydana getirir. Birinci durumda, ‘olumlu bir ayıklama’ ikinci durumda ise ‘olumsuz bir ayıklama’ sözkonusudur.” (italikler yazarındır.)

Ve bu türden ağza bile alınamayacak saçmalıklar marksizmi olarak sunulmaktadır! Toplum bilimleri alanında kesinlikle hiç bir anlam taşımayan ve kesinlikle taşıyamayacak olan bu biyolojik-energetik terimler harmanından daha kısır, daha ölü, daha iskolaistik bir şey düşünülebilir mi? Burada somut bir ekonomi çalışmasının gölgesi bile yoktur, ya da Marks’ın *yöntemi*ne, diyalektik yöntem ve materyalist dünya anlayışına en ufak bir ima bile yoktur; bunlar yalnız, marksizmin hazır yapılmış sonuçlarına uydurma amacıyla *yaratılmış* tanımlar ve girişimlerdir. “Kapitalist toplumun üretim güçlerinin hızlı gelişmesi, kesinlikle, toplumsal bütünün enerjisinde bir artmayı gösterir. ...” –bu tümcenin ikinci bölümü, açıkça, sorunu “derinleştiriyor” gibi görünen ama gerçekte Lange ve ortaklarının biyosoyolojisinin seçmeci girişimlerinden hiç *bir şekilde* farklı olmayan boş terimlerle ifade edilmiş birinci bölümünün basit bir yinelenmesinden başka bir şey değildir!– “bu sürecin uyumsuz niteliği bir ‘bunalım’a, üretici güçlerin olağanüstü harcama-

sına, ve enerjinin hoyrat bir biçimde aniden azalmasına varır: olumlu ayıklama, yerini olumsuz ayıklamaya bırakır.” (s. 18.)

Bütün bunları Lange söylüyormuş gibi gelmiyor mu insana? Bunalımlar konusunda, hazır alınma sonuçlara, hiç bir somut olgu eklenmeden ve bunalımların doğasına, hiç bir açıklama, aydınlatma getirilmeden biyolojik-energetik bir etiket yapıştırılıyor. Ve bütün bunlar en iyi niyetlerle yapılıyor, çünkü Marks’ın vargılarını doğrulamak ve derinleştirmek istiyor ama gerçekte yaptığı yalnızca ölü ve can sıkıcı bir iskolastikle bu vargıları *sulandırmaktır*. Burada “marksistçe” olan tek şey, önceden bilmen bir vargının yinelenmesinden ibarettir, ve onun bütün bu “yeni” kanıtı, bütün [sayfa 366] bu “*toplumsal enerjetik*” (s. 34), bütün bu “toplumsal ayıklama”, bir *söz harmanından*, marksizme alay etmekten başka bir şey değildir.

Bogdanov, hiç bir marksist araştırmaya girişmiyor, ancak marksist araştırmaların daha önceki sonuçlarını biyoloji ve enerjetik terimleri ile açıklıyor. Tamamıyla etkisiz bir girişim, çünkü, “ayıklama”, “enerji”nin “özümlemesi” ve “ayırışması”, “enerjetik denge”, vb. gibi kavramların toplumsal bilimlere uygulanması *boş sözdür* ancak. Bu kavramlara başvurarak aslında, toplumsal görüngüler üzerine hiç bir inceleme *yapılamaz*, toplumsal bilimlerin *yöntemi* konusunda hiç bir anlayışa *varılamaz*. Bir “erkeci” ya da “biyo-sosyoloji etiketini bunalımlar, devrimler, sınıf mücadelesi, vb. gibi olaylara yapıştırmaktan daha kolay bir şey yoktur, ama böyle bir uğraştan daha kısır, daha iskolastik, daha ölü bir uğraş da yoktur. Bogdanov’un, böyle yapmakla, *bütün* ya da “hemen hemen” bütün sonuç ve vargılarını Marks’ın teorisine uyarlaması önemli değildir bizim için (onun, toplumsal varlık ile toplumsal bilincin ilişkileri konusunda Marks’ın düşüncesine getirdiği “düzeltmeyi” görmüş-tük); önemli olan, bu uyarlama *yöntemlerinin*, bu “toplumsal enerjetik” yollarının baştan aşağı yanlış oluşu ve hiç bir bakımdan Lange’ninkilerden ayırdedilecek yerleri olmayışdır.

Marks, 27 Haziran 1870’te Kugelmann’a şöyle yazıyordu: “Bay Lange (*İşçi Sorunu Üzerine*, vb., 2. baskı) bana övgüler yağıdırıyor ... ama kendisini önemsetmek amacıyla Bay Lange, gerçekten de, büyük bir buluşun sahibidir. Bütün tarih bir tek

büyük doğal yasa içinde toplanabilir. Bu doğal yasa. *Struggle for life*, var olmak için mücadele *deyimi* ile özetlenebilir (böyle uygulanınca Darwin'in deyimi artık boş bir formülden başka bir şey değildir), ve bu deyimın içeriği maltusçu nüfus ya da daha doğrusu fazla nüfus yasasıdır. Bu *Struggle for life*'da çeşitli toplumsal biçimlerdeki tarihsel belirtileri tahlil edileceğine, demek ki, yapılacak şey, bütün [sayfa 367] somut mücadelelerin yerine *Struggle for life* sözünü koymak ve bu *Struggle for life* yerine de Malthus'un nüfus üzerine fantezisini koymakmış. Kabul edelim ki, bu yöntem çok inandırıcı – kendini beğenmiş, hava attıran, tumturaklı bilisizlik ve kafa tembelliği için."^[102]

Marks'ın Lange hakkındaki eleştirisi, özellikle maltusçuluğun sosyolojiye sokuluşu suçlamasına değil ama, biyoloji kavramlarının toplumsal bilimlere aktarılmasının *genellikle boş sözler* olduğunun ortaya konmasına dayanıyor. Bu aktarmanın "iyi" niyetlerden ya da yanlış toplumsal kanıtların doğrulanması isteğinden mi ileri geldiği o kadar önemli değildir: boş laf, gene boş laf olarak kahr. Ve Bogdanov'un "toplumsal enerjiği", onun toplumsal ayıklama öğretisinin marksizm ile bir araya getirilmesi de bu türden boş sözlerdir. Bilgibilimde Mach ve Avenarius'un idealizmi geliştirmeyip yalnızca yapmacıklı terminolojik saçmalıklarla ("öğeler", "ilke düzenlemesi", "*introjection*", vb.) *eski* idealist yanılgıları artırmış olmaları gibi ampiryokritizm de sosyolojide, marksist vargılara karşı içten bir sempati duyulduğu sırada bile, yapmacıklı, boş erkeci ve biyolojik laf kalabalığı ile tarihsel materyalizmin tahrif edilmesi sonucunu vermektedir.

Aşağıdaki olay, modern Rus mahçılığının (ya da daha doğrusu, bazı Rus sosyal-demokratları arasındaki mahçılık salgınının) tarihsel bir özelliğini oluşturur. Feuerbach, "aşağıda materyalist, yukarıda idealist" idi; bir ölçüde, Büchner, Vogt, Moleschott, Dühring için de aynı şey söylenebilir, ancak şu köklü ayrımla ki, bu filozofların tümü Feuerbach'ın yanında cüceler ve zavallı ikinci sınıf yazarlar gibi kalırlar.

Marks ve Engels Feuerbach'tan gelerek, ve ikinci sınıf yazarlarla mücadele içinde olgunlaşarak dikkatlerini, materyalist bilgibilimi üzerine değil de, doğal olarak materyalist felsefenin

tümlenmesi üzerine, yani materyalist tarih anlayışı üzerine topladılar. İşte bu yüzden ki, Marks ve [sayfa 368] Engels yapıtlarında diyalektik *materyalizmden çok diyalektik* materyalizme ağırlık verdiler ve tarihsel *materyalizmden çok tarihsel* materyalizm üzerinde durdular. Bizim marksist geçinen mahçularımız, marksizme, tamamıyla farklı bir tarih! dönemde, burjuva felsefesinin özellikle bilginimde uzmanlaştığı ve diyalektiği oluşturan parçaların bazılarını (örneğin göreciliği) tek yanlı ve tahrif edilmiş biçimler içinde özümleyerek dikkatini esas olarak yukarıda idealizmin değil de, aşağıda idealizmin savunulmasına ya da yeniden kurulmasına yönelttiği bir dönemde yaklaştıklarıdır. Genellikle olguculuk, özellikle de Mach öğretisi, materyalistlik taslayarak, idealistliklerini sahte materyalist bir terminoloji ile gizleyerek en çok bilginimini ince bir ustalıkla bozmakla uğraşmışlar ve tarih felsefesine daha az dikkat göstermişlerdir. Bizim mahçularımız, marksizme ters bir yönden yaklaştıkları için, onu anlamamışlardır. Onlar, Marks'ın ekonomik ve tarihsel teorisini, Marks'ın temellerini, yani felsefi materyalizmi açık seçik kavramaksızın benimsemişlerdir – zaman zaman ezber öğrenmişlerdir demek daha doğru olur. Onun için Bogdanov ve ortaklarına tersyüz edilmiş Rus Büchner'leri ve Dühring'leri denmelidir. Bunlar yukarıda materyalist olmak istiyorlar, ama kendilerini aşağıda karmakarışık bir idealizmden kurtaramıyorlar! Bogdanov'un durumunda “yukarıda” bir tarihsel materyalizm vardır, ama idealizm tarafından fena halde yozlaştırılmış ve kabalaştırılmış bir tarihsel materyalizm; ve “aşağıda” da marksist terminolojiye büründürülmüş, marksist bir dile uydurulmuş idealizm görülüyor. “Toplumsal olarak örgenlenmiş deney”, “emeğin kolektif süreci” vb., bunlar marksist sözcüklerdir, bunlar, şeyleri “öğeler”in, duyum karmaşaları olarak, dış dünyayı bir “deney” ya da insanlığın “bir ampiryosymbolü” olarak, fiziksel doğayı da “ruhsal”ın bir “ürün”ü olarak, vb., vb. kabul eden idealist felsefeyi gizleyen *sözcüklerden başka bir şey* değildirler. Gittikçe daha incelen bir marksizm kalpazanlığı, [sayfa 369] anti-marksist öğretilerin gittikçe daha büyük bir incelikle marksistlik taslamaları, işte ekonomi politikte olduğu gibi taktik sorunlarda da, genel felsefede olduğu gibi

bilgibilimde ve sosyolojide de çağdaş revizyonizmi nitelendiren şey.

3. SUVOROV'UN "TOPLUMSAL FELSEFENİN TEMELLERİ"

Yoldaş S. Suvorov'un makalesi ile son bulan *Marksist Felsefe "Üzerine" Denemeler*, doğrudan doğruya yapıtın kolektif niteliğinden dolayı, farklı çiçeklerle bezenmiş bir demettir. Engels'e göre "duyu algılarının dışımızda var olan gerçeklik olduğu"nu söyleyen Bazarov'un, Marks ve Engels'in diyalektiğinin bir mistik olduğunu söyleyen Bermann'ın, dinin derinliklerine dalan Lunaçarski'nin "akla aykırı deneysel içine Logos"u da katan Yuşkeviç'in, idealizme marksizm felsefesi diyen Bogdanov'un, J. Dietzgen'i materyalizmle suçlayan Hellfond'un, ve son olarak da, "Toplumsal Felsefenin Temelleri" üzerine makalesini sunan S. Suvorov'un sözleri aynı yerde ve yan yana geldiklerinde yeni okulu harekete getiren anlayışı hemen fark edersiniz. Nicelik nitelik haline gelmiştir. Tek tek makale ve kitaplarda şimdiye dek ayrı ayrı arama yapan "arayıcılar" gerçek bir tepeden inme bir kararname ile ortaya çıkmışlardır. Bunların kendi aralarındaki tek tek anlaşmazlıklar, marksizm felsefesine *karşı* (ondan "yana" olmayan) ortak çıkışları olgusuyla ortadan kalkmakta ve Mach eğiliminin gerici çizgileri gün ışığına çıkmaktadır.

Suvorov'un makalesi, bu koşullarda, yazarın ne bir ampiryomist ne de bir ampiryokritikçi olmayıp, yalnızca bir "gerçekçi" olmasından ötürü daha da ilginçtir. Onu kumpanyanın geri kalanlarına yaklaştıran şey, demek ki, felsefede Bazarov'u, Yuşkeviç'i, Bogdanov'u ayırdeden şey değil de, hepsinde ortak olan diyalektik materyalizme *karşı* olmaktadır. Bu [\[sayfa 370\]](#) "gerçekçi"nin toplumsal düşünceleri ile bir ampiryomistin düşüncelerini karşılaştırmak, onların *ortak* eğilimlerini betimlememizi kolaylaştıracaktır.

Suvorov şöyle yazıyor: "Dünya süreçlerini düzenleyen yasaların derecelenmelerinde özel ve karmaşık yasalar, genel ve yalın yasalara indirgenirler, ve bunların tümü gelişmenin ev-

rensel yasasına boyun eğmeler – kuvvet tasarrufu yasası. Bunun özü şudur: *her kuvvetler sisteminin harcaması ne denli az olursa, bu sistemin koruma ve gelişme yetisi o denli çok, birikimi o denli büyük olur ve harcamalar birikime daha etkin katkılarda bulunur.* Nesnel ereklilik düşüncesini uzun süre önce doğurmuş olan hareketli denge biçimleri (güneş sistemi, yersel görüngüler çevrimi, yaşam süreci), kendi içlerinde bulunan enerjinin sakınımı ve birikimi sayesinde –yaradılışla var olan tasarruf sayesinde– oluşur ve gelişirler. Kuvvet tasarrufu yasası, inorganik, biyolojik ve bütün toplumsal gelişme ilkelerini birleştirir ve düzenler.” (s. 293, italikler yazarındır.)

Bizim “olgucular” ve bizim “gerçekçiler” son derece büyük bir kolaylıkla “evrensel yasalar” uyduruyorlar, ne yazık ki, bu yasalar Eugene Dühring’in aynı kolaylık ve rahatlıkla uydurduklarından daha değerli değildirler. Suvorov’un “evrensel yasası” da Dühring’in evrensel yasaları kadar tumturaklı, onlar kadar boş bir sözdür. Bu yasayı yazarın değindiği üç alandan birincisine, inorganik gelişmeye uygulamaya çalıştım. Göreceksiniz ki, “kuvvet tasarrufu”, enerjinin sakınımı ve enerjinin dönüşümü yasası *bir yana bırakılırsa*, değil “evrensel olarak” uygulamak, hiç bir alana uygulayamazsınız. Oysa yazarın kendisi de daha önce enerjinin sakınımı yasasını bir yana koymuş ve onun ayrı bir yasa olduğunu belirtmişti.⁶ (s. 292.) Organik gelişme alanında *bu* [sayfa 371] yasadan başka geriye ne kalıyor? Yazarın, enerjinin sakınımı ve başka enerjiye çevrilmesi yasa-

⁶ Suvorov’un. Enerjinin sakınımı ve dönüşümü^[103] yasasının bulunmasını, “enerjetik ilkelerinin temellerinin atılması” (292) diye adlandırması ilginçtir. Bizim marksist geçinen “gerçekçimiz”, hem kaba materyalist Böhner ve ortaklarının ve hem de diyalektik materyalist Engels’in bu yasayı *materyalizmin* temel ilkelerinin kurulması olarak değerlendirdiklerini hiç duymuş mudur? Bizim “gerçekçi” bu ayrınlığın anlamı üzerinde hiç düşünmüş müdür? Düşünmemiştir; o yalnızca modayı izlemiştir. Ostwald’ı yinelemiştir, hepsi bu. Asıl zorluk şu: Bu tür “gerçekçiler” modaya boyun eğmelerken, örneğin Engels, *yeni* terimi, *enerjiyi özümlemiş* ve. onu 1885’te (*Anti-Dühring*’in 2. baskısının önsözünde), 1888’de (*Ludwig Feuerbach*’ta), ama “kuvvet” ve “hareket” kavramlarıyla eşit bir biçimde ve onlarla birlikte. kullanmaya başlamıştır. Engels kendi materyalizmini yeni terminolojiyi benimseyerek zenginleştirmek yeteneğindedir. “Gerçekçiler” ve öteki kalın kafalılar bu yeni terime, materyalizmle enerjetik arasındaki ayrıntıya dikkat etmeden sanıldılar!

sını “*kuvvat tasarrufu*” yasasına dönüştürmesine (yani “yetkinleştirmesine”) olanak vermiş olan tamamlayıcılar, güçlükler, ya da yeni bulgular, yeni olgular nerede? Bu cinsten ne bir olgu, ne bir bulgu var ortada, ve Suvorov bunlara değinmiyor bile. Suvorov, düpedüz –Turgenyev’in Bazarov’unun^[104] dediği gibi, daha çok etkinlik vermek için– şöyle bir kalem darbesiyle, ak kağıt üzerine “gerçekçi-birci felsefenin” “evrensel bir yasasını” karalayiverdi (s. 292). Görün İşte ne adamlarız biz! Dühring’den geri mi kalınız?

Gelişmenin ikinci alanını, yani biyolojik alanı ele alınız. Organizmaların gelişmelerinin varolma ve ayıklama yolundaki mücadelelerinin yer aldığı bu alanda evrensel olan kuvvet tasarrufu yasası mıdır, yoksa kuvvet israfı “yasası” mıdır? Ne önemi var! “Gerçekçi-birci felsefe” evrensel bir yasanın “*anlamını*” bir alanda bir türlü, bir başka alanda ise bir başka türlü, örneğin alt düzeydeki organizmaların daha *yüksek* düzeydeki organizmalara doğru gelişmesi gibi, yorumlayabilir. Evrensel yasanın böylece boş bir söz haline gelmesinin ne önemi var; “bircilik” ilkesi korunmuştur. Üçüncü (toplumsal) alana gelince, bu alanda “evrensel yasa” bir üçüncü tarzda, üretici güçlerin gelişmesine hükmeden bir yasa olarak yorumlanabilir. Bunun evrensel bir “yasa” olmasının nedeni, istenilen her kılığa sokulabilmeğidir.

“Henüz genç olmasına karşın toplumsal bilim daha [sayfa 372] şimdiden sağlam bir temele ve geliştirilmiş, bütünlümlü genellemelere sahiptir; 19. yüzyılda, teorik bir düzeye yükselmiştir – ve Marks’ın en büyük hüneri de buradadır. Toplumsal bilimi toplumsal bir teori düzeyine çıkartmıştır. ...” Engels, Marks’ın, sosyalizmi bir ütopyadan bir bilim olma durumuna yükselttiğini söylüyordu, ama bu Suvorov’a yetmiyor. Eğer *bilimden* (ama sosyal bilim Marks’tan önce var mıydı?) teoriyi ayırdedersek, daha etkileyici oluruz. ... Bu ayırdetmenin anlamı mı yokmuş? Ne dert!

“Toplumsal dinamiğin temel yasasını –ki buna göre üretici güçler tüm ekonomik ve toplumsal gelişmenin belirleyici ilkesidir– saptayarak ... Ama üretici güçlerin gelişimi emeğin veriminin artmasına, harcamaların görece olarak azaltılmasına

ve enerjinin birikiminin artmasına uygun düşer [burada “gerçekçi-birci felsefe”nin ne denli verimli olduğuna bakınız: marksizme yeni bir energetik temel yüklenmektedir!] ... İşte bu bir tasarruf ilkesidir. Marks, toplumsal teorinin tabanına kuvvet tasarrufu ilkesini böylece yerleştirmiştir. ...”

Burada bu “böylece”ye gerçekten paha biçilemez! *Madem ki* Marks’ın bir ekonomi politiği var, *öyleyse* biz de “tasarruf” *sözcüğünü* çiğneyip duralım ve bu geniş getirmeyi “gerçekçi-birci felsefe” diye adlandıralım!

Hayır, Marks, hiç bir kuvvet tasarrufu ilkesini teorisinin temeli yapmadı. Bunlar Eugene Dühring’in şöhretine göz diken kimselerin uydurdıkları saçmalıklardır. Marks, üretici güçlerin çoğalması, gelişmesi kavramının tamamıyla belirgin, kesin bir tanımını yapmış ve bu büyümenin somut sürecini incelemiştir. Suvarov, Marks tarafından tahlil edilen kavramı belirtmek için, yeni ve üstelik de yerinde olmayan ve karışıklık yaratan bir terim uydurmuştur. Gerçekten de ne demektir “kuvvet tasarrufu”? Nasıl ölçülür? Nasıl uygulanır? Hangi kesin ve belirgin olguları kapsar? Tam bir karmakarıklıkta içinde olduğundan Suvarov bunları bize açıklamıyor, [sayfa 373] açıklayamaz da. Şunu da dinleyin:

“... Bu toplumsal tasarruf yasası, yalnız toplumsal bilimin iç birliğinin ilkesi değildir [okurlar, siz bundan bir şey anlıyor musunuz?], bu aynı zamanda toplumsal teoriyi genel varlık teorisine bağlayan halkadır da.” (s. 294.)

Çok iyi. Çok iyi. “Genel varlık teorisi” sayısız felsefi iskolastik temsilcileri tarafından en değişik biçimlerde binbir kez bulunduktan sonra, şimdi de bir kez daha S. Suvarov tarafından keşfediliyor. Bu yeni “genel varlık teorisi”nden ötürü Rus mahçularını kutlayalım! Ve umalım ki, gelecek kolektif yapıtları tamamıyla bu büyük buluşun doğrulanmasına ve geliştirilmesine ayrılınsın!

Marks’ın teorisinin, bu bizim gerçekçi ya da gerçekçi-birci felsefesinin temsilcilerinin kaleminde nasıl bir kılığa büründüğünü yeni bir örnek bize gösterecektir; “İnsanların üretici güçleri, genellikle, genetik bir derecelenme meydana getirir [pöf!], ve onların çalışma enerjisinden, insanların boyun eğ-

dirdiği doğa kuvvetlerinden, işlenerek değişikliğe uğramış doğadan ve üretici tekniği temsil eden iş aletlerinden oluşurlar. ... Bu güçler, iş süreci bakımından salt ekonomik bir işlevi yerine getirirler; emeğin enerjisini tasarruf ederler, ve emek harcamasının verimini yükseltirler.” (s. 298.) Üretici güçler, iş süreci bakımından, salt ekonomik bir işlevi yerine getirirler! Bu tıpkı dirimsel güçler, yaşam süreci yönünden, dirimsel bir işlevi yerine getirirler dememize benzer. Bu, Marks’ı açıklamak değildir; bu, marksizmi, inanılmaz bir söz yığını, ile tıka basa doldurmaktır.

Suvorov’un makalesindeki bütün bu laf kalabalıklarını tek tek saymak olanaksızdır. “Bir sınıfın toplumsallaşması, o sınıfın hem insanlar üzerinde ve hem de onların malları üzerindeki kolektif gücünün artmasıyla ifade edilir.”, (s. 313.) “... Sınıf mücadelesi, toplumsal kuvvetler arasındaki denge biçimlerinin kurulmasını amaçlar.” (s. 322.) Toplumsal uyumsuzluklar, çekişmeler ve mücadeleler, aslında, olumsuz, [sayfa 374] anti-sosyal görüngülerdir. “Toplumsal ilerleme, özünde, toplumculuğun, insanlar arasındaki toplumsal bağların gelişmesidir.” (s. 328.) Bu beylik lafları toplamak için ciltler doldurulabilirdi –zaten burjuva sosyolojisinin temsilcilerinin de yaptığı budur– ama bunların marksizm felsefesi olduğunu söylemek çok ileri gitmektir! Eğer Suvorov’un makalesi marksizmi halka indirme demesi olsaydı, bu kadar katı bir biçimde yargılanmayabilirdi. O zaman herkes yazarın çok iyi niyetler taşıdığını ama deneyin çok başarısız olduğunu kabul edecekti. Ve böylece mesele de kapanacaktı. Ama bir grup mahçı, bu şeyleri önümüze sürer ve bunları *Toplumsal Felsefenin Temelleri* olarak adlandırır ve biz bunların, Bogdanov’un felsefi kitaplarında kullandığı marksizmi “geliştirme” yöntemleri ile aynı şeyler olduklarını görürsek, o zaman, ister istemez, gerici bilginin ile sosyolojideki gerici çabalar arasında kopmaz bir bağ olduğu sonucuna varırız.

4. FELSEFEDE TARAFLAR VE BEYİNSİZ FİLOZOFLAR

Geriye Mach öğretisinin dinle olan ilişkilerini incelemek

kalıyor. Ama bu, genel olarak, felsefede taraflar olup olmadığı ve felsefede taraf tutulmasıyla ne demek istendiği sorusuna götürür bizi.

Değindiğimiz her bilgilimsel problemle ve yeni fiziğin ortaya koyduğu her felsefi sorunla ilgili olarak bundan önce ele aldığımız bütün açıklamalar boyunca *materyalizm* ile *idealizm* arasındaki mücadeleye tanık olduk. Her seferinde, yeni terminolojinin çarpıtmaları gerisinde, bir yığın iskolaistik bilgilerin gerisinde, felsefe sorunlarını çözümleyiş tarzlarında kendilerini doğru gösteren *iki* temel eğilim, iki belli başlı akım bulduk. Doğa, madde, fiziksel, dış dünya im birincil; bilinç, zihin, duyum (zamanımızda *yaygın* olan terminolojiye göre, deney), ruhsal, vb. ise ikincil olarak ele [\[sayfa 375\]](#) alınmalıdır – işte, *gerçekte* filozofları *iki büyük kampa* ayırmaya hâlâ devam eden baş sorun budur. Bu alanda hüküm süren binlerce ve binlerce yanlışlığın ve şeyleri birbirine karıştırmanın kaynağı, terimler, tanımlamalar, iskolaistik kurnazlıklar, söz hokkabazlıkları paravanası ardında, bu iki temel eğilimin *görmezden geliniyor* olmasıdır. (Bogdanov, örneğin, kendisinin idealist olduğunu kabul etmiyor, çünkü, görüyorsunuz ya, “doğa”nın ve “zihnin” “metafizik” kavramları yerine “deneyseli”, yani fizikseli ve ruhsalı almıştır. Evet, küçük sözcükler değişmiştir!)

Marks ve Engels’in dehası, onların, çok uzun bir dönem –*hemen hemen yarım yüzyıl*– boyunca, kendilerini, materyalizmi geliştirmeye, felsefenin temel bir eğilimini ilerletmeye vermiş olmaları, ve bu işi, yerinde saymadan ve daha önce çözümlenmiş bilgilimsel sorunlar üzerinde artık oyalanmadan, tutarlı bir biçimde *bu aynı* materyalizmi bütün saçmalıkları, martavalları, tumturaklı ve yüksekte atan zevzeklikleri, felsefede “yeni” bir çizgi bulma, “yeni” bir eğilim uydurma, vb. gibi sayısız girişimleri, acımasızca bir yana iterek toplumsal bilimlerin alanına uygulamış olmaları ve *nasıl* uygulanacağını göstermiş olmaları olgusunda yatar. Bu tür girişimlerin söz planındaki niteliği, yeni felsefi “izimler” ile yapılan iskolaistik oyunlar, konunun yapmacıklı yollarla kös-teklenmesi iki temel bilgilimsel akım arasındaki mücadeleyi kavramaktaki ve açık seçik ortaya koymaktaki yeteneksizlik – Marks ve Engels’in inatla peşini

bırakmadıkları ve eylemleri boyunca mücadele ettikleri şeyler işte bunlardır.

“Hemen hemen yarım yüzyıl boyunca” dedik. Daha 1843'te, gerçekten de, Marks daha henüz Mars olmakta iken – yani bir bilim olarak sosyalizmin kurucusu, materyalizmin daha önceki biçimlerinin hepsinden sonsuz derecede daha zengin ve daha tutarlı olan *modern materyalizmin* kurucusu Marks olmakta iken– daha o zaman bile, felsefedeki temel eğilimleri şaşkınlık verici bir açıklıkla ortaya koymuştu. [sayfa 376] K. Grün, Marks'ın Feuerbach'a yazdığı 30 Ekim 1843^[105] tarihli mektubu aktarır. Marks, bu mektubunda Feuerbach'ı *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de^[106] Schelling'e karşı bir makale yazmaya çağırıyor. Bu Schelling, diye yazıyor Marks, bütün geçmiş felsefe eğilimlerini kucaklamak ve onları aşmak iddiasında olan sığ bir palavracıdan başka bir şey değildir. “Schelling, Fransız romantiklerine ve gizemcilerine şöyle diyor; ben felsefe ile tanrıbilimin senteziyim; Fransız materyalistlerine de şöyle diyor: ben etle düşüncenin senteziyim; Fransız şüphecilerine ise şöyle diyor: ben dogmacılığın yıkıcısıyım.”⁷ Kendilerini ister hümcü, ister kantçı, (ya da 20. yüzyılda mahçü) diye adlandırsınlar, bu “şüpheciler”in hem materyalizm ve hem de idealizmin “dogmacılığına” karşı yaygara kopardıklarını Marks daha o zamandan görmüştü; ve binlerce küçük perişan felsefi sistemlerin herhangi birisine kapılmadan Feuerbach'tan geçerek idealizme karşı olan materyalist yolu doğrudan tutmayı başardı. Otuz yıl sonra, *Kapital*'in birinci cildinin ikinci baskısının sonsözünde Marks, aynı açıklık ve kesinlikle kendi *materyalizmini* Hegel'in *idealizminin*, yani en gelişmiş, en tutarlı idealizmin karşısına koyuyordu; kontçu “olguculuğu” horlayarak bir yana itiyordu ve Hegel'i yıktıklarını sanıp da, gerçekte, Hegel-öncesi Kant ve Hume'ün yanlışlarını yinelemekten başka bir şey yapmayan çağdaş filozofları zavallı taklitçiler diye nitelendiriyordu.^[107] Kugelmann'a yazdığı 27 Haziran 1870 tarihli bir mektupta, Marks, “Büchner, Lange, Dühring, Fechner ve

⁷ Karl Grün, *Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass, sowie in seiner philosophischen Charakterentwicklung*, c. I, Leipzig 1874, s. 361.

ötekilerine” karşı da Hegel’i küçümsedikleri ve onun diyalektiğini anlamadıkları için aynı horgörüğü gösterir.⁸ Ve son olarak Marks’ın *Kapital*’deki ve öteki yapıtlarındaki bazı felsefi [sayfa 377] sözlerini alınız, hepsinde aynı değişmez temel motifi bulacaksınız: *materyalizmde* ayak direme ve her türlü bulanıklığın, her türlü kafa karışıklığının ve *idealizme* yönelik her türlü sapmanın horgörüyle alaya alınması Marks’ın *bütün* felsefi görüşleri, bu iki temel zıtlığın içerisinde toplanır, ve profesörce felsefe açısından bunların eksiklikleri bu “dar görüşlülük” ve “tek yanhlık”tır. Gerçekte materyalizmi ve idealizmi uzlaştırma yolundaki melez tasarımları kabul etmeye karşı bu direnme, kesenkes belirlenmiş bir felsefi yolda *ileriye doğru* yol alan Marks’ın büyük hüneridir.

Tümüyle Marks’ın anlayışında olan ve onun en yakın çalışma arkadaşı Engels, bütün felsefi yapıtlarında, materyalist ve idealist eğilimleri, ne 1878’de, ne 1888’de, ne de 1892’de.^[110] idealizmin ve materyalizmin “tek yanlılığını” “aşmak”, bir tür “olguculuk”, “gerçekçilik” ya da herhangi başka bir profesörce şarlatanlık gibi *yeni* bir eğilim ortaya koyma yolundaki sonu gelmez girişimleri ciddiye almadan *bütün* sorunlar açısından kısaca ve açık bir biçimde birbirleriyle karşılaştırdı. Engels, Dühring’e karşı *bütün* kampanyasını, materyalizmin tutarlı bir biçimde uygulanmasından esinlenerek ve materyalist Dühring’i, sözcüklerle sorunu gölgelendirmeme, sözleri iş edinmekle, idealizme ödün vermek ve idealistçe bir tutumu benimsemeyi de içeren bir uslamlama yöntemi kullanmakla suçlayarak yürütür. Ya sonuna kadar tutarlı materyalizm, ya da felsefi idealizmin yalanları ve karmakarışıklığı – *Anti-Dühring*’in her paragrafında ortaya konan sorun işte böyle formüle edilmiştir; ve yalnız gerici profesörce felsefe ile beyinleri sulanmış kişiler bunu görmeyen gelebilirler. Yazarı tarafından son kez gözden geçirilerek genişletilen *Anti-Dühring*’in son önsözünün yazıldığı 1894 yılına kadar, Engels, hem felsefe ve hem de bi-

⁸ Marks, 13 Aralık 1870 tarihli bu mektupta olgucu Beesly’den şöyle sözediyor: “Profesör Beesly bir kontçudur ve bundan ötürü de her türlü deliliği düşünmek zorundadır.”^[108] Bunu Engels’in 1892’de verdiği Huxley’vari olucuların düşüncesiyle karşılaştırınız.^[109]

lim alanındaki en sen gelişmeleri irkmekle devam etti ve yeni sistemlerin büyüklü-küçüklü döküntülerini bir kenara iterek, bulun o eski kararlılığıyla açık ve sağlam tutumunu sürdürdü.

[sayfa 378]

Engels'in felsefedeki yeni gelişmeleri izlediği, *Ludwig Feuerbach*'ından da açıkça görülmektedir. Bu kitabın 1888 tarihli önsözünde. Engels, İngiltere ve İskandinavya'da klasik Alman felsefesinin yeniden doğuşu gibi bir olaydan bile söze-derken; (hem kitapta ve hem de önsözde) egemen olan yeni-kantçılığı ve hümcülüğü yalnızca en sert bir biçimde horlar. Şurası apaçıktır ki, Engels, eski Hegel-öncesi kantçı ve hümcü yanılığını, *moda* haline gelmiş Alman ve İngiliz felsefesinin yinelemelerini gözlemlerken bu büyük idealist ve diyalektik-çinin, idealizmin ve metafiziğin küçük yanılığını dağıtmaya katkısı olacağını umarak, (İngiltere'de ve İskandinavya'da) bir *Hegel'e dönüşten* bile bir şeyler beklemeye hazırды.^[111]

Almanya'da yeni-kantçılığın, İngiltere'de hümcülüğün çok sayıdaki farklı tonlarını incelemekten kaçman Engels, daha başlangıçta onların materyalizmden temel sapmalarını mahkûm eder. Engels bu her iki okulun da eğrimlerini *tümüyle* “bilimsel olarak geriye doğru bir adım” olarak nitelendirir. Bu yeni kantçıların ve hümcülerin –ki Engels bunlar arasında en azından örneğin bir Huxley'i tanımamazlık edemezdi– yeni terminolojiyi kullanarak söylemek gerekirse, kesinlikle “olgucu”, kesinlikle “gerçekçi” olan eğilimleri konusunda acaba Engels ne düşünüyordu? Sayısız bulanık kafalıya çekici gelen vb çekici gelmekte devam eden bu “olguculuğu” ve “gerçekçiliği”, Engels, herkesin gözü önünde sövüp sayarak reddederken, bunların, *en iyi niyetli bir değerlendirmeye bile, materyalizm için el altından sokuşturulmuş darkafalı yöntemler olduklarını* söylemektedir.^[112] Bugün bir avuç marksistin “modern olguculuğa” ya da “modern gerçekçiliğe” kapılmalarını Engels'in nasıl bir horgörüyle karşıladığını anlamak için, onun Thomas Huxley'i –bu çok büyük doğa bilginini, ve Mach, Avenarius ve ortakları ile kıyaslanamayacak kadar gerçek gerçekçiyi, onlarla kıyaslanamayacak kadar kesin olgucu olan olgucuyu– değerlendirmesi üzerinde [sayfa 379] şöyle biraz düşünmek yeterlidir.

Marks ve Engels, felsefede, başından sonuna kadar, hep belli bir yanın adamları oldular; mümkün olan ve akla gelebilen “en modern” bütün eğilimlerde materyalizmden sapmaları, idealizme ve inancılığa verilen ödünleri bulup ortaya çıkarmasını bildiler. Onun için Huxley’i *yalnızca* materyalist tutarlılığı açısından değerlendirdiler. Onun için Feuerbach’ı materyalizmi sonuna kadar izlemediği için, bazı materyalistlerin yanılırları nedeniyle materyalizmi yadsıdığı için, dini yenilemek ya da bir başka din kurmak üzere dinle savaştığı için, sosyolojide kendisim idealistçe tumturaklı boş laflardan kurtaramadığı için ve materyalist olmayı bilemediği için kınadılar.

Diyalektik materyalizmi açıklarken yaptığı bazı yanlışlar ne olursa olsun, J. Dietzgen öğretmenlerinin bu büyük ve çok değerli geleneğini tümüyle kavradı ve sürdürdü. J. Dietzgen, materyalizmden beceriksizce sapmaları yüzünden çok günah işledi, ama hiç bir zaman materyalizmden ilke olarak ne ayrılmaya kalktı ne de *yeni* bir bayrak açmayı denedi; kesin tutum gerektiren anlarda hep açıkça ve kesin olarak şöyle dedi: Ben materyalistim, bizim felsefemiz materyalist bir felsefedir. “Bütün taraflar arasında” diyor haldini olarak bizim Joseph Dietzgen “en kötüsü tam ortadan olan taraftır. ... Nasıl ki siyasette partiler gitgide iki kampta toplaşıyorlarsa ... aynı şekilde bilim de iki genel sınıfa (*Generalklassen*) bölünüyor: bir yanda metafizikçiler, öte yanda fizikçiler ya da materyalistler.⁹ Ara unsurlar, uzlaştırmacı şarlatanlar, etiketleri ne olursa olsun, ister tinselci, ister duyumcu, ister gerçekçi, vb., vb. olsunlar, kendi yollarında ilerlerken kimi zaman şu akıma, kimi zaman öteki akıma kapılırlar. Biz kesinlik ve açıklık istiyoruz. Gerici bilmesinlerci-ler [sayfa 380] (*Retraitebläser*) idealist olmakla övünürler;¹⁰ insan zihnini anlaşılmasız metafizik dilinden kurtarma çabasında olanların hepsine materyalist denilmelidir. ... Eğer bu iki taraf arasında sırayla katı ve sıvı diye bir kıyaslama yaparsak, bu ikisi

⁹ Burada da, yine, bulanık ve kesin olmayan bir ifadeyle karşı karşıyayız: “metafizikçiler” yerine “idealistler” deniliyor. Bir başka yerde Dietzgen’in kendisi de metafizikçilerle diyalektikçileri karşı karşıya koyuyor.

¹⁰ Dietzgen’in kendisini düzelttiğine ve şimdi materyalizminin düşman tarafının ne olduğunu *daha doğru* bir biçimde açıkladığına dikkat ediniz.

arasında bir bataklık yer alır.”¹¹

Bu gerçektir! “Gerçekçiler”, vb., “olgucular”, mahçular, vb. dahil, tümü sefil bir bataklıktır; bunlar her sorunda materyalist ve idealist eğilimleri birbirlerine karıştıran, felsefede tam orta yerde bulunan aşağılık bir taraftır. Felsefenin bu iki temel eğiliminden kaçma girişimleri, “uzlaştırmacı şarlatanlık”tan başka bir şey değildir.

J. Dietzgen’in, idealist felsefenin “bilimsel papazlık zanaatının papazlık zanaatına giden bir koridordan başka bir şey olmadığından hiç kuşkusuz yoktu. “Bilimsel papazlık zanaatı,” diye yazıyordu, “dinsel papazlık zanaatının yardımına koşmaya çok ciddi bir şekilde çaba göstermektedir.” (*Op. cit.*, s. 51.) “Özellikle bilgibilim alanı, insan zihninin yanlış anlaşılması”, her iki türden papazların da “yumurtladıkları böyle bir bit yuvasıdır” (*Lausgrube*). “Yüce hayırdua”lar ederek çarpık (*geschraubter*) “idealizm”leriyle (s. 53) halkı aptallaştıran “diplomalı uşaklar” – J. Dietzgen felsefe profesörlerine işte bu gözle bakıyor. “Yüce Tanrının karşısında şeytanın bulunması gibi, materyalistin de karşısında profesör papaz (*Kathederpaffen*) bulunur.” Materyalist bilgi teorisi “dinsel inanca karşı evrensel bir silahtır” (s. 55), ve bu yalnızca “papazların o ünlü alışılmış ve sıradan dinine karşı değil, aynı zamanda karışık (*benebel-ter*) kafalı idealistlerin en incelmış, yücelmiş profesörlere özgü dinine de karşıdır”. (s. 58.)

Dietzgen, “dindarca dürüstlüğü”, serbest-düşünceli [sayfa 381] profesörlerin “yan-gönüllülüğüne” yeğlemeye hazırdı (s. 60), çünkü “burada egemen olan bir sistem” vardır, burada biz bütünüleşmiş bir halk, teoriyi pratikten ayırmayan bir halk buluyoruz. Profesör baylara göre “felsefe bir bilim değil, sosyal-demokrasie karşı bir savunma aracıdır”, (s. 107.) “Profesörler ve -doçentler, kendisine filozof diyen herkes, görünüşte serbest-düşünceli olmalarına karşın, az ya da çok, boş inanlara, gizemciliğe kapılırlar ... ve sosyal-demokrasie karşısında tek ... gerici bir yığın oluştururlar.” (s. 108.) “Dini ve felsefi saçmalıkların (*Welsch*) etkisine kapılıp şaşırmadan doğru yoldan yürüyebil-

¹¹ Bkz: 1876’da yazılan “Sosyal Demokrat Felsefe” adlı makale *Kleinere philosophische Schriften*, 1903, s. 135.

mek için yanlış yolların en yanlışını (*der Holzweg der Holzwege*), yani felsefeyi okuyup öğrenmek gerekir.” (s. 103.)

Şimdi Mach'ı, Avenarius'u ve onların okullarını, felsefedeki taraflar açısından ele alalım. Ah bu baylar, *tarafsızlıklarıyla övünürler*, ve bunların tek bir karşıtları varsa, o da *materyalisttir ... ve yalnızca materyalisttir. Bütün* mahçuların *bütün* yazılarında durmadan, materyalizm ile idealizmin “üstünde olmak”, bu “modası geçmiş” karşıtlığı aşmak gibi ahmakça bir iddianın kendini gösterdiği görülür; ama *aslında* bütün bu dayanışma *sürekli olarak* idealizme kaymakta ve materyalizme karşı dur durak bilmez bir mücadele sürdürmektedir. Avenarius gibi bir adamın ince bilgilimsel hileleri, profesörce bir uydurma, “kendine ait” küçük bir felsefi mezhep kurma girişimi olma durumunu sürdürür; ama *aslında* modern toplumdaki düşünce ve eğilimlerin mücadelesinin genel koşulları içinde, bu bilgilimsel hilelerin oynadıkları nesnel rol, her durumda aynıdır, yani idealizm ve inancılığa giden yolu açmak ve onlara sadakatle hizmet etmektir. Gerçekten de, Ward gibi İngiliz tinselcilerinin, materyalizme karşı saldırılarından ötürü Mach'ı öven Fransız yeni-eleştircilerinin ve Alman içkincilerinin tümünün ampiryokritikçilerin bu küçük okuluna sarılmaları bir raslantı olamaz! Dietzgen'in “inancılığın diplomalı uşakları” deyimini, Mach, Avenarius ve [sayfa 382] onların tüm okulları için çok yerinde bir sözdür.¹²

¹² İşte gerici burjuva felsefesinin yaygın akımlarının uygulamada inancılıktan nasıl yararlandıklarının bir başka örneği. En son Amerikan felsefesinde “en son moda”, belki de “pragmacılıktır.”^[113] (Yunanca “pragma” – eylem: yani eylem felsefesi.) Felsefi dergiler her halde pragmacılıktan öteki şeylerden daha çok söz etmektedirler. Pragmacılık, hem materyalizmin ve hem de idealizmin metafiziği ile alay eder, deneyi, yalnızca deneyi yüceltir, uygulamayı tek ölçüt olarak alır, bilimin “gerçekliğin mutlak kopyası” olmadığını inancı uğrunda genel olarak olgucu harekete dayanır, destek sağlamak için özellikle *Ostwald, Mach, Pearson, Poincaré ve Duhem'e yönelir* ve ... pratik amaçlar için, yalnız pratik amaçlar için, herhangi bir metafiziğe başvurmaksızın ve deneyin sınırların açmaksızın, bütün bunlardan, başıyla, bir Tanrı'ya varır, (Bkz: William James, *Pragmatizm, A New Name for Some Old Ways of Thinking*, New York ve London 1907, s. 57 ve özellikle 106.) Materyalizm açısından inancılıkla pragmacılık arasındaki ayrım, ampiryokritisizm ile ampiryomonizm arasındaki ayrım kadar değersiz ve önemsizdir. Örneğin Bogdanov'un gerçek tanımı ile

Mach ile Marks'ı "uzlaştırmak" kuruntusuna kapılmış olan Rus mahçularının şanssızlığı, felsefenin gerici profesörlerine inanıp güvenmiş olmaları ve bunun sonucu olarak da kaygan bir yüzeyden aşağı yuvarlanıp gitmiş olmalarıdır. Onların Marks'ı geliştirme ve eksiklerini tamamlama yolundaki çeşitli girişimleri, çok basit, safça yöntemlere dayanır. Ostwald'ı okuyorlar, Ostwald'a inanıyorlar, papağan gibi Ostwald'ı tekrarlıyorlar ve buna marksizm diyorlar. Mach'ı okuyorlar, Mach'a inanıyorlar, papağan gibi Mach'ı tekrarlıyorlar ve buna marksizm diyorlar. Poincare'yi okuyorlar, Poincare'ye inanıyorlar, papağan gibi Poincare'yi tekrarlıyorlar ve buna marksizm diyorlar. Kendi özel kimya, tarih, fizik, vb. alanlarında en değerli çalışmaları yapabilecek yetenekteki *bu profesörlerin*, felsefe sözkonusu olduğunda, bir *tek sözlerine bile inanılmaz*. Neden? Olgulara dayanan ve uzmanlık isteyen araştırma alanlarında son derece değerli katkılarda bulunabilecek *bir tek* ekonomi politik profesörünün, ekonomi politığın genel teorisi sözkonusu olduğunda, nasıl *tek sözüne bile* anlamıyorsa, işte bu aynı nedenden ötürü inanılmaz. Çünkü modern toplumda ekonomi politik de, *bilgibilim* [sayfa 383] kadar *tarafıtı* bir bilimdir. Bir bütün olarak alındıklarında, felsefe profesörlerinin tanrıbilimcilerin usta tezgahtarları olmalarına karşın, ekonomi profesörleri de kapitalist sınıfın usta tezgahtarlarından başka bir şey değildiler.

Marksistler, nerede olursa olsun, bu "tezgahtarların" başarılarını özümlemeyi ve bunlara yeniden biçim vermeyi (örneğin yeni ekonomik görüngülerin incelenmesinde bu tezgahtarların yapıtlarından yararlanmaksızın en ufak bir adım atamazsınız), ve bunların gerici eğilimlerini kesip atmaya, kendi *öz çizgimizi* izlemeyi ve bize düşman olan bütün kuvvet ve sınıfların *bütün çizgisine* karşı savaşmayı bilmelidirler. İşte gerici profesörce felsefeyi *kölece* izleyen bizim mahçuların yapmayı beceremedikleri de budur. "Belki yanlış yoldayız, ama bir arayış içindeyiz" diye yazıyor Lunaçarski, *Denemeler* yazarla-

gerçeğin pragmacı tanımını karşılaştırmız, ki bu tanım şöyledir: "Bir pragmacı için gerçek, her türden kesin işlerliğe sahip belirli değerlerin deney alanında bir sınıflandırma adı olur." (*İbid.*, s. 68.)

rının adına. *Arayış içinde olan siz değilsiniz*, ama *aranmakta olanlarsınız*, işte mesele burada! Kendi marksist görüşünüzle (marksist olmak istiyorsunuz ya), burjuva felsefesindeki her moda değişikliğine yaklaşan siz değilsiniz; bu moda size yaklaşıyor ve bugün Ostwald tarzında, yarın Mach tarzında, öbürgün Poincaré tarzında, idealizmin beğenisine uygun yeni taklitleri size zorla kabul ettiriyor. Safça inandığınız (“energetik”, “öğeler,” “introjeksiyon” vb.) bu ahmakça “teorik” hileler, dar ve küçük bir okulun sınırları içinde kalır, oysa bu hilelerin ideolojik ve *toplumsal eğilimine* Ward’lar, yeni-eleştirciler, içkinciler, Lopatin’ler, pragmacılar derhal sarılmaktadırlar ve bu hileler *onlara hizmet* etmektedirler. Ampiryokritisizm ve “fiziksel” idealizm sevdası, yeni-kantçılık ve “fizyolojik” idealizm sevdası kadar hızla gelip geçer, ama inancılık bu tür sevdalardan yararlanır ve onun hilelerini felsefi idealizm yararına binbir biçimde değiştirir.

Dine karşı ve doğa bilimlerine karşı tutum, ampiryokritisizmin burjuva gerici tarafından *gerçek* sınıfsal kullanımını çok güzel bir biçimde göstermektedir. [sayfa 384] İlk soruyu ele alalım. Lunaçarski’nin, marksizm felsefesine karşı yöneltilmiş kolektif bir yapıtta, işi, “üstün insan potansiyelinin tanımlanmasından”, “dinsel tanrıtanımsızlıktan”¹³ vb. sözetmeye kadar vardırmasının bir raslantı olduğunu mu sanıyorsunuz? Eğer görüşünüz bu ise, bu sadece, Rus mahçularının Avrupa’daki bütün Mach akımı hakkında, bu akımın dine karşı tutumu hakkında kamuoyunu doğru bir biçimde aydınlatmamış olmalarından. Bu tutumun Marks, Engels, Dietzgen ve hatta Feuerbach’ın tutumları ile hiç benzerliği yoktur; ama Petzoldt’un, “ampiryokritisizm ne tanrıçılıkla ne de tanrıtanımsızlıkla çelişme halindedir” (*Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. I, s. 351), sözleri ya da Mach’ın, “dini görüşler özel bir iştir” (Fransızca çeviri, s. 434) sözleri ile başlayan ve –Mach’ı öven ve Mach’ın da kendisini övdüğü– Cornelius’un, Carus’un ve bütün

¹³ *Denemeler*, s. 157, 150. *Zagraniçnaya Gazeta*’da,^[114] aynı yazar, “dini önemi açısından bilimsel sosyalizm”den söz ediyor (Nr. 3, s. 5) ve *Obrazovaniye*,^[115] (1908, Nr. 1, s. 164) açıkça şöyle diyor: “Uzun bir süreden beri içimde yeni bir din olgunlaşıyor.”

içkincilerin apaçık *en gerici* görüşleri ile, *apaçık inancılık* ile son bulan tam karşıtı bir tutumdur. *Filozofun* bu mesele üzerindeki yansızlığı, *bu kadarıyla bile* inancılığa köleliktir. Mach ve Avenarius, bilgi teorilerinin çıkış noktaları nedeniyle, bu yansızlığın üstüne çıkmazlar ve çıkamazlar.

Duyum içinde bize verilen nesnel gerçekliği yadsıdığı- nız anda, inancılığa karşı her türlü silahınızı yitirirsiniz ve bili- nemezçiliğe ya da öznelciliğe düşersiniz, ve inancılık da zaten sizden daha fazlasını istemez. Eğer algısal dünya nesnel bir gerçeklik ise, o zaman kapı öteki her türlü “gerçekliğe” ya da sözde-gerçekliğe kapalı demektir. (Bazarov’un Tanrıyı “gerçek kavram” olarak ilan eden içkincilerin “gerçekçiliğine” inandı- ğını anımsayınız.) Eğer dünya hareket halindeki madde ise, madde *bu* hareketin, *bu* maddenin hareketinin sonsuz karma- şık ve ayrıntılı ortaya çıkış biçimleri ve sonuçları, sonu gelmez bir biçimde incelenebilir ve incelenmelidir [sayfa 385] de; ama bu- nun ötesinde, herkesin tanıyıp bildiği “fiziksel”, dış dünyanın ötesinde hiç bir şey olamaz. Materyalizme karşı düşmanlık ve materyalistlere karşı yöneltilen iftira seli, uygar ve demokra- tik Avrupa’da gündemdedir. Bütün bunlar bugüne dek devam edegeldi. Mach, Avenarius, Petzoldt ve ortakları tarafından ma- teryalizme karşı yöneltilen saldırılar, Feuerbach, Marks, Engels ve J. Dietzgen’in materyalizm *lehindeki* düşünceleriyle bir *kez olsun* karşılaştırmayan Rus mahçuları, bütün bunları kamuoyundan gizlemektedirler.

Ama Mach ve Avenarius’un inancılık karşısındaki tutum- ların “gizlemek” hiç bir işe yaramayacaktır. Onların yerine ger- çekler konuşuyor. Ward’ın, yeni-eleştircilerin, Schuppe’nin, Schubert-Soldern’in, Leclair’in, pragmacıların ve ötekilerin öpücüklerle yerleştirdikleri teşhir direğinden hiç bir çaba bu gerici profesörleri kurtaramaz. Bu sonuncuların filozof ve pro- fesör olarak etkileri, onların düşüncelerinin “aydın” kamuoyunda, yani burjuva kamuoyunda yayılması, onların yarattıkları özel yazın, bütün bunlar Mach ve Avenarius’un kendi özel kü- çük okullarından on kez daha zengin ve geniştir. Bu küçük okul ona gereksinme duyanların hizmetindedir ve layık olduğu gibi kullanılmaktadır.

Lunaçarski'nin içine düştüğü utanılacak durum, özel bir durum değildir, Rus ve Alman ampiryokritisizminin bir ürünüdür. Bunlar yazarın “iyi niyetleri”ne, ya da sözlerinin “özel anlamı”na dayandırılarak savunulamaz; eğer onların dolaysız ve alışılmış anlamı, yani sözlerin açıkça inancı anlamı sözkonusu olaydı, yazarla konuyu tartışmayı kesmezdik, çünkü, pek büyük bir olasılıkla, böylesine sözler Anatol Lunaçarski'yi hiç *sakınım göstermeden* Peter Struve ile *tam* aynı kategoriye koymayacak bir tek marksist bulunamaz. Eğer durum bu değilse (ki *henüz* değildir), bunun tek nedeni, “özel” anlamı kavriyor olmamızdan ve yoldaşça bir çizgide mücadele için uygun bir *zeminin hâlâ varolmasındadır*. [sayfa 386] Lunaçarski'nin sözlerindeki ayıp, bunları “iyi” niyetlerle bir araya getirebilmiş olmasıdır. “Teorisinin” kötü yanı, *böylesine* yöntemlerin, ya da iyi niyetlerini gerçekleştirmek için *böylesine* sonuçların kullanılmasına olanak yaratmış olmasıdır. İşin asıl kötü yanı, “iyi niyetler”in, en iyi durumlarda bile, Ahmet, Mehmet ve Hasan'ın öznel davranışları olarak kalmasına karşın, bu cinsten beyanların toplumsal *öneminin* kesin ve tartışma götürmez birtakım koşullara bağlanamaz oluşları ve hiç bir suskunluğun ya da açıklamanın bunu azaltamayışdır.

Lunaçarski'nin “üstün insan potansiyelinin tanımlanması” ile Bogdanov'un ruhsal olanın, bütün fiziksel doğanın yerine “genel ikamesi” arasındaki ideolojik yakınlığı görmemek için kişinin kör olması gerek, ikisinde de düşünce aynıdır, ama birinde esas olarak estetik açıdan, ötekinde ise bilimsel açıdan ifade edilmiştir. Konuya *üstü kapalı bir biçimde* farklı bir açıdan yaklaşan “ikame”, “ruhsal olanı” insandan ayırarak ve *bütün fiziksel doğa* yerine son derece geniş, soyut ve tanımsalca cansız “genel olarak ruhsal olanı” koyarak “üstün insan potansiyeli”ni *zaten* tanımlamaktadır. “Deneyin us dışı akışına” sokulmuş olan Yuşkeviç'in “Logos”undan ne haber?

Parmağını kaptırmayagör, kolun gider. Ve bizim mahçular, “duyum”u dış dünyanın bir imgesi olarak değil de, özel bir “öge” olarak görmeye başladıkları andan beri, kollarım idealizme yani sulandırılmış, inceltilmiş inancılığa kaptırılmışlardır. İnsan zihninin nesnel olarak gerçek dış dünyayı *yansıttığım* sa-

vunan materyalist teoriyi benimsemediniz mi, varacağınız yer hiç kimsenin olmayan duyum, hiç kimsenin olmayan zihin, hiç kimsenin olmayan ruh, hiç kimsenin olmnyan iradedir.

5. ERNST HAECKEL VE ERNST MACH

Şimdi de bir *felsefe eğilimi* olarak Mach öğretisinin doğa [sayfa 387] bilimleri ile ilişkilerini inceleyelim. Mach'ın öğretisi, baştan sona dek doğa bilimlerinin “metafiziği” ile savaşır – bu metafizik, *doğa bilimlerinin materyalizmi* için kullanılan isimdir, başka bir deyişle, bilincimiz tarafından yansıtılan dış evrenin nesnel gerçekliğine değgin içgüdüsel, bilinçsiz, bulanık, felsefi olarak sezgiye dayanan, doğa bilginlerinin büyük bir çoğunluğuna özgü kanıya verdikleri addır. Bizim mahçılar, bu *olgu* konusunda ikiyüzlülükle sessiz kalırlar, doğa bilginlerinin içgüdüsel materyalizmi ile uzun zamandan beri bilinen ve yüzlerce kez Marks ve Engels tarafından doğrulanan *felsefi materyalizm* arasında *çözülmez* bağları zayıflatırlar ve bulandırırlar.

Avenarius'a bakınız. Daha ilk yapıtı olan 1876'da yayınlanmış *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraft masses*'den başlayarak doğalcılığın metafiziği¹⁴ ile, yani doğa bilimlerinin materyalizmi ile savaşıyor, ve bunu, 1891'de kendisinin de kabul ettiği gibi, (üstelik görüşlerini de düzeltmeden) bilgilimsel idealizm açısından yapıyor.

Mach'a bakınız. 1872'den, hatta daha öncesinden, 1906'ya kadar bilimin metafiziği ile durmadan savaşıyor; ne var ki, görüşlerinin “pek çok filozof” (içkinciler de bu sayının içinde olmak üzere) tarafından paylaşıldığını, ama bunlar arasında “çok az bilim adamı” bulunduğunu kabul etmek dürüstlüğünü gösteriyor. {*Duyumların Tahlili*, s. 9.) Mach, 1906'da, gene dürüstlikle “doğa bilginlerinin çoğunluğunun materyalizme bağlı kaldıklarını” kabul ediyor. (*Erkenntnis und Irrtum*, 2. baskı, s. 4.)

Petzoldt'a bakınız. 1900'de “doğa bilimlerinin tepeden tırnağa kadar (*ganz und gar*) metafizikle dolu olduğunu”

¹⁴ § 79, 144. vb..

açıkladı. “Onların deneyinin hâlâ arındırılması gerekir.” (*Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*, c. I. s. 343.) Biliyoruz ki, Avenarius ve Petzoldt, bize duyumlarla [sayfa 388] verilen nesnel gerçekliğin kabulünün bütün deneyini “artırlar”. 1904’te Petzoldt şöyle diyor: “Modern bilginlerin mekanikçi dünya görüşü, aslında, eski Hintlilerin dünya görüşünden daha büyük bir değer taşımaz. ... Dünyanın efsanevi bir fil üzerinde durması, ya da aynı ölçüde efsane olan bilgibilimsel olarak gerçek diye alınan ve bu yüzden de salt mecazi (*bloss bildlich*) anlamda kullanılmayan bir molekül ve atomlar yığını üzerinde durması bir şeyi değiştirmez.” (c. II, s. 176.)

Willy’ye bakınız, içkincilerle yakınlığından dolayı yüzü kızaracak oldukça namuslu tek mahçüdür. O da, 1905’te, şöyle diyor: “... Doğa bilimleri, sonuç olarak, birçok bakımlardan, yakamızı kurtarmamız gereken bir yetkedirler.” {*Gegen die Schulweisheit*, s. 158.)

Ama bu tümüyle *katksız bilmesinlercilik*, baştan sona gericiliktir. Atomları, molekülleri, elektronları vb. *maddenin nesnel olarak gerçek hareketini*, bizim zihnimizdeki yaklaşık olarak doğru yansılan olarak almak, dünyanın bir filin üstünde durduğuna inanmakla aynı kapıya çıkar! Tevekkeli değil içkincilerin, moda olan olguculuğun elden düşme, soytanı kılığına bürünen bu *bilmesinlerçilerin eteklerine dört elle sarılıyorlar*. Bilim adamları maddenin nesnel gerçekliğini (ve maddenin parçacıklarını), zamanı, uzayı, doğal yasaları, vb., vb. *Kabul ediyorlar* diye. *salt bu yüzden hiç bir içkinci yoktur ki, doğa bilimlerinin “metafizigine”, ve doğa bilginlerinin “materyalizmine” ağız köpükler saçarak saldırmasın. “Fiziksel idealizm” in doğuşuna yol açan fizikteki yeni buluşlardan çok önce, Leclair, Mach’ın da desteği ile, “modern doğa biliminin egemen (Grundzug) materyalist eğilimi” ne (Der Realismus’da –1879– 6. Paragrafın adı) karşı savaştı; Schubert-Soldern “doğa biliminin metafizigine” {Grundlagen einer Erkenntnistheorie’nin –1884– II. bölümünün başlığı) savaş açtı; Rehmke, doğa bilimlerinin “materyalizm” ile, bu “sokak metafizigi” ile savaştı (Philosophie und [sayfa 389] Kantianismus, 1882, s. 17), vb., vb..*

İçkinciler, bu mahçü doğabilimsel materyalizmin “meta-

fizik niteliği” düşüncesinden, haklı olarak, *açıkça ve dolaysız* inancı sonuçlar çıkardılar. Eğer doğa bilimleri, teorileri ile, bize nesnel gerçeğin bir imgesini veremezler, ve *ancak* istiareler, simgeler, insan deneyinin biçimleri, vb., verirlerse, insanların da, başka bir alanda, kendilerine Tanrı vb. gibi *daha az “gerçek”* olmayan gibi “kavramlar” yaratmaya hakkı olacağı tartışma götürmez.

Hıristiyan Juda’nın öpücüğü İsa için ne idiyse, doğa bilgini Mach’ın felsefesi de, bilim için odur. Mach da aynı şekilde fiilen felsefi idealizm kampına sığınarak bilimi inancılığın ellerine teslim eder. Mach’ın doğabilimsel materyalizmi reddedişi, neresinden bakarsanız bakın, gerici bir tutumdur. Biz, bunu, eski felsefenin görüş açısını sürdürmek isteyen “fiziksel idealistlerin doğa bilginlerinin *çoğunluğuna* karşı yürüttükleri mücadeleden söz ederken açıkça görmüştük. Eğer ünlü bilim adamı Ernst Haeckel ile (gerici küçük-burjuvalar¹⁵ arasında ünlü) filozof Ernst Mach’ı karşılaştırsak bunu daha da açık bir biçimde göreceğiz.

E. Haeckel’in *Evrenin Muammaları* adlı yapıtının her uygar ülkede kopardığı fırtına, bir yandan modern toplumda felsefenin *yanıt niteliğini*, öte yandan da materyalizmin idealizme ve bilinemezçiliğe karşı mücadelesinin gerçek toplumsal niteliğini çok çarpıcı bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Kitabın *yüzbinlerle* satılması, hemen bütün dillere çevrilmesi, ve özel ucuz baskılar halinde sürülmesi olgusu, kitabın “halk tarafından tutulduğunu, Ernst Haeckel’in bir anda kendi safına kazandığı geniş okur yığınlarının bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bu yaygın küçük kitap, sınıf mücadelesinde bir silah haline geldi. Bütün ülkelerde, felsefe ve tanrıbilim profesörleri, birbir değişik biçimde Haeckel’i çürütmeye ve [sayfa 390] yıkmaya koyuldular. Tanınmış İngiliz fizikçisi Lodge, Haeckel’e karşı alelacele Tanrı’yı savunma işine girişti. Rus fizikçisi Bay Khvolson, Haeckel’e saldıran pespaye bir gerici broşür yayınlamak ve “safça gerçekçilikten” yana olmayan bilim adamlarının da bulunduğu saygıdeğer darkafalıları inandırmak için Almanya’ya

¹⁵ İngilizce metinde “gerici küçük-burjuvalar” yerine, “gerici darkafalılar” (“*reactionary philüistines*”) deymi kullanılmaktadır, -ç.

gitti.¹⁶ Haeckel'e karşı sefere katılan tanrıbilimcilerin haddi hesabı yok. Resmi felsefe profesörlerinin ona yakıştırmadıkları küfür kalmadı.¹⁷ Ölü bir iskolastisizm havası içinde bu kadidi çıkmış kupkuru mumyaların, Ernst Haeckel'in kendilerine vurduğu şamarlarla –belki de hayatlarında ilk kez– gözlerinin candandığını, yanaklarına renk geldiğini görmek gerçekten eğlenceli. Anı bilimin ve. görüldüğü kadarıyla, en soyut teorinin yüce papazları, öfkeli haykırışlarla şamata etmekte ve felsefi kazkafalıların (idealist Paulsen, içkinci Rehmke, kantçı Adickes ve adlarını yalnız Tanrı'nın bildiği daha birçokları!) bütün ulumalarında kulak şu esas motifi seçiyor: bunlar doğa bilimlerinin “*metafizigine*” karşı, “dogmacılığa” karşı, “doğa bilimlerinin değerinin ve öneminin abartılmasına” karşı, “doğabilimsel *materyalizme*” karşıdır. O materyalisttir – yuh ona!, yuh materyaliste! kendisine açıkça materyalist demeyerek kamuoyunu aldatıyor. Değerli profesörleri öfkeliendiren işte budur.

Ve bu acıklı-güldürüde¹⁸ en ilginç olan, Haeckel'in kendisinin *materyalizmi kınaması* ve materyalist sıfatını reddetmesidir. Üstelik: dini boşlamak şöyle dursun, o kendine özgü [sayfa 391] bir din (Bulgakov'un “tanrıtanımaz inan”ı gibi, Lunaçarski'nin “dini tanrıtanımazlığı” gibi bir şey) kuruyor kafasında, ve *ilke olarak* din ile bilimin birliğini savunuyor! Öyleyse mesele nedir? Hangi “uğursuz yanlış anlama” bu kavgayı başlattı?

Mesele şu ki, Haeckel'in felsefi anlamdaki saflığı, kesin bir taraf tutma amacı taşımaması, materyalizme karşı hüküm sürmekte olan darkafalı önyargılara saygı gösterme kaygısı, uzlaşmaya karşı kişisel eğilimleri, din konusundaki görüşle-

¹⁶ O. D. Khvolson. *Hegel, Haeckel, Kossuth und das zwölfte Gebot*, 1906. Bkz: s. 80.

¹⁷ Heinrich Schmidt'in *Der Kampf und die Welträtsel* (Bonn 1900) adlı kitapçığı, felsefe ve tanrıbilim profesörlerinin Haeckel'e karşı giriştikleri kampanyanın oldukça iyi bir görünümünü veriyor. Ama bu kitapçık daha şimdiden çok eskimiştir.

¹⁸ Burada acıklı olan yan, bu ilkbaharda (1908) Haeckel'e karşı yapılan suikast girişimiyle ortaya çıkmıştır. Haeckel kendisine “köpek”, “Allahsız”, “maymun” vb. biçiminde hitap eden pek çok imzasız mektuplar aldıktan sonra, gerçek Alman ruhu taşıyan biri, Haeckel'in Jena'daki çalışma odasının penceresine hiç de büyük olmayan bir taş attı.

ri, bütün bunlar onun kitabının *genel havasını*, doğabilimsel materyalizmin *yıkılmazlığını* ve onun *bütün* resmi profesörce felsefe ve tanrıbilim ile *bağdaşmazlığını* vurgulamaktadır. Kendi kişiliği bakımından, Haeckel, darkafalılarla ipleri koparmak istemiyor, ama onun böylesine sarsılmaz safça inançla ortaya koyduğu şey, felsefi idealizmin egemen olan hiç bir türüyle *kesin olarak* bağdaşmaz. Bütün bu türlerin –Hartmann’ın en kaba gerici teorilerinden, kendisini çağdaş, ilerici ve gelişmiş sanan Petzoldt’un olguculuğuna, ya da Mach’ın ampiryokritisizmine kadar– *hepsi*, doğabilimsel materyalizmin “metafizik” olduğu, bilimin teori ve sonuçlarının temelinde yatan bir nesnel gerçekliğini kabul etmenin en “safça” bir “gerçekçilik” olduğu, vb. konusunda tam bir uyum içindedirler. Ve *bütün* profesörce felsefe ve tanrıbilim için “kutsal” olan bu öğretiyeye, Haeckel’in her sayfası bir şamar indirmektedir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki bilim adamlarının büyük çoğunluğunun yeterince billurlaşmış olmasa da, sağlam bir biçimde oturtulmuş düşüncelerini, duygularını ve eğilimlerini kuşkusuz dile getirmiş olan bu bilim adamı, profesörce felsefenin kamuoyundan ve kendisinden gizlemeye çalıştığı şeyi, yani felsefi idealizmin, olguculuğun, gerçekçiliğin, ampiryokritisizmin, ve öteki karşıtıncılıkların binbir küçük okulunun bütün çaba ve gayretlerini darmadağın eden ve gittikçe daha genişleyen ve sağlamlaşan bir temel bulunduğu olgusunu [sayfa 392] hemen, kolay ve yalın bir biçimde ortaya koymuştur. Bu temel, *doğabilimsel materyalizmdir*. “Safça gerçekçiler”in, (yani tüm insanlığın), duygularımızın nesnel gerçek dış dünyanın imgeleri oldukları kanısı, aynı zamanda, doğa bilginlerinin çoğunluğunun da durmadan büyüyen ve durmadan pekişen kanısıdır.

Yeni küçük felsefe okulları kurucularının davası, yeni bilibilimsel “izm”lerin yaratıcılarının davası, geri dönüş umudu kalmamacasına yitirilmiştir. Bunlar kendi “özgün” küçük sistemleri içerisinde çırpınıp durabilirler; boşuna çırpınacaklar, ampiryokritikçi Bobçinski ile ampiryomonist Dobçinski’den^[116] hangisinin ilkin “Vay!” diye bağırdığı konusu üzerine ilginç tartışmalarla birkaç hayranın dikkatini çekmeye çabalayabilirler; hatta, “içkincilerin” yaptıkları gibi, kendilerini geniş bir “özel”

yazın yaratmaya adayabilirler. Ama doğa biliminin gelişme çizgisi, yalpalamalarına ve kararsızlıklarına karşın, doğa bilginlerinin materyalizminin bilinçsiz niteliğine karşın, dünün moda olan “fizyolojik idealizm” sevdası, ya da bugünün moda olan “fiziksel idealizm” sevdasına karşın, *doğabilimsel materyalizmin* “metafizliğini” tekrar tekrar ön plana çıkartarak bütün bu önemsiz sistem ve hileleri *silip süpürüyor*.

İşte Haeckel’in buna verdiği bir örnek. Yazar, *Hayatın Harikaları*’nda, birinci ve ikinci bilgi teorilerini karşılaştırıyor. Bu karşılaştırmanın en ilginç bölümlerini aktarıyoruz.¹⁹

BİRİNCİ BİLGİ TEORİSİ	İKİNCİ BİLGİ TEORİSİ
3. Bilgi anatomik örgeni beyin olan fizyolojik bir süreçtir.	3. Bilgi fizyolojik bir süreç değil, salt ruhsal bir süreçtir. [sayfa 393]
4. İnsan beyninin bilgi üreten tek bölümü korteksin hacim olarak sınırlı bir bölgesi, <i>phronéma</i> ’dır.	4. İnsan beyninin bilgi örgeni olarak işlev yapar gözükken bölümü, gerçekte, ruhsal olayın kendisini ortaya çıkarmasını sağlayan bir alettir ancak.
.....
5. <i>Phronéma</i> çok yetkinleşmiş bir dinamodur, onu oluşturan her bölüm, <i>phronéte</i> ’ler, milyonlarca hücreden (<i>phronételes</i>) oluşur. Vücudun öteki örgenlerinde olduğu gibi, bu zihinsel örgende de onun işlevi olan “zihin” onu oluşturan hücrelerin işlevlerinin toplam tutardır.	5. Usun <i>örgeni</i> olarak <i>phronéma</i> özerk değildir, ama onu meydana getiren bölümler (<i>phronétal</i> hücreler) ve onları oluşturan hücreler yoluyla maddi olmayan zihin ile dış dünya arasında yalnızca bir aracı olarak iş görür. İnsan usu, yukarı hayvanların zekalarından ve aşağı hayvanların içgüdülerinden tamamen farklıdır.

Haeckel’in yapıtından yapılan bu tipik aktarma, yazarın, felsefe sorunlarının tahliline girmediğini ve materyalist ve idealist bilgi teorilerini birbirleriyle karşılaştırmayı bilmediğini

¹⁹ Ben Fransızca çevirisini kullandım. *Les merveilles de la vie*, Paris, Schleicher, Tables I et XVI.

gösterir. Haeckel, bütün idealist –daha geniş anlamda alırsak, özellikle felsefi bütün– hileleri *doğabilimsel materyalizmden* başka bir bilgi teorisi olabileceği *düşüncesini akit-Una bile getirmeksizin*, doğa bilimi açısından *alaya alır*. Filozoflarla, kendisinin de görüş açısının materyalist olduğunu *farketmeksizin*, materyalist bir açıdan alay eder!

Bu gücü herşeye yeten materyalizmin filozoflarda uyanırdığı şiddetli öfke anlaşılır bir şeydir. “Gerçek-Rus” Lopatin’in görüşünü yukarıda aktarmıştık. İşte şimdi de “ampiryokritikçilerin” en ilerici ve idealizmin amansız düşmanı (gülmeysin!) Rudolf Willy’nin görüşü. “Haeckel’in birciliği çok ayrı cinsten bir karışımdır: enerjinin sakınımı yasası gibi, belli doğabilimsel yasaları ... töz ve kendinde-şey [sayfa 394] konusunda bazı iskolastik gelenekleri düzensiz bir karışıklık içerisinde bir araya getirir.” (*Gegen die Schulweisheit*, s. 128.)

Bu saygıdeğer “modern olgucu”nun büyük öfkesi nereden geliyor? Haeckel’in görüşüne göre, hocası Avenarius’un –örneğin: beyin düşüncenin örgeni değildir, duyumlar dış dünyanın imgeleri değildir, madde (“töz”) ya da “kendinde-şey” nesnel gerçek değildir, vb. gibi– bütün büyük düşüncelerinin, *bastan sona idealistçe zevzekliklerden* başka bir şey olmadığını kavrar kavramaz nasıl kızmamazlık edebilirdi ki!? Haeckel bunu bu kadar laf kalabalığı içerisinde söylemiyor, çünkü felsefeyle ilgilenmiyor ve “ampiryokritisizm”i, *ampiryokritisizm olarak*, bilmiyor. Ama R. Willy, Haeckel’in yüz bin okuyucusunun, Mach ve Avenarius *felsefesinin* suratına fırlatılan yüz bin tükürük demek olduğunu görmemezlik edemiyor. Ve Willy, yüzünü daha tükürük kendisine değmeden, *Lopatin’vari* siliyor. Çünkü Bay Lopatin’in Bay Willy’nin genellikle materyalizme karşı, özellikle de doğa bilimlerinin materyalizmine karşı yönelttikleri itirazların *özü*, her ikisinde de tamı tamına aynıdır. Biz marksistler için Bay Lopatin ile Sayın Baylar Willy, Petzoldt, Mach ve ortakları arasındaki ayrım, protestan bir tanrıbilimci ile katolik tanrıbilimci arasındaki ayırmadan daha büyük değildir.

Haeckel’e karşı yürütülen “savaş”, bizim görüş açımızın, *nesnel gerçeğe*, yani modern toplumun sınıfsal niteliğine ve sınıfsal ideolojik eğilimlerine uygun düştüğünü *tanıtlamıştır*.

Bir küçük örnek daha. Mahçı Kleinpeter, Karl Snyder'in *World Picture from The Standpoint of Modern Natural Science* (*Das Weltbild der modernen Naturwissenschaft*, Leipzig, 1905) adlı Amerika'da çok yaygın olan yapıtını İngilizceden Almancaya çevirdi. Bu kitap, halk yayınlarına özgü biçimlerle, fiziğin ve doğa bilimlerinin çeşitli kollarındaki en son buluşları açıklıkla anlatıyor. Ve mahçı Kleinpeter, bu kitaba bir önsöz yazmaya çağrıldı, ve Kleinpeter de bu önsözde [sayfa 395] ve örneğin Snyder'in bilgibiliminin "yetersizliği" gibi bazı *mülahazalarda* bulundu, (s. vi.) Neden? Çünkü Snyder, dünya görünümünün maddenin nasıl hareket ettiğini ve "*maddenin*" nasıl "*düşündüğünü*" gösteren bir görünüm olduğundan bir an olsun kuşku duymuyor, (s. 228.) Bundan sonraki kitabı *The World Machine* (Londra ve New York 1907)'inde Snyder, kitabını adadığı MÖ 460-360 yıllarında yaşamış Abdera'lı Demokritos'tan söz ederken şöyle diyor: "Demokritos'a çok kez materyalizmin babası denilir. Bu felsefe okulu günümüzde biraz modası geçmiş bir okuldur; bununla birlikte, dünya konusundaki düşüncelerimizdeki hemen bütün modern ilerlemenin onun kavramlarına dayandığını belirtmek yerinde olur. Doğrusunu söylemek gerekirse (*practically speaking*), materyalizmin varsayımları, bilimsel araştırmalarda kaçınılmaz (*unescapable*) varsayımlardır." (s. 140.)

"... Eğer isterse, insan, dini bütün Piskopos Berkeley ile birlikte, bu dünyada her şeyin bir düş olduğunu düşleyebilir. İdealleştirilmiş bir idealizmin hokkabazlığı ne denli rahatlatıcı olursa olsun, dış dünya sorunu ile ilgili olarak ne düşünürlerse düşünsünler, yine de aramızdan kendilerinin bizzat varolduklarından kuşku duyan birkaç kişi çıkar. Boş bulunduğumuz bir anda bizzat kendimizin bir kişiliğe ve varlığa sahip olduğumuzu varsaydığımızda, tüm görüntüler olayına duyuruların altı kapısını birden açmış olacağımıza kişinin kendisini inandırması için, *Ben* ve *Ben-olmayan*'ın aldatıcı ışığı ardından uzun süre koşturmaya gerek yoktur. Bulutsu varsayımı, ışık taşıyan esir, atom teorisi ve bütün öteki benzer öğretiler, kullanışlı 'işlerliği olan varsayımlar'dan başka bir şey olmayabilirler, ama şunu hatırlamak yerinde olacaktır aziz okur, tersi kanıt olmadıkça,

sizin *ben dediğiniz* bir varlığın bu satırları inceden inceye gözden geçirdiği varsayımı ile, bunlar hemen hemen aynı yerde durmaktadırlar.” (s. 31-32.) [sayfa 396]

Doğa bilimleri kategorilerini salt işlerliği olan varsayımlara indirgeyen gözde kurnazca yapıları, okyanusun her iki yakasındaki bilim adamları tarafından çok saçma bulunarak alaya alındığında, mahçunun içine düşeceği acıklı durumu bir düşünün! Rudolf Willy'nin 1905'te, Demokritos ile sanki yaşayan bir düşmanmış gibi savaştığında ve böylelikle felsefenin *yanlı niteliğine* çok güzel bir örnek getirmesinde ve bu partizan mücadelede bizzat kendisinin takındığı gerçek tutumu bir kez daha ortaya koymasında şaşacak bir şey var mı? Willy şöyle yazıyor: “Atomların ve boşluğun yalnızca salt tamamlayıcı hizmetler (*blosse Handlangerdienste*) gören kurgusal kavramlar olduklarının ve varlıkların, yararlı oldukları sürece, ancak işe yararlılıkları sayesinde sürdürdüklerinin Demokritos elbette farkında değildi. Demokritos bunun için yeterince özgür değildi; ama, birkaçı dışında, bizim modern doğa bilginlerimiz de yeterince özgür değildirler. Yaşlı Demokritos'un yazgısı bizim doğa bilginlerimizin de yazgısıdır.” (*Op. cit.*, s. 57.)

Ne umutsuz durum! Ampiryokritikçiler oldukça “yeni bir yoldan” hem uzayın ve hem de atomların “işlerliği olan varsayımlar” olduklarını tanıtlamalarıdır; bununla birlikte doğa bilginleri bu berkeleycilikle alay ediyorlar ve Haeckel'in izinden yürüyorlar! Biz hiç de idealist değiliz, bu bir iftiradır, biz sadece Demokritos'un bilgilimsel çizgisini (idealistlerle birlikte) çürütmeye çalışıyoruz; biz bunu iki bin yıldan daha uzun bir süreden beri yapmaya çalışıyoruz, ama boşuna! Ve önderimiz Ernst Mach için geriye, ancak, yaşamının ve felsefesinin ürünü olan son yapıtını, *Bilgi ve Yanılgı'yı*, *Wilhelm Schuppe*'ye adamak ve bu yapıtında doğa bilginlerinin çoğunluğunun materyalist olduklarını ve “bizim de” Haeckel'e... “serbest düşünceli” olması nedeniyle *yakınlık duyduğumuzu* üzüntüyle kaydetmek kalıyor, (s. 14.)

Bilmesinlerci W.Schuppe'nin *izinden giden* ve Haeckel'in [sayfa 397] serbest düşünceliliğine “*yakınlık duyan*” gerici küçük-burjuva ideolog, burada kendisini tamamiyle ele veriyor. Bun-

ların hepsi, Avrupa'daki bu insancıl darkafalılardan hepsi, özgürlük tutkularıyla ve Wilhelm Schuppe'lere ideolojik (ve siyasi ve ekonomik) teslimiyetleriyle birbirlerinin aynıdırlar.²⁰ Her yana karşı bağımsız olma, felsefede, idealizme ve inancılığa karşı sefilce maskelenmiş kölece bağımlılıktan başka bir şey değildir.

Sonuç olarak, yalnız marksist olmak istemekle kalmayıp, marksist olmasını da bilen Franz Mehring'in Haeckel üzerine değerlendirmesini bunlarla karşılaştıralım. 1899 yılı sonunda, Evrenin *Muammaları* yayınlandığı sırada, Mehring şu gözlemede bulunuyordu: “yeterli ve yetersiz yanlarıyla, Haeckel'in yapıtı, bir yanda- tarihi materyalizmin, öte yanda ise tarihi *materyalizmin* parti içinde taşıdığı önem açısından, parti içinde açıkça egemen olan oldukça karışık görüşlere açıklık getirmekte fazlasıyla yardımcı olmaktadır.”²¹ Haeckel'in yetersizliği, *tarihi* materyalizm hakkında en ufak bir fikri olmamak ve, bunun sonucu olarak, siyaset üzerine olduğu kadar “birci din” üzerine de, göze batar birtakım saçmalıklar ileri sürecektir duruma düşmektir vb., vb.. “Haeckel bir materyalist ve bircidir; tarihi materyalist değil, doğabilimsel materyalisttir.” (*İbid.*)

“[Doğa bilimlerinin materyalizminin toplumsal sorunlar ile başa çıkmasındaki] bu yeteneksizliğini elle tutulur biçimde biçimde kavramak isteyen kimse, insanlığın kurtuluşu yolundaki büyük mücadelede gerçekten de yenilmez bir silah olacaksa, doğabilimsel materyalizmin tarihi materyalizmi kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğine inanmak isteyen kimse, Haeckel'in kitabını okusun. [sayfa 398]

“Ama bu kimse, bu kitabı, yalnızca bu amaçla okumasın! Bu kitabın olağanüstü zayıf yanı, olağanüstü güçlü yanı, yani doğa bilimlerinin bu [ondokuzuncu] yüzyılda gösterdiği gelişmenin, bir başka deyişle, *doğabilimsel materyalizmin zaferle dolu ilerleyişinin* Haeckel tarafından yapılan (ve esas olarak ki-

²⁰ Plehanov mahçulığı eleştirirken, Mach'ı çürütmekten çok, bolşevikliğe hizipçi bir darbe indirmekle ilgileniyordu. Temel teorik farklılıkların bu küçük ve zavallı istismanı yüzünden – mahçı menşeviklerin yazdığı iki kitap ile^[117]– zaten layık olduğu cezaya çarptırılmıştı.

²¹ Fr. Mehring, 'Die Welträtsel, *Neue Zeit*, 1899-1900, XVIII, 1, 418.

tabın en büyük ve en önemli kısmını kapsayan) anlaşılabilir ve açık anlatımıyla ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır.”²² [sayfa 399]

22 *İbid.*, s. 419.

SONUÇ

BİR marksistin, ampiryokritisizm konusunda bir yargıya varabilmesi için hareket noktası olarak alması gereken dört görüş açısı vardır.

Birincisi ve hepsinden önemlisi, bu felsefenin teorik dayanaklarının, diyalektik materyalizmin teorik dayanakları ile karşılaştırılması zorunluluğudur. Bizim ilk bölümümüzü ayırdığımız böyle bir karşılaştırma, *idealizmin ve bilinemezliğin* eski yanlışlarını gizlemek için yeni hileler, yeni terimler ve yeni kurnazlıklar kullanan ampiryokritisizmin *baştan sona gerici* niteliğini, bilgilimsel sorunların *bütün bir çizgisi boyunca*, ortaya çıkarır. Ancak genel olarak felsefi materyalizmin ve Marks ve Engels'in diyalektik yönteminin [sayfa 400] niteliği konusunda

mutlak bir bilisizliktir ki, kişiyi ampiryokritisizm ile marksizmi “birleştirmekten” sözetmeye götürür.

İkincisi, felsefede uzman olanların pek küçük bir okulu olarak ampiryokritisizmin yerinin, felsefenin modern okulları ile ilişkisi içinde belirlenmesi gerekir. Kant’tan yola çıkan Mach ve Avenarius, Kant’ı terkederek materyalizme doğru değil, ters yöne, Hume ve Berkeley’e doğru gittiler. Genellikle deneyi “arnttığını” sanan Avenarius, gerçekte yalnızca kantçılığın bilimeziciliğini artıyordu, Mach ve Avenarius’un, en gerici idealist okullardan birine, yani içkinci denilen okula sımsıkı bağı olan okulu, tümüyle, gittikçe daha açık bir biçimde idealizme doğru yol almaktadır.

Üçüncü olarak, mahçılıkla modern doğa bilimlerinin bir dalındaki bir okul ile olan tartışma götürmez bağlantısı akıldan çıkarılmamalıdır. Genel olarak bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, özel olarak da fizik uzmanları, şaşmaz bir biçimde, materyalizmden yanadırlar. Yeni fizikçilerin bir azınlığı, son yılların büyük bulgularının eski teoriler üzerindeki ağır karşı-darbelerinin etkisinde kalarak, bilgilerimizin göreliliğini açık bir biçimde ortaya çıkaran modern fizikteki bunalımın etkisinde kalarak, diyalektik konusundaki bilisizlikleri yüzünden, görelilikten hareketle idealizmin kucağına düştüler. Bugün itibar gören fiziksel idealizm, tıpkı yakın geçmişte moda olan fizyolojik idealizm kadar gerici bir tutkudur.

Dördüncü olarak, ampiryokritisizmin bilgebilimsel iskolastiğinin gerisinde, felsefedeki yanların mücadelesinin son tahlilde modern toplumdaki düşman sınıfların eğilim ve ideolojilerini yansıtan bir mücadele olduğunun gözden kaçırılmaması gerekir. Çağdaş felsefe iki bin yıl öncesinin felsefesi kadar taraflıdır. Ukalaca, şarlatanca yaftalar altında ya da çapsız bir yansızlık gerisinde gizlenmiş olsa da, çekişmekte olan taraflar, aslında idealizm ile materyalizmdir. İdealizm, inancılığın incelmış, işlenmiş biçiminden [sayfa 401] başka bir şey değildir; inancılık bütün gücünü korumak’ ta, çok geniş bir örgütler sisteminden yararlanmaktadır, ve felsefi düşüncenin en ufak bir yanılmasından kendine pay çıkararak yığınlar üzerindeki etkinliğini hiç ara vermeden sürdürmektedir. Ampiryokritisizmin

nesnel rolü, sınıf mücadelesindeki rolü, tamamıyla, genellikle materyalizme, ve özellikle de tarihsel materyalizme kargı yürüttükleri savaşta inancılara bağlılıkla hizmet etmektir. [sayfa 402]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN 1. KESİMİNE EK
N. G. ÇERNİŞEVSKİ KANTÇILIĞIN ELEŞTİRİSİNE
HANGİ AÇIDAN YAKLAŞIYOR? ^[118]

DÖRDÜNCÜ Bölümün 1. kesiminde, materyalistlerin, Kant'ı, Mach ve Avenarius'unkine taban tabana karşıt bir açıdan eleştirdiklerini ve eleştirmeye devam ettiklerini ayrıntılarıyla göstermiştik. Burada, büyük Rus hegelcisi materyalist Çernişevski'nin bilgiliminde benimsediği tutumu kısaca belirtmenin yersiz olmadığına inanıyoruz.

Kendisi de Feuerbach'ın öğretilisi olan büyük Rus yazarı Çernişevski, Feuerbach ve Kant'a karşı tutumunu ilk kez, Kant'ın, Feuerbach'ın Alman öğretisi Albert Rau tarafından eleştirilmesinden kısa bir süre sonra belirtti. Daha 1850-1860'larda, N. G. Çernişevski, Rus yazınında Feuerbach'ın bir izleyicisi olarak ortaya çıkmış ve bizim sansür, [\[sayfa 403\]](#) Çernişevski'nin,

Feurbach'ın adını bile anmasına izin vermemiştir. Çernişevski, 1888'de, o sıra üçüncü baskısı hazırlanmakta olan *Sanat ile Gerçekliğin Estetik İlişkileri* adlı kitabının önsözünde, Feuerbach'tan aktarma yapmayı denedi, ama 1880'de Rus sansürü Feuerbach'a en ufak bir atıfta bulunulmasına bile katlanamıyordu. Sözkonusu önsöz, ancak 1906 yılında günışığına çıkabildi. (N. G. Çernişevski, *Bütün Yapıtları* c. X, 2. Bölüm, s. 190-197). N. G. Çernişevski burada Kant'ın ve felsefi sonuçlarında Kant'tan esinlenen doğa bilginlerinin eleştirilmesine bir yarım sayfa ayırıyor, işte, N. G. Çernişevski'nin 1888'deki kusursuz bir uslamlaması:

“Kendilerini evrensel teorilerin kurucusu sanan doğa bilginleri, gerçekten de, metafizik sistemleri geliştirmiş olan antikçağ düşünürlerinin öğretilileridirler, ve genellikle de kötü öğretilileridirler, bunlar, çoğu kez sistemleri ilkin Schelling tarafından kısmen çökertilmiş bulunan, daha sonra da Hegel tarafından büsbütün yıkılmış olan düşünürlerdir, insan düşüncesinin işleyiş yasalarının geniş teorilerini kurmaya çalışan doğa bilginlerinin büyük çoğunluğunun, yalnızca, Kant'ın bilginimizin özneliğini kabul eden metafizik teorisini yinedediklerini göstermek yeterlidir. ...” (Her şeyi birbirine karıştırmış olan Rus mahçularına duyurulur: Çernişevski, terminolojisinde materyalizm ile idealizm arasındaki karşıtlığı metafizik düşünce ile diyalektik düşünce arasındaki karşıtlıkla karıştırdığı ölçüde Engels'ten geridedir; ama Çernişevski, Kant'ı bir gerçekçi olduğu için değil de, bir bilinemezci ve bir öznelci olduğu için, “kendinde-şey”i kabul ettiği için değil de, bilginimizi bu nesnel kaynaktan çıkartmayı bilmediği için kınadığı zaman Engels'in düzeyindedir.) “... Kant'ın sözlerini kullanarak, duyu algılarımızın biçimlerinin gerçekten var olan nesnelere benzemediklerini söylerler...” (Her şeyi birbirine karıştırmış olan Rus mahçularına duyurulur: Çernişevski'nin Kant hakkındaki eleştirisi, Kant'ın, Avenarius-Mach ve içkinciler tarafından eleştirisinin taban [sayfa 404] tabana karşıtıdır; gerçekten de, bütün materyalistler için olduğu gibi, Çernişevski'ye göre de, duyu algılarımızın biçimleri, gerçeğin, yani nesnel bir gerçekliği olan nesnelere benzemektedirler.) “... buna göre, gerçekten

var olan nesnelere, bunların gerçek özelliklerinin, kendi aralarında gerçekten var olan ilişkilerin bizim için bilinemez olduklarını söylerler. ..." (Her şeyi birbirine karıştırmış olan Rus mahçularına duyurulur: bütün materyalistler için olduğu gibi, Çernişevski'ye göre de, nesnelere, ya da Kant'ın özentili dilini kullanacak olursak, "kendinde-şeyler" gerçekten vardır ve varlıklarıyla olduğu kadar, özellikleri ve karşılıklı gerçek ilişkileri ile de bizlerce *tümüyle* bilinebilirler.) "... düşünce, bilginin bütün malzemesini gerçek varlıklarının biçimlerinden son derece değişik biçimlere soktuğundan, eğer nesnelere bizce bilinebilir olsalardı, düşüncemizin konuları olamazlardı derler; düşünce yasalarının bile ancak öznel bir değeri olduğunu söylerler. ..." (Karşıtncı mahçulara duyurulur: bütün materyalistler için olduğu gibi, Çernişevski için de, düşüncenin yasalarının yalnızca öznel bir değeri yoktur; bu yasalar, bir başka deyişle, nesnelere gerçek varlıklarının biçimlerini yansıtır, bu biçimlerden ayrı değildirler, *tümüyle* onlara benzerler.) "...Gerçekte, bize neden ile sonucun bağlantısı imiş gibi görünen şey uygun düşen bir şey yoktur, çünkü ne önceki, ne sonraki, ne bütün, ne de bölüm vardır, vb. derler. ..." (Karşıtncı mahçulara duyurulur: her materyalist için olduğu gibi, Çernişevski için de, gerçekte, bize nedenin sonuca bağlantısı gibi görünen şey vardır; nesnelere bir nedensellik ve doğal bir zorunluluk vardır.) "... Doğa bilimleri dönüp dolaşp bu metafizik martavalları ve bu cinsten başka martavalları iş edinmekten vazgeçtiklerinde, doğa bilimlerinin temelinde, Feuerbach'ın ortaya koyduğundan daha kesin, daha tanı bir kavramlar sistemi kuracak yetenekte olacaklar ve belki de kuracaklardır da. ..." (Karşıtncı mahçulara duyurulur: Çernişevski hem idealizme yönelmiş ve [sayfa 405] hem de bilinemezliğe yönelmiş *bütün* sapmaları, metafizik zıvalıklar diye nitelendiriyor.) "... Ama bu arada, insanın öğrenme merakının temel denilen sorunlarının bilimsel kavramlarının en iyi açıklaması, gene de Feuerbach'ınkidir." (s. 195-196.) Çernişevski'nin insanın öğrenme merakının temel sorunları ile söylemek istediği şey, bugün modern bilimin dilde, bilgi teorisinin ya da bilgibilimin temel sorunları olarak bilinen şeylerdir. Yeni-kantçıların, olguların, mahçuların ve bin türlü başka karışık kafa-

lıların rezilce saçmalıklarını defeden Çernişevski, 1850'lerden 1888'e kadar tutarlı felsefi materyalizmin düzeyinde kalabilmiş gerçekten de büyük tek Rus yazardır. Ama Çernişevski, Marks ve Engels'in diyalektik materyalizminin düzeyine çıkmayı başaramamış ya da daha çok Rus yaşamının geriliği yüzünden çıkamamıştır. [sayfa 406]

EKLER

KONFERANSÇIYA ON SORU^[119]

1° Konferansçı *diyalektik materyalizmin* marksizmin felsefesi olduğunu kabul ediyor mu?

Eğer etmiyorsa, konferansçı neden Engels'in bu konudaki sayısız açıklamalarını hiç incelememiştir?

Eğer ediyorsa, mahçılar neden kendi diyalektik materyalizm “düzeltmeleri”ne “marksizmin felsefesi” diyorlar?

2° Konferansçı, Engels'in felsefi sistemleri, temel olarak, *idealizm* ve *materyalizm*^[120] olarak ayırmasını, Engels'in bu ikisi arasında bulunan ve bunlar arasında yalpalayan felsefi sistemleri modern felsefede Hume çizgisi olarak görmesini, bu çizgiyi “bilinemezcilik” olarak adlandırmasını ve kantçılığı da bilinemezçiliğin bir çeşidi olarak [\[sayfa 409\]](#) adlandırmasını kabul ediyor mu?

3° Konferansçı, dış dünyanın tanınmasının ve onun insan zihnindeki yansımalarının diyalektik materyalizmin bilgi teorisinin temelini- oluşturduğunu kabul ediyor mu?

4° Konferansçı, Engels'in, "kendinde-şeyler" in "bizim-için-şeyler" e dönüşmesiyle ilgili uslamlamasını doğru olarak kabul ediyor mu?^[121]

5° Konferansçı, Engels'in "dünyanın gerçek birliğin onun maddiliğine dayandığı" yolundaki ifadesinin doğruluğunu kabul ediyor mu? (*Anti-Dühring*, 2. baskı, 1886, s. 28, 1. kesim, Evren Şeması konusunda § 4,)^[122]

6° Konferansçı, Engels'in "hareketsiz madde, maddesiz hareket kadar kavranılamaz bir şeydir" yolundaki iddiasının doğruluğunu kabul ediyor mu? (*Anti-Dühring*, 1886, 2. baskı, s. 45, Doğa Felsefesi, Evrendoğum, Fizik ve Kimya konusunda § 6.)^[123]

7° Konferansçı, nedensellik, zorunluluk, yasa vb. düşüncelerinin insan zihnindeki *ûoğa* yasalarının, gerçek dünyanın bir yansıması olduklarını kabul ediyor mu? Ya da Engels bunları söylerken yanılıyor muydu? (*Anti-Dühring*, s. 20 ve 21, § iii, Önsellik konusunda § iii, ve s, 103 ve 104, Özgürlük ve Zorunluluk konusunda § xi.)^[124]

8° Konferansçı, Mach'ın, ikinci okulun başı Schuppe ile görüş birliği içinde olduğu yolundaki açıklamasını ve hatta felsefe konusundaki en önemli son yapıtını^[125] ona adadığını biliyor mu? Konferansçı, Mach'ın klerikalizmin savunucusu ve genel olarak da felsefede açıkça gerici olan Schuppe'nin açıkça idealist olan felsefesine katılmasını nasıl açıklıyor?

9° Konferansçı, (*Denemeler'e* göre) çünkü arkadaşı, bugün de (Rahmetov'un dümen suyundan giden) Bogdanov'u *idealist* ilan eden menşevik Yuşkeviç'in "serüvenini" neden sessizce geçiştirdi?^[126] Konferans-

çı, Petzoldt'un son kitabında, Mach'ın çeşitli öğrencilerini *idealistler arasında* sınıflandırdığını [sayfa 410] biliyor mu?^[127]

10° Konferansçı, Mach öğretisinin bolşeviklikle ortak hiç bir yanı bulunmadığını, Lenin'in bin kez bu öğretiyi reddettiğini^[128] menşevik Yuşkeviç ve Valentinov'un "katıksız" ampiryokritikçi olduklarını doğrular mı? [sayfa 411]

DİYALEKTİK SORUNU ÜZERİNE ^[129]

Tek bir bütünün parçalanması ve onun çelişkili parçalarının kavranması (bkz: Lassalle'in^[130] Heraklitos üzerine yazdığı kitabın "Kavrama Üzerine" III. kesimin başlangıcında, Heraklitos konusunda Philo'dan, alıntı), diyalektiğin *öz ü d ü r* ("temellerinden" biri, başta gelen değilse, başta gelen özelliklerinden ya da niteliklerinden biridir). Hegel de sorunu tıpkı böyle koymuştur. (Aristoteles,^[131] *Metafizik*'inde sürekli olarak bununla *u ğ r a ş ı r* ve Heraklitos'la ve heraklitosçu düşüncelerle savaşıır).

Diyalektiğin içeriğinin bu yönünün doğruluğu, ^[sayfa 412] bilim tarihi ile sınıanmalıdır. Diyalektiğin bu

yönü (örneğin Plehanov'da) çoğu zaman yeterince ilgi görmez: karşıtların özdeşliği *örneklerin* toplamı olarak alınır ["örneğin bir tohum", "örneğin ilkel komünizm". Aynı şey Engels için de doğrudur.^[132] Ama bu, "konunun basitleştirilmesi uğruna ..." yapılıdır], bir *kavramaya yasası* olarak (*ve* nesnel dünyanın bir yasası olarak) değil.

Matematikte: + ve -. Diferansiyel ve integral.

Mekanikte: etki ve tepki.

Fizikte: artı ve eksi elektrik.

Kimyada: atomların bileşimi ve çözülmesi.

Toplumbilimde: sınıf mücadelesi.

Karşıtların özdeşliği (onların "birliği" demek belki de daha doğru olurdu – bununla birlikte özdeşlik ve birlik terimleri arasındaki farklılık, burada pek önem taşımaz;^[133] belli bir anlamda her ikisi de doğrudur) doğanın (zihin ve toplum da *dahil*) *tüm* görüngülerindeki ve süreçlerindeki çelişen, *birbirlerini karşılıklı dışlayan*, karşıt eğilimlerin tanınması (keşfedilmesi) dir. Dünyanın tüm süreçlerinin "*kendi hareketleri*" içinde, kendiliğinden gelişmeleri içinde, gerçek yaşamları içinde bilinmeleri koşulu, onların bir karşıtların birliği olarak bilinmesidir. Gelişme karşıtların "mücadelesi"dir. Gelişmenin (evrimin) iki temel (ya da iki olası? ya da tarihsel olarak gözlemlenebilen iki?) kavramı şunlardır: azalış ve artış olarak, yineleniş olarak gelişme *ve* karşıtların birliği olarak gelişme (bir birliğin karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan karşıtlara bölünmesi [*sayfa 413*] ve onların karşılıklı ilişkileri).

Hareketin ilk kavranışında, *kendikende* *n e*-hareket, onun *itici* gücü, onun kaynağı, onun nedeni, karanlıkta kalır (ya da bu kaynak *dışsal* hale getirilir. Tann, özne, vb.). Hareketin ikinci kavranışında başlıca dikkat, kesenkes "*kendikende*"-hareketin *kaynağının* bilgisine yöneltilir.

Birinci kavrayış, cansız, soluk ve kurudur. İkincisi canlıdır. *Yalnız* ikincisi, var olan her şeyin

“kendikendine-hareketinin” anahtarını verir; yalnız o, “sıçramaların”, “sürekliliğin kesintiye uğramasının”, “karşıtlara dönüşmenin”, eskinin yıkılmasının ve yeninin doğuşunun anahtarını verir. Karşıtların birliği (çakışması, özdeşliği, eşit hareketi) koşullara bağlı, geçici, süreksiz, görelidir. Birbirlerini dışıtalayan karşıtların mücadelesi, tıpkı gelişme ve hareketin mutlak oluşu gibi mutlaktr.

NB: Öznelcilik (kuşkuculuk, bilgiçlik vb.) ve diyalektik arasındaki ayırım, yeri gelmişken diyelim ki, (nesnel) diyalektikte, mutlak ile görelî arasındaki farklılığın bizzat görelî olmasıdır. Nesnel diyalektik için, görelî içinde bir mutlak vardır. Öznelcilik ve bilgiçlik için, görelî, yalnızca görelîdir ve mutlakı dışıtalar.

Marks, *Kapital*'inde, önce, burjuva (meta) toplumunun en basit, en sıradan ve en temel, en yaygın ve günlük ilişkisini, milyonlarca kez karşılaşılan bir ilişkiyi, yani metaların değişimini tahlil eder. Bu çok basit görüngüde (burjuva toplumunun bu “hücre”sinde), tahlil, modern toplumun [sayfa 414] tüm çelişkilerini (ya da tüm çelişkilerin tohumlarını) açığa çıkarır. Bundan sonraki sergileme, bize, bu çelişkilerin (*hem* büyümesini, *hem de* hareketini) ve bu toplumun başlangıçtan sonuna dek, onun ayrı ayrı parçalarının Σ'ında¹ gelişmesini bize gösterir.

Genel olarak diyalektiğin sergilenmesi (ya da incelenmesi) yöntemi de böyle olmalıdır (çünkü Marks'ta burjuva toplumunun diyalektiği, diyalektiğin yalnızca özel bir durumudur). En basit, en sıradan, en yaygın vb., her h a n g i b i r önerme ile başlayalım: ağacın yaprakları yeşildir; Ahmet bir adamdır; fino bir köpektir, vb.. Burada daha şimdiden *diyalektik* (Hegel'in dehasının da kabul ettiği gibi) ile karşı karşıyayız: *b i r e y e v r e n s e l d i r* (bkz: Aristo-

¹ Toplamında -ç.

teles, *Metaphysik*, Schwegler'in çevirisi, c. II, s. 40, 3. Kitap, 4. Bölüm, 8-9: “*denn natürlich kann man nicht der Meinung sein, dass es ein Haus (genel olarak bir ev) gebe ausser den sichtbaren Häusern.*”² [134] “ου γαρ αν νειημεν ειωαι τινα οικιαν παρα ταζ τιναζ οικιαζ”.) Bunun sonucu olarak, karşıtlar (bireysel evrenselin karşıtıdır) özdeştir: bireysel, yalnızca evrensele yolaçan bağıntı içinde vardır. Evrensel, yalnızca bireysel içinde ve bireyselden geçerek vardır. Her bireysel (şu ya da bu yolda) bir evrenselidir. Her evrensel, bir bireyseldir (bir parçası ya da bir yönü, ya da onun özüdür). Her evrensel, bütün bireysel nesnelere ancak yaklaşık olarak kucaklar. Her bireysel, evrenselin içine eksik olarak girer, vb., vb.. Her bireysel, öteki t ü r d e n [sayfa 415] bireysellerle (şeyler, görüntüler, süreçler) binlerce geçişle bağlanmıştır, vb.. Biz *b u r a d a zorunluluğun*, doğadaki nesnel ilişkinin öğelerine, tohumlarına, kavramlarına vb. *daha şimdiden* sahibiz. Daha şimdiden, biz, burada, olabilirliğe ve zorunluluğa, görüngüye ve öze sahibiz; çünkü, biz, Ahmet bir adamdır, fino bir köpektir, bu bir ağaç yaprağıdır, vb. dediğimizde, biz, *olabilirlik* olarak bir sürü sifata *aldırış etmiyoruz*; biz, özü görünüşten ayırıyor ve birini ötekinin karşısına koyuyoruz.

Böylece *herhangi* bir önermede, diyalektiğin bütün öğelerinin tohumlarını bir “çekirdek” (“hücre”) içinde ortaya koyabiliriz (ve koymalıyız), ve böylece diyalektiğin, genel olarak bütün insan bilgisinin bir özelliği olduğunu gösterebiliriz. Ve doğa bilimi, bize, aynı nitelikleriyle, bireysel evrensele, olabilirliğin zorunluluğa dönüşümüyle, geçişler, değişiklikler, ve karşıtların karşılıklı bağıntısı ile nesnel doğayı gösterir (ve burada, gene *herhangi bir* basit örnekte bu gösterilmelidir). Diyalektik (Hegel'in ve) marksizmin bilgi teorisi *d i r*. Öteki marksistler bir yana, Plehanov, so-

² ‘Çünkü, kuskusuz, bir kimse, görülebilir evlerden ayrı (genel olarak) bir evin olabileceği düşüncesini kabul edemez.’ -ç.

runun işte bu “yönüne” (bu, sorunun “bir yönü” değil, sorunun özüdür), hiç dikkat etmemiştir.

BİLGİ hem Hegel tarafından (*Logik*'ine bakınız)^[135] ve hem de doğa biliminin modern “bilgibilimcisi”, hegelciliğin düşmanı (ki hegelciliği anlamamıştır!), seçmeci Paul Volkmann tarafından (bkz: *Erkenntnistheoretische Grundzüge*,³ S.) bir daireler dizisi biçiminde gösterilmektedir. [sayfa 416]

Felsefede “daireler”: [*kişilerin* bir kronolojisi gerekli mi? Hayır!]
Çok eski: Demokritos'tan Platon'a ve Heraklitos'un diyalektigine.
Rönesans: Gassendi (Spinoza?)'ye karşı Descartes.
Modern: Holbach-Hegel (Berkeley yoluyla Hume, Kant). Hegel-Feuerbach -Marks.

Gerçekliğe her yaklaşımın ve yaklaşıklığın sayısız eğilimleriyle (her eğilimden bir bütüne doğru büyüyen bir felsefi sistem ile) *yaşayan*, (sürekli olarak artan yanlarıyla) çok yanlı bilgi olarak diyalektik – burada, temel *bahtsızlığı*, diyalektiği, *Bildertheorie*'ye,⁴ bilginin sürecine ve gelişimine uygulama yeteneksizliği olan “metafizik” materyalizmle kıyaslandığında, son derece zengin bir içerik ile karşı karşıyayız.

Kaba, basit, metafizik materyalizm açısından felsefi idealizm, yalnızca saçmadır. Öte yandan diyalektik materyalizm açısından, felsefi idealizm, bilginin özelliklerinden, yönlerinden, yanlarından birinin, maddeden, doğadan ayrı tutulmuş, ilahlaştırılmış bir mutlak haline, tek yanlı, abartılmış, *überschwengliches* (Dietzgen) bir biçimde geliştirilmesi (şişirilmesi, gevşetilmesi)dir. İdealizm, papazca bilmesinlercilik-

³ P. Volkmann, *Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften*, Leipzig-Berlin, 1910, s. 35. -Ed.

⁴ Yansıma teorisi. -ç.

tir. Doğru. Ama felsefi idealizm, (“*d a h a d o ğ r u s u*” ve “*a y r ı c a*”) insanın sınırsız olarak karmaşık (diyalektik) [sayfa 417] *bilgisinin eğilimlerinden biri aracılığıyla* papazca bilmesinlerciliğe giden bir yoldur.

N. B.
Bu söze
dikkat

İnsan bilgisi doğru bir çizgi değildir (ya da izlemez), sonsuzcasına bir dizi çembere, bir sarmala yaklaşan bir eğridir. Bu eğrinin herhangi bir parçası, bölüntüsü, kesimi, bağımsız, tam bir doğru çizgiye dönüştürülebilir, (tek yanlı olarak dönüştürülür), ki bu durumda (eğer bir kimse ağaç yüzünden ormanı görmüyorsa) bataklıkta, (egemen sınıfların sınıf çıkarları tarafından *b a ğ l a n ı p k a l d ı ğ ı*) papazca bilmesinlerciliğe varır. Tek-yönlülük ve tekyanlılık, cansızlık ve donukluk, öznelcilik ve öznelci körlük – işte idealizmin bilgilimsel kökleri. Ve kuşkusuz, papazca bilmesinlerciliğin (=felsefi idealizmin) *bilgilimsel* kökleri vardır, temelsiz değildir; *kısır* bir çiçektir kuşkusuz, ama canlı, verimli, gerçek, güçlü, kudretli, nesnel, mutlak insan bilgisinin yaşayan ağacında büyüyen kısır bir çiçek. [sayfa 418]

ADLAR DİZİNİ

ADICKES, Erich (d. 1866). — Gericı Alman filozofu. Tübingen üniversitesinde profesör. Kant'ı başlangıç noktası olarak almıştır. Seçmecı idealist, metafizikçi ve ikici. Haeckel'in birciliğine aşın saldırılarıyla büyük ün kazandı. En aşın bilmesinlerciliğe varan bir felsefeyi savunur. Teoride "Ortodoks tanrı esinine" karşıdır. ama pratikte şunu önerir: "Metafiziğin, tanrı esinine karşı çıkmaya hakkı yoktur, ve bunda bir çıkan da yoktur. Doğa bilimleri ve öteki bitimler, olanaksızlıklarını kanıtlayan gerçekler ileri süremedikleri ölçüde, metafizik, esin. mucizeler, tanrı inayeti ve duaların doğaüstü kabulü vb. dahil, ortodoks tanrıculığı, evrenin olanaklı bir anlayışı olduğunu kabul etmelidir." Materyalizm karşısında ise bambaşka bir tutum içindedir: "Materyalizme karşı ise en keskin silahlarla savaşılmalıdır ve bu savaş, eninde sonunda zaferle taçlanmadan edemez." (1911). Başlıca yapıtları: *Kants Systematik als systembildender Faktor* (1887), *Kant kontra Haeckel* (1906), ve *Die Zukunft der Metaphysik* (1911) *Weltanschauung*'da.

ADLER, Friedrich (d. 1879). — Avusturya Sosyal-Demokrat Partisinin ünlü kurucusu ve liderinin oğlu. 1907'den 1911'e kadar Zürih üniversitesinde fizik okuttu. 1910 ve 1911 yıllarında Zürih'te çıkan sosyal-demokrat günlük gazete *Volksrecht*'in başyazarı. 1916'ya kadar Avusturya Sosyal-Demokrat Partisi sekreteri. 21 Ekim 1916'da Adler, Avusturya başbakanı kont Stürgkh'ü tabancayla öldürdü. Ölümüne mahkum edildi ve cezası kısmen affa uğrayarak 18 yıl kürek mahkumiyetine çevrildi. 1918 Devrimi ona özgürlüğünü kazandı. 1918'den sonra "Uluslararası Sosyalist Emek Topluluğu"nda yönetici oldu ve Sosyalist İşçi Enternasyonalin sekreterliğini yaptı. Evren anlayışında, E. Mach, R. Avenarius, J. Petzoldt, P. Duhem ve J. B. Stallo'nun savundukları ampiryokritikçi fikirlerin bağnaz yanlısı oldu. Başlıca teorik yapıtları: *Ernst Machs Überminderung des mechnischen Materialismus* (Viyana 1918), *Ortszeit, Systemzeit, Zonenzeit, und das ausgezeichnete Bezugssystem der Elektrodynamik* (Viyana 1920), ve *Die Neue Zeit* ve *Der Kampf* adlı sosyal-demokrat dergilerde bazılan Fritz Tschler takma adıyla yayınlanan) bir dizi makale.

AKİMOV (V. Mahnovetz'in takma adı). — Kendini açıkça oportünist ve revizyonist ilan eden aşırı sağcı Rus sosyal-demokratı. Geçen yüzyılın sonunda "ekonomistler"e katıldı. Rus sosyal-demokrasindeki bu akım, proletaryanın devrimci egemenliği fikrini reddediyor, işçi hareketini politikadan uzak tutmak ve sınıf mücadelesini ekonomik alana hapsedmek istiyor, aynı zamanda da siyasi mücadeleyle liberal burjuvazinin tekeline terketmek istiyordu. Geçen yüzyılın sonunda bu akımın Rus dilinde kendi illegal yayın organı (*İşçi Davası* 1899-1902) ve kendi örgütü: "Yurtdışındaki Rus Sosyal-Demokratları Birliği" vardı. Yapıtları: *Rusya'da Sosyal-Demokrasinin Gelişmesinin Temel Özellikleri* (Rusça, 1901)

ARİSTOTELES (MÖ 384-322). — Platon ile birlikte antikçağın en büyük filozofu. Atina'da ders verdi. Ölümünden bir yıl önce "dine saygısızlık"tan ötürü hakkında açılan soruşturmadan kaçmak için Atina'yı terketmek zorunda kaldı. Platon'un öğrencisi olduğu halde, onun görüşlerine karşı çıktı. Aristoteles, duyulur dünyanın sistemli gözlemi ile Platon'un felsefesine gerçekçi temeller vermeye çalıştı, ama o da Platon gibi çıkış noktası olarak, kavramı, fikri alır. Maddenin içinde ayrılmazcasına ona bağlı bulunan fikir, etkin, oluşturucu (*entéléchie*) ilkedir, kavram, amaçtır (*filos*), eşyanın biçimidir. Biçim ve madde bir bütünlük oluşturur, o da tözdür. O, doğadaki erekliliği (*finalité*) kökenden gelen tansal bir ilkeye vardır. Bu bakımdan onun dünyayı erekbilimsel anlayışı, örneğin bir Demokritos'un mekanik dünya anlayışına ters düşer. Doğru uslamlamanın öğretisi olarak mantığın kurucusudur Aristoteles. Ona göre, ki bu, önemli bir şeydir, gelişim fikri, sisteminin merkez fikridir. Evrenin gelişimi, organik gelişim, devlet biçimlerinin gelişimi vb., her yerde yetkin olmayandan yetkin olana doğru bir evrim olarak düşünülür. Engels, Aristoteles'i bütün Yunan filozofları arasında en evrensel beyin olarak, diyalektik düşünce düşeninin temel biçimlerinin üzerinde araştırmalara girişmiş bir beyin olarak nitelendirir. (Bkz: Engels, *Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat.*)

AVENARIUS, Richard (1843-1896). — Ünlü Alman filozofu, Zürih üniversitesinde profesör, ampiryokritikçi okulun kurucusu, *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie* dergisinin yayıncısı. Yapıtları aşırı ölçüde ağır

açıklamalar ve yeni terimlerle doludur, öyle ki, bunların okunması gerçek bir işkencedir. Lenin'in yapıtından sonra, Avenarius'un akademik çevrelerdeki etkisi bir hayli azalmıştır. Bugün başka eğilimler moda olmuştur. Başlıca yapıtları: *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des Kleinsten Kraftmasses*, (1876), *Kritik der reinen Erfahrung*, (2 cilt, 1888-90) *Der menschliche Weltbegriff* (1891) ve *Bemerkungen zum Begriff des Gegenstandes der Psychologie* (Veiertaljahr...).

AKSELROD, Liyubov Isaakovna (d. 1868). — Menşevik eğilimli. Önde gelen Rus sosyal-demokrat kadın yazarlarından. "Ortodoks" takma adı ile yazı yazdı, felsefe doktoru. 1884'te devrimci harekete katıldı ve 1890'larda Rus sosyal-demokrat işçi partisine girdi. 1917'de menşevik Merkez Komitesi üyesi oldu. 1918'den beri de partisiz. Yüzyılımızın başında, Akselrod, "ortodoks marksist" olarak felsefi revizyonizme ve özellikle Berdiayev, Struve ve kafadarları gibi dönklere karşı mücadeleye etti. Sonraları, tutarlı marksizmin felsefi görüşü açısından hareket ederek kendini özellikle yeni-kantçıların ve ampiryokritikçilerin eleştirisine adadı. Emperyalist savaş sırasında, ulusal savunmadan yana olan Plehanov'un eğilimine katıldı. Akselrod, kısa bir süre marksist görüşü açısından ayrılarak eskiden her fırsatta eleştirdiği Kant felsefesinden halklar arasındaki ilişkileri düzenleyecek olan ahlakın sonsuzluğa dek geçerli normlarını aldı ve böylelikle sınıf savaşını teorisi alanından ayrılmış oldu. Başlıca yapıtları: *Felsefe Denemeleri* başlığı altında yayımlanan felsefe üzerine seçme makaleler (1906), *İdealizme Karşı* (1922), *Filozof Marks* (1924). Ve ayrıca, *Burjuva Sosyolojisinin ve Tarihi Materyalizmin Temellerinin Eleştirisi* (1925) ve bir dizi tarih üzerine yazılar. Marksist teori alanında çalışmalarını sürdürmüştür.

BAUMANN, Jules, (1837-1916). — Göttingen'de profesör, seçmeçi filozof. İkinci olarak maddi dünyayı tanımaktadır, ama bu dünya, algılanan açıklaması için geçerli bir araç görevini yerine getirmektedir. Doğa bilimleri alanında Baumann, atom teorisini açıkça benimsedi. Onun, kitapta, Lenin tarafından aktarılan makalesindeki Mach eleştirisi, doğru materyalist anlayış ile sınırlı idealist görüşlerin garip bir karşıtıdır. Yapıtları arasında şunları analım: *Handbuch der Moral nebst Abriss der Rechtsphilosophie* (1870), *Deutsche und aussereuropäische Philosophie der letzten Jahrzehnte* (1903), *Abriss eines Systems des rationalen Pragmatismus, Zugleich eine Widerlegung des Materialismus und Monismus* (1913).

BAZAROV, V. (Vladimir Aleksandroviç Rudnev'in takma adı, 1874'te doğmuştur). — Ekonomik ve felsefi yapıtları olan bir Rus yazar. 1896'dan beri aktif olarak sosyal-demokrat; 1904'te. bolşevik eğilimine katıldı ve 1905'ten 1907'ye kadar legal, illegal çeşitli bolşevik organlar ile işbirliği yaptı. 1907'den sonra gerici dönem sırasında başka herhangi bir eğilime katılmaksızın bolşevik saflarından ayrıldı. Felsefi görüşlerini ilk kez bir makaleler derlemesinde yayınladı: *Gerçekçi Dünya Anlayışına Katkı* (1904), *Otoriter Metafizik ve Özerk Kişilik*. Daha o zaman Mach, Avenarius ve öteki ampiryokritikçilerin felsefi görüşlerini savunuyor ve bu açıdan Struve'nin Berdiyayev ve "legal marksistler" diye adlandırılan öteki yazarların felsefi anlayışlarını eleştiriyordu. Daha sonraki yazılarında, Engels'in görüşleri ile karşısına çıkmaya çalıştığı G. Plehanov'un görüşlerini eleştirmek bahanesi ile diyalektik materyalizme karşı tutum takin-

dı. Ve diyalektik materyalizmi “metafizik” bir materyalizm saydı. Ekim Devrimine ve iç savaşa karşı düşmanca bir tutum benimsedi. İç savaş sırasında *Sosyalizme Doğru Yürürken* başlığı altında topladığı yazılarında kendisini “hak yolunu bulmuş yurtsever” olarak ilan etti ve emperyalist politikayı savunmaya kadar işi vardırarak dinsel gizemcilik gerekçeleri ile savaşı haklı göstermeye çalıştı. 1922’den beri özellikle iktisat alanında çalıştı ve para emisyonu, Sovyetler Birliği’nin iktisadi bilançosu ve benzeri başka konular üzerine değerli sayılabilecek incelemeler yayınladı. Yazılan arasında şunlar söylenebilir: *Anarşist Komünizm ve Marksizm* (1906), *Kropotkin, Reclus ve Öteki Anarşistlerin Eleştirisi*. İ. Stepanov-Skvortsov ile birlikte Marks’ın *Kapital*’inin yeni bir Rusça çevirisini yaptı.

BEBEL, Auguste (1840-1913). — Alman sosyal-demokrasininin ve tüm II. Enternasyonalin en ileri gelen siyasal önderi ve taktikçisi. Proleter kökenli, kalifiye tornacı iken 1865’e doğru, Wilhelm Liebknecht’in de etkisi ile (bu ada bakınız) demokratlığı aşarak devrimci-sosyalist ve Uluslararası Emekçiler Birliği üyesi oldu. Bebel ve Liebknecht, bundan sonra, Eisenach’da, işçi eğitim derneklerinin çoğunluğu ile “Sosyal-Demokrat İşçi Partisi”ni kurdular. Ölümüne kadar partinin tartışma götürmez önderi ve aynı zamanda en güçlü parlamenter hatiplerinden biri oldu. Lenin, ondan söz ederken şöyle diyordu (1908): “Bebel, proletaryanın uluslararası hareketinde öylesine üstün bir otoritedir ki, öylesine deneyimli bir sosyalist lider, devrimci mücadelenin gereklerini öylesine incelikleriyle görebilen bir sosyalisttir ki, karşılaşılan durumların yüzde-doksan dokuzunda yanlış bir adım attığında bataklıktan çıkış yolunu kendisi buluyordu ve’ arkasından gelmek isteyenleri de bataklıktan kurtarıyordu.”

Amma ömrünün son on yılında Bebel’in devrimci enerjisi çok ypranmış görünüyordu. Partinin ikiye bölüneceği korkusu ile reformizme her türlü ödünü vermeye hazır bir tutum içindeydi ve sonraları partinin 4 Ağustos 1914 ihanetine kadar kaymasına neden olan merkezci politikayı savundu. Bebel’in başlıca yapıtı *Kadın ve Sosyalizm*, 1879’dan bu yana sayısız yeni baskıları yapılan bu yapıt, marksist formasyonunu tamamlamak için durmadan çalışarak kendini yetiştiren kişiyi karakterize eder. Bebel bir sosyalist ve tam olarak bilimsel bir materyalistti. O, kilisenin ve her türlü doğaüstü inancın amansız düşmanı idi. *Christentum und Sozialismus* (1874), adlı polemik yapıtında şu tümce yazılıdır: “Hıristiyanlık ve sosyalizm, birbirine karşı su ile ateş gibidir.” Öteki bazı yazıları: *Ch. Fourier, sein heben und seine Theorie* (1888). *Aus meinem Leben* (3 cilt , 1910-1914).

BECHER, Erich (d. 1882). — Münich’te Münster Üniversitesinde felsefe profesörü. “Eleştirici gerçekçilik”in savunucusu ve öznelciliğe ve özellikle Mach eğilimine karşı. Modern doğa bilimleri konusunda geniş bilgisi olan bir düşünür. Onun gerçekçiliğinin diyalektik materyalizme tamamıyla yabana kalması dışında, Becher, gerçekçiliğini sadece cansız aleme uygulayıp, organizmalar dünyası için “bireyüstü ruh”u başlıca devindirici güç olarak görme zaafını gösterir ve çelişkilerle dolu utangaç bir dirimselciliği (*vitalisme*) savunur. Becher, ayrıca inorganik dünya için, “kendinde-maddenin özü”nün bilinmesi olanaksız olduğu görüşüyle, bilgiye bir sınır koyar ve giderek gerçekçilik alanından bile uzaklaşarak idealizm çalılıkları arasında yolunu yitirir. Başlıca

yapıtları: *Philosophische Voraussetzungen der exakten Naturwissenschaften* (1907), *Gehirn und Seele* (1911). *Naturphilosophie* (1914), *Weltgebäude. Weltgesetze, Weltentwicklung* (1915). ve *Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften* (1921).

BECQUEREL, Henri (1852-1908). — Ünlü Fransız fizikçisi, Bilimler Akademisinin değişmez sekreteri oldu. Başlıca bilimsel yapıtı: *Découverte de la Radioactivité* (1896). Fosfoessant tözler üzerindeki ultra-ruj ışınların etkisini incelerken uranyumun ve uranyum tuzlarının özel ışınlar saçtıklarını saptadı ve bunlara o zamandan beri Becquerel ışınları dendi. Radyoaktivite üzerine başlıca yapıtı: *Recherches sur une propriété nouvelle de la matière* (1903).

BECQUEREL, Jean. — Paris Ulusal Doğa Bilimleri Tarihi Müzesinde uygulamalı fizik profesörü. Manyetik-optik, radyofizik, radyoaktivite ve tayf analizi üzerine değerli çalışmaları vardır. Teknik dergilerde birçok incelemesi .ve ayrıca *Güreciliğin ve Yerçekiminin İlkesi* (1922) adlı bir yapıtı yayınlanmıştır.

BEESLEY, Edward-Spencer, (1831-1915). — İngiliz tarihçi ve filozofu, küçük-burjuva radikal demokrati. Uluslararası Emekçiler Birliğinin kuruluşu sırasında, 28 Eylül 1864'te Londra'daki Saint Martins-Hall'de yapılan açılış törenine başkanlık etti. Çeşitli siyasal dergilere yazılar yazdı, ve Sosyal-Demokrat Federasyonun da içinden çıktığı Demokratik Federasyonun (1885) kurucusu olarak tanınır. Felsefede Beesley, olgucu idi. Comte'un fikirlerinin ateşli propagandacısıydı, "*Positivist Review*"u yayınladı (1893). İşçi sorunları, sosyal tarih ve siyaset üzerine birçok deneme kaleme almıştır (örneğin *The amalgamated Society of Carpenters and Joiners*, Londra 1867).

BELFORT-BAX, Ernst (d. 1854). — İngiliz, sosyalist yazar. Felsefeyi Almanya'da okudu; Hyndman ile birlikte Sosyal-Demokrat Federasyonu kurdu, *Justice* adlı, sosyal-demokrat derginin başyazarlığını yaptı; sonraları *British Socialist Party*'nin önderlerinden biri oldu 1916'da bu partiden ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı döneminde sıradan İngiliz şoveni gibi davrandı. Felsefe tarihi üzerine birçok popüler yapıtın yazarıdır. Tarihsel materyalizmi "eleştirici biçimde tamamlama yolundaki başarısız girişimi ve bu konuda Karl Kautsky ile *Neue Zeit*'taki polemikliği dolayısıyla, adı Alman işçi sınıfı arasında tanındı (1904-1905). Onun felsefi anlayışları konusunda bir fikir edinmemize olanak verecek bellihaşh yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Handbook to the History of Philosophy* (1884), *Religion of Socialism* (1886), *The Problem of Reality* (1893). *Outlooks from the new standpoint* (1903), *Essays in Socialism, new and old* (1906), *The Roots of Reality* (1907), *Reminiscences and reflexions of a mild and late Victorian* (1918), ve *The Rational and the Alogical* (1920).

BELTOV. - Bkz: Plehanov.

BENİLEY, J.M. — Kantçı eğilimler taşıyan filozof. Lenin'in sözünü ettiği yazısında, Pearson'ın yapıtındaki boşluklar "eleştirici" açıdan gösteriliyor, bu yazının, sorunu, bilgi teorisi açısından koyuşla psikolojik açıdan koyuşu birbirine karıştırdığı ileri sürülüyor.

BERKELEY, George (1684-1752). — İngiliz filozofu, piskopos ve bir süre Amerika'da başarısız kalmış bir misyoner. Onun papaz olarak eylemi (18. yüzyılın başında silah zoru ile ilhak edilmiş ve sömürgeleştirilmiş katolik İrlanda'da protestan papaz sıfatıyla) fatih İngiliz ulusunun politikası hizmetinde bir eylem

olduğundan, tamamıyla gerici bir nitelik taşır. Tinsel nitelikteki kurgularına paralel olarak, Berkeley, daha maddi konular üzerinde de kafa yormuştur (örneğin o ünlü işçi evlerinin ve çocukları çalıştırmanın yararı üzerinde): *An Essay towards preventing The Ruin of Great Britain* (1720) adını taşıyan ve servenin niteliğinde bir spekülasyon olan *Southsea Company*'nin iflası dolayısıyla yazdığı kitabın tanıtladığı gibi. Lenin, onun felsefesini derinliğine inerek niteliklerini belirtmiştir: bu, gerçek dünya ile tasarmlanan dünyayı özdeşleştiren ve maddenin (“fiziksel töz”ün) “yokedilmesinden” sonra “tek başına ben”e, tekbençiliğe düşen öznelci bir idealizmdir, Berkeley’in, psikoloji alanında bizim çağımıza kadar büyük bir etkinliği olmuştur: 1° İlk olarak psikolojik problemlerin çözümünde içebakışçı (*introspective*) yöntemi (kendini gözleme yöntemini) kullanarak; 2° *soyut*, genel fikirlerin varlığını tutarlı biçimde (*nominaliste*) reddetmesiyle (örneğin “genel olarak aslan” fikri) *Yeni Ruh Algıları Teorisi*'ni karşılaştırınız. *Querist*'te yayımlanan iktisadi kavramları, özellikle para üzerine görüşler, Marks tarafından, *Ekonomi Politğin Eleştirisi*'nde mercek altında incelenmiştir. Yapılan: *An Essay towards a new Theory of vision* (1707), *A Treatise concerning the principles of human knowledge* (1710). *Three dialogues between Hylas and Phylonous* (1713).

BERMANN, Yakov Aleksandroviç (d. 1868); — Sverdlov Komünist Üniversitesinde ve ilk Moskova Devlet Üniversitesinde özel hukuk ve kamu hukuku profesörlüğü yaptı, Bilimsel Felsefe Enstitüsü üyesi. 1890'dan başlayarak sosyal-demokrat harekette yerini aldı. Ekim Devriminden sonra Bolşeviklere katıldı. 1900-1907 döneminde Bermann, bilgi teorisi ve hukuk teorisi üzerine çalışmalar yayınladı. Ekim Devriminden beri Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesidir. Avusturya'daki Rus esirleri komisyonu başkanını iken, orada bir kaleye hapsedildi, 1922'den sonra Moskova'da akademik mesleğe kendini verdi. Felsefede, marksizmin, pragmatizmin ve Dietzgen teorilerinin unsurlarından oluşan bir seçmeciği benimsedi. Bermann, diyalektiği, gizemli ve iskolaistik bir şey olarak eleştirdi. Lenin'in sözünü ettiklerinden başka başlıca yapıtları: *Pragmatizmin Niteliği* (1911) ve *Düşünce Biliminde Yeni Akımlar* (1911).

BERNSTEİN, Edouard (1850-1932). — Sosyal-demokrat Alman yazar. Geçen yüzyılın sonlarında marksizmin temel tezlerinin gözden geçirilmesini istediği zaman, geniş çevrelerce tanınmıştı (bu eğilime verilen revizyonizm adı buradan gelmektedir). Eklektik ve küçük-burjuva açıdan Marks'ın öğretilerinin diyalektik niteliğine saldırın onun revizyonizmi, marksizmin devrimci sentezlerini reddetmesiyle (gittikçe artan yoksulluk teorisi gibi, düzenin sonunda kaçınılmaz yıkılışı, devrim, devlet vb. teorilerinin reddi gibi) burjuvazinin sosyal ekonomisine kendi “tamamlayıcı eklerini ve düzeltmelerini” katmayı önermesiyle, daha başlangıcından işçi aristokrasisinin emperyalist ideolojisinin niteliklerini gösterdi. Böylelikle bernaştayncılık, savaş-öncesi sosyal-demokrasisi ve II. Enternasyonal çerçevesi içinde sosyal-demokrat ve sendikal liderlerin oportünist pratiğinin ideolojik yansıması olmuştur. Gittikçe ilerleme kaydeden teorisi, Kautsky'nin gittikçe ikircil bir nitelik gösteren tutumunun üstesinden geldi. Savaştan sonra, onun düşüncelerini tüm savlarını onun cephaneliğinden sağlayan tüm sosyal-demokrasinin ve onun liderlerinin açıkça benimsedikleri resmi incil durumuna geldi (örneğin, Alman sosyal-demokrasininin 1925 Hei-

delberg programını karşılaştırmız). Felsefi kavramlarında Bernstein, özellikle diyalektik materyalizme karşı mücadele etti ve Conrad Schmidt ile birlikte “Kant’a dönüşü” savundu. *Die Voraussetzungen des Sozialismus* (1899) adlı günah çıkarma niteliğinde anti-marksist yapıtında Bernstein, hegceli diyalektik yöntemle şu sözlerle saldırmıştır: “Bu yöntem marksist öğretilerde, bu öğretilere ihanet eden ne varsa onu oluşturur, bu, her şeyin tutarlı bir biçimde gözleminin yoluna kesen bir pusudur.” Yapıtları: *Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution* (1895), *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1ÜS9), *Zur Theorie und Geschichte des Sozialismus* (1901).

BİEDERMANN, Alois Emmanuel (1819-1885). - Zürihli protestan tanrıbilimci din felsefesinde genç-hegelciler okulu yanlısı. Kısmen D. Pr. Strauss’ım etkisinde kalarak Biedermann, tanrıbilim üzerine yazdığı birçok yapıtta, din ve felsefeyi “bağdaştırmaya” ve dinsel inancı hiç değilse pratik alanında kurtarmaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *Die freie Theologie oder Philosophie und Christentum in Streit und Frieden* (1844), *Christliche Dogmatik* (1885).

BİSMARCK, Otto-Edouard-Leopold, prens (1815-1898). -- Alman Reich başbakanı.

BLEİ Dr. Frantz (d. 1871). — Dram ve deneme yazarı, çevirmen, yarıncı, redaktör. İktisat, bilgi teorisi, estetik konularında yazmıştır. Başlangıçta sosyal-demokrat ve serbest düşünceli olan Blei, sonraları “apolitik” ve daha sonra da “katolik komünist” oldu. Karl Sternheim ile birlikte iki ayda bir çıkan *Hyperion* dergisini yayınlıyordu.

BOGDANOV (Aleksandr Aleksandroviç Manilovski’nin takma adı, 1873-1928). — Filozof, sosyolog, iktisatçı ve hekim. 1804’ten 1907’ye kadar Rusya Sosyal-Demokrat Partisi bolşevik kanadının liderlerinden biri oldu. 1907-1908’lere doğru Bogdanov, bolşevizmin leninist anlayışından ayrıldı ve bazı diğer bolşeviklerle birlikte, sosyal-demokrat grubun İmparatorluk dumasından geri çekilmesini isteyen *Ültimatisler* ve *Otzovistler* denen grubu oluşturdu. 1909’da Lenin eğilimi, Bogdanov’la resmen ayrıldı. Sonraları onun yandaşlarının çoğu Bolşevik Partisine yerini aldı, Bcgdanov’a gelince, o, yığınların proleter devrimci hareketinden gittikçe uzaklaştı. Birinci Dünya Savaşında Bogdanov, askeri hekim oldu. Ekim Devrimine ve içsavaşa katılmadı, Bogdanov ölümüne kadar, Moskova’daki “Kan Nakli Enstitüsü”nün müdürü oldu. *Hayat Direnişi Uğruna Savaş* (1927) adlı yapıtında bu enstitünün çalışmalarını özetlenmiştir.

BOLIN, Wilhelm (d. 1835). — Helsingfors’ta kütüphaneci, Feuerbadı’nın öğreticisi. Fr. Jodl ile birlikte Feuerbach’ın *Tüm Yapıtlar*’ını yayınlamıştır. Felsefi yapıtları arasında: *L. Feuerbach, sein Wirken und sein Zeitgenossen* (1891).

BOLTZMANN, Louis (1844-1905). ~ 19. yüzyılın en ünlü doğa bilginlerinden. Viyana Üniversitesinde teorik fizik profesörü. Başlıca katkısı, olasılıklar hesabını ve istatistiği termodinamik alanına sokmak olmuştur. Onun, gazların kinetik teorisi ve termodinamik alanındaki çalışmaları, fiziğin temel kavramlarında bir devrim meydana getirmiştir. Atomculuğun ateşli savunucularından oldu ve doğal bilimlerde öznelci ve idealist fikirlere karşı çıktı. Birçok fikirler içeren *Populären Schriften*’i yüzünden büyük üne kavuştu (son baskısı 1925’te). En önemli bilimsel yapıtları arasında: *Vorlesungen über Gastheorie*

(3. baskı, 1923). *Wissenschaftliche Abhandlungen* (1909).

BULGAKOV, Sergey Nikolayeviç (d. 1871). ~ Rus iktisatçısı ve filozofu. Başlangıçta, bazı yönlerine katılmamakla birlikte, marksist. P. Struve ve P. Tugan-Baranovski ile birlikte, Marks'ın ekonomik öğretisinden yararlanarak, sadece Rusya'da kapitalizmin gelişmesinin zorunluluğunu değil aynı zamanda, liberal burjuvaziye yardım edilmesini de isteyerek, kapitalizmin "uygarlaştırıcı görevini" öven ve bu düzenin Rusya'da sonsuzluğa dek sürebileceğini tanıtmaya çalışan "legal marksizm" eğiliminin başlıca temsilcilerinden. Ulusal ekonomi üzerine ilk yapıtında (*Kapitalist Üretim Sürüm Alanları*, 1897) Bulgakov henüz marksisttir. Ama az sonra, iki cilt halinde yayınlanan başlıca yapıtı *Kapitalizm ve Tarım* (1900) ile Bulgakov, marksizm ile ilişkisini tam olarak kesti ve marksist teorinin genel ilkelerinin savunulmayacağı ileri sürmekle kalmadı, bu ilkelerin toprak sorununa uygulanamayacağını da iddia etti. Onun *Marksizmden İdealizme Geçiş'i* (1903'te yayınlanan seçme yapıtı bu başlığı taşır) burada durmadı. Bulgakov, açıkça mistisizmi benimsedi. 1905 Devriminin yenilgiye uğramasından sonra Bulgakov, Rus liberal çevrelerinde yaygın hale gelen düşüncülüküne kapılarak manastıra girdi. Ekim devriminden sonra Bulgakov, bir karşı-devrimci olarak Rusya'dan ayrıldı.

BOYLE, Robert (1626-1691). — İngiliz fizikçi ve kimyacı. Hava çıkarma makinesini geliştirdi, yanan cisimlerin 'havaya gereksinme duyduklarını ve boşlukta söndüklerini tanıtladı. Kireçleşmelerde emilen havanın tam ölçüsünü saptadı; o, ilk olarak, karışım ile bileşim arasındaki farkı açık seçik olarak belirtti. Londra Kraliyet Derneğinin kuruluşunda önemli rol oynadı.

BRUNETIERE, Ferdinand (1848-1906). -- Gericici Fransız eleştirmeni. edebiyat tarihçisi, bağnaz katolik, Paris Yüksek Öğretmen Okulunda edebiyat tarihi profesörü. *Revue des deux Mondes*'un uzun zaman yönetmeni oldu. Brunetière, başlangıçta, yazın tarihi dönemlerinin evriminin açıklamasına nesnel bir temel verine ye çalıştı ve bu konuda başarısız olarak Darwin'in evrim teorisini yazın tarihine uygulamayı denedi. Zamanla, genel bilimsel bilgilerin bağnaz düşmanı kesildi. Çok sayıdaki broşüründe ve konuşmalarında, geçen yüzyılın sonlarında "bilimin iflası"nı tanıtmaya uğraştı. Brunetière, bu çabalarıyla darkafalı küçük-burjuva çevrelerde ve özellikle eğitim alanındaki gericiler arasında ün sağladı ve 20. yüzyılın başlarında, kilisede ve politikada gericici akımın kötü şöhretli bayraktarları arasında yerini aldı. Yazın alanında Brunetière eski Fransız klasiklerinin (Racine, Molière vb.) coşkunu yandaşıydı ve doğacı akımın (Zola vb.) düşmanı oldu. Başlıca yapıtları: *Le Roman naturaliste* (1883), *Evolution de la critique* (1890), *Etudes critique sur l'histoire de la littérature française* (1890-1907, 8 cilt), papazlar çevresinin şoven görüşlerini yansıtan broşürleri ve konuşmaları arasında şunlar anılabilir: *Discours de combat* (1900, 3 cilt). *Les ennemis de l'âme Française* (1899) ve *La Science et la Religion* (1895)

BÜCHNER, Louis (1824-1899). — 19. yüzyılın ortalarının en ünlü materyalistlerinden, 1837'de 23 yaşında ölen ateşli devrimci ve başarılı oyun yazarı Georges Büchner'in kardeşi. Tıp okudu, bir süre Tübingen'de ders verdi ve tıp asistanlığı yaptı, ama *Kraft und Stoff* adlı yapıtıdan ötürü görevine son verildi. Daha sonra, Darmstadt'da hekimlik yaptı. Alman Özgür Düşünceliler Derneğinin kurucu ve önderlerinden. Onun yapıtları doğa bilimlerinin halk

yığınları arasında yayılmasına geniş ölçüde yardımcı olmuştur. Onun başlıca basitleştirilmiş nitelikteki yapıtı *Kuvvet ve Madde* (1855. 21. Almanca baskı, 1904) bütün dünyaya yayılmış ve tüm uygar dillere çevrilmiştir, bu yapıt, ancak Haeckel'in *Evrenin Muamması* adlı yapıtının yayınlanmasından sonradır ki, ikinci planda yerini aldı. Büchner, ayrıca işçi eğitim demeklerinin kurulmasına büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, özgür ve derin bir düşünür olmadı, buna karşılık, materyalizm ve darvinizmi yayan aktif bir ajitatör oldu. O, bunları, kaba burjuva bir anlayışla basitleştirmiştir. Vogt gibi o da, eleştirici bir anlayıştan yoksun olarak Darwin'in teorilerini insanlık tarihine ve toplumbilime uygulamıştır. Büchner, toplumsal sorunun çözümünü bir "sosyal aristokrasinin" oluşmasında ve serbest rekabetin gelişmesinde görmekteydi. Politik, toplumsal ve dinsel alanlarda, kardeşinden ve 18. yüzyıl materyalistlerinin yürekli tutumundan farklı olarak, namuslu, ama gene de dargörüşlü bir lafazan ve sınırlı bir küçük-burjuva demokrat olarak kaldı. Onun dar nitelikteki materyalizmi, tutarlıktan yoksundur, bilgi teorisi gibi temel bir sorunda en kaba çelişkileri içerir. Örneğin, onun için ruh, kimi zaman maddenin temel bir niteliğidir, kimi zaman da örgenlenmiş maddenin, beynin eyleminin bir sonucudur. Madde ile mekanizmi bir plana koymakla Büchner, doğal ilişkilerin ve bilimsel yasaların yüzeysel ve kaba bir anlayışına varmaktadır. Başlıca yapıtları: *Kuvvet ve Madde*'den başka, *Doğa ve Ruh* (1857), *Darwin'in Teorisi* (1890), *Darvencilik ve Sosyalizm* (1894), *İnsanın Doğadaki Yeri* (1889), *Yüzyılın Ölüm Döşğinde* (1898), ve *Gerçeğin Hizmetinde* (1900).

CARNOT, Nicolas-Léonard-Sadi (1796-1832). — Mühendis, Paris'te istihkam yüzbaşısı. (Carnot ilkesi denen) ısı devresi ile ilgili büyük değer taşıyan gözlemlerinden ötürü, ısının mekanik teorisinin yaratıcısı olarak tanınır. Onu izleyenler tarafından biraz değiştirilmiş olan ısı teorisi ile ilgili temel ilkeleri (1824) şöyledir: ilkin, buhar makinesinin sağladığı çalışma, kazandan kondansatöre geçen ısıya eşittir; ikincisi, ısının sağladığı her türlü çalışma, ısının daha sıcak bir cisimden daha soğuk bir cisme geçişine bağlıdır. Carnot'un ısıyla üretilen iş arasındaki ilişkiler üzerine çalışmaları Clausius'un termodinamiğin ikinci büyük ilkesini ileri sürmesini sağlamıştır. Carnot, daha o zaman yaklaşık bir doğrulukla ısının mekanik eşdeğerini, yani iş miktarının birim olarak alınan ısı miktarına eşit olduğunu saptıyor; o, enerjinin sakınımı ilkesini fizik bakımından doğru olarak formüle etti ve sürekli hareketin olanaksızlığı ilkesini mekanikten termodinamiğe aktardı. 36 yaşında koleradan öldü. Onun biricik klasik yapıtı, 1824'te *Réflexions sur la puissance motrice du feu* başlığını taşıyor.

CARSTANJEN Frédéric. —Zürich Üniversitesinde profesör. Avenarius'un en yakın çalışma arkadaşı. Avenarius'un ölümünden sonra (1896), *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie* dergisini yayınladı. Başlıca yapıtları: *R. Avenarius biomechanische Grundlegung der reinen Allgemeinen Erkenntnistheorie* (1894).

CARTESİUS. — Bkz: Descartes.

CARUS, Paul (1852-1919). — Amerikan filozofu, Chicago'da profesör, aylık felsefe dergisi *The Open Court*'un kurucusu ve üç aylık *The Monist* dergisinin yayıncısı. Mach'in öğretisi. Carus budizmin savunuculuğunu yapmıştır. Onun "birciliği" başlıca din ile bilimi uzlaştırma çabalarından ibarettir. "Dene-

ye dayanan bir metafizik”in temel ilkelerini vermeye çalışır ve “panbiyotizm” teorisini, yani doğanın “evrensel yaşamı” teorisini benimser. Din konusunda Carus, tanının, evrenin için kadiri-mutlak’ını, insanlığın kaderini de belirleyen dünyanın ruhunu temsil ettiği karanlık bir öğreti olan “*enthésme*” görüşünü destekler. Carus ölmeliği de savunur, bunu yaşamın ve ruhun sonraki kuşaklarda gelişmesinin bir uzantısı olarak tanımlar. Başlıca yapıtları: *Monism, its Scope and Import* (1892), *Religion and Science* (1893), *Primer of Philosophy* (1896), *The Soul of Man* (1900), *Fundamental Problems* (1903), *Pragmatism* (1908), ve *Philosophy as a Science* (1909), ve bunlardan başka yukarıda adı geçen iki dergide felsefe ve budizm üzerine bir çok yazı yazdı.

CHATEAUBRIAND, François-René (1768-1848). — Fransız aristokratı, devlet adamı ve papazlar zümresine bağlı romantik yazar. Fransız devrimi, malım mülkünü elinden alınca, 1792’de ilk müdahale askeri harekâtına aktif olarak katıldı. Consulat dönemine kadar İngiltere’de göçmen olarak yaşadı. Chateaubriand, 1800’den sonraki irtica döneminde karşı-devrimci fikirlerin baş savunucusu kesildi. Hıristiyanlığın dışında kurtuluşun olamayacağı ve devrim fırtınası süresince halk yığınları üzerindeki etkisi hemen hemen yak edilmiş hıristiyanlığın ve özellikle katolikliğin ve Roma Kilisesinin “kurtuluşunu” kazançlı bir meslek olarak kabullendi. “Mihrap ve Kilise” uğruna mücadelesinde özellikle Burbonların restorasyonundan sonra, bu hanedana bağlı yazar ve devlet adamı olarak zaferle taçlandırılmıştır. Marks, Engels’e yazdığı mektuplarda (bkz: 26 Eylül 1854 ve 30 Ekim 1873 tarihli mektuplar) onu şu sözlerle nitelendirmiştir: “Biçim ve içerik bakımından eşi görülmemiş inanılmaz bir yalanlar karışımı.”. Yapıtları arasında: *Atala, ou les amours de deux sauvages dans le désert* (1800), *Le Génie du Christianisme* (1802). *Les Martyrs* (1809).

CHICHKINE (ŞİŞKİN), Nikolay İvanoviç (1840-1906). — Moskova lisesinde matematik ve fizik dersi veriyordu; bir olgucu ampiryokritikçi anlayışıyla çözümlendiği doğal felsefe sorunuyla da ilgilenmiştir. Rusya’da bile az tanınan yapıtları arasında, *Felsefe ve Psikoloji Sorunları* (1889-1894) adlı Rus dergisinde çıkan bilgi teorisi üzerine üç inceleme, ve eğitim ve pedagoji kitaplığında bir dizi rapor ve yapıt anılabilir.

CLAUSIUS, Rudolf (1822-1888). — Ünlü Alman fizikçisi, Zürich’te fizik profesörü, daha sonra Bonn’da. Isı teorisinin kurucusu ve gazların kinetik teorisinin kurucularından. Onun, termodinamiğin birinci ve ikinci büyük ilkelerini formüle ettiği ünlüdür. (1865): “1° Dünyanın enerjisi değişmez. 2° dünyanın “*entropie*”si en yükseğe doğru bir eğilim gösterir.” Yeni “*Entropie*” kavramı, yani işe, “ısıya” dönüşmemiş olan enerjinin değerinden yitirmesi ya da dağılması kavramı, ısının daha soğuk bir cisimden daha sıcak bir cisme iş kaybı olmaksızın geçemeyeceği yolundaki Clausius’un formüle ettiği bulguya dayanır. Clausius’un *entropie* ilkesi, enerjinin sakınımı yasası ile birlikte tüm doğa biliminin en temel ve en önemli yasalardır. Bu önemli ilke, daha pek yakın zamanlara kadar “evrende ısının genel sönüşü yasası” diye adlandırılırdı. Bugün “soğuma” metafizik varsayımı bir yana itilerek, bu ilke, Clausius’un “ısının sönmesi” teorisine karşı geri dönüşü olmayan sürecin varlığı gibi ifade edilmektedir. F. Engels’in *Doğanın Diyalektiği* ile karşılaştırmız. Onun en önemli çalışmaları. *Abhandlungen über die mechanische Wärmetheorie* (1864) başlı-

ğı altında derleme olarak yayınlanmıştır; *Über die bewegende Kraft der Wärme* (1850) Ostwald Klasikleri arasında yayınlanmıştır.

CLIFFORD, William Kingdom (1845-1879). — İngiliz matematikçisi, Londra'da Üniüersity College'da uygulamalı matematik ve mekanik profesörü. Clifford. bilgi teorisi üzerine düşüncelerinde, onlara bir metafizik nitelik vererek Berkeley ve Hume'e dayanır. Clifford'a göre. dünya, ruhsal öğelerden oluşmuştur. Onda, madde kavramı "ruhsal madde" biçimini alır (*Mind-stoff*). Clifford'un temel felsefi te2leri şöyledir: "Evren bütünüyle ruhsal maddeden oluşmuştur"; "Madde, düşünsel bir şeydir, ve ondaki ruhsal madde tasarlanmış nesnedir", "Bunun sonucu olarak nesne benim bilincimin bir dizi değişmelerinden ibarettir ve bunun dışında bir hiçtir." Clifford'un evren anlayışı, çelişkilerle doludur, örneğin kendi tekbenciligi ile çelişerek, geometrinin bir fizik bilimi olduğunu kabul etmesi gibi, bütün doğa olaylarını uzay eğrisinde meydana gelen değişikliklerin sonucu sayması ve öklidci olmayan geometriyi savunması gibi; bunlar, onu, Einstein'ın görecelik teorisinin öncülerinden biri yapmıştır. Felsefe ile ilgili bellibaşlı yapıtları: *Elements of Dynamics* (1878) *Lectures and Essays* (1879) ve ölümünden sonra yayınlanan en ünlü yapıtı, *The Common Sense of Exact Science* (1885).

COHEN, Hermann (1842-1919). — Yeni-Kantçı, Marbourg okulu denen akımın başı. 1870'lere doğru, doğal bilimlerin hızlı gelişmesiyle gittikçe yaygınlaşan materyalizme karşı bir' set olarak eleştiricilikten yararlanmak üzere, 1870'e doğru "Kant'a dönüşü" savunan filozoflar grubundandır. Bununla birlikte, Kant sistemini geliştirmesi, burjuva felsefesinin Kant'ın içi boş biçimlerine *azçok somut bir içerik* kazandırma girişimlerinin bu felsefeyi iflah olmaz biçimde mutlak kurgusalılık doğrultusuna iteceğini tanıtlamıştır. Bunun içindir ki Marbourg okulu, bütünüyle, "eleştirici" idealizm ile mutlak idealizm arasında yalpalar durur. Kant'ın felsefesini güncelleştirmek isteyen Cohen, düşünce ile hareketi bir gösterir, besbelli ki, burada, sözkonusu olan hareket arı biçimde anlaşılabilen bir uzay içindeki harekettir, ve "düşünsel madde" ile havada kurduğu yapılarda, sonsuz küçüklükler hesabı (*calcul infinitesimal*) düşüncenin somutlaşmasını ve terim uygun düşerse, düşüncenin cisimleşmesini (*incarnation*) görmemize olanak sağlayan (sözde) salt idealist yöntem sayıyor. Asıl idealist pratik (ahlak vb.) alanında o, Fichte'nin İzinde yürüyor ve, liberal musevi olduğundan. Jehivah'ın tek tanrı inancı içine düşüyor. Başlıca yapıtları: *Kants Theorie der Erfahrung* (1871), *Kants Begründung der Ethik* (1877), *System der Philosophie*, (1902-1912), *Das Prinzip des Infinitesimal-methode und seine Geschichte* (1883).

COMTE, Auguste (1798-1857). — 19. yüzyıl "liberal-demokratik" burjuvaziye özgü o düşünce yönelimi olan olguculuğun ve özellikle olgucu toplum biliminin kurucusu. Onun olguculuğu, 1830 ile 1848 arasındaki "geçiş dönemi"ni yani Bourbon'lann can çekişen restorasyonundan Louis-Philippe'in burjuva krallığından geçerek 1848 Devrimine varan dönemin, özgül bir toplumsal üründür. Olguculuğun siyasal inancı "ne restorasyon, ne devrim"dir. Comte'un büyük ütöapist Saint-Simon'dan alınan temel fikirleri, bilimlerin bir ansiklopedik sentezi ve üç durum yasası dedikleri şeydir, ki buna göre, insanlık, kaçınılmaz olarak, birbiri ardından tanrıbilim, metafizik ve olgucu felsefe durumlarından

geçmelidir. Comte'a göre, birinci ve sonuncu durumlar, tarihte, otorite, düzen ve örgütlenme durumlarıdır. Metafizik dönemi, kuşku, eleştiri, devrimler, savaşlar dönemidir. *Bilimsel* bir politika temeline dayanan oliguculuk, şimdi artık toplumun düzen ve ilerleme doğrultusunda biçim değiştirilmesini sağlayarak devrime son vermemelidir. Toplumun yeni olgucu düzeninde sanayiciler, ortaçağda krallarn, soyluların oynadığı rolü oynamalıdır. Comte'un bilgi teorisi görüngücü ve *bilinemezcidir*. O. mutlak'ın "metafizik" araştırmasını reddeder; bilim, nedenleri ve kuvvetleri arayacağına, "yasaları" yani *olaylar* arasındaki birbirini izleme sırasının ve benzerliklerin "yasalarını" formüle etmekle yetinmelidir. Gerçekte Comte'un mutlak korkusu, madde korkusundan, materyalizm korkusundan başka şey değildir. Onun oliguculuğu, sonradan gelen (İngiliz ve Avrupa) görüngücülüğünün, giderek Amerikan çoğuculuğunun, yani evrenin kesin birkaç ilke ile açıklanmaya kalkışılmasının tüm unsurlarını ve ikinci! çeşitlemelerini içerir. Felsefe alanındaki çalışmalarının son aşamasında Comte, papazlarıyla, putuyla, törenleri ve benzeri gizemli yöntemleriyle bir İnsanlık dini kurmakla, bayağı ve eleştirici ruhtan yoksun oliguculuğun önünde, gizemciliğe varacağını bizzat tanıtlamıştır. Yapıtları arasında: *Politique positive* (1824), *Cours de philosophie positive* (1830-1842), *Politique positive ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité* (1851-1854) saymak gerekir.

CONDILLAC, Etienne-Bonnot de (1715-1780). — "Aydınlıklar Yüzyılı"nın Fransız filozofu. Katolik papaz olmakla birlikte, devrim-öncesi Fransa'sında Locke'un deneysel felsefesini yaydı ve etkin bir biçimde geliştirdi, ve bu yüzden de ilkten tutarlı biçimde *her türlü metafiziğe karşı* ve 18. yüzyılın bütün idealist sistemlerine karşı savaştı. Locke'un bilginin duyuşal kökenine değgin kavramlarının tek yanlı sistemli geliştirilmesi. Condillac'ı çağrışımçı bir psikoloji doğrultusuna, tüm bilinç süreçlerini duyuşlardan çıkaran aşırı *duyumculuğa* götürdü. O, bunun için hayali bir örnekten, birbiri ardından çeşitli duyuşları alan ve böylece basit biçim değiştirmeyle düşüncenin ve duyuşunun tüm ruhsal yeteneklerini edinen bir heykelden yararlanıyor. Condillac'ın duyumculuğu materyalist temelden tamamen yoksundur, bu yüzden o. basit *duyunun* temelinde bulunan ve bilincin birliğini güvence altına alması gereken *ruhsal maddenin* ruhsal barınağına, eninde sonunda sığınıyor. Bu bakımdan Condillac. "ruhsal atomlarla" bir cambaz gibi oyna yan ve bütün "olguçuluğuna ve görüngücülüğüne" karşın, bir türlü vazgeçemediği ruha bağlılığı üstü örtülü biçimde ve idealistçe ifade eden 19. yüzyıl çağrışımçı psikolojisinin bir örneğidir. Yapıtları: *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746) *Traté des systèmes* (1749). *Traité des sensations* (1754).

CORNELIUS, Haris (d. 1863). — Filozof, önce Münich'te, sonra da *Frankfurt-am-Main* Üniversitesinde felsefe profesörü, ampiryokritikçi. Gerçekte öznele scemeci idealist, onun bilgi teorisinin hareket noktası, Mach'la Avenarius'un ampiryokritisizmi ile James'in pragmatılığından alınma öğelerin bir bileşimi olan içkinci felsefeden oluşur. Cornelius için dış dünya tüm algılarımızda bulunan öğelere ilişkin bir özel yasalar bağlamından başka bir şey değildir, bu ise, idealizme iki yumurtanın birbirlerine benzediği gibi benzer. Düşünce tasarrufu, onun için düşüncenin temel bir yasasıdır. Cornelius, psikolojik yasaları ve görüngüleri mantığın temel verilerinden türeten "lojistik"

bir idealizmin görüşlerini savundu. Başlıca yapıtları: *Psychologie als Erfahrungswissenschaft* (1897). *Einleitung in die Philosophie* (1993, 3. basım, 1921) ve *Transzendente Systematik* (1916).

CORNU, Marie-Alfred (1841-1902). — Ünlü Fransız fizikçisi, mühendis, sonraları Politeknik Okulunda deneysel fizik profesörü ve Paris Bilimler Akademisi üyesi. Cornu, başlıca buluşlarını optik, spektroskop ve astronomi alanlarında yaptı. Özellikle ışığın tam ve doğru olarak saptanması yöntemini parlak bir biçimde geliştirmiştir. Bilimsel çalışmalarının çoğu Bilimler Akademisi tutanaklarında yayımlanmıştır.

ÇERİNİŞEVSKİ, Nikolay Gavriloviç (1829-1899). — Karl Marks'ın onu nitelendirdiği gibi "büyük Rus bilim adamı ve eleştirmeni". Bir süre lise öğretmenliği yaptı. Yazak olmak için üniversitedeki kariyerinden vazgeçti. O, "gerçeğin, sanatın ve bilimin bereketli fikirlerinin" yayılmasına yardımcı olmak istiyordu. Onun sorunu, "küçük insanların" sömürü ve baskıdan devrimci yoldan kurtuluşuydu. Hükümet, kısa zamanda eylemine son verdi, 1862'de tutuklandı ve hemen hemen ömrünün sonuna kadar hep zindanlarda alıkondu. Sosyalist olarak Çerinişevski, ütopyacı sosyalizmi genel olarak, ancak birkaç temel hdktao aşabilmiştir. Marks'ın öğretisini tanıyamadı. Felsefi görüşlerinde bağnaz bir materyalist ve Feuerbach yanlısı idi. Yapıtlarının değişik yerlerinde modern diyalektik materyalizme çok yaklaşan fikirler geliştirmektedir, örneğin, felsefi ve siyasal fikirlerin tarihi ile ilgili olarak şöyle der: "Siyasal teoriler ve genel olarak bütün felsefe öğretileri oluşmalarında bunları kuran kimsenin toplumsal durumunun kuvvetle etki alanında kalmışlardır ve her filozof, içinde bulunduğu toplumda iktidar için mücadele eden siyasal partilerden birinin savunucusu olmuştur." Çerinişevski'de şu satırları da okuyabiliriz: "İlerlemenin temel gücü bilimdir. Demek ki. ilerleme, *bilginin* sonucudur." Onun iktisat üzerine görüşleri Rusçaya çevirmiş olduğu John Stuart Mill'in *Ekonomi Politikin Temelleri* adlı yapıtında yer alan düşünceler ve eklerde açıklanmıştır. "Aydınlıklar" Yüzyılının büyük Fransız filozofu Voltaire gibi Çerinişevski de çok çeşitli konularda yazmıştır. Hapisanede yazmış olduğu ve büyük ün kazanan savlı romanı *Ne Yapmalı?*, 1860 ile 1880 yılları arasında devrimci gençliğin kılavuz kitabı olmuştur. Genel olarak Çerinişevski'nin Rusya'da tarihsel etkisi pek büyük olmuştur. Bütün bir otuz yıl boyunca, Çerinişevski'nin görüşleri Rus aydınlarını derinden etkilemiştir. *Tüm Yapıtları* on cilt halinde 1906'da Petersburg'da Rusça olarak yayınlanmıştır. Çerinişevski hakkında bakınız: Plehanov, N. G. *Çerinişevski, Bir Edebi İnceleme*. (Stuttgart 1894): G. Steklov, N. *Çerinişevski, Yaşamı*, (Stuttgart 1913).

ÇERNOV, Viktor Mihayloviç (d. 1876). — Rus yazar ve siyaset adamı. N. K. Mihaylovski'nin öğretisi. Küçük-Burjuva Sosyalist-Devrimci Partinin kurucularından olan Çernov, bu partiye liderlik ve teorisyenlik etmiştir. 1899'da yurt dışına göç etti ve sürekli olarak partinin merkez komitesi üyesi ve merkez organının başyazarı oldu. Narodniklerin organı olan *Ruskoye Bogatsvo* adlı aylık dergiye yazdı, Çernov, sürekli olarak, sosyal-şovenizm ile enternasyonalizm arasında sallanıp durmuştur. 1917'de Kerenski hükümetinde tarım bakanıydı; 1918 Ocağında Kurucu Meclis başkanlığı yaptı. Ekim devriminden sonra Çernov, Rusya'da, burjuva düzenini yeniden kurmayı hedef tutan tüm çabaları

etkin olarak desteklemiştir. II. Enternasyonal üyesi idi. Ve İngiliz küçük-burjuva “yapıcı” sosyalizminin savunucularından oldu. En çeşitli toplumsal katlardan gelme unsurların bulunduğu partisinin yamalı bohça niteliğindeki bileşimine ve oportünist politikasına uygun olarak, parti liderinin felsefesi “en modern” ve en çeşitli burjuva felsefe okullarının fikirlerinin girdiği seçmeci bir karışımdır. Çernov, aydınların gerçekçi yöntemine göre, toplumsal evrimi, “eleştirici düşüncede bireylerin” eseri sayan Mihaylovski'nin “öznel sosyolojisine bir felsefi temel kazandırmaya çalışmıştır. Marks'ın ekonomi öğretisi ile cilveleştiği zaman bile, Çernov, sınıf savaşı teorisi dahil, tarihsel materyalizme karşı en sert bir savaşı sürdürüyordu. Felsefe üzerine makaleleri derleme olarak yayınlanmıştır; *Felsefi ve Sosyolojik İncelemeler* (1907). Çalışmalarının çoğu, tarım sorunu ve güncel siyasal sorunlar üzerinedir.

D'ALEMBERT, Jean le Rond (1717-1783). — Fransa'da Aydınlıklar Yüzyılı'nın en büyük beyinlerinden biri. Büyük bir matematikçi olan D'Alembert, mekaniğin ilkelerini saptamak için önemli çalışmalarda bulunmuştur. Denis Diderot ile birlikte *Encyclopédie*'yi yayınladı. Üzerine yıldırımları çeken, geniş bir dağıtımı olan ve sonunda gerici Devlet Konseyi tarafından yasaklanan bu büyük yapıtı, Aydınlıklar Yüzyılı'nın belli başlı anıttır (33 cilt, 1751-1777). O, bu ansiklopedinin girişini kaleme almıştır: “*Discours préliminaire*”. Onun felsefi görüş açısı şüpheliktir. Ne madde, ne de ruhun özünü tanımak mümkün değildir ve evren bizim duyularımıza görüldüğünden bambaşka olabilir. Diderot'dan farklı olarak D'Alembert, duyumculuğu savunur. Başlıca yapıtları: *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie* (1752), *Traité de dynamique* (1753) ve *Éléments de philosophie* (1758).

DARWIN, Charles Robert (1809-1882). — Ünlü İngiliz doğa bilgini, geçen yüzyılda doğa bilimlerindeki evrimin en büyük teorisi. Lambarck, Goethe vb. tarafından daha önce sunulmuş olan dönüşümcülük teorisi Darwin'de kesin ifadesini buldu ve böylelikle bilime yeni yollar açtı. Doğal seçme, yani en güçlü'nün sağ kalmasını sağlayan yaşam uğruna savaşta seçme varsayımıyla Darwin, bu teoriye inandırıcı bir güç kazandırmıştır. Suni hayvancılığın deneylerinden söz ediyordu. Ama kötü doğa içinde hayvan yetiştiricisinin eli nerededir? Bu soruyu yanıtlamak için Darwin, Malthus'un *Nüfus İlkeleri Üzerine Deneme* adlı yapıtı (1803) Malthus'un nüfus artışıyla geçim araçlarını artırma olanakları arasındaki oransızlıktan zörettiği ölçüde yararlandı. Her ne kadar çağdaş biyoloji bilimi, bir sürü yeni görüşü incelemiş ve Darwin'in pek genel biçimde kullandığı etkenleri değiştirmiş ve tamamlamışsa da, evrim teorisinin temel fikri, gene de çağdaş düşüncede belirleyici yerini korumaktadır. Engels, *Sosyalizmin Gelişmesi*'nde bu konuda şöyle yazar: “Bugünün organik dünyasının, bitkilerin, hayvanların ve insanın da milyonlarca yıldan beri sürüp gelen bir evrim sürecinin ürünü olduğunu tanıtlamakla Darwin doğanın metafizik anlayışına en ağır darbeyi indirmiştir.” — 1883'te Marks'ın mezarındaki konuşmasında Engels, Marks ile Darwin arasındaki bağıntıyı şu sözlerle ifade etmiştir: “Darwin organik doğanın evrim yasasını nasıl bulduysa, Marks da insan tarihinin evriminin yasasını bulmuştur.” Marks daha 1860'ta Engels'e yazdığı bir mektupta Darwin'in henüz çıkmış olan başlıca yapıtı. *Türlerin Kökeni* (1859) ile ilgili olarak şunları yazmıştı: “Her ne kadar İngiliz'vari kabaca

geliştirilmişse de, bu kitap, doğa bilimleri açısından bizim görüşümüze uygun olan temeli içermektedir.” Marks, bu görüşünü Lassalle’e yazdığı 16 Ocak 1861 tarihli mektubunda da yineliyor: “Darwin’in yapıtı büyük bir yapıttır ve tarihte sınıf mücadelesinin, doğa bilimleri açısından, temeli olarak benim işime yarar. ... Bu yapıt, bütün kusurlarına karşın, doğa bilimlerinde “tanrıbilimcilğe” ilk olarak öldürücü darbeyi vurmakla kalmıyor, bunun ussal anlamını deneysel biçimde saptıyor.”

DAUGE, P. G. — Rus sosyal-demokrat yazar, çevirmen. 1907’de Petersburg’da yayımcı, marksist yazın ve Dietzgen’in, Roland-Holst’un, Marks ve diğerlerinin çeşitli yapıtlarını yayınladı, marksist eğilimde bazı yapıtların yazarı, örneğin: *Felsefe ve Taktik* (1907).

DELACROIX, Henri. — Fransız ruh bilimci, Paris Üniversitesinde psikoloji profesörü. Bilinçdışı ve bilinçaltının büyük öneminin savunucusu. Başlıca yapıtları: *Etude d’histoire de psychologie du mysticisme* (1908), *David Hume et la philosophie critique* (1909), *La psychologie de Stendhal* (1919), ve *La Religion et la foi* (1922). G. Dumas’ının yayınladığı büyük psikoloji elkitabının hazırlanmasında çalıştı, “bellek”, “zeka”, “estetik” başlıklı bölümleri yazdı.

DEMOKRİTOS, Abderalı (MÖ 460-370). — Yunan filozofu, an-tıkçağın en büyük materyalisti. Ona göre, gerçekten var olan, yalnızca atomlar ve boşluktu. Atomlar son derece küçük, bölünmez, biçim, büyüklük ve durum bakımından birbirinden farklı ve sürekli hareket halinde, ilkel öğelerdir. Nesnel atomların zincirleme birbirine bağlanmasından doğar. Materyalist olarak (ona göre ruh maddidir), Demokritos katı bir belirlenimcidir; hiç bir şeyden hiç bir şey doğmaz. Eşyanın “nitelikleri” ancak duyularımızın sağladığı tasarımlar yoluyla verilir, ve bu duyular, Demokritos’ta, akıl ,yoluyla elde edilen gerçek bilgiye aykırı şeylerdir. Demokritos’taki duyuların sağladığı “niteliklerin” öznel niteliği ile akıl yoluyla elde edilen gerçek, nesnel atomlar dünyası arasındaki çelişki, materyalist diyalektikte bilgi sorununu ilkel biçimiyle oluşturur. Onun atomlar teorisi, çağdaş atomlar biliminin dahice bir önsesizidir. Demokritos üzerine yazın için bakınız: Marks, *Différence des Démocratiques und épikuréiques Philosophie* (1841), *Œuvres Philosophiques*. c. I.

DESCARTES, René (1596-1650). — İkinci Fransız filozofu, iskolalık düşüncüye karşı mücadele etmiştir, analitik geometriyi yaratan adamdır. Onun ikiciliği, duyular, maddi dünyayı fiziğe, ya da daha doğru bir deyimle matematik mekaniğe bırakır ve usçul tinsel ruhu ve tanrı metafiziğe terkeder. Bu bakımdan Descartes, pratikte materyalist, teoride idealisttir. Onun bu ikiciliği, kendisini, mekanikçi-materyalist eğilimi bakımından olsun, metafizikçi-tinselci eğilimi bakımından olsun, modern çağın tüm burjuva felsefesinin temel unsuru haline getirir. Her türlü bilgiye uygulanan yöntemli kuşkuhan çıkış yaparak, usçu niteliği ile, duyuların deneyini yanıltıcı sayıp reddederek, matematik yöntemi tüm bilim için örnek diye alarak, Descartes, “Düşünüyorum, öyleyse varım” tümcesinde tüm apaçık gerçeklerin en yüce ifadesini bulur. Bir dizi tündengelim yoluyla, ruhun özel tinselliği sonucuna ve “doğuştan fikirler”den de Tanrının varlığı sonucuna varır. Maddi dünyanın varlığını “tanrı gerçeği” üzerine kurar, çünkü, bize maddenin gerçek fikrini sağlayan (tanrısal kökenli olan!) usçul bilgimizdir. Descartes’e göre madde, yayılım ile özdeşir

ve burgaçlar yoluyla devimi yaratır. O, böylelikle, doğa biliminin her türlü deneyüstü tanrıbilimsel etkiden kurtarılmasını savunur. Ama onun felsefesinin sağladığı asıl ilerleme, bütün nesnelere, bunları oluşturan en basit parçalara ayrıştıran bilimsel yöntemi ileri sürmüş olmasıdır. Engels'in dediği gibi, bu matematik-mekanikçi tahlil temeli üzerindeki nesnelere yalıtılmakla, bunların ilişkilerini metafizik içinde koparmakla birlikte, Descartes, gene de bunların diyalektik biresimleri için gerekli öncülleri ileri sürmekten geri kalmıyor. O, kendi "yeni yöntemine", zamanının teknik ve sanayide gelişmesi bakımından en büyük önemi veriyor. Gerçekte bu yöntem, genel olarak onun bütün felsefe anlayışı gibi (hayvanlar birtakım otomatlar olarak düşünülmemektedir!), manüfaktür dönemine özgü felsefeyi temsil eder. Yapıtları arasında: *Discours de la methode pour bien conduire la raison et chercher la verite dans les sciences* (1637). *Mediationes de prima philosophia* (1641), *Principia philosophiae* (1644). *Traité de l'homme et la formation du fœtus* (1644).

DIDEROT, Denis (1713-1734). — Fransız Aydınlıklar Yüzyılı'nın materyalistleri arasında en önde gelen düşünür, Ansiklopedistlerin başıdır. Diderot, d'Alembert ile birlikte (1751'den başlayarak) çeyrek yüzyıl süre ile, "bağnazlığa ve zorbalığa karşı kutsal ittifak" diye anılan ünlü *Ansiklopedi*'yi yayınladı. Devlet ve civiz papazların amansızca baskısına uğrayan bu *Ansiklopedi*'nin yayınlanması onun manevi kuvvetlerinin en aşırı ölçüde gerilimini, azim ve iradeyi, en büyük bir direşkenliği ve kayıtsız şartsız bir özveriyi gerektiriyordu. Engels şöyle yazar: "Eğer bir kimse tüm yaşamını coşkuyla, gerçeğe ve (olumlu anlamıyla) hakka kendini adanmışsa, bu Diderot'dur." Diderot çok değişik konular üzerine yazı yazdı, doğa bilimleri ve matematik, tarih ve toplum, ekonomi ve devlet, hukuk, örf ve adetler, sanat ve edebiyat. Bağnaz bir katolik olarak yetiştirilen Diderot, hayranlık uyandıran bir mantıkla gelişme gösterdi ve tanrıçılıktan materyalizme, oradan da militan tanrıtanımazlığa geçerek, Fransız "Aydınlıklar Çağı"nın devrimci felsefesinin en yüksek amaçlarını kendi kişiliğinde somutlaştırdı. Zamanının toplumu üzerinde en derin ve sürekli etkiyi yarattı. Ama onun düşüncesi, kaba materyalizmin dar sınırları içinde kapanmış kalmış değildir. Onda, daha o zaman, diyalektik ve birici düşüncenin filizlerini bulabiliriz. Daha onun, parlamentonun emri üzerine cellatlar tarafından yakılan *Felsefi Düşünceler*'inde (La Haye, 1746), ve basılmadan önce elkonulan *Şüphelinin Gezi*'nde (1747), kiliseye karşı yürekli saldırılara girişir. Tanrıtanımaz yapıtı, *Körler Üzerine Mektup* (Londra 1749) yüzünden bir yıl hapis yattı. Diderot, aynı zamanda, haklı olarak Lamarck ve Darwin'in habercisi olarak tanınır, çünkü o, daha o zaman açık ve kararlı bir biçimde organizmalım evrimi fikrini ve kendisinden İleriye yönelik biçim değiştirme ile hayvanlar aleminin ve bitkiler aleminin çıktığı başlangıçta "ilkel varlık"ın mevcut olduğu görüşünü savunur. Diderot'ya göre, nasıl ki bireysel bir evrim varsa, aynı şekilde türlerin de bir evrimi vardır. Evrim fikrini mantıklı olarak izleyen Diderot, sonunda, canlı olmayan maddenin de evriminin tanınması gerektiğini ileri sürer. *Doğanın Yorumlarının Üzerine Düşünceler* (1754) adındaki yapıtında, o, ruhsal görüşleri açıklamak için, şimdiden hayvanlarda bulunan ve insanın düşüncesini belirleyecek olan duyumlarla donanmış atomlar varsayımını ileri sürer. Doğadaki bütün hareketler, durmadan biçim değiştiren ve sonsuzluğa del; karşılıklı

teпки ilişkisi içinde olan güçlerin birliğinin dışı vurduğu bütün varlığa hükmeden bir nesnenin, bir tözün belirtileridir; bütün varlığa hükmeden bu töz içinde durmadan biçim değişti ren ve sonsuzluğa dek karşılıklı tepki ilişkisi halinde olan kuvvet ler birliği ortaya çıkar. En yürekli ve en parlak materyalist yazarın arasında şunlar sayılabilir: *D'Alembert ile Diderot Arasında Söyleşi* (1769) ve *d'Alembert'in Düşü* (1769). Bunlar, aynı zamanda, edebiyat bakımından da birer şaheserdir. Diderot, ayrıca, önde gelen bir oyun yazarı ve bir nesir ustası idi. Sanat ve sahne reformu uğruna mücadelesinde doğaçlıktan yanadır; canlı somut gerçeğin allanıp pullanarak sunulmasından yanadır. Diderot, bunlardan başka –geçerken söylemiş olalım, Marks'ın en çok sevdiği yazardır– birçok romanlar, nükteli öyküler yazmıştır; bunların önemi şundan da anlaşılır ki, Lessing, Sebiller, Goethe gibi adamlar sadece onun hayranları olmakla kalmadılar, kitaplarından çoğunu Almancaya çevirdiler. En ünlü yapıtı, Engels'in bir diyalektik şaheseri dediği *Rameau'nun Yeğeni*, Goethe tarafından Almancaya çevrilmiştir. Yukarıda adı geçen yapıtlarından başka: *Œuvres Complètes de Diderot* (1875), ve *Mémoires, Correspondance et Oeuvres Inédites* (1830).

DIETZGEN, Eugene. — J. Dietzgen'in oğlu (aşağıya bakınız) ve onun yapıtlarının yayıncısı. Babasının yapıtlarının gerçek devrimci önemini değerlendiremeyen E. Dietzgen, bu yapıtlara marksizmin bilimsel bir “tamamlayıcısı” olduğunu ve “doğanın proleter’ birliğinin” bir sistemini oluşturduğunu ileri sürer. Pratikte ise, o, “burjuvazi ile proletarya arasındaki çalışma ortaklığının” yanlısı olarak bu “tamamlayıcı”lık görevini yerine getirir.

DIETZGEN, Joseph (1828-1888). - Alman işçi filozofu. Sepici, kendi kendini yetiştirmiştir. Engels'in ve F. A. Sorge'nin dostu. Engels'e göre o, Marks'tan bağımsız olarak materyalist diyalektiği bulmuş ve bunun ayrıntılı bir açıklamasını yapmıştır. 1858'de Petersburg'da ilk felsefi yapıtını yazdı: *İnsanın Kafa Emeğinin Özü*. Daha o zaman Dietzgen, *Kapital*'in birinci cildi üzerine *Volkstaat*'ta yazdığı bir eleştiri ile Marks'ın dikkatini çekmişti. Sosyalistlere karşı yasa yürürlüğe girince, Dietzgen, Amerika'ya gitti ve orada yerleşti, orada çeşitli işçi gazetelerinin yazarı olarak Alman sosyalist hareketinde önemli bir rol oynadı. Chicago suikastından sonra (1886), *Chicago Arbeiter Zeitung*'un başyazarı olarak işçi sınıfının bağrında burjuva terörüne meydan okumak için ve işçi sınıfı hareketi saflarında “zayıflara ve mücadele kaçaklarına” karşı çetin bir savaş verdi. Bu gazetenin öteki yazarları Amerikan adaletinin kışkırtıcı ajanlarının tertiplerinin kurbanı olmuşlardı. O, açıkça şunu söylemiştir: “Ciddi kavgalara girişmeden yeni topluma ulaşamayacağız, bu arada gereksiz karşılaştıklar ve anarşi de olacaktır.” Bu sırada devrimci eğilimdeki anarşistler grubu ile birleşerek oportünistlere karşı mücadele etmiş, ama bu anarşistlerin yanlıgılanını açıkça görmüştür. Dietzgen'in felsefi çalışmaları, Feuerbach'ın doğrudan etkisi altındadır, ama bu çalışmaların *diyalektik biçimi ondan bağımsız olarak geliştirilmiştir*. Okur, bu yapıtta onun felsefesinin güçlü ve güçsüz yanlarının Lenin tarafından değerlendirilmesini bulacaktır. Başlıca yapıtları: *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (1869). *Dos Acquisit der Philosophie* (1887), *Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie, Sämtliche Schriften in drei Bänden* (3 cilt. Stuttgart 1919).

DINER-DÉNES, Joseph (1857-1938). — Macar yazarı. Sanat ve top-

lumsal konular üzerine yazmıştır, sosyal-demokrat. değişik gazetelerde yazdı. Macaristan'da Karolyi'nin burjuva devrimi sırasında dışişleri bakanlığı yaptı. Yapıtları: *19. Yüzyılda Macar Resmî Tarihi* (1896). *Geçmiş ve Gelecek İzlenimler ve İncelemeler* (1896).

DUHEM, Pierre (1861-1916). — Fransız fizikçisi. Bordeaux Bilimler Fakültesinin önde gelen teorik fizik profesörü, inançlı ka-tolik. Duhem, en verimli çağdaş Fransız fizikçilerinden biridir. Fiziğin bellibaşlı bütün alanlarını kapsayan özel nitelikte bir sürü incelemeye paralel olarak, Duhem, sentetik üzerine de birçok yapıtlar yazdı. Ama onun en çok dikkati çeken çalışmaları, fiziğin eleştirici tarihi üzerinedir. Bilgi teorisinde Duhem, ılımlı bir materyalizm ile öznel idealizm arasında mekik dokur. Abel Rey'in eleştirisine verdiği yanıtta, Rey'in kendi düşünme düzenini "bir dindarın fiziği" olarak değerlendirmekte haklı olduğunu söylemiştir (Lenin. bu kitapta, onun bu değerlendirmesine değinir). Duhem, kendisinde bilimin dinsel inancın hizmetkan olduğu anlamında "dindar fizikçi"lik suçlamasını reddediyor; ama o, aynı zamanda, katolik kilisesine bağlılığından ötürü şöyle öğünüyor: "Elbette ki ben, bütün kalbimle Tanrının bize ilettiği ve kilisesi aracılığıyla öğrettiği gerçeklere inanırım; ben, hiç bir zaman İnancımı gizlemedim ve bu inancı bana vermiş olan, bütün kalbimle umarım ki, inancımdan ötürü utanç duymaktan beni korur. İşte bu anlamda benim savunduğum fiziğin. Tanrıya inanan bir kimsenin fiziği olduğu haklı olarak söylenebilir." (1905). Abel Rey'in *Çağdaş Fizikçilerin Fizik Teorisi* adlı yapıtına verdiği yanıtın sonunda Duhem, fiziksel araştırmanın haklılığını dogrudan doğruya üstün bir metafizik düzene inancıtan çıkarıyor. Bu konuda, hem de altını çizerek şöyle yazıyor: "Fiziğin üzerinde yer alan bir düzene inanç, fizik teorisinin biricik varlık nedenidir." (1908). Birçok önemli yapıtı arasında şunları gösterebiliriz: *Traité élémentaire de mécanique chimique, fondés sur la Thermodynamique* (4 cilt. 1897-99), *Leçons sur l'électricité et le magnétisme* (3 cüt, 1891-92). *Traité d'énergetique ou de thermodynamique générale* (2 cilt, 1911), *la Théorie physique, son objet et sa structure* (1906), *les Sources des théories physiques. les Origines de la statique* (1905-1907), *Etudes sur Léonardo da Vinci* (2 cilt, 1906-1909), *la Mouvement absolu et h mouvement relatif* (1909), *les Transformations de la mécanique et l'explcation mecanique de la nature* (1910) ve *le Système du monde* (1913).

DÜHRİNG, Eugen (1833-1921). - Alman filozof ve iktisatçısı, bir süre Berlin Üniversitesinde felsefe ve ekonomi politik dersleri vermiştir. Kısa süre sonra gözleri görmez oldu; ölümüne kadar, önce Berlin'de, daha sonra da Nowawes'de, yazar olarak yaşadı. Bir burjuva sosyalizminin, toplum düzeninin temelini "bireysel ruhun doğal çabaları"nda gören bu en dikkate değer temsilcisi, toplumsal üründe işçilerin artan payı teorisini öğretiyor ve geleceğin kurtuluşunu sınıflararası uzlaşmaz karşıtlıkların uzlaşmasından bekliyordu; kendisini insanlığın düzelticisi, iyileştiricisi gibi görüyordu. Çok çeşitli konularda konferanslar verdi, Berlin profesörlerine karşı uluorta saldırılan sonucu, kısa zamanda koltuğundan oldu. 1870-1880 yılları arasında, sosyal-demokrasi içinde pek çok taraf bulmuştu. Dühring. birçok yapıtında, toplumsal-felsefi özel bir sistem geliştirdi ki, bu sistem, kendisinin bulmuş olduğunu sandığı bir sürü mutlak "son yargı gerçekleri"nin yardımıyla oluşturulmuştu. Hris-

tiyanlığa karşıydı ve ateşli bir Yahudi düşmanıydı. Kendi elinde olmayarak, dolaylı bir şekilde, bilimsel komünizme büyük bir hizmeti olmuştur; Marks'a ve Lassalle'a karşı tutkulu saldırıları ve büyüklük delisinin damgasını taşıyan "gerçeğin felsefesi", Engels'in ünlü yergi yazısındaki yanıtı yol açtı: *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor (Anti-Dühring)* kitabı, kısa zamanda yeni devrimci işçi kuşağının felsefe kılavuzu haline geldi. Bu eserinde Engels, Dühring'in yanlıklar sistemini acımasızca paramparça ediyor ve ilk defa diyalektik materyalizmin, usta elinden çıkış tam ve açık bir açıklamasını yapıyordu. (Engels'in *Anti-Dühring*'ine bakınız.) Başlıca yapıtları: *Natürliche Dialektik* (1865), *Cursus der Philosophie* (1870), *Logik und Wissenschaftstheori* (1878), *Kritische Geschichte der Philosophie* (1894), *Der wert des Lebens* (1916). *Cursus der National und Sozial Ökonomie* (1892), *Kristische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (1900), *Kristische Geschichte der allgemeinen Prinzipien der Mechanik* (1837), *Robert Mayer, der Galilei des 19. Jahrhunderts* (1934). Dühring, *Personalist und Emanzipator* adlı dergiyi de yayınlamıştır.

ENGELS, Friedrich (1820-1895). — Marks'ın en sevgili dostu ve ayrılmaz mücadele arkadaşı, diyalektik materyalizmin ve bilimsel sosyalizmin ortak kurucusu ve *Komünist Partisi Manifestosu*'nun hazırlanışında Marks'ın yardımcısı; Komünistler Ligasının ve Uluslararası İşçi Birliğinin ya da Birinci Enternasyonalin kurucularından, Marks'ın ölümünden sonra (1883) uluslararası işçi hareketinin manevi önderi ve en büyük otoritesi oldu. Onun kişiliğiyle ilgili ayrıntılar için başvurulacak yapıtlar, özellikle, Franz Mehring'in *Alman Sosyal-Demokrasisi Tarihi* (1921); gene Mehring'in *Karl Marks, Yaşam Öyküsü* (1920); Gustav Mayer'in *Friedrich Engels'in Gençliği 1820-1851*; Ernst Drahn'ın *Friedrich Engels Elkitabı* (1920). Onun başlıca değeri, diyalektik materyalizmi geliştirmesinde ve açıklamasındadır. Teorik yapıtları arasında ilk yeri felsefe konusundaki yergi yazılarına vermek gerekir. Bunlar proletarya düşüncesi üzerinde en kalıcı etkiler yapmış olan ve bugüne kadar değerlerini yitirmek şöyle dursun, giderek artan bir önem kazanan şaheserlerdir. Engels, bu yapıtlarında, toplumdaki sınıfların mücadeleleri ile ve üretici güçlerin gelişmesi ve doğa bilimlerinin paralel ilerleyişi ile felsefenin diyalektik ilişkilerini ustalıkla ve eşi bulunmaz bir berraklık ve açıklıkla gösterir. Böylece, okuru, hep aynı yollardan geçirerek şu gerçeğe götürür: bütün insanları gerçekten kurtaran bir felsefe, ancak diyalektik materyalizm felsefesi olabilir, çünkü, yalnız bu felsefe teorik düşüncüyü idealizmin Seylla'sından, mekanikçi kaba materyalizmin Charybde'inden koruyabilecek vs bilginin tutarlı bir materyalist teorisinin zaferini sağlayabilecek yetenektedir. Engels'in bu konudaki başlıca yapıtları şunlardır: *Anti-Dühring*, Lessing tarzında hazırlanmış, taptaze bir hava, canlılık, mücadelecilik bir güçle dolu bu polemik yapıtı, materyalist dünya anlayışının olağanüstü verimli bir savunmasıdır; *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, felsefenin Hegel'den Marks'a kadar gelişmesi üzerine parlak bir deneme yazısıdır. Daha az tanınan, ama *Anti-Dühring* ile birlikte marksistlerin, felsefenin yeni idealist sistemlerine karşı mücadelelerinde temel bir silahı olabilecek bütün niteliklere sahip olan bir yapıtı da *Doğanın Diyalektiği*'dir, Fransa'da birkaç yıl önce yayınlanmış, 1873'ten 1892'ye kadar yazılmış makalelerden ve parçalardan derlenmiştir; —bazı noktalarda son bilimsel bulgularla aşılmış olsa bile— diyalektik

materyalizm ve onun doğru yorumu için, mücadele eden herkes için, çağdaş doğa bilimlerinin sonuçlarını ahenkli bir biçimde marksizmin bünyesine katma zorunluğunu kafasına koymuş olan herkes için tükenmez bir kaynaktır. Öteki teorik ve yöntembilimsel yapıtları şunlardır: *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845), *Komünizmin İlkeleri* (1847), *Almanya’da Burjuva Demokratik Devrim* (1850-1852), *Konut Sorunu* (1872), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* (1880), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), *Tarihte Zorun Rolü* (1887-1888), *Erfurt Programının Eleştirisi* (1891), *İlkel Hıristiyanlığın Tarihi Üzerine* (1894-1895). Marks ile yayınladıkları yapıtlar: *Kutsal Aile* (1845), *Alman İdeolojisi* (1845), *Komünist Partisi Manifestosu* (1848). Karl Marks ile Friedrich Engels’in aynı konudaki yazılarından derlenen kitaplardan başlıcaları: *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, *Felsefe İncelemeleri*, *Edebiyat ve Sanat Üzerine*, *Din Üzerine*, *Kapital Üzerine Mektuplar*, *Nüfus Sorunu ve Malthus*. Engels’in yazışmaları arasında, K. Marks-F. Engels yazışmasını (9 cilt) ve Friedrich Engels-Paul ve Laura Lafargue yazışmalarını analiz.

EULOGİUS. — Rus metropoliti. İmparatorluk Duması üyesi, azıllı geriçi, “Rus Halkının Birliği” adındaki örgütün önderlerinden, Ekim Devriminden sonra yurt dışına kaçtı ve orada Rusya’da çarlık düzenini yeniden kurmak için çalışan karşı-devrimci Rus papazlarının önderlerinden biri olarak faaliyet gösterdi.

EWALD (Friedlaenger’in takma adı), Oscar (d. 1881). — Avusturyalı yazar, felsefi konular üzerine yazmıştır, Viyana’da felsefe kurslarını yönetti. Öznelci, seçmeci idealist. Onun felsefesi, gerçekçi, duyumsu, deneyüstü ve metafizik fikirlerin karışımından oluşur. Bilgi kategorilerinin deneyden bağımsız bir değer taşıyan, “duyusal algılan saf bilgi biçimine sokarak onları soyulaştırıran an biçimler”, “usun sonuncu eylemleri” olarak kabul eden bir öznü idealizm açısından ampîr; okritisizme karşı savaşır. Toplumsal felsefe ve ahlak alanında Ewald, sıradan bir küçük-burjuva bireyidir. Son yapıtlarının birinde *Ruhun Yeniden Doğuşu* (1920), o, pasifist ahlakı savunur ve incili ve hristiyan sevgisini, dünya savaşının neden olduğu yoksullukların hakkından gelebilmek için biricik çare olarak ululaştırır. Ewald. açığa vurulmuş bir inancılıktan rahatsız duyan bir din öğretilisidir. Başlıca yapıtları; Richard *Avenarius als begründer des Empiriokritizismus* (1905), *Kants Methodologie* (1906), *Kants kritischer Idealismus als Grundlage von Erkenntniskritik und Ethik* (1908), ve *Erkenntniskritik und Erkenntnistheorie, Wissenschaftliche Beilage d. philosoph. Gesellschaft in Wien* (1910). Ve bunlardan başka bir dizi felsefe denemesi.

FARADAY, Michel (1791-1867). - İnorganik doğa bilimleri alanında İngiliz deneycilerinin en büyüğü ve en verimli; ilkin kimyacıydı, sonraları daha çok fizik alanında çalıştı; Londra’da, *Royal Institution*’da kimya profesörü. Faraday bir nalbandın oğluydu ve hayata bir çiftçinin yanında çırak olarak başladı. Bilim Üzerine bilgilerini kendi kendine edindi. Onun başlıca çalışma alanı elektrik teorisi oldu, özellikle modern elektrik teorisinin meydana getirilmesine çalışmıştır. İndükleme akımlarını bulmakla (1831) elektrik teorisinde yeni bir çağ açtı. Bu buluş, sonraki elektro-teknik hızla evriminin hareket noktası oldu. O, haklı olarak günümüzün dinamosunun babası sayılır. Birçok buluşları arasında şunları sayalım: Işığın polarizasyon planının manyetik dönmesi, elek-

trolizin temel yasaları, ve hepsinden önemlisi, eşit zaman süreleri içinde, aynı yoğunlukta elektrik akımlarının geçmesiyle eriyikler içinde birbirinden ayrılan madde miktarlarının, bu tözlerle eşdeğer ağırlıklara uygun düştüklerini kanıtlayan yasa, ve akımın elektroliz etkisiyle elektrik miktarları arasında orantılılığı saptayan yasa. Bundan başka Faraday, manyetizmin maddenin genel özelliği olduğunu da kanıtlamıştır.

Elektrolitik araştırmaları sırasında Faraday iyonlar teorisini saptayabildi, bu da, sonradan fizik ve kimya için çok büyük önem taşıyan bir buluş oldu. En önemli başarıları arasına klorun, karbon asidinin vb. sıvılaştırılmasını da katmalıyız. Onun zamanında bu gazların gaz nitelikleri değişmez sanılıyordu. Ama onun en büyük değeri, uzaklıktaki etki teorisini çürütmesidir. O, kuvvetin doğrudan doğruya geçişi teorisinin yerine “uzaklıktaki etkiyi” geçiren zorunlu bir ortam (*ether*) varsayımını koydu.

O. böylelikle, o zamanki doğa ve elektrik anlayışını altüst etmiştir. Onun elektrik anlayışının temelinde doğrudan doğruya dokunma yoluyla etki fikri, ve manyetik alan fikri, yani “gerçekten var olan” şeyler olarak boşluğu (uzayı) dolduran elektromanyetik kuvvet çizgileri fikri vardır. Elektrik ve manyetizmin bir tek enerjinin sadece değişik çeşitlemeleri olduğunu kanıtlamakla, Faraday, Maxwell’in ünlü elektromanyetik teorisine dayanak olmuştur. Başlıca yapıtları: 1831’de ve 1855’te 30 seri halinde yayınlanan *Experimental Researches in Electricity*. Ayrıca: *Experimental Researches in Chemistry* (1882). Gerçek şaheserler olan popüler yapıtları arasında şunları analım: *Maddenin Değişik Kuvvetleri ve Bunların Karşılıklı İlişkileri* (1873) ve *Bir Mumun öyküsü* (1883).

FECHNER, Gustave-Theodore (1801-1887). — Leipzig’de fizik profesörü, daha sonra aynı üniversitede doğal felsefe ve antropoloji profesörü. Fizik üzerinde çalışmaları özellikle galvanizm ve elektro-kimya ile ilgilidir. O, elektrik kontağının derin bir teorisini geliştirdi ve atomistik’i coşkuyla savundu. Fechner, psiko-fizik denen şeyin, yani ruhsal olayların ölçüsünde fizik araçların kullanılmasının kurucusu olarak ün kazandı. O, kendisinin “psiko-fizik yasa” diye adlandırdığı yasayı saptayabildi. Bu yasaya göre duyu, heyecanlanmanın logaritmasına orantılı olarak artar. Felsefede Fechner idealist ve doğacı bir metafiziği savundu. Bütün dünya ruhsal bir varlıktır, gezegenlerin de bir bilinci vardır, ama en yüksek bilinç kişi olarak Tann’nunkidir; din ve bilim birbirine bağlıdır. Fizik alanındaki kavramlarının eleştirisi için bakınız: Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*. Başlıca yapıtları: *Elemente der Psychophysik* (1860). ve *Über die physikalische und philosophische Atomlehre* (1864). Doğal felsefe üzerine yazılar arasında: *Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen* (1848). *Zendavesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits* (1851) ve *Die Tagesansicht gegen über der Nachtansicht* (1879).

FERRİ, Enrico (d. 1856). — Profesör. Lombroso ile birlikte kriminal antropolojisini kurdu, sonraları Roma’da avukat ve parlamentoda İtalyan Sosyalist Partisi milletvekili. Sayısız yapıtları arasında: *Sosyalizm ve Modern Bilim; İtalya’da Pozitif Kriminalist Okul; Suç, Toplumsal Bir Olay; Devrimci Yöntem*.

FEUERBACH, Louis (1804-1872). — Alman filozofu, materyalist, zamanının ünlü kriminalisti Paul-Anselme Feuerbach’ın oğlu. Felsefi görüşlerinden ötürü üniversite öğretim üyeliğini bırakmak zorunda bırakıldı ve ömrünün

kalan kısmını köyde sıkıntı içinde geçirdi. Sol-hegelciilikten materyalizme geçti. “Düşünce insandan çıkmıştır, insan düşünceden değil.” İnsan doğanın ürünüdür, din insan doğasının fantezice bir yansımasıdır. “Tanrınsında sen insanı bulursun, ve insanda da tanrısını tanrısın; iki şey özdeşdir.” İnsanı yaratan Tanrı değildir. Tanrıyı kendi suretinde yaratan insandır. Feuerbach’ın felsefesi, Hegel felsefesi ile Marks’ın felsefesi arasında ara halkayı oluşturdu. Her ne kadar 18. yüzyıl Fransız materyalizminden bir yerde küçümseme ile sözettiyse de Feuerbach, gerçekte, 18. yüzyıl materyalizmini, tüm erdem ve kusurlarıyla, bu materyalizmin her türlü “dinbilime” karşı duyduğu soylu, gururlu, devrimci kin ile, ve toplumsal olaylar ve hareketlerin açıklaması sözkonusu olduğunda, idealizme eğilimi ile bu felsefenin sürdürücüsü ve yenileyicisi oldu. Toplumsal olaylar alanında, Feuerbach’ın materyalizmini tutarlı bir biçimde uygulayan, yalnızca, bir zamanlar Feuerbach öğretisi durumunda bulunan Marks ve Engels oldu. Ama onlar, bu materyalizmi geliştirerek diyalektik materyalizme vardılar. Başlıca yapıtları: *Das Wesen des Christentums* (1841), *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie* (1341), *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (1342) vb.. Feuerbach konusunda bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*.

FICHTE, Johann Gottlich (1702-1814) — Öznel idealist, “Alman Kurgusunun Mesihî”. Fichte, Alman klasik felsefesinin evriminde Kant ile Hegel arasında bir ara yer tutar. Bir yandan, nesnel varlığı, sadece bilincin ürünü yaparak Kant’taki maddî dünyanın son kalıntısı olan “kısır kendinde-şey”i safdışı ederken, öte yandan soyut öznelciliğin görüş açısını benimsemeye devam eder, çünkü onun “aşkın bilinci”, gerçekten onu hiç bir zaman kavrayamaksızın daima görevin “sonsuz ilerlemedeki” hedefine yönelme eğilimi gösterir. Fichte’nin felsefesi için, eylemin anı, özellikle niteliği belirleyicidir. Felsefesinin derin toplumsal güdülerine göre, Fichte, Alman burjuvazisinin, belirli tarihsel durumundan çıkamayan ve bu yüzden de başka halkların yaşını içerisinde uyguladıkları devrimi, kafası içinde yapmak için, ideal’e sığınan bu burjuvazinin önde gelen bir temsilcisi sayılmalıdır. Dağa yasasının, bir “örgenlenen ve örgenleyici bütün” olarak devlet kavramına değgin bir fikirler kanşımını oluşturan Fichte’nin sosyal-politikadaki görüş açısı, onun gençliğinde fikirlerini coşku ile savunmuş olduğu Fransız Devriminin damgasını taşıyan bir çeşit küçük-burjuva “ussal sosyalizme” varır. Başlıca yapıtları arasında: *Grundlage der Gesamten Wissenschaftslehre* (1794), *Beiträge zur Berichtigung des Urteils des Publikums über die Französische Revolution* (1793), *Grundlage des Naturechts* (1796), *Der Geschlossene Handelsstaat* (1800).

FISCHER, Kuno (1824-1907). — Alman Filozofu, hegelci, *Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen* (10 cilt, 1898-1910) adlı yapıtıyla tanınır.

FOURNİERE, Ergene (1857-1914). — Fransız sosyalisti, Paris belediye meclisi üyesi ve milletvekili, *Revue Socialists*’in başyazarı. Başlıca yapıtları: *l’idéalisme social* (1898), *Essai sur l’individualisme social* (1901), *l’Ame de demain* (1902), *les Théories socialistes au XIX. siècle* (1903).

FRANCK, Adolphe (1809-1893). — Fransız filozofu, seçmecî metafizikçi, 1854’ten 1881’e kadar Collège de France’da doğal hukuk ve kişi hukuku pro-

fesörü. Başlıca yapıtı: *la Cabale ou philosophie religieuse des Hébreux*. Birçok bilim adamının işbirliği ile Franck, *Dictionnaire des sciences philosophiques*’ı (1844-1852) yayınladı. *Le Communisme Jugé par l’Histoire* (1849) adlı eserinde 1848 devriminden önceki ve sonraki dönemin komünist ütopyalarını eleştirir.

FRANK, Philippe. — Prag Yüksek Teknik Okulunda profesör. kaatçı.

FRASER, Alexandre Campbell (1819-1914). — Edinburgh’da profesör, İngiliz filozofu, tanrıtanır. Başlıca yapıtı: (Berkeley’in yapıtlarının yayınlanması dışında) *Philosophy of Theism* (1895-1897).

FRIEDLANDER. — Bkz: Ewald.

GASSENDİ, Pierre (1592-1655). -- Fransız fizikçisi, matematikçi ve fü-ozof. Epiküros’un atomistik mekanist doğa teorisini yeniledi ve geliştirdi. Gassendi, modern fizik kavramlarının öncüsü sayılabilir.

GOGOL, Nikolay Vasilyeviç (1809-1852). — Ukrayna asıllı Rus romancı-sı ve oyun yazarı. 1832’de *Taras Bulba*’yı ve sonra, 1834’te, öykülerini yayınladı. 1836’da *Müfettiş* adlı komediyi yazdı. 1842’de ölü *Canlar*’ı. Bunlar Rus yazınının önde gelen yapıtlarıdır. Gogol, doğacı okulun başlıca temsilcilerinden biri ve zamanının en büyük nesircisiydi.

GRASSMANN, Hermann Günther (1809-1877). — Ünlü Alman matema-tikçisi ve dilci; Stettin kent lisesinde matematik ve fizik öğretmeni. Tanrıbilim ve felsefe eğitimi gördü ve aynı zamanda, kişisel çalışmalarıyla matematik ve fizik üzerine bilgüer edindi. Matematik alanında, Grassmann, çağ açan çalış-malar yaptı, çok boyutlu geometriyi kaleme alan ilk kişi oldu ve n boyutlu uza-yı da ilk kez o tanımladı. Başlıca yapıtı olan *Die Wissenschaft der extensiven Größen oder die Ausdehnungslehre* (1844). Baştan sona yeniden kaleme alın-mış olan 2. baskısı (1862), bir üçüncü baskı (1878) izledi. Bu baskıya konulan Ek’in başlığı: *Verhältnis der nicht-euklidischen Geometrie zur Ausdehnungsleh-re* (1818) idi. Bu yapıtında Grassmann, bugün artık özel bir önem kazanmış olan *vectoriel* ve *tensoriel* hesabın temellerini attı. Grassmann, *Aritmetik Elki-tabı* (1861), adlı yapıtında aritmetiğe bilimsel bir temel kazandırdı. Felsefede, başlangıçta, Leibniz’e bağlı idi, ama sonra bağımsız hareket etti. Matematik üzerine yapıtları özgün ve diyalektik bakımdan değerli birçok fikirler içerir. Lenin’in sözünü ettiği Mach’in, *Bilgi ve Yanılgı* adlı yapıtına tam metin alınan *Alan Teoris*’indeki pasajda, Grassmann’ın bilgi teorisinde materyalist görüş açısı en iyi biçimde belirmektedir. İşte pasaj: “Bütün bilimlerin en genel bölü-nümü gerçek bilimlerle biçimsel bilimler arasındaki bölünümdür; bunlardan ilki, bağımsız olarak düşünceye karşı gelen ve doğruluğu düşüncenin kendisiyle uyumluluğu ile saptanan varlığı, düşüncede yansır; biçimsel bilimlerin ise konusu, bizzat düşüncenin yarattığı şeydir (*Das durch das Denken selbst Ge-setzte*) ve doğruluğu, düşünce işlemlerinin kendi kendilerine uyumluluğu ile saptanır. Düşünce, ancak varlıkla bağıntısı yüzünden ona karşı durduğundan, onunla yansıtıldığında vardır. Ama varlık, gerçek bilimlerde bağımsız bir şeydir, kendi kendine, düşünce dışında vardır. Biçimsel bilimlerde ise varlık, yenilen bir hareketle kendi kendini yeniden düşünen düşüncenin yarattığıdır; ken-di kendine karşı gelen bir varlık gibi, özel bir nesne gibi.” (*Ausdehnungslehre*, 1844, s. xix.) Dış dünyanın nesnelliği ve gerçekliği burada kusursuz bir açıklıkla savunuluyor. Bu pasaj, aynı zamanda, Mach’in Grassmann’ı ampiryokritisiz-

min bir öncüsü olarak göstermede ne kadar yanlış olduğunu ve Lenin'in de Mach'ı bu konuda uyarmada ne kadar haklı olduğunu gösterir. Yukarıda sözü edilenlerden başka, Grassmann, bilimsel dergilerde, matematiğin ve fiziğin çeşitli konular üzerine incelemeler yayınlamıştır.

GRÜN, Charles (1817-1897). — Alman yazar, Feuerbach'ın öğretisi, "gerçek sosyalizm" olduğunu iddia eden akımın başlıca temsilcilerinden. 1842 Prusya Ulusal Meclisi üyesi olarak ilkin solda yer aldı, sonraları burjuva demokrat olarak kaldı. Franz Mehring, Grün'ü şöyle nitelendirir: "Sözcüğün en olumsuz anlamı ile bir Alman yazar, usta stilci, ama kendini beğenmiş, yüzeysel, iddialı." Başlıca yapıtı, *Fransa'da ve Belçika'da Toplumsal Gelişme* (1845), Marks tarafından amansız biçimde eleştirildi. Marks, Proudhon üzerine ünlü mektubunda. Grün'ün filozofluğundan şöyle söz eder: "Onun bir Alman felsefe profesörü olarak bana olan üstünlüğü şuydu ki, kendisi de bu konudan hiç bir şey anlamıyordu." Grün, Feuerbach'ın mektuplarını yayınlamıştır.

GÜNTHER, Sigmund (1878-1923). — Münich Yüksek Teknik Okulunda profesör. Doğa bilimleri tarihine büyük katkılarda bulundu. Özellikle astronomi ve jeoloji alanlarında. Başlıca yapıtları: *Handbuch der mathematischen Geographie* (1890), *Geschichte der anorganischen Naturwissenschaften im XIX. Jahrhundert* (1901), *Geschichte der Erdkunde* (1904), *Vergleichende Mond- und Erdkunde* (1911).

HAECKEL, Ernst (1884-1919). — Militan materyalizmin Almanya'daki en ünlü temsilcisi, biyolojide, Darwin'in dönüşümcülük teorisinin esası konusunda reform yapan 19. yüzyılın ikinci yarısının en büyük zoologu, Yena Üniversitesinde zooloji profesörü, "Alman Birciler Derneği"nin kurucusu ve fahri başkanı. Onun materyalizm uğruna yiğitçe savaşı, on yıllar boyunca, uluslararası felsefe tartışmalarında ön planda yer aldı ve bütün gericilerin, papazların, mumyalanmış profesörlerin ve darkafalı burjuvaların öfke fırtınasına neden oldu. Onun halk için yazılmış çok sayıda polemik yapıtları özellikle en geniş çevrelerce okunan *Evrenin Sırları ve Yaşamın Harikaları* adlı kitapları dolayısıyla, felsefe, halk toplantılarında, okulda, kilisede, parlamentoda sahneye çıkıverdi. Kuzey Almanya'da junkerlerin Prusya devleti, güneyde Katolik Papazlar savaşa giriştiler. Sloganları şuydu: İnsanlığın kutsal iyiliği için, geleneklerin bozulmasına karşı, ayaktakımının tahakkümüne karşı! Haeckel kendi evren anlayışını "bircilik" diye adlandırır, bununla kastettiği, ruhsal olaylar dahil, bütün doğa olaylarının, yüksek "nesne" kavramı içinde sentezidir. "Nesne"nin belli başlı nitelikleri madde ve enerjidir; bunlar üzerinde egemen olan yasa, enerjinin ve maddenin sakınımı yasasıdır. Tüm doğa kuvvetlerinin "birliği" ve "nesne yasasının her şeye hükmeden gücü", Haeckel'e göre, kaçınılmaz olarak "metafiziğin üç dogmasının: Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük dogmalarının yıkılışına götürür." Bunlar "üç şairane imaj"dan başka şey değildir. Haeckel, sonraları, nesnenin üç nitelik taşıdığını ileri sürdü. Kuvvet, madde ve duyu, ve o, evren anlayışını özdekçi bircilik olarak adlandırdı. Onun başlıca erdemi, hiç bir istisna tanımayan bir belirlenimciliği ve deneyi gerçek bilginin tek kaynağı olarak hararetle soruşturmuş olmasıdır. Biyoloji kolunda Haeckel'in yenileyici bir etkisi oldu: 1° Darwin'in doğal seçme teorisini güçlü bir biçimde savunarak, ve zooloji ile botaniji mantıklı bir tarzda evrim teorisine yöneltmek; 2° İlk

organizmaları inorganik maddeden çıkartan özgün üreme teorisini (*hétérogonie*) coşkuyla savunarak; 3° Organizmaların, bireysel evrimlerinde atasal evrim yoluyla (*ontogénie*) atalarının evrim aşamalarından (*phylogénie*) geçtiklerine değgin yasayı belirli bir tarzda kavrayıp yaratarak (Haeckel bu yasaya “biyogenetiğın temel konusu” der); 4° Tüm hayvanlar ve bitkiler dünyasının atasal evriminin ilk genel açıklamasını yaparak; 5° insanın maymundan geldiğı teorisini parlak biçimde geliştirerek ve halkın anlayacağı biçimde ifade ederek, kendi özel yumuşakçalar anatomisi ve filojenisi alanlarında Haeckel bir dizi temel monografiler yazmıştır. Haeckel’in güçlü ve zayıf yanları hakkında bir fikir edinmek için Engels’in *Doğanın Diyalektiğı’ne* bakınız. Başlıca yapıtları: Halkın anlayacağı açıklıkta yazılmış olanlar arasında: *Über die Entwicklungslehre Darwins* (1863), *Generelle Morphologie der Organismen* (1866); *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (1868), *Anthropogenie oder Entwicklungsgeschichte des Menschen* (1874), *Gesammelte populäre Vorträge* (1902), *Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft* (1892), *Über unsere gegenwärtige Kenntnis vom Ursprung des Menschen* (1898); *Die Welträtsel* (1899), *Kunstformen der Natur* (1904), *Die Lebensmunder* (1904), *Der Kampf um den Entwicklungsgedanken* (1905), *Monismus und Naturgesetz* (1906). *Unsere Ahnenreihe* (1908), *Monistische Bausteine* (1913), *Gottnatur* (1914) ve *Die Entwicklungsgeschichte einer Jugend* (1921).

HARTMANN, Eduard de (1845-1906). — Klasik dönem sonrası Alman idealist filozofu. Eski muhafız topçu subayı olan Hartmann, ordudan ayrıldıktan sonra (1865), resmi bir kürsüde yer almadan bilimle uğraştı. Felsefenin temel kavramı, Schopenhauer’in “kör” iradesiyle, Hegel’in akılcı “düşünce” sinin bir karışımını oluşturan “bilinç-dışı” kavramdır. Onun felsefesi, büyük toprak sahipleriyle (irade) burjuvazinin (düşünce) ittifakının ideolojik yansımasıdır, ama burjuvazinin junkerlere boyun eğmesi koşuluyla. Başlıca yapıtı, *Philosophie des Unbewussten* (1869). Bu yapıtta tüm teorisini açıklamıştır. Hartmann birçok başka yapıt da yayınlamıştır, bunlar arasında, *Die Weltanschauung der modernen Physik*, Leipzig 1902, yer alır.

HAYM, Rudolf (1821-1901). — Filozof ve tarihçi. 1848’de Frankfurt Ulusal Meclisi üyesi olarak ortanın sağında yer aldı. 1850’de, Berlin’de, *Konstitutionelle Zeitung*’un başyazarlığını yaptı. Haym, 1851’de, Halle’de felsefe ve Alman yazını tarihi derslerine başladı ve 1858’den 1864’e kadar *Preussische Jahrbücher*’i yayınladı. Alman felsefesinde onun başlıca rolü, Hegel felsefesini itibardan düşürmeye başlamasındadır – ama daha yüksek bir felsefi kavram ileri sürerek değil, darkafalı burjuva yavanlıklarıyla. Yapıtları: *Feuerbach und die Philosophie, Ein Betroy zur Kritik beider* (1847), *Hegel und seine Zeit* (1857), *A. Schopenhauer* (1864), *Die Romantische Schule* (1870).

HEGEL, Georg, Wilhelm Friedrich (1770-1831). — Büyük Alman idealist filozofu. Idealist bir biçimde kavradığı diyalektik yöntem dolayısıyla büyük, ama özünde *nesnel* bir idealisttir. Ona göre, tarihte ifadesini bulan mutlak akıl (neden), mutlak fikir, ilk ilke ve bu değişmeyle (*Anderssein in sich*) ruh biçiminde kendisine geri dönmek üzere doğada doğrudan “kendini açığa vuran” biricik gerçektir. Kendinde-fikir, doğanın ve tarihin yaratıcısıdır: Mutlak fikir, böylelikle, dünya yasalarını oluş olarak meydana çıkarır, gerçeklik diyalektik-

mantıksal gelişmenin aşamalarını yansıtır. Hegel sistemi, bu anlamda, kamu-mantıkçılık (*panlogisme*) olarak nitelendirilir. Düşünce, onda, tek ve biricik özne, gerçek varlık, sadece yüklemdir. Mutlak fikir, tüm insanlık tarihinin temelindedir, ama bu, evrenden önceki varlığında, soyut ve mistik örtüsü içinde, hıristiyanlığın kişi olarak Tanrısından başkası değildir. Hegel'in "fikir"inin bu niteliğini saptayan Feuerbach oldu. Marks da, ilk olarak, özne-nesnenin doğada ve insan toplumunda birliğini saptayarak ve özellikle diyalektiğin devrimci özünü ortaya çıkararak, Hegel'in diyalektiğini ayakları üzerine oturttu. Başlıca yapıtları: *Phänomenologie des Geistes* (1807), *Wissenschaft der Logik* (1812-1816. 3 cilt.), *Encyklopadie der Phiosophischen Wissenschaften* (1817), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1820), *Sämtliche Werke* (1834-1845, 18 cilt).

HEINZE, Max (1835-1909). — Liepzig'de profesör, ikici-tanrıci bir görüşü savundu. Überweg'in eseri *Grundriss der Geschichte der Philosophie*'yi yayımladı ve tamamladı. Öteki yapıtları: *Zur Erkenntnislehre der Stoiker* (1880), *Vorlesungen Kants über Metaphysik* (1894).

HELLFOND, Ossip Ignatiyevič (d. 1868). — Hekim ve yazar, takma adı Yelniyev; pek az yazmıştır. Lenin'in sözünü ettiği yapıtıdan başka, 1906'da, *Obrazovaniye* dergisinin Mayıs sayısında "Bilginin Ampiryokritikçi Teoris Üzerine" başlıklı bir yazı yazdı ve bunda Hans Cornelius'un *Felsefeye Giriş*'inde ileri sürdüğü görüşlere karşı çıktı.

HELMHOLTZ, Hermann (1821-1894). — 19. yüzyılın en büyük doğa bilginlerinden. Çok geniş kültürlü Alman fizikçi ve fizyologu; bu bilim kolalarında ön planda yer tutar; ilkin askeri hekimdi, sonradan Berlin Sanatlar Akademisinde anatomi profesörü oldu. Daha sonra Königsberg'de fizyoloji profesörü, Bonn ve Heidelberg'de aynı kürsüde bulundu: sonunda. 1871'de, Helmholtz, Berlin Üniversitesinde fizik profesörüdür ve 1887'den sonra da, Charlottenburg'da İmparatorluk Fizik ve Teknoloji Enstitüsü başkanıdır. Helmholtz, sonraki başlıca çalışma alanı olan teorik fizikte olsun, duyarlı fizyolojisi alanında ve matematikte olsun, doğa bilimlerini bir dizi klasik ihtira ile zenginleştirdi. Geometrinin temelleri üzerine denemeleriyle dikkat çekmiştir. Bu çalışmalarında Kant'ın önsel görüş noktasına karşı geometrik aksiyomların kökeni konusunda geometrinin temellerinin ampirik niteliğini belirtiyor ve eğer deneyler dcğrularsa, öklidci olmayan bir uzay teorisinin mümkün olabileceğini yani bir "fizik geometri"yi kabul ediyor. Hayatın kaynağı konusunda Helmholtz, canlılığın sonsuz olduğu görüşünü savunmuş, yeryüzünde canlıların kaynağını göksel cisimlerin tohumlarının başka göksel cisimlere geçmesiyle açıklamıştır. Onun bilgi teorisinde materyalist fikirlerle kantçı fikirler arasındaki çelişki hakkında bir fikir edinebilmek için, büyük bilimsel incelemelerinden başka, şu yapıtlara bakınız: *Über die wechselwirkung der Naturkräfte* (1854), *Über das sehen des Menschen* (1855), *Über das Verhältnis der Naturwissenschaften zur Gesamtheit der Wissenschaften* (1862), *Über die Tatsachen die der Geometrie zugrunde liegen* (1868), *Über das Ziel und die Porschriften der Naturwissenschaft* (1869), *Über den Ursprung und die Bedeutung der geometrischen Anione* (1870), *Induktion und Deduktium* (1873), *Die Tatsachen in der Wahrnehmung* (1878), *Zahlen und Messen* (1887). Fizikçi ve filozof olarak Helmholtz hakkın-

da Engels'in eleştirileri *Doğanın Diyalektiği*'nin birçok pasajlarında bulunabilir. Helmholtz *Vorträge und Reden* (1903) adlı yapıtıyla büyük ün yapmıştır. Bilgi teorisi üzerine en önemli yapıtlarından bazıları, *Hermann von Helmholtz Schriften zur Erkenntnistheorie* (1921) adlı kitapta bulunabilir. Matematikçi Leo Königsberger, Helmholtz'un büyük bir biyografisini kaleme almıştır: *Hermann von Helmholtz*.

HERAKLİTOS (MÖ 544-475). -- "Obscur" (Karanlık, Anlaşılmaz) diye de adlandırılır. Anadolu'da bir ticaret kenti olan Efes'te yaşadı. Antikçağın en büyük diyalektik çilerinden biri idi. Ona göre, *oluş*, sondan sonsuzluğa ve tersine devamlı geçiş, karşıtların birbirine geçtiği biricik sonsuz süreci, varlığın ve yokluğun birliğini, dünyanın özünü oluşturur.

Heraklitos, her şeyin bu istikrarsızlığında, her varlığın bu sürekli değişmesinde, evrenin en genel yasasını gördü. Her şey akar. Hiç bir şey durmaz. Öyle ki, "Biz aynı nehre iki kez giremeyiz.". Evren, savaş ve barıştır, yaz ve kıştır, med ve cezirdir. tokluk ve açlıktır vb.. Evrenin egemen ilkesi olan *çelişki*, Heraklitos'a göre her şeyin özündedir, öyle ki varolan her şey ancak *karşıtların birliği* olarak varolabilir, "Her şey Bir'den, Bir de her şeyden çıkar."

HERİNG, Ewald (1834-1918). - Ünlü fizyolog, Leipzig Üniversitesinde profesör. Hering, duyarlar fizyolojisi üzerine, her şeyden önce, ışık ve renklerin algısı teorisi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Felsefede Hering, tutarsız bir özne idealizmi savundu. Ünlü küçük yapıtı, *Organik Maddenin Bir İşlevi Olarak Bellek*'te (1870), Hering, canlı nesnenin bellek biçimi altında her türlü uyarmaları biriktirme özelliğine sahip olduğu fikrini geliştirmiştir. Bu teori, sonraları zoolog R. Semon tarafından geniş ölçüde geliştirildi. Ama bu teori, materyalizmden yana doğa bilginlerinin çoğunluğu tarafından biçimsel andırılmalara dayanan antropomorfist bir öğreti olarak reddedilmiştir.

HERTZ, Henri (1867-1894). — Fizikçi. Bonn'da teorik felsefe profesörü. Bilime yeni çığır arayan Hertz, Maxwell'in ışık teorisini deneylerle doğrularak bu teorinin kesin zaferini sağlamıştır. Hertz, ışık dalgalarının çok kısa dalgalı elektromanyetik titreşimler olduğunu kanıtlamıştır. Uzun elektrik dalgaları üretirek ve bunların uzayda yayıldıklarını saptayarak Hertz, telsiz-telgrafın temelini atmıştır. "Doğa olaylarını, mekaniğin basit yasalarına indirgemeye" çalışan doğacı eğilimin başlıca temsilcisidir. Onun bilgi teorisinde yönelimi, Kant'ın teorisiyle bazı noktalarda birleşir. En çok tanınan yapıtı olan *Mekaniğin İlkeleri*'nde (1894), Hertz, kuvvet fikrini bir yana iten bir mekanik geliştirmeye çalıştı. Onun ünlü *Işık ile Elektrik Arasındaki Bağını Üzerine* konferansı, ışığın elektromanyetik teorisinin temellerine halk dilinde bir giriş niteliğindedir. Ayrıca bkz: *Gesammelte Werke* (1894-1895).

HEYFELDER, Victor. — Lenin'in alıntı yaptığı Helmholtz üzerine bir yapıtın yazarı.

HIBBEN, John Grier (d. 1861). — Amerikan filozofu. 1912'den beri Princeton Üniversitesi rektörü. Hibben, başka yapıtları arasında, Hegel üzerine *Hegel'in Mantığı, Bir Yorum Denemesi* adlı bir kitap yazmıştır. 12 ciltlik *Epochs of Philosophy* adlı bir koleksiyonun yayıncısıdır.

HÖCHBERG, Karl (1853-1884). — Reformist eğilimde sosyalist yazar, Eugene Dühring'in öğrencisi. Höchberg Heidelberg'de ve Zürich'te felsefe

okumuştur. 1875'e doğru Alman sosyal-demokrasisine katıldı, ama diyalektik materyalizmi ve bilimsel sosyalizmi ve özellikle sınıf mücadelesi fikrini, proletaryanın sınıf partisinin gerekliliğini hiç bir zaman benimseyemedi. Onun için çok kez Marks ve Engels ile çatışmıştır. Karl Marks, Sorge'a yazdığı bir mektupta, Höchberg'in "sosyalizme üstün bir düşünsel yönelim vermek isteyen" ve sosyalizmin maddi temeli yerine "adalet, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi tanrılarıyla modern bir mitoloji yerleştirmek isteyen aşırı ölçüde kurnaz doktorlar türünden" olduğunu yazmıştır. Höchberg'in *Zukunft* adlı yazısı üzerine Marks, şu kesin yargıyı vermiştir: "Dünya, onun, kendisine alçakgönüllü havalardan veren bir küstahlıkla kaleme alınmış geleceğe ait programı kadar sefilce bir şeyi ender görmüştür." Makaleleri yukarıda adı geçen dergilerde yayınlanmıştır.

HOLBACH, Paul-Henri Dietrich, baron (d. 1723-1789). — Macar asıllı bir baronlar ailesinden olan Fransız materyalisti. Eğitimi, gerçek yurdu haline gelen Fransa'da yapmıştır. Holbach, Diderot ile birlikte *Ansiklopedi*'nin hazırlanmasında etkin rol oynamıştır. Ansiklopediye doğa bilimleriyle ilgili makaleler, notlar yazdı. Holbach'ın salonu, Fransa'nın o zamanki en büyük düşünürlerinin buluşma yeri idi. *Tiers état* devrimci ideolojisi, sonraları 18. yüzyıl Fransız materyalizmi diye adlandırılacak olan felsefenin ilkeleri bu salonda birkaç dostun dar çevresi içinde formüle edildi. Onun yapıtlarında mekanik materyalizm, sistemli ve tam ifadesini buldu. Holbach, ikiciliğe, evrenin ikileşmesine karşı çıkmıştır. İnsan ancak doğanın gerekli ürünüdür. Doğa, madde ve harektir. Madde duyu organlerimiz üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak etki yapan şeydir. Tinselci ve tannbilimci sistemler, insan kafasının yarattığı saçma şeylerdir, insanın bilisizliğinin bunda çıkan olanlar tarafından, özellikle kilise tarafından çoğunluğun büe bile aldatılmasının ürünüdür. Başlıca yapıtı, 1770'te yayınlanan *Système de la nature*'dür (bu yapıtın, o dönemde, olağanüstü bir devrimci etkisi oldu). Ayrıca Plehanov'un *Materyalizmin Tarihine Katkı*'sına bakınız.

HÖNIGSWALD, Richard (d. 1875). — Breslau Üniversitesinde profesör. Yeni-kantçı. Yapıtları: *Über die Lehre Humes von der Realität der Ausseidung* (1904), *Zur Kritik der Machschen Philosophie* (1903), *Beiträge zur Erkenntnistheorie und Methodologie* (1906), *Die Philosophie des Altertums* (1917) vb..

HOLLEVIGUE, Louis (d. 1863). — Aix-Marseille Üniversitesinde genel fizik profesörü. Başlıca çalışma alanı radyo-fizik, termo-elektrik, elektroliz. Başlıca yapıtları: *leçons d'électricité appliquée* (1899). *Evolution des sciences* (1908) ve *Matière* (1903).

HUME, David (1711-1776). — İngiliz filozofu, felsefede şüpheci ve bilimezcisi, aktif bir siyaset adamı oldu, toplum ve ekonomi sorunları üzerine denemeler yazdı ve özgün bir tarihçi idi. Onun felsefesi Locke'un deneyci felsefesiyle başlayan ama sonra Berkeley'in öznelliliğine dönen ve sonunda bütün temel sorunlarda görüngücülükten ve bilinemezlikten yana bir tutum benimseyen, yani bilgi yokluğunu doğrulayan teoriyi esas sayan İngiliz burjuvazisine özgü düşüncenin evrim ve yöneliminde en yüksek noktayı oluşturur. Hume, Berkeley gibi nesneyi yadsımakla kalmıyor, nedensellik ilişkilerimizi, alışkanlıklarımızın koşullandığını ve bir özne gereksinme duygusundan ileri geldiğini söyleyerek, "akademik şüphecilikliğini" şeylerin *nedensel ilişkilerine*

yayıyor. İrlandalı papazın tinsel özü, onun “ben”i, Hume’de de bir duygular ve tasarımlar demetine indirgeniyor. Çünkü o, ruhsal yaşamımızın tüm mekanizmasını çağrışımlar görünüşü ile açıklıyor. Bir dış alem varsayımı, onda özel açıklamasını özel bir “inanç”ta buluyor. Hume’ün kavramları, bir yandan 19. yüzyıl olguculuğu için geniş dayanaklar sağlarken, öte yandan Kant’a “eleştiri yönteminin yardımıyla” bilgi sorununu koymasına olanak sağlıyor. Marks’ın *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*’sında tahlil ettiği para teorisi, Hume’ün teorisinin iktisadi ilişkilere uygulanmasıdır. Ona göre para, esas temel sürecin yerini alan şeylerin yüzeysel görünümünün aldığı burjuva anlayışına uygun olarak, simgelerden ibaret bir şeydir. Başlıca felsefi yapıtları: *İnsan Tabiatı Üzerine İnceleme* (1739-1740), *İnsan Aklı Üzerine Araştırmalar* (1748).

HUXLEY, Thomas Henry (1825-1895). — Büyük etkinliği olan İngiliz doğa bilgini. Londra’da *Royal Institution*’da Kraliyet Cerrahlar Okulunda biyoloji profesörü; *Royal Society* ve Kraliyet Bilimsel Eğitimi Teşvik Komisyonu üyesi; doğa bilimleri üzerine halk dilinde yazı yazan ünlü yazar. Onun bilimsel araştırmaları zoolojinin ve antropolojinin çeşitli alanlarını kucaklar. Onun ünü, İngiltere sınırlarını aşmış ve dünyaya yayılmıştır, çünkü o, evrim teorisini ve özellikle darvencilığı, gerici profesörlere ve kilise kodamanlarına karşı coşkuyla savunmuştur. O, kendisini “Darwin’in genel acentesi” diye nitelendirirdi. Huxley, özellikle insanın maymun kökenden geldiğini savunmuş ve bu tezi, 1863’te ilk kez bilimsel olarak tanıtlamıştır. Kalabalık işçi dinleyiciler önünde birçok bilimsel konferanslar vermiştir. Felsefede Huxley, sözde kamuoyunun geleneklerine boyun eğen ve böylelikle egemen sınıfların halk yığınlarını din afyonuyla zehirlenmelerini kolaylaştıran İngiliz doğa bilginlerinin kararsızlığını, tutarsızlığını ve kaypaklığını göstermiştir. Onun felsefesi, bilimdeki ilerlemelere ve Hume’ün fikirlerine dayanan materyalist bilgilerin bir karışımıdır. Tanrının varlığı sorunu önünde duran ve bu sorunu çözümü olanaksız’ bir şey sayan evren anlayışını ifade etmek için kullanılan “bilinemezcilik” terimini ilk o kullanmıştır. Birçok bilimsel elkitabının yazarı olan Huxley, halk dilinde kaleme alınmış yapıtlar da vermiştir. Bunlardan en ünlüleri şunlardır: *İnsanın Doğadaki Yeri Hakkında Gözlemler* (1863); *Organik Doğadaki Olayların Nedenleri Üzerine Bilgimiz* (1865), *Halk Konferansları Olarak Fizyoloji Eskizi* (1866).

JAMES, William (1842-1910). — Amerikan filozofu, pragmacılık ve çoğulculuk denen okulların yaratıcısı. Doğa bilimlerinde belirlenimciliğe karşıdır. “Pratik nedenlerle” James, metafizik gerçekçiliğe karşı çıkmaya “karar veriyor” ve onsuz “doğru yolu izlemenin hiç bir yaran, hiç bir çekici ve soylu yanı kalmayacağından”, dini savunuyor. Bütün özellikleriyle James’in felsefesi, Amerikan burjuvazisinin, Kuzey-Güney arasındaki savaştan sonra o hızlı iktisadi ve toplumsal evriminin bir ürünüdür. Yani pratikte feodal kalıntıların yolunu engellemediği ve teoride her türlü metafizik önyargılardan kurtulmuş olarak, “pervasız zenginleş” özdeyişini, hayatta kendine incil yapan bu burjuvazinin muazzam ölçüde artmış olan gücünün ve girişim ruhunun ifadesidir. James’e göre, kavramlarımız, “başarıya inancın” desteklediği “çalışma varsayımlarıdır. Ama “başarıya inançtan”, “inancın başarısına” ancak bir adımlık yol vardır, ve böylece ayırdedici özelliği, tamamen Amerikan’vari bir pervasızlık olan onun pragmacılığı, bir gizemciliğe varır ve bundan doğan dinsel duyguların tatmini,

Amerikan iş hayatının (*business*) ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bu felsefede, tekniğin ve ekonominin çok hızlı gelişmesiyle. Amerikan yaşamındaki din şartlanlığının aslına uygun bir yansımaya ve kendine özgü sentezi vardır. Başlıca yapıtlar: *Psikolojinin İlkeleri* (1890). *İnanç İradesi* (1896), *Pragmatizm* (1907).

JAURÈS, Jean (1859-1914). — Fransız siyaset adamı, Fransız Sosyalist Partisinin önderlerinden ve bu partinin en büyük hatibi. Toulouse Üniversitesinde profesörlük eden Jaurès. parlamenter politikaya 1085'te girdi. İlkten ılımlı bir yol izledi, ama bir süre sonra sosyalist harekete katıldı, 1892'de yeniden milletvekili seçildiği zaman, sosyalist partinin etkin bir üyesi olmuştu. Bununla birlikte, Jaurès, marksizmi ancak ihtiyatla kabul etmiş ve onu felsefi idealizm ile bağdaştırmaya çalışmıştır. 1899'da, sosyalist Millerand'ın "Komün'ün kasabı" Galliffet'in yanında katıldığı Waldeck-Rousseau kabinesi kurulduğu zaman, Jaurès, bu kabineyi desteklemeyi gerekli gördü ve "*ministariyalizm*" (hükümette sosyalist bakan verme taktiği) denen tutumu savundu. Sadece Fransız sosyalistleri arasında değil, aynı zamanda Enternasyonalde de çok tartışılan bu sorun. 1904'te Sosyalist Enternasyonalin Amsterdam kongresinde Jaures ile Bebel arasında sert çatışmalara neden oldu. Jorecilerin Rouen kongresinden (1905) başlayarak o, Birleşmiş Sosyalist Partinin tanınmış liderlerinden biri oldu. 1904'de şimdi Fransız Komünist Partisinin organı olan *L'Humanité*'yi kurdu. Jaurès parlamentoda militarizme karşı mücadele etti ve halklar arasında dayanışmanın savunucusu oldu. 31 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşının ilan edildiği gün, savaş taraftarlarının kışkırttığı Raoul Villain tarafından öldürüldü. O, II. Enternasyonalde demokratik ve reformist sosyalizmin en yüksek ve en etkili temsilcilerindenidir. Başlıca yapıtlar: (gazetecilik ve parlamento çalışması dışında) *Histoire de la Révolution Française* (1901-1904), *L'Armée nouvelle* ve daha birçok başka yapıt.

JERUSALEM, Wilhelm (1854-1925) — Viyana Üniversitesinde profesör, ikici ve tannıcı bir felsefeyi savunur. Başlıca yapıtları: *Lehrbuch der empirischen Psychologie* (1888), *Einleitung in die Philosophie* (1899), *Der kritische Idealismus und die reine Logik* (1905).

JOULE, James Prescott (1818-1889). — Büyük İngiliz doğa bilgini. İlkten bira imalcisi idi, sonraları Manchester yakınında Salford'da bir birahane sahibi oldu. Joule, ilk kez ısının mekanik eşdeğerini deneylerle saptadı, yani "ısı ille mekanik kuvveti arasında mutlak sayısal ilişkiyi kurmaya" çalıştı. Birçok deneylerden sonra Joule, Alman Robert Mayer'den (1842) az sonra, ama ondan bağımsız olarak, ısı ile çalışma eşdeğerlik ölçüsünü buldu (1843). Joule daha o zaman ısının mekanik teorisi ilkesini açıklıkla şöyle ifade ediyordu: "Isı, cisimlerin göze görünmez parçacıklarının çok hızlı hareketidir. Bu hareket bizde öyle bir duyu meydana getirir ki, cismin sıcak olduğunu söyleriz. Bizim duyulanımız için sıcaklık olan şey, cisimler aleminde hareketten başka şey değildir." Onun için Joule, R. Mayer-, L. A. Colding ve H. Helmholtz ile birlikte, termodinamiğin ilk ilkesi denen şeyin, enerjinin sakınımının ve eşdeğer biçim değiştirmesinin kurucusu olarak bilinir. Joule'ün öteki önemli araştırmaları gazlarla ilgilidir. Başlıca yapıtları; *On the calorific Effects of Magneto-Electricity and the mechanical Value of Heat* (1843). ve *Scientific Papers* (1834).

KANT, Emmanuel (1724-1804). — Konigsberg'de profesör, modern

zamanların en büyük filozoflarından biri; Alman klasik felsefesinin en büyük buluşuna, Hegel'in mutlak diyalektik idealizminin geliştirilmesine yol açan "eleştirici idealizmin" yaratıcısı. Bilgi teorisinde Kant'ın felsefesinin özü şudur: Nesnel dünyanın insan tarafından bilinmesinin temelinde deney ve duyuların algılanı vardır. Duyular, bize, gerçek bir dış dünya tanıtlar ve bize deneyin malzemesini sağlarlar. Şeyler hakkında edindiğimiz İmge, iki etkenin sonucudur: ilkin bizim duyu organlarımız üzerinde etki yapan ve bizde bazı izlenimler ve tasarımlar uyandıran nesnelere özellikleri; ikincisi, bu izlenimleri alan şeyin, yani bilincimizin özel niteliği. Bundan çıkan sonuç şudur ki, bize görüldükleri şekilde şeyler hakkındaki tasarımlarımız, kendinde-şeyden, yani kendi "gerçek" ve öznel bilinçten bağımsız varlığında, kendinde ve kendisi için varolduğu biçimiyle şeyden tamamıyla ayrılır. "Kendinde-şey", Kant'a göre, bilinemez, biz ancak "görüngüleri" bilebiliriz, çünkü bu görüngülerin temelinde yatan şey, bizim deneyimizin (*Anschauung*) kapsamı dışında kalır. Peki ama bilgi süreci nasıl gerçekleşir? Biz, nesnelere, *uzay* içinde görürüz, olayları belli bir sıralanış içinde ve, dolayısıyla, *zaman* içinde algılarız. Zaman ve uzay dışında hiç bir şey tasarlayamayız. Bununla birlikte, Kant'a göre zaman ve uzay, varlığın nesnel biçimleri değildirler. ancak bilginin önsel oluşturucu biçimleridir. Bunlar her türlü deneyden bağımsızdır. Üstelik her türlü deney, ancak onlar sayesinde mümkündür; zaman ve uzay, ancak *deneyimizin* (*Anschauung*) biçimleri, duyarlılığımızın öznel koşullarıdır ve dolayısıyla kendinde-şeylerle (*numen*) hiç bir ilişki içinde bulunamazlar. Nedenellik ilişkileri gibi kavram ya da ulam biçimleri için de durum aynıdır. B görüngüsünün A olayını izlediğini tanıttayın gözlemlerimizin sayısı ne kadar çok olursa olsun, Kant'a göre, A, B'nin nede nedir diye bir genel kural koymaya hiç bir hakkımız yoktur. Bunu dersek, bizim kendi algılarımızın ve başkalarının içerdiği çok aşan bir şeyi söylemiş oluruz. Bununla birlikte, yargılarımızı ifade ettiğimiz zaman *mutlak* zorunluluk ve *mutlak* evrensellik bilinci içindeyiz. Anlama yetisi yasalarını doğadan (önsel olarak) çekip çıkarmaz, bu yasaları doğaya kendi koyar. Başka bir deyişle doğa yasaları, sadece, bizim bilincimizde varolan görüngüler dünyasını kapsar, *numenler* (kendinde-şeyler) bu yasalara bağımlı değildir. Böylece Kant'ın bilgi teorisi, birbiriyle çelişen iki öge içerir. Birincisi, *öznel idealist* öge; deneyimizin biçimleri (*Anschauung*): uzay, zaman, ulam; ikincisi, gerçekçi öge, yani kendinde-şeylerin (yani bizden bağımsız olarak varolan dış dünyanın) bize sağladığı belirli olmayan malzeme. *Numenler* dünyasında, doğanın zorunluluğu anlayışımız uygulanmadığından, bu dünya sınırsız özgürlükler alam olarak kabul edilebilir. Kant, yasa fikriyle bağdaşmayan –Tanrı, ruhun ölmezliği, tikel irade (elindelik) gibi– bütün hayaletleri bu diyara yerleştirir. *Salt Aklın Eleştirisi'*nde bu hayaletlere karşı başarıyla savaşmış olan Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi'*nde, yani boş spekülasyonlar değil de, insan eyleminin sözkonusu olduğu kitabında bunların önünde teslim bayrağını çeker. Kant'ın felsefesinin bütün yetersizliği bu ikicilikte yatar. Tarihsel bakımdan bu ikicilik, Alman burjuvazisinin uyanışını ve bağımsız politika özlemini yansıtır. Kant, burjuva devriminin ideolojik müjdecisi olmuştur. Ama o zamanki Prusya Almanyasının iktisadi ve siyasal geriliği nedeniyle toplumun çarpık durumu yüzünden Kant, özgürlüğün egemenliğini soyut fikrin göklerdeki yüksek yerine aktardı: O, *Ahlak* adlı yapıtında özellikle

görev kavramının altını çizer (Eski Prusya militarizminin bir yansıması). Orada da aynı ikicilik var. Nasıl ki. bilgi teorisinde “kendinde-şey” ile görüngü arasında, biçim ile içerik arasında, sonsuz ile tamamlanmış arasında aşılmaz bir uçurum varsa, Kant’ın ahlakında da aynı biçimde “salt ahlaki irade” ile ahlaki duygusallık arasında aşılmaz bir metafizik çukur var, öyle ki, Kant’ın “kesin emri” (o, bunu, “o biçimde davran ki senin iradenin düsturu, her zaman genel yasamanın bir ilkesi olabilsin” biçiminde ifade eder) bizim dünyamız olan bu gözyaşı vadisinde, ahlaki görevin kısırlığını resmen onaylamaktan öte bir şey yapmaz. Onun toplumsal ülküsü, en yüce noktası bir uluslar toplumu, temeli üzerinde sonsuz barış fikri olan aklın egemenliği altında bir burjuva anayasasıdır. Bu “aklın” dar burjuva niteliği, Kant’ın daha o zamandan tüm yurttaşların yasa karşısında tam bir özgürlük, eşitlik ve bağımsızlığından yana olduğunu açıklamasından bellidir; ama o, “bir tüccarın ya da zanaatçının yanında çalışanları”, özel hizmetçileri, ücretlileri, vergi ödeyen köylüleri ve “bütün kadınları”, kısaca başkası tarafından beslenen ve korunan herkesi, vatandaş (*Staatsbürger*) değil, *devletin ortakları* (*Statsgenossen*) saymıştır. Besbelli ki, bu sınırlılık *tarihsel koşullardan* ileri gelmektedir. Yüzyılın başlarında, revizyonistler, Kant’ın ahlakına dayanarak, sosyal-demokrasi içinde marksizmi, kantçılıkla “tamamlamaya” kalkıştılar. Başlıca yapıtları: *Salt Aklın Eleştirisi* (1781), *Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Olan Gelecekteki Her Türü Metafizığe Hazırlayıcı Notlar* (1783), *Pratik Aklın Eleştirisi* (1788), *Hükümün Eleştirisi* (1730), *Pressische Akademie der Wissenschaften* tarafından yayınlanan Kant’ın *Bütün Yapıtları* (1911).

KAUTSKY, Karl (1854-1938). — Alman sosyal-demokratı, II. Enternasyonal döneminin ünlü teorisini. İktisatçı ve tarihçi. Kautsky, bilimsel eylemine Engels’in önderliğinde başladı. 1883’ten başlayarak. Alman sosyal-demokrasininin bilimsel organı *Neue Zeit*’ta yazkuruJu üyesi oldu, orada revizyonizme karşı savaştı. *İktidar Yolu* (1909) adlı yapıtında henüz devrimci marksizm alanında yer alıyordu. Ama Rosa Luxembourg, Franz Mehring, Clara Zetkin’in yönetimindeki “sol” ile tartışmaların başladığı 1910 yılından itibaren, Kautsky’nin “merkezci” tutumunu gittikçe daha belirgin bir biçimde ortaya çıkı. Kesin sorunlarda (genel grevler, emperyalizm vb. gibi) iki anlama çekilebilen uzlaştırıcı bir tutum aldı. 1914 emperyalist savaşı başında, ikircimli, kararsız bir görüşü benimsedi, sonunda kesin olarak reformculuğa katıldı ve daha önce söylediği bütün devrimci sözleri baştan sona yadsımak yolunu seçti. Aşağıdaki, onun 1923’te yazılmış *Otobiyoğrafı*’sinden alınma bölüm çok ilginçtir. Kautsky, eskiden var gücüyle savaştığı Bernstein hakkındaki tutumuna geriye doğru, bir gözatarak şöyle diyor: “Biz, savaş içinde bir araya geldik, herbirimiz kendi teorik anlayışını koruyordu, ama pratik eylemimizde, hemen hemen her zaman görüş birliği halindeydik.” Kautsky, hastalıklı bir öfkeyle, Rusya’daki devrimci ayaklanmaya ve Sovyet iktidarına karşı mücadele etti. Onun Rus devrimcilerine yapıştırdığı aşağılık bir yalan, alçakça bir kara çalma yoktur ki, en uyanık menşevik dostları hemen onun polemik ağzını kabul etmesinler. Bir siyaset adamının böyle bir değişiklik göstermesi ve böyle kin gütmesi ve gene kendisinin evvelce öğretmiş olduğu şeyleri anlamsız bir yanılığ diyе açığa vurması, çok seyrek görülen bir olaydır. Kautsky. henüz marksist olduğu sıralarda felsefi

anlayışını 1906'da yayınlanan bir broşürde açıklamıştır: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*. Birçok yapıtı arasından şunları sayabiliriz: *Thomas More und seine Utopie* (1888), *Vorläufer des neueren Sozialismus* (1894); *Die Agrarfrage* (1899); *Ursprung des Christentums* (1908).

KHVOLSON, Orest Daniloviç (d. 1852). - Ünlü Rus fizikçisi, Leningrad Üniversitesinde profesörlük yaptı. Beş ciltlik, aynı zamanda Almanca ve Fransızca olarak basılmış bir *Fizik Elkitabı*'nın tanınmış yazarı, kusursuz bir halk yayını yazar. Materyalizmin uzlaşmaz hasmı ve doğanın nesnel ve tanıtılabilir bir bilgisinin mümkün olup olmadığı konusunda kararlı bir şüpheci. Khvolson, yavaş yavaş açığa vurulmuş bir inancılığın yandaşı oldu. Onun bilgi teorisi konusundaki fikirlerinin bilançosu son yayınlanan iki yapıtında vardır: *1873'ten 1923'e Kadar Fizik Anlayışının Evrimi* (1925), *Bilim ve Din Sorunu* (1925). Her ne kadar, Khvolson, modern fizikteki gerçek ilerlemeleri, hatta onları abartarak baştan sona tanıdıysa da, gene de yukarıda adı geçen ikinci yapıtında teorik fiziğin tam iflasını ilan etmeye ve salt inanca sığınmaya kadar varan umut kırıcı bir şüpheciliği savunursa da, Lenin'in. Khvolson'un bilimsel ideolojisi üzerine üstün nitelendirmesi, 1915'te Petersburg'da öğrencilere verilen bir konferansın yeniden yayınlandığı bu yapıtta, parlak bir şekilde doğrulanmaktadır. Almanya'da, Khvolson, Ernst Haeckel'e karşı ölçsüz saldırılar sayesinde, başlarında ünlü Kleper takımı olmak üzere tüm alçakgönüllü rahip biraderlerin bilime ve ilerlemeye karşı öne sürdükleri "başlıca bilimsel tanık" haline gelmiştir. Ona ününü kazandıran iki yapıt: *Hegel, Haeckel, Kossuth ve Onikinci Buyruk* (1908) ile *Alman Bircileri Liğası Üyelerine İki Soru*'dur (1908). Bif sürü yapıtı arasında şunları sayabiliriz: *Fizik Yasalarını Evrene Uygulayabilir miyiz?* (19U). *Enerjinin Sakınımı ve Doğılması* (1915), *Dünya Nasıl Doğdu?* (1921), *Einstein'in Görecilik İlkesi ve Eurenin Yeni İmgesi* (1922), *Fizik ve İnsanlık İçin Önemi* (1924): bunlardan başka birkaç makale ve konuşma da *Fiziğin Temel Sorunları* adı altında yayınlanmıştır (1926-27), Khvolson bir de *Fizik Elkitabı*'na (1918-23), *Fizik* (1914-1926) (1927) adlı kitabının en önemli konularında meydana gelen gelişmeleri ekledi.

KIRCHHOFF, Gustav Robert (1824-1887). — En ünlü Alman fizikçilerinden, Heidelberg'de ve daha sonra da Berlin'de fizik profesörü. Kirchoff teorik fiziğin klasiklerine girer. 1859 yılında (arkadaşı kimyacı Bunsen ile) yaptığı güneş spektrumu tahlilini bulması ve ışımının temel yasalarını formüllendirmesiyle tanınmıştır. Kirchoff mekaniğin görevinin, "doğada meydana gelen devimleri tam olarak ve en basit biçimde tanımlamak" olduğuna işaret etmiştir. Mahçılar, bu gözlemden bilgi teorisine ilişkin baştan aşağı yanlış sonuçlar çıkardılar. Başlıca yapıtları: *Vorlesungen über mathematische Physik* (1891-1897). *Gesammelte abhandlungen* (1832-1891).

KLEINPETER, Hans (d. 1869). — Alman profesörü, yazar ve filozof, ampiryokritisizmin propagandacısı. Yüzeysel bir derleyici. Yazıları arasında: *Die Erkenntnistheorie der Naturforschung des Gegenwart* (1905) ve *Phänomenalismus* (1913).

KNOX, Howard V. — İngiliz felsefe yazarı. Yapıtı: *The philosophy of William James* (1914).

KUGELMANN. Ludwig (1830-1902). — Hanover'de hekim, Manc'ın

candan dostu, Marks'a birçok kereler önemli hizmetlerde bulunmuştur, özellikle *Kapital*'in birinci cildinin yayınlanmasından sonra Alman bilim çevrelerinin bu yapıt etrafında kurdukları suskunluk komposunu kırmaya çalışmıştır. Marks'ın Kugelmann'a mektupları ilk kez *Neue Zeit*'ta (1902) yayımlandı; bu mektuplar, sonradan, Lenin'in önsözü ile broşür halinde çıktı (1907).

LAAS, Ernst (1837-1885). — Starsburg'da felsefe profesörü. Onun seçmeci felsefesi öznel idealizm ile görgücülüğü birleştirmeyi hedef tutar; o, bir yandan A. Riehl'in eğilimini benimser, öte yandan Mach ve Avenarius'un okuluna yaklaşır. Laas, kendi felsefesini "olgucu" diye nitelendirir. Onun "olguculuk"tan anladığı tanımlı olaylardan, yani dış ve iç algılardan başka bir temel tanımayan bir bilgi teorisidir. Önsel doğruların varlığını reddeder. Mantık ve matematik dışında her şeyin kökeninde deney vardır. Başlıca yapıtları: *Kants Analogien der Erfahrung* (1876) ve *Idealismus und Positivismus* (1879-1884).

LAFARGUE, Paul (1842-1911). — Marks'ın damadı. Fransa'da marksizmin en espirülü temsilcilerinden biri. Gençliğinde Proudhon yanlısı idi. Lafargue I. Enternasyonaun üyesi oldu. Ve Paris Komünü ayaklanmasında etkin rol oynadı. Komünün emri üzerine Fransa'nın güney-batısına, halk ayaklanmasını başlatmaya gitti. Komünün yenilgisinden sonra. Lafargue, öfke saçan burjuvazinin cellatlarından, ispanya'ya sığınarak kurtuldu. Orada sosyalist propagandaya katıldı ve bakuncilik ile savaştı. 1880'lerde komüncülerin affından sonra, Lafargue, Fransa'ya döndü ve orada Jules Guesde ile birlikte marksist "Fransız İşçi Partisi"ni kurdu. Lafargue, birçok kez sınıf adaleti ile çatışma durumuna geldi ve sık sık cezaevi ile tanışma fırsatını buldu. Birkaç kez de milletvekilliği yaptı. Lafargue, başlıca eylemini edebiyat alanında verdi. Lafargue, çok ve çeşitli konularda, ekonomik ve tarihsel, edebi ve felsefi sorunlar üzerine yazdı. Tarihsel materyalizmi kullandığındaki parlak üslup ve edebiyat alanındaki üstün nitelikleri ile Lafargue. Franz Mehring'i çok anımsatır. Yapıtları arasında şunları sayalım: *le Droit à la Paresse*, *La Religion du capital*. Makalelerinden pek çoğu *Neue Zeit*'ta yayınlanmıştır. 70 yaşına varmadan kısa bir süre önce Lafargue ve karısı, kendi istekleriyle kendilerini öldürdüler, bundan böyle kendilerini tükenmiş ve yarırsız sayıyorlardı.

LAGRANGE, Jos. Louis (1736-1812). — Ünlü matematikçi, değişimler hesabını kurdu ve analitik matematik üzerine araştırmaları sayesinde fiziksel astronomiyeye yeni yollar açtı. Başlıca yapıtları: *Mecanique analytique* (1788) ve diferansiyel hesap ilkelerine ilişkin olan *Theorie des fonctions analytiques* (1797).

LANGE, Friedrich Albert (1628-1875). — Yeni-kantçı, *Materyalizmin Tarihi ve İçinde Bulduğumuz Zamanlardaki Öneminin Eleştirisi*'nin yazarı. Lange, klasik Alman felsefesinin, mutlak fikrin gitgide iflas etmesinden dehşete kapılan ve materyalizmin doğa bilimlerindeki ilerlemelerinden kaygılanarak bir alarm gibi "Kant'a dönüş" çağrısını atan, son kuşak grubundandır. Lange'nin anlayışlarındaki eksiklik ve seçmencilik, onun, Kant'ın önselliğini, bizim "örganlenişimizin" biyolojik ve fizyolojik bir olgusu olarak yorumlayış tarzında, özellikle belirgin bir biçimde ifadesini bulur, ama o. aynı zamanda, "kendinde-şey"i dış dünya olmaktan, duyulur dünyanın "kavram-sınır"ı haline

çevirerek kabul eder. Lange, materyalizmi, bilimsel araştırmalar yöntemi olarak kabul eder, ama felsefe sistemi olarak reddeder. Kendi özel sistemi, onu, bilgi teorisinde yalnız emek varsayımlarını ve “simgeleri” (kurguları) kabul eden ve ahlakta, “ideal zeminde” dini, estetik, ve şiiresel görüşte, ama gene de o kadar fazla gerçek bir önem vermeksizin yer alan bir hayalciliğe, kurguculuğa götürür. Diğerleri arasında, siyasal-toplumsal görüşlerini dile getirdiği *İşçi Sorunu* adlı yapıtı, esas olarak, John Stuart Mill’in etkisi almıdır ve radikal demokrasiyi nitelendiren sosyal reformist görüş açısını ifade eder. Başlıca yapıtları: *Geschichte des Materialismus* (1886), *Die Arbeiterfrage* (1865).

LANGEVIN, Paul (1872-1946). — Paris’te, Collège de France’ta deneysel genel fizik profesörü. Fiziğin en kayda değer, en önemli modern teorisyenlerinden biridir. Langevin. Özellikle, elektro-dinamik, moleküler fizik, görecelik teorisi, manyetizm, elektronlar teorisi, ışın teorisi, matematiksel fizik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Yapıtları arasında: *La Physique depuis vingt ans et le principe de relativite* (1922). *Pensée* dergisinin Paul Langevin’e ayrılmış 12. sayılı özel sayısına (1947) bakınız.

LARMOR, Sir Joseph (d. 1857). — İngiliz fizikçisi. Cambridge’te fizik profesörü. Fiziğin bütün alanlarında birçok çalışma yapmıştır, özellikle maddenin yapısı ve elektro-dinamik sorunu vb. üzerine. Larmor, özellikle *Ether and matter* (1900) adlı kitabıyla tanınır.

LASSALLE, Ferdinand (1825-1864). — Komünizm davasına kendini bütün bütüne vermiş parlak konuşmacı, coşkulu ajitator, yılmaz savaşçı, keskin bir tahlilci zekası vardı. Ama idealist eğilimliydi. Onda eksik olan marksizmin güvenilir pusulasıydı. Onun için yanlış bir yol izlemiş ve sonunda ulusal bir sosyalizme ve sosyal reformizm düşmüştür. Lassalle, 20 Mayıs 1863’te “Alman işçileri Genel Derneği”ni kurdu, ve Marks bununla ilgili olarak, şöyle der: “15 yıl süren uykudan sonra Lassalle Alman işçilerini yeniden uyandırmıştır; bu, onun sonsuzluğa dek sürecek olan başarısıdır” (1868). Lassalle idealist eğilimde bir felsefenin savunucusu oldu, eski-hegelci olarak kaldı ve o hiç bir zaman Marks gibi diyalektik materyalizme kadar yükselemedi. Felsefe üzerine çalışmaları *Tüm Yapıtları*’nda toplanmıştır.

LAVOİSİER, Antoine-Laurent (1743-1794). — Modern kimyanın kurucusu. Paris Akademisi üyesi. Onun başlıca katkısı, bir cisimde, yanmanın, bu cisimden belli bir yakıtın “flojiston”un dışı sızmasından Seri geldiğini iddia eden “filojistik teorisi”ni yıkması olmuştur. Lavoisier, bunun tersine, her yanma olayının bir oksitlenme olduğunu, yani yanan madde ile havadaki oksijenin birleşmesi olduğunu ve maddenin onu oluşturan parçalarından ayrılıp dağılması olmayıp, tersine, yeni bir cismi, havadaki oksijeni soğurması olduğunu gösterdi. Araştırmaları, özellikle duyarlı kimyacı terazilerinin kullanılmasıyla tam ve doğru nicel yöntemleri yüzünden, klasik sayılır. Lavoisier, “maddenin sakınımı ilkesini” böylelikle koyabilmiştir. O, bunu şöyle ifade eder: “Doğada hiç bir şey. yoktan var olmaz, ve madde hiç bir zaman yok olmaz.” O, çiftçilikte oldukça büyük bir servet toplamıştı. Kralın vergi tahsildarı olarak jakobenlerin egemenlikleri sırasında halka karşı eylemde bulunmakla suçlandı ve giyotinde idam edildi. Başlıca yapıtları: *Traité elementaire de chimie* (1789) modern kimyaya yol açan ilk büyük kimya incelemesidir. *Mémoires sur la combustion*

en général (1776) adlı kitabında ünlü oksitlenme teorisini ilk kez geliştirmiştir.

LECLAIR, Antoine (d. 1843). — “İçkincilik” filozofu. Başlıca yapıtları: *Der Realismus der modernen Natuwissenschaft im Lichte der von Berkeley und Kant angebahnten Erkenntniskritik* (1879); *Beiträge zu eitner monistischen Erkenntnistheorie* (1882).

LEİBNİZ, Gottfried-Wilhelm (1646-1716). — Ünlü Alman filozofu ve bilim adamı. Feodaliteyle uzlaşma arayan bir sınıfın filozofudur. İnan ile usu, din ile bilimi, tanrıbilimle mekanizmi uzlaştırma çabaları burdan gelir. Onun sistemi, Descartes’ın *metafiziginden* doğan idealist kuşaklar dizisinin sonuçlanmasıdır; bu nedenle o, Descartes’ın fiziğinden doğan öteki kuşaklar dizisinin temsilcilerinin, yani materyalistlerin düşmanıdır. Marks der ki: “18. yüzyıl Fransız felsefesi ve özellikle İngiliz ve Fransız materyalizmi ... 18. yüzyıl metafiziğine karşı ve hele Descartes’ın, Malebranche’in, Spinoza ve Leibniz’in metafiziğine karşı amansız bir savaş açmıştır.” Gerçekten Leibniz nesnel idealizmin en tipik temsilcilerinden biridir.

Ama Marks şunu da söylemiştir: “18. yüzyıl metafiziği (örneği Descartes’ın, Leibniz’inki...) henüz dine ilişkin olmayan ve olgucu öğeler ile karıştıktı.” Nitekim Leibniz dünya sistemini, ögesi “*monad*” (metafizik nokta, tinsel nesnenin atomu) olan bir “*monadoloji*” gibi görüyor. Ama o, bu metafizik atomu, etkin güçlerin merkezi olarak anlıyor. O, üstelik, Descartes’a karşı olarak kuvvetin maddenin temel bir özelliği olduğu görüşünü getiriyor. Leibniz “etkin kuvveti” tözün temel bir niteliği olarak kabul ettiği ölçüde –Lenin’e göre– “madde ile hareket arasında çözülmez (mutlak ve evrensel) bir bağıntı bulunduğu ilkesine tanrıbilim yoluyla yaklaşıp”. {*Felsefe Defterleri*.} Ve o. başka yerde, bireysel, evrensel ve sonsuzluk arasında, bireysel evrensel filiz halinde içinde taşıdığını ileri sürerek bir ilişki kurduğu ölçüde, onda, “idealizme ve dinselliğe *karşın* burada bir çeşit diyalektik, hem de çok derin bir diyalektik bulmak mümkündür.” (Lenin. aynı yapıt.)

Mantık alanında Leibniz geleneksel iskolastiğe yeni bir yetkinleşme getirmekle sınırlı kalır. Belirtmek gerekir ki, o, tıpkı rakamların sayılan göstermesi gibi, düşünceleri gösteren simgelerden oluşan ve bir çeşit evrensel dil görevini yerine getirecek olan bir sistem üzerine kurulu bir evrensel bilimin {*mathesis universalis*} hayalini kurmakta idi.

Bilgi teorisine gelince, Leibniz duyumculuğa (özellikle Locke’un duyumculuğuna) karşı aşın bir usçudur. Descartes’ı düzelterek, pekala doğuştan fikirlerimiz olabileceğini, ama bunların içimizde adım adım gelişerek bilince varacak olan bilinçsiz füzler halinde bulunduğunu söyler. Bu doğuştan fikirleri harekete geçiren ve bunlara malzeme sağlayan duyululuktur. “Anlama yetisinde hiç bir şey yoktur ki, daha önce duyularda bulunmasın” sözleriyle ifadesini bulan formüle karşı, Leibniz. şunu ekler: “... anlama yetisinin kendisi hariç”.

Leibniz’e göre, doğa yasaları, fizik ve matematik yasalarının tam tersine, ne tümdengelebilir ne de gereklidir. Bu yasalar, fiili gerçeği oluştururlar ve olumsaldırlar. Demek ki, bunların haklı olması için. gerçeğin ölçütü olarak çelişki ilkesi değil, “yeterli neden” ilkesi (nedenselliğe ilişkin) gereklidir.

Devlet, hukuk ve ahlak teorisinde, Leibniz, kötülükle karşılaşınca tanrıyı bu kötülüğün ötürü haklı gösterme görevini üzerine alır. Bu amaçla

Theodicée'yi yazar, (yani Tanrının haklılığının savunulması). O, burada, dünyanın kuşkusuz mutlak olarak iyi olmadığını, ama her koşul ve durumda mümkün olan dünyaların en iyisi olduğunu açıklar (bu anlayışı Voltaire, *Candide*'de alay konusu yapmıştır). Başka bir yerde, bu dünyada her şey uyum içinde gösterilir – bu uyum, sonsuzlukların tanrısı tarafından “önceden kurulmuş”tur. Leibniz, ruh ile beden arasındaki birliği ve insan özgürlüğünü, bu “önceden kurulmuş uyum”dan hareket ederek açıklar, öğretisinin bu yönü ile Leibniz, kurulu düzeni savunan bir cizvit papazı ve feodal-kralcı dünyanın koruyucusu olarak karşımıza çıkar.

Ama o, evrim düşüncesini, (mekanikçi bir temel üzerinde olsa da) sadece biyolojide değil, aynı zamanda jeolojide de oldukça açık bir biçimde, içinde duymuştur. Leibniz, teknik sorunlarda da büyük bir yaratıcı olmuştur. Pascal'inkinden daha da gelişmiş olan hesap makinesini (1673) ona borçluyuz.

Marks, Alman klasik felsefesine diyalektiğin girmesi koşullarını hazırladığı için, Leibniz'e değer verirdi; Lenin'in değer vermesi, onun maddi töz hakkındaki dekartçı anlayışı etkin kuvvet ilkesiyle zenginleştirmiş olmasındandır. Leibniz felsefesinin olumlu katkıları, ilkin, diyalektiğin sonraki evrimi üzerinde yaptığı etkiyle, ve sonra doğa bilimlerinde başardığı bulgularla ve nihayet (yanlış bir İdealist temel üzerinde olsa da) doğa diyalektiği üzerine genel görüşleriyle ölçülür.

Başlıca yapıtları: *Système nouveau de la nature et de la communication des substance* (1695), *Nouveaux essais sur l'entendement humain* (1704), *Essais de Théodisée* (1710). Monadoloji (1714), *Principes de la nature et de la grâce* (1714). *P. des Bosses ve Clarke ile Mektuplaşma*.

LE ROY, Edouard (d. 1870). — Fransız filozofu. Metafizikçi, Bergson'a yaklaşıyor. Başlıca yapıtı: *Dogme et critique* (1907).

LESSEVİÇ, Vladimir (1837-1905). — Rus felsefi yazarı, narodniklerin organı *Ruskoye Bogatstvo* dergisi yazarı. Başlangıçta Auguste Comte olguculuğunun yandaşı, daha sonra Richard Avenarius eğiliminden yana. Onun yazıları, 1880 ile 1900 yılları arasında Rusya'da çok canlı bir felsefi polemige yol açmıştır. Başlıca yapıtları: *Olgucu Felsefenin Temellerinin Eleştirel İncelemesi Üzerine Deneme* (1876). *Bilimsel Felsefe Üzerine Mektuplar* (1878). *Bilimsel Felsefe Nedir?* (1891), ve *Ampiryokritizm, Tek Bilimsel Görüşaçısı* (ölümünden sonra yayınlanmıştır, 1909).

LEVY, Dr. Albert. — Fransız filolog ve filozofu. Yapıtları: *Philosophie de Feuerbach et son influence sur la littérature Allemande* (1904), *Stirner et Nietzsche* (1904), *David Frédéric Strauss, la vie et l'œuvre* (1910).

LİEBİĞ, Justus (1803-1873). - Ünlü doğacı. Liebig, daha 21 yaşında Giessen'de kimya profesörü idi ve yaşamının sonunda Bayera Bilimler Akademisi başkama oldu. Ünlü kimyaclardan koca bir okul kurdu. 300'den fazla bilimsel inceleme yayınladı. Liebig, özellikle organik kimya ile ve bitkilerin ve hayvanların beslenmesi konusu ile uğraştı. Karl Marks (*Kapital*, Birinci Cilt) doğa bilimleri açısından tarımdaki boşluklar konusundaki buluşunu “Liebig'in ölümsüz basarılarından biri” sayar. Liebig, ilk kez toprağın veriminin azalmasını, bitkilere gerekli mineral tözlerin eksikliğinden ve bitkiler için doğal olarak

başka bir şeyin yerini alacak ürünün bulunmayışından ileri geldiğini tanıtladı. Buradan, yapay gübre kullanılması zorunluluğu, yani bitkilere gerekli fosforik asit, kireç ve azot gibi tözlerin yapay olarak verilmesi zorunluluğu sonucunu çıkarı. Liebig, bunun gibi, kloroformu da buldu. Felsefede Schelling'den yana, ikici ve metafizikçi idi, evrenin yaratıcısının gücünü ve bilgelliğini övdü, bir yaşam gücünün “dirimsel gücün” varlığını ve doğaya egemen bir tinsel ilkenin varlığını savundu. Başlıca yapıttan: *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie* (1840, 7. baskısı 1867), *Ueber Theorie und Praxis in der Landwirtschaft* (1856), *Die Grundsätze der Agrikulturchemie* (1885). Wöhler ve Poggendorf ile birlikte *Handwörterbuch der reinen und angewandten Chemie* (1837), Liebig, *Chemische Briefe*'si büyük bir ün kazanmıştır (1844). Ayrıca *Reden und Abhandlungen*'e (1874) bakınız.

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826-1900). - Karl Liebknecht'in babası. Bebel ile birlikte Alman sosyal-demokrasinin en önemli önderi. Daha bir öğrenci iken Liebknecht, bir devrimci demokrat oldu, 1848 Alman devriminde etkin bir rol aldı. Bu devrimden sonra İsviçre'ye, sonra Londra'ya göçtü. Londra'da Marks ve Engels'in etkin etkileri altında bilimsel sosyalist oldu. Liebknecht, Bebel ile birlikte, 1869'da, Eisenach'da, Almanya Sosyal-Demokrat İşçi Partisini kurdu. Reformculukla savaştı, partinin merkez organı *Vorwärts*'in yazarı oldu. Lenin, *Ne yapmalı?*'da, Liebknecht'i, “hangi toplum katına ya da sınıfa dokunursa dokunursa keyfi davranış ve baskının her türlü belirtilerine karşı, bulduktan her yerde tepki göstermesini bilen, bütün bu olayları genel bir keyff polis yönetimi ve kapitalist sömürü tablosu halinde birleştirmeyi bilen, proletaryanın kurtuluş hareketinin dünya ölçüsündeki tarihsel önemini herkese açıkça göstermek üzere kendi sosyalist inancını ve demokratik hak istemlerini tüm dünyaya açıklamak uğrunda anlamsız ve önemsiz her şeyden yararlanmasını bilen bir halk tribünü” olarak nitelendirir. Liebknecht, dine hiç bir ödün vermeyen uzlaşmaz bir materyalist ve tanrıtanımsız olmuştur. Halle'de parti kongresinde (1890) şöyle konuştu: “Her insan kafasını işletme yeteneğinde midir? Bilimin ne olduğundan habersiz olmayan kimse, bilim ile dinin gide-rilemeyen bir biçimde birbirine karşı olduklarını bilmez mi? Partimizin bilimsel niteliği bu doğrultudaki her türlü yanlış yorumları uzaklaştırır.” Liebknecht pek çok kitap ve broşür yazdı, bunlardan biri *Volksfremdwörterbuch*'tur.

LIEBMAN, Otto (1840-1912). — Yena Üniversitesinde felsefe profesörü, yeni-kantçı. Liebmann, H. Helmholtz, Fr. A. Lange ve E. Zeller'in yanında, 19. yüzyılın ortasında, “Kant'a dönüş” çağrısını çınlatmakta başı çeken filozoflardan biri oldu. Başlıca yapıtları: *Kant und die Epigonen* (1864) ve *Zur Analysis der Wirklichkeit* (1876).

LOCKE, John (1632-1704). — İngiliz filozofu, görgücülüğün temsilcisi ve deneyi her türlü bilginin temeli ilan eden adam. *Anlama Yetisi Üzerine Deneme* (1690) adlı kitabında Locke, bilgi sorununun çözümünü için deney ilkesini kullanır ve doğuştan fikirlerin varlığını yadsır ve bütün tasarımları, iki kaynaktan çıkarır: dış ve iç duyumlar. Locke, dış. dityumları, şeylerin bizim üzerimizdeki etkisi ile açıkladığı ve hatta zamanı için atak olan maddenin (Tanrının kararı üzerine) düşünebileceği varsayımını ileri sürdüğü ölçüde materyalist görüş açısında yer alır. Ama, töz-çağı ve Tanrı düşüncelerinden ayrılmadığı ve kendini

iman cennetine bağladığı ölçüde, ikicidir o, ve İngiliz tannıcılığının gelişimini başlatır. Locke'un bilgi teorisini nitelendiren şey, insan anlığının (müdrikesinin) *atomizasyonudur*, bunun için karmaşık tasarımlarımızı ve duygularımızı bir basit fikirler "toplama" gibi düşünür. Bu bilinç mozayığı, atomize burjuva aleminin aslımı tam yansıtan bir aynasından başka bir şey değildir. (Marks, bir yerde, Locke'un burjuva usunun normal insan usu olduğunu bile tanımlayacağını açıklar.) Toplumsal siyaset anlayışlarında Locke, burjuvazinin çıkarlarının kararlı bir savunucusu oldu; liberalizmin teorisini olarak, bir anayasal krallıktan yana olduğunu, vicdan sorunlarında hoşgöründen yana olduğunu (elbette ki, tanrıtanımlardan başkaları için) vb. söylemiştir. Başlıca yapıtları: *Essai sur l'entendement* (1690), *Letteres sur la tolérance* (1685-1704).

LODGE, sir Olivier (d. 1851). — Fizik profesörü ve Birmingham Üniversitesi rektörü. Halk için fizik kitaplarının ünlü yazarı. Lodge özellikle optik, elektro-dinamik, esir fiziği ve telgraf konuları ile uğraşmıştır. İngiliz biliminin en gerci temsilcilerindendir. Uzun zaman İngiliz isprizmacıları Birliğinin başkanı olmuştur. Dünya savaşında ölmüş olan oğluna adadığı *Raymond or Life and Death* (1916) adlı kitabında kendisine ölünün ruhu tarafından aktarılan öyküler anlatmaktadır. Lodge, metafizik ve tannbilimsel nitelikte birçok kitabın yazarıdır. O, din ile bilimin birleşmesinden yana olduğunu açıklamıştır. Lodge, materyalizme karşı, özellikle de Haeckel'in biriciliğine karşı, mücadele etmiştir. Başlıca yapıtları: *Electrons ou La Nature et la propriété de électricité negative* (1907), *Les Vues modernes en électricité* (1908), *Ether Universel* (1911), *Radioactivité et la continuité* (1914). Haeckel'e karşı kitabının adı *Vie et matière* (1908). Son kitapları arasında: *Atoms and Rays* (1924), *Ether and Reality* (1925), ve *Relativity* (1925).

LOPATIN, Lev Mihayiloviç (d. 1855). — Tinselci eğilimi kendisini bilmesinlerciliğe kadar götürülen Rus filozofu, her şeyden önce de ruhbilimci. Lopatin, Moskova Psikoloji Derneğinin başkanı ve bu derneğin *Felsefe ve Ruhbilim Sorunları* adlı derginin yazarlığı müdürü oldu. Bu dergide ahlak üzerine ve ruhbilim üzerine bir dizi makale yazdı. Monad teorisinin kuvvetle etkisi altında kaldı. *Devinditrici* neden olarak ruh fikrinden yola çıkarak elindelik (iradei cüziye) ilkesini ruhbilimsel bir temel üzerinde savunmaya çalıştı. Başlıca yapıtı *Felsefenin Olumlu Ödevleri*'dir (1866-1891).

LORENTZ, Hendrik Anton (d. 1853). — En ünlü Hollandalı fizikçilerden, Leyde Üniversitesinde teorik fizik profesörü, Harlem'de Taylor kuruluşunda profesör olmuştur. Modern elektronlar teorisinin kurucusu. En büyük başansı, elektromanyetik alan teorisini daha ileri götürmesi olmuştur. Lorentz, büzülme (*contraction*) varsayımı (1895) ile ün kazanmıştır, bu varsayım gereğince, esir içinde hareket halinde olan her cisim kendi hareketi doğrultusunda, kendi hızı ile orantılı olarak belirli bir miktarda kısılır; bu, varsayım, Lorentz'i, Albert Einstein'ın görecilik teorisinin habercisi yapmıştır. Başlıca yapıtları: *Hareket Halindeki Cisimlerde Elektrik ve Optik Olayların Teorisi Üzerine Deneme* (1907), *Görecelik İlkesi* (1914), *Elektronlar Teorisi* (1916).

LUCKA, Emile (d. 1877). — Yazar, özellikle üniversite çalışmaları olarak felsefe incelemeleri yapmıştır. Çeşitli dergilerde yazı yazmıştır. Bilimsel yayını: *Otta Weinger, seine Werke und seine Persönlichkeit* (1905).

LUNAÇARSKÎ, Anatol Vasileviç (1875-1933). — Eski Rus sosyal-demokrat militanı, daha liseli iken devrimci harekete katıldı. 1898'de tutuklandı ve sürüldü. 1904 sonunda ülke dışına gitti, orada kısa zamanda bolşeviklere katıldı ve bolşeviklerin merkez organları ile işbirliği yaptı. 1905 sonunda Petersburg'a döndü, legal bolşevik *Nevaya Jizn* gazetesinin yayımında etkin görevlerden birini yükledi, Rus Sosyal-Demokrat Partisinin Stokholm (1906) ve Londra (1907) kongrelerinde delege, aynı zamanda, Uluslararası Stuttgart Sosyalist Kongresinde Rus delegasyonu üyesi. Gericilik yıllarında (1908 ve sonrası) Lunaçarski ile bolşevikler arasında siyasal sorunlarda olduğu kadar, felsefe alanında da büyük ayrılıklar başgösterdi. Lunaçarski, Bogdanov ile birlikte, *Vperyod* grubunu, aynı zamanda "otzovistler" ya da Duma kesiminin geri çağırılmasını istediğinden "ültimatistler" gurubu denilen gurubu kurdu. Felsefe alanında Lunaçarski, mahçihği ve "Tanrının araştırılmasını" övdü. Bu ayrılıklar onun bolşevik kesimi grubundan çıkarılmasına vardı. Emperyalist savaşın başında Lunaçarski, enternasyonalcilere katıldı, Trotski de bu gruptaydı. Şubat 1917 devriminden sonra, Bolşevik Partisi içinde 1917 Temmuzunda kurulan ve *miejrayontsi* denilenlerin örgütüne de bir enternasyonalci olarak katıldı. Lunaçarski, Ekim Devriminden sonra Halk Eğitiminde halk komiseri oldu.

MACH, Ernst (1838-1916). — Ünlü Avusturyalı fizikçi; fizyoloji ve felsefe alanlarında da büyük bir çalışma yaptı. Daha 26 yaşında, Gratz'da bir matematik ve fizik kürsüsünde asi! profesördü, sonra da Prag'da görev aldı, son olarak da Viyana'da tümevarım felsefe profesörü oldu. Onun araştırmaları, duyu fizyolojisi, duyumlar teorisi, hareket, psiko-fizik titreşimler teorisi ve balistik alanlarını içine alır, ama her şeyden önce ustaca yapılmış sayısız tahlillerle, ve tarihsel nitelikte yeni ilişkiler ve değerli gözlemlerin keşfi ile son derece zenginleştirdiği fizik tarihi alanını kapsar. Lenin'in Mach'ın olguculuğu üzerine ayrıntılı eleştirisine, biz de şunu ekleyelim ki, 1910'da ve yaşamının sonuna kadar, yani atomculuğun fizikte çok büyük bir atılım yapmış olduğu ve başardan başarıya koştuğu bir çağda, Mach, her zaman, kendisinin "gizemcilik" diye nitelendirdiği atomların gerçek ve nesnel varlıkları teorisi karşı inatla savaştı. Berlinli büyük fizikçi Max Planck'ın, Mach'ın öznelciliği üzerine eleştirisine, Mach şöyle karşılık veriyordu; "Şimdiye kadar kendini göstermiş olan salt ayrılık, *atomların gerçeklik inancıyla* oluşmuştur. Planck'ın da böyle bir saçmalığı karakterize etmek için oldukça aşığılatıcı sözler bulmakta zahmet çekmesi de bundan ileri geliyor. ... Bununla, fizikçilerin baştan aşağı kilise olma yolunda oldukları ve bunun için gerçeklik araçlarına sahip çıktıkları görülüyor. Bunu kısaca şöyle yanıtlayacağım: Eğer atomların gerçekliği inancı, sizin için temel ise, ben, fizik anlayışından ayrılıyorum, gerçek bir fizikçi olmak istemiyorum, bütün bilimsel değerlendirmelerden vazgeçiyorum, kısaca müminler cemaati karşısında yerlere kadar eğilmiyorum, çünkü düşünme özgürlüğü, benim için daha değerlidir." (*Die Leitgedanken meiner naturwissen schaftlichen Erkenntnislehre und ihre Aufnahme durch die Zeitgenossen*, Leipzig 1919, s. 11.) Mach'ın dogmacılığının ayırdedici özelliğini veren şey, modern fiziğin kazanımlarının bilgi teorisi için önemim kavramadaki yeteneksizliğidir, aynı şekilde *Isl Teorisinin İlkeleri*'nin (1923) kendisi tarafından yeniden gözden geçirilmiş dördüncü baskısında ve gene *Fiziksel Optik*'te (1921), modern atomistik fizikte

meydana gelen olağanüstü ilerlemelerin sözünü etmeye bile tenezzül etmemesidir (örneğin, spintariskop, Brown'ın molekül hareketi, Perrin'in deneyi, kuantum teorisi, ve kristallerdeki ünlü molekül ağları teorisi, elektronlar teorisi vb.). Mach, aynı şekilde, gazların kinetik teorisine, Boltzmann'ın termodinamik teorisine, görecülük teorisine de karşıdır, bu, elbette onun atomculuğu ve atomculuğun bütün "görüngücülüğünü" mahkûm etmesinden ileri gelmektedir. Mach, görecelik teorisinden önce ve sonra, atomlar teorisine, "akla yakın" (*Anschaullichkeit*) niteliği dolayısıyla, bilimsel yararlılığı ve öğretici olması bakımından, o da yalnız kimyaya bir değer verir. Aynı yıl "Doğa Bilimlerinin Duyulur Elementleri ve Kavramları" adlı ve *Archiv für gesamte Physiologie'de* (Bonn, 1910) yayımlanan makalesinde, öznelciliğini yeniden belirtir, makalesinde sonuç olarak şu satırlar okunmaktadır: "Duyulur görüngülerin ötesinde, demek ki, fizikçinin, her ne olursa olsun, arayacak *hiç bir şeyi* yoktur. Şu halde, bizim bilincimizden bağımsız bir gerçek oluşturmaya her zaman gereksinimleri olup olmayacağına karar verme işi, tamamıyla filozoflara bırakılsın." Mach'ın fizik tarihi üzerine en önemli yapıtları şunlardır: *Die Geschichte und die Wurzel des Satzes von der Erhaltung der Arbeit* (1872, son baskısı 1909), *Die Mechanik in ihrer Entwicklung* (1883, son baskısı 1921), *Die Prinzipien der Waermelehre* (1886. 4. baskı. 1923) ve *Die Prinzipien der physikalischen Optik* (1921). Başlıca bilgi torisini inceleyen yapıtları ise şunlardır: *Die Analyse der Empfindungen* (1885, 9. baskı 1922). *Populärwissenschaftliche Vorlesungen* (1896, 5. baskı 1923), *Erkenntnis und Irrtum* (1905, 5. baskı 1926), ve *Die Leitgedanken*, vb. (1919). Çeşitli dergilerde yayınlanan sayısız bilimsel incelemeyi de bunlara eklemek gerekir.

MALON, Benoit (1841-1893). — Fransız sosyalist. İki çocuğu, gençliğinde kendisi de ücretli. Malon, 1860'lara doğru, Enternasyonal fikirleri yaydı. 1870'te Ulusal Savunma Merkez Komitesi üyesi ve Bordeaux'dan Millet Meclisi üyesi oldu. Malon, daha sonra Paris Komününe katıldı ve Komünün yenilgisinden sonra İtalya'ya kaçtı. Aftan sonra dönüşünde *Revue Socialiste* dergisini kurdu. Guesde ve Lafargue ile birlikte marksist eğilimli Fransa Sosyalist Emekçiler Partisi Federasyonunun kurucularından biri oldu. Daha sonra onlardan ayrıldı, Brousse ile birlikte *Egalité* gazetesini çıkardı ve son derece oportünist yeni bir parti kurdu, bu, "tüm sosyalistler" denen "olanakçılar"ın partisiydi, proletarya ile burjuvazinin uzlaşmasını savunuyordu. Başlıca yapıtı: *Socialisme integral*. 2 cilt (1890-1891). Malon. ayrıca birçok broşür de yazdı.

MALTHUS, Thomas-Robert (1766-1834). — İngiliz iktisatçısı. Anglikan Kilisesi papazlık mesleğine girdikten sonra, 1798'de en önemli yapıtı *Nüfus Yasası Üzerine Deneme*'yi yayınladı. Bu kitapta insanların yaşamak için kendilerine gerekli olan yiyecek maddelerinden daha büyük bir hızla arttıklarını, çünkü, nüfus geometrik bir artışla çoğaldığı halde, geçim maddelerinin ancak aritmetik bir artış sınırları içinde çoğalabileceğini ileri sürdü. Bunun sonucu olarak Malthus, yoksulluğu önlemek için insan neslini üretmeden kaçınmayı ya da daha doğrusu evlenmeden sakınmayı savunur.

MARKS, Karl Heinrich (1818-1883). — 19. yüzyılın en büyük dehanlarından; onun ölümsüz başarısı, bilimsel komünizmin ve uluslararası proletaryanın çağımızdaki devrimci sınıf mücadelesinin teori ve pratiğinin temelini

atmasıdır. Komünizm ülküsü, teorisini ve bilimsel programını ona borçludur. Marks'ın sistemi diyalektik materyalizmin tunçtan temeli üzerine oturtulmuştur. Kapitalizmin iç yasalarının bulunması sözkonusu olsun ya da insanlık tarihinin belirli dönemlerinin ve olaylarının açıklaması sözkonusu olsun, Marks, somut sorunlara dayanarak ustaca tahlilleriyle, materyalist diyalektiğin geçmişteki tarihsel ilişkileri araştırmak için, toplumun bugünkü evriminde gerçek devindirici güçleri tanımak için olduğu kadar, gelecekte gelişmenin eğilimlerini saptamak için de teorik yöntem olarak üstünlüğünü tanıttır. Onun burjuva toplumunu dahice eleştirmesi, hem yıkıcı, hem de yapıcı olmuştur, burjuvazinin ölümünü ilan ettiği için yıkıcı, ve proletaryanın zaferini ilan ettiği için yapıcı. Onun diyalektiği hem bir araştırma yöntemidir, hem de insan eylemi için bir kılavuzdur. Onun materyalist diyalektiği insan tarihinin hareket yasalarını tanımakla yetinmez, doğa tarttı bilgisini de kapsar. Darwin'in evrim öğretisinin doğa bilimlerinde meydana getirdiği devrime dört elle sarılması bundan ötürüdür. Marks'ın yönteminin felsefe için büyük önemi, Marks'ın tüm yapıtlarının derinliğine incelenmesini gerektirir, çünkü, ancak diyalektik düşüncenin yasalarının somut sorunlara ve alanlara uygulanmasıdır ki, bu yöntemin bilimsel değerini ortaya koyabilir. Marks'ın en önemli yapıtlarını tarih sırasıyla sayalım: *Deifferenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie I. und II. Teil Anhang: Kritik der plutarschischen Polemik gegen Epikurs Theologie*, Marks'ın doktora tezi, 1841, Mehring'in *Nachlass'*ında yayınlanmıştır; *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (1843); *Zur Judenfrage* (1843); Engels ile birlikte: *Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik gegen Bruno Bauer und Konsorten* (1844); *Der französische Materialismus des 18 Jahrhunderts, Über Feuerbach* (1845), Engels'in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabında yayınlanmıştır: *La misère de la philosophie* (1847, Paris); *Manifest der kommunistischen Partei* (1848); *Der 18 Brumaire des Louis Bonaparte* (1852); *Die Klassen-kämpfe in Frankreich* (1850); *Der Bürgerkrieg in Frankreich* (1871); *Zur Kritik der politischen oekonomie* (1859); *Herr Vogt* (1860); *Das Kapital*. I. B. erste Auflage Hamburg, (*Kapital*, 1. cilt, birinci baskı, Hamburg, 1867); (*Kapital'*in ikinci ve üçüncü ciltleri F. Engels tarafından Marks'ın ölümünden sonra yayınlanmıştır); *Ranglossen zum Frogramm der deutschen Arbeiterpartei* (1875); *Theorien über den Mehrwert* Karl Kautsky tarafından 4 cilt halinde yayınlanmıştır; *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels*, dört cilt, Franz Mehring tarafından yayınlanmıştır; *Gesammelte Schriften*, D. Riazanof tarafından yayınlanmıştır; *Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*. A. Bebel ve Ed. Bernstein tarafından yayınlanmıştır, dört cilt, Stuttgart 1813; *Briefe an Dr. Kugelmann* (Berlin 1924). Bkz: Karl Marks üzerine Franz Mehring'den: *Karl Marx, Geschichte seines Lebens* (1918); Seçme makaleler; *Marx als Denker, Mensch und Revolutionnaer*; V. İ. Lenin'in *Karl Marks ve Öğretisi*.

MAYER, Julius-Robert (1814-1878). — Büyük doğa bilgini. Deniz kuvvetlerinde hekimdi. Sonraları Wurtemberg eyaletinde Heilbronn kenti baş cerrahı oldu. Kuvvetin sakınıcı ve enerjinin eşdeğer olarak biçim değiştirmesi ilkesini, hareketin ısıya ve ısıyı harekete dönüşmesi ilkesini bulmasıyla (1842), o, bilime yeni çığırılar açar. Joule, Colding ve Helmholtz ile birlikte Mayer, ısının

mekanik teorisinin kumcusu sayılır. O, eşdeğerlik ilkesini ilk olarak astronomiye ve insan fizyolojisine uygulamıştır. Tutarlı bir materyalist olarak, Mayer, yaşamın doğuşunu başlıca enerji kaynağı olan güneşin etkisine indirgerek organizmaların kaynağını da açıklamaya çalışmıştır. Görüşlerini kabul ettirmek için çetin bir savaş vermek zorunda kalmıştır; değeri, ancak ömrünün sonuna doğru bilinmiştir. Mayer'ın bulgularının olağanüstü önemi hakkında bir fikir edinmek için Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'ne bakınız. Engels, burada, Mayer'ın çalışmalarını gözden düşürmek ve onun katkılarını küçümsemek yolundaki çabalara kesinlikle karşı çıkıyor ve Mayer'i savunuyor. Başlıca yapıtları: *Bemerkungen über die Kaeft der unbelebten Natur* (1842); *Die organishe Bemegung in Ihrem Zudammenhange mit dem Stoffwechsel* (1848), bu, Mayer'in en önemli yapıtıdır; ayrıca *Beitraege zur Dynamik des Himmels* (1867) *Die Mechanik der Waerme* ve *Naturwissenschaftliche Vortraege* (1872).

MAXWELL, James Clerk (1831-1879). - Dahi doğa bilgini. Aberdeen'de, daha sonra Londra'da, son olarak Cambridge'te teorik fizik profesörü. Fizikte yeni bir çağ başlatan, ışığın elektromanyetik teorisinin kurucusudur. Bu teori gereğince, ışık ve elektrik, aynı yapıda şeylerdir ve ikisi de aynı ortamın (esir) değişik titreşimlerinden başka bir şey değildir. Maxwell, başlıca çalışmalarını gazların kinetik teorisi ve termodinamik üzerine yaptı. Faraday'ın elektrik ve manyetik kuvvet alanları üzerine fikirleri baştan aşağı matematik açıdan işlenmiş, ve Maxwell'in ünlü temel elektrodinamik denklemlerinde açıklıkla formüle edilmiştir; bunlar, aynı zamanda, ışığın elektromanyetik teorisinin temel denklemlerini oluştururlar. Başlıca yapıtları: *Elektrik ve Manyetik Üzerine İnceleme* (1873); *Isı Teorisi* (1878); *Töz ve Hareket* (1879); klasik yapıtı: *Faraday'ın Kuvvet Çizgileri Üzerine*.

MEHRİNG, Franz (1846-1919). — Almanya'da devrimci marksizmin büyük temsilcisi. Guido Weiss'in dergilerinde çalışarak işe başladı. Bu dergiler (*Zukunft*, 1869-1871; *Wage*, 1873-1878). Almanya'da 1848 burjuva demokrasisinin varlığını sürdürebilen son organları idi. Mehring, bu açıdan hareket ederek, Alman sosyal-demok-rasisine karşı olan yaptığını kaleme almıştı. Sosyalistlere-karşı baskı yasası kabul edildiği zaman, o, yüreklilikle baskı altında tutulan sosyal-demokrasiden yana çıktı, özellikle 1884 yılından yazı yazmaya başladığı ve ertesi yıl başyazarı olduğu demokratik gazete *Berliner Volks Zeitung*'da. Bismarck'ın peşini bırakmadığı İşçi Partisine duyduğu sempati, başta onu partinin yanında yer almaya itti ise de, onu, Marks öğretisinin en büyük, en sivrilmiş temsilcilerinden biri yapan, bu öğretiyi derinlemesine okuyup öğrenmesi olmuştur. Mehring, 1890'da *Neue Zeit*'ın sürekli yazarı oldu. 1895'ten itibaren *de Leipziger Volkszeitung* gazetesi ile işbirliği yaptı. 1890'dan 1914'e kadar Alman sosyal-demokrasisi içinde tarihsel hareketin anlamının derinliğine en iyi girebilen, onu en iyi kavrayabilen Mehring'dir. Onun derin marksizm kavrayışı ve onun ateşli devrimci mizacı, savaştan önceki son yıllarda Kautsky ile (merkez marksist) bağlarının kopmasına yol açtı. Mehring, savaşın ilanından sonra, *Spartakusbund*'un kurucularından biri oldu, ve savaş sırasında son gücünü de ona harcadı. Onun yapıtları birçok alanı kapsar: siyasal gazetecilik, marksizm tarihi, sosyal-demokrasi, Almanya ve Prusya tarihi, edebiyat tarihi ve felsefe tarihi, savaş tarihi vb.. Büyük yapıtlar arasında şunları sayalım: *Die*

Lessing-Legende (1893); *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, 4 cilt; *Karl Marx, Geschichte seines Lebens* (1918); *Deutsche Geschichte vom Anfang des Mittelalters* (1923), Mehring, ayrıca, Marks ve Engels'in ölümlerinden sonra yapıtlarını 4 ciltte yayınlamıştır.

MENŞİKOV, Mihayil Ossipoviç (1859). — Gazeteci. Gençliğinde liberalcilik oyunu oynadı. 1890'dan sonra Menşikov *Novoye Vremiya* adlı gerici gazetenin yazarı olarak çarlığı savundu ve demokratik hareketin her türlü belirtisine karşı amansız bir savaş sürdürdü. Rus basını, onu, dönegliğinden ötürü *Yahuda* lakabıyla anmıştı. Devrim sırasında öldü.

MENGER, Anton (1841-1906). — (Karl Menger ile karıştırılmamalıdır.) Avusturyalı, sosyal reformlardan yana, hukukçu. Yapıtları: *Das Recht Auf den Vollen Arbeitsertrag in Geschichtlicher Darstellung* (1886); *Neue Staatslehre* (1903); *Neue Sittenlehre* (1905.)

MERCIER, Louis Sébastien (1740-1814). — Fransız yazarı. Devrim döneminin oyun yazarı. Konvansiyon üyesi. *Paris Tablosu* adlı romanın yazarı. Bu roman, büyük devrimin arifesinde Fransız toplumunun durumu üzerine tarihsel ve toplumbilimsel nitelikte ünlü bir belgedir.

MİHAYLOVSKİ, Nikolay Konstantinoviç (1842-1904). — Rus yazar ve eleştirmeni P. L. Lavrov ile birlikte Rusya'nın muhalefet hareketini narodnik eğilimi diye adlandırılan akımın başlıca teorisyeni; küçük-burjuva, ütopyacı. Mihaylovski, başlıca edebi çalışmasını 1870 ile 1900 arasında sürdürmüştür. *Narodnaya Volya* (Halkın Kurtuluşu Partisi organı) adlı devrimci ve 1880'lere doğru terörist gazetede çeşitli bildirilerin yazardır. Özellikle bu partinin Çar II. Aleksandr'a hitaben yayınladığı affın ilanını, burjuva siyasal özgürlüklerin tanınmasını, bir kurucu meclisin toplantıya çağırılmasını isteyen "Yürütme Komitesinin Açık Mektubu"nun da yazardır. Ünlü Rus şairi Nekrasov tarafından yayınlanan *Oteçestvenniye Zapiski* adlı yayın organına sürekli olarak yazı yazdı. Ve sonraları *Ruskoye Bogatsvo* adlı, marksizme karşı amansız bir mücadele yürütmüş olan derginin başyazarı oldu. Mihaylovski sosyalist-devrimci partinin kurucularından sayılır ve bu partinin sağ kanadında yer alır. Onun felsefesi ve sosyolojisi bir küçük-burjuva seçmeciliğinin bütün renklerini taşır. Ama bu felsefede, özellikle Comte'un olguculuğunun ve Spencer'in evrimciliğinin unsurlarını öznelciliğe ("sosyolojide özne yöntem") karışmış olarak bulmak mümkündür. Mihaylovski, özellikle, "eleştirici zihniyette bireylerin" toplumsal gelişmeyi harekete getiren etken olarak etkilerini belirten bir "tarihsel ilerleme teorisi" ile birlikte "öznel sosyoloji"yi geliştirmiştir. Mihaylovski, marksistleri, Rus gerçeğinin özel niteliğini Rusya'da devrimci hareket için belirleyici etkenleri anlamadıklarını iddia etmiş ve onları kınamıştır. Rusya'nın köylerinde *Obsçina*, ya da *Mir* denen ilkel "topluluklar" bulunduğundan ötürü, Rusya'nın bir kapitalist evreden geçmeden sosyalizm dönemine doğrudan varabileceği görüşünü savunmuştur. Onun proletaryanın devrimci sınıf savaşımın kesin rolünü reddeden gerici teorisi, bu teorinin felsefede olsun, toplumbilimde olsun küçük-burjuva ve gerici niteliğini acımasızca gözler önüne seren N. Lenin ve G. Plehanov gibi marksizmin en büyük düşünürleri tarafından eleştirildi. Bakınız; N. Lenin, "*Halkın Dostları Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?*" (1894). Ve N. Beltov (G. Plehanov'un takma adı), *Birci Ta-*

rih Anlayışının Evrimine Katkı (1894). Başlıca yapıttan: *Tüm Yapıtları*, 10 cilt, (Petersburg 1909). Onun marksizme karşı yazdığı makaleleri, *Edebi Anıtlar ve Bugünkü Karşıklık* (1909) adlı kitapta toplanmıştır.

MİLL. John Stuart (1806-1873). — İngiliz filozof ve iktisatçısı, seçmeci yanlısı. Onun teorileri, doğru Be yanlısın garip bir karışımından oluşmuştur. Ona göre, emek, elbette, değer in başlıca ögesini oluşturur, ama onun yanın da değer in daha başka ikincil öğeleri de olmak gerekir, örneğin, kapitalistin kazancı gibi. Mill, sermayenin ekonomi politliğini, proletaryanın özlemleri ile uzlaştırmaya çalıştı; sonuç, Marks'ın dediği gibi, "özünlükten yoksun bir stnkretizm –telifiyye–" olmuştur. Mill, filozof olarak, Hume tarzında idealist bir olgucudur. Dış dünya, ona göre, "duyumların değişmez olabilirliği "dir. Ayrıca kadınların kurtuluşunun büyük savunucusu olarak da tanınır. Başlıca yapıtları: *Mantık Sistemi; Yararcılık; Hamilton Teorisinin İncelenmesi; Ekonomi Politik.*

MOLESCHOTT. Jacob (1822-1893). — Geçen yüzyılın ortalarında, tanınmış bir fizyoloji uzmanı. Hollanda doğumlu. Baştan Heidelberg Üniversitesinde ders verdi, ama onun materyalizmi resmi bir uyarı almasına neden oldu, bundan sonra kürsüsünü bıraktı ve yurdundan ayrıldı. Moleschott, daha sonra. Zürich'te, Torino'da, en sonra da Roma'da profesörlük yaptı. İtalya'da, deneysel psikolojinin ve fizyolojik kimyanın kurucusu oldu. 1856'dan 1893'e kadar Moleschott, *İnsanın ve Hayvanların Doğası Üzerine Araştırmalar* yayımlandı. Özellikle kalp sinirlerinin dağılım durumu üzerine, ışığın solunum üzerindeki etkisi üzerine incelemelerle, madde değişimi ve beslenme ile uğraştı. Başlangıçta Hegel taraftan olan Moleschott, sonraları Vogt ve Büchner benzeri bir kaba materyalist oldu. Kuvvet ile maddenin birliği teorisinin bağnaz temsilcisi olarak o, tüm ruhsal görüngüleri maddi hareketlere indirger. Başlıca yapıtı: *Hayatın Dolaşımı* (1852). Bu yapıt büyük ün kazanmış, birçok kez yayınlanmış ve burjuvazinin ilerici çevrelerinde büyük itibar görmüştür. Bu kitabında Moleschott, ünlü kimyacı J. Liebig'e ve onun yaratıcının hikmetini aşım bir dil ile öven şiirlerine hücum etti. Başka yapıtları: *Beslenme Teorisi ve Araçları* (1858), *Fizyolojik Eskiz* (1861), ve bir otobiyografi: *Dostlarının İçin, Yaşamımdan Anılar* (1894).

MORGAN, Conway Lloyd (d. 1852). — İngiliz psikolog ve zoologu, Bristol Üniversitesinde profesör, darvinci ve evrimci. Morgan bir yandan madde ve hareketin zaman ve uzayın nesnellliğini ve gerçekliğini kabul eder, ama öte yandan İngiliz doğa bilimlerinin çoğu gibi, o da, dinin bilimsel bilgi üzerine olan iddialarını benimser. *Doğanın Yorumlanması* adlı yapıtında o, doğanın bütün görüngülerinde beliren bir genel amaca inanışın, doğacı, yani maddeci görüşle çelişmediği, tam tersine, doğa, hüküm süren amacın "görüngülerin belirli akışının boyun eğdiği bu gerçeğin ta kendisi olduğu" varsayımı benimseince, ikisinin kusursuz bir biçimde uyum kurduğu görüşünün geliştirir. Materyalizme karşı olduğunu açıkça söyleyen Morgan, dine hayat hakkı sağlayabilmek için bu uzlaşmaya başvurmak zorundadır. Başlıca çalışma alanı olan karşılaştırmalı hayvan psikolojisinde Morgan, dar, sınırlı bir antropomorfiist görüşü savunur. Ona göre, hayvanların davranışının anlaşılmasında gerekli anahtar ancak insan psikolojisi verebilir ve insan, ilke olarak, hayvandan değişik biçimde davranır. Bununla birlikte, onun yapıtları karşılaştırmalı hayvan

psikolojisini iletmiş olan birçok değerli gözlemleri içerir. Başlıca yapıtları: *Animal Life and Intelligence* (1890),- *Introduction to comparative Psychology* (1894), *Animal Behaviour* (1900), *İçgüdü ve Alışkanlık* (1909), *İçgüdü ve Deney* (1913).

MÜLLER, Johannes (1801-1858). — Berlin Üniversitesinde anatomi ve psikoloji profesörü. Almanya'da modern psikolojinin kurucusu, Rudolf Virchow'un, Ernst Haeckel'in, Herman Helmholtz, Albert Kölliker ve diğerleri gibi doğa biliminin en büyük adlarının hocası. Birçok konularla ilgilendi ve anatomi, fizyoloji, embriyoloji ve patolojiyi derin çalışmalarıyla zenginleştirdi. Onun "duyulann özgül enerjileri yasası" ünlüdür. Bu yasaya göre, duyulan etkileyen uyarmalar ne olursa olsun (bunlar mekanik, optik, kimyevi ya da başka nitelikte olsa da), duyular, kendi özgül niteliklerine göre tepki gösterirler, Örneğin görme duyusu, her zaman bir ışık görme olarak yanıt verir. Bu yasanın sonraları esasta birçok kısıtlamalara uğradığı doğrudur. Başlıca yapıtı, *Handbuch der Physiologie des Menschen* (1883), birçok ciltten oluşan bir klasiktir.

NEWTON, Sir İsaac (1643-1727). — En büyük İngiliz doğa bilgini, Cambridge'te matematik profesörü, sonraları maliye direktörü, *Royal Society* başkanı ve parlamento üyesi. Çığır açan en büyük çalışmaları arasında Newton, klasik mekanik denen şeyi kurdu, diferansiyel ve entegral hesabı getirdi, yerçekimi yasasını buldu (ki bu yasa sayesinde dünyanın ağırlığının ve gezegenlerin hareketinin tek ve aynı nedenin etkilerinden ileri geldiği anlaşılmıştır), optiği geliştirdi (ışığın renklerinin dağılması, yayılma teorisi vb.). Felsefe alanında Newton, mekanik yasaların tüm evren için genel değer taşıdığı görüşünü savundu. Doğa yasalarının mutlak niteliğini yansıtan matematik yöntemi, onun çıkış noktasıdır. Dünya, varlık nedenini kendi içinde taşır. Onun, tüm varlığın devindirici gücü olarak işin içine Tanrıyı katarak, doğayı tannbilimci açıdan açıklaması sonralardır. Newton'un evreni anlayış tarzının eleştirisi için bkz: Engels, *Doğanın Diyalektiği*. Başlıca yapıtları: Newton'un yüzyıllar boyu fiziğin gelişmesini belirleyen ve bugün de tüm değerini koruyan en büyük yapıtının adı: *Philosophie naturalist principia mathematica* (1687). Bellibaşlı ikinci yapıtı: *Optics or a Treatise of the Reflection, Refractions, Inflections and Colours of Light* (1704).

ORTODOKS. — Bkz: Akselrod.

OSTWALD, Wilhelm (d. 1853). — Büyük Alman fizikçi ve kimyacı, ünlü filozof ve doğa bilimlerinin halk dilinde yayıcısı; 1906'dan sonra Leipzig'de fiziksel kimya profesörü. Ostwald uzun zaman Alman Birciler Ligasının lideri ve başkanı oldu; ünlü *Klassiker der emkien Wissenschaften* adlı koleksiyonu kurdu ve yayımcılığını yaptı. Ayrıca *Büyük Adamlar, Doğal Felsefe Yıllığı*'ni da yayınlamıştır. Sözkonusu yıllık, savaştan sonra yayını durdurdu; *Zeitschrift für physikalische Chemie* dergisinin de kurucusu ve yazarıdır. Onun başlıca katkısı Hollandalı Van't Hoff ve İsveçli Svante Arrhenius ile birlikte doğa bilimlerinin yeni bir dalını, *fiziksel kimyayı* kurmuş olmasıdır. Ostwald'ın en önemli bulguları kimyasal ilgi teorisi, elektrokimya, eriyikler ve kataliz teorisi alanındadır. Son zamanlarda Ostwald. renkler teorisini geliştirmeye kendini adanmıştır. Felsefede, kendi sistemini' "energetik"i kurmaya çalışır. Ona göre en yüksek bilim, mantığın ve matematiğin üzerinde egemen olan soyut bir

“düzen teorisi”dir. Ostwald, öteki bilimleri, Comte’un hiyerarşisini biraz de-
ğiştirerek sınıflandırır. Onun doğal felsefesinin temelinde enerji kavramının,
ve bütün olayların sayısal tasarınının insan bilgilerinin tümü üzerinde tama-
myla egemen olmaya yettiği savı yatar. Ostwald maddeyi tümden ortadan
kaldırdığını ve fiziksel ve toplumsal olaylar dahil, bütün olaylara, biricik enerji
kavramının uygulanması gerektiğini iddia eder. Bu amaçla o, “toplumsal”, “fi-
ziksel” ve “kültürel” bir enerjinin egemenliğini hükme bağlar. Doğanın açıklama-
ması yerine, onun “iktisadi betimlemesi”nin konmasını isteyen Mach’ın etki-
siyle, Ostwald, her türlü varsayımın biçimlenmesinin reddini, bilimin ülküsü
haline getirir. Atomlar teorisine karşı şiddetle savaşır. Ama hayranlık duyduğu
Mach’tan daha az inatçı olduğu için, Ostwald, sonunda, atomistiğin büyük bul-
gulan karşısında silahları elden bıraktığını ilan eder. O, “enerjetik”ini sayısız
yapıtlarda savunmuştur, ama ciddi bilim adamı çevrelerinde en ufak bir yankı
uyandıramamıştır. Topluma ve kültüre, ahlaka ve hukuka, sanata ve politikaya,
kısaca her şeye bir “enerjetik” temel vermeye kalkışır. “Birici din” bile, yüce
Tanrısını enerjide bulacaktır. Ve Ostwald yıllar boyunca her onbeş günde bir,
“birici pazar vaazlarında”, bu -Tanrı karşısında saygıyla eğilmiştir. O, Kant’ın
kesin emrini de değiştirmiş ve “enerjetik emir” haline getirmiştir. “Hiç bir
enerjiyi israf etme”, diyerek yeni “sistemini!” tamamlar. Belirtmek gerekir ki,
Ostwald, bir yandan enerji kavramını kendinde-şey düzeyine yükseltirken, öte
yandan, evrendeki her şey gibi “enerjiyi” de mutlak bir şey saymayıp, dolarin
sağladığı “pratik” ve “elverişli” nimetlerden yararlanmayı soyutlaştırmaya ya-
rayan bir şey olarak kabul eden James’in pragmatizmini över. Ama Ostwald’ın
düşüncesinin sayısız çelişkileri ve tutarsızlıkları, hem idealist, hem materyalist
olan “enerjetik”in en göze çarpan özelliklerinin ifadesidir. Başlıca yapıtları: a)
Doğa bilimlerinde: *Elektrochemie* (1895); *Prinzipien der Chemie* (1907); *Der
Werdegang einer Wissenschaft* (1907); *Entwicklungsgeschichte der Elektro-
chemie* (1910); *Grundriss der allgememen Chemie* (1923) ve *Farbkunde* (1923);
b) Enerjetik teorisi üzerine: *Vorträge und Abhandlungen* (1904); *Vorlesungen
über Naturphilosophie* (1902); *Energetische Grundlagen der Kulturwissensch-
aft* (1908); *Die Forderung des Tages* (1911); *Die Energie* (1912); *Philosophie
der Werte* (1913); ve *Moderne Naturphilosophie* (1914); c) biyografik nitelikte
yazılar: *Grosse Männer* (1909).

PAULSEN, Friedrich (1846-1908). — Berlin Üniversitesinde bir özelliği
olmayan felsefe profesörü, iradeciliği (*volontarisme*), yani iradeyi esas alan bir
metafiziği savunmuştur. Fizik, salt görüngüden başka bir şey değildir. Gerçek
olan ruhsal niteliktedir; ama ruhsal olan her şey özünde iradedir. (“İradecilik”
terimini yaratan Paulsen’dir.) Paulsen, dini ve Hıristiyanlığı savunmuştur: Mo-
dern kültürde dinin de yeri olmalıdır. Ahlak anlayışında bağnaz bir gerici olarak
ortaya çıkmaktadır. Başlıca yapıtları: *Geschichte des deutschen Unterrichts auf
den deutschen Schulen und Universitäten* (1885); *System der Ethik, mit einem
Umriss der Staats-und Gesellschaftslehre* (1889); *Einleitung in die Philosophie*
(1892).

PEASEON, Charles (d. 1857). — Büyük İngiliz öjenik teorisyeni; ilkten
Cambridge’de, sonra da Galton’da matematik profesörü, Londra Üniversite-
sinde öjenik profesörü, Londra’da *University College*’de öjenik laboratuvarı

müdürü, öjenik dergisi *Diometrica*'nın ve *Treasury of Human Inheritance* adlı arşivlerin yayıncısı. Bağnaz öznel idealist, Pearson, Mach'ın bilgi teorisinin en önemli ilkeleriyle görüş birliği halindedir, özellikle düşüncenin tasarrufu ilkesiyle ve doğa görüngülerinin açıklaması yerine, bunların sadece tasviri ile yetinilmesi ilkesiyle. Pearson, biyolojide, biyometrik eğilimler denen şeyin önde gelen savunucusudur. Bunda organizmaların gelişme sorunları, istatistik ve olasılık hesaplarının yardımıyla ve yakınlık ilişkilerinden yararlanılarak ve özellikle insan için kalıtıma formüller konularak, çapraşık bir matematik yoldan ve soyut biçimde çözümlenmeye çalışılır. Pearson, bu yöntemlerle, insanın burjuva kapitalist toplum sınırları içinde "seçme yoluyla yetkinleşmesini" sağlamayı amaçlayan öjenik için sağlam bir temel yarattığına inanmaktadır. Pearson'ın dar anlamda matematik yöntemi, bu salt matematik yöntemin eksikliklerini gözler önüne seren hemen hemen bütün biyolojicilerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bunlar biyometrinin uygulanma olanaklarını iyice sınırlamışlardır. Pearson bir süre reformcu sosyalizmin propagandacısı olmuş ve 1880'lere doğru Londra'nın işçi derneklerinde Marks ve Lassalle üzerine konferanslar vermiştir. En ünlü yapıtı: *The Grammar of Science*'dir (1892); ayrıca *Chances of Death and other Studies in Evolution* (1898), *Nature and Matter* (1910) ve çeşitli dergilerde birçok bilimsel inceleme.

PELLAT. J. S. Henri (1850-1909). — Paris'te, fizik profesörü. Elektronlar teorisi, atomlar teorisi, elektrik, manyetizm, başlıca çalışma alanlarıdır. Belli başlı yapıtlar: *Cours d'électricité* (1901-1908), *Thermo-dynamique* (1897).

PETZOLDT, Joseph (d. 1862). — Charlottenburg Yüksek Teknik Okulunda doğa bilimlerinde bilgi teorisi profesörü, tanınmış felsefe yazarı. Petzoldt, uzun zaman, ampiryokritisizm lehinde ve özellikle Avenarius ve Mach'ın fikirleri için etkin bir propaganda yaptı. Görecilik teorisini üstün tuttu ve ampiryokritisizm ile görecilik teorisini uzlaştırmaya çalıştı. Petzoldt, görecilik teorisini yolunda mücadeleyi bir "duyular fizyolojisi ile biyolojik psikolojinin ölü ve ruhsuz bir doğa anlayışına karşı mücadelesi" olarak görüyor (1923). Petzoldt, "ruhsuz doğa anlayışı" atomistiğin ve dış dünyanın nesnel gerçek varlığının tanınması ile, yani materyalizm ile özdeşleştirdiği, bir tuttuğu "mekanikçi doğa anlayışı"nı anlıyor, Petzoldt, "göreci olguculuk" ve "görgücülük" yolunda mücadeleyi, aynı zamanda, "komünistliğe ve bolşevikliğe karşı" bir mücadele olarak görüyor. O, açık açık İngiliz piskoposu Berkeley'in tekbencililiğine dönüşmesini istiyor, çünkü Berkeley "maddi töz kavramını, madde kavramını yıkar". Başlıca yapıtları: *Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung* (2 cilt, 1900-1904); *Das Weltproblem vom standpunkte des relativischen Positivismus aus* (3. baskı, 1921); ve *Die Stellung der Relativitätstheorie in der geistigen Entwicklung des Menschheit* (1923).

PHİLON, (MÖ 20-MS 54). — İskenderiye'de doğmuş bir musevi filozof. Onun felsefesi, Yahudi dini ile Platoncu fikirlerin bir birleşimidir. Philon tarafından yetkinleştirilen *Logos* (Tann ile insan arasında aracı) öğretisi, hıristiyan dogma sisteminin kuruluşunu kuvvetle etkilemiştir.

PİLLON, François (1830-1914). — Fransız filozofu, yeni-eleştircilik yanlısı, Renouvier'nin öğrencisi. Pillon, 1890 yılından başlayarak *Année philosophique* dergisini yayınlamıştır.

PLATON (MÖ 428-348). — Yunan filozofu, antîkçağın en büyük idealist düşünürü. Sokrates'in öğretilisi, nesnel idealizmin kurucusu. Platon'a göre duyulur şeyler, ancak varlık ile varlık olmayan arasında bir ara derecedirler; görünüşler alemini temsil ederler; gerçek varlık, ancak, tamamlanıp bitmiş, duyulur şeylerin ilk gerçek modelleri olarak, var olan her şeyin ötesinde, kendi sonsuz değişmezlikleri içinde sürüp giden *fikirlerle* ait olabilir. Bu sonsuz fikirlerin bilgisi, insanın zihnine "yeniden anımsama" yoluyla verilmiştir. Platon, ünlü söyleşilerinde idealist diyalektiğin öğelerini geliştirir. Bütün toplumsal özelliğine göre, platoncu idealizm, kölelerin emeğine dayanan antikçağ toplumunun egemen sınıflarının, ticaret ve tefeci ekonomisinin gelişmesi ile boyuna huzlanan gerileme döneminin ideolojisidir. Platon, *Cumhuriyet* adlı yapıtında devlet ülküsünü açıklar, bu kitabında, aristokratların egemen kesimi için servetlerde ortaklığı ister, bu da antik çağın en büyük sosyalist ütopyasını meydana getirir. Başlıca yapıtları: *Criton*, *Sokrates'in Savunması*. *Phedon*, *Time*, *Phedre*, *Gorgias*, *Şölen*, *Théétète*, *Cumhuriyet*, *Yasalar*, vb.

PLEHANOV, Georgi Valentinoviç (1856-1918). — Rus marksizminin kurucusu, II. Enternasyonalin en göze çarpan, en etkili kişilerinden biri. Pek genç bir öğrenci iken Plehanov, narodniklerin (halkçıların) devrimci hareketlerine katıldı, ama 1880'lere doğru onların ideolojilerinden koşturdu ve 1883'te, P. Akselrod, Leo Deutsch, Vera Zasulîç ile ülke dışında ilk sosyal-demokrat örgütü, Emeğin Kurtuluşu Grubunu kurdu. Plehanov, sadece, marksizmin kusursuz bir yorumcusu olmakla kalmadı, Marks ve Engels'in, teorilerinin gelişmesini sürdüren, derinleştiren ve bu teoriyi parlak ve özgün bir biçimde savunun bir öğreticisi oldu. 1890'a doğru, "revizyonizm", Ed. Bernstein'in önderliği altında gelişmeye başladığı ve marksizmin temellerini, marksizmi "tamamlamak" isteyen yeni ortaya atılmış bütün "eleştirilere" karşı savunmak sözkonusu olduğu zaman. Plehanov, diyalektik materyalizmin hizmetinde en parlak polemikçilerden biri oldu. Bütün dünyada oportünizme karşı mücadelede olduğu gibi, bu oportünizmin Rusça çeşidi olan "ekonomizm"e ve "struvecilik"e karşı mücadelede de, Plehanov ön safa geçti. Marksizm felsefesini sistemli bir biçimde uğraş edinen uluslararası sosyalist hareketteki ender kişilerden biridir ve onun bu alandaki çalışmaları, bugün bile, bütün dünya edebiyatında aşılmış değildir. Lenin'in Plehanov'un yazılarının "komünizmin gerekli elkitabı" gibi okunmasını salık veriş boşuna değildir. — Rus sos-yal-Demokrat Partisinin ikinci kongresine kadar ve bizzat bu ikinci kongresinde Plehanov, marksist genç kuşaktan gelme önder Lenin ile sıkı bir işbirliği içinde çalıştı. Her ikisi de, yüzyılın başlarında, sosyal-demokrat organların, *İskra* ("Kıvılcım") ve *Zarya* ("Şafak") yazı işlerinde çalışıyorlardı; bu gazeteler "ekonomizm" eğilimine karşı savaşmayı ve merkezi bir devrimci partinin kurulmasını görev edinmişlerdi. Bu Kongre sırasındaki bölünmeden sonra, Plehanov bir süre kararsız kaldıktan sonra menşeviblere katıldı. Bu andan sonra Lenin ile Plehanov'un yolları birbirinden ayrıldı. Ancak 1908'den 1912'ye kadar. Plehanov, Lenin ile birlikte ampiryokritisizme ve "likidatörlere" karşı mücadele ederken geçici olarak bolşeviklere yaklaşıyor. Emperyalist savaş sırasında Plehanov, son derece sosyal-yurtsever bir tutum almıştır ki, bu tutumunu Mart [Şubat] 1917 devriminden sonra da korumuştur. Plehanov, ölümüne kadar, sovyet iktidarının bir muhalifi olarak kaldı,

ama Ekim Devriminden sonra bolşeviklere ve sovyet iktidarına karşı açıkça ortaya çıkmayı reddetti. Yazıları arasında şunları sayalım: *Materyalizmin Tarihiine Katkı* (1. baskı, 1896) N. G. Çemişevski. *Bir Edebiyat Tarihi İncelemesi* (1894), *Marksizmin Temel Sorunları* (1913). *Anarşizm ve Sosyalizm* (1894), *Neue Zeit*'taki birçok yayını da bunlara eklemek gerekir; *Tüm Yapıtları* 26 cilt halinde basıldı (Moskova, 1923-1925).

POÏNCARÉ, Henri (1857-1912). — Son elli yılın en büyük Fransız matematikçisi, astronom ve fizikçi. Paris Üniversitesinde matematik ve matematiksel fizik profesörü ve Fransız Akademisi üyesi, Raymond PoıncarÉ'nün kuzeni. Modern zamanların en verimli araştırmacılarından biri. Onun başlıca araştırmaları, matematik, matematiksel fizik, ve teorik astronomi alanındadır. Büyük buluşları arasında, bir eksen üzerinde dönüşle hareket eden bir sıvı kitlesinin denge şekilleri üzerine çalışmaları ve üç cisim problemi de sayılabilir. Foincaré'nin bilgi teorisi, birçok noktada, olgucu ampiryokritikçilerin, ama hepsinden önce pragmacıların anlayışlarına yaklaşır. Ama, Poincaré, parlak bir fizikçi olduğundan, her seferinde yeniden materyalizme döner. Poincaré'deki çelişkiler, bir yandan, onun, bilgi teorisinin temel sorunlarını parça parça ve deneme biçiminde ele almasıyla kısmen de felsefe tarihi konusunda bilgisinin çok az olmasıyla açıklanır. Poincaré, hiç bir zaman tamamlanmış bir doğa felsefesi sistemi geliştirmede. Onun felsefi düşüncesine egemen olan *leit-motiv* “saymacacılık”tır (*conventionnalisme*), “elverişli”, “pratik”, “kullanışlı” “uygun” olandan başka gerçek olmadığını ileri süren uygulayıcı teoridir. Neyin “kullanışlı”. “pratik” ya da “elverişli” olduğuna karar vermek, “uyuşmaya”, saymaca anlaşmaya bırakılmıştır. Bütün doğal yasalar hepsi saymaca anlaşmalar dır, geometri belitleri dahil. Mantık yoluyla sonuna kadar götürüldüğünde bilinemezciliğe götüren bu görüş noktasından yola çıkarak, Poincaré, nesnellik, gerçeklik ve uzayın boyutları sayısı problemini bile yargılar. Onun görüş açısı, bu konuda. Mach'ın “düşüncenin tasarrufu” ile, Mach'ın “biyolojik başan”ı ile ve “düşüncelerin olgulara uyarlanması” teorisi ile, Almanya'da moda olan son delilikle, Vaihinger'in “*fictionalisrae*”i ile çakışır, birbirine tam uyar. Gerçekten de, örneğin Poincaré'de şöyle bir şey okumak mümkündür; “Esir'in gerçekten var olup olmadığı bizim için pek önemli değildir, esas olan, yalnız, her şeyin *smki* bir esir varmış gibi geçmesidir, ve bu varsayım görüngülerin açıklanması için elverişli, rahat bir varsayımdır”. (*Bilim ve Varsayım*, s. 212). Başlıca yapıtları: a) fizikte: *Leçons d'électricité et d'optique* (1891-1892); *La termo-dynamique* (1908), *La Theorie mathématique de la lumiere* (1905), *Six conférences sur des objets choisis dans les mathématiques pures et la physique mathématique* (1910), *La Nouvelle mécanique* (1911); b) astronomide: *Methodes nouvelles de la mécanique céleste* (1892-1899), *Leçons de mathématiques célestes* (1905-1910), ve *Leçons sur les hypothèses comogoniques* (1913); c) felsefede: *La science et l'hypothèse* (1906), *La valeur de la science* (1906), *Savants et ecrivains* (1910), *Dernières pensées* (1913) ve *Science et Methode* (1914).

POÏNCARÉ, Lucien (1862-1920). — Fransız fizikçisi, Chambéry Akademisi rektörü. Sonraları Paris'te ulusal eğitim genel müfettişi. Poincaré, özellikle elektrik teorisi alanında çalıştı. *Physique moderne son evolution* adlı yapıtı ile

tanınır. Bir başka yapıtı: *l'Electricité* (1909).

POPPER, Joseph (1838-1922). — Avusturyalı demiryolu memuru. Viyanalı mühendis ve yazar. Bazan Lynkeus lakabıyla yazmıştır. Mach eğiliminde olgucu. Toplumsal felsefede Popper, toplum da reform için, Mach tarafından çoşkunlukla karşılanan ve bilimsel sosyalizme karşı çıkan sosyal liberal ödeyişler ileri süren bir ütopyacı küçük-burjuva ve bir bireycidir. Örneğin: “İkincil gereksinmeler için çoğunluk ilkesi, temel gereksinmeler için güven altına alınmış bireysellik ilkesi”. Popper, özünde, Viyanalı hukukçu Anton Menger'in devlet ve ahlak teorisinin öğretilisidir. Başlıca yapıtları: *Die psysikalischen Grundsätze der elektrischen Krefitübertragung* (1884), *Die teehnischen Fortschritte nach ihrer ästhetischen und kulturellen Bedeutung* (1888), *Das Recht zu teben und die Pflicht zu sterben* (1903) ve *Fundament eines neunten Staatsrechts* (1905). Başka yapıtları: *Phantasien eines Realisten* (1899), *Die allgemeine wehrpflicht als Lösung der sozialen Frage* (1912) ve *Krieg, Wehrpflicht und Staatsverfassung* (1921).

PURİŞKEVİÇ, N. M. (1870-1919). - Besarabya'da büyük toprak sahibi; Rus Halkı Birliğinin kurucusu ve lideri; 1906'da bu örgütün ayınlı ve daha da aşırı sağcı olan Kralcılar Lıgasını kurdu: “Başmelek Aziz Mihayil Lıgası”. Purışkeviç, İmparatorluk Dumasında milletvekilliği yaptı ve orada aşırı sağı yönetti; Kara-Yüzler denen örgütün en hayasız ve en zalim temsilcisi oldu. Bütün “Rus olmayanlara” karşı savaşan Rus şoveni. 1916 sonunda Purışkeviç çarın düşüşünü önleyeceği ve “hanedanın onurunu” kurtaracağı ve bir “ulusal felaketi” önleyeceği umuduyla Rasputin'i öldürdü.

POYNTİNG, J. Henry (1852-1914). — Ünlü İngiliz fizikçisi, Birmingham Üniversitesinde fizik profesörü. Daha çok elektro-dinamik, radyasyon teorisini, ışığın basıncı üzerine çalışmıştır. Tanınmış yapıtları: *A Textbook of Physics* (1899), *Properties of Matter* (1913), *The Pressure of Light* (1907), *The Earth* (1913).

PYRRHON, Elis'li (MÖ 360-270). — Yunan filozofu. Eski şüphecilik okulunun kurucusu. Pyrrhon hiç bir insan bilgisinin kesin olmadığını öğretir. Her iddianın karşısına onun tersi olan bir iddia ile çıkılabilir. Şeylerin bilinmesi olanaksız olduğuna göre, ifade edilen her kaniya, “görünüşe göre” sözünün eklenmesi gerekir ya da genel olarak hiç bir kaniya varılmamalıdır. Pyrrhon'un yazılan saklanamamıştır; onun anlayışlarını, öğretilisini olan Phlius'lu Timon'un ve daha sonraki bir dönemin şüphecileri olan Aenesidemus ve Sextus'un yazılarından öğreniyoruz.

RAHMETOV. — Lomov-Opokov-Oscar Blum vb. gibi yazarlar tarafından kullanılan takma ad. Burada, kimin sözkonusu olduğunu saptayamadık.

RAMSAY, Sir William (1852-1916). — Ünlü İngiliz kimyacı. Bristol'da kimya profesörü, daha sonra Londra Üniversitesinde, Nobel ödülü sahibi, *British Assodotion*'ın başkanı. Onun en büyük katkısı, atmosferde ender gazlar denen yeni öğeleri bulmasıdır. 1894'te Ravleigh ile birlikte az bulunur argon gazını; daha sonra, Travers ile birlikte, helyum gazını buldu (1895). Kripton, ksenon ve neon gazlarını da 1898 de buldu, Çağ açan bir bulgusu da, Soddy ile birlikte 1903'te radyumun, radyum ve helyum ema nosyonları biçimine dönüşmesini buluşu oldu, böylelikle ilk kez elementlerin transmutasyonunu ta-

nitladı; bu da, atamun parçalanıp dağılmasının, yani bir yıl önce Rutherford'un geliştirmiş olduğu teorinin doğrulanması oldu. Bu konuda Rutherford'un 1903'teki "Elementlerin Periyodik Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler" konulu konuşmasına bakınız. Başlıca yapıtları: *Atmosferin Gazları ve Bunların Keşfi Tarihi* (1907), *Biyografik ve Kimyasal Denemeler* (1909). *Modern Kimya* (3. baskı, 1921) ve *Elementler ve Elektronlar* (1913). Bundan başka, birçok fiziksel kimya elkitabı yazmıştır.

RAU, Albrecht (d. 1843). — Alman filozofu, Feuerbach'ın öğretilisi. Başlıca yapıtları: L. *Feuerbachs Philosophie* (1882), *Das Wesen des mensehlichen Versiandes* (1900), *Der moderne Panpsychismus* (1901).

REHMKE, Johannes (d. 1848) — Greifswald'da felsefe profesörü, İçkincüik felsefesinin başlıca temsilcilerinden biri. Yapıtları: *Die Welt als Wahrnehmung und Begriff* (1880), *Unsere Gewissheit von der aussenwelt* (1894), *Philosophie als Grundwissenschaft* (1910).

RENOUVIER, Charles (1815-1903). — Bir "Fransız yeni eleştiricüğü" içinde Kant ve Hume'ü birleştirmeye çalışmış olan Fransız filozofu. Renouvier, bilgi teorisinde şüphecidir, ahlakta elin-delikten (iradei cüz'iyeden) yanadır. Onun seçmeci felsefesinin tüm niteliğini dini ve gizemci güdüler belirlemektedir. Pillon ile birlikte *Critique Philosophique* dergisini çıkarmıştır. (1872-1889). Yapıtları: *Essais de critique générale* (1854-1864), *la Philosophie analytique de l'histoire* (1896-1897), *La Nouvelle Monadologie* (1889) vb..

REY, Abel. — Fransız filozofu, Paris Üniversitesinde doğa bilimleri ile olan ilişkileri içinde felsefe tarihi profesörü. Doğa bilimlerinin temelleri ve yöntemleri üzerine ünlü eleştiri kitaplarının yazarı. Rey, olgucu bir gerçekçilik önerir, bu olgucu gerçekçiliğe göre madde, "gerçek olan", aynı zamanda, "nesneli, zorunlu ve genel"i temsil ettiği ölçüde "mutlak"tır. Ama Rey, kendi teorisini tutarlı bir biçimde geliştirecek yetenekte değildir. Toplumbilim, ahlak ve estetik alanında, boş, kaba ve hiç bir şeye zorlamayan bir liberalizme kendini kapatır. Lenin, bu kitabında, Rey'in, "bir müminin —inansahibinin— fiziği" dediği Duhem'in fiziği hakkındaki yargısını aktarıyor. Bu konuda şunu da belirtelim ki, Rey, daha önce de Duhem'in fikirlerini eleştirmek için "Bay Duhem'in Felsefesi" adında ayrı özel bir makale (*Revue de Métaphysique et de Morale*, 12. yıl, 1904) yazmıştır. Burada, Duhem'in felsefesine, "bir iman sahibinin bilimsel felsefesi" diyordu. Başlıca yapıtları: *La Théorie physique chez les physiciens contemporains* (2. baskı, 1923), *l'Energetique et le mécanisme au point de vue des conditions de la connaissance* (1907), *la Philosophie moderne* (1908). *Leçons élémentaires de psychologie et de philosophie* (1908). ve *Les sciences philosophique, leur etat actuel* (1925).

RICARDO, David (1772-1823). — İngiliz iktisatçısı: Adam Smith ile birlikte klasik burjuva ekonomisinin en büyük temsilcisi. Ricardo, metaların değerinin biricik kaynağının insan emeği olduğu, bu değer in çalışma süresi miktarı ile belirlendiği yolundaki teoriyi sistemli bir biçimde geliştirmiştir. 0. başlıca yapıtında, sınıflar arasındaki iktisadi uzlaşmaz çelişkiyi ortaya çıkarır ve bunu açıkça ifade eder. öte yandan Ricardo, tarihsel gelişme fikrine ve bundan ötürü de burjuva düzenin *koşullara bağlı* tarihsel niteliğine tamamıyla yabancı kalmıştır. Serbest rekabet ve özel mülkiyet temeline dayanan toplumsal düzen,

ona, “doğaya uygun” biricik, değişmez düzen olarak görünmüştür. Kendisi, Londra’nın en zengin bankacılarından biri olarak, banka sermayesinin ve büyük sanayi burjuvazisinin çıkarlarının tutarlı bir temsilcisi oldu ve parlamentere olarak da iktisadi ve toplumsal politikada bu sınıfın çıkarlarına uygun birtüm önlemleri savundu. Başlıca yapıtı: *Principles of political economy and taxation* (1817). Ricardo’nun görüşlerinin derin bir tahlili ve eleştirisi için: Karl Marks: *Histoire des doctrines économiques*, c. II, IV, V.

RİEHL, Aloys (1844-1925). - Ünlü filozof, Halle’de ve sonra da Berlin’de felsefe profesörü. Riehl, özellikle bilgi teorisi alanında çalışmıştır; bir yandan Kant’ın fikirlerine, öte yandan modern doğa bilimlerinin gerçekçi görüşlerine dayanan bir “eleştiriciliğin” temsilcisidir. O. yeni-kantçı okul ile, tanıtıdan (müspetten) yani “zorunlu olarak veri durumunda olandan” çıkış yapan saf olguculuk okulu arasında seçmeci bir ara tutum benimser. Riehl, her türlü metafiziği, deneyi aşan bir öznellik olarak reddeder. Başlıca yapıtları: *Der philosophische Kritizismus* (1876-1887), *Zur Einführung In die Philosophie der Gegenwart* (6. baskı, 1921).

RIGHI, Augusto (1850-1920). — Büyük İtalyan doğa bilgini, Bolonya da fizik profesörü. Elektrik ve maddenin yapısı teorileri üzerine birçok önemli araştırma yapmıştır. Lenin’in sözünü ettiği yapıtları dışında şunları da sayabiliriz: *Işık Salan Madde ve Manyetik Işıklar* (1909), ve eğitici küçük broşür halinde. *Kuyruklu Yıldızlar ve Elektronlar*. (1911).

ROBESPIERRE, Maximilien (1758-1794). — Büyük Fransız Devriminin en büyük önderlerinden, Jakoben, bu partinin merkez grubunun lideri, 1792’den 1794’e kadar küçük-burjuvazinin diktatörlüğünün esin kaynağı ve sözcüsü. Robespierre, Konvansiyonun olağanüstü yetkileri bulunan ve sert tedbirlerle Jakoben cumhuriyetinin düşmanlarının tümünü tasfiye eden Halk Kurtuluş Komitesinin başında bulundu. Robespierre, 9 Termidor yıl II’de (27 Temmuz 1794) iktidardan düşürüldü ve giyotinde idam edildi. Bu, karşı-devrimin zaferinin başlangıcı olmuştur.

RODIER, Georges (1848-1910). — Sorbonne’da antikçağ felsefesi profesörü. *Année philosophique* koleksiyonunda, “Phédon’a Göre Ölümsüzlüğün Tanıtları” başlığı altında Platon felsefesi üzerine birçok inceleme yayınlamıştır (1907).

RÜCKER, Sir Arthur VWilliam (1848-1916). - Leeds’te ve sonra Londra’da fizik profesörü. *Royal Society* sekreteri, *British Association*’nın başkanı. Rücker’in başlıca çalışma alanı jeofizik, elektrik ve manyetizmi olmuştur.

RYLE, R. J. — Pearson yanlısı.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph (1775-1854). - Klasik Alman füzozofu. Schelling, Fichte’ye bağlıdır ve Hegel’e varışı sağlar. O, idealist felsefenin doğa bilimlerinden yararlanmasını sağlamış, doğa ile tını, *mutlak* kavramında birleştirmiş olan doğal felsefeyi kurmuştur. Spinoza’nın felsefesini yenilemiştir. Kısa bir süre sonra kendisi ile tinsel bir ittifak kurmuş olan Hegel tarafından aşıldı ve daha sağ iken unutuldu, ihtiyarlığında hıristiyan kilisesinin dogmalarını doğrulayacak olan bir “olgucu” felsefeyi boşuna kurmaya uğraştı. Schelling, sonunda, o zaman devlet için tehlikeli sayılan hegelcilikle savaşmak ve dini savunmak üzere feodal ve romantik zihniyetteki Prusya Kralı Friedri-

ch-Wilhelm IV tarafından Berlin'e çağırıldı (1842). Genç Friedrich Engels de, Schelling'e karşı mücadele etmiştir. Bütün *Yapıtları*, 14 cilt halinde ölümünden sonra yayınlanmıştır (Stuttgart 1856-1861).

SCHMİDT, Henri (d. 1874). — Biyoloji uzmanı ve Haeckel'in fikirlerinin halk arasında yayıcısı ve Yena Üniversitesinde Erast-Haeckel Arşivi Müdürü. Uzun zaman Haeckel'in bilimsel sekreteri oldu ve Alman Bircileri Lıgası genel sekreteri oldu. Haeckel'in birçok yapıtının ve onun sekseninci yıldönümünde Haeckel'e ait iki ciltlik yapıtın yayıncısı; *Ernst, Haeckel'e Neler Borçludur!* (Leipzig 1914). Bu yapıt, Haeckel'in ayrıntılı ve canlı bir biyog-rafisidir. Schmidt ayrıca Alman Bircileri Lıgasının bildiri ve broşürlerini ve ayrıca büyük doğa bilgileri ve filozofların temel yapıtlarını ucuz baskılar halinde yayınlamıştır. Haeckel'in bağınaz öğretisi olan Schmidt, dünyayı anlayış tarzında ustasının birciliğini ve materyalizmini nitelendiren bütün boşlukları, şüpheli, açık olmayan noktaları kendi dünya anlayışında ortaya koyar. Haeckel'i kararlılıkla savunmasından ötürü Schmidt, papazların en amansız saldırılarına uğradı, O, evrim fikrinin geniş halk çevreleri tarafından benimsenmesine ve özgür fikir hareketinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Onun en çok okunan broşürleri arasında şunları anabiliriz: *Der Kampf un die Welträsel* (1900), *Die Urzeugung und Professor Reinke* (1903), *Der Monistenbund im Preussischen Herrenhaus* (1907), *Haeckel biogenetisches Grundgesetz und seine Gegner* ve *Haeckels Embryonenbilder* (1909). Schmidt, ayrıca, bir *Biyoloji Sözlüğü* (1911), bir *Felsefe Sözlüğü* (1922) ve bir *Evrım Öğretisi Tarihi* (1918) hazırlamıştır.

SCHOFENHAUER, Arthur (1788-1860). — Alman filozofu, ve aynı zamanda büyük yazar. Schopenhauer, Danzigli toptancı tüccar bir soyunun oğludur. Haeckel ile aynı zamanda ortaya çıkmış olan felsefesi, 1848'e kadar çağı üzerinde hiç bir etki yapmadı. Çünkü politik bakımdan son derece gerici ve sekinci (*quiétiste*) idi. Schopenhauer'a göre doğanın "özü" kör İradedir. Bu irade kötüdür ve her türlü kötülüğün köküdür. İnsan yaşamı, her şeyden önce, iradenin egemenliği altında bulunduğu için ve bulunduğu ölçüde acı çekmektir. Esenlik, ancak bu iradenin felce uğraması ya da yok olmasıyla mümkündür. Bu öğretiler, Mart 1848 öncesi devrimci burjuvazinin duygularına kesin olarak karşı gelmekteydi; bunlar, bu dönemin burjuvazisinin gerici en üst katının yönelimini yansıtıyordu. Schopenhauer'ın felsefesi, ancak 1848 Alman devriminin yenilgiye uğratılmasından sonra ilgi toplamaya başladı, çünkü Alman burjuvazisini sarmış olan manevi çöküntüyü (*Katzenjanimerstimmung*) ifade ediyordu. Schopenhauer'ın itibar kazanmasına iki durum daha yardımcı olmuştur: 1° onun olağanüstü yazı yazma yeteneği; Almanya'nın en büyük düz yazı ustalarından biridir; 2° Schopenhauer darkafalı burjuvalar arasında filozof ve filozoflar arasında darkafah burjuvadır. Onun bilgi teorisi, kantçı, yani İdealisttir. Başlıca yapıtı: *İrade ve Tasarım Olarak Dünya* (1819). *Tüm Yapıtlar*'nın birçok baskısı yapılmıştır.

SCHUBERT-SOLDERN, Richard von (d. 1852). — İçkinci felsefenin temsilcisi. Başlıca yapıtları: *Über Tranzendenz des Objekts* (1882), *Grundlagen einer Erkenntnistheorie* (1884), *Das menschliche Glück und die soziale Frage* (1896). O, bu kitabında, toplum ile "dördüncü kuvvet", yani işçi sınıfı arasındaki maddi ve kültürel ayrımların korunmasını savunuyordu.

SCHULZE, Gottlob. Ernst (1761-1835). — Göttingen Üniversitesinde felsefe profesörü, bir adı da Schulze-Aenesidemus'tur, bu ad, ona 1792'de yayınlamış olduğu bir kitap yüzünden takılmıştır: *"Aenesidemus oder über die fundamente der von Prof. Reinhold gelieferten Elementarphilosophie, nebst einer Verteidigung des Skeptizismus gegen die Anmassungen der Vernunftkritik.* Schulze, bu yapıtında, sadece Prof. Reinhold'u değil, yanı zamanda, Kant'ın *Akılın Eleştirisi*'nin temel fikirlerini .de eleştirmiştir, Lenin, Schulze'nin tarihteki, Kant ile Fichte arasında "yerini" yeteri kadar belirtmiştir.

SCHUPPE, Wilhelm (1836-1913). — Greifswald'da profesör, içkincilik felsefesi denen akımın başlıca temsilcisi. Yapıtları: *Erkenntnistheoretische Logik* (1878), *Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie* (1882). *Grundriss der Erkenntnistheorie und Logik* (1894).

SCHWEGLER, F. K. A. (1819-1857). - Tübingen'de tarih profesörlüğü yaptı. Eski-hegelci okuldan filozof. En tanınan yapıtı: *Geschichte der Philosophie im Umriss* (1848). Birçok baskısı yapılmıştır.

SENIOR, William Nassau (1790-1864). — Ulusal ekonomiyi fabrikacıların çıkarlarının hizmetine veren kaba burjuva ekonomisinin temsilcisiydi. Senior, 1830 ile 1840 arasında İngiltere'de işgününün kısaltılmasına karşı fabrika sahiplerinin giriştikleri ajitasyonlara etkin olarak katılmıştır. Onun *Letters on the factory act, as it affects the cotton manufacture* (London 1837) adındaki yergi yazısını, Marks, acımasızca eleştirmiştir (Bkz: *Kapital*. Birinci Cilt, "Senior'ün 'Son Saati' ", s. 248-253.)

SEXTUS. — Yunan filozof ve hekimi. MS 200 yıllarına doğru iskenderiye ve Atina'da yaşad, Pyrrhon'un öğretisini geliştirmiş olan bir şüpheci. Korunabilmiş yapıtları, antikçağ şüphecilığının başlıca kaynağını oluşturur.

SMİTH, Norman Kemp (d. 1872). — İngiliz filozofu, Edinbourg Üniversitesinde profesör. Yapıtları: *Studies on the cartesian philosophy* (1902), *A commentary to Kants critic of pure reason* (1918).

SNYDER, Karl (d. 1869). — New-York'ta yazar, modern doğa bilimlerindeki ilerlemeler üzerine halk tipi çok iyi ve çok yaygın kitapların yazarı. Başlıca yapıtları: *L'Image du monde réprésente parles sciences naturelles modernes* (1907), *L'Univers-machine* (1908).

SOKRATES (MÖ 470-399). — Yunan filozofu. Atina'da yaşamıştır. Otuzlar oligarşisinin düşüşünden sonra, Sokrates, suçlandı ve ölüme mahkûm edildi. Sokrates'in ortaya çıkışı, genellikle Yunan tarihinde olduğu gibi, Yunan felsefesinde de bir dönüm noktasını gösterir. Temel olarak *materyalist* doğrultuda olan Yunan doğa felsefesi, Sokrates ile, *idealist* eğilimli tinselci bir felsefe olmaya başlar. Bu evrim, Platon ile devam etmiştir. Sokrates ile idealizme doğru bu yönelme, onun doğduğu kont Atina'nın, genellikle de Yunanistan'ın içinde bulunduğu tarihsel durum ile, yani kölelerin *emeğine* dayanan genellikle Yunan ekonomisinin, özellikle de Atina ekonomisinin gerileme döneminin başlaması ile yakından ilişkilidir. Sokrates tarafından ileri sürülen ve Platon tarafından geliştirilen fikirler, daha sonra, ilkel hıristiyanlığı oluşturan ilk öğeleri sağlamıştır.

SOLOVYEV, Vladimir Sergiyeviç (1853-1900). — Din filozofu, gazeteci ve şair, Doğu ve Batı kiliselerinin, papa ile Rus carının himayesi altında kaynaş-

ması temeline dayanan bir dünya teokrasisinin propagandacılığını yaptı. Bu işin gerçekleştirilmesi, Rus halkının “özel görevi” olsa gerekti. Solovyev, Leon Tolstoy’a karşı savaştı, onda Deccal’ın ön habercisini görüyordu. İlk Fransızca olarak yayınlanan başlıca yapıtı: *La Russie et l’Eglise universelle* (1899). sonra, *Iyinin Haklılığı* (1894), *Üç Söyleşi* (1899) vb..

SOREL, Geoerges (1847-1922). — Fransız yazarı, anarko-sendikalizmin belli başlı teorisyenlerinden biri, karışık kafalı bir seçmeci. Onun kafasında, daha başkalarından gayrı, Marx, Proudhon, Bergson, Nietzsche’nin etkileri en gariplerden garip bir karışım meydana getirmiştir. Sorel, daha sonra, yeni-kralcılar denilen kampa, hemen Birinci Dünya Savaşından önceki yıllarda, pusulayı şaşırılmış bazı aydınlar üzerinde çekici bir etki yaratmış olan hafif bir toplumsal gölge ile katolik ve tek hükümdar yanlısı olan şu gerici akıma geçti. Bununla birlikte, şunu da kaydetmek gerekir ki. o, her zaman sosyal-demokrat ikbalciliğine karşı savaştı ve sınıf mücadelesini öğütledi. Yorulmak bilmez ve dürüst bir çalışmayla geçen ömrünün sonunda kayıtsız şartsız bolşevik devrimine katıldı ve devrimi, bütün kara çalmalarına karşı yiğitçe savundu. (Onun *Zor Üzerine Düşünceleri*’nin ikinci baskısına yazdığı “Lenin için Savunma Konuşması”na bakınız). Yapıtları: *l’Avenir Socialiste des syndicats* (1898), *l’Illusion du progrès* (1900), *Reflexions sur la violence* (1907) vb..

SUVOROV, Serge Aleksandroviç (1869-1918). — Rus gazeteci ve istatikçisi, 1901’den beri sosyal-demokrat, Suvorov, 1905 devrimi sırasında bolşeviklere geçti, daha sonra onlardan ayrıldı. Rus felsefe derlemeleri: *Gerçekci Dünya Anlayışına Katkı* (1904) ve *Marksizm Felsefesine Katkı* (1908) için çalıştı. Ekim Devriminden sonra Suvorov, Sovyet iktidarına geçti. 1918’de Yaroslav’da karşı-devrimci ayaklanma sırasında ateş hattından geçerken öldürüldü.

SPENCER, Herbert (1820-1903). — İngiliz gazeteci ve filozofu, başlangıçta mühendis, evrim teorisi üzerine dayanan bir felsefe sistemi kurmaya çalıştı. Spencer, dünyanın bütün işlerini durmadan yinelenen iki sürece: hareketin dağılıp yayılmasından ve maddenin örgütlenmesinden ibaret olan *evrim* sürecine ve evreni oluşturan öğelerin dağılıp ayrılmasından ibaret olan *ayrışma, yok olma* sürecine indirger. Comte gibi Spencer de, madde ile ruhun ilişkileri sorununu teorik olarak bir yana bırakır. Ama yalnız tanıtlanmış bilgiye giren gerçek verilerle uğraşmak istediğinden, bilinebilir olanla, “bilinebilir olmayan” arasına bir set çeker. Dinin konusu olan “bilinebilir olmayan” görün-güler aleminin temelinde yatan, her şeye kadir, bilinmez bir kuvvet olmalıdır. *Toplumbilimde*, Spencer, organizmaların gelişim yasalarını, hiç bir şeylerini değiştirmeksizin, toplumsal yaşamın olaylarına geçirmeye, aktarmaya çalışmıştır: insanlık için bir felaket saydığı sosyalizmin amansız bir düşmanı olmuştur. Başlıca yapıtları: *Bireşimci Felsefe Sistemi. The principles of biology* (2 cilt, 1864-1867), *The principles of psychology* (2 cilt. 1870-1872), *The principles of sociology* (3 cilt, 1876-1896). Daha birçok yapıtı da bunlara eklemek gerekir.

SPİNOZA, Baruch de (1633-1677). — O çağın en gelişmiş burjuva kenti olan Amsterdam’da bir Yahudi tüccar ailesinden gelme filozof. Descartes’tan sonra 17. yüzyılın en özgür felsefi kafasıdır. Başlıca yapıtı *Ahlak*, ilk olarak ölümden sonra yayınlanan yapıtları arasında çıktı (1677). Spinoza’nın felsefesi 17. yüzyıl Fransasında olduğu kadar, 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başların-

da Almanya'da da devrimci bir etki yapmıştır. Karl Marx'ın Spinoza hakkındaki görüşü için bakınız: *Kutsal Aile*. Yapıtlar: *Ahlak, Siyasal-Tarribilimse İnceleme* (1670) vb..

STALLO, John Bernard (1823-1900). — Mach'ın ve inancılıların Almanya'ya tanıttığı ampiryokritikçi. Oldenburg'da bir köy okulu öğretmenininin oğlu idi. 1840'ta Amerika Birleşik Devletlerine göç etti ve New-York'ta matematik ve fizik profesörü oldu. Stallo daha sonra hukuk okudu, yargıç ve avukat oldu; sonunda da Roma'da Amerikan elçiliği yaptı. Son yıllarını resmi bir görevi olmaksızın, Floransa'da geçirdi. Başlangıçta, metafizik-idealist biçimiyle Hegel felsefesini benimsedi ve kendisi, eski-hegelciliğin yöntemine uygun olan *General Principles of philosophy of Nature* (1848) doğa felsefesi kitabını yazdı. Stallo, sonraları, başlıca yapıtı olan ve en çok tanınan *Modern Fiziğin Kavramları ve Teorileri* (1882) kitabına önsözünde eski-hegelciliğin görüşünü reddetmiştir. Bu son yapıtı, o zamanki fiziğin temellerinin ve ilkelerinin ampiryokritiklik açısından bir eleştirisini oluşturur. Bir başka yapıtı: *Discours, essais et lettres* (1893).

STARCKE, C. N. — Danimarkalı filozof ve sosyolog, Kopenhag Üniversitesinde profesör. Engeis'i Ludioig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu adlı kitabını yazmaya iten, Starcke'in Feuerbach üzerine yazdığı kitap olmuştur. Yapıtlar: *L. Feuerbach* (1885), *Die primitive Familie* (1888), *Theoretische Grundlagen der Ethik* (1889), *Baruch de Spinoza* (1923).

STOLYİPİN, Piyotr Arkadiyeviç (1862-1911). — 1906'dan başlayarak çarın başbakanı ve içişleri bakanı. 1905-1907 devrimini ezmiş olması dolayısıyla kötü bir ünü vardır. Stolyipin, Dumada büyük toprak sahiplerinin ve büyük burjuvaların egemenliğini sağlamak için ikinci imparatorluk Dumasını zorla dağıttı ve yeni bir seçim yasası yürürlüğe koydu (3 Haziran 1906 hükümet darbesi). Onun yürürlüğe koyduğu toprak yasası (9 Kasım 1906 yasası) mir denen ilkel köylü topluluklarını yok etmeyi ve hükümetin kırsal bölgelerde dayanağı olacak olan iktisadi bakımdan güçlü bir köylü tabakasını (kulakları) yaratmayı hedef tutuyordu. Stolyipin, 1906 Ağustosunda ona yazık villasında yapılan terörist suikastten ancak raslantı sonucu kurtulmuştur. 1911 Eylülünde kışkırtıcı ajan Bogrov'un düzenlediği suikaste Kiev'de öldürüldü.

STRUVE, Piyotr Bergardoviç (d. 1870). — Rus gazetecisi. 1890'lara doğru sosyal-demokrat oldu. "Legal marksizm" denen akımın en büyük temsilcisidir, bir dizi legal marksist organın yazarı ve başyazarı. Daha ilk yapıtı olan *Eleştirel Düşünceler*'de Marks'ın bütün görüşlerini paylaşmadığını açığa vurur. Sonraki yapıtlarında Struve, Marks'ı bir "eleştirel incelemeden" geçirdiği bahanesi ile marksizmin devrimci fikirleri' yerine sınıflar arası işbirliği, sosyalizme banışçı yoldan ulaşma gibi fikirleri koymaya uğraştı. Struve, marksist felsefenin (diyalektik materyalizmin) her zaman karşısında olmuştur. Lenin, "Narodnikliğin İktisadi İçeriği ve Bu Akımın Struve'nin Yapıtındaki Eleştirisi" adlı yazısında, Struve'nin görüşlerini ilk olarak eleştirmiştir. Yüzyılın başında Struve, marksizm ve sosyal-demokrasi ile bağlarını iyice kopardı ve liberal burjuva kampa geçti. 1905 Devriminin yenilgisinden sonra liberal aşırı sağ lideri oldu ve ultra-gerici milliyetçilikte karar kıldı. Ekim devriminden sonra Struve, Sovyet iktidarına karşı etkin olarak savaştı. Denikin'in ve sonra da Vrangal'in

bakanı oldu. 1925'ten sonra da Paris'te kralcı bir gazete yayınladı.

THALES, Miletli (MÖ yaklaşık 624-543). - İyonya okulundan, Yunanlı düşünür, "doğacı" diye nitelendirilen okulun ilk filozofu ve astronom. Thales. evrenbiliminde, suyun, her şeyin biricik kaynağı olduğunu açıklar.

THOMSON, Sir William. Lord Kelvin (1824-1907). — Geçen yüzyılın büyük İngiliz fizikçisi. Glaskow Üniversitesinde teorik fizik profesörü. Onun matematik, mekanik alanında, ısı teorisi, gazlar teorisi, elektrik, hidrodinamik, atomlar teorisi, jeofizik ve denizcilik bilimi üzerine çalışmaları gerçek bir bilimsel devrim niteliğindedir. Fizik araçlarının tekniği ve yetkinleşmesi, Thomson'a çok şey borçludur. En önemli incelemeleri, derleme olarak, *Mathematical and Physical Papers* (1882) başlığı altında çıkmıştır. Ayrıca: *Popular Lectures and Address* (1880), *Moleküler Dinamik ve Işık Teorisi Üzerine Dersler* (1909). İngiliz fizikçisi P. G. Tait ile birlikte hazırladığı *Doğal Felsefe İncelemesi* birçok kez yayınlanmıştır.

TURGENYEV, İvan Sergeyeviç (1813-1883). — Rus romancısı. Başlıca yapıtları: *Bir Avcının Anıları* (1851), *Dimitri Rudin* (1856), *Babalar ve Oğullar* (1860), *Duman* (1867), Gogol'un ölümü dolayısıyla yazdığı bir mektup, iki yıl boyunca kendi topraklarında sürgün yaşamasına neden oldu. Ömrünün büyük bir bölümünü dış ülkelerde geçirdi ve Bugival'da öldü.

UBERWEG, Friedrich (1826-1871). — Alman füozofu. çok yaygın bir Tarih *Felsefesi Taslağı*'nın yazarı.

VALENTİNOV, Nikolay Vladisloviç (d. 1879). — Rus gazetecisi. sosyal-demokrat; yurt dışında mültecilikte bolşeviklere katıldı. ama daha sonra menşeviklere geçti, ve menşevik organlarında yazar olarak büyük bir eylem gösterdi. Yapılan: *Marksizmin Felsefi Yapısı* (1907), *Mach ve Marksistler* (1908), ayrıca toprak sorunu üzerine bazı broşürleri vardır.

VAUBEL, Johann Wilhelm (d. 1864). - Darmstadt Yüksek Teknik Okulunda kimya profesörü. Vaubel, fiziksel, organik ve uygulamalı kimya alanlarında çok göze çarpan çalışmalar yaptı. Burada, Boltzmann tarafından karakterize edilen kitabı *Lehrbuch der theoretischen Chemie* (1903), adını taşımaktadır.

VERNADSKI, Vladimir (d. 1863). — Leningrad'da profesör ve Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyesi. Büyük Rus jeologu ve mineralojisti. Başlıca çalışmaları, özellikle jeo-kimyaya ilişkindir. Vernadski, canlı tözün kimyasal yapısı üzerine sayısız ve önemli çalışmalar yapmıştır. Sentez niteliğindeki *Konuşmalar ve Karşımlar* (1922) Rusça. Sorbonne Üniversitesinde jeo-kimya üzerine verdiği dersler Fransızca yayınlanmıştır.

VERWORN, Max (1863-1921). — Büyük fizyoloji bilgini. Göttingen'de. sonra Bonn'da profesör: *Zeitschrift für allgemeine Physiologie* dergisinin yayımcısı, Haeckel'in öğrencisi, onun başlıca eylem alanı hücre fizyolojisi, sinir fizyolojisi, narkozdur. Bunlar dışında. Verworn ilkel sanat araştırmalarına çok değerli katkılarda bulunmuştur. Doğa bilimlerinden Verworn, dirimselciliğe karşıdır, yaşamın bütün görüngülerinin yalnız fiziko-kimyasal bir şekilde açıklanmasından, aynıcılılık (*heterogénie*) teorisinden. Darwin'in doğal seçme teorisinden yanadır, böylece materyalist olduğu ortaya çıkmaktadır. Felsefede, tersine. Verworn, eksiksiz bir seçmecidir ve kendine özgü baştan aşağı kendi uydurması bir "psiko-bircilik" kuran öznel bir idealisttir. Bu konuda, ken-

disi, felsefi anlayışlarının Mach, Avenarius, Petzoldt, Zichen'inkilere ve öteki "olgueular"inkilere "çok yakın" olduğunu açıklar. Materyalizmi ise, yalnız "İnsan düşüncesinin, tarihinde verimli bir yanlığı" olarak görür. Onun psiko-birciliğinin (*psychomonisme*) temel ilkesi şudur: "Cisimler dünyası, ruhsal olanın içerdiğinden başka bir şey değildir. Genellikle yalnız bir tek şey vardır: ruhsalın zengin içeriği." Daha sonra Verworn "özgün" olduğu kadar boş, "nedensellik değil koşuculuk"u ortaya atan bir "koşuculuk" buluşu ile de dikkati çekmiştir. Bu olağanüstü teori şu temel savlara varmaktadır: "1° bir sürecin, içinde bulunduğu bütün koşullarla bir tek doğrultuda belirlendiği bir durum, 2° bir sürecin kendi koşullarının tümüne özdeş olduğu bir durum." Verworn, nedenselliği reddeder. Buzul devrinin avcısından bugünkü döneme kadar bütün "nedensellik düşünce" dönemi, Verworn'a göre bir gizemcilik çağına girer, oysa gerçek bilim onun kendi ışık saçan teorisi ile başlar. Onun karmakarışık fikirleri, ne doğa bilginlerinde, ne de filozoflarda hiç bir yankı bulamamıştır. Onun biricik havarisini bir Rus menşevik ve fizyologu olan Aleksandr Lipşütz oldu. Lipşütz, *Neue Zeit* gazetesinde, Rus mahçular tarzında marksizmi "koşuculuk" ile tamamlamak zorunda olduğuna inanmıştır. Verworn'un en tanınmış ve en dikkate değer yapıtı, *Allgemeine Physiologie*'dir (1895, son baskısı 1922). En önemli doğa tarihi konusundaki yapıtları: *Psycho-physiologische Protistenstudien* (1889), *Die biogenhypothese* (1903), *Erregung und Lahmung* (1914), Verworn fikirlerini özellikle *Naturwissenschaft und Weltanschauung* (1904) adlı yapıtında geliştirmiştir. *Prinzipienfragen in der Naturois-senschaft* (1905), *Die Erforschung de? Lebens* (1907), *Die Frage nach den Grenzen der Erkenntnis* (1908), *Die Mechanik der Geisteslebens* (1910), *Kausale und konditionale Weltanschauung* (1912), ve *Die biologischen Grundlagen der Kulturpolitik* (1915).

VOGT, Karl (1817-1895). — Ünlü Alman doğacı, materyalizm konusunda halk yayınları yazarı ve 19. yüzyıl ortalarında burjuva siyaset adamı; başlangıçta Giessen'de profesör, orada iken, 1848 burjuva devrimci hareketine katıldığı için görevinden alındı. Vogt, 1848'de, Giessen'den parlamentoya ve Alman Millet Meclisine seçildi, orada solun liderlerinden biri oldu. Parlamento Stuttgart'a nakledildikten sonra, Reich naipliğine seçildi. Sonra İsviçre'ye iltica etti, Cenevre'de jeoloji ve zooloji profesörü Federal Konsey üyesi, sonra da Ulusal Konsey üyesi oldu. Vogt, Moleschott ve Büchner ile birlikte, kaba ve sınırlı materyalizm eğilimini somutlaştıran materyalist havariler üçlüsünü kurdu. Vogt, özellikle *Köhlerglaube und Wissenschaft* adındaki polemik yapıtı ile geniş çevrelerde tanınmıştır, bu yapıtında, Göttingen'de bilim ile İncil'i uzlaştırmaya çalışan doğacı Roudolph Wagner'in "iki kısımda sorumluluk"una şiddetle karşı çıktı. Ruha ve onun ölmezliğine gelince, Vogt, bu konuda şu ünlü materyalist sözü hasmının suratına fırlattı: "Safra karaciğer için, idrar böbrekler için ne isa, düşünce de beyin için odur." Bu mücadele, o çağda aynı zamanda sözlerinde çok şiddetli, ama eyleminde güçsüz olan küçük-burjuva radikalizminin, junckerlerin örümcek bağlamış gericiliğine ve o zamanın Prusya mutlakiyetçiliğinin hristiyan tutuculuğuna karşı bir siyasal mücadele idi. Vogt'un felsefe hakkında en ufak bir fikri yoktu, hele hele Kant ve Hegel konusunda. Okur, Mehring'in *Alman Sosyal-Demokrasininin Tarihi* adlı yapıtının ikinci cildinde, bu çeşitten bir materyalizmin parlak bir eleştirisini bulacaktır. Engels'in *Doğa-*

nın *Diyalektiği*'ne, gene Engels'in *Ludwig Feuerbach*'ına bakınız. Vogt, 1859'da Karl Marks'a karşı hakaret ve sövgülerle dolu bir kitap yazdı, orada Marks'ın bir şantajcılar çetesinin başı olduğunu söylüyordu. Vogt, o sırada, Napoleon III'ün ücretli bir yazarı idi, ve Napoleon III, ezilen halkların kurtancısı olarak övüyordu. Vogt'un kara çalmaları. Marks, *Herr Vogt* adlı ustaca karşılığı ile yanıtladı. Marks, burada onun suçlamaların yere serer ve aynı zamanda onun Napoleon III'ün ücretli suç ortağı olarak ve bir siyaset entrikacısı olarak içyüzünü ortaya çıkarır. Bu gerçek. Komün sırasında, Paris polisinden ele geçen bir belge ile resmen de doğrulanmıştı. Başlıca yapıtları: *Zooligische Briefe* (1815), *Köhlerg-laube und Wissenschaft* (1855), ve *Vorlesungen über den Menschen*. Ayrıca bir dizi zooloji ve jeoloji elkitabının yazarıdır.

VOLKMANN, Paul (d. 1856). - Königsberg Üniversitesinde teorik fizik profesörü. Bir fizikçinin göçüş açısından yazılmış bilgi teorisi üzerine sayısız yapıtın yazarı olarak tanınır. Lenin'in Volkmann hakkındaki seçmeci –ki yavaş yavaş olmuştur– nitelemesine biz de açığa vurulmuş bir tekbenci sıfatını ekleyelim. Onun “görüngücülüğü” gerçekte en a2 şüpheli olan öznelciliklerden biridir. Volkmann, matematiği, fizik yasalarını temsil etmenin tek çaresi olarak görüyor. “Fiziğin gerçek dili, matematiğin düi olsun, gerisi gelir.” (1909.) Volkmann, materyalizme karşı amansız bir mücadele yürüttü, kendini gerici olarak ve Protestan Kilisesinden yana ve “şimdiki zamanın kaba birci hareketine” ve her şeyden önce de Breslau'lu büyük fizikçi A. Ladenburg ve Ernst Haeckel tarafından kiliseye karşı içtenlikle yürütülen mücadeleye karşı, ayrıca, “sosyal-demokrat propağanda”nm “pratik materyalizm”ine karşı, sicilli bir şoven olarak tanıttı. Volkmann, materyalizmde, “birci bir uygunsuzluk”tan başka, bir “cermenlik” ve “idealistik” fikrinin taşıyıcısı olarak Kant'ın karşı çıktığı “Fransız” düşünüşünün bir ürününden başka bir şey görmez. Volkmann, bilimi, özellikle felsefeyi ve bilgi teorisini bir yapıtlar (hayaller) sistemi haline indirgemek isteyen ve iflas halindeki idealizm eğiliminden en son moda burjuva akımını temsil eden “Sanki” (“commesi” - *Als-ob*) felsefesinin organı Hans Vaihinger'in *Annalen der Philosophie*'sinin etkin bir yardımcı oldu. Başlıca yapıtı: *Vorlesungen über die Theorie des Lichtes*'tir (1891). Okur, Volkmann'ın bilgi teorisi üzerine pek çok makale ve konuşmalarının dökümünü *Einführung in das Studium der theoretischen Physik* (1913) adlı yapıtında bulacaktır. Volkmann, kendi felsefi görüş açısını en anlaşılır biçimde, *Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart* (1910), adlı ünlü yapıtında geliştirmiştir. Volkmann'ın burjuva gerici sınıfsal görüşü, özellikle iki konuşmasında en açık bir biçimde ifade edilmiştir: *Naturwissenschaften und Monismus* (1909), ve *Die materialistische Epoche des neunzehnten Jahrhunderts und die phänomenologische-monistische Bewegung der Gegenwart* (1909).

VOLTAIRE, François-Marie Arouet (1694-1778). — Ünlü Fransız yazar ve “Aydınlıklar” Yüzyılı filozofu. Voltaire, felsefesinde, Newton ve Locke'un etkisi altındadır. Filozof olarak özgünlüğü yoktur, ama buna karşın, Newton teorisinin yayıcısı olarak ünlüdür. Onun ..tarihsel rolü, eleştirici yazılarında ve yergilerinde yatar. Voltaire, bu yazılarında, o zamanki Fransız hükümetine, zamanın törelerine ve özellikle de katolik kilisesine şiddetle saldırır. Onun ya-

pitlan. Büyük Fransız Devriminden önce gelen çağda, büyük ve önemli bir devrimci etki meydana getirdiler. Bu yüzden de, Voltaire, kovuşturmalara uğradı ve hapsedildi. Voltaire ye yazılan, 18. yüzyılın ikinci yarısında düşünür yaşamının gelişmesinde güçlü bir etki yarattı. Tarihsel yapıtları: *le Siècle de Louis XIV, Essai sur les mœurs* vb.; yergi yazıları: *Candide, Zadig, l'ingénu, Micromégas*, vb.; felsefi yazıları: *Lettres Philosophiques, Dictionnaire philosophique*, vb.. *Correspondance* (on binden fazla mektup, üslup. zeka. ve esprî berraklığı modeli), ve *Œuvres Complètes*.

WARD, James (1843-1925). — İngiliz psikolog ve metafizikçisi. Onun felsefesinin temel çizgisi, dünyanın tanrıçılık doğrultusunda yorumlamışdır. Yapıtları: *Naturalism and Agnosticism* (3. baskı, 1906), *The Reals of Ends or Pluralism and Theism* (1911), *Psychological Principles* (1918).

WİLLY, Rudolf (d. 1855). — Alman filozofu, Avenarius'un öğrencisi. Başlıca yapıtları: *Gegen die Schultweisheit* (1905), *Die Gesämterfahrung vom Gesichtspunkt des Primarionismus*.

WİNDELBAND, Wilhelm (1848-1915). — Alman filozofu, "Baden okulu" denilen okulun lideri. Windelband, yeni-kantçılığın daha çok ahlak ve kültür felsefesine yönelmiş olan ve ödev ya da değer kategorisini, bilgi teorisinin, ahlakın, estetiğin vb. değişik alanlarında başat kabul eden bir çeşidini temsil eder. Windelband okulunun gereksinmelerine göre. kimi "mantıksal bir ödev", kimi bir "ahlaki ödev", ya da "estetik ödev" vb. sayılan ve gerisinde Kant'ın önselinin boş gizemli soyutlamasından başka bir şey bulunmayan bu ödev kategorisi, yepyeni kotaları bu "yeni-eleştireciliğin" nesnel gerçeklikle ortak hiç bir yanı olmadığını, tersine, ancak nesnel gerçekliğin teorik soyutla ması ya la, hem de yerine getirilecek bir ödev anlamında uğraştığının tanıtıdır. Başlıca yapıtları: *Präludien* (1884), *Geschichte der Philosophie* (1892), ve *Einleitung in die Philosophie* (1914).

WOLTMANN, Ludvıg (1871-1907). — Alman sosyolog ve yazan, revizyonist. Woltmann, 1902'de, *Politish-Anfthropoiogische Revue*'yü kurdu ve bir dizi yapıtlar yayınladı. Bunlarda toplumsal ve siyasal gelişmeyi, *ırk* ile açıklamaya uğraşmaktadır. Felsefi görüşlerinde yeni-kantçı idi ve marksizmi bu açıdan eleştirdi. Woltmann'a göre "tinsel süreç tarihsel gelişmede, iktisadi süreç kadar bağımsız bir etkindir". Hegel'in diyalektiği, marksizmi "ağırlandırmaktadır" vb.. İşin şaşılacak yanı, Woltmann'ın "gerçek" marksizmi "sözde-marksistler" e (yani devrimci-marksistlere) karşı savunduğunu iddia edebilmesidir. Yapıtları: *Die Darwinische Theorie und der Sozialismus* (1899), *Der Historische materialismus, Darstellung und Kritik der marxistischen Weltanschauung* (1899), *Die Germanen und die Renaissance in Italien* (1905). *Die Germanen in Frankreich* (1907).

WUNDT, Wilhelm (1832-1920). — Geçen yüzyılın sonlarının en ünlü ve ansiklopedik bilgiye sahip Alman filozoflarından ve psikologlarından biri; Leipzig Üniversitesinde felsefe profesörü ve deneysel psikoloji enstitüsü müdürü; *Philosophische Studien* ve *Psychologische Studien* adlı dergilerin yayımcısı. Wundt, tıp okudu, ve akademik kariyerine Helmhotz'a asistanlık ettiği ve öğretim görevliliği yaptığı Heidelberg'de psikolog olarak başladı. Sonraları kendisini özellikle psikolojiye ve kendi öz evrensel felsefe sistemini kurmaya adadı.

Wundt, Almanya'da ilk deneysel psikoloji okulunu kurarak kesin, şaşmaz ve bilinçli deneyin uygulanmasından önce, spekülasyon meraklısı idealist filozofların bir oyuncuğu durumunda olan psikolojiye, bilimsel düşüncelerin girmesine önemli ölçüde katkıda bulundu. Wundt, başlangıçta, kaba materyalizmden yanaydı. Sonraları, yavaş yavaş resmen idealizmi benimsedi. Onun idealizmi burjuva seçmeciliğininin geçit resimlerinde bindiği at diyebileceğimiz tam ve ayrıntılı bir felsefe ziztemidir. Wundt, "psiko-fizik paralellik"i ile büyük ün kazanmıştır. Bu öğretiyeye göre ruhsal ve fiziksel, tin ve beden düzenlenmişlerdir, birbirine paralel olarak gelişirler, ama ruhsal fizikselin bir işlevi sayan materyalizmin tam tersine, bunlar birbiriyle nedensellik ilişkisi içinde değildirlerdir. Wundt'un psiko-fiziksel paralelliği nedenselliğin genel niteliğinin, enerjinin sakınımı yasasının, evrim yasasının ve deneyle saptanmış öteki temel gerçeklerin yadsınmasına varır. Ve bu, düpedüz tanrıbilimin, yüzyıllardan beri va'zettiği psiko-fiziksel ikiciliğin yeni bir biçimde sunulmasından başka bir şey değildir. Wundt, özellikle sinir sisteminin fizyolojisinden ve duyar psikolojisinden aldığı materyalist öğeleri metafizik öznelci ve tanrıbilimsel kurgularla, yapma bir birlik içinde birleştirir ve bu birliğin bilgeliği en yüksek noktasını şu idealist ilkede bulur: "Özünde, insanın dışında ya da insanda, iradeden başka, onun tam özelliği diye adlandırabileceğimiz hiç bir şey yoktur." Bu "salt irade", Wundt'un felsefesinin başlangıcı ve sonudur. Kimi bireysel irada olarak belirir, kimi insanlığın kolektif iradesi olarak ve sonunda da iradenin tüm eylemlerinin toplamı olan dünya olarak. "Dünyanın mutlak usu", "Tanrı fikri"nde verilmiştir. Ama Wundt'un kendisi de onun metafiziğinin bu "Tanrı fikri"ne somut bir içerik vermeyeceğini söylediğine göre, dini inancı yardıma çağırır. Böylelikle. "dünyanın iradesi" Tanrının her şeye kadir olması ve dünyanın gelişmesi de tanrısal kaprislerin bir oyunu haline gelmektedir. Wundt, işte böylesine yavan, böylesine sıradan ve böylesine gerici bir "başarıya" ulaşmak içindir ki, bir sürü felsefi eğilimi eleştireceğim diye bunca zahmete katlanmış ve kalın kalın kitaptardan oluşan koskoca bir kitaplık istif etmiştir. 20. yüzyılın başlarında burjuva felsefi düşüncesininin hem ağlanacak, hem gülünecek niteliğini göstermek için bundan iyi örnek bulunabilir mi! Başlıca yapıtları: *Vorlesungen über die Menschen und Tierseele* (1863), *Die physikalischen Axiome und ihre Bezlehung zum Kausalprinzip* (1886), *Über naiven und kritischen Realismus (Phüosophische Studien)* (1896-1897), *Völkerpsychologie* (1900), *Ethik* (1903), *EinUttnng' in die Phüasophie* (1904), *Essays* (1906), *Logik* (1906-1908), *System der Philosophie* (1907), *Grundzüge der physiologisehen Psychologie* (1808-1911), *Grundriss des Psychologie* (1909), *Pnnzipieri der mechanischen Naturlehre* (1910) ve *Metaphysik, Systematische Philosophie* (1907).

YUŞKEVİÇ, Pavel Solomonoviç (d. 1873). — Matematik Fakültesine devam etmiştir. Sosyal-demokrat, felsefi konular üzerine yazar ve çevirmen. Yapıtları: *Materyalizm ve Eleştirici Gerçekçilik* (1908), *Tarihin Materyalist Anlayışı Üzerine*, (1907), *Felsefi Bağnazlığın Temel Direkleri* (1987), *Dünyayı Anlayış Tarzı ve Dünyayı Anlayış Tarzları* (1912), *Felsefenin Niteliği Üzerine* (1921).

ZİEHEN, Theodor (d. 1862). — Fizyolojici filozof ve psikiyatir; fJaille'de felsefe profesörü; *Monitsschrift für Psychologie und Neurologie* adlı derginin yayıncısı. Seçmecici idealist, içkinci felsefenin ve fizyolojik psikolojiyi çıkış nok-

tası alan duyumcu felsefenin başlıca temsilcisi. Onun felsefesi. Alman seçmeciliğin en karmakarışık örneğini oluşturur ve aynı zamanda modern Alman felsefesinin ne kadar aşağılara düştüğünü gösterir. Seçmeciliğini maskeleyen için, Ziehen bir sürü yeni terim uydurmuştur (“*Biyomonizm*”, “*ginyornen*”, “*ko-inad*” vb.). O, bununla da yetinmemiş, herhalde matematikteki işaretler kendisine yetmediğinden yeni işaretler de uydurmuştur. Bu kendine özgü felsefe ürününü kesin ve belgin bir biçimde nitelendirmek gerekirse, en iyisi, Ziehen’i tekbenciler arasına koymaktır. Ziehen’in kendisi *Bilgi Teorisi* U913) adlı o karmakarışık yapıtında şöyle yazar: “Bu bilgi teorisine [yani kendi-sininkine] bir ad vermek ya da onu egemen eğilimlerden birinin içinde sınıflandırmak çok güçtür.” Onun için Ziehn felsefesinin (Avenarius ve Mach anlamında) “şüpheli”, “olgucu”, “duyumcu”, “içkinci”, “panpsişik” (sıradan panpsişik sözcüğü büyük reformcumuzu doyurmuyor) “idealist” olduğunu açıklamakla yetiniyor. Onun bilgi teorisinin temelini “ginyomenler” (*oluş* anlamına gelen Yunanca bir sözcük), duyum karmaşalarından başka bir şey olmayan, ama aynı zamanda “ne ruhsal ne de fiziksel” olmayan “veriler” oluşturur, Başlıca yapıları: *Psychophysiologicalische Erkenntnistheorie* (1907), *Laitfaden der physiologischen Psychologie* (1911), *Über die allgemeinen Beziehungen zwischen Gehinn und Seelenleben* (1912), *Erkenntnistheorie auf psycho physilogischer und physikolischer Grundlage* (1913), *Zum Gegenwärtigen Stand der Erkenntnistheorie* (1914), *Grundlagen der Psychologie* (1915), *Lehrbuch der Logik auf pdsitivistscher Grundlage* (1920) ve *Grundlagen der Naturphilosophie* (1922).

AÇIKLAYICI NOTLAR

¹ *Materyalizm ve Ampiryokritisizm. Gerici Bir Felsefe Üzerine Eleştirel Notlar*'ı Lenin, 1908 Şubat ve Ekimi arasında, Cenevre vs Londra'da yazdı. Mayıs 1909'da *Zveno* yayınevi tarafından Moskova'da yayınlandı. Kitabın müsveddeleri ve Lenin'in bununla ilgili hazırlık malzemeleri bugüne dek bulunamamıştır. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'in yazılmasının ivedi nedeni, Rus mahçuların tarafından yayınlanan kitaplar ve özellikle diyalektik materyalizmi gözden geçirmeyi üstlenen V. Bazarov, A. Bogdanov, A. V. Lunaçarski, Y. A. Bermann, O. I. Gelfond, P. S. Yuşkeviç ve S. A. Suvorov'un makalelerini içeren *Marksizmin Felsefesi Üzerine Denemeler* derlemesinin yayınlanmasıydı.

Kitap, Lenin tarafından dokuz aylık bir süre boyunca yürütülen yorucu, yaratıcı bilimsel bir araştırmanın ürünüdür. Kitap üzerindeki çalışmasının esası Cenevre kütüphanelerinde yürütülmüştür, ama modern felsefe ve doğa bilimleri konusunda ayrıntılı bilgi edinebilmek için bir ay süre ile çalıştığı British Museum'un bulunduğu Londra'ya 1908 Mayısında gitti ve burada bir ay çalıştı. Lenin'in kitabından alıntı yaptığı ya da değindiği kaynakların listesinin sayısı 200'ü aşar.

1908 Aralık ayında Lenin, *Proletari* bürolarının Paris'e taşınması yüzünden Cenevre'den Paris'e gitti. Orada, Nisan 1909'a kadar, kitabının provalarının düzeltilmesiyle uğraştı. Kitap, Rusya'da büyük güçlükler altında yayınlandı. Lenin, kitabın bir an önce basılması için direniyor ve yayınlanmasının "*yalnuzca yazarsal* değil, aynı zamanda ciddi siyasal yükümlülükler" de taşıdığını vurguluyordu.

Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* yapıtı, marksizmin mahçı gözden geçirilmesine karşı mücadelede belirleyici bir rol oynamıştır; marksizmin felsefi düşüncelerini partinin üye kitlesi arasında yaymış, ve partinin eylemci ve ilerici üyelerinin diyalektik ve tarihi materyalizm konusunda yetişmelerine yardımcı olmuştur.

Lenin'in bu klasik yapıtı, birçok ülkede büyük bir yaygınlık kazanmış ve yirmiden çok dilde yayınlanmıştır. -3

² V. İ. Lenin, A. İ. Ulyarova-Yelizarova'ya yazdığı 25 Ekim (8 Kasım) 1908 tarihli bir mektubunda şöyle diyordu: "... eğer sansür çok sert davranacak olursa, 'papazlık' sözcüğü, her yerde. açıklayıcı bir dipnotla birlikte, 'inancılık' ile değiştirilebilir (*inançlık*, bilginin yerine inam koyarı, ya da gene) olarak inana önem veren bir öğrettir). Bu, zorunlu haller içindir verdiğim *ödünlerin* niteliğim *açıklamak içindir*." (*Bkz: Tüm Yapıtları*, 4. Rusça baskı, c. 37. s. 316.) Kızkardeşine yazdığı bir başka mektupta Lenin, "papazlık" sözü yerine, "şamanizm" sözcüğünün konmasını öneriyor ve kızkardeşi de bunu şöyle yanıtlıyordu : "Şamanizm için artık çek geç kalınmıştır. Ve bunun gerçekten de dana iyi olduğunu mu sanıyorsun?" (*Ibid.*, s. 506) *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabının metninden de görüleceği gibi, inancılık sözcüğünün bazı yerlerde değişmeden kalmış olmasına karşın, bazı yerlerde de "papazlık" sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Lenin tarafından önerilen açıklayıcı dipnot, kitabın bilinci baskısında verilmiş ve daha sonraki baskılarda da korunmuştur. -8

³ Lenin. 1905-07 devriminin yenilgisinden sonra marksizmden kaçan parti aydınlarının bir kesimi arasında gericedönemde ortaya çıkan ve "Tanrı yaratma" denilen marksizme düşman dini felsefi bir eğilime değiniyor. "Tanrı yaratıcıları" (A. V. Lunaçarski, V. Bazarov ve ötekiler) marksizmi dinle uzlaştırma girişiminde yeni bir "sosyalist" dinin yaratılmasını öğütlediler. A. M. Gorki de bir süre bunları destekledi.

Proletari'nin yazıkurulunun genişletilmiş bir toplantısı (1909), "Tanrı yaratma"yı mahkûm etti ve özel bir kararda, bolşevik grubunun "bilimsel sosyalizmin böylesine çarpıtılması" ile hiç bir ortak yanının bulunmadığını belirtti. "Tanrı yaratma"nın gerici niteliği, Lenin tarafından. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* yapıtında ve Gorki'ye yazdığı Şubat-Nisan 1908 ve Kasım Aralık .1913 tarihli mektuplarda sergilenmişti. -8

⁴ S. İ. Nevski'nin "Diyalektik Materyalizm ve Ölü Gericiliğin Felsefesi" adlı makalesi. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabının 1920'deki ikinci baskısına ek olarak yayınlanmıştı. Nevski'nin yazısı, *Progress Publishers*'in en son Fransızca ve İngilizce baskılan *gözönünde tutularakk, bu çeviriye alınmamıştır*. -10

⁵ A. Bogdanov, daha 1909'da "proleter kültürü" düşüncesini öne sürdü, ki bununla proletaryanın geçmiş kültür karşısında kendi "öz" kültürünü

geliştirmesi gerektiğini söylüyor, ama aslında, lider Begdanov, kendi idealist felsefesini elaltından sokuşturacağı bir kılıf arıyordu. Bogdanov ve yandaşları “proleter kültür” düşüncesini Kapri’de (1909) ve Bologna’da (1910 11) yönettikleri işçi okulunda yaydılar. Bu okulları kurmakta güttükleri görünürdeki amaç, Rusya’dan gelen işçileri eğitmektir. Ama gerçekte ise, bu okullar, bolşeviklere karşı birer hizip merkeziydiler.

Ekim devriminden sonra Bogdanov ve yandaşı düşünürler, çalışma alanı olmak, proleter kültürel-eğitsel örgütlerini (*P’roletkült*) seçtiler. Bu elverişli kürsünün yardımıyla, anti marksisi görüşleri etkin bir biçimde yaymaya başladılar, geçmişin kültür mirasının önemini fiilen yadsıdılar ve “laboratuvar yöntemleriyle” proletarya için yaşamdan koparılmış bir kültür yaratmaya çalıştılar, ve bunu emekçi halkın geri kalan kesimlerinin ve özellikle de köylülüğün karşısına çıkardılar. Bogdanov, idealist öznel felsefenin bir mahçı tipinin tezgahtarlığını yapıyordu.

Lenin, Proletkültün ayrılcılığına ve sekterliğine karşı ve onun ideologlarının anti-marksist görüşlerine karşı kararlı bir mücadele yürüttü. 1920’de, partinin merkez komitesi, Proletkültün çalışmalarını Halk Eğitim Komiserliğinin denetimine veren özel bir karar aldı. Yirmilerde Proletkült örgütleri çökmeye başladılar ve 1932’de tümüyle yokoldular. –10.

⁶ Bkz. F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976. s. 25. (K. Marks, F. Engels *Felsefe İncelemeleri*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 23-24). –24

⁷ Bkz. : F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 30. (“Tarihi Materyalizm”, Engelsin, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*’in 1892 İngilizce baskısına yazdığı “Giriş”tir.) –24

⁸ *Yeni-kantçılık*. — Kantçı felsefeye bir dönüş sloganı altında öznel idealizmi öğütleyen burjuva felsefesinde gerici bir akım. 19. yüzyılın ortalarında, kantçılığa karşı artan bir ilginin bulunduğu bir sırada, Almanya’da ortaya çıkmıştır. 1865’te, her bölümü “Kant’a dön” çağrısıyla son bulan Otto Liebmann’ın *Kant ve Epigonlar* adlı kitabı yayımlandı. Liebmann, Kant’ın “başlıca yanılığını” –”kendinde-şeyler”in kabulünü– düzeltme görevini öne sürdü. Kantçılığın yeniden canlanması, Kuno Fischer ve Eduard Zeller ve yeni-kantçılığın ilk temsilcilerinden biri olan ve fizyolojiyi bilinemezliğin temeli olarak kullanmayı deneyen Friedrich Albert Lange’nin yapıtlarıyla desteklendi.

Daha sonra, yeni-kantçılığın iki temel okulu kuruldu: Marburg (Hermann Cohen, Paul Natrop vb.) ve Freiburg ya da Baden (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, vb.) okulları. Bunlardan birincisi, doğa bilimlerinin başarıları üzerine, özellikle matematiksel yöntemlerin fiziğe girmesi üzerine kurgular yaparak idealizmi kanıtlamaya çalıştı; ikincisi, tarihsel görüngülerin kesenkes bireysel olduğunu ve herhangi bir yasanın işlem konusu olmadığını kanıtlamaya çalışarak toplum bilimlerini doğa biliminin karşısına koymuştur. Kant’ı “sağdan” eleştiren yeni-kantçılar, “kendinde-şey”in, bilginin yöneldiği bir “sınırlama kavramı” olması gerektiğini söylemişlerdir. Maddi dünyanın nesnel varlığını yadsıyarak bilginin konusunu, doğanın ve toplumun yasaları olarak değil de, salt bilincin görüngüleri olarak değerlendirmişlerdir. Doğa bilginlerinin bilinemezliklerinin tersine, yeni-kantçılar, “utangaç materyalistler” değil de

idealizmin bir çeşidi idiler, çünkü bu görüş, gerçekliğin anlaşılmasında ve değişmesinde bilimin çaresiz kaldığını ileri sürüyordu. Yeni-kantçılar marksizmin karşısına “törel sosyalizmi” koyarak marksizme açıkça saldırdılar. Bilgi teorilerine uygun olarak, sosyalizmin insanın toplumsal varlığının “törel ülküsü”, insanlığın uğrunda çaba gösterdiği, ama erişemediği bir ülkü olması gerektiğini söylediler. Yeni-kantçıların bu “teori”lerine, “hareket her şeydir, son amaç ise hiç bir şey” sloganını ileri süren Eduard Bernstein’in başı çektiği revizyonistler sanıldılar. G. V. Pichatov. Paul Lafargue ve Franz Mehrig. marksizmin yeni kantçı gözden geçirilişine karşı çıktılar. I.enin, yeni-kantçılığın gerici niteliğini gözler önüne serdi ve onun öteki burjuva felsefi eğilimleri ile (içkincilik. mahçulük, pragmacılık vb.) olan bağımlı gösterdi. -24

⁹ *Die Neue Zeit* (“Yeni Zamanlar”). — 1883-1923 yılları arasında Stuttgart’ta yayınlanan Alman Sosyal Demokrat Partisinin teorik dergisi, Ekim 1917’ye kadar Karl Kautsky tarafından, daha sonra Heinrich Cunow tarafından yönetildi. Marks ve Engels’in pek çok yapıtları, ilk kez, *Die Neue Zeit*’ta yayınlandı, örneğin K. Marks’ın *Gotha Programının Eleştirisi* ve Engels’in *1891 Sosyal-Demokrat Program Taslağının Eleştirisine Katkı* ve ötekiler. Engels, ögütleriyle yazıkuruluşuna sürekli olarak yardımcı oluyor ve sık sık da, marksizmden gösterdiği sapmalar yüzünden, dergiye eleştiriyordu. *Die Neue Zeit*’in yazarları, yüzyılın dönemecindeki Alman ve uluslararası işçi hareketinin başta gelen önderleriydiler: August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring, Clara Zelkin, G. V. Plehanov, Paul Lafargue ve başkaları. Doksanların ikinci yarısından sonra, Engels’in ölümünden sonra, dergi, düzenli bir biçimde, Eduard Bernstein’in marksizme karşı yürüttüğü revizyonist kampanyanın başlangıcını belirleyen “Sosyalizmin Sorunları” makale serisini de içeren revizyonist makaleleri yayınlamaya başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, dergi, etkin bir biçimde, sosyal-şovenistleri destekleyen merkezci bir tutum takındı. -24

¹⁰ *Ansiklopediciler* — 18. yüzyılda Fransız Aydınlanma döneminin *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*’in (“Bilim, Sanat ve Meslekler Ansiklopedisi ya da Açıklamalı Sözlüğü”) (1751-80) yayınlanması için bir araya gelen filozoflar, doğa bilginleri ve yayıncıları. Bu işi örgütleyen ve buna önderlik eden Denis Diderot idi ve Jean le Rond d’Alembert de kendisinin en yakın yardımcısıydı. Paul Henri Holbach, Claude Adrien Helvetius ve Voltaire, *Ansiklopedi*’nin yayınlanmasına fiilen yardımcı oldular ve Jean Jacques Rousseau da ilk ciltlere katkıda bulundu. Ansiklopediciler farklı bilimsel ve siyasal görüşler taşıyan kimselerdi, ama hepsi de feodalizme ve kilisenin keyfi egemenliğine karşı çıkıyorlardı ve ortaçağ skolastisizmine karşı büyük bir tepki gösteriyorlardı. Ansiklopedicilerin esas çekirdeği, idealist felsefeye fiilen karşı duran materyalist filozoflardan oluşuyordu.

Ansiklopediciler devrimci burjuvazinin ideologlarıydılar ve 18. yüzyıl Fransız burjuva devriminin ideolojik hazırlığında belirleyici bir rol oynadılar. -27.

¹¹ Bkz. F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları. Ankara 1975, s. 86, 87. -34

¹² *Revue néo-scolastique* (“Yeni-İskolastik Dergi”) — Louvain’deki

(Belçika) Katolik felsefe demeği tarafından kurulan dini-felsefi bir dergi. Kardinal Mercier'in yönetimi altında 1894'ten 1909'a kadar yayınlandı. Şimdi *Revue philosophique de Louvain* ("Louvain Felsefe Dergisi") adı altında yayınlanmaktadır. -42.

¹³ *Der Kampf* ("Kavga") — 1907'den 1934'e kadar Viyana'da yayınlanan Avusturya Sosyal Demokrasisi'nin aylık yayın organı. Sol lafazanlık altında oportünist, merkezci bir tutum takınmıştır. Yazarları arasında Otto Bauer, Adolf Braun, Karl Renner, Friedrich Adler ve diğerleri vardı. -47

¹⁴ *The International Socialist Review* ("Uluslararası Sosyalist Dergi") — 1900'den 1918'e kadar Chicago'da yayınlanan revizyonist eğilimli aylık bir Amerikan dergisi. -47

¹⁵ *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie* ("Bilimsel Felsefe Üçaylığı") — 1876'dan 1916'ya kadar Leipzig'de yayınlanan ampiryokritikçi (mahçı) bir dergi. (1902'den sonra adı *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie* – "Bilimsel Felsefe ve Toplum Bilim Üçaylığı" olarak değiştirilmiştir.) Richard Avenarius tarafından kurulmuş ve 1896'ya kadar onun yönetimi altında yayınlanmıştır; 1896'dan sonra ise Ernst Mach tarafından yönetilmiştir. Yazarları arasında. Wilhelm Wundt, Alois Richl, Wilhelm Schuppe ve diğerleri bulunmaktaydı.

Lenin'in bu dergi konusundaki değerlendirmesi, bu kitabın 354. sayfasında yer almaktadır. -52

¹⁶ *Spinozacılık — 17. yüzyılın Hollandalı materyalist filozofu* Benedict Spinoza'nın görüşlerini- dayanan sistem Spinoza'ya göre her şey, kendi nedeni olan ve "tanrı va da doğa" ile özdeş bulunan tek bir evrensel tözün belirtisidir (biçimidir), Tözün özü. sayısız niteliklerle –en önemlileri erim ve düşünce olan sıfatlarla– ifade edilir. Spinoza nedenselliğe, doğanın birbirinden ayrı görüngülerinin bir iç bağıntısı olarak bakmış ve bununla ilk nedeni töz olan, cisimlerin *ilk kırılsıklık* etkisini anlamıştır. *İnsanı da kapsayan tüm töz biçimlerinin eylemi, kesenke bir zorunluluktur; raslantı kavramı, faaliyet halindeki bütün nedenlerin toplamı konusundaki bilisizliğin bir sonucudur yalnızca. Düşünce, evrensel tözün bir sıfatı olduğuna göre, fikirlerin bağıntısı ve düzeni, ilke olarak, şeylerin düzeni ve bağıntısı ile aynıdır, ve insanın dünya konusun da bilgi edinme olanağı sınırsızdır. Aynı nedenden ötürü, idrakin üç biçimi –duyumsal, ussal ve ussal-sezgisel– bu sorucusu en güvenilir biçim olarak gömülmektedir. ki "bir şey yalnızca onun özü içerisinde, ya da onun ilk nedeninin bilgisi içerisinde kavranır". (B. Spinoza, *Traclatus de intellectus emendatione, et de via, qua optime seram rerum. cogvitionem dirigitur.*) Bu yöntem insanın hem kendi tutkularını bilmesini ve hem de bunlar üzerinde egemenlik kurmasını olanaklı kılar; insanın özgürlüğü, doğanın zorunluluğunu ve ruhunun tutkularını bilmekten ibarettir.*

Spinozacılık yalnızca bir materyalizm biçimi olmakla kalmaz. aynı zamanda dünyayı yaratan ve onu yöneten doğaüstü bir varlık olarak tanrı düşüncesini de yadsıdığı için, tanrıtanımazdır da. Ama. öte yandan, tanrıyı ve doğayı birbirleriyle özdeş kılarak, tanrıbilime bir ödün vermiştir. Bu geri çekiliş de. Spinoza'nın materyalizminin mekanik özelliği gibi, bir yandan o dönemin bilgi düzeyinin öte yandan da çıkarları Spinoza'nın felsefesi tarafından ifade edilen

genç ilerici Hollanda burjuvazisinin yetersizliklerinin sonucudur. Daha sonra, bu büyük Hollanda düşünürünün felsefi mirasının etrafından bugüne dek süregelen sert bir ideolojik kavga gelişti. İdealist felsefe, Spinoza'nın görüşlerinin kaçınılmaz tarihsel sınırlılığında yanlanarak, materyalist dünya görüşünün gelişmesinde önemli bir aşama olan; spinozacılığın materyalist özünü çarpıttı. s. 57

¹⁷ *Philosophische Studien* ("Felsefi Denemeleri") — 1881'den 1903'e kadar. Leipzig'de. Wilhelm Wundt tarafından yayınlanan ve esas olarak psikolojinin sorunlarına eğilen idealist eğilimli bir dergi. 1905'den sonra *Psychologische Studien* ("Psikolojik Denemeler") adı altında yayınlanmaya başladı. –57

¹⁸ *Petruşka* — N. V. Gogol'un *Ölü Canlar* romanında, ev hizmetlerine bakar, köylü bir tip: okumanın yalnızca mekanik süreciyle ilgilenip, anlamlarına herhangi bir dikkat göstermeksizin, kitapları hecelerle okur. –57

¹⁹ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 7-9 (*Felsefe İncelemeleri*, s. 7-9). –59

²⁰ *Mind* ("Zihin") — Felsefe ve psikoloji sorunlarıyla ilgilenen idealist eğilimli bir dergi. 1876'da Londra'da yayınlanmıştır ve şimdi de, Edinburg'da çıkarılmaktadır; ilk yöneticisi Profesör Croom Robertson'du. –68

²¹ Lenin'in 6 (19) Aralık 1908 tarihli A. İ. Ulyanova-Yelizarova'ya yazdığı mektuptan da görüleceği gibi, ilk müsveddelerde "Lunaçarski bile kendisi için 'zihinsel oJarrk' bir tanı 'tasarlamıştır' tümceciği sansür yüzünden yumuşatılmıştır. Lenin, mektubunda şöyle yazıyordu: "Kendisi için zihinsel olarak bir tanı tasarlamıştır". tümceciği, 'kendisi için zihinsel olarak' –yumuşatılmış bir ifade ile– "dini kavramlar tasarlanmıştır" biçiminde ya da bu türden bir başka şey ile değiştirilmiştir." (*Tüm Yapıtları*, c. 37. s. 403.) –76

²² Bkz: Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 87. –87

²³ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 14. 27. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 14, 26.) –87

²⁴ Lenin, İ. S. Turgenyev'in "Yaşamın Bir Kuralı" adlı nesir şiirindeki yazınsal portreye değiniyor. – 88

²⁵ *Archiv für systematische Philosophie* ("Sistematik Felsefe Arşivleri") — *Archiv für Philosophie* (77 nolu açıklayıcı nota bakınız) dergisinin bağımsız ikinci kısmı olarak, 1895'ten 1931'e kadar Berlin'de yayınlanan idealist eğilimli bir dergi. İlk yöneticisi Paul Nalrop'tu. 1925'ten sonra dergi, *Archiv für systematische Philosophie and Soziologie* ("Sistematik Felsefe ve Sosyoloji Arşivleri") adı altında yayınlanmaya başlandı. –95

²⁶ *Kantstudien* ("Kantçı Denemeler") — Yeni-kantçıların organı, idealist eğilimli bir Alman felsefe dergisi. Hans Vaihinger tarafından kurulmuş ve 1897'den 1944'e kadar aralıklı olarak yayınlanmıştır (Hamburg-Berlin-Köln). 1954'te tekrar yayına geçmişti. Dergi, büyük ölçüde, Kant'ın felsefesine ilişkin yorumlara yer vermektedir. Yazarları arasında, yeni-kantçılar yanında diğer idealist eğilimlerin temsilcileri de yer almaktadırlar. –97

²⁷ *Nature* ("Doğa") — 1869'dan itibaren Londra'da yayınlanan haftalık bir doğa bilimleri dergisi. –97

²⁸ *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'in ilk basımının baskıya hazırlan-

ması sırasında, A. 1. Ulyanova-Yelizarova, “daha dürüst edebi bir düşman” sözcüklerini, “daha ilkeli edebi bir düşman” olarak değiştirmiştir. Lenin, bu düzeltmeye karşı çıkmış ve 27 Şubat (12 Mart) 1909’da kızkardeşine şöyle yazmıştı: “Bogdanov, Lumaçarski ve ortaklarına karşı yöneltilmiş pasajlarda, lütfen, herhangi bir yumuşatma yapmayın. Yumuşatma olanaksızdır. Çernov’un bunlardan ‘daha dürüst’ bir düşman olduğu yolundaki ifadeyi atmışsınız, bu çok kötü. Bu farklılık ortaya çıkmıyor. Bu ise, benim suçlamalarının niteliğinin bütünlüğü ile uyuşmuyor. Sorunun özü, bizim inakçaların dürüst olmamaları ve felsefede esas olarak marksizmin alçak düşmanları olmalarıdır,” (*Tüm Yapıtları*, c. 37, s. 416.) –100

²⁹ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 22-25. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 21-23.) –102

³⁰ Lenin, İ. S. Turgenyev’in, *Duman* adlı romanında, sahte-bilgili bir dogmacı tip olarak çizdiği Voroşilov’dan söz ediyor. –102

³¹ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 25. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 24.) –103

³² Daha önce kızıl boya kökünden elde edilen organik bir boya maddesi olan alizarinin yapay olarak üretimi konusundaki rapor. 11 Ocak 1869’da Alman Kimyacılar Birliğinin yapmış olduğu bir toplantıda, Alman kimyacı K. Graebe ve K. Liebermann tarafından yazılmıştır. Alizarinin yapımı için kullanılan ilk ürün, maden kömürü katranının 270 ile 400 derece arasında kaynatılmasıyla damıtılarak bir ara ürünü olarak elde edilen antrasin idi. –104

³³ Bkz: K. Marks, “Feuerbach Üzerine Tezler”. *Ludwig Feuerbach vb.*, s. 70, *Felsefe İncelemeleri*, s. 65. –106

³⁴ Bkz: F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 23. –110

³⁵ Bkz: F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adlı yapının “1892 İngilizce Basımına Özel Giriş”. (Bkz: Friedrich Engels, “Giriş”, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 30.) –112

³⁶ Bkz: F. Engels, *Anü-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 98. –121

³⁷ *Beltov, N.* — G. V. Plehanov’tm takma adlarından biri. –126

³⁸ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 25. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 24.) –133

³⁹ *Şüphencilik* — Nesnel gerçeğin bilinmesi olanağından kuşku duyan felsefi bir eğilim. Eski Yunan’da, MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Pyrrhon tarafından kurulmuştur ve Aenesidemus ile Sextus Empiricus da ünlü savunucuları arasındadırlar. Eski şüphencilik yandaşları, duyumsuluk öncüllerinden bilinemezci vargılar çıkarmışlardır. Duyumun özelliğini mutlaka dönüştüren şüphencilik, şeylere ilişkin herhangi bir kesin yargıya varılmasından sakınılması gerektiği üzerinde direnmişlerdir. Bunlar, insanın, kendi duyularının ötesine geçemeyeceğini ve duyularının gerçek olup olmadığını belirleyemeyeceğini kabul etmişlerdir.

Rönesans döneminde. Fransız filozofları Michel Montaigne, Pierre Charron ve Pierre Bayle, ortaçağ iskolastisizmi ve kiliseyle mücadelelerinde şüphenciliklen yararlanmışlardır.

18. yüzyılda şüphencilik, Hume ve Kant’ın bilinemezçiliği içerisinde ye-

niden canlandırmıştır. Ve eski şüpheciliği modernleştirme girişimi. Gottlieb Schulze (Aenesidemus) tarafından yapılmıştır. Şüpheciliğin savları, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına dek, mahçular, yeni-kantçılar ve idealist felsefenin öteki okulları tarafından kullanılmıştır. -39

⁴⁰ *Epikürosçuluk* — MÖ. 4. ve 3. yüzyılların eski Yunan materyalist filozofu Epiküros'un öğretisi. Bu öğretiye göre, felsefenin amacı, insanı acılardan kurtararak ve neşeli bir duruma gelmesini sağlayarak onu mutlu etmektir. Bu felsefe, felsefeyi mutluluğun önündeki engellerin üstesinden gelmeye çağırma öğretiyordu: ölüm korkusu, doğa yasalarının bilisizliğine dayanır ve bu yüzden doğaüstü tanrısal güçlere inanmaya neden olur.

Epiküros'a göre, evrende yalnızca atomlar ve boşluk vardır. Bu boşluk içerisinde atomlar, kendi ağırlıklarıyla aşağıya doğru hareket ederler. Aynı hızla düşerlerken, doğru yollarından saparlar, ve çeşitli cisimleri meydana getiren çarpışmalar ve sıralanışlar oluştururlar. Epiküros, şeylerin özelliklerinin nesnel niteliğini kabul ediyordu ve evreni, tanrısal yasalarla yönetilmekten çok, doğal yasalarla yönetilen sonsuz olarak görüyordu. O, ruhun ölmezliğini ve madde-sizliğini yadsıyor ve onun tüm cisimsel yapıya dağılmış küçücük parçaların bir maddi cismi olduğunu ileri sürüyordu. Onun, ruhun maddi niteliği teorisinin, doğanın ve insanın işine tanrıların karışmasını yadsıyan tanrıtanımazlığıyla yakın bağı vardı.

Bilgi teorisi açısından Epiküros, bir duyumcuymdu. O, pek ince imgele-rin şeylerden çıkarak, duyu organları aracılığıyla, insan ruhuna nüfuz ettiğini varsaymıştır. Şeylerin kavramları, içerisinde belleğin, imgelerin yalnızca genel feniklerini koruduğu ruhun duyumsal algılarının temelleri üzerinde oluşurlar. Epiküros, duyu algılarının gerçeğin ölçütü olarak düşünmüştür, ve yanlışlıkların kaynağının, bireysel duyumların raslantısal niteliğinde ya da yargıların aşırı aceleci oluşumlarında yattığını kabul etmiştir. Epiküros, oldukça safça olmasına karşın, kavramıyla ilgili sürecin esaslarına materyalist bir yorum getirmiştir.

Eski Yunan'ın bu büyük materyalist öğretisini çarpıtan idealistler, epikürosçuluğa, antikçağın öteki felsefi teorilerine saldırdıklarından daha fazla saldırdılar.

Lenin tarafından aktarılan duyumculuğun tanımında, Franck, haklı olarak, epikürosçuluğa, duyumculuğun bir çeşidi olarak bakar, ama epikürosçuluk ile nesnel materyalist duyumculuk arasında yanlış bir ayrım yapar. Epiküros'un teorisini anlamamış ve çarpıtmış olan Hegel'in *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'ini özetlerken, Lenin, epikürosçuluğun bir tür eski Yunan materyalizmi olduğunu göstermiştir. -137

⁴¹ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 156-157, 158. -141

⁴² Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 163. -142

⁴³ Bkz: Karl Marks'ın 5 Aralık 1868 tarihli L. Kugelman'a mektubu. (K. Marks, *Briefe an Kugelman*, Moskova 1940.) -143

⁴⁴ Lenin, Marks'ın "Feuerbach Üzerine Tezler"ine (1845), (*Felsefe İncelemeleri*, s. 64-67) ve F. Engels'in şu yapıtlarına değiniyor: *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (1888) ve *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, "Giriş", s. 21-48. -145

⁴⁵ Bkz: Karl Marks, “Feuerbach Üzerine Tezler”, *Felsefe İncelemeleri*, s. 65; Fricdrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* s. 30. –146

⁴⁶ *Piskopos Eulogius* — Devlet Duması üyesi, bir monarşist ve aşırı bir gerici. –147

⁴⁷ *Revue de philosophie* (“Felsefe Dergisi”) — 1900’den 1939’a kadar Paris’te yayınlanan ve E. Peillaubt tarafından kurulmuş olan İdealist eğilimli bir Fransız dergisi. –160

⁴⁸ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınlan, Ankara 1974, s. 66, 68-69, 87. –167

⁴⁹ Bkz: Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 51. –168

⁵⁰ *Annalen der Naturphilosophie* (“Doğa Felsefesi Yıllığı”) — 1901’den 1021’e kadar Leipzig’de Wilhelm Ostwald tarafından yayınlanan olgucu eğilimli bir dergi. Yazarları arasında Ernst Mach, Paul Volkmann ve ötekiler vardı. –178

⁵¹ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 23. –178

⁵² Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınlan, Ankara 1974, s. 98. –186

⁵³ *Protista* — Haeckel’in sınıflandırmasına göre, çok hücreli bitki ve hayvanlardan farklı bir canlı varlıklar dünyası oluşturan tek hücreli ve hücresiz organizmaların geniş bir grubu. –188

⁵⁴ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1974. s. 108. –190

⁵⁵ *Natural Science* (“Doğa Bilimi”) — 1892’den 1899’a kadar Londra’da yayınlanmış aylık bir dergi. –199

⁵⁶ *The Philosophical Review* (“Felsefi Dergi”) — Jacob Gould Schurman tarafından kurulmuş idealist eğilimli bir Amerikan dergisi. 1892’de yayınlanmaya başlanmıştır. –199

⁵⁷ “... Bu bir gülümseme değil, dinle cilveleşmenin uyandırdığı tiksintidir” sözcükleri yerine, kitabın ilk baskısında şu sözler yer alıyordu: “... dinle cilveleşmenin uyandırdığı şey, gülümsemeden öte bir şeydir”. Lenin, provaları okuduktan sonra, A. İ. Ulyanova-Yelizarova’dan metin içindeki tümceciği değiştirmesini ya da bunu doğru-yanlış çizelgesinde belirtmesini istemiştir. Lenin’in bu düzeltilmesi, birinci baskıya eklenen bir doğru-yanlış çizelgesinde yer almıştır. –203

⁵⁸ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınlan, Ankara 1974, s. 192-193 –204

⁵⁹ “*Toplumbilimde öznel Yöntem*” — Toplumsal gelişmenin nesnel yasalarnı tanımayı reddeden, tarihsel süreçleri “ünlü kişiler”in keyfi hareketlerine indirgeyen ve dolayısıyla bu süreçlere bilimsel olmayan idealist bir yaklaşım. 19. yüzyılın otuzlarında ve kırklarında, toplumbiliminde öznelci okulun yandaşları, genç-hegelcilerden Bruno Bauer, David Strauss, Max Stirner ve ötekilerdi. Ve bunlar, halkın, “eleştirel düşünceli kişileri” gözü kapalı izlemeleri gereken “eleştiri anlayışından yoksun yığınlar” olduklarını belirtmişlerdir. *Kutsal Aile*, *Alman İdeolojisi* ve öteki yapıtlarında Marks ve Engels, genç-hegelcilerin görüşlerinin ayrıntılı olarak ve derinlemesine bir eleştirisini yapmışlardır. Rusya’da, 19. yüzyılın ikinci yarısında, toplumbiliminde öznelci yöntemin

temsilcileri, toplumsal gelişmenin yasalarının nesnel niteliğini yadsıyan ve tarihi, tek tek kahramanların, “ünlü kişiler”in eylemlerine indirgeyenler liberal narodnikler (P. L. Lavrov, N. K. Mihaylovski ve ötekiler) idi.

Marksizm-leninizim, toplumbiliminde özel idealist eğilimlerin yanlışlığı ortaya koymuş ve tarihte yığınların oynadıkları belirleyici rol ve bireylerin eylemlerinin önemi konusunda toplumsal gelişmenin gerçekten bilimsel, bütünlümlü bir teorisini yaratmıştır. –208

⁶⁰ Bkz: 8 nolu açıklayıcı not. –211

⁶¹ *Anayasacı-Demokratlar* (Kadetler) — Anayasacı-Demokrat Partinin, Rusya’daki liberal monarşist burjuvazinin önde gelen partisinin üyeleri. Kadet Partisi, Ekim 1905’te kuruldu; burjuvazinin, büyük toprak sahiplerinin, burjuva aydınlarının temsilcilerini içeriyordu. Çalışan halkı aldatmak için, kadetler, kendilerine “halkın özgürlüğü partisi” adını verdiler, ama, aslında, bir anayasal monarşi isteminin ötesine geçemediler. Kadetler, devrimci harekete karşı mücadele ettiler, esas amaçları, çar ve feodal toprak beyleri ile iktidarı paylaşmaktı. Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914-18), kadetler, çar hükümetinin ilhakçı dış politikasını etkin bir biçimde desteklediler. Şubat burjuva demokratik devrimi sırasında monarşiyi kurtarmaya çalıştılar. Geçici burjuva hükümetinde kilit noktaları tutan kadetler, halka karşı karşı-devrimci bir politika izlediler. Ekim sosyalist devriminin zaferinden sonra kadetler, Sovyet iktidarının uzlaşmaz düşmanı oldular ve karşı-devrimcileri bütün silahlı hareketlerinde ve müdahalecilerin mücadelesinde etkin bir rol oynadılar. Müdahalecilerin ve beyaz muhafızların bozguna uğratılmalarından sonra kadetler, yurtdışına kaçtılar ama anti-sovyet karşı-devrimci eylemlerini bırakmadılar. –217

⁶² Burada, 19. yüzyılın yetmişlerinin ikinci yarısında Alman Sos-yal-Demokrat Partisi içerisinde gelişen oportünist eğilime atıfta bulunmaktadır. Bu eğilimin başta gelen ideologları, Karl Höehberg, Eduard Bernstein ve Karl August Schramm idi ve bunlar dühringciliğin etkisi altında kalmışlardı. Bernstein ve Louis Viereck, Johann Most ve ötekilerle birlikte, Eugen Dühring’in seçmeci görüşlerinin Alman sosyal-demokratları arasında yayılmasını etkin bir biçimde yardımcı oldular. Höehberg, sosyalizmin, hem ezilen sınıfların ve hem de “üst sınıf” temsilcilerinin “adalet duygularına” dayanan, “genel olarak insanlıgın” bir hareketi haline getirilmesini istiyordu.

Berlin’de Viereck, içerisinde dühringciliğin egemen olduğu ve amacı “eğitilmiş kimseleri” “sosyalizme” kazandırmak ve işçilerle burjuvazi arasında sınıf işbirliğini sağlamak olan Maureciler Kulübünün kurulmasında başı çekti. Almanya’da Sosyalistlere Karşı Yasanın (1878) çıkmasından sonra, Maureciler Kulübünün önderleri Zürih’e kaçtılar ve orada, burjuvaziyi “sosyalizme” kazandırma çabalarını sürdürdüler. Höehberg grubunun oportünist, anti-markсист niteliği, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin Zürih’te bir merkez organının kurulmasıyla açığa çıktı. Höehberg ve kafadarları, gazetenin, partinin devrimci politikasını sürdürmemesini, soyut sosyalist ülküler öğütlemekle yetinmesini istediler, Parti önderliği –August Bebel, Wilhelm Liebknecht ve ötekiler– gerçekte gazetenin yayınlanmasını Zürih grubuna teslim etmekle, oportünist tehlikeyi küçümsediler.

1879 Temmuzunda. Höehberg’in yönettiği *Jahrbuch für Sozialwissen-*

sehaft und Sozialpolitik (“Toplum Bilimleri ve Toplum Siyaseti Yıllığı”) adlı dergide, partinin devrimci taktiklerini yeren “Almanya’da Sosyalist Hareketin Geçmişinin Eleştirisi” başlığı altında bir makale yayınlandı. Makalenin yazarları –Höchberg, Schramm ve Bernstein– partiyi, burjuvaziye saldırarak sosyalistlere Karşı Yasanın çıkmasına yardımcı olmakla suçladılar ve, işçi sınıfının kendisini kendi çabasıyla kurtaramayacağı gerekçesiyle, burjuvaziyle işbirliği yapılmasını ve onun kanatlan altına sınımlanmasını önerdiler. Bu oportünist, reformcu görüşler, bunları, haklı olarak, partiye bir ihanet olarak gören Marks ve Engels’in sert tepkilerine yol açtı ve 1879 Eylülünde ünlü “Açık Mektup”larını yayınladılar. (Bkz: K. Marks ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar*, Moskova 1955. s. 388-95.) Oportünizme karşı marksizmin kurucularının mücadelesini anlatırken, Lenin, “Marks’ın ‘öfkeli saldırısı’nın sonucu” diye yazıyordu, “oportünistlerin geri çekilmeleri ve ortadan kaybolmaları oldu. Marks, 19 Kasım 1879 tarihli bir mektubunda, Höchberg’in yazık kurulundan uzaklaştırıldığını ve partinin bütün etkin önderlerinin –Bebel, Liebknecht, Bracke, vb.– onun düşüncelerini reddettiklerini açıkladı.” (V. İ. Lenin, *Tüm Yapıtları*, c. 12, s. 367.)

Daha sonra, Höchberg ve Schramm, işçi sınıfı hareketini terkettiler, ama oportünizmi savunmaktan geçici olarak sakınan Bernstein, Alman Sosyal-Demokrasinin önderlerinden hiri haline geldi. Ne var ki, Bernstein’in teorik kafa karışıklığı ve yetmişlerin sonunda benimsediği oportünist tutum raslansal değildi. Engels’in ölümünden sonra Bernstein, “hareket her şeydir, son amaç ise hiç bir şey” şeklindeki oportünist sloganı öne sürerek açıkça marksizmin gözden geçirilmesini savunmaya başladı, ki bu slogan, 1879 tarihli makalesindeki temcl önermelerini daha da geliştirilmiş bir biçimiydi. –222

⁶³ *Le Socialiste* — Fransız İşçi Partisinin teorik organı olarak 1885’te yayınlanmaya başlayan haftalık bir dergi; 1902’den itibaren Sosyalist Partisinin (Fransa) ve 1905’ten itibaren de, Fransız Sosyalist Partisinin organı oldu. Gazete, Marks ve Engels’in makalelerini ve Fransız ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin yüzyılın dönemecindeki ünlü önderlerinin makalelerini ve mektuplarını yayınladı: Paul Lafargue, Wilhelm Liebknecht, Clara Zetkin, G. V. Plehanov ve ötekiler. Gazete 1915’te yayınına son verdi. –222

⁶⁴ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 30-31. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 29.) –225

⁶⁵ Lenin, Engels’in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 25. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 23-24.) ve *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizmin* “Giriş”ine (“1892 İngilizce Basımına Özel Önsöz”) adlı yapıtlarına değiniyor. –225

⁶⁶ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 33-34. (*Felsefe İncelemeleri*, s. 32.) –225

⁶⁷ Bkz: Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, “Giriş”, s. 29. –227

⁶⁸ *Zeitschrift für immanente Philosophie* (“İçkinci Felsefe Dergisi”) — 1895’ten 1900’e kadar Berlin’de, M. R. Kauffmann’ın yönetimi altında, Wilhelm Schuppe ve Richard von Schubert-Soldern’in de katılmalarıyla yayınlanan geçici bir Alman dergisi. –231

⁶⁹ *L’Année philosophique* (“Felsefi Yıl”) — F. Pillon’un yönetimi altında,

1890'dan 1913'e kadar Paris'te yayınlanan Fransız "yeni-eleştirciler" in organı. -231

⁷⁰ Lenin. çarlık hükümetinin şüpheli gördüğü kişilerin haberleşmelerini izleyen posta yönetimindeki "copinets notrs" in varlığını yalanlayan Bakanlar Kurulu Başkanı P. A. Stolyipin' in yalan açıklamasına değiniyor. -242

⁷¹ Nozdrev — N, V. Gogol' un *Ölü Canlar* romanında bir tip; dolandırıcı ve fitneci bir toprak beyi. Gogol, görüldüğü her yerde "kargaşalıklar" ve kavgalar yarattığı için, onu, "tarihi bir kişi" olarak adlandırıyor. -245

⁷² *Revue philosophique de la France et de l'Étranger* ("Fransa ve Fransa-dışı Felsefe Dergisi") — Fransız fizyologu Theodule Ribot tarafından 1876'da Paris'te kurulan bir dergi. -246

⁷³ *The Monist* ("Birci") — Paul Carus' un yönetiminde idealist eğilimli bir Amerikan felsefe dergisi. 1890'dan 1936'ya kadar Chicago'da yayınlanmıştır. -246

⁷⁴ *The Open Court* — 1888'den 1936'ya dek Chicago'da yayınlanan dini eğilimli bir dergi. - 246

⁷⁵ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 465-468. -252

⁷⁶ Engels' in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı yapıtı, G. V. Plehanov tarafından çevrilip, bir önsöz ve notla birlikte, Rusça olarak ilk kez 1892'de Cenevre'de yayımlandı. Engels' in temel felsefe sorunu üzerine formülasyonu ve bilinemezliğin nitelendirilmesi konusunda yorumlar yapan Plehanov, idealist felsefedeki bazı eğilimlerin (Hume, Kant, yeni-kantçılar vb.) bilgi teorilerinin eleştirel bir açıklamasını vermiş ve bunları materyalist bilgi teorisinin karşısına koymuştur. Bunu yaparken, Plehanov, şunları söyleyerek bir hata işlemiştir: "Duyumlarımız gerçeklikte olup bitenleri bize bildiren kendi türlerinde hiyerogliflerdir. Hiyeroglifler, kendileri tarafından iletilen olaylara benzemezler. Ama, *tam bir bağlılıkta*, hem olayların kendilerini ve hem de -ki esas olan da budur- onların arasındaki ilişkileri iletirler." (G. V. Plehanov. *Seçme Felsefi Yapıtlar*, c. I, Moskova, s. 536.) 1905'te Engels' in yapıtının 2. baskısına yazdığı notta, Plehanov, şunu kabul ediyordu: "Ben de, kendimi, kesin bir biçimde ifade etmeyi beceremedim." (*İbid.*, s. 515.) Plehanov' un yanılıgısı her ne kadar bir terminoloji sorunu olarak görünüyorsa da, bilinemezliğe bir ödün vermek demektir ve bu, onun kavrama sürecinin diyalektiğini yeterli derinlikte anlayamadığını gösteriyordu. -256

⁷⁷ *Archiv für Philosophie* ("Felsefi Arşivler") — Yeni-kalıtçıların ve mahçuların organı, idealist eğilimli bir Alman dergisi, 1895'ten 1931'e dek birbirine paralel iki baskı halinde Berlin'de yayımlandı: birincisinin başlığı *Archiv für Geschichte der Philosophie* ("Felsefe Tarihi Arşivleri*") idi ve L. Stein tarafından yönetilmekteydi; ikincisinin başlığı *Archiv für systematische Philosophie* ("Sistematik Felsefe Arşivleri") idi ve Paul Natorp tarafından yönetilmekteydi. 1925'ten itibaren dergi, *Archiv für Philosophie und Soziologie* ("Felsefe ve Toplum Bilim Arşivleri") adı altında yayınlanmaya başlamıştır. -261

⁷⁸ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 30, (*Felsefe İncelemeleri*, s. 28-29.) -264

⁷⁹ Marksizm-leninizm enstitüsü, kendi arşivlerinde, Josph Dietzgen' in *Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl* ("Felsefi Küçük Yazılar. Bir

Seçme”), Stuttgart. Dietz 1903, adlı kitabının, Lenin’in kenar notlarını da içeren bir kopyasına sahiptir. Kitap 1870-78 arasında. *Volkstaat* (“Halk Devleti”) ve *Vorwärts* (“İleri”) gazetelerinde yayınlanan altı makaleyi, ve ayrı bir broşür olarak 1887’de yayınlanan *Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie* (“Bilgi Teorisi Alanında Bir Sosyalistin Gezintileri”) adlı yapıtını da içermektedir.

Lenin’in kenar notlarının büyük bir çoğunluğu. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabı üzerinde çalışırken yazılmıştır. Bunlar, metin içerisinde ve kenarlarda altını çizmeler ve notlardan oluşmaktadır; birçok durumlarda Lenin, Dietzgen’in doğru düşüncelerini “ α ” harfiyle işaretlemiş, diyalektik materyalizmden ayrıldığı yerleri ise “ β ” harfiyle işaretlemiştir. Lenin’in kenar notları. Dietzgen’in felsefenin yanlış niteliği konusundaki açıklamalarını, felsefe ile doğa bilimleri arasındaki ilişkileri, felsefenin konusunu, temel felsefi kategorileri, dünyanın kavranabilirliği sorununu, Kant, Hegel ve Feuerbach konusundaki değerlendirmeleri, Marks’a ve Engels’e karşı tutumunu ve Dietzgen’in militan tanrıtanımaçlığını göze çıkarır hale getirmektedir. Lenin, aynı zamanda, Dietzgen’in, felsefi kategoriler konusundaki bulanıklığını, “gerçekliğin bütün görüngülerini, böylelikle de, bizim kavrama yiteneğimizi” vb. madde kavramı içerisinde sokarak bu kavramı “genişletme” çabasına da işaret etmektedir. –269

⁸⁰ Lenin, Karl Marks’ın *Enternasyonal Üyesi Kugelman’a Mektupları*’na (St. Petersburg 1907) değiniyor. (Bkz; K. Marks, *Briefe an Kugelman*, Moskova 1940.) –273

⁸¹ P. Dauge, Joseph Dietzgen’in *Akquisit der Philosophie* adlı yapıtının ikinci Rusça baskısına, “Joseph Dietzgen ve Eleştirmeni G. Plehanov” başlığını taşıyan bir sonsöz yazdı. –274

⁸² *x-ışınları, Becquerel ışınları, radyum* — Atom fiziğinin gelişmesinin temelini oluşturan bulgular.

x-ışınları (röntgen ışınları), görülebilen ışığın geçemeyeceği ortamlardan geçebilecek kısa dalga elektromanyetik radyasyonlardır. 1895 Aralık’ında bunların bellibaşlı özelliklerini açıklayan Alman fizikçisi Wilhelm Konrad Röntgen tarafından bulunmuşlardır; daha sonra da bu radyasyonun niteliği bulunmuştur.

1896’da. Fransız fizikçisi Antoine-Henri Becquerel. fotoğraf filmi üzerinde çeşitli floresan tözlerin etkilerini incelerken, daha önce ışığa maruz bırakılmamış olsa bile. uranyum tuzlarının böyle bir filmi etkilediğini buldu. Daha geniş deneylerle, bu etkinin x-ışınlarından farklı yeni bir radyasyon biçiminden geldiğini gösterdi. Bu yeni radyasyon biçimini araştıran Pierre ve Marie Curie. bunun, maddenin şimdiye dek bilinmeyen ve radyoaktivite diye adlandırdıkları bir özellikten ileri geldiğini ortaya koydular. Bunların deneylerinin sonucu olarak, iki yeni radyoaktif element bulundu: polonyum ve radyum (1898). Daha sonra, Becquerel. ışınlarının üç ögesi olduğunu buldu (alfa-, beta-, ve gama-ışınları). –278

⁸³ Bu bulgu, James Clerk Maxwell tarafından yapıldı. Elektromanyetik olayların incelenmesinde, Michael Faraday’ın deneysel sonuçlarını genelleştiren, elektromanyetik alan teorisini kurdu, ki buna göre, elektromanyetik

alandaki değişmeler, ışık hızıyla yayılmaktadırlar. Araştırmalarına dayanarak, Maxwell. 1865'te, ışığın elektromanyetik titreşimlerden oluştuğu sonucuna vardı. 1886-89'da, onun teorisi, elektromanyetik dalgaların varlığını tanımlayan Heinrich Hertz tarafından deneysel olarak doğrulandı. -278

⁸⁴ Radyoaktivitenin incelenmesi, özel türde bir radyasyonun varlığını ortaya çıkardı: alfa-, beta-, ve gama-ışınları. 1903'te, Ernest Rutherford ve Frederick Soddy, radyoaktivitenin, bir kimyasal elementin bir başkasına kendiliğinden dönüşmesi olduğunu ileri sürdüler. Bu, helyumun, radyumun radyoaktif dağılmasının bir ürünü olduğunu bulan (1903) Wiliam Ramsay ve Frederick Soddy tarafından derhal doğrulandı. Kısa bir süre sonra, helyumun, radyum ve alfa radyoaktivitesi gösteren diğer radyoaktif elementlerin dağılmasıyla oluştuğu bulundu. Helyumun bu oluşumu, radyoaktif dönüşümler teorisi yararına önemli bir kanıttı ve yalnızca alfa-ışınlarının, helyum atomlarının çekirdeği olduklarını varsaymakla açıklanabilirdi. Bu, 1909'da, E. Rutherford ve T. Roids'un deneyleriyle doğrulandı. -278

⁸⁵ Lenin, 20. yüzyılın başında, hâlâ, genel olarak fizikte kabul edilen esir kavramını kullanmaktadır. Bütün uzayı dolduran ve ışığın, çekimsel kuvvetleri vb. taşıyıcısı olarak iş gören özel bir maddi ortam olarak esir düşüncesi, 17. yüzyılda ileri sürülmüştür. Daha sonra, birbirinden bağımsız farklı esir biçimleri kavramı (elektromanyetik, manyetik vb.), çeşitli görüngüleri açıklamak için ileri sürülmüştür. Işığın dalga teorisinin başarısına bağlı olarak, ışık saçan esir kavramı (Christian Huygens, Augustin Fresnel ve ötekiler tarafından) özellikle geliştirildi; daha sonra, tek bir esir varsayımı ortaya çıktı. Ne var ki, bilim geliştikçe, esir kavramı yeni olgularla çelişmeye başladı. Evrensel mekanik bir ortam olarak esir varsayımının savunulamazlığı, görecelik teorisi tarafından kanıtlandı; esir varsayımının içerdiği ussal öğeler, kuantum alan teorisinde (boşluk kavramında) yansyordu. -278

⁸⁶ Lenin, Plehanov'un mahçılığı eleştirisinin sınırlı niteliğini birçok kez gösterdi. 1905'te Engels'in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nun Rusça 2. baskısının önsözünde ilgili olarak. Lenin şöyle yazıyordu: "Mahçılara karşı alayları ve 'iğnelemeler'i ne kadar da entipüftendir! Plehanov'un Mach konusundaki eleştirileri, kanımca, esas olarak doğru olduğundan, bence bu daha da üzülmenecek bir şeydir." (*Lenin Derlemeleri*, c. XXVI, s. 21.) 1907-08'de, *Marksızmin Temel Sorunları, Militan Materyalizm* ve öteki yapıtlarında, Plehanov, mahçılığı ve onun Rusya'daki yandaşlarını (Bogdanov, Lunaçarski ve ötekiler) eleştirmiş ve bunların marksizmi Mach ve Avenarius'un öznel idealist felsefesi ile bağdaştırma çabalarındaki yanılığı göstermiştir. Böyle yapmakla Plehanov, "Mach'ı çürütmekten çok, bolşevikliğe hizıpçı bir darbe indirmekle ilgileniyordu". (Bkz: bu kitabın 398. sayfası, dipnot.) Plehanov'un mahçılığa karşı çıkışı, marksist felsefeyi revizyonistlerin saldırısına karşı savunmada olumlu bir rol oynamıştı. Ama o, ampirikritisizmin derinlemesine teorik bir tahlilini vermemiş ve doğa bilimlerindeki bunalımın doğrudan mahçılığa bağımlı oluşundan ileri geldiğini, onun bazı yandaşlarının idealist bilgilibilimsel görüşlerini eleştirmeye yönelerek ortaya koymamıştır. -279

⁸⁷ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 28. -279

⁸⁸ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 120. –279

⁸⁹ Henri Poincaré tarafından verilen ve Lenin tarafından aktarılan kütle kavramının açıklaması, o zamanın fiziğinin gelişme düzeyi ile uyum içerindeydi. Elektronun keşfini izleyen elektronik teorisinin gelişmesi, elektron kütesinin niteliğinin açıklanmasını olanaklı kıldı. Joseph John Thomson, elektronun gerçek kütesinin onun elektromanyetik alanının enerjisiyle belirlendiği varsayımını (yani elektronun süredurumunun, alanın süredurumuna bağlı olduğu varsayımını) geliştirdi. Elektronun elektromanyetik kütle kavramı ortaya atıldı ve bu kütlelerin elektronun hareketinin hızına bağlı olduğu bulundu. Elektronun mekanik kütesi ise, herhangi bir başka parçacık gibi değişmez olarak kabul edildi. Mekanik kütlelerin varlığı, elektronun elektromanyetik kütesinin onun hızına bağlı olduğu konusundaki deneylerle açığa çıkarıldı. Ne varki, 1901-1902’de, Walter Kaufmann tarafından yürütülen bu deneyler, beklenmedik bir biçimde, elektronun sanki bütün kütesinin elektromanyetik nitelikte imiş gibi hareket ettiğini gösterdi. Böylece, buradan çıkarılan sonuç, elektronun, daha önce maddenin ayrılmaz bir özelliği olarak kabul edilen, mekanik kütesinin ortadan kalkması oldu. Bu durum, “maddenin kaybolması” konusunda çeşitli türlerde felsefi kurguların ve açıklamaların çıkmasına neden oldu ve bunların yanlışlığı Lenin tarafından açığa çıkartıldı. Fiziğin daha ileri gelişmesi (görecilik teorisi), mekanik kütlelerin de hareketin hızına bağlı olduğunu ve elektronun kütesinin, tümenden, elektromanyetik kütleyle indirgenemeyeceğini gösterdi. –280

⁹⁰ *L’année psychologique* (“Psikolojik Yıl”) — 1894’ten itibaren Paris’te yayınlanan Fransız burjuva idealist psikologların bir gurubunun organı. Önce Alfred Binet tarafından, daha sonra ise . Piéron tarafından yönetilmiştir. –287

⁹¹ Atomun bileşik niteliği düşüncesi, Mendelyef’in elementlerin periyodik sisteminin, ışığın elektromanyetik niteliğinin, elektron ve radyoaktivite görüngülerinin bulunuşunun bir sonucu olarak, 19. yüzyılın sonunda ortaya çıktı. Çeşitli atom modelleri öne sürüldü. Lenin, 19. yüzyılın sonunda bir sanı olarak ileri sürülen gezen modelini düşüncesini, en olası model olarak gördü. Bu, çeşitli tözlerden alfa-parçacıklarının (pozitif yüklü helyum çekirdeğinin) geçirilmesi konusunda araştırma yapan ve pozitif yükün atomun merkezinde yoğunlaştığı ve atomun hacmi içerisinde çok küçük bir yer tuttuğu sonucuna varan Ernest Rutherford tarafından deneysel olarak doğrulandı. E. Rutherford, 1911’de, merkezde pozitif yüklü ve aşağı yukarı atomun ağırlığına eşit bir kütleli olan. *gezegenler* güneşini etrafında dönmeleri gibi çeşitli yörüngelerde elektronların etrafında dolandığı bir atom modeli öne sürdü. Bu model ise, atomun kararlılığını açıklayamıyordu. Atom yapısıyla ilgili bir teorisinin kurulması yolunda ilk başarılı girişim, Rutherford’un modeli üzerinde kurulan ve Niels Bohr’un kuantum pestulalarını (1913) kullandı. Atomun bu ilk kuantum teorisine göre, bir elektron, radyasyon yapmadan. (birbirlerinden ayrı belirli enerji değerlerini temsil eden) “kararlı” yörüngelerden birisi üzerinde hareket eder; atomun belli miktarda enerji vermesi. ya da soğurması yalnızca elektronun bir yörüngeden bir başkasına geçişiyle olur.

Fizikteki daha sonraki gelişmeler, atomun yapısının açıklanmasını zenginleştirmiştir. Burada. Louis de Broglia’nın mikro nesnelere dalga özel-

likleri öngörüsü ve daha sonra da Erwin Schrödinger, Werner Heisenberg ve ötekilerinin kuantum mekanikle ilgili yaratımları önemli bir rol oynadı. Modern düşüncelere göre, atom çekirdeği belirli enerji değerlerine uygun düşen çeşitli yörüngelerde bulunan ve çekirdekle bir tek iç bağlantılar sistemi oluşturan bir elektronlar bulutu tarafından sarılmıştır.

Fiziğin gelişimi, atom çekirdeğinin: elementer parçacıklardan –nükleonlar (protonlar ve nötronlar)– oluştuğunu göstermiştir. Elektronun yeni özellikleri, –20. yüzyılın başlarından beri bilinen kütlesi ve yükünün yanında– onun öteki parçacıklara dönüşmesi olasılığı da dahil olmak üzere, bulunmuştur. Elektronun başka farklı özellikler taşıyan bir sürü yeni elementer parçacıklar (fotonlar, protonlar, nötronlar, nötrinolar ve çeşitli türden mezonlar ve hiperonlar) bulunmuştur. Bazı nitelikleri, daha önce bilinen elementer parçacıklarıyla aynı olan, ama öteki nitelikleri büyüklük olarak parçacıklara eşit olmakla birlikte ters işaret taşıyan (anti-parçacıklar denilen) parçacıklar da bulunmuştur.

Maddenin yapısına ilişkin bilgilerdeki gelişmeler, nükleer süreçler üzerinde ve insanlığın geleceği için son derece büyük önem taşıyan yeni teknik bir devrimin başlangıcı olan nükleer enerjinin kullanılmasında insanın egemenlik kurmasına yol açmıştır. –283

⁹² Pozitif elektron — Yüzyılın döneminde pozitif elektrik yüklü elementer parçacığa verilen ad. Modern anlamda pozitif elektronun (pozitron) varlığı, İngiliz fizikçisi Paul Dirac tarafından 1928’de ortaya atılmıştır. 1932’de Amerikan fizikçisi Carl Anderson, kozmik ışınlar içinde pozitronu bulmuştur. –288

⁹³ *Revue générale des sciences pures et appliquées* (“Genel Teorik ve Uygulamalı Bilimler dergisi”) - 1890’daa itibaren Paris’te yayınlanan bir doğa bilimi dergisi. Laurence Olivier tarafından kurulmuştur. –289

⁹⁴ Bu, klasik fizikçilerin maddenin sonsuz ve değişmez özelliği olarak gördükleri mekanik kütle olsa gerektir. –289

⁹⁵ Lenin, burada, *İskra* tarafından ortaya konmuş parti programına karşı çıkan ekonomist Akimov’un RSDİP’nin İkinci Kongresinde yaptığı konuşmaya değinmektedir. Akimov’un savlarından biri de, programda “proletarya” sözcüğünün tümcede özne olarak değil de, nesne olarak yer almasıydı. –300

⁹⁶ *Neo-vitalizm*. — 19. yüzyılın sonunda materyalist dünya görüşüne, darvencilığe karşı, biyoloji alanında ortaya çıkmış bir idealisi eğilim. Bu eğilimin temsilcileri (Wilhelm Roux, Hans Driesch, Jakob Uexküll vb.) vitalizmin bilimsel olmayan görüşlerini yeniden canlandırmışlardır. Bunlar, yaşam görüşünü ve canlı organizmaların amaçlılıklarını (“yaşam kuvveti”, “entelekya” vb. gibi) maddi olmayan özel etkenlerin eylemleriyle açıklamaya çalışmışlar ve, böylece, canlı doğayı, canlı olmayan doğadan esas olarak farklı bir şey haline getirmişlerdir. Neo-vitalizmin hatalı, bilime ters niteliği, materyalist biyologların (Ernst Haeckel, K. A. Timiryazev, I. P. Pavlov vb.) yapıtlarında ortaya konmuştur. –307

⁹⁷ *Felsefe ve Psikoloji Sorunları* — Profesör N. Y. Grot tarafından kurulmuş. Kasım 1889’dan Nisan 1918’e kadar Moskova’da yayınlanmış (1894’ten itibaren Moskova Psikoloji Derneği tarafından yayınlanmıştır) idealist eğilimli bir dergi. Felsefe, psikoloji, mantık, törebilim, estetik konusunda yazılmış ma-

kaleler, Batı Avrupalı filozofların ve psikologların teorileri ve yapıtları üzerine eleştirel notlar ve incelemeler, felsefe üzerine yazılmış kitap ve yabancı felsefi dergi eleştirileri içermektedir. Gericilik yılları sırasında (1907-10), yazarları arasında A. Bogdanov ve öteki mahçular yer alıyorlardı. 1894'ten itibaren, dergi, L. M. Lopatin tarafından yönetilmiştir. -334

⁹⁸ *Rus Halkının Birliği* — Devrimci hareketle mücadele etmek üzere St. Peetersburg'da, Ekim 1905'te kurulmuş, monarşistlerin aşırı-gerici bir kara yüzler örgütü. Birlik, gerici toprak beylerini, büyük konut sahiplerini, tüccarları, polis yetkililerini, rahipleri, kent küçük burjuvazisini, kulakları ve sınıf dışı ve kanun kaçağı unsurları bir araya getirmekteydi. Yayın organları, *Rus Bayrağı*, *Birlik* ve *Fırtına* adlı gazetelerdi. Birçok Rus kentinde bu birliğin şubeleri açılmıştı.

Birlik, çarlık otokrasisinin devamını, yani feodal toprak beyliğini ve soyluların ayrıcalıklarının korunmasını savunuyordu. İlkesi, feodal dönemin monarşisi, milliyetçi sloganıydı: "ortodoks din, otokrazi, millilik". Devrime karşı esas silah olarak katliamları ve cinayetleri seçmişti. Polisten yardım gören ve onun tarafından korunan üyeleri, açıkça ve sahip oldukları dokümanlarla, önde gelen devrimci işçilere ve demokratik aydınların temsilcilerine saldırmışlar ve öldürmüşler, gösterileri dağıtmışlar, göstericiler üzerine ateş açmışlar. Yahudilere karşı katliamlar düzenlemişler ve Rus ulusundan olanlara vahşice eziyet etmişlerdir.

İkinci Dumanın dağılmasından sonra, Birlik, ikiye ayrılmıştır: Purişkeviç'in başını çektiği ve Üçüncü Dumanın karşı-devrimci amaçlar için kullanılmasını savunan Başmelek Mihayil Locası ve Dubrovin'in başını çektiği ve açık terör taktiklerini sürdüren gerçek Rus Halkının Birliği. Her iki kara-yüzler örgütü de, 1917 Şubat burjuva demokratik devrimi sırasında kapatılmışlardır. Ekim Sosyalist Devriminden sonra, bu örgütlerin eski üyeleri, Sovyet rejimine karşı girişilen karşı-devrimci isyanlarda ve tertiplerde yer almışlardır. -334

⁹⁹ *Rus Zenginliği* — 1876'dan 1918'e kadar St. Petersburg'da yayınlanan aylık bir dergi. Doksanların başından itibaren başını N. K. Mihaylovski'nin çektiği liberal narodniklerin eline geçmiştir. Bu derginin çevresinde, daha sonradan Sosyalist-Devrimci Partinin, Halkçı Sosyalistler Partisinin, ve Devlet Dumasındaki Trudovik grubun önde gelen üyeleri halinde gelen yayıncılar toplanmışlardır. 1906'da dergi yanı-kadet Trudovik Halkçı Sosyalist Partinin yayın organı haline gelmiştir. -350

¹⁰⁰ Bu sözler. Lenin tarafından İ. S. Turgenyev'in *Bakir Topraklar* adlı romanından alınan Goethe'ye ait dizinin bir uyarlamasıdır. -354

¹⁰¹ Burada, Marks'ın *Zur Kritik der politisehen ökonomie* ("Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı") adlı yapıtının önsözüne atıf yapılmaktadır. -360

¹⁰² Bkz: K. Marks ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar*, Moskova 1965, s. 239-40. -368

¹⁰³ Enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasası, 19. yüzyılın kırklarında bulunmuş olup (Robert Mayer, James Joule ve Hermann Holmholtz'un yapıtları) bu konudaki temel yapıt, doğa biliminin gösterdiği tüm gelişmeyle, özellikle Lomonosov'un yapıtıyla ortaya konmuştur. Enerji terimini modern anlamda ilk kez kullanan, 1853'te William Rankin olmuştur, ama bu terimki kullanı-

masının genellik kazanması ancak yetmişlerde ve seksenlerde olmuştur. Fizikçilerin çoğu, başlangıçta, yeni yasaya karşı eleştireci bir tutum takınıyorlardı, ama bu yasanın doğruluğu doğa biliminin bütün alanlarında hızla tanıtıldı. Engels bu yasayı 19. yüzyılın en önemli başarılarından biri olarak görmüş ve bu yasaya, maddi dünyanın birliğini fizik diliyle ifade eden, doğanın evrensel yasası gözüyle bakmıştır. “Doğadaki bütün hareketin birliği” diye yazıyordu, “artık bir felsefi iddia değil, doğa bilimsel bir olgudur.” {*Doğanın Diyalektiği*, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 234.)

Bazı bilim adamları enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasının evrensel niteliğinden kuşku duymuşlar ve onu idealist bir anlayışla yorumlamaya çalışmışlardır. Böylece Mach, bunu, doğanın evrensel bir yasası olarak görmeyi reddetmiş ve bunun, görüngülerin raslansal bağımlılığının tanınmasından ibaret bir şey olduğunu düşünmüştür. Wilhelm Ostwald, bu yasayı, doğanın biricik evrensel yasası olarak görmüş ve doğanın, toplumun ve düşüncenin bütün görüngülerini enerjiye indirgeyerek, maddenin nesnel gerçekliğini yadsımaya, madde kavramını görmezden gelmeye ve enerjinin madde olmaksızın var olduğunu tanıtmaya çalışmıştır. A. Bogdanov ise, toplumsal değişimleri, enerjideki bir artma ya da azalma olarak tanımlamaya çalışmıştır.

Lenin “erkeçliliği”, “fiziksel idealizmin” belirtilerinden biri olarak eleştirmiş ve doğa bilimi yasalarını toplumsal görüngülere aktarma çabalarının, ilke olarak, savunulmaz bir şey olduklarını göstermiştir. Bilim alanındaki daha sonraki gelişmeler ve mikro-dünya görüngülerinin incelenmesi, enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasının evrensel niteliğini doğrulamıştır. -371

¹⁰⁴ *Bazarov* — İvan Turgenyev’in *Babalar ve Oğullar* adlı romanının kahramanı. -372

¹⁰⁵ Bkz: *K. Marks ve F. Engels’in İlk Yazıları*, 1956, Rusça baskı, s. 257-58. -377

¹⁰⁶ *Deutsch-Französische Jahrbücher* (“Alman Fransız Yıllıkları”) — Karl Marks ve Arnold Ruge tarafından yönetilen. Almanca olarak Paris’te yayınlanan bir yıllık, İlk çift sayısı Şubat 1844’te basılmıştır. Marks’ın “Yahudi Sorunu” ve “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş” adlı yapıtlarıyla, Engels’in “Ekonomi Politikinin Eleştirisinin Ana Hatları” ve “İngiltere’nin Konumu. Thomas Carlyle. ‘Geçmiş ve Bugünü’” adlı yapıtlarını içeriyordu. Bu yapıtlar, materyalizm ve komünizm görüşü açısından Marks ve Engels tarafından tümüyle benimsediklerini gösterir. Marks’ın burjuva radikal Ruge ile ilke anlaşmazlığı, bu derginin yayına son vermesinin esas nedeniydi. -377

¹⁰⁷ Bkz: Karl Marks, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 25-26. -377

¹⁰⁸ Bkz: K. Marks ve F. Engels, *Seçme Yazışmalar*, s. 290, 306. -377

¹⁰⁹ Bkz: Friedrich Engels’in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 28-32. -377

¹¹⁰ Lenin, Engels’in *Anti-Dühring* (1878), *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* (1888), *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*’in 1892 İngilizce baskısına “Özel Giriş” adlı yapıtlarına değiniyor. -378

¹¹¹ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, -8.

19. yüzyılın ikinci yarısında Hegel'e dönüş, birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'üde, burjuva felsefesinin gelişiminin özelliği idi. İngiltere'de, bu, 1865'te James Hutchison Stirling'in *The Secret o/ Hcgel* adlı kitabının çıkışıyla başladı. Burjuva ideologlar, Hegel'in dinin bir teorik doğrulaması için geniş olanaklar sağlayan mutlak idealizmini çekici buluyorlardı.. Buradan ortaya, temsilcilerinin (Thomas Green, Edward ve John Caird kardeşler, Francis Bradley vb.) materyalizme ve doğa bilimine, özellikle de darvinciliğe şiddetle saldırdıkları, İngiliz-hegelciliği adı verilen özel bir felsefi akım çıktı. İngiliz hegelciliği, *Hegel öğretisinin gerici yönlerini*, özellikle de onun mutlak ruh ve mutlak kavramlarını kullandılar. Berkeley vu Hume'ün öznel idealist geleneğinin etkisi altında, Hegel usçuluğunu ve onun gelişme düşüncesini reddettiler. Hegel diyalektiğinin öğelerinden, yalnızca bilimezciliğin bilgiççe doğrulanması için yararlandı.

İskandinav ülkelerinde de (İsveç, Norveç, Danimarka), Hegel felsefesi, 19. yüzyımın ikinci yarısında daha etkin hale geldi. İsveç'te bu felsefenin canlandırılması, egemen öznel idealist felsefenin (Christoffer Jacob Boström vb.) karşısına hegelciliği koyan Johann Borelius tarafından sağlandı. Norveç'te sağ kanat hegelcisi Marcus Jacob Monrad, G. W. Ling ve ötekiler. Hegel felsefesini, onun usçuluğunu bir yana iterek, ve bilimi dinin denetimi altına sokmaya çalışarak, gizemci bir anlayışla yorumladılar. Hegel felsefesinin Hegel'in sağlığı sırasında bile yayılmaya başladığı Danimarka'da bu felsefe aynı açıdan eleştirildi.

Hegel felsefesinin yayılması, onun yeniden canlanmasına yol açmadı. Hegel felsefesinin çelişkili niteliği, bu felsefenin eleştirisinde iki karşı eğilimin doğmasına neden oldu. Marks ve Engels ve bazı Rus devrimci demokratlar onun devrimci yönünü, onun diyalektiğini geliştirdiler; Hegel'in burjuva kopyacıları, Hegel'in tutucu felsefi sisteminin çeşitli yönlerini, esas olarak, öznel idealist bir anlayış içerisinde geliştirdiler. Öznel idealist eğilim, yüzyılın dönemecinde, Hegel felsefesini *faşist ideolojiye uyarlamaya çalışan* ve emperyalizm çağında burjuva felsefesinde gerici bir eğilim olan yeni hegelciliğin ortaya çıkmasını sağladı. -379

¹¹² Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. -379

¹¹³ *Pragmacılık* — Emperyalist dönemde öznel idealist eğilimli bir burjuva (esas olarak Amerikan) felsefesi. Geçen yüzyılın yetmişlerinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Amerikan kapitalizminin gelişmesinin özgün niteliğinin bir yansıması olarak, o güne dek egemen olan dini felsefenin yerini alan bir felsefe olarak ortaya çıkmıştır. Pragmacılığın belli başlı önermeleri, Charles Peirce tarafından formüle edilmiştir. Bağımsız bir felsefi akım olarak yüzyılın dönemecinde William James ve Ferdinand Schiller'in yapıtlarında biçimlenmiş ve John Dewey'in aracılığı (*instrumentalism*) ile daha da geliştirilmiştir.

Pragmacılar, felsefenin temel sorununun, gerçek bilgiye erişmek olduğunu kabul ederler. Ne var ki. bunlar, gerçek kavramının bizzat kendisini tümüyle çarpıtırlar; daha önce Peirce, kavramayı, *dini inancın başansını* sağlamadan zalt psikolojik, öznel bir süreci olarak görmüştü. James, "yararlılık", başarı ya da çıkar kavramlarını, gerçek kavramının, yani gerçekliğin nesnel olarak gerçek yansısının yerine koymuştur. Bu bakış açısına göre, dini olanlar

da dahil bütün kavramlar, yararlı oldukları sürece doğrudurlar. Dewey, bütün bilimsel teorilerin, bütün törel ilkelerin ve toplumsal kurumların bireylerin kişisel amaçlarına ulaşmada yalnızca “araçlar” olmaları gerektiğini belirterek daha da ileri gitmiştir. Pragmacılar, bilginin “gerçeği”nin (yararlılığının) ölçütü olarak deneyi alırlar ve bunu insanın toplumsal pratiği olarak değil de, bireysel deneyimlerin, bilincin öznel görünümünün sürekli akışı olarak anlarlar; gerçekte idealizmin çeşitlerinden birini savundukları halde, kendilerini materyalizmin ve idealizmin üstünde tutmaya çalışırlar. Materyalist biriciliğin tersine, pragmacılar, “çoğulculuk” görüş açısını ileri sürerler, ki buna göre, evrende iç bağıntı, yasaların uyumluluğu yoktur; bu, herkesin kendi deneyimlerine dayanarak kendine göre işlediği bir mozayağ benzemektedir. Böylece, belli bir anın gereksinmelerinden hareket ederek, pragmacılık, bir ve aynı görüngünün farklı, hatta çelişik açıklamasının olabileceğini kabul eder. Tutarlılığın gereksizliği belirtilir; eğer bir kimsenin çıkanna ise, o kimse bir belirlenimci ya da bir belirlenmezci olabilir, tanrının var olduğunu ileri sürebilir ya da bunu yadsıyabilir, vb..

Amerikan pragmacıları, kendilerini Berkeley’den ve Hume’den başlayarak John Stuart Mill’e kadar uzanan İngiliz felsefesinin öznelci idealist geleneği üzerine oturarak, Kant’ın, Mach ve Avenarius’un, Nietzsche ve Henri Bergson’un teorilerinin bazı yönlerini kullanarak, modern çağın en gerici felsefi akımlarından birini, emperyalist burjuvazinin çıkarlarını teorik olarak savunacak en elverişli bir biçim yaratmışlardır. İşle bu yüzdendir ki, pragmacılık, Amerika Birleşik Devletleri’nde hemen hemen resmi Amerikan felsefesi olarak böylesine geniş bir biçimde yaygınlaşmıştır. -383

¹¹⁴ *Zagranıçnaya Gazeta (Gazette Etrangère)* — 16 Mart 1908’den 13 Nisan 1908’e kadar Cenevre’de yayınlanan bir grup Rus mültecisinin haftalık gazetesi. Bu süre içerisinde dört sayısı çıkan bu gazete, daha çok Rus mültecilerinin yaşantısı ile ilgilenmiş ve Rusya’da ve Rusya dışında olup bitenler konusunda haberler içermiştir. İkinci sayısı, 18 Mart 1908’de, Cenevre’deki uluslararası bir toplantıda, Lenin’in yaptığı “Komün Dersleri” konuşmasını yayınlamıştır. Gazete, tannıyaratma ve mahçılık konusunda propaganda (A. Bogdanov ve A. V. Lunaçarski’nin makalelerini) içermekteydi.

Lenin, bu gazetenin ikinci ve üçüncü sayılarında yayınlanan A. V. Lunaçarski’nin “Modern Rus Yazınından Çizgiler”inden bölümler aktarmaktadır. -385

¹¹⁵ *Obrazovaniye* (“Eğitim”) — 1832’der. 1909’a kadar St. Petersburg’da yayınlanan basitleştirilmiş nitelikte, bilimsel ve sosyo-politik özellikle, aylık yasal bir yazın dergisi. 1902-08 arasında sosyal-demokratların makalelerini yayınlamıştır. 1906’da. *2. sayısında, dergi, Lenin’in “Tarım Sorunu ve ‘Marks’ın Eleştirilenleri” adlı yapıtının V-IX. bölümlerini yayınlamıştır. -385

¹¹⁶ *Bobsinski, Dobsinski* — Gogol’un Müfettiş adlı güldürüsünün tipleri. -393

¹¹⁷ Lenin, mahçı menşeviklerin 1908’de yayınladıkları iki kitapçıktan söz ediyor: N. Valentinov’un *Marksizmin Felsefi Yapıları* ve P. Yuşkeviç’in *Materyalizm ve Eleştirel Gerçekçilik*. -398

¹¹⁸ Dördüncü *Bölüm, I. Kesim’e Ek*. “N. G. Çernişevski Kantçılığı

Hangi Açıdan Eleştiriyor?”un müsveddeleri, Lenin tarafından, A. İ. Ulyanova-Yelizarova’ya, kitap baskıdayken, Martın ikinci yansında gönderilmiştir. Kızkardeşine yazdığı 10 ya da 11 (23 ya da 24) Mart 1909 tarihli mektupta Lenin, bu eke değinerek, şöyle diyordu: “Sana bir ek yolluyorum. Bunun için kitabı geciktirme. Ama eğer zaman varsa, kitabın sonuna, sonuçtan sonra, örneğin küçük puntolarla koy. Ben, bunu, Çernişevski’yi mahçuların karşısına koymada, son derece önemli görüyorum.” (*Tüm Yapıtları*, c. 37, s. 419-20.) –403

¹¹⁹ *Konferansçıya On Soru*, Lenin tarafından Mayıs 1908’in ilk yarısında, Londra’da yazılmıştır. Lenin, Londra’ya, Cenevre’den, kitabı *Materyalizm ve Ampiryokriüizm* üzerinde çalışmak üzere gelmiş ve bu sorular Cenevre’de, 15 (28) Mayıs 1908’de, A. Bogdanov tarafından verilecek “Bir Felsefi Okulun Serüvenleri” adlı konferanstan yararlanılarak yapılacak bir konuşmanın tezleri olarak, bolşevik merkezin bir üyesi ve *Proleter* gazetesinin ya zarlarından olan I. F. Dubrovinski’ye göndermiştir.

Felsefe alanında mahçü görüşleri destekleyen Bogdanov, Lunaçarski, ve ötekiler, eylemlerini artırmada Lenin’in yokluğundan yararlanmışlardı. Bunlar, “Plehanov okulunun materyalizmini” eleştirme maskesi ardında, materyalist felsefeyi gözden geçirmişler ve bolşevidific felsefesinin diyalektik *materyalizm değil de*, mahçülüğün Bogdanov tarafından uydurulmuş bir çeşidi olan ampir-yomonizm olduğunu göstermeye çalışmışlardı.

Konuşmasını hazırlarken, Dubrovinski, ikinci, üçüncü ve onuncu sorularda değişiklikler yapmış ve yedinci soruyu da kaldırmıştır. Lenin’in tezlerine dayanan konuşmasında, Dubrovinski (Dorov takma adını kullanıyordu), bolşevikliğin ampiryomonizm ile ortak hiç bir yanının olmadığını açıklayarak ve “tanrı yaratma” savunuculuğu yapmanın diyalektik materyalizmle hiç bir biçimde bağdaşmayacağını göstererek Bogdanov’un görüşlerini çok sert bir biçimde eleştirdi. –409

¹²⁰ Bkz: F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. –409

¹²¹ Bkz: F. Engels *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 28-32; ve *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara 1976. s. 24-25. –410

¹²² Bkz: F. Engels. *Anti-Dühring*, Sol Yayınları. Ankara. –410

¹²³ Bkz: F. Engels. *Anti-Dühring*. –410

¹²⁴ Bkz: F. Engels, *Anti-Dühring*. –410

¹²⁵ Lenin, Ernst Mach’ın, ilk baskısı 1905’te Leipzig’de yayınlanmış olan *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung* (“Bilgi ve Yanılgı. İnceleme Psikolojisinin Çizgileri” adlı kitabına değiniyor. –411

¹²⁶ Lenin, P. S. Yuşkeviç’in *Materyalizm ve Eleştirel Gerçekçilik. Marksizmde Felsefi Eğilimler* (St. Petersburg 1908, s. 16.1-93) adlı kitabının “A. Bogdanov’un Ampiryomonizmi” başlıklı bölümüne değiniyor. –410

¹²⁷ Lenin, Joseph Petzoldt’un *Das Weltproblem von positivistischen Standpunkte aus* (“Olgucu Görüş Açısından Dünya Sorunu”) adlı kitabına değiniyor. –411

¹²⁸ Bkz: Lenin’in A. M. Gorki’ye 12 (25) Şubat 1908 tarihli mektubu. (*Tüm Yapıtları*, c. 13 s. 448-54.) –411

¹²⁹ “Diyalektik Sorunu Üzerine”, *Cahiers Philosophiques*’in bir bölümüdür. Büyük bir olasılıkla 1912-1914 yılları arasında yazılmıştır. İlk kez, 1925’te, *Marksizmin Bayrağı Altında* (Almanca baskı, 1. yıl, 1925, defter 2) adlı dergide yayınlanmıştır. –412

¹³⁰ Söz konusu parça (*Ferdinand Lassalle gesammelten Reden und Schriften*), s. 400’dedir. Şöyle: “Çünkü bir, iki karşıttan birleşmiştir, öyle ki, *eğer ikiyi kesilirse*, karşıtlar belirirler.” –412

¹³¹ Aristoteles’e göre, Heraklitos’un: “*Varlık ve yokluk aynı şeydir*” ilkesi, çelişmezlik ilkesine ters düşer. Bir başka yerde, Aristoteles, Heraklitos’un felsefesinde, *Her şey vardır* ilkesinden çok, *Hiç bir şey yoktur* ilkesinin kabul edileceğini söyler. Sonunda, Heraklitos’u şöyle eleştirir: “*Varlık ve yokluk aynı şeydir* diyenler, her şeyin hareket halinde olmaktan çok hareketsizlik halinde olduğunu söylemiş olurlar, çünkü her şey, “her şeye eşit düştüğü” anda, şeyin dönüşebileceği durum tamamen eksik kalır.” –412

¹³² *Tarihin Birinci Anlayışının Değişmesi Konusunda* adlı yapıtında, Plehanov, Engels’in *Anti-Dühring*’inden iki parçayı yorumlar. Biri şöyle der:

“Bir arpa tanesi alalım. Böyle milyarlarca arpa tanesi öğütülür, pişirilir, sonra da tüketilir. Ama eğer böyle bir arpa tanesi kendisi için normal koşullar bulursa, eğer elverişli bir toprağa düşerse, ısı ve yağışın etkisi altında onda özgül bir dönüşüm olur, çimlenir: tane, tane olarak yok olur, yadsınır, onun yerine ondan doğan bitki geçer, tanenin yadsınması. Ama bu bitkinin normal ömrü nedir? Büyür, gelişir, döllenir ve sonunda yeni arpa taneleri verir, ve bu taneler olgunlaşır olgunlaşmaz, sap solar, yadsınır. Bu yadsınmanın yadsınmasının sonucu olarak, elimizde gene başlangıçtaki arpa tanesi, ama tek başına değil, sayısı on, yirmi, otuz kez artmış bir biçimde, bulunur.” (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 220-221, Sol Yayınları, Üçüncü Baskı.)

Öbür parçada, Engels, Rousseau’nun düşüncelerini diyalektik düşünce biçimine örnek gösterir ve toplumsal evrimin, Rousseau’ya göre, çelişik bir biçimde oluştuğunu tanıtlar:

“Doğal ve yabanıl durumunda, insanlar eşitti; ve Rousseau heniz doğal durumun bir bozulması olarak aldığı için, aynı türden hayvanlar arasındaki bu türün bütün genişliği içinde geçerli eşitliği, Haeckel tarafından son zamanlarda varsayımsal bir biçimde *atales*, dilden yoksun olarak sınıflandırılmış bulunan o insan-hayvanlara uygulamakta yerden göğe değin haklıdır. Ama bu eşit insan-hayvanlar, kendilerini öbür hayvanlardan üstün kılan bir özgüluğe sahipti: yetkinleşme anıklığı (*la perfectibilité*), zamanla gelişme olanağı; ve bu, eşitsizliğin nedeni oldu. Demek ki, Rousseau, eşitsizliğin doğuşunda bir ilerleme görür. Ama bu ilerleme, karşıt (*antagoniste*) bir ilerlemeydi, aynı zamanda bir gerilemeyi de. ... Uyarılıkla doğmuş toplumun kurduğu bütün kurumlar, ilk ereklerinin tersine dönerler.

“Halkların başkanlarını kendilerini köleleştirmek için değil, özgürlüklerini savunmak için seçtikleri söz götürmez bir şey, ve tüm siyasal hukukun temel kuralıdır.” Ama gene de, bu başkanlar, zorunlu olarak halkların baskıcıları haline gelir, ve bu baskıyı, doruğuna çıkartılmış eşitsizliğin, yeniden kendi karşıtı haline dönüştüğü, eşitlik nedeni haline geldiği (despot karşısında herkes eşittir, yani sifıra eşittir) noktaya kadar götürürler. ... Ve böylelikle, eşitsizlik

bir kez daha eşitliğe dönüşür, ama dilden yoksun ilkel insanın o eski doğal eşitliğine değil, toplum sözleşmesinin yüksek eşitliğine.” (Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 216-217.) –413

¹³³ Karşıtların “birlik”i, onların özdeşliği olarak anlaşılabilir. Lenin burada, bu durumun ne zaman ortaya çıktığını gösteriyor. Bu özdeşliği, başlangıçta bir ve karşıtlardan yoksun olan olaylarda, bu karşıtlıkların, sonra, “sentez” içinde yeni baştan yok olmak üzere, giderek ortaya çıkmaları biçiminde yorumlamak yanlıştır. Lenin, bu anlayışa karşı, Heraklitos’un, her olayın kendinde karşıtların birliğini sakladığı, ama bu karşıtların ancak, olay (Heraklitos’un dediği gibi) “*ikiye kesildiği*” zaman, yani karşıtlar, bu diyalektik birliği bozmakla tehdit ettikleri zaman görülebilecekleri yolundaki düşüncesini üste çıkarır. İşte ancak o zamandır ki, böyle demekle karşıtların yokluğu anlaşılmadığı ölçüde, “belirli bir anlamda” karşıtların özdeşliğinden söz edilebilir.

Burada, Lenin’in, diyalektiği, doğaya ve doğanın bilinmesine de yaydığını özellikle belirtelim, – oysa idealist yönelimli bazı “marksist”ler bunu yadırlar. –413

¹³⁴ Hegel, *Encyklopädie der Philosophischen Wissenschaften*, 2. baskı, s. 162. –414.

¹³⁵ “Çoğu kez bir yargı sözkonusu olduğu zaman, önce uçların, özne ve *yüklem*’in *özekliliği*, ve özellikle öznenin kendinde bir şey ya da bir belirlenim, ve yüklemde de aynı biçimde bu özne dışında bir başka genel belirlenim olduğu, ve benim, bu özne ile ancak sonradan birleştirilerek bir yargı oluşturduğum düşünülür. ... O zaman soyut yargı bir önermedir: *tekil, evrensel*dir.

Özne ile yüklem kendi aralarındaki ilişkileri ilkin saptayan şey, belirlenimlerdir. Bunun için, kavramın dolaylımsız belirlenimleri ya da ilkel soyutlamaları içindeki çeşitli uğraklarını alınız. ... Mantık kitaplarında, her yargıda şu önerinin örtülü olduğunun gösterilmemiş bulunması, gerçekten şaşırtıcı bir gözlem eksikliği sayılmalıdır: *Tekil, evrensel*dir, ya da daha somut olarak *özne, yüklem*dir (örneğin, Tann, mutlak ruhtur). “Teklik” ve “evrensellik”, “özne” ve “yüklem” belirlenimleri, kendi aralarında elbette ayrılırlar. Ama gene de her yargının onları özdeş olarak dile getirdiği, kesinlikle genel bir olgu olmaktan geri kalmaz.” –415

¹³⁶ Hegel, *Logik*, II. Bölüm. s. 503:

“Böylece gelecek belirlenimdeki her ilerleme, belirsiz başlangıçtan uzaklaşarak, geri dönüşlü, *geri giden bir yaklaşma* ile, gene ona kavuşur; öyle ki, ilkin birbirinden ayrı gibi görünen şeyler: *çıkış noktasının geri giden yoldan doğrulanması ve gelecekteki ilerleyen belirlenim*, gerçeklikte düşümdeş ve özdeşler. Yöntem böylece bir daire oluşturur. ...

“Yöntemin belirtilen özlüğü yüzünden, bilim, *çıkış noktasının*, yani basit ilkesinin varış noktasını koşullandırdığı, kendi üzerine kapanan bir daire olarak ortaya çıkar. Ama aynı zamanda, bu daire, *bir daireler dairesi* oluşturur; çünkü yöntemin ruhu olan ilmiklerden herbiri kendi kendinde yansır ve, kendi çıkış noktasına dönerek, yeni bir ilmiğin çıkış noktasını oluşturur.” –416

